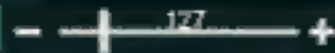
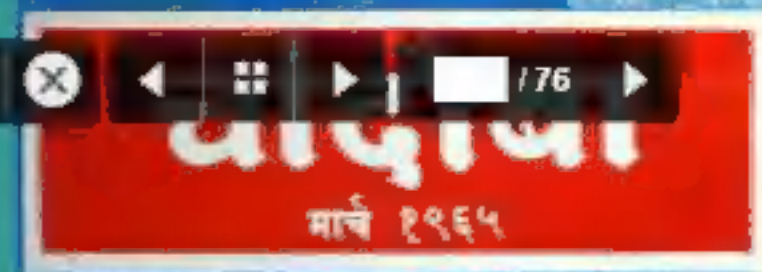

Fullscreen

176

भास्ताचा इतिहास

बंगाल प्रांत आपल्या अमलाखाली कायमचा आला या हेतूने शेरखानाने १५३७ च्या आक्टोबर महिन्यात त्या प्रांताची राजधानी गौडवर स्थायी केली.

हुमायूनला ही गोष्ट फार उशिरा कळली. तो तर गुजरात, मालवा वगैरे प्रदेश जिंकल्या नंतर परत येते वेळी आग्रा येथे भोगविलासाला पडून राहाला. म्हणून त्याने पूर्वीकडील साम्राज्य शत्रूच्या हाती गेल्याची बातमी उशिरा कळली.

तो शेरखानाची युद्ध करण्यासाठी डिसेंबर महिन्याच्या दुसऱ्या आठवड्यात निघाला. तो सरळ गौड येथे गेला नाही. त्याने वाटेत जुनारच्या किल्ल्याला वेढा दिला. जुनारच्या सैन्याने भोगलांच्या सहा महिने अडकवून ठेवले. शेरखानाने १५३८ च्या एप्रिल महिन्यात गौड नगर जिंकले.

बिहार प्रांतात मान खाली साऱ्यानंतर हुमायून १५३८ च्या जुलाई महिन्यात गौडला पोचला तेव्हा शेरखानाने त्याची सोड मोडण्याचा नाद सोडून देऊन बिहार व जोनपूरच्या भोगला प्रांतावर स्थायी केली व पश्चिमेकडे कनोजपर्यंत वाढवले गेले.

शेरखानाने पश्चिमेकडील प्रदेशांत जो हुमायूनला माजविला होता त्याच्या नातऱ्या हुमायूनच्या कानावर वेळ लागल्या. म्हणून तो सैन्य वेऊन पश्चिमेकडे वळला. वाटेत दोघांच्या सैन्याची चकमक उडाली. शेवटी १५३९ च्या जून महिन्यात भोगलांच्या सैन्याचा विमोड झाला. हुमायून पळू लागला तेव्हा त्याने चुकून गंगेत उडी मारली तेव्हा एका भिडल्याने त्याचा जीव वाचविला.

दिल्लीच्या बादशहाचाच पराभव झाल्यावर शेरखानाच्या अमलाखाली आसामच्या

पश्चिमे कडील पर्वतांच्या रांगेपासून पूर्वेकडे चितगांव पर्यंत व दक्षिणेकडे बंगालच्या आखातापर्यंतचा मुलूख आला. त्याने आपल्या नांवाची नाणी पण पाडली.

दुसऱ्या वर्षी हुमायूनने आपले राज्य परत मिळविण्यासाठी प्रयत्न केले. त्याने आपल्या भावांकडे मदत मागितली. परंतु त्याला मिळाली नाही.

१७ मे १५४० च्या रोजी कनोज नजीक भोगला व त्याच्या सैन्याचे युद्ध झाले व त्यात त्याच्या सैन्यालाच पराभव मिळाला. हुमायूनने आपला जीव वाचविला. त्या तऱ्हेने बाबरने मिळविलेले हिंदुस्थानाचे राज्य पुन्हा अकबराच्या हाती गेले. त्यानंतर हुमायूनला पंजरा येथे स्वतःचे घर सोडून परक्यांचा आश्रय मागित हिंदुस्थान फिरवो लागले.

त्या परिस्थितीतहि बाबरच्या इतर मुलांनी हुमायूनला मदत केली नाही. हुमायूनने काहोरला जाऊन त्याची मदत मागितली, पण त्या प्रयत्नांतहि यश मिळाले नाही.

ही संधी साधून शेरखानने आपला राज्यविस्तार केला. त्याने पंजाबचा काही

भाग जिंकला. १५४२ मध्ये रजपुतांनी युद्ध करून त्याने मालवा प्रांत आपल्या राज्याला जोडला. मध्य भारतात रायसीनचा किला सर करण्यासाठी त्याने १५४३ मध्ये किल्ल्याला वेढा दिला. तेथील सैन्याने किल्ल्याच्या रक्षणार्थ कित्येक दिवस झुळा तोड दिले. पण शेवटी त्यांना शस्त्रे खाली ठेवावे लागले. रजपुतांनी मालवा प्रांत सोडून जाण्याचे दखन देऊन किला सोडला. पण अकबरांनी मात्र वचन दिव्याममाणे रजपुतांचा निर्विघ्न जाऊ दिले नाही. बायका-मुलांच्या रक्षणार्थ रजपुतांना प्राणाहुती याची

लागली. शेरशाहच्या चरित्रावर हा एक कलेक कायमचा राहून गेला.

पंजाबमध्ये शेरशाहच्या सुवेदाराने सिंध व मुल्तानची राज्ये अफगाणांच्या अमलाखाली आणली. आता शेरशाहचा धनु असा मारवाडचा राजा मालदेव कस एकच उरला होता. तो युद्धकलेत शेरशाहच्या बरोबरीचा होता. त्याच्या राज्याचे क्षेत्रफळ दहा हजार वर्ग मैल होते. मालदेवाने ज्या राजपुतांचा पराभव केला होता त्यांना आपल्याकडे मिळवून शेरशाहने मालदेवावर स्वारी केली. मालदेव युद्धाला तयार होताच.

मालदेवाच्या सैन्यात खळबळ उडवून देण्यासाठी शेरशाहने एक अफगा पसरवली. त्याने चिड्ड्या किडून मालदेवाच्या सैन्यात वाटवल्या की काही रजपूत राजघराणी त्याच्या मदतीस ससैन्य येत आहेत. ही

वातमी कळल्यावर मालदेव घाबरला. बाहेरच्या झूशी युद्ध करून जय मिळविणे त्याला अशक्य नव्हते. पण फितुरी शास्त्री तर आपल्याला यश मिळणार नाही याची त्याला खात्री होती. म्हणून तो स्वतःच्या रक्षणासाठी सिंधच्या किल्ल्यांत जाऊन लपून बसला. तरी रजपूत सैन्याने शौर्य दाखवून अफगाण सैन्याशी युद्ध केले. परिणामी शेरशाह विजयी झाला तरी सहभाषि अफगाण होताहत झाले. साम्राज्याची हकि क्षीण झाली. रजपुतांचे देखील या युद्धामुळे फार मोठे नुकसान झाले. उत्तर हिंदुस्तान भर अफगाण सत्ता स्थापन झाली. शेरशाह अजमीर ते आबूपर्यंत कूच करीत गेला व शेवटी कालिंजरचा किल्ला त्याने जिंकला. त्याच वेळी म्हणजे २२ मे १५४५ मध्ये बंदुकीच्या दारूचा विस्फोट झाल्याने त्याच अवघातात तो मरण पावला.

नेहरू चरित्र

[७]

१९ फेब्रुवारी, १९१५ या रोजी गोपाल कृष्ण गोखले यांस देवाज्ञा झाली. त्यामुळे मवाळ पक्षाचे प्राबल्य कमी झाले. गांधीजी दक्षिण आफ्रिकेतून कांही दिवसांपूर्वीच म्हणजे ९ जानेवारी १९१५ या रोजी स्वदेशी परत आले. त्यांनी गोखल्यांना जमत दिल्याप्रमाणे एक सर्वपक्षीय राजकीय कार्याल भाग घेतला नाही.

त्यावेळी कोठेच युद्धाच्या तयारीच्या विरुद्ध कोणी बोलत नव्हते. सरकारने आरंभिलेल्या नॅशनल डिफेन्स फोर्स मध्ये भरती होण्यासाठी नेहरूंनी अर्ज केला होता. गांधीजींनी इंग्रज अधिकाऱ्यांना युद्धाच्या तयारीच्या कामात सरकारला सर्व प्रकारे मदत करीत असे वचन दिले होते. मोतीलालजींच्या पत्नी स्वरूपराणी नेहरू यांच्या प्रमाणेच कस्तूरबा गांधी यांनी पण सैन्यात भरती झालेल्यांसाठी पोशाक तयार केले होते. ३ जून १९१५ या दिवशी इंग्रजांच्या राज्याच्या वाढदिवसा निमित्त

वाढलेल्या पक्षाबरोबर गांधीजींना युद्धपसंगी ब्रिटिश साम्राज्याची सेवा केल्या बद्दल 'केसरे हिंद' पत्रक देण्यात आले होते.

हे सर्व जबाहरलाहजींची मानसिक अस्वांति वाढण्यास कारण झाले. तोपर्यंत समाजवादी विचारसरणीकडे पण त्यांचे लक्ष वेचले नव्हते. मनात राष्ट्रीय विचार वेळे लागले होते. अजून संकोच गेला नव्हता. उमे राहून सापण करणे देखील त्यांना अवकाश जाई. १९१५ मध्ये एका लहानशा समेत ते दोन शब्द बोलले. तेव्हां ज्यासपीठावर तेजबहादुर सप्र होते. त्यांनी

स्वभावाने होते. नेहरू कटवाच्या कांति-
कारकांत तर सामील होणार नाहीत अशी
वास्ती मोतीलालजींना वाटत होती. कांति-
कारकांना फांशी व तुरुंगवासाला बाय दुसरी
शिक्षा देत नसत. मोतीलालजी स्वतः मवाळ
विचारांचे होते. ब्रह्मक विचार त्यांना आवडत
नसत. पण मुळाच्या मनात राष्ट्रीय चेतनेच
मुसमुसत होते. पित्याचे मन देखील तिकडे
आकर्षिले गेले.

अशा परिस्थितीत काय करावे हे त्यांना
सुचत नव्हते. १९१७ जून महिन्यात
सरकारने अनीबेस्टना तुरुंगात टाकले.
त्यामुळे होमरूल चळवळ शांत होण्याऐवजी
जास्त खळबळी. कित्येक मवाळ पक्षीय लोक
त्या चळवळीत सामील झाले. त्यांत मोती-
लाल पण होते. अनीबेस्टन जिव्यां त्यांच्या
मनात आदरभाव होता. म्हणून ते होमरूल

लीगकडे वळले. पुढे ते अल्हाबाद शालेचे
अध्यक्ष पण निवडून आले.

जर्मनीबरोबर चाक असलेल्या युद्धांत
कित्येक राष्ट्रांची स्थिति बिघडत गेली.
म्हणून भारताजिव्यांच्या ईंग्रज सरकारच्या
विचारांत पण बराच बदल झाला.

सेप्टेंबर महिन्यात अनीबेस्टन यांना
तुरुंगातून सुटका मिळाली त्यावेळी असे
मजबूत देण्यांत आले की भारताच्या राजव-
टनेत बदल करण्यांत येईल.

अल्हाबाद येथे कमिशनच्या धर्मीत-
कमेटी बरोबर मुस्लिम लीगचे अधिवेशन
झाले व दोघांनी असे ठरविले की देशाच्या
स्वायत्त सत्ता मिळावी पाहिजे. "आपत्काळी
स्वायत्त भारत ब्रिटिश सरकारला जास्त
आमेदाने मदत करू शकेल!" असे ठिकठक
म्हणाले.

[<]

[महाराष्ट्राचा किंवा तुरुंग तेनामती जस्मानकाम यार्ने विपन्न. कितोवार बोरैसिंह
जसली होऊन कैदी झाला. त्याची मुलगी तिकेतभा व दासी विदळा बोमी कैदीत
पडल्या. मामसिंहाचा मोठा मुलगा जगतसिंह तिकेतमेची मैत्र येण्यासाठी विमलेच्या
सहाय्याने महाराष्ट्राचा किंवात येऊ होता. त्याचे पठाणांशी युद्ध झाले. पण तो
देशीक बसली होऊन पठाणांच्या हस्ती कैद झाला. पुढे याचा.]

जगतसिंहाला शुद्धी आली तेव्हा तो एका झोपलेला होता. त्या पळंगावर एक दृष्टपुष्ट
सुंदर सोयीत मऊ बिछान्यावर झोपलेला पठाण सुंदर पेहराव करून पान खात फारसी
होता. त्याने डोळे उघडून पाहिले. ती भावेचे एक पुस्तक वाचीत होता. पण
एक मोठी खोकी होती. पायगती एक की चोळत फोणीच नव्हता.
बसलेली होती. ती मधून मधून त्याच्या पुवरावाने एकदां सोलीमर नवर फिर-
कोन्यावर गुलाब पाणी ठेवीत होती. बिळी आणि या कुशीवरून त्या कुशीवर
दुसरी एक की बोडी दूर उभी होती. बळण्याचा करून पाहिला. पण ते
जगतसिंह एका हस्तीवंती पळंगावर त्याला शक्य झाले नाही.

प्रादेशिक

“नाहीं, मी परत येणार आहे, युवराजा-जवळ!” आयशा म्हणाली.

“आयशा तुझ्या चांगुलपणाचे काय म्हणून वर्णन करू? तू माझ्या या शत्रूची जी सेवा करीत आहेस तितकी सेवा त्याची स्वतःची वहीण तरी करील की नाही संकाय.” उस्मानखान म्हणाला.

आयशा शिमत करून म्हणाली—“उस्मान! तो स्त्री-स्वभाव आहे! दुसरी कधी लोकांची सेवा करण्याचे भाग्य मिळल्यास आणली काय पाहिजे? तुझी कृपा काय थोडी आहे यांच्यावर! तुझा तो शत्रू आहे म्हणतोस,

मग त्याला वांचविण्याची इतकी उठाळेव कशासाठी?”

“तू उदार मनाची आहेस म्हणून तुला वाटते की इतर लोक देखील तुझ्यासारखेच उदार मनाचे असतील. माझ्या मनांत दुसराच विचार आहे. जगतसिंह आपल्या कैदेत राहाला तर मानसिंह आपल्या मुठीत आला असे समज!” वाटेक तशी संधी करवून घेईन मी त्याच्याकडून! बरे ते जमले नाही तर जगतसिंहाला परत करण्यापूर्वी त्याच्याकडून पुष्कळ धन मिळेल. म्हणून जगतसिंहाला वांचविण्यांत सर्वतःचेने फायदाच आहे. या बाबतीत मी निष्काळजीपणा दाखविण्या तर मला लोक मूर्खांत काढतील.” उस्मानखान म्हणाला.

“उस्मान! तू इतक्या छद्म बुद्धीचा असशील असे नव्हते मला माहीत! सर्वच तुझ्यासारखे होतील त्या दिवशी घर्म मुळा-लाच असे समजावे लागेल.” आयशा जोडीशी रागांतच म्हणाली.

उस्मान खान कांही एक नोलला नाही. तो आयशाला पोचवून स्वतःच्या सोळांत शोषायला निघून गेला.

दुसऱ्या दिवशी संध्याकाळ पर्यंत जगतसिंहाची स्थिति नाजूकच होती. हकीम, उस्मान व आयशा त्याच्या जवळच होती. औषधोपचार चालू होता. थोडा थोडा गुण पडू लागल्यावर हकीम म्हणाला—“ताप उतरू लागला आहे. आज्ञां जिवावरचे संकट टाळले.” ते ऐकून आयशा व उस्मान दोघांच्या चेहऱ्यावर आनंद झळकू लागला. हकीम निघून गेला. उस्मानखान देखील शोषायला निघून गेला. आयशा पुवराजा-जवळच बसून होती.

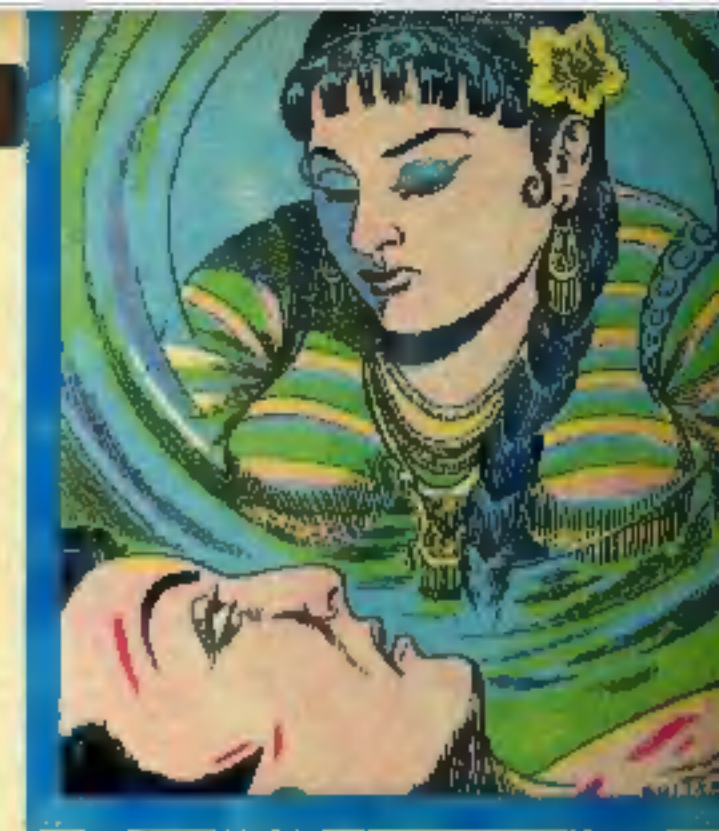
मध्यरात्र उकटल्यावर जगतसिंहाने दोळे उघडून पाहिले. त्याला समोर आयशा दिसली. परंतु त्याची दृष्टि हुडकीत होती ती चेहरा न दिसल्यामुळे त्याच्या डोळ्यांत निराशा व हताशा स्पष्ट झळकू लागली.

बऱ्याच वेळानंतर त्याने आयशाला विचारले—“मी कोठे आहे?”

“कतखानाच्या किल्ल्यात!” आयशा उत्तरली.

कांही वेळ विचार करून त्याने पुन्हा विचारले—“मी येथे कसा काय आलो?”

“तुम्ही आस्त थोडं नका. तुमची तब्येत बरी नाही!”

“नाहीं, नाही, मी येथे कैदी आहे! तू कोण?”

“आयशा! कतखानाची मुलगी!”

“किती दिवस झाले मला येथे?”

“चार दिवस!”

“हं.....”

“वीरेंद्रसिंह कोठे आहेत?”

“कैदेत! आजच त्यांच्या विद्रोही पक्षाबद्दल विचारणा होणार आहे!”

ते ऐकून जगतसिंहाचे तोंड उतर-ल्यासारखे मासले. “इतर सर्व कोठे आहेत?”

“तुम्हांला स्वप्नांत दिसली ती तिलोत्तमाच असण्याची संकल्पता आहे.” आयला म्हणाली.

दुपारी बारा वाजता कतखानाचा दरवार भरला. त्याच दिवशी वीरेंद्रसिंहाला शिक्षा मिळणार होती. काही सैनिक वीरेंद्रसिंहाला साखळदंडांनी बांधून कतखानासमोर घेऊन आले. वीरेंद्रसिंहाचे डोळे आग पासवीत होते. त्याच्या तोंडावर भयाचे नांव देलीक नव्हते.

कतखाना जात व संघर्षात म्हणाला—
“वीरेंद्रसिंह ! माझ्या दरवारांत तुझ्या अपराधाबद्दल विचार होणार आहे. इतका मला हे सांग, तू आमच्या विरुद्ध का काय उगारलेस ?”

“मी काय केले, हे तरी सांगतील की नाही ?” वीरेंद्रसिंहाने त्याला विचारले.

“जरा तोंड संभाळून बोल !” एक दरबारी म्हणाला.

“माझ्या आज्ञेप्रमाणे तू सैन्य व पैसे कां नाही पाठविलेस !” कतखानाने विचारले.

“तू राजद्रोही आहेस. हाकू व कुटेरा आहेस ! तुला मी कससाठी पैसे द्यावेचे !

व सैन्य तरी कां पाठवावेचे ?” वीरेंद्रसिंहाने निर्मोक्षपणे विचारले.

हा स्वतःच आपले मरण ओढवून घेत आहे. त्याला कोण काय करणार असे प्रत्येक दरबारी मनांतच्या मनांत म्हणत होता.

कतखानाचे अंन रागाने थरथर कापू लागले. तरी त्याने आपला राग आवरला व म्हणाला—“तू आमच्या अमलाखाली असलेल्या प्रदेशांत आहेस, आमची प्रजा आहेस. मला तू आमच्या शत्रूला कां फिरवला आहेस !”

“तुम्हें राज्य आणि तुझा अंमल ! कोठे आहे ! मला तो मान्य नाही.” वीरेंद्रसिंह करव्या आवाजात उत्तरला. कतखानाचा राग जास्तच भडकला.

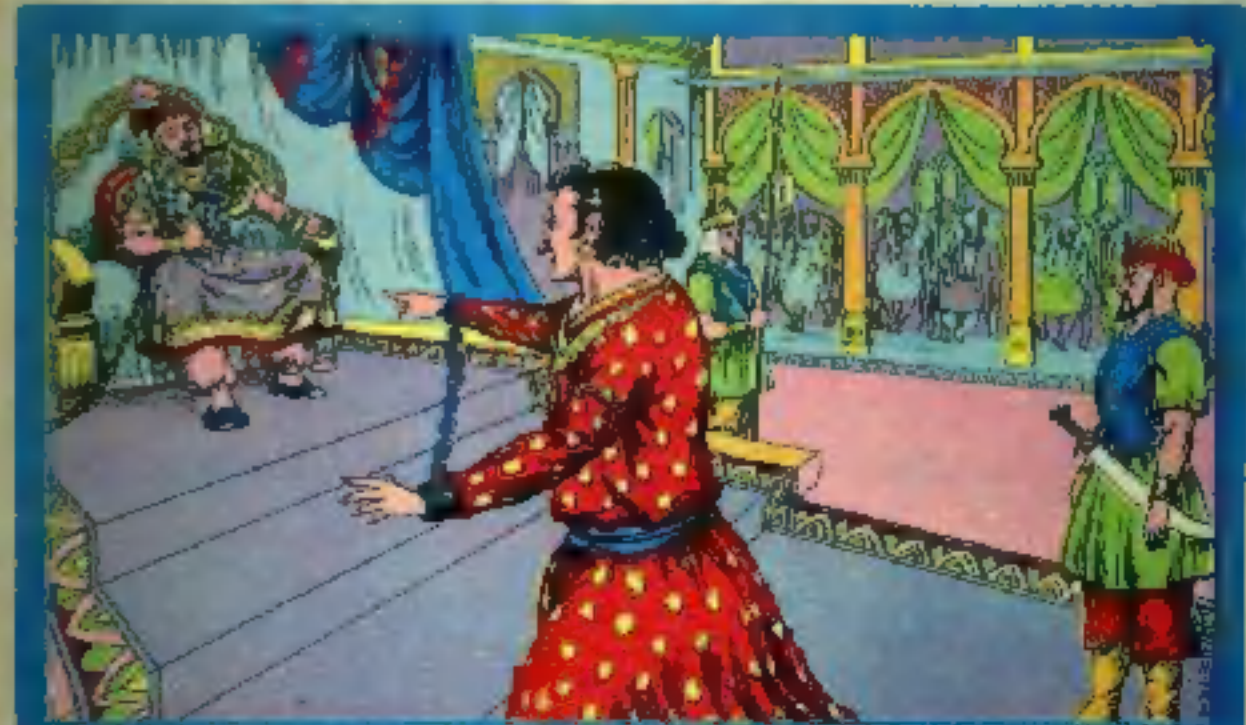
विधातघातकी राजद्रोही आहेस तू. तुला मला तुझ्या पापाची फळे भोगावी लागतील. स्वतःचा जीव बांधवांमधे अजून पाडव आहे !” कतखाना म्हणाला.

वीरेंद्रसिंह खदखदा औपरोधिकपणे हसून म्हणाला—“कतखाना ! मला साखळदंडांनी बांधून तुझ्यासमोर उभा केला असतां मी स्वतःचा जीव बांधविण्यासाठी तुझ्या

“ते सर्व मला नाही माहीत !” आयला घाबऱ्या आवाजात उत्तरली.

सुबराज स्वतःशीच काही तरी पुटपुटण्यासारखा भास आला. पुटपुटण्याचा अंधूक आवाज आयलाच्या कानां पडला. तिने तिलोत्तमा नांव दोनतीनदां ऐकले. ती उठून उभी राहिली व तिने त्याला औषध पाजले.

“मी जीवन-मरणाच्या सीमेवर पोचलो असतां मला एक स्वप्न पडले. कीर्णीतरी देवकन्या माझ्या डोक्याशी वसून माझी सेवाशुश्रूषा करित होती. ती तूच की तिलोत्तमा ?” जगतसिंहाने विचारले.

दवेची शिक्षा मागीन असे वाटले होय तुला ? तुझ्यासारख्या नराधमाच्या कृपेवर ज्यांचे जिणे अवलंबून आहे त्यांच्या जिण्यावर धिःकार ! मी तुला आधीर्वाद देऊन मरायला तयार होतो. पण तू माझ्या बलाची पोरीच सोडलीस. माझ्या प्राणाहून मला कास्त मिय...." बोलत असता त्याचा कंठ दाहून आला. डोक्यातून अश्रूधारा सुरू झाल्या. तो मान खाली करून राहू लागला.

कलहखान क्रूर होता. दुसऱ्यांना दुःखी पाहून हृदय दगडासारखे घट्ट तळत बेण्याची शक्ति त्याच्या अंगात होती. स्वाभिमानी शत्रूला स्थितीत पाहून त्याच्या ओठावर हास्य झळकले. त्याने वीरेंद्रसिंहाला विचारले— "तुला माझ्याजबळ काही मागावयाचे नाहीस म्हणाका होतास. खूप विचार करून बोलतो आहेस ना !"

वीरेंद्रसिंह तात उभा राहून म्हणाला— "मला आणखी काही नको ! उबकर माझा शिरच्छेद कर !"

"बरे, आणखी काही विचारावयाचे आहे !"

"नाही, या अन्मांत आणखी काही विचारावयाचे नाही, मला !"

"मरणापूर्वी आपल्या एकुलत्या एका मुलीचे तोंड पाहण्याची इच्छा माही वाटते तुला ?" वीरेंद्रसिंहाचे डोळे पुन्हा मळून आले. दुसऱ्या क्षणी तात उभा राहून तो म्हणाला— "माझी मुलगी तळमेली नसेल तर तिला पाहण्याची माझी इच्छा नाही. ती मेली असेल तर मात्र तिचे प्रेत पाहण्याची इच्छा आहे. तिला आपल्या मांडीवर घेऊन मी आनंदाने प्राण सोडीन !"

(पुढील गोष्ट पुढील पानां)

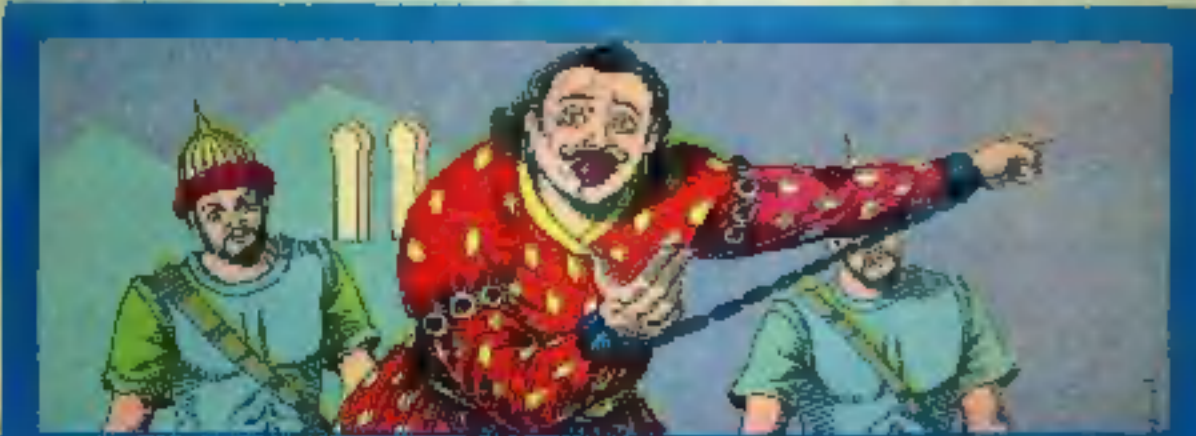

राज्याची ह्यावा

विक्रमाकर्णि हे सोडला नाही. तो पुन्हा साहाजबळ गेला. साहाजबळ भेट पाहून सांधावर हाकून नेहमीप्रमाणे स्नानाकडे निघाला. तेव्हा प्रेतांत धसलेला वेताळ त्याला म्हणाला— "राजा, तू एवढी मेहनत करित आहेस, कर, माझी ना नाही. परंतु परिणामी तुझी स्थिति जयमळसारखी होऊ नये, एवढेच मला वाटते. मेहनतीचे फळ मिळण्याचा तेन प्रसंग आला असता तो ते गमावून बसला. तुला कंटाळा येऊ नये म्हणून मी ती गोष्ट सांगतो, ऐक." असे सांगून तो ती गोष्ट सांगू लागला.

एकदा पैठण मवेशांतल्या कहान मोठ्या संस्थानिकांनी ठरविले की यापुढे आपसांत भांडणे करावयाची नाहीत. त्यांना या निश्चयापुढे बराच फायदा झाला. त्या पिढीचे सर्व संस्थानिक निश्चय केल्याप्रमाणे

वेताळाच्या गोष्टी

वीरमलाने मदतीसाठी इतर संस्थानिकांना बोलावणी पाठविली. त्यांनी दोन राज्यांतल्या आपसांतील भांडणांत पडणे आम्हांला बरोबर दिसत नाही असे सांगून अंग काढून घेतले.

वीरमलाला युद्ध करण्याची इच्छाच नव्हती. शिवाय युद्ध करण्यास पुरेशी तयारीपण त्याने केली नव्हती. म्हणून तो राणी व राजकन्या दोघांना घेऊन विंध्य पर्वतांत पळून गेला.

एक वेळदेखील रक्त सांडल्याशिवाय वीरमलाने राज्य इंद्रदाने कळकावले. त्याने कायदे काढून तुष्ट प्रजेला रक्षपूत टाकले. राज्यांत शांतता स्थापन झाली व अन्ना प्रकारे पत्रा सुखी झाली.

वीरमलाने मरण प्रसंगी विंध्य पर्वतांत आपला मुलगा जयमल बाला गुप्तपणे बोलावून घेतले आणि राज्य कसे चालवून बसला याचे वर्णन करून म्हणाला—“... ! मी सर्व संस्थानिकांनी मिळून केलेल्या संधी प्रमाणे वागलों. संधीत वचन दिल्याप्रमाणे इतर कोणी माझा मदतीला आले नाही. परंतु मी मात्र वचन दिल्याप्रमाणे युद्ध केले नाही. पण तुला राज्य हवे असेल तर तू ठरवून त्याच्या राज्यावर स्वारीपण केली. युद्ध करून स्वतःचे राज्य परत मिळव. मी

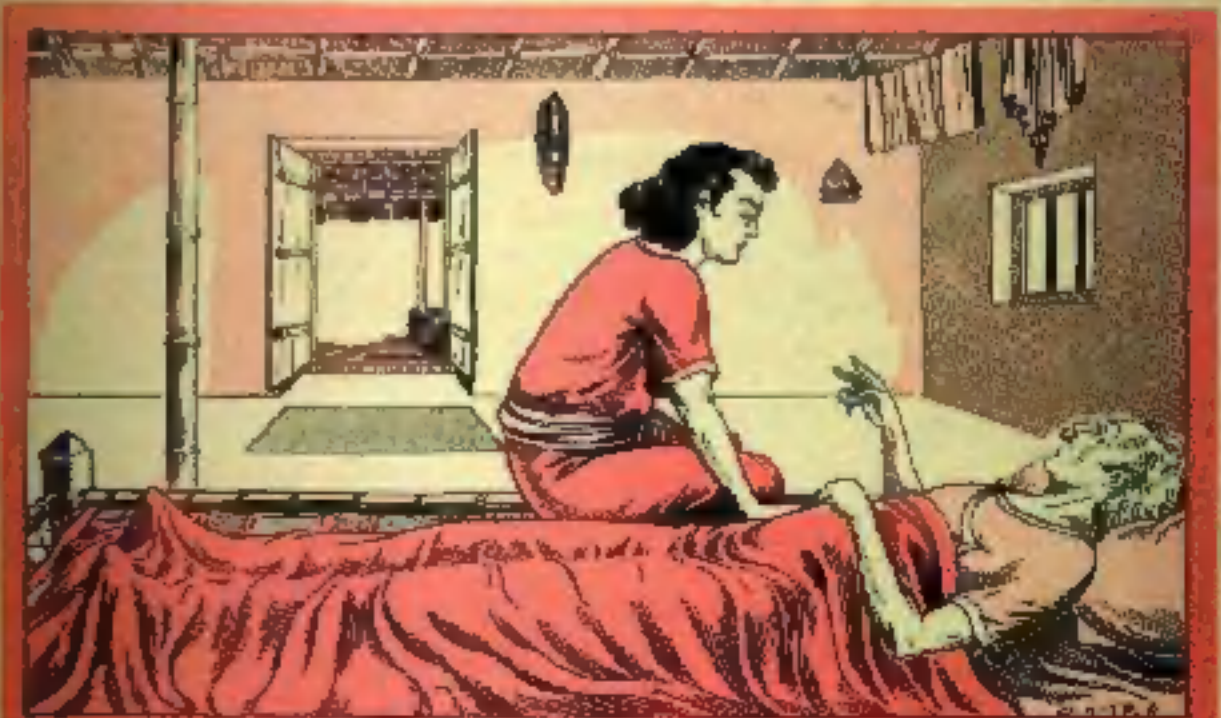
वचन दिले होते. आमची पिढी संपली. आपल्या पिढीच्या हितासाठी वाटेक ते करायला तू खुद सुस्तार आहेस.”

या वारल्यावर जयमलने आपल्या बहिःकांचे राज्य परत मिळविण्याचे यत्नासो ठरविले. त्याला राज्याचा कोभ पण होताच. राजाभाळ हिंदत असतांना रानटी लोकांच्या सहवासांत हिंस पडूंची शिकार करणे त्याला चांगले येऊ लागले होते. तसा तो स्वभावाने सहसीपण होताच.

परंतु राज्य मिळविण्यासाठी आपल्याला राहून शस्त्रविद्येचा अभ्यास करू लागला. चांगली तयारी करायी लागेल ही गोष्ट

देखील तो पूर्णपणे ओळखून होता. साहस, शक्ति, बुद्धिमत्ता सर्व त्याच्याजवळ होती. शस्त्रविद्या त्याला पुरेशी अवगत नव्हती. शिकार करण्यांत किंवा मलयुद्धांत त्याची बरोबर करण्यास कोणी घडला नसता. परंतु युद्धांत जव मिळविण्यास शस्त्रविद्या अवगत करून घेणे आवश्यक आहे. तेव्हा देखील जमा करणे आवश्यक आहे.

म्हणून जयमल आपल्या आईशेरोवर पेंठज देशांत आला. व एका संस्थानांत राहून शस्त्रविद्येचा अभ्यास करू लागला. पुढे काही दिवसांनी त्याने दुसऱ्या एका

राजाच्या पदरी सैनिक म्हणून नोकरी धरली. लवकरच उत्तम सैनिक म्हणून त्याचा नावलौकिक वाढला.

काही दिवसांनी त्याची आई वारली. आता राज्य मिळविण्या व्यतिरिक्त दुसरी काही काळजी उरली नाही. इंद्रदाचा समोरासमोऱ्या युद्धांत पराभव करणे अशक्य आहे हे त्याला चांगले माहीत होते.

आता एकच एक उपाय त्याच्याजवळ उरला होता. शक्ति जेथे निरुपयोगी ठरते तेथे युक्तीचाच उपयोग करावा लागतो. म्हणून त्याने आपले नांव बदलून इंद्रदाच्या

सैन्यांत भरती होण्याचा विचार केला. काही दिवसांनी आपण कोण हे सैन्याला कळल्यावर सैन्य आपल्या आज्ञेमार्गे चालेल. इंद्रदाच्या विरुद्ध बंड करील असा त्याने विचार केला. म्हणून सैन्य जमविणे, त्याला सामोरे पुरविणे सर्व अनावश्यक आहे. युद्ध करण्याची गरजच नाही. अशातच आपल्या बडिलांनी त्याला विडीच्या लोकांना दिलेल्या वचनाचे पालन करून सहजी होईल.

असा विचार करून जयमल आपल्या बापाच्या राज्यांत गेला. इंद्रदाच्या सैन्यांत त्याने आपले नांव नोंदविले. त्याला जी जी कला अवगत होती ती त्याने दाखविली. ती पाहून इंद्रदा खूप झाला. त्याने जयमलला आपला अंगरक्षक म्हणून नेमले.

जयमलने देशाच्या परिस्थितीचा लक्षपूर्वक अभ्यास केला. इंद्रदाच्या राज्य कारभारांत काय चालता होतं, त्या तो स्वतः स्वभावाने क्रूर नव्हता. त्याच्या पदरी नोकरी करणारे सर्व लोक स्वामिभक्त नोकर होते. ते राजाच्या व त्याच्या राज्याच्या रक्षार्थ सर्वस्वाचा होम करण्यास तयार होते. दुष्टलोक त्याचे नांव ऐकून घर घर कांपत,

पण प्रजेचे राजावर प्रेम होते. त्याचे वडील राज्य करीत असता प्रजेच्या मनांत राजाचे भय नव्हते. राजावर प्रेम नव्हते, हे ऐकून जयमलला मनापासून दुःख वाटले.

इंद्रदा शिकारीला जाई तेव्हा जयमलचे शिकारीतले कौशल्य त्याच्या नजरेस आल्या. शिवाय राहाले नाही. क्रूर व हिंस्र जनावरांना काटीने ठार करताना त्याला पाहून इंद्रदा चकित होई. जयमलच्या मनांत रानटी भावदांचे भय म्हणून नव्हते. म्हणून इंद्रदा त्याला बरोबर घेऊन शिकारीला जाई. एकटा कधी गेला नाही.

एकदा इंद्रदा शिकारीला गेला असता शिकारीचा पाठलाग करीत रानांत दूर एकटा निघून गेला. त्याने मार्गे वळून पाहिले तेव्हा त्याला फक्त जयमल पाठीमागून येत असलेला दिसला.

इंद्रदाने घोड्यावरून उतरून घोडा झाडाळा बांधून टेबला आणि स्वतः आराम करण्याचा विचारांत होता. परंतु त्याला उद्यास घ्यायला काही दिसेना. ते ओळखून जयमलने आपल्या मांडीवर बोकें ठेवून राजाला शोपायला सांगितले. बोकें टेकल्या बरोबर त्याला शोप लागली.

आपल्या शत्रूचा वध करण्यास या पेक्षा जास्त छंद संधी जयमल्लाक्या कोटून मिळणार ! माला किंवा तळवार त्याच्या छातीत खुपसून त्याचा शेवट करणें जयमल्लाक्या सहज शक्य झालें असतें, तसें त्याच्या मनांत आलें देखील. पण त्यानें मनाला आवरलें.

इतक्यांत इंद्रवत्त 'पकडा ! पकडा !' असें शोपेंतच मोठ्यानें ओरडत दबकून जागा झाला. जयमल्लाक्यावरून उठून उभा राहिला. "तूच का ! मी एक फार वाईट स्वप्न पाहिलें. स्वप्नांत मी वीरमल्लक्या मुलाच्या मांडीवर बोंबें टेंकून

झोपला होतो. तो मला पाहून एक भाळा उचलून माझ्या छातीत खुपसणार, एवढ्यांत मी मोठ्यानें ओरडलों आणि उठून उभा राहलों.

राजाचे जोरहणें त्याच्या बरोबर शिकारीस आलेल्या त्याच्या अनुयायांना ऐकूं आलें. ते आवाजाच्या अनुरोधानें तेजपर्यंत पांवल आले.

"महाराज, आपल्याला जें स्वप्न पडलें होतें भगदीच खोटें होतें असें म्हणतां येणार नाही. मीच वीरमल्लक्या मुलाच्या मांडीवर बोंबें टेंकून

मनांत आलें होतें. पण मी मनाला आवरलें !" जयमल्ला म्हणाला.

ते ऐकून इंद्रवत्त चकित झाला. "मग तू माझा वध करायला कां कचरलास !"

त्याचें उत्तर न देऊन इंद्रवत्त म्हणाला— "असा प्रसंग पुन्हां धुटें कधी येण्याचा संभव आहे. म्हणून मला जंगलक्षकाच्या पदावर ठेवणें मला बरोबर होणार नाही. आपली नोकरी सोडून आप्याची परवानगी !"

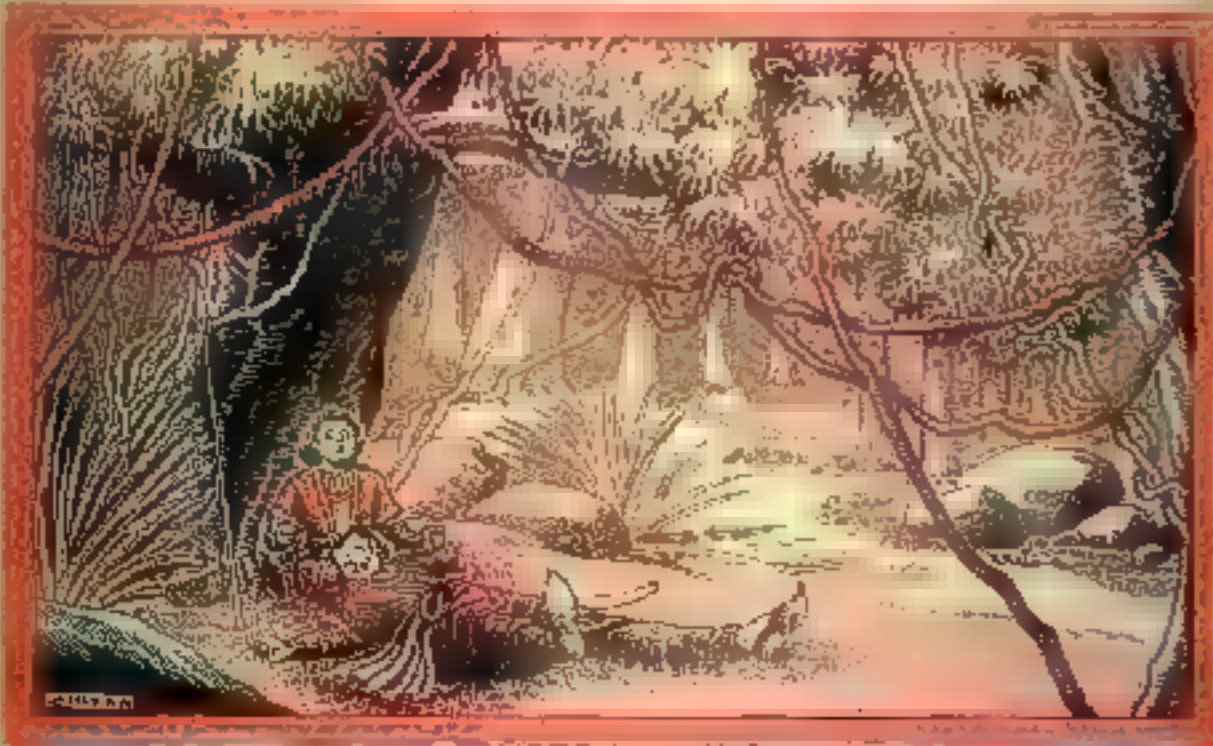
इंद्रवत्तनें त्याचें कांहींच उत्तर दिलें नाही. आपले अनुयायी जवळ आल्या-

बरोबर त्यानें जयमल्लाक्या कैद करण्यास सांगितलें.

त्याच्याजवळ फक्त एकच एक भाळा होता. तरी जिवावर उदार होऊन तो त्यांच्याशीं लढला. कित्येक जखमी झाले. तरी तो शेवटीं कैद झाला.

इंद्रवत्त त्याला राजधानींत घेऊन गेला. औपधोपचार करून तो बरा सासुरावर त्याला त्याच्या बापाचे राज्य देऊन इंद्रवत्त स्वतःच्या राज्यांत निघून गेला.

वेताळ येथवर गोष्ट सांगून म्हणाला— "राजा मला हें कळत नाही की जयमल्लाक्या

इंद्रजाचा वध का केला नाही ! तो भ्राला की राजमक्ति आड आली ? की त्याच्या वडिलांनी आपल्या पिढीसल्या इतर संस्था-निकांशी केलेली संधी त्याला आठवली ! नेतर इंद्रजात जयमल्ला राज्य को दिले ! स्वतः संकटांत सांपडण्याच्या भीतीने की जयमल्लने वध करण्याची संधी मिळाली असूनहि केला नाही म्हणून कुतूहलाने माहनेने ? या शंकांचे समाधान माहीत असून हि करण्याचे तू टाळलेस तर तुला माहीतच आहे, त्याचा परिणाम । तुझ्या डोक्याची शंभर छकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागलीक.

विक्रमार्क म्हणाला—“ इंद्रजा एक मजारेजक राजा होता. मजेच्या हितार्थी कामे तो करीत राहावा नसता तर त्याला ठार करण्याचा विचार जयमल्लच्या

मनांत झाला असता. त्याच्या वडिलांच्या राज्यांत मजा सुली नव्हती. अशा परिस्थितीत त्याने राजाचा केला असता तर मजा त्याच्या विरुद्ध उडटली असती. म्हणून त्याने राजाचा वध करण्याचा विचार सोडून दिला. जयमल्लने स्वतःच्या रक्षणासाठी पकटा असूनहि जे शौर्य व साहस दाखविले ते तो मजेच्या सुली करण्यासाठी सटेल हे पटविण्यास पुरे होते. त्याच्या राज्यांत बंडाली माझणार नाही अशी मनाची खात्री इंद्रजात जयमल्लला त्याच्या नापाचे राज्य देऊन टाकले.”

अशा प्रकारे राजाचे मोन मंग झाल्यामुळे थेटाल मेटापरोवर अदृश्य झाला व झाडाच्या फांदीला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

परोपकारी गोपाळ

गोपाळ ज्या देशांत रहात असे त्या देशांत एकरां दुष्काल पडला. पाऊस नाही, म्हणून पिके करपून गेली. दुष्काल निवारण्यासाठी राजाने विहिरी सोक लावल्या. खडिन्वांत वन होते नव्हते ते सर्व फेकून परदेशांतून पुरवठा मजेला वाटले. खजिना रिकामा झाला.

त्याच सुमारास गोपाळला एक विचित्र स्वप्न पडले. स्वप्नांत त्याला राजा दिसला. तो गोपाळला पूर्वेकडील डोंगराकडे बोट दासवून विचारीत होता की या डोंगरांत एक वनाचा ठेवा आहे असे माझ्या कुळदेवतेने मला सांगितले आहे. मी सैनिकांना पाठविले त्यापैकी कोणी परत आला नाही. कोक उपाशी माहेत. तेथे धनाचा ठेवा आहे की नाही हे पाहून येणार।

कोणी मिळेल तर वरे होईल. तू काळं शकतील का एवढे काम !”

“कां नाही, महाराज ! हा निघालो पहा !” असे बोलत असताना गोपाळची शोष मोडली. स्वप्नांतली प्रत्येक गोष्ट खरी असावी असे त्याला वाई लागले. त्याने विचार केला की स्वप्न खरे आहे की ओटे हे पाहून वेळ नवे ! म्हणून गोपाळ घरांत कोणाला कळविल्या शिवाय पूर्वेकडे निघाला. डोंगराच्या पायथ्याच्या रानांत तो पोचला तेव्हा त्या रानांत राहणारे लोक त्याला सांगू लागले की त्या डोंगरांत एक तर कोणी जात नाही व जे जातात ते परत येत नाहीत. एकरां फांदी सैनिक गेले, पण एक देखील परतला नाही. ते ऐकून गोपाळला स्वप्न खरे असावे असे वाई लागले.

तो रानांत पुढे जाऊं लागला तसतशी वाट झाडी वाढतच गेली. त्याला शेटेत एक मनुष्य भेटला. त्यानें त्याला विचारलें -
“तुमचेच नांव गोपाळ का !”

गोपाळनें त्याला ओळखलें. तो चोर होला. पूर्वी गोपाळनें त्याला एका भयंकर आजारांतून वाचविले होते. गोपाळनें त्याला जें स्वप्न पडले होते तें वर्णन करून सांगितलें आणि म्हणाळा-“लोक उपाशी मरत आहेत. डोंगरांत घताचा टेवा कोठे आहे, याचा बोध लावण्याच्या कामीं तू मदत करू शकशील का !”

“तें शक्य नाही. या प्रदेशांत पाऊळ टाकणेच चुक तुम्ही कृपा करून परत जेव्हा अशी माहीत हात जोडून विनंती आहे.” चोर म्हणाळा.

“तिकडे लोक उपाशी मरत आहेत व मी येथे घताचा टेवा आहे हे माहीत असून देखील कृपा परत जाऊं !” गोपाळनें त्याला विचारलें.

“अहो गोपाळराव, अमले दया दाक्षिण्य दाखवायला ही जागा नव्हे. आपण कृपा करून परत जावे अशी मी पुन्हा पुन्हा विनंती करतो.” चोर म्हणाळा.

इतक्यांत आणखी एक मनुष्य कोठून तरी आला. “कोण तू ? कशाचा आला आहेस इकडे ? काय रे, याने हात पाय बांधून का नाही नेलेस बाळा ! आणि येथे उभा राहून स्वऱ्याची कसकसा गुलगुल गंधा चाख आहेत !” तो देखील चोरांच्या टोळीललाच एक होता.

त्याला तो पहिला चोर कानांत म्हणाळा-
“देख ते परोस्कारी गोपाळराव !”

दोघे गोपाळला आपल्या सरदाराकडे वेळून गेले. पहिल्या चोराने सरदाराच्या कानांत काहीतरी सांगितलें.

तें ऐकून सरदार गोंराळला म्हणाळा-
“हे आमचें राज्य आहे. आमच्या राज्यांत पाऊळ टाकणाऱ्यास आम्ही परत जाऊं देत नाही. पण तुम्ही आमच्या या साथी मित्राला एकदां वाचविले होते. म्हणून आम्ही तुम्हांला शिक्षा किंवा दंड केल्या-प्रमाणे परत जाऊं देतो. बरोबर आहे ना !”

“मी तुमचा आभारी आहे. पण माझ्या-च तुम्ही एक कृपा करा. या डोंगरांत घताचा टेवा कोठे आहे, हे मला दाखवा. मी परत जाऊन राजाला त्या संबंधी माहिती देईन. त्यानंतर जें करावयाचें असेल तें राजा स्वतःच करील किंवा मी राजाचा मुखवीन.” गोपाळ म्हणाळा.

“वा रे वा ! आतां पर्यंत तुम्ही जें पाहिलेच व ऐकलेत तें कोणासमोर बोलणार नाही अशी आमचे कुळदैवत जी काळी माता तिच्यासमोर उभे राहून अपघ्न घेतली पाहिजेत. तरच आम्ही तुम्हांला येथून जिवंत परत जातां येईल.” सरदार म्हणाळा.

“मला तें घताचा टेवा दाखवायला नसेल तर माझा आग्रह नाही. तुम्हीच तो राजाकडे पोचता केलात तरी माझ्या मनाचे समाधान होईल.” गोपाळ म्हणाळा.

चोरांचा सरदार तें उत्तर ऐकून तापला. म्हणाळा-“आम्ही जें मिळवितो तें कोणाला देण्यासाठी नव्हे. काळी मातेसमोर तुम्ही शपथ घेतली नाहीत तर तुम्हांला आम्ही जिवंत परत जाऊं देणार नाही.”

“मी अशी शपथ घ्यायला तयार नाही !” गोपाळ म्हणाळा.

रुगेच सरदाराचा आज्ञेमार्गे चोरांनी गोपाळचे हातपाय बांधून त्याला काळी मातेसमोर हजर केले. काळी मातेची एक मन्व्य मूर्ति होती ती. “निदान आतां तरी काळी मातेसमोर शपथ घे ! तुला

जिथंत सोहें जाल्ली." चोरांचा सरदार म्हणाला.

"हें पहा, मी जाल्लो आहे येथें धनाचा ठेवा वाहे की नाही वाच्या शोधार्थ! तुझ्या गुणिताचें रक्षण करण्यासाठी किंवा तुझ्याचर हेरगिरी करण्यासाठी जाल्लो नाही." गोपाळ म्हणाला.

गोपाळचा शिरच्छेद करण्यासाठी सरदारानें आपली तळवार उपसली.

त्याच वेळीं कोणी तरी ■ मूर्ति जणुंकांहीं डफळकी. थोडी बाजूला जाडवी होत सरळ सरदाराच्या डोक्यावर कांसळकी. चोरांचा सरदार त्या मूर्तीखालीं चिरडून तस्काळ मरण पावला.

"पाहिलेंत, मला स्वतः देवीनेच या कामासाठीं एकडे पाठविलें आहे. तिने ■ तुम्हांला कळावें म्हणून तुमच्या सरदारालाच

वाटेला खवले. लोक दुष्काळामुळ मरत असतां हा कनाचा ठेवा जमा करून तरी काय उपयोग? ■ देवीचा दृष्टांत ■ व तिच्या आज्ञेनें मी येथें जालो. चला माझ्याबरोबर. तुम्हांला राजा कांहीं शिक्षा करणार नाही, तुम्ही प्रजेच्या कष्ट सुखाचे वाटेकरी व्हायला तयार व्हात तर देवी तुमचे रक्षण करील." गोपाळनें चोरांना धीर दिला.

त्या लोकांनीं गोपाळचा तो निर्भीकपणा पाहिला होता, त्याच्या बाळण्यावर त्यांचा विश्वास ■ ते गोपाळच्या बरोबर आपलें सर्व धन घेऊन राजासमोर हजर झाले. राजानें चोरांना माफ केलें. त्यांच्या उदर निर्वाहाची जकर नी सर्व ■ करून दिली. दुष्काळांत सांपडलेल्या गोरगरिमांच्या रक्षणार्थ त्या धनाचा उपयोग झाला.

डोंकें उध्याव

हंदकारण्यांत एका काळी निरनिराळ्या जातीचे लोक रहात. त्यांची राहणी रानटी झोंकांसारखीच होती. सभ्यतेचा गंधस्पर्श देखील त्यांना झालेला नव्हता. तरी हळूहळू एकेका जातीनें आपल्या प्रांताचा एक राजा निवडला. तेन्हापासून सर्व जातीच्या राहणींत इकडूक सभ्यतेचा शिरकाव होऊं ■

हंदकारण्यांतच वंडामध नांवाचा एक प्रांत होता. त्या प्रांतांत कोणी राजा नव्हता. मारामारी व दंगेखोरपणा हाच जणुं कांही त्यांच्या आयुष्यांतला नियम झाला होता. कळवान दुर्बलंवर अत्याचार करीत. कोण ■ धंदा करणार व मिळवून काय करणार, सर्व लोक आळशी होऊन गेले. कोणी विचारपूस करणारा नव्हता.

पण ■ जातींत समिज नांवाचा एक बुद्धिमान वरुण निघाला. आपल्या जातीची ती दुःस्थिति पाहून त्याला फार वाईट वाटलें. त्यानें दुष्ट लोकांना समजावून सांगण्याचा ■ करून पाहिला. परंतु त्याका यश जालें नाही. शेवटीं त्याला जीविताचा बीट आला व तो रानांत एका एकांत स्थानीं ■ राहूं लागला. तेथें ■ एक योगी भेटला. तो रानांत एका जागीं आश्रम बांधून योगाभ्यास करीत असे.

सुमित्राची त्या योग्याशी ओळख झाली ■ परिचय वाढला. एकदां त्यानें त्याला विचारलें कीं देशांत शांतता स्थापन करण्यास कांहीं उपाय सांगा. योगी म्हणाला—“हें पहा, मनुष्यांची जात ही स्वभावानें फार स्वार्थी व मांडखोर आहे. त्या जातीला

धीरसिंहाला ते पटले. त्याने स्वतःला राजा म्हणून जाहीर केले व स्वतःच्या राज्याभिषेकाची तयारी सुरू केली. त्या योग्याने स्वतः हजार राहून धीरसिंहाला राज्याभिषेक करून दिला. निरोप घेतांना त्याने धीरसिंहाला एक सला दिला. म्हणाला—“एक हुशार नेमून तुम्हाच्या सल्ल्याने राज्य कारभार चालव!”

पण धीरसिंहाने त्याकडे दुर्लक्षच केले. मी स्वतः असतां आपली कोणाचा सला घेण्याची काय गरज! असा विचार करून त्याने मंत्री नेमण्याचा विचार केला नाही.

राजाच्या पदरी नोकरी करणारे तेच गुंड व पुंड लोक होते. मारहाण करणे हा एकच एक धंदा त्यांना अवगत होता. गोर गरिबांचा व दुर्बलांचा वाटा उरला नाही. स्वांच्या अत्याचारांमुळे प्रजा कंटाळून गेली.

ते सर्व राहून मुमित्र पुन्हा मोठ्याच्या दर्शनास गेला. त्याने देशाची स्थिति वर्णन करून त्याला सांगितली. तेव्हा योगी म्हणाला—“मी तुझ्या राजाचे डोके ठीक करतो. एका आठवळ्याने मी स्वतः येऊन राजाळा भेटतो. मी देतो ते फूल माझ्या

बतीने राजाळा नेऊन दे. राजाशिवाय इतर कोणी त्या फुलाचा वास घेतां कामा नये. काय त्याचा परिणाम उलट होईल.” असे सांगून त्याने एक फूल पानांत गुंडाळून मुमित्राला दिले. त्या फुलाचा वास पानाबाहेर दिसील येव होता.

मुमित्राने ते फूल योगिराजाची भेट म्हणून राजाळा दिले आणि म्हणाला—“योगिराज स्वतः राजाच्या भेटीला एका आठवळ्याने येणार आहेत.” राजा त्या फुलाचा वास घेत बराच वेळ योगिराजाचे कोतुक करित विचार करीत बसला.

तो रात्री तेव्हा तो मानंदांत होता. पण सकाळी मोठेली तेव्हा त्याचे डोके दुखत होते. औषध पाणी करण्यांत आले पण काही एक उपयोग झाला नाही. अवलगावर लळपळत होता.

एका आठवळ्याने योगिराज राजाळा भेटायला आले. राजाळा एका आठवळ्यापासून डोके दुखी असल्याचे ऐकून तो म्हणाला—“राजा! तुझा डोके दुखी सुरू होणार! अरे! प्रजापाळन म्हणजे फायदा वाटली तुला! ही डोकेदुखी फार पूर्वीच सुरू व्हायला पाहिजे होती. पण तुझे शरीर

स्वास्थ्य उत्तम होते म्हणून इतके दिवस काही झाले नाही. अजून तुम्हाला तरी आपला मंत्री नेम आणि मोकळा हो! विचार करण्याचा धम बांधेल. तो विचार करून जी मंत्रणा देईल त्याप्रमाणे वाग.”

इतके कष्ट होत होते तरी धीरसिंह माघार घ्यायला तयार नव्हता. म्हणाला—“योगिराज! मी सर्व ऐकायला तयार आहे. हे नाही मला कबूल! दुसऱ्याच्या तुडीवर विसंबून फा मी राज्य करणार!”

योगिराज स्मित करून म्हणाले—“दुसऱ्याच्या डोक्यावर मी तुला विसंबून

सन्मार्गावर आणण्यासाठी एका राजाची गरज असते. पण राजा यल्लान असला पाहिजे, पराक्रमी असला पाहिजे. राजाळा सला देणारा एक शानी, विवेकवान आणि धर्मपरायण मंत्रीपण असावा लागतो.”

मुमित्र स्वदेशी परत गेला व आपल्या बार्सीसल्या धीरसिंह नांवाच्या एका शूर पराक्रमी माणसाला म्हणाला—“तुम्हाच्या आत्म्याचा राजा हो! सैन्य जमवून देशाचे रक्षण कर. प्रजेकडून कर घेऊन प्रजेचे पालन केलेस तर आपला देश स्वाधीन सुखी होईल.”

शूरपाल

रहायला सांगत नाही. तू एखाद्या हुस्कार माणसाला शोभून त्याला आपले डोके उफार दे। इतरांकडून तू जशी कामे करवितोस तशी त्याच्याकडून देखील कामे करवून घे। ही डोके हुस्की कायमची बंद होईल बघ!"

"पण तें कसे हें नाही कळले मला." राजा म्हणाला.

"ते मी सांगतो. तुझ्या मते कोणावर तुझा विश्वास आहे हें प्रथम सांग। मी तुझ्या डोक्यांतली थोडी विचार शक्ति त्याच्याकडे पोचली करतो." योगी म्हणाला.

राजाने सुमित्राचे नाव चुनविले. राजाची विचार शक्ति उधार घेऊन काम करण्यास तो तयार झाला. योगिराजाच्या मंत्रबळाने राजाला योगनिद्रा झाली. योगी सुमित्राला म्हणाला—"मी जे करू राजाकडे दिले होते त्यामुळेच ही डोके हुस्की सुरू झाली होती.

या झोपेतून जागा झाल्यावर ती बंद होईल." राजा झोपेतून जागा झाल्यासारखा उठला. त्याची डोकेहुस्की बंद झालेली होती. "मातां नाही मासे डोके हुसत!" तो म्हणाला.

"अस्वस्थ विचार केव्हाच तुझा मेंदू सुजला होता. आतां तुला नाही त्रास होणार. सुमित्र तुला शुद्धात विचार-शक्तीच्या स्वरूपाने देत राहील." योगी म्हणाला.

त्यानंतर धीरसिंह आपल्या मंत्र्याच्या सल्ल्याप्रमाणे राज्य करू लागला. राजा ज्याचा सल्ला घेता, तो तो सर्व दरबारी लोकांस कळले व ते सुमित्राचा पण मान करू लागले. राजा आणि मंत्री परस्परांवर विश्वास करून प्रजेचे पालन करू लागल्या-मुळे प्रजा सुखी झाली.

वितस्ता नदीच्या काठी केकेय देशांत प्रजापति राजा राज्य करीत असे. त्याच्या मांडलिक राजांपैकी एकाचे नांव धर्मपाल असे होते. तो एक शूर शासक होता. धर्मपालच्या मृत्यूनंतर मुलगा शूरपाल जहागिरीचा वारस झाला. त्याच्या जहागिरीतून राजाला कितीके बरे कर मिळाला नव्हता. राजाला ही गोष्ट कळली तेव्हा त्याने शूरपालकडे निरोप पाठविला की एका महिन्याच्या आंत येऊन राजाला भेटला नाहीस तर जहागिरी होईल. शूरपाल आपला मित्र क्षेमवर्मा बरोबर वीस सैनिक घेऊन निघाला.

शूरपालची जहागिरी फार चांगली होती. जहागिरीत सोन्याची खाण पण होती. ते कळल्यावर राजाच्या वाकळ्या मुलाला

दुष्टपणा सुचला. मध्ये विप्र आणले तर राजाची भेट होणार नाही. त्याने राजाचा मोडली आहे म्हणून राजा त्याची जहागिरी पण करील. तेव्हा राजाचे मन पळवून ही जहागिरी स्वतःसाठी मागून घेऊ, असा होता त्याचा डाव. तो मोठे मंत्र्याच्या मुलाला सांगून तो काही सैनिकांना घेऊन राजधानी बाहेर शूरपालच्या वाटेवर रानांत लपून बसला. सैनिकांना धुडपावाड लुपायला सांगून राजाचा मुलगा व मंत्र्याचा मुलगा धोक्यावर बसून रस्त्यावर आडवे उभे राहाले.

पोढे व कांही घाडेस्वार दूर उभे असलेले पाहून क्षेमवर्माला संशय आला, कांहीतरी भानगड आहे. त्याने शूरपालाला त्याच्या बरोबरच्या सैनिकांना मागे रहा- सांगितले व स्वतः धोक्यावर बसून पुढे

गेली. तोच शूरपाक असेक विचार करून राजकुमार व मंथ्याचा मुलगा दूरडावून म्हणाले—“धांचव, पोडा !”

“मला पुढे जायचे आहे. बाजूला व्हा !” असे म्हणत शैमवर्मांनी राजकुमाराला धक्का देऊन पुढे गेला.

“इतका गर्व आहे का तुला !” असे म्हणत त्याने शैमवर्मांना धक्का दिला. रडगेच शूरपाक आपला घोडा भर सोडून पुढे आला व दूरडावून म्हणाला—“सितऱ्या निशक माणसावर शस्त्र उगारतांना तुला काज नाही आली ?”

“प्रथम तू स्वतःचा बचाव कर ! आला आहे उपदेश करायला !” राजकुमाराने तळवार उपसली. पण इतक्यांत शूरपालची तळवार राजकुमाराला लागली व त्याचे हाके जमिनीवर धुळीत लोळू लागले.

मंथ्याचा मुलगा ते पाहून घायरूनच गेला. त्याची पांचावर घारण बसली. शूरपालने आपला मित्र शैमवर्मा याला हात धरून उभे आणि तो सरळ राजधानीत गेला. राजाला नमस्कार म्हणाला—“आपल्या राजधानीबाहेर वेळीजवळ डाकू दिवसा इकल्या वाटसरुंना तुटीत जाहेत. एका मूर्खे डाकूने माझ्या या मित्राला धक्का मारून धोक्यावरून त्यासी पाडले. मी त्याचे पारितोष्य करण्यास गेलो त्यांत तो डाकू ठार झाला.”

“ठीक ! अशा लोकांना अशीच शिक्षा झाली पाहिजे !” राजा म्हणाला.

इतक्यांत मंथ्याचा मुलगा राजकुमाराचे प्रेत घेऊन आला. त्याने ते राजासमोर ठेऊन निवेदन केले की “महाराज, मा दुष्टाने राजकुमाराचा कसा अमानुष वध केला आहे पहा. याने विनाकारण त्यांच्या- शस्त्र उगारले. राजकुमार आपली

तळवार नीट उपसून त्याच्यावर वार करणार इतक्यांत याने त्यांचा छिरच्छेद केला.”

राजाला राग आला व पुत्र सोकाने विव्द होऊन तो शूरपालाला मारावला धांवला. कांही दूरवारी मर्गे पडले. रागाच्या भरांत कांही करून नंतर पश्चा-चाप करणे बरोबर होणार नाही असा त्यांनी सदा दिडा. शूरपालाचे काय म्हणजे आहे हे देखील ऐकून घेतले पाहिजे. त्यांनी राजाला आवरले.

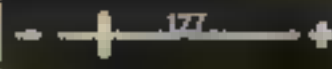
“मी स्वतः होऊन राजकुमारावर धांको नार्ही. प्रथम आरुवा मुठानेच अपक्षब्द

बोलत माझवर वार केला. तो कोण आहे हेदेखील मला माहीत नव्हते. आपल्या मंथ्याचा मुलगा म्हणाला ते सपशेक खोटे आहे. मी स्वतः आपल्या भेटीस येत असतां वाटेत भांडण काढून राजकुमाराचा मी वध करीन यांत कांही वर्ष आहे का !” शूरपाल म्हणाला.

परंतु राजाला पुत्र वधाचा इतका राग आला होता की त्याला दुसरें कांही दिसत नव्हते.

“तू खरे बोलत आहेस की मंथ्याचा मुलगा, हे आम्हाला कळायला मार्ग !

देवालाच काय ते माहीत. हुम्दी दोघे हुद्द युद्ध करा. ओ जिकेक सोच करा!" राजा म्हणाला.

शूरपाल अजून बघाने लहानच होता. मंभ्याचा मुलगा चांगला तीस वर्षांचा बलवान होता. राजाला वाटले होते की त्याच्या हाती शूरपाल नक्की ठार होईल व मुलाच्या लुनाचा सूड सहजी उगवला आहे. शूरपालच्या अंगांतली चपळता मंभ्याच्या मलाच्या अंगांत नव्हती. परिणाम जो व्हायचा तो शाकाच. मंभ्याचा मुलगा आपल्या मित्राला भेटायला निघून गेला, म्हणजे ठार केला.

"महाराज, निदान यातां तरी हा हट्ट सोडाल अशी अपेक्षा करतो. आपण सांगितल्याप्रमाणे ह्याने स्वतः निर्देश असल्याने सिद्ध केले आहे." मंत्री म्हणाले. परंतु राजाचा राग कमी व्हायच्या ऐवजी जास्त वाढला. त्याला ठार करण्यासाठी राजाने आपली एक उपाय केला.

"मी वाला माफ करायला तयार आहे. पण याने मी सांगितलेले एक काम करून आले पाहिजे. त्याला कुशान चक्रवर्तीच्या राज्यांत जावे लागेल. तेथे अतिथीचा वध करून चक्रवर्तीचा किरीट आपणून माझ्या समोर हजर केला पाहिजे. त्याने हे काम करून दाखविले तर मी त्याला माफ करायला तयार आहे." राजाने ही काही सांगितले ते ऐकून राजाचा स्वरा हेतू काय हे सर्वांना सहजी झाले. सर्वे चकित होऊन शूरपाल काम उत्तर देतो हे पाहू लागले. पण शूरपाल शांतपणे म्हणाला—"महाराज! आपली हीच हच्छा असेल तर मी ती आज्ञा समजून बागायला तयार आहे." असे सांगून तो दरबारांतून निघून गेला.

क्षेमधर्मा व आपल्या बरोबरच्या सैनिकांना राजधानीतच भोगे रहायला सांगून तो

दृष्ट्याच निघाला. पुष्कळ दिवसांचा प्रवास होता. तशी निर्विघ्न नव्हती. कुशान देशाच्या पश्चिमेकडच्या होंगरांत राक्षसांची कप्ती होती. शूरपालाने त्याच वाटेने जावे लागले. राक्षसांचा राजा ताम्राध याच्याशी त्याला युद्ध करावे लागले. परंतु शूरपाल त्यांत यशस्वी झाले. त्याने त्या राक्षसाला ठार करून त्याच्या हातातील सोन्याचे कंकण काढून तो कुशान राजाच्या राजधानीत पोचला.

शूरपाल राजधानीत पोचला. त्या दिवशी राजधानीत मेगलबाहे बाजत होती व चहूकडे

लोकांची गर्दी होती. त्याच दिवशी राजकन्येचा विवाह होता. राजवाड्यांत चक्रवर्ती आपल्या पाहुणे मंडळीसह बसला होता. एका बाजूला राजकन्या बसली होती व दुसऱ्या बाजूला नवरदेव. शूरपाल सरळ राजासमोर जाऊन उभा राहिला. त्याने राजाला लवून पुजरा केला. "ही माझा राजांनी भावा आहे." असे सांगून त्याने नवर देवाचा वध केला.

हाहाकार उठून गेला. चक्रवर्ती स्वतः चकित होऊन त्याच्याकडे पाहू लागले. तो आला काय, बोरला काय आणि क्षणाभौत

त्याने नवर वेवाळा ठार केले काय ! पण राजकन्या खूप झालेली दिसली. कारण राजाने तिच्यासाठी निवडलेला मुलगा तिला पसंत नव्हता. त्याच्यात मनुष्याला साकतील असा एक गुणदेखील नव्हता.

"एकदा त्या दुष्टाका !" राजा ओरडला.

"महाराज ! क्षमा करावी ! माझे आपल्या होणाऱ्या आंब्यांशी किंवा आपल्यांशी काही एक वैर नाही. मी फक्त आपल्या राजाच्या आज्ञेचे पालन केले आहे. आपण आपला मुकुट काढून घ्यावा, म्हणजे आज्ञेचे पुरे पालन होईल व मी आपल्या वाटेने निघून

जाईन. पुन्हा मी आपल्या देशांत कधी देखील टाकणार नाही." शूरपाल ते सर्व विनम्रपणे म्हणाला.

ते ऐकून राजाका गप्प नसणार ! तो कोणांस होऊन म्हणाला—"एकदा याका आणि अंधार कोठडीत. उपाशी मारा याळा. एक बेश पाणीदेखील देऊ नका प्यायला !"

"राजा ! तू मला सामान्य मनुष्य असलीक, कशांत ठेव मी ताम्ररक्ष राक्षसाचा केला आहे येतांना. हे पहा त्याचे कंकण त्याला ठार करून त्याच्या हातांतून काढून घेऊन जाओ आहे." शूरपाल म्हणाला. कुठ्ठाण राजाने तिकडे दुर्लक्ष केले.

राजाच्या आज्ञेप्रमाणे शूरपालला कैदेत टाकण्यात आले. दिवस व त्याच्या पुढला दिवसपण शूरपाल फाळ कोठडीत जमिनीवर पडून विचार करीत होता. आता या कोठडीतच मरण येणार मुलाचा वध केला म्हणून मत्तपति राजाने चांगला मूड काढला माझ्याकर.

पण त्या काळोखांतहि व्रणुंकांही आशेचे किरण एक तरुण स्त्री हातात दिवा घेऊन

आली. शूरपालने तिला ओळखले, ती कुशान राजाची कन्या होती. म्हणाली - "तुझ्यासाठी जेवण व पाणी घेऊन आले आहे. पाहारेकऱ्यांना बक्षिस देऊन मी आत आले आहे. पाहारेकरी मी सांगेन तसे वागतील."

तेव्हापासून राजकन्या रोज रात्री त्याच्यासाठी जेवण आणू लागली. दोष बराच वेळ परस्परांशी बोलत बसत. त्या क्रूर माणसाचा वध करून त्याने तिला संकटातून बांचविल्याबद्दल तिने शूरपालाचे आभार मानले. शूरपालाने देखील तिचे आभार

मानले. त्याका जगण्याची आज्ञा उरली नव्हती. तिने त्याला बांचविले याबद्दल स्थाने तिचे आभार मानले. परंतु त्या काळकोठडीतून सुटका कशी होणार हे त्याला कळलेना.

एका महिन्यानंतर राजाला त्या काळकोठडीच्या अधिकाऱ्याने येऊन कळविले की तो दुष्ट गेला. राजाच्या मनाचे समाधान झाले.

पुढे काही दिवसांनी राज्यावर एक मोठे संकट आले. शूरपालने ताम्रक्ष राक्षसाचा वध केला होता. त्याचा भाऊ धूम्रक्ष कुशान राज्यावर चालून आला. कुशान राजा धावरला. राक्षसांशी बैर करून राज्याचे रक्षण कसे होणार? यापेक्षा काळजीत पडलेला पाहून राजकन्या म्हणाली - "ताम्रक्षचा वध करणारा तरुण असला तर त्याने या धूम्रक्षचा पण वध करून आपल्याला बांचविले असते."

"पण आता काय उपयोग? तो तर मरून गेला!" राजा म्हणाला.

राजकन्येने राजाचे पाय धरले व म्हणाली - "क्षमा करावी, महाराज! तो तरुण अजून जिवंत आहे. मी रोज रात्री त्याला जेवण पांचवीत होतं. तो अजून

तेथेच आहे. त्याला मुक्त केल्यास या राज्याचा वध करील."

राजाच्या जिवांत जीव आला. राक्षसांची बात तरी काय विनिश्च आहे! त्यांच्यापैकी एखाद्या जरी बाहेरून कोणी येऊन ठार केला तर ते ते सर्व विसरून जातात. एका राक्षसाला ठार करण्यासाठी जर त्यांच्या प्रदेशांत बाहेरून सैन्य आले तर सर्व राक्षस मिळून कुशान राजाच्या राजधानीला वेढा देत. तेव्हा त्यांची एवढी सोड मोठलीच पाहिजे असा निचार करून राजाने काळकोठडीतून शूरपालाला बोलावून घेऊन मायका सांगितले.

शूरपाल आल्यावर राजा त्याला म्हणाला - "तुम्हाला त्या राक्षसाचा वध केला होतास त्याचा पाकटा भाऊ राक्षसांचे मोठे सैन्य घेऊन आला आहे व त्याने राजधानीला गराडा घातला आहे. तू त्याचा पराभव केलास तर माझा मुकुट तर मी तुला देईनच राजकन्येचा विवाह देखील तुझ्याशी करून देईन."

शूरपाल त्याला तयार झाला. तो धूम्रक्षाला द्रुत युद्धास निघाला. धूम्रक्ष गदा घेऊन शूरपालाला मारायला धांवला.

पण शूरपालाने त्याचपरी वपळार्थने आपली तरुवार त्याच्या पोटात भोंसवून त्याला ठार केले.

शूरपाल आपली कामगिरी पूरी करून आला. त्याने ती गोष्ट राजाला कळविली व दिलेल्या वचनाप्रमाणे मुकुट देण्यास विनंति केली.

"मी तुला सृष्ट्युद्ध रद्द करतो. परत स्वदेशी जायला तुला परवानगी आहे." राजा म्हणाला.

"महाराज! आपण मला आपला मुकुट देऊन राजकन्येची माझा विवाह करून

देण्याचे वचन दिले होते.” शूरपालाने आठवण करून दिली.

“तू मी सांगितल्याप्रमाणे निघून गेला नाहीस तर तुला पुन्हा ती शिक्षा देण्यात येईल. तोंड संभाळून बोल !”

शूरपालाचा राग आला. त्याने तत्काळ उपरून घेऊन येऊन केव्हायदल राजाच्या शिक्षा करणाऱ्या दारवून त्याचा शिरछेद केला. राजाचे व्याभिक्त दरबारी रणला परायला धांवले. परंतु राजाच्या मरणानंतर लगेच राजकन्येकडे शरसा आला. ती म्हणाली—“यांचा अपराध काही नाही. बाबांशीच चूक होती. त्यांनी दिलेलं वचन न पाळता यांना पुन्हा पुढ्यांत नितपन मरणाची शिक्षा दिली होती. यापुढे हेच माझे पति आहेत. तेव्हा यांच्या आज्ञेचे पाळन करणं हे माझ्या मजेचे कर्तव्य आहे.

शूरपाल व राजकन्येचा विधिवत विवाह-समारंभ पार पडला. तिने आख्या पतीला कुशान चक्रवर्तीच्या गादीवर बसवून त्याचा राज्यभियेक करविला. केकेय देवाचा राजा प्रजापति याने नव्या चक्रवर्ती राजाचे अभि-नंदन केले.

“महाराज ! मी आज्ञा केव्हा-प्रमाणे दोन्ही कामे पुरी केली आहेत. कुशान राजाचा मुकुट माझा हाक्यावर दिसतच असेल. आपण आज्ञा करावी !” शूरपाल प्रजापतीला म्हणाला.

प्रजापतीने त्याची पाच धडन माफी मागितली.

“वा खेपेन मी माफ केले. वा पुढे कोणाच्या अज्ञा संकटांत दबकं नका !” शूरपालाने प्रजापतीला बजावून सांगितले.

फार पूर्वी एका राजाजवळ एक गरीब कुटुंब होते. पति-पत्नी व दोन मुले जिवोपाद मेहुमत उदर निर्वाह करीत. तरी त्यांना पोटभर अन्न किंवा धान्य कधी मिळाले नाही.

असह्य त्रिप्रावेष्टां भीक मागून जगणे जास्त बरे, असा विचार मोठा मुलगा सकाळी उठून परून निघाला. दिवसभर हिंदत हिंदत तो एका राजवाड्यासमोर आला तेव्हा रात्र पडली होती.

राजवाड्यासमोर स्वतः राजा पायीवर उभा होता. त्या मुलाला पाहून राजाने विचारले—“कोण तू ! कोठून आलास !”

“एक जागा जसेल तर सांगता येईल. वेवे पोटभर खाऊ मिळेल तेच गांव माझे !” मुलगा म्हणाला.

“म्हणजे काय पाहिजे आहे. माझ्याकडे सात घोडे आहेत. त्यांना घेऊन जा. तुला निराळा पगार देणार नाही. दिवसभर घोड्यांभरोबर हिंदत रहा. संध्याकाळी आल्यावर घोड्यांनी दिवसभर काय सोलें काय प्याले सें घेऊन सांग. तू सरें बोललास तर मी आपल्या मुलीचे लग्न तुझ्याशी करून देईन. सोदें बोललास तर तुझी चामडी लोडवीन.” राजा म्हणाला.

त्या गरिबाच्या मुलाला हे काम तसे कठीण वाटले नाही. राजाचे जांचई आरण झालेच असे त्याला वाटू लागले. म्हणाला—

“मी आपले काम करायला तयार आहे.”

तो दुसऱ्या दिवशी तवेच्यांत गेला. त्याने घोडे सोडले व तवेचा बंद करण्या-

साठी बाहेर आला. पण तेव्हात बायलेगाने एका डोंगराकडे धावले. फक्त लागल्यावर त्यांचा वेग जास्तच वाढत गेला. वाटेत सर्वत्र हिरवी गार कुपे होती. पण थोडे चरायला कोठेहि धावले नाहीत.

तो डोंगरापर्यंत धावत आला. पण जवळीवर धावत जाणे अशक्य होते. धामाने त्याचे सर्व कपडे ओलेचिंध झाले होते. त्याला दम लागला होता डोंगरा जवळच पायथ्याशी एका सोपडीत एक म्हातारी चरण्यावर खुन काढीत बसली होती. तिने त्याला पाहून बोळाविले. म्हणाली—“ये

बाळ, आंत ये. किती सुटला आहे.” त्याने चकित होऊन म्हातारीकडे पाहिले. तेव्हांत थोडे अक्षय झाले.

थोड्यांना घरचे अक्षय आहे असा विचार करून तो त्या म्हातारीच्या सोपडीत गिरला. म्हातारीने त्याचा घाम पुसला. पिंजारलेले केस निचरून सारसे केले. नंतर त्याने कांहीं वेळ दिशांति घेतली व उठून म्हातारीला म्हणाला—“आजी! आतां मी आपल्या गांभी जातो. राजवाड्यांत जाणे आतां न्कर्च. राजवाड्यांत गेलो तर राजा विचारीक की थोड्यांनी काय प्याले. मी समाधानकारक देऊ शकलो नाही. तर तो मारहाण माझा जीव घेईल. मग थोड्यांनी विहिरीत कधी काय उडी मारू ?”

“अरे एवढ्याशा गोष्टीसाठी इतकी भीति! थोडे गवस खाऊन पाणी पितात. राजाळा ते सांग !” म्हातारीने त्याला सल्ला दिला.

संध्याकाळी थोडे परत येईपर्यंत तो मुळगा वाट पहात म्हातारीच्या सोपडीतच यत्न राहिला. त्याच्या पाठोपाठ तो राजवाड्यांत गेला.

तो परत भाव्यानरोवर राजाने त्याला विचारले—“थोडे चरले का छान! काय साहे ! प्याले !”

“गवस खाऊन पाणी प्याले !” मुळगा म्हणाला.

“याला छान बडवा व फळे मारून बाहेर काढा याक.” राजाने नोकरांना आज्ञा केली.

म्हातारीचा सल्ला होता तथा तो बागळा म्हणून साबा लागला. रक्त-वेगळ होऊन तो बरी परत आला.

थोडा मुळगा बरी परत मुळगा स्वतःचा उदरनिर्वाह मी बाहेर कोठेतरी जाऊन करीन असे सांगून परत निघून गेला. तो देखीक दिवसभर बाकत संध्याकाळी त्याच राजाच्या राजवाड्यासमोर आला. राजाने त्याला देखीक थोडे चरायला घेऊन बायला सांगितले ! ते खाताना पितात हे पाहून परत येऊन साबायला सांगितले. त्याने त्याला नवायले की जर सोटे नोकळास तर तुझी चामडी कोळवीन. धाकट्या मुळाने ते कवळ केले.

दुसऱ्या दिवशी तो थोडे सोडू लागला तेव्हा थोडे फक्त आगळे. धाकटा मुळगा

त्याच्या समोर ओरडत होता—“या या, भाव्यानरोवर भावण्याची पैज मारायला !”

थोडे डोंगरापर्यंत पोचले तरी तो बायतच होता. त्याचे कपडे धामाने ओलेचिंध झाले होते. तरी तो पळत राहाला. तो देखीक म्हातारीच्या सोपडीपर्यंत पोचला.

“ये बाळ ! तुझा घाम पुसते मी !” म्हातारी त्याला म्हणाली.

“मी जवळ येईन तर ना !” म्हणत तो पळत पुढे निघून गेला.

पण आतां तो बराच दमला होता. तो सुरवातीला थोड्यांच्या पुढे धावत होता.

नंतर नरोवर ■ शेवटी पोडे पुढे पावत होते व तो त्यांच्या पाठोपाठ.

सर्वात पाठीमागे जो घोडा होता. त्याची आयाळ पकडून तो त्या घोड्यावर बसला.

पोडे एका वाट अरण्यांत पळत गेले. एका जार्गी एक देऊळ होते. त्या देवळा-जवळ ते थांबले. पोडे येथेच नित्य येतात वाटते असा विचार करून तो घोड्यावरून खाली उतरला ■ देवळाच्या आवारांत जाऊ लागला.

पोडे एकेक करून ■ आवारांत फिरले व आत पाऊल पडल्यानरोवर त्यांना मनुष्य

रूप मिळाले. त्यांच्यांत तो बदल झालेला पाहून धाकट्या मुलाला अर्धातच फिर आश्चर्य वाटले.

त्या तरुण मुलापैक्षा सर्वात जो मोठा होता त्याने धाकट्या मुलाला ■ बोलावून आपली हृदयविदारक गोष्ट सांगितली. म्हणाला—“आम्ही सातजण राजपुत्र आहोत. आमच्या बहिषांनी आमच्या बहिणींचे लग्न तुम्याशी करून ■ सांगितले आहे. वारेंत ज्या म्हातारीने तुम्हा ■ सांगितले बोलविले होते ती एक जादूगारीण आहे. तिनेच मंत्रवळाने आम्हांका हे ■ दिले आहे. तिचा मंत्र या मंदिराबाहेर उपयोगी पडतो. म्हणून आम्ही दिवसां सध्या असेल तितका वेळ येथे येऊन राहता. मनुष्यांचे जेवणच आम्हांला आवडते. मनुष्य जे खातात तेच आम्ही खातो व पिता. आम्ही जे खाऊ व पिके ते तू आमच्या बहिषांना जाऊन सांग म्हणजे ते तुम्ही लग्न आमच्या बहिणीशी करून देतील. त्यानंतर एक उपकार आमच्यावर कर. या देवळांत एक तळवार आहे. ती मंत्रवलेली आहे. तू ती तळवार घेऊन आमच्याबरोबर संध्याकाळी तवेच्यांत ये. आम्हांला बांधून देवस्थान

आवचीं दोघीं कमून टाक. तसें केलेस तर आमचे ■ जाऊन आम्हांला मनुष्य रूप मिळेल.”

असे सांगून मोठ्या राजकुमाराने त्या मुलाला देवळांतली तळवार दाखविली. तो मुलगा दोन्ही हातांनी देखील ती सहज उचलू नाली.

देवळांत एक सडा होता. ■ जावून पाणी होते. राजकुमाराने ते पाणी तीनदां प्यायला सांगितले. ■ घोट पाणी प्याव्यावर एका हाताने त्याला ती ■ उचळता आली.

नंतर राजकुमारांनी देवळाच्या आवारांत सैराक केला. जेवणासाठी सर्व आवश्यक पदार्थ देवळांत एका कोठरीत ठेवलेले होते.

राजकुमारांबरोबर धाकट्या मुलाने देखील जेवून घेतले. संध्याकाळपर्यंत सर्व त्या देवळांतच राहले. नंतर ते घरी निघाले. देवळांतून बाहेर आल्यानरोवर सातहि राजकुमार घोडे झाले. गरीब मुलगा तळवार घेऊन एका पोड्यावर बसला. मुलाला घोड्याबरोबर परत आलेला पाहून म्हातारी रागाने त्याच्याकडे पाहू लागली. तिने त्याला भयभीत दिली की ■ गावबाचे रूप देईन.

संध्याकाळी मुलगा घरी आल्यावर राजानें त्याला विचारलें—“काय रे? घोड्यांना नीट चरायला घेऊन गेला होतास ना!”

मला त्याच कामावर नेमलें आदेंत तर मी तें नाही तर दुसरें काम करीन का!” मुलानें विचारलें.

“काय त्याहें त्यांनीं व काय प्याले ते?” राजानें पुन्हां विचारलें.

“मनुष्य जें तेंच त्यांनीं त्याहें व मंत्रवलेलें पाणी प्याले.” भाकटा मुलगा म्हणाला.

“अरे उतर देऊं छकणारा आजपर्यंत दुसरा कोणी भेटला नव्हता. मी वचन दिव्याप्रमाणें भाड्या मुलीशीं तुझें लग्न करून देतो. मापुडें तूं माझा जावई!”

त्या दिवशीं रात्री सर्व कोणी येण्यावर भाकटा मुलगा तय्यार घेऊन तबेर्यांत

गेला. पण घोड्यांचे होऊं कांयप्यास त्याचा हात धरुना. तरी मन धट्ट करून त्यानें सर्वांच्या माना कांयप्या. उगेच एका भागून एक राजकुमार त्याच्या जागीं त्याला दिसले. सातहि राजकुमारांना मंत्र-भळानें मनुष्य रूप मिळालें.

राजाला परमानंद झाला. त्याचे सातहि पुत्र देवानें त्याला परत दिले होते. गरिबाच्या मुलाचीच सरोसरी ती कृपा होती. इतक्या वर्षांनीं आपल्या भावंडांना भेटू शकल्याबद्दल राजकुमारीला आनंद झाला. तिच्या डोक्यांतून आनंदासु टपटप गळू लागले.

गरीब मुलाचे राजकन्येची लग्न झाले. त्यानें आपल्या आईवडिलांना बघील भावाला बोलावून घेतले. आपल्या-बरोबर राजवाड्यांतच त्यांना ठेवून घेतले.

सुद्ध कांड

विभीषणानें कुंभकर्णचे वर्णन करीत असतां त्याची जन्मकथा पण सांगितली. म्हणाला—“कुंभकर्ण जन्माला आल्याबरोबरच त्याला इतकी भूक लागलेली दिसली कीं त्यानें सहस्रावधि लोकांना जिवंत गिळून टाकले. लोक पावळून इंद्राकडे धांवले. इंद्राला कुंभकर्णाचा राग आला व त्यानें त्यावर टाकले. पण कुंभकर्ण म्हाला नाही. तो इंद्राच्या ऐरावतावर चढला. त्याचे वांत उघडले. ते घेऊन इंद्राच्या छातींत भोंसकले.

इंद्र पावळून पळाला व ऋषदेवाकडे गेला. त्यानें ऋषदेवाकड विनंति केली कीं

कुंभकर्णाच्या मर्यानें पृथ्वीवर हाडाकार उडाला आहे. त्यानें माझा व देवांचा अपमान केला आहे. आश्रमांचा भ्रंश करून परस्त्रियांचें अपहरण करीत आहे.

ऋषदेवानें सर्व राक्षसांचें पाधारण केलें. त्यांत कुंभकर्णपण होता. तो त्याला म्हणाला—“विश्ववसूनें तुला जमसंहार करण्यासाठीं का जन्म दिला? जा, तुला आजपासून कायमची गाढ निद्रा लागेल.”

ऋषदेवासमोरच कुंभकर्णाचा शोप येऊं लागली. तें पाहून रावण म्हणाला—

“अजोना! आपल्या नातवाला असा शोप दिलात तर कसें चालेल! त्याच्या निद्रेची

रामानें नीळ शनरास वानर सैन्य सज्ज करावला सांगितलें. शरभ, हनुमान, अंगनादि वानर एकेक करून मोठमोठे होंगर उचकून घेऊन लंकेचा महाद्वारासमोर उभे राडाले. तिकडे कुंभकर्ण रावणाच्या महालांत गेला. तेथे त्याचा मंडळ भाऊ शोक करीत बसलेला त्याला दिसला. कुंभकर्णाच्या आलेला पाहून त्याने त्याला भेटला.

कुंभकर्णाने बडील भावाला आदरपूर्वक नमस्कार केला व म्हणाला- "दादा ! मला कां रे जागा सांगितलें ? शालें तरी काय ! मृत्यूचें बांलावणें कोणाकडे आलें ?"

"तूं शीपळा म्हणून रावानें माझ्याविरुद्ध काय काय केलें हें कळलें नाहीं. राम तुझीवाला बरोबर घेऊन समुद्र करून लंकेला आला आहे. लंकेतलीं उद्यानें पहा, सर्वत्र दान्तच वानर आहेत. सर्व मुख्य मुख्य राक्षसांचा वध रामालक्ष्मणांनीं केला आहे. पण मुख्य मुख्य वानरांपैकीं एकाच्या अंगाला देखील आम्ही हात लावूं शकलो नाहीं. तूं महाबली आहेस. मला तूं मदत करशील या आशेनें मी तुला जायें करावला सांगितलें." रावण कुंभकर्णाच्या म्हणाला.

कुंभकर्ण हंसला ■ म्हणाला- "दादा ! मागे एकदां याविषयीं आपलें बोलणें झालें होतें. तेव्हां स्वतःला तुझे हितैषी म्हण-विणारे म्हणाले होते कीं तुझ्यावर कोण-त्याहि प्रकारचें संकट येणार नाहीं. तें संकट आज प्रत्यक्ष उभें आहे, बघ. मागचा युद्धा विचार केल्याशिवाय तूं सीतेला टाकून घेऊन आलास. माझ्या मते कशा पसंती तूं विभीषण मागेल तसें करावें."

रावण तें ऐकून चिडून गेला. म्हणाला- "मला शिकावायला नकोस तूं ! मला कळतें मी करावचें तें. मान राखला पाहिजेस. आज उपदेश करण्याची वेळ नाहीं. जें झालें तें झालें. कांतां त्याची पर्वा करण्याची गरज उरली नाहीं. कांय करावयाचें तें सांग ! मी धुक आहे ती तूं आपल्या शौर्यानें बरोबर कर ! तरच तुझे शौर्य, नाहींतर ते काय कामाचें ?"

रावण आलेला पाहून कुंभकर्ण शोक नमत्या आवाजानें म्हणाला- "तुला वाईट वाटून घेण्याचें कारण नाहीं. किंवा रागरोष करण्याचेहि कारण नाहीं. मी तुला भाऊ आहे, हितैषी आहे. म्हणून मला वे रास्त वाटलें तें मी सांगितलें. मी रामा-

लक्ष्मणांचा वध करून तुमी इच्छा पूर्ण करतो. रामाचें होके तुझ्यासमोर हजर करून दारुवितो. तुला रामाचें भय करण्याचें काय कारण ! मी युद्धाला जातों. मला शस्त्रास्त्रांची गरज नाहीं. शिकाम्या हातांनींच मी सहसाधवि शत्रूचा संहार करीन."

कुंभकर्णाचे बोलणें शक्यावर महोदर म्हणाला- "तूं आहेस मूर्ख, बेअकल आणि धर्मेदस्तोर ! जें काम करणें रास्त नाहीं तें काम रावण करीलच का ? म्हणे, चुकीची दुरुस्ती अवश्य आहे. त्या चुकीचा हा परिणाम आहे या बोलण्याचा काय अर्थ !

अखनी होऊन परत आली तर परत येऊन रावणाळा कळवू की आपण रामाला खाऊन टाकले. रावण सीतेला तें जाऊन सांगेल व तिचे मन वळविण्याचा प्रयत्न करील. रावणाळा बुद्ध करण्याची गरजच राहणार नाही. रणांगणावर गेल्याशिवायच सीता रावणाळा बशीभल होईल. सर्व मनासारखे होऊन जाईल.

कुंभकर्ण गर होला. दुष्टपणा व फसवेगिरी आवडली नाही. म्हणाला— “असला गुस्सेपणा मनांतून काढून टाक. तोंडबशी पडशील !”

त्याच्या सारक्यांच्या सल्ल्यामुळेच रावणाची ही शाळी होती. युद्धाचे नुसते नांव ऐकून धावतून जाणाऱ्या महोदरासारख्या लोकांनीच रावणाचा तोंडपुनेपणा करून त्याला पयभट्ट केले होते.

कुंभकर्णाने महोदरला केलेला उपदेश ऐकून रावण हंसला व म्हणाला— “महोदर रामाला म्हाळा आहे म्हणून युद्धाला न जावे लागार्वे म्हणून हे छेके पंजे करण्याचा विचार करित आहे. तू जा व राम, लक्ष्मण आणि वानरांचा संहार करून ये.

कुंभकर्णाने एक विचित्र माला घेतला. तो पोलादी होता. पण सोन्याने मढवलेला

होता. त्याला तांबड्या फुलांची माला घातलेली होती. इंद्राच्या वज्राहून तो फारी पड्याचा नव्हता. तो भाला घेऊन कुंभकर्ण म्हणाला— “मी एकटाच युद्धाला जातो. मला कोणाच्या मदतीची गरज नाही. तरी रावणाने त्याला बरोबर सैन्य घेऊन जायला सांगितले. त्याने भावाच्या गळ्याला एक लहान वाकत घुंगणी फुलाची माल घातली व सोन्याचे मळ देऊन त्याला आशीर्वाद दिला.

कुंभकर्ण भावाला भेटला. त्याला नमस्कार केला व रणांगणावर मिधाळा. त्याच्या पाठीपाठ मोठमोठे बीर राक्षस सैन्य घेऊन निघाले. कुंभकर्णाने रणांगणावर निघतांना आपले तोंड वाढविले होते. म्हणून तो लंकेच्या महाद्वाराबाहेर आला, तेव्हा पाहून वादळाच्या वाऱ्याने दगांची जशी गाळण उडून जाते तशी वानरांची उड्याळी झाली. लुळ झाली.

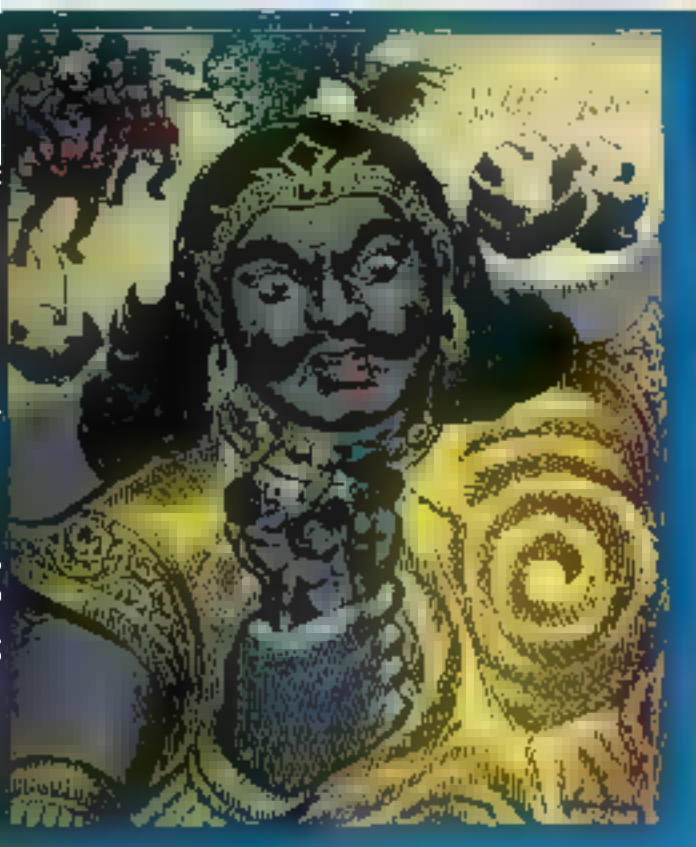
कुंभकर्णाला पाहून पळणाऱ्या वानरांत नल, नील, गवाक्ष कुमुद इत्यादि वानरवीर होते. त्यांचा पळत असलेले पाहून अंगद म्हणाला— “बुम्ही आत्मगौरव, पराक्रम कौर विसरून भित्त्यासारखे कोठे

आहात ! तो येत आहे तो राक्षस नसून तुम्हांला भय दाखविणारे बाहुलं आहे वा भावण त्याचा सर्वनाश करू या.”

ते ऐकून पळणारे वानर मागे फिरले. त्यांनी कुंभकर्णावर मिळून हत्ता केला. त्यांनी होगर व झाडे उपटून कुंभकर्णावर टाकली. यत्किंचित देखील परिणाम झाला नाही. तो मुळांच भ्याला नाही. त्याला राग मात्र आला व तो जाम्त जोराने वानरांचा संहार करू लागला.

वानरांची गाळण उडाली व ते पळू लागले. कांही आकाशांत उड्या मारू

छागले. कांहीं समुद्रांत जाऊन पडले व कांहीं पुलावरून पडू लागले. कांहीं जातीचे वानर झाडावर चढून बसले. कांहीं डोंगराच्या मुहेंत शिरून कपून बसले. कांहीं येक्यासारखे जमिनीवर चिंत पडून राहले.

जंगदानें वानरांना धीर देण्याच्या हेतूने बोलावून म्हटले—“अरे, असे मिळून पळतां काय! रणांगणावर मरणाराळा वीर गति म्हणजे स्वर्ग मिळतो. शत्रूचा पराभव केळान तर कीर्ति अमर होते. पण पळपुटे भितरे इहलोक व परलोक दोन्ही धारवून बसताव.

रामाच्या हातीं कुंभकर्णाचा निश्चित आहे.”

“अरे होय, कां तो मरणापूर्वी आमचा जीव वेईल ! त्याहें चारविलेला संहार आम्हांला नाही पहावन. आम्ही निघालो. आमचा बांधला पुर आम्हांला.” असे म्हणत ते कुंभकर्णाला येत असलेला पाहून पडू लागले.

परंतु पळत असलेल्या वानरांची समजूत व धीर देऊन अंगद व हनुमान त्यांना आले.

मारुती वारा वीर वानरांना बगेवर घेऊन मुद्राला निघाला. त्याच्या बरोबर शूभ्र, शरभ, भेंद, पूम, नील, सुषेण, गवाक्ष, रंभ, तार, द्विविद व पनस होते. त्याच्या हातीं अनेक राक्षस हत्ती, पोडे टंट टार झाले. मारुतीने आकाशांत उड्याण केले व कुंभकर्णावर तेथून दगड व झाडे यांचा वर्षाव केला. एक कुंभकर्णानें भाळ्याने स्वतःचे रक्षण केले. तो वानरांना पळवीत येत असलेला पाहून मारुती एक डोंगर घेऊन वाटेत आडवा उभा राहीला. त्यानें तो डोंगर कुंभकर्णावर फेंकला तेव्हां त्याच्या डोक्याला एक जबर जखम झाली व त्याचे

सर्व अंग रक्तवंवाळ झाले. कुंभकर्णानें त्याचे उत्तर म्हणून मारुतीच्या छातीत भाला मारला. मारुती भडभड रक्त ओकला व वेगुद्ध होऊन पडला.

मारुतीला वेगुद्ध पडलेला पाहून वानरांची पुन्हां मुरू झाली. नीळ वानरानें त्यांना थांबायला सांगितलें व कुंभकर्णावर एक मोठी शिखा फेंकली. कुंभकर्णानें ती वेगुसारखी झालेली व हाताच्या मुठीत तिचा तुराडा कळस बुरा फेंकून शिखा. नंतर पांच वानरांनी कुंभकर्णावर एकदम केला. त्यांनी दगड सोदले, झाडे जे हातीं आले त्यांना मारून वेगार करून सोदले. धीर मुठीच लवचला नाही. उलट त्यानेंच त्या स्त्रींना मार केले.

आतां मात्र वानर विहले. सहस्रावधि वानरांनी मिळून एकदम चारी बाजूंनी कुंभकर्णावर दगडां सोड्यांचा वर्षाव सुरू केला. कुंभकर्ण एकेकाला धरून त्याच लागला. वानर भयभीत होऊन रामाकडे धांवले.

जंगदानें एक मोठा दगड कुंभकर्णावर फेंकला. कुंभकर्णानें चिडून जाऊन त्याच्यावर फेंकला. अंगद चपळाईने

स्वतःचा करून कुंभकर्ण उभा होता तेवें जवळ घेऊन धांवला. त्याच्या छातीत त्यानें मुष्टिप्रहार केला. कुंभकर्ण वेगुद्ध होऊन पडला. पण शुद्धीवर येतांच त्यानें अंगदाला उचकत मुठीत दाबले व जमिनीवर फेंकून दिलें. अंगद वेगुद्ध होऊन पडला. नंतर कुंभकर्ण भाला घेऊन सुभीवाला मारण्यासाठी धांवला. त्यानें सुभीवावर भाला फेंकला. मारुतीनें तो मध्येच पकडला व सोडून दूर फेंकून दिला. तो लोंखंडी भाला मारुतीनें गवताच्या काडीसारखा तोडून टाकलेला पाहून स्वतः कुंभकर्ण चकित झाला.

भाला हातचा गेळा तेव्हा कुंभकर्णाळा दगड घेऊन शत्रूला मारण्याशिवाय दुसरा उपाय सुचला नाही. त्याने एक मोठा दगड सुभीबावर फेकला. सुभीव बेथुद्ध होऊन पडल्यावर त्याला उचलून घेऊन कुंभकर्ण पळाला. सुभीबाला पळवून नेल्यावर सर्व वानर सेना पळून जाईल. रामाळक्षणांचा पराभव करणे सोपे जाईल, असे त्याला धाटत होते. तो सुभीबाला घेऊन रोकित गेला.

भारतीने विचार करून पाहिला. कुंभकर्णाची युद्ध सुभीबाला सोडवून आणवे असा त्याने विचार केला. परंतु गंभीरपणे विचार केल्यावर त्याने तो विचार सोडला. कारण शुद्धीवर आत्म्यांतर सुभीव स्वताला सोडवून येऊ शकेल या गोष्टीची त्याला खात्री होती. त्याच्यापेक्षा आणखी महत्वाच्या एका गोष्टीकडे त्याचे लक्ष गेलं.

सुभीबाला कुंभकर्ण घेऊन गेलेला पाहून वानर पळू लागतील. धीर देण्यासाठी कोणीतरी भागे राहाणे आवश्यक आहे. त्याप्रमाणे तो वानरांची समजूत घालू लागला.

हंकेच्या नागरिकांनी कुंभकर्णाच्या शौर्याची स्तुती करून त्याच्या अंगावर पुष्प-वृष्टि केली आणि सुगंधी द्रव्यांचा छिद्रकाय केला. त्यामुळे सुभीव शुद्धीवर आला. पुढे काय करावयाचे त्याने क्षणभर विचार केला. नंतर रक्ताने नत्सानी कुंभकर्णाचे नाक, कान ओरवावून काढले. कुंभकर्णाचे चिडून जाऊन त्याला जमिनीवर जोराने फेकले व त्याला पायांखाली तुडविले. पण सुभीबाने सहाची फिकीर केली नाही. तो वायुवेगाने आकाशात उडून रामाकडे येऊन पोचला.

मरून दळण

एकदा बर्मराज बुधिशिराने अश्वमेध करण्याचे मोठा सोहळा. पोल्याच्या रक्षणार्थ अर्जुन ससैन्य निघाला. अर्जुनाचे सारथ्य करायला स्वतः श्रीकृष्ण बरोबर गेला.

बोडा अमण करीत छोटिप्यपुरीला आला. सुभारज याने पोल्याला अडवून पोल्याच्या बांधलेले तालपत्र वाचले.

“हा बर्मराज बुधिशिराचा बोडा आहे. या पोल्याचे करण्यासाठी गांडीवधारी अर्जुन येत आहे. जर पोल्याला अडविले त्याला अर्जुनाच्या हाती ज्येष्ठ भरणे कायेक!”

“इतका गर्व आहे गर्वमंग साकाच पाहिजे.” ताम्रघ्नव म्हणाला. त्याने बोडा

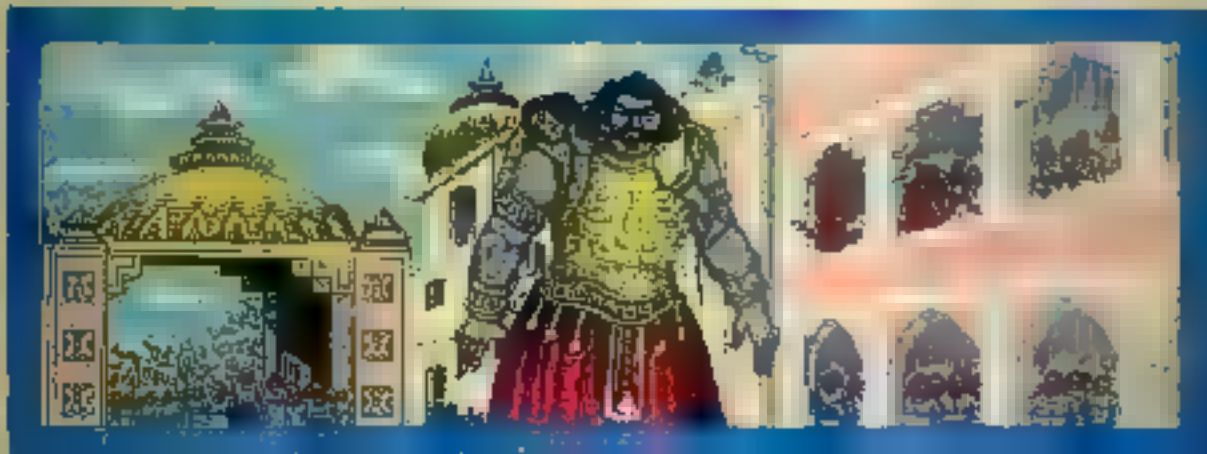
बांधून ठेवला. काही वेळाने अर्जुन ससैन्य तेथे येऊन पोचला. बरोबर कृष्ण होताच. अर्जुनाने बोडा बांधलेला पाहून द्रडावून विचारले—“बोडा बांधून ठेवण्याचे कोणी ?”

स्मितकरून म्हणाला—“मी !”

“तू म्हणान हुक्या आहेस म्हणून साक करतो. तू ओळखले नाहीस धाटते मला ! हा बोडा कोणाचा आहे हे माहीत आहे का हुका !” अर्जुनाने ऐटीत विचारले.

पोल्याच्या कथाळावरचा दाखवून ताम्रघ्नव म्हणाला—“हा पाहून कळले मला सर्व असेल हिंमत तर बोडा सोडून ने !” ताम्रघ्नव म्हणाला.

ते ऐकून अर्जुनाला राग आला. गांडीव उचलून म्हणाला—“हुका स्वतःचा जीव

राजवाघची इच्छा असेल तर मुकाब्याने बाजूला हो।"

ताम्रध्वज देखील अनुपम बाण घेऊन मुद्रास सज झाला. दोघांचे युद्ध झाले. काही वेळ युद्ध झाल्यावर अर्जुनाला कळले की घाटत होते तितके ते युद्ध सोपे नाही. अर्जुनाचे शौर्य ताम्रध्वजाच्या पराक्रमासमोर अपुरे ठरले. अर्जुन चकित होऊन कृष्णाला विचारले कागला—"कृष्णा! हे कसे कायरे वळते? हा टीचभर मुझ्या माझा अपमान करीत आहे. याचे काय कारण असू शकेल?"

कृष्ण स्मित झाला—“युद्ध झाले की त्यांत एकाचा जय व दुसऱ्याचा पराजय हा होकारच!”

“ते कवळ! तू माझ्यामोर अस्तां माझा पराभव कां व्हावा हे नाही कळले मला।” अर्जुन म्हणाला.

“हे पहा, ताम्रध्वजाचा मयूरध्वज याचपासून वर्मवलासमोर ताम्रध्वजाचा सामना करणे तुला शक्य नाही. तुझ्या अंगी किती शक्ति असली तरी ती टिकते नाही.” कृष्ण म्हणाला.

अर्जुन कोही करून विचार करीत उभा राहिला व म्हणाला—“कृष्णा! माझे हे गादीच माझे शौर्य अपुरे पडत आहे त्याबद्दल मला आश्चर्य नाही. स्वतः धर्मराज युधिष्ठिरापेक्षा जास्त धर्मपरायण महात्मा कोणी असू शकेल असे नाही घाटत मला.”

“खरे बोलण्याचे तर मयूरध्वज खरो खरीच युधिष्ठिरापेक्षा मुद्रां गोठा धर्मपरायण महात्मा आहे. त्याची पटवून घ्यावची असेल तर चक माझ्याबरोबर।” कृष्णाने ते सुचविल्याबरोबर अर्जुन त्याच्याबरोबर जायला तयार झाला.

दोघे वेग पाकडून निघाले. कृष्णाने गुरूचा वेग घेतला व अर्जुनाने त्याच्या छिप्याचा. दोघे मयूरध्वजाच्या दरबारांत पोचले. राजाने आदरपूर्वक दोघांना सांगून घेण्याचे कारण विचारले.

कृष्ण म्हणाला—“मयूरध्वज महाराज! मी एका संकटांत सांपडलो आहे. आपली मदत मिळेल या अयेझेने आहे. समजवून घ्यावे.”

मयूरध्वज म्हणाला—“किती मोठे असले तरी त्यांतून बांचनिघ्याचे मी देतो.”

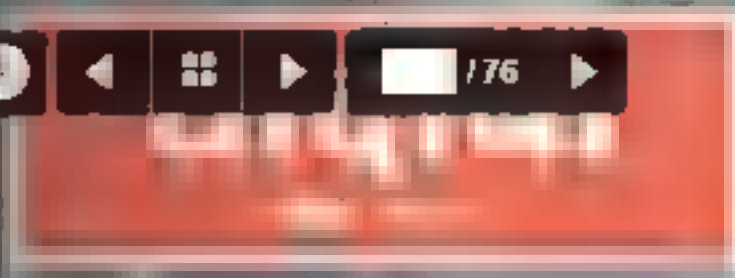
“महाराज! आज माझ्या मुकाबेला आहे. मी मुलाकात घेऊन वधूच्या पिरयाकडे निघाको असतां वारेंत एक बाघ आम्हांला दिसला व तो माझ्या मुकाबला बांचला. मी विनवणी केकी की सोद माझ्या मुकाबला. पाहिजे तर मला खा! पण तो सिंह म्हणाला—“तुझ्या सारख्या म्हातान्याचे मांस नाही आवडत मला, पण मयूरध्वज राजा मला खायला मिळेल तर मी तुझ्या मुकाबला सोडून घ्यायला आहे. पुत्रमोहाने मी व्यावसायिके

आलो आहे.” गुरू घेवांत आलेला कृष्ण म्हणाला.

मयूरध्वज म्हणाला—“ब्राह्मणोत्तमा! माझे मांस बाघाला खायला पाकृत आपल्या मुकाबेला रक्षण कर।”

“महाराज! आपले हे औदार्य व धार्मिक धृती पाहून वाईट वाटते. अद्यांभोर पुरुषाला बाघाच्या तोंडी देणे महापाप आहे. मी आपला फार आभारी आहे. तो बाघ असेदेखील म्हणाला, “मयूरध्वजाला पुरा खाण्याची इच्छा मला नाही. जर मयूरध्वजाने आपले उजवे अंग पिरून

भारताचा इतिहास

शेरशाह जितका शूर होता त्याहून मास्त होता असे नाही. त्याने फक्त पाच वर्षे राज्य केले. परंतु त्या अवधीत त्याने एक उत्तम राज्यव्यवस्थेचा धडकट पाया घातला. "या शासनकर्त्याने जे काही कौशल्य दाखविले ते इतर एकाही मुसलमान अंमलदाराने दाखविले नाही, इंग्रजांनी देखील नाही." असे इंग्रज इतिहासकारांनी लिहून ठेविले आहे. जमिनीवरील वसूल करण्याची पद्धत, शेतकऱ्यांचा दह, पट्टा इत्यादि गोष्टीत प्रमाणिक सुव्यवस्था स्थापन करण्याचे श्रेय या शासकालाच मिळते. देश रक्षणासाठी मोठमोठ्या प्रथम यानेच बांधल्या. पूर्व बंगाल मधील सोनार गांवापासून तर थेट सिंधु नदीपर्यंत

३००० लांबीची सडक आज पावेना आहे. जाशोभारी हिंदू व मुसलमानांचा परमेशाळा यानेच बांधल्या. "विजेन म्यानी येने भारोल्यान बांधन योरत पडून राहाण्यास अशी निराळी सैन्य यानेच केली." राज्यांत सर्वांस एक तऱ्हेचा न्याय मिळत असे. राजघराण्यांतल्या लोकांना देखील कायद्यांतून छुटका नव्हती.

शेरशाह स्वतः फार मोठ्या घराण्यांत जन्मला नव्हता. परंतु स्वतःच्या कर्तव्यगारीच्या हिन्दुस्थानाचा बादशाह झाला. शेरशाह सारखा कर्तृत्ववान बादशाह त्यापूर्वी एकदेखील नव्हता. अकबराचा उत्तम म्हणून जे वडा मिळाले त्याच्या मुळाशी शेरशाहने स्थापन केलेली राज्य-

व्यवस्थाच होती. वपवातामुळे शेरशाह मरण नसतो भारतांत मुगल साम्राज्य स्थापन झालेच नसते व भारताच्या इतिहासाचा एक निराळेच मिळाले असते.

शेरशाहकरोबर त्याने पुन्हा स्थापन केलेले अफगाणांचे साम्राज्य गेलं. आपसांतील भांडणे गेली. शेरशाह त्याचा सलीम जाह सुलतान झाला. देखील बापासारखाच कर्तव्यगार होता. पण अल्पवयांतच म्हणजे १५५४ च्या नोव्हेंबर महिन्यांत वारला. त्याच्या अवयवयी मुलाला त्याचा भागा आदिलशाह याने ठार करून स्वतः दिल्लीची गादी हस्तगत. हा आदिलशाह कर्तव्यगार नव्हता, योच्या दिवसांत अफगाणांची त्यास गेली.

हुमायून पहातच होता. १५ रामोमाळ फिरत राहाण्यानंतर दिल्ली मिळाली. सिंध प्रांतात त्याने सैन्याची जमवाजमव आपले राज्य परत मिळविण्यासाठी अयशस्वी पण केले ते. सिंध प्रांताचा सुबेदार शाहहसेन याने त्याला मदत करण्या ऐवजी आणली.

सन १५४२ अखेरीस हुमायून सिंधप्रांताच्या बालबंदीत असता त्याने इमीदा बेगमशी निकाट म्हणजे केले. ती शेल अली अंबर गाची मुलगी. त्यांना रजपूत राजकर्त्यांनी नाही. तो कोट गेला. तेथील राजाने हुमायूनला दिले की फरीन. पण त्याने कोणत्याही प्रकारे मदत केली नाही. २३ नोव्हेंबर १५४५ रोजी अमरकोट येथे अकबराचा जन्म झाला.

हिंदुस्थानांत कोणी करणार नाही असे वाहून हुमायून इराण

देशांत गेला. तेथे त्याने शाह तहमास याची मदत मागितली. त्याने दोन अटीवर मदत करण्याचे कबूल केले. पहिली अट हुमायून्ने शिवापस स्वीकारावा. दुसऱ्या अटीप्रमाणे कंदाहार हा हुमायून्ने घ्यावा. हुमायून्ने दोन्ही अटी कबूल केल्यावर त्याने १४००० चे एक सैन्य मदतीसाठी दिले. ही मदत मिळाल्या-
हुमायून्ला आपला वापसप्रमाणेच भारताचे मिळविण्यासाठी पुन्हा करावे लागले.

१५४५ मध्ये कंदाहार व काबूल हुमायून्ने जिंकले. पण त्याने दिल्याप्रमाणे कंदाहार इराणच्या बादशहाला दिला नाही. कंदाहारच्या प्रश्नावर इराणच्या बादशाह मोगल यांच्यात बरेच दिवस चैतन्य राहिले. कामरानला कैद करण्यात

आले. त्याचे डोळे काढून त्याला मरेला पाठविण्यात आले. हिवाळ पुढ करीत असतां मरण पावला.

१५५५ च्या नोव्हेंबर महिन्यांत हुमायून्ने हिंदुस्तानावर स्वारी केली. १५५५ च्या फेब्रुवारी महिन्यांत लाहोर, जुलैत दिल्ली व आगरा शहरें हुमायून्ने स्वाधीन पेतली.

सहज करीत असतां त्याच्या नवो-वृत्तीत बदल झाला परंतु त्याची जाणीव झायला त्याला येऊच होता ! २२ जाने-वारी १५५६ मध्ये तो पुस्तकाळ याच्या जिन्मावरून उतरत असतां घसरून त्याच्या अपघातातच मरण आले.

१४ फेब्रुवारी १५५६ रोजी वयाच्या १३ व्या वर्षी अकबर दिल्लीच्या गादीवर बसला.

नेहरु चरित्र

[८]

इंग्लंड सरकाराने राजकीय सुधारणा जाहीर केल्या. परंतु काँग्रेस मुस्लिम लीग दोन्ही संघटनांना त्या असमाधानकारक वाटल्या. या सुधारणांविरुद्धी विचार करण्यासाठी मुंबई येथे १९१८ ऑगस्ट महिन्यांत एक विशेष संमेलन बोलावण्यात आले. त्याला मवाळ पक्षाचा देखील सभासद नव्हता. त्यांनी आपली निराळी संस्था स्थापन केली.

गाण्डी एक मोठे पडती. राजकीय क्षेत्रांच्या विकट लावलेल्या आरोपांची चवकशी व विचार कसा व्हावा या विषयी सहा देण्यासाठी जस्टिस रोलेट यांच्या अध्यक्षतेखाली सरकारने एक समिति नेमली होती. रोलेट कमिटीचा रिपोर्ट त्याच वर्षी प्रसिद्ध झाला होता. आधारे सरकारने दोन कायदे काढले. कायदे १९१९ मध्ये महायुद्ध संपल्यावर तीन महिन्यांनी प्रसिद्ध झाले.

रोलेट अक्टने आगीत ओसण्यासारखे झाले. देशभर खळबळ उडून गेली. याचवेळी भारताच्या राजकीय क्षेत्रांत गांधीजींचे पदार्पण झाले. मोतीलालजींनी यांच्याचमुळे आपले मवाळ धोरण गेचेसे सोडले. सरकारने राजकीय सुधारणांची घोषणा केली तेव्हा त्यांनी सुधारणा कांही अंकी मान्य असल्याचे होते. जवाहरलालजींनी त्या सुधारणांचा विरोध केला. परंतु रोलेट अक्ट विषयी पिता पुत्र एक मताने होते.

पुढे काय हा प्रश्न काँग्रेसच्या समोर होता. पण गांधीजींची मूझिका स्पष्ट होती.

केली. जून महिन्यापर्यंत मार्शल ओ सरकारने मागे घेतला नाही. तोपर्यंत प्रताप्या प्रजेवर सरकारने निरनिराळे अत्याचार केले. सन १८५७ नंतर प्रजेने असतोष सरकार विरुद्ध कधीच दर्शविला नव्हता.

एक विचित्र गोष्ट अशी की गेल्ले विरुद्ध इतकी मोठी झाली त्या कायद्याचा उपयोग झालाच नाही.

पंजाबच्या हत्याकांडाविषयी अवकाशी करावी लागली. हत्या यांच्या अध्यक्षतेखाली भारतीय व चार इंग्रज मिळून कामेटी चवकशीसाठी नेमण्यांत आली. या कामेटीने चवकशी करून आपला रिपोर्ट सादर केला. जनरल डायर याने केलेल्या अत्याचारांची निंदा भारतीय व इंग्रज दोघांनी केली. म्हणून जनरल याका सैन्यातल्या नोकरीवरून

वडतर्फे करून इंग्लंडला पत्र पाठविण्यांत आले. परंतु तेथे अनेक लोकांनी त्याच्या कार्याची प्रशंसा करून त्याला सोन्याची तलवार भेट केली.

या गोष्टीचा परिणाम मोतीलालजींच्या मनावर फार पडला व ते गांधीजी व जवाहरलाल यांच्या नळवळीत सामील झाले. तेव्हा पासून त्यांनी कधीहि पाऊल मागे घेतले. भारताच्या अग्रगण्य पुढाऱ्यांत त्यांना तेव्हापासूनच स्थान मिळाले. प्रजेच्या चळवळीवर मोतीलालजींचा तितकासा विश्वास परंतु तितकेच खरे की प्रजेचे प्रतिनिधि असे त्यांचे चिरंजीव जवाहरलाल नेहरू यांच्या नांवाने ते स्वातंत्र्यवीर झाले. याचप्रमाणे मोहिनी घालणारे गांधीजींचे व्यक्तिमत्त्व मोतीलालजींना चळवळीत ओढण्यास कारणीभूत झाले.

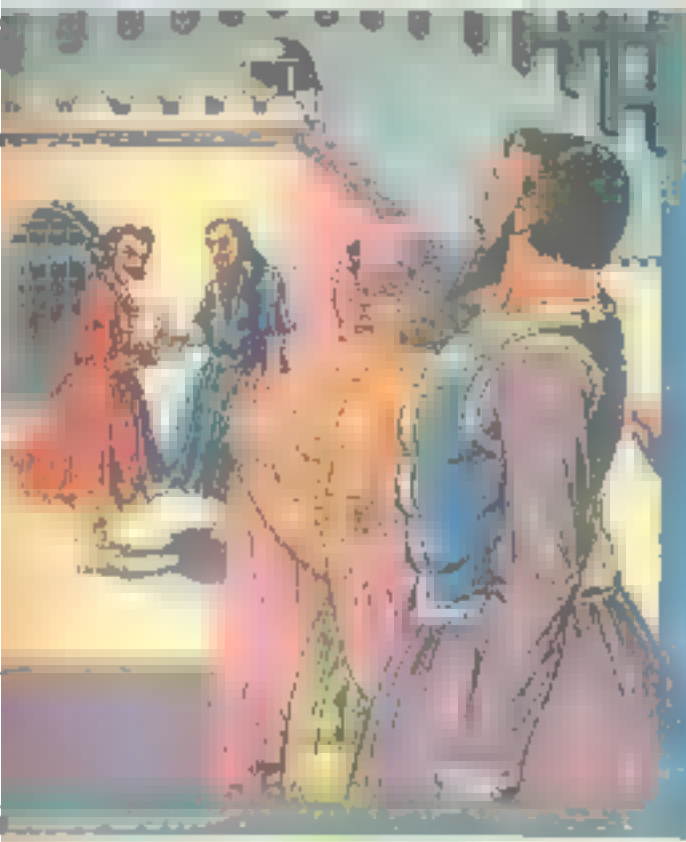

[९]

[संभारणचा जिवंत पर केव्हाच जगनविह विमला व नसोण्या याचे रक्षण करण्यासाठी एका भराणा पडला. पडणाचा तेनापति उस्मानखान याने कलसल्याच्या बोंबविले. तेथे तो याच्या औषधगण्याची काळजी पाई लागला. कलसल्यालाचो मुख्य आश्रय जगतसिंहाची शेषाफरीत होती. तिच्या शेंधमुळेच ती नाचत ज्यादिवशी तो शस्त्रीवर खाल्ले त्याच दिवशी वीरेंद्रसिंहाला कलसल्याने घुस्वुदेदाची शिक्षा सुनावली.]

सुभावाने सैनिक वीरेंद्रसिंहाला वधस्थानाकडे घेऊन गेले. जातांना एका मुसलमानाने कांही तरी त्याच्या कानांत येऊन सांगितले. पण ते त्याला कळले नाही. मुसलमानाने एक चिट्ठी दिली. त्याचे आणखी कोठे तरी होते. तरी त्याने ती चिट्ठी उघडून पाहिली. ते विसळाने होते. त्याने

पत्र रागाच्या भरांत फाडून फेंकून दिले. पण ज्याने ती चिट्ठी पाहून दिली होती त्याने सर्व तुकडे एकत्र केले आणि जातांना शिपायांना म्हणाला—“मी येईपर्यंत तुम्ही येथेच थांबा.” तो चिट्ठी आणणारा स्वतः उस्मानखानच होता. म्हणून सैनिक त्याच्या आज्ञेप्रमाणे तेथेच थांबले.

उस्मानखाने चिड्डी घेऊन अंतःपुराच्या अंगणांत उभा राहिला. एका अडाखाली विमला पातळची ओढणी तोंडावर टाकून बसली होती. तो जवळ जाऊन उभा राहिला व घडलेली गोष्ट त्याने थोडक्यांत सांगितली.

मी तुम्हाला त्रास दिला तरा, पण हे सर्व तुम्हाला करावे लागणार आहे!" विमला म्हणाली.

"तुम्ही कायला सांगत आहां त्यांत किती धोका आहे, याची तुम्हाला कल्पना-देखील नसेल. ही गोष्ट कतलखानाला

कळली तर माझी मान उडवल्याशिवाय तो राहणार नाही." उस्मानखानाने हेकूच तिच्या कानाजवळ तोंड नेऊन सांगितले.

"कतलखान! उगीत खोटे बोलू नकोस! तुझ्या अंगाला हात लावण्याची तरी कतलखानाची छाती दोईल का?" विमलाने विचारले.

"कतलखानाच्या कुरपणाची तुम्हाला कल्पनादेखील नाही. तरी शरफत नाही. ~~नाही~~!" उस्मानखान म्हणाला.

जेथे वधस्थानी पोचले. उस्मानखाना पाठापाठ विमला वीरेंद्रसिंह उभा होता तेथे आली. तेव्हा वीरेंद्रसिंह अभिरामस्वामी जवळ उभा होता. एका मिश्रुचा वेप पालवून आला होता. "गुरुदेव! आतां मला निरोप द्यावा. आतां ~~मी~~ जगून तरी काय करू! कोणासाठी जगायचे!"

अभिरामस्वामीने पदर तोंडावर टाकून उभी असलेल्या विमलाकडे थोड दाखविले. वीरेंद्रसिंहाने तिच्याकडे पाहिले. विमलाने तोंडावरचा पदर बाजूला केला आणि वीरेंद्रसिंहाचे पाय धरून रडू लागली.

वीरेंद्रसिंह "विमला!" एवढेच म्हणाला. विमला वेड्यासारखी मोठमोठ्याने ओरडू

लागली—"स्वामी! प्रभो! प्राणेश्वर! मी आज सर्व जगाला ओसडून सांगणार आहे. प्राणेश्वर! आतां मी कोणाकडे पाहू!"

वीरेंद्रसिंहाच्या डोक्यातून ~~अभ्र~~ अभ्र-धारा वहात होत्या. म्हणाला—"विमला! प्रिये, कां वा वेळेला मला आपली दुखायला आलीस! लोक पाहतील तर मला हुंसतील. मरणाच्या भीतीने मी रडत आहे वसे म्हणायला देखील मार्ग पुढे पाहणार नाहीत." विमला कांहीच ~~नाही~~ नाही.

"विमला मी निघालोच आहे! तू देखील चल....बरोबर!" वीरेंद्रसिंह म्हणाला.

विमला ~~तोंड~~ तोंड नेऊन म्हणाली—"येईत! पण पहिल्याने या सैतानावर सूड उगवते!"

वीरेंद्रसिंहाच्या तोंडावर हास्य दिसले. त्याने विचारले—"अकय दोईल का तुला ~~ही~~?"

विमला ~~हात~~ हात दाखवीत म्हणाली—"झाच हाताने....सर्व दागिने काढून टाकून याच्या रक्ताचे आपली तहान भागवीन!". तिने हातांतल्या बांगड्या काढून फेंकून दिल्या.

"तुझी प्रतिज्ञा पुरी होवो! ईश्वर तुला मदत करो...." वीरेंद्रसिंह म्हणाला.

बांडाळाने त्याला चलायला सांगितले.

"ना आतां तू...." वीरेंद्रसिंह विमलाला म्हणाला.

"नाही!....मी जाणार नाही! मी स्वतःच्या डोक्यांनी आपले वैधव्य पाहणार आहे. पतीचे रक्तच मला जास्त ~~देईल~~ देईल...." विमला म्हणाली.

बांडाळाने तळवार उचललेली, तिने पाहिली. तिचे डोळे क्षणभर बंद झाले. तिने डोळे उघडले तेव्हा वीरेंद्रसिंहाचे डोळे धडामासून दूर पडलेले तिला दिसले.

विमला दगडाच्या मूर्तीसारखी निस्तब्ध आपल्या पतीच्या तोंडाकडे पडत होती. डोक्यात पाण्याचा एक थेंब नव्हता.

दैवाचा खेळच म्हणावयाचा सर्व. तिलोत्तमा व विमला फतखानाच्या महालांत ज्या ठिकाणी त्यांनी बळजबरीने काही पर- स्त्रियांना डांबून ठेवले होते त्याच जागा होत्या. त्याला कोठे मिळाला की ठिकाणी त्याला ज्या ज्या सुंदर स्त्रिया विमत त्यांना तो धरून आणि किंवा त्याचे अनुयायी धरून आणून त्याला नजराणा म्हणून देत.

विमला व तिलोत्तमा दोघींना त्याच नियमा- प्रमाणे आणून त्या महालांत ठेवले होते. परंतु दोघी निरनिराळ्या जागी होत्या. तिलोत्तमा कोणत्या स्थितीत आहे हे विमलाला माहीत नव्हते. विमलाने स्वतःच्या भविष्याचा निर्णय घेऊन टाकला होता. परंतु तिलोत्तमे शिवाय तिला तो एकटेपणा फार जाणवत होता.

विमला उम्मानखान येण्याची राट पडत होती. उम्मानखान पठाणांतले राज होते. युद्ध त्याचा धंदा होता. युद्धांत झालेले वाटेले करायला तो असे. परंतु युद्ध शाल्यांतर मात्र हारलेल्या लोकांवर भव्याचार झालेले त्याला आवडत नसत.

विमला व तिलोत्तमा यांच्यावर कतख- खानाची कुदृष्टि पडली नसली तर उम्मान- खानाच्या कुपेने दोघींना आतापर्यंत खात्रीने सुटका मिळाली असती. त्याच्या कुपेमुळेच विमला शेवटच्या मसेगीं वीरेंद्रसिंहाची भेट घेऊ शकली.

उम्मानखान कतखखानाच्या मोठ्या भावाचा सुलभा होता. म्हणून त्याला नवा- बाच्या महालांत येण्यास मुभा होती. परंतु नवाबच्या रंग महालांत जाण्यास कोणालाच परवानगी नव्हती. उम्मानला देखील नव्हती.

विमलाने एका दासी करवी एक चिट्ठी उम्मानखानाकडे पोचली करविली. ती वाचून उम्मान दासीला म्हणाला. "तेथे मी येणे दोघांच्या हिताचे नाही. दोघांच्या जीवाला धोका आहे. म्हणून तू त्यांनाच इकडे बोलावून घेऊन ये."

दासीने जाऊन ही गोष्ट विमलाला सांगितली तेव्हा तिने विचारले— "मी निकडे कशी काय येऊ ?"

"त्यासाठी आवश्यक तेच करून देणार आहेत." दासी म्हणाली.

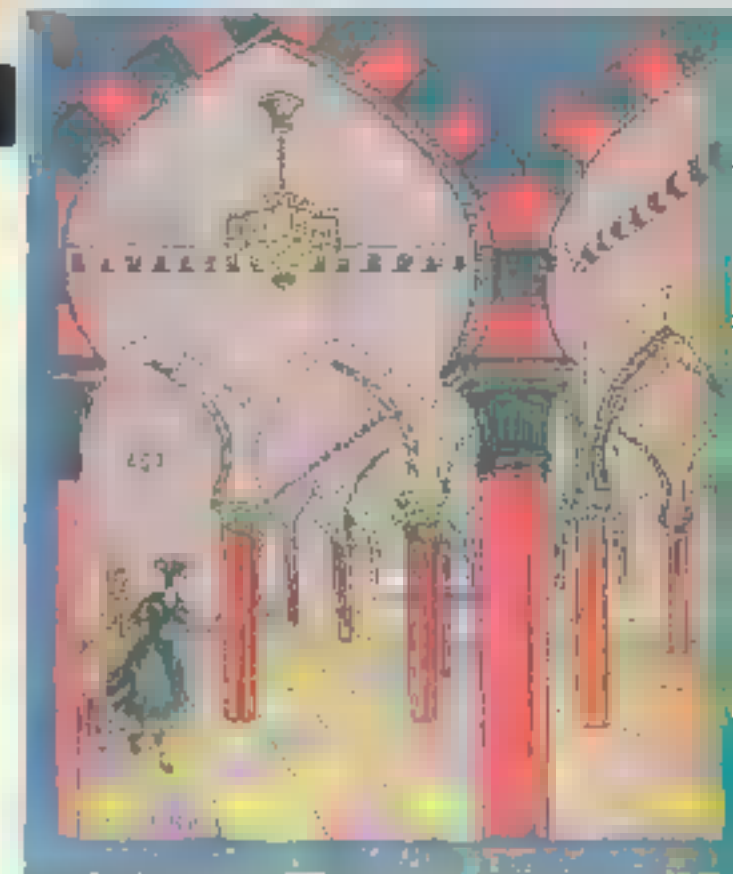
त्या दिवशी आयशान्या दासीने येऊन अंतःपुराच्या रक्षणार्थ ठेवलेल्या कंतुकीला काढी सांगितले व ती विमलाला बरोबर बोलावून घेऊन गेली. विमला आल्यावर उम्मानखानाने तिला विचारले. "माझ्याकडून तुला कांही मदतीची अपेक्षा आहे का ?"

"विशेष मदतीची नाही. एवढेच सांगा की वगतसिंह अजून जिवंत आहेत नाहीत." विमला म्हणाली.

"जिवंत आहेत !"

"स्वतंत्र आहेत की कैदेत ?"

"अर्थातच कैदेत ! आता या क्षणाला तुहंगांत नाहीत. ते लवून बाजारी आहेत.

फतखखानाला कळविल्याशिवाय मी त्यांना आपल्या खास महालांत ठेवले आहे. तेथे त्यांच्या चिकित्सेची उत्तम व्यवस्था केली आहे."

"कदाचित आमच्यामुळेच त्यांची ही दशा झाली असावी ! पण भाग्यांत जे लिहिले असते ते टळत नाही. एक विनंती करते पदर पनरून ! ही एक चिट्ठी त्यांच्या- कडे पोचली कराल का ? आशिर्वाद आणली कांही मी मागीत नाही."

विमलाने दिलेले पत्र परत देत उम्मान म्हणाला— "हे काम करणे बरोबर होणार

नाही. सुवराज आजारी असो व तो माझ्या खास महालांत असो, पण तो केदंत आहे. आम्ही आलेली चिट्ठी बाबल्याशिवाय कैद्याला देत नसता. जिद्दीत तसे कांही आमच्या विरुद्ध नसेल तरच ती चिट्ठी कैद्याकडे पोचती होतं नाहीतर नाही.”

“तुमच्याविरुद्ध या पत्रांत कांही आहे का? मग एवढे काम करावला तुम्हाला हरकत असण्याचे कारणच काय? एवढेच नव्हे, तुम्ही जसे स्वताचे मालक आहांत तसेच माझे पण मालक व धनी आहांत.” विमला म्हणाली.

“मी इनर बाबतीत नबाबच्या आज्ञे बाहेर कांही करतो. पण या बाबतीत मी फौजत्याही प्रकारे जबाबदारी घ्यायला तयार नाही.” उस्मानजान म्हणाला.

“तर मग आपण पत्र कावून नवर पाठवावे!” त्याला माझी ना नाही!” विमला म्हणाली. उस्मानजान त्याला कवूळ शाला व तो पत्र बांधू लागला. पत्रांतला मजकूर येथे प्रमाणे होता.

“सुवराज, मी आपल्याला पुढे केव्हा तरी आपली ओळख देईन वसे वचन दिले होते. तिलोत्तमा अंबरच्या गादीची गनी आज्ञावर ही गोष्ट करावी असा माझा विचार होता. परंतु ती आज्ञा विरून गेल्यासारखीच आहे. कांही दिवसांनी कदाचित ही बातमीसुद्धा मिळेल किंवा तिलोत्तमा जगांत नाहीत. म्हणून हे पत्र लिहायला आजच बसले आहे. मी एक पतिता व पापीण आहे. मी न करण्यायोग्य अनेक कामे केली आहेत. म्हणून जगांत मी कीर्ति व प्रतिष्ठा मिळेल या गोष्टीची कधी आज्ञा वाळगली नाही.

“सुवराज! तुम्हाला सरें वाटणार नाही. परंतु एवढे सरें की कधी काळी तुमच्या

घराण्यांत मी सुखाने व मानाने राहीन असे मला वाटले होते. परंतु आमच्या जवळ असणारे किंवा येणारे जे कोणी असतील त्यांना आयुष्यभर रहत ठेवणेच आमच्या नशिवां छिद्रिले आहे. या दासीची एक विनंती आहे. मला दासीवेष्टांत पाहून लोक कुलटा, व्यभिचारिणी म्हणतील तर आपण निस्संकोच त्यांना सांगावे का ती एक सालच्या जातीची दुर्वैची स्त्री होती. जरा तोंडाल अस्तव्या कारणाने तिच्या हातून कांही चुका पडल्या असतील. परंतु ती कुलटा नाही, व्यभिचारिणी पण नाही. आज जे मर्गलोकी गेले आहेत त्यांना विमळाशी शाश्वत पद्धतीने लग्न केले होते. विमळाने त्यांना कधी फंसविले नाही. मी वीरेंद्रसिंहाच्या घरांत दासीसारखी का राहाले ते देखील थोडक्यांत सांगते.

“मध्यारणच्या किल्ल्या लागत एका गांवां जयभरमि याच्या कांही दासी होत्या. त्यांत एक सुंदर दासी होती. तिचा नवरा जखमी रहत असे, कारण तो सैन्यांत काम करीत असे. त्याला नेहमी कायदा लागे. शशिसेखर एका ब्राह्मण तरुणाची नजर तिच्यावर पडली.

दोघे परस्परावरच्या प्रेमाने बांधली गेली व ती गराहव राहाली. ते कळल्यानंतर शशिसेखरच्या बडिलांनी त्याला पराधाहेर काढले. शशिसेखर काशीला विद्याभ्यासासाठी जाऊन राहाला. परंतु त्याच्या म्हाबाबांत कांही फरक झाला नाही. तेथे एका शूद्र जातीच्या सुंदर स्त्रीशी त्याचा लग्न झाला. तिला एक मुलगी झाली, तीच मी.

“पुढे कांही दिवसांनी शशिसेखरने माझ्या आईला सोडून दिले. माझ्या आईने मोठ्या फष्टाने मला लहानाचे मोठे केले.

मी सहा वर्षांची असेन, एक पठाण सकुटुंब दिलीला जाल असतां यादेंत काशीला उतरला होता. काशीच्या हिंदू लोकांतों त्याला उत्तरायला जागा दिडी नाही. त्यानें आमच्या घरीं रहायला जागा मिलेल विचारलें. आर्देनें हांकार दिला. त्या काळांत तुलें चोरून न्यायचा प्रघात होता. त्या रात्री एक चोर भिंतीला भोंक पाडून घरांत शिरला. त्यानें त्या पठाणाच्या मुलाला उचललें. तें पाहून मी मोठ्यानें ओरडलें. पठाणाच्या मायकेनें उठून पाहिलें तेव्हां तिचा मुलगा तिच्या-जवळ नव्हता. चोर मुलाला घेऊन खाटे-ज्यालीं लपला होता. पठाणानें त्याला कंस धरून ओढलें व त्याच्या जखळच्या मुलाला सोडवून घेतलें. त्यानें चोराचा एक कान कापून त्याला सोडून दिलें. हे सर्व मला

पुर्तें आठवत नव्हां. माझ्या आईनें मला सर्व सांगितलें."

ते पत्र वाचून उम्मानखान थोडावेळ आठवल्यासारखें कळून म्हणाला. "नर मग तुझे नांव दुसरेच कांहीं तरी होतें नाहीं का !"

"दोष तें मुसलमान नांव होतें म्हणून माझ्या बाबांना नांव बदलून विमला ठेवले." विमला म्हणाली.

"परिलें नांव होतें ? मुद्दर का !"
विमलानें चकित होऊन विचारलें—
"तुम्हांला तें कसे कळलें ?"

"या पत्रांत मी ज्या मुसलमान पठाणाचें वर्णन केलें आहेस त्याचान मी मुलगा !"
उम्मानखान म्हणाला.

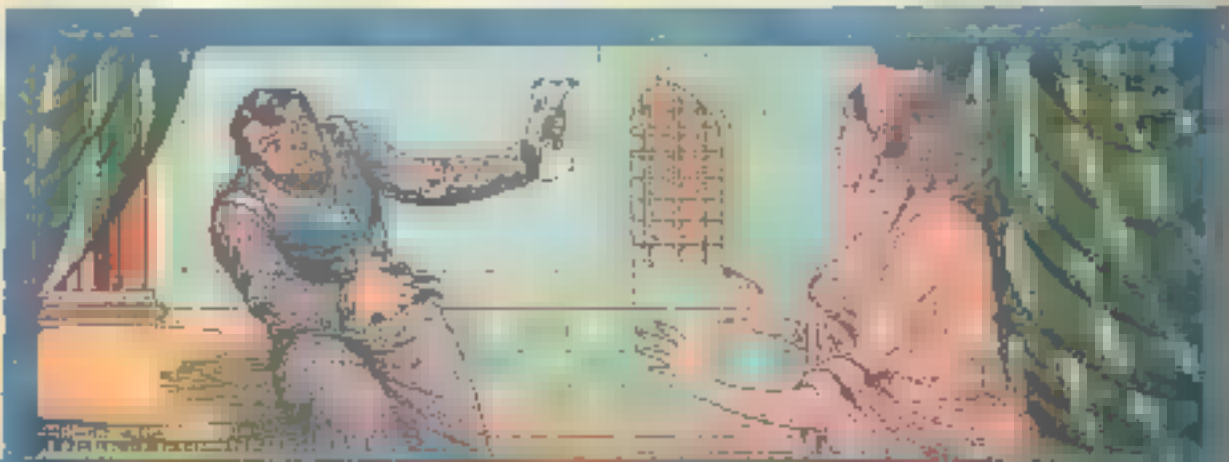
विमला तें ऐकून चकित झाली.

[पुढें चालू]

खरो चूक कोणाची ?

त्रिकुटाच्या २३ निवासा नादा. आम्हाला
७३० म. खाद्यावर वेतलें
३ किलोवॉटा. ३३३३ कड ३३३३ नागला.
१०० प्रता. ३३३३३ ३३३३३ त्याला
मणाला. " ३३३३ ३३३३३ आहोस ३३३३३
३३३३३ ३३३३३ ३३३३३ नादा
३३३३३ ३३३३३ ३३३३३ ३३३३३
३३३३३ ३३३३३ ३३३३३ ३३३३३
३३३३३ ३३३३३ ३३३३३ ३३३३३
३३३३३ ३३३३३ ३३३३३ ३३३३३
३३३३३ ३३३३३ ३३३३३ ३३३३३

पुढें मागावर शर्म नाचाच ३३३३ धनी
३३३३३ ३३३३३ ३३३३३ ३३३३३
३३३३३ ३३३३३ ३३३३३ ३३३३३
३३३३३ ३३३३३ ३३३३३ ३३३३३
३३३३३ ३३३३३ ३३३३३ ३३३३३
३३३३३ ३३३३३ ३३३३३ ३३३३३
३३३३३ ३३३३३ ३३३३३ ३३३३३

लागेल. नागवेणीला मूल ३ शाल्याबद्दल फार पार्लेट वाटे.

एकदा ३ सिद्धपुरुष त्यांच्या गांवांत आला. भार्गव शर्माला ती गोष्ट कळली. तो त्या सिद्धपुरुषाकडे गेला व त्याने ३ पुत्र संतती नसल्याबद्दल वायको दुःखी असल्याचे सांगितले ३ विचारले—“आमच्या भाग्यांत अपत्य आहे ३ नाही हे सांगावे.” सिद्धपुरुषाने त्याचा हात पाहिला व म्हणाला—“बाबा, मुलाचे तोंड पाहण्याचे माग्य मुला या जन्मी तरी नाही. तरी ३ धर्म करीत रहा.”

भार्गव शर्मा म्हणाला—“कोरीपण ! आपल्या सारख्या सिद्धपुरुषांस या जगांत अशक्य असे काय आहे ! ३ निश्चय केलांत तर भाग्य देखील पाळटेक. अजून ३ आम्हाला मुलगा होईल असा आशीर्वाद यावा.”

त्या सिद्धपुरुषाने एक आंबा घेतला व तो मंत्रवून भार्गव शर्माला दिला आणि म्हणाला—“तो आंबा खाण्याआला एक गुणवान मुलगा होईल. तू आपल्या वायकोला आंधोल करून मग तो स्वयंपासाग त्याने त्याप्रमाणे दिला. म्हणाला—“एका सिद्धपुरुषाने ३ दिला आहे. ३ आंधोल करून त्या गुणवान ३ होईल.”

भार्गव शर्मा आपल्या वायकोला ३ सांगत असता शेजारच्या वाईने ते ऐकले. तिचे नांव आदिलक्ष्मी होते. भार्गव शर्मा यायको ३ आंबा पुजेच्या खोलीत नेऊन असतां तिने पाहिले. नंतर ती भार्गव शर्माच्या वायकोला इकडच्या निकडच्या गप्पांत गुंतवून ३ तिची नजर चुकवून तो आंबा उचलून घेऊन गेली.

आदिलक्ष्मी तो आंबा चोखून घेऊन गेली त्याला एक कारण होते. तिने

मग मुली झाल्या होत्या, परंतु एकदेखील मुलगा झाला नाही. मुलाची इच्छा पुरी झाली नव्हती. मुलगा होईल असे भार्गव शर्मा वायकोला सांगत असतां तिने ऐकले होते. तिने घरी गेल्याबरोबर आंधोल करून कोणाला सांगितल्याशिवाय आंबा खाऊन टाकला.

नागवेणी ३ करून ३ घ्यायला गेली तेव्हां तिला जागेवर आंबा दिसला नाही. तिने पुष्कळ शोधून हुडकुन पाहिले. पण आंबा जागेवर असेल तर ३ मिळणार ! नवरा रागावेल. आंबा हरकल्याचे कळले व हाय खाऊन जिवाचे ३ बरे वाईट करून घ्यायला पागे पुढे पाहणार नाही ३ नागवेणी खोटे बोलली. आंबा नसताना तिने नवऱ्याला सांगितले.

परंतु नागवेणीचे कष्ट त्यामुळे दूर झाले. त्यांना ३ वेळी सुरवात ३ सिद्धपुरुषाने दिलेले फळ ३ स्वतः खाणारी श्री गरोदर होणार ३ तिला ३ पण होणार. म्हणून नागवेणी तिला ३ राहाण्याचे लोकांना सांगे लागली. तिच्या माहेरच्या लोकांना आनंद झाला. तिची चाकटी वहीण मागीरथी तिला

मेढायला आली तेव्हा मागीरथीला देखील विवस राहाले आहेत व तिसरा मदिना आहे हे कळले. नागवेणीने आपल्या वदिणीला सांगितले व म्हणाली—“या संकटांतून काही काय मुटका मिळणार देवच जाणे. मुला नुस होईल ते तू मला दे. मी ३ स्वतःचे मूल म्हणून सांगेन. विनवोभाट प्रश्न सुटेल.” पण मागीरथी म्हणाली—“ताई ! ते खरे ग ! पण मूल होईल त्याच्या वडिलांचा होकार नको का घ्यायला ?”

मागीरथी आपल्या गांवा निघाली तेव्हा नागवेणी पण तिच्या बरोबर निघाली.

दागिने ठेवून जायला. नागवेणी देखील कवळ झाली.

भागीरथीला नागवेणीने इच्छित्याप्रमाणे मुलगाच झाला. मानवगैरे सर्व वेळापार पडले. नागवेणी घेऊन आली. तिने आपले दागिने काढून भागीरथीच्या घरी ठेवून दिले.

शहाणा आनंद झाला की योगिराजाच्या रूपाने त्याला एक मुलगा झाला. नाव सिद्धवरद भर्ते ठेवले. सर्व दागिने कोठे तेने नवऱ्याने विचारतां नागवेणीने खोटे सांगितले. म्हणाली—“मी आंधोळीसाठी नदीवर गेले होते. दागिने काढून एक बापून काढावर ठेवून दिले होते. आघाळ करून परत येऊन पाहिले तो ते गाळोडेच नाहीने झालेले.”

जाऊ देत दागिने सोन्यासारखा मुलगा मिळाला पुरे झाले असे भार्गव श्रमनि मनाचे करून घेतले. मुलगा भागीरथीच्या दुखावरच होता.

आज खालचा मुल्ले गंजारच्या आदि- लक्ष्मीला पण एक मुलगा झाला. त्याचे नाव नाभव ठेवण्यांत आले.

शहाणा आनंद झाला की योगिराजाच्या रूपाने त्याला एक मुलगा झाला. नाव सिद्धवरद भर्ते ठेवले. सर्व दागिने कोठे तेने नवऱ्याने विचारतां नागवेणीने खोटे सांगितले. म्हणाली—“मी आंधोळीसाठी नदीवर गेले होते. दागिने काढून एक बापून काढावर ठेवून दिले होते. आघाळ करून परत येऊन पाहिले तो ते गाळोडेच नाहीने झालेले.”

मुष्कळ सुधारण्याचा सर्व प्रयत्न निष्फळ ठरले. शेवटी मुलाने आपले घर सोडले व एका हलकट नदीवर जाऊन राहू लागला.

पुढे काही दिवसांनी तो आजारी पडला. तेव्हा त्या बाईने त्याला यरावाघेर हांकलले. दिवस उपास करीत रानावाळ हिंडला व शेवटी मरण पावला. त्याच्या पुन्या शाण्या नव्हत्या. म्हणून तो पिशाच रूपे हिंदू लागला.

ते मुलांच्या जप्तीत आला होता. त्याने त्याला घेऊन आनल्या सवदारा

कडे घेऊन गेली. भुतांचा पुढारी त्याका पाहून म्हणाला—“तू भूत होण्याचें कारण एकदा तूं नवून दुसरें कोणीतरी आहे. तुझी ही स्थिति व्हायला जो कोणी कारण असेल त्याच्या मासगुटीका जाऊन बस.”

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ विचारून लागला—“राजा, वरदाच्या भुतानें कोणाची रे मासगुटी घरावी? धनलोभानें आपला पोटचा गोळा बहिणीला देऊन टाकणाऱ्या निर्दयी भागीरथीच्या की त्याला लहानाची मोठी करणारी जी भागवेणी तिच्या? तू या शेंकटानें समाधानकारक उत्तर जाणून दिलें नाहींस तर तुला परिणाम नाहीतच आहे, तुझ्या शेक्याची शेपर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर जोकूं लागतील.”

तेव्हां विक्रमार्क म्हणाला—“वरद भूत व्हायला कारण भागीरथी खास नव्हती.

तिनें आपला तुळगा आपल्याच वरदान बहिणीच्या मांडीवर दिला होता. त्यांत चूक काय! लहानपणीं त्याला आपलें दूध पाजून तिनें मातृधर्मचें पालन केलें होतें. सरें पाहिलें तर श्रीमंत घराण्यांत लहानाचा मोठा झाल्यानें वरद वासनांचा मुलाम झाला. त्या राहात्या म्हणून तो भूत झाला. चूक भागवेणीची पण नव्हती. तिच्या नवऱ्यानें किती काळ तो आंरा मल्लयिला होता. ते दस्बऱ्याचें घेऊन नवरा टाय लाईल म्हणून तिला लोटें घोळावें लागलें. आदिलखानीनें तो आंरा चोरून नेला म्हणूनच हा सर्व प्रकार घडला. तेव्हां तिचीच मासगुटी भुतानें घरावी.”

अशा तऱ्हेनें राजाचें मौन भंग होताच वेताळ घेताचरोवर नाहींसा झाला व पुन्हां जाडाच्या फांदीला जाऊन लोंककळूं लागला.

महाराजा राजा

जमान देशांत त्या तरुण युवक होता.

एकदा तो समुद्रकाठी वसता त्याला एका मासा एका डबक्यांत दिशला. भरतीच्या वेळीं मासा येऊन त्या डबक्यात पडला. यातून तो नसावा.

त्या मुलाला त्या मासाची दया पडली. त्यानें त्याला समुद्रात टाकलें. आपण एका मुक्या प्राण्याचा जीव वाचवला या आनंदांत तो परत फिरला. त्याला पाठीमागून कोणीतरी पुढे पाहिले “बाई!” त्यानें मागे वळून पाहिले तर एक सुंदर त्यानें तिला पाहिले नव्हतें. म्हणून ती त्याच्या वरवीं सरां घोळावीत असेल असा विचार करून तो पुन्हां चालू लागला.

“तुलाच बोलावतें आहे. थांब जरा....”

ती म्हणाली.

तो चकित होऊन जरा भीत भीत तिच्याजवळ गेला.

समुद्रांतल्या राजानें मला पाठविलें आहे. त्याच्या एका मुलीचा तूं जीव वाचविला आहेस. तुला आपल्या राजधानींत घोळावून आणायला त्यानें पाठविलें आहे. कृपा करून तूं माझ्याबरोबर चल.” ती म्हणाली.

“मला पोहतां येत नाहीं. राजाच्या राजधानींत मी येऊं!” त्यानें विचारलें.

“तूं त्याची फिकीर करूं नकोस. मी जातीनें मासा आहे. माझ्या पाठीवर बस, मी तुला तिथडे घेऊन जाईन.” ती म्हणाली.

तीर्थे गुह्याभर पाण्यांत उभी डोली. थोडे पुढे गेल्यावर ती एक मासा माली. तो तरुण तिच्या पाठीवर बसला. समुद्र राजाच्या राजधानीस जाणाऱ्या वाटेत तो तिच्या म्हणाला—“समुद्रराज काही वर मागून असो म्हणाला तर मंत्रवलेल्या कानांशिवाय काही नको असो सांग. तू त्याच्या मुलीचा जीव वाचविला आहेस म्हणून राजा तुला सान्नीने मागशील तें देईल. तू तो मंत्रवलेला कान आपल्या कानाला लावून ऐकलेस तर तुला सर्व पाण्याची कळू लागेल.”

समुद्रराजाने त्या तरुणाचा आश्चर्या दस्वारांत केला. त्याच्या मंत्रवलेल्या नृत्य व गायन दोन्हींचा कार्यक्रम होता. तरुण समुद्र राजाचा पाहुणा म्हणून काही दिवस राहाला. परीं परत असताना राजाच्या निरोप असतां राजा त्याला म्हणाला—“तुं मंत्रवलेला ते मागून घे, मी म्हणून तें देईन.”

“मला मंत्रवलेले कान घा ! ” पण त्याने दुसरे काही नको.” तरुण म्हणाला—

“समुद्रांत तसल्या कानाची जोडी एकत्र एक आहे तरी तूं मागितली आहेस. तेव्हा तुला देतो.” असे सांगून राजाने तेवलेले कान काढून देऊन त्याला दिले. डी डी त्याला घेऊन बाही घेता तीच त्याला पोचवायला गेली.”

तरुण समुद्रकाठी बसला होता. त्याला काही पक्षांची किलबिल ऐकू आली. ते शोलत आहेत हें कळावे म्हणून त्याने मंत्रवलेले कान घेऊन घेतले. त्या गरीबर त्याला काय कोसळत आहे हें त्याला कळू लागले.

“या माणसांना वाटतें की ते जंगल गाहाणें आहेत, पण त्यांना काय कळत !

जंगलगाथा जोड्यांत आले आहे. त्यावर पाय ठेवून हे लोक पक्षीकडे जातात त्या तो दगड सोडूनच हे लोक वळले का !” असे सांगून ती पक्षी सडखड हसू लागले.

ते ऐकून त्या तरुणाच्या वाटावर. तो कोठल्यावर गेला. तो दगड काढला. दगडावरचे शेवाळ वासून तो दगड चकचकू लागला. त्या दगडाचे शेल्यां खोटे होऊन

ते सोने उचकून देवाचे गमारेत जाऊन घरी निघाला असता

कापळे ‘काव’ ‘काव’ करीत असल्याचे ऐकू आला. त्याने मंत्रवलेले कान लावून पाहिले तेव्हा त्याला कानां शब्द पडले— “लोक तरी किती मूर्ख आहेत ! गोंठ-गोंठे कोटून कोटून सोळावून घेऊन आले पण जमीनदाराच्या माला बरा शकला का ! कोणी डीक करू शकणार ! तो आजार ओषधानें बरा होणारा नाही. जमीनदाराच्या घरावरचे छप्पर पाळटण्याचे गवतावरोवर सापदेखील आणि कसून बांधल्यामुळे

अटकून राहाला आहे. तो उपाशी मरत आहे. जोपर्यंत त्याची सुटका होत नाही तोपर्यंत पोदभर खावला मिळत नाही तोपर्यंत जमीनदाराची मुलगी मरी होणं नाही." कावळे आपसांत हेच बोलत होते.

त्याने विचार केला वरं झाले हे मला तरी कळलं. तो जमीनदाराकडे गेला. घराभाहेर लिहिले होते. "माझ्या मुलीला वरं देईल तो भागेल ते मिळेल."

तो आत गेला व म्हणाला—"मी तुमच्या मुलीला मरी करून दाखवितो."

तेथे जमलेले हंसू लागले. म्हणाले—"आमच्यापैकी एकाला देखील ज्या आजाराचा पत्ता लागला नाही तो हा कारणार म्हणे." परंतु जमीनदाराने त्यांच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केलं.

रोग्याला पाहून तो म्हणाला—"हा आजार नाही. एक साप आहे. जीवहिंसा होत आहे. छप्परांत गवताचरोवर आहे."

जमीनदाराने नोकराला बोलावून छप्पर पाकडून पाहिले. एक साप एका बांधू खाली गवताचरोवर होता. त्याला सोडवून दूध पाजवले. तो दूध पिऊन चालू त्याचरोवर मुलगी उठून अंशरुणावर बसली. साप आणखी थोडा पुढे गेल्यावर मुलगी उठून उभी राहली. साप निवून गेल्यावर मुलगी बोलू लागली. तिचा आजार मरा झाला.

ठरुणाने जमीनदाराच्या मुलीला वाचवले म्हणून त्याने त्याच्याशीच लग्न करून देऊन त्याला आपला घर जावई करून घेतले.

हाता पायांची किंमत

तुलसीदास राजा उदयसेन धर्मपरायण होता. त्याने प्रजेच्या सुखसोयी-मागं कामे केली. त्याच्या राज्यांत कोणी भिकारी म्हणून नव्हता. सर्व प्रजा कुशी होती व राज्यांत सदा सर्वकाल शांतता नावून असे.

एक भिकारी होताच. तो एक लहान भिकारी होता. त्याला समजू लागलं की, जेव्हा त्याने भीक मागली तेव्हा पण राज्यांत सर्व प्रजेला काम देऊन त्याच्याने लोक भीक घेतायला नाहीत म्हणून लागले. पुढे पुढे त्याला भीक मागणे वाई लागले.

एकदा सकाळपासून दुपार पर्यंत त्याने भीक मागितली तरी त्याला कोणी मूठभर नावून घातले नाहीत. एका रस्त्याच्या

वाजूला बसून भीक मागू लागला. देवाचे नांव घेत राहाला तर लोकांची कृपादृष्टि कदाचित इकडे वळेल हेतूने तो पोठ मोठ्याने ओरडून देवाचे नांव घेऊं लागला "देवा! या गरिबावर दया कर. एक मूठभर तांबूल दे! या दुर्दैवी लेकरापुढे भिकारीचे दांत तुकडे टाक!"

परंतु त्याच्याकडे तोंड फिरवून देखील कोणी पाहिले नाही उपार्शी होताच, ओरडून दमून गेला. त्याला देवाचा राग आला. म्हणाला—"देवा! कोठे मेलास रे! लोक सांगतात, जो जन्म देतो तो उपाशी ठेवतो का! तू मला जन्माला आणलेस, आतां मला खायला का नाही देत! तुझी आई मरो....बाप मरो...." तो देवालाच शिज्या देऊं लागला.

राजाचें काढलेला लोकांना मुर्खीच आवडला नाही. ज्या लोकांच्या आई-वडिलांचे साठाजवळ येऊ लागले होते त्यांना ही म्हणजे शापच वाटू लागला. प्रजेत असंतोष वाढत चाललेला पाहून मंत्री राजाला म्हणाला—“महाराज ! आपल्या आज्ञेचा परिणाम असा झाला आहे की ज्ञानी व अनुभवी लोक अकाली मरण पावल्याने तरुणांना वळण लावणारी माणसे कमी होऊ लागली आहेत.”

पण राजाला ते पटले नाही. मंत्री म्हणाला—“मी आपले म्हणणे खरे आहे

सिद्ध तयार आहे. मंत्र्याने दिलेल्या सल्ल्याप्रमाणे राजाने एक हुकूम जाहीर केला. जो कोणी राखेची दोरी वकून वाणून दाखवील त्याला आपल्या दरबारात पुढच्या रांगेत बसविण्यांत येईल असे जाहीर करण्यांत आले.”

राखेची दोरी कशी वळवची राजा तरी चकमच दिसतो. प्रत्येक नागरिक म्हणुं आपला बापला मातंग लपवून छेदनाच्या तरुणाने आपल्या वरत जाऊन विचारले की राखेची दोरी कशी पायची

“वळलेली दोरी नेऊन दाखव !” बाप म्हणाला.

त्याने बापाने सांगितल्याप्रमाणे दोरी वळवून तशीच्या तशी राजाला नेऊन दाखविली. राजाने शाबासकी दिली व आपल्या दरबारी त्याला मानाची आगा दिली. तो मंत्र्याला म्हणाला—“पाहिलेले म्हणान्यांत आदळतो असे नाही. वळविलेला आदळतो.”

तो म्हणाला—“ही अफर या तरुणाची दोरी की इतर कोणाची शोध करून घ्याव्यात. वाणली मोष्ट जाहीर

करा. प्रत्येक नागरिकाने शंखांतून आरपार दोरा नेऊन दाखवावा.”

पण कसे करावयाचे हे एका तरुणाला देखील सुचेना. पण ज्या तरुणाने आपल्या बापला लपवून बसविले होते. त्याने जाऊन आपल्या बापांना विचारले, तेव्हा बाप म्हणाला—“वाळ तांदुळाची पारीक कणी एका दोऱ्याच्या टोकाला बांध व तो एका गुंगीला दे. गुंगीला त्या शंखांत सोड. ती शंखांत जाऊन शंखाच्या भाकांतून पलीकडे त्या कणीच्या बांगर दोरा घेऊन जाईल. कणी सोडून टाक

मुझसे खरें से संगून टाकलें
महाका महाराज ! माफ करा मी
साठवें वर्षे परें होताना आपल्या आज्ञेप्रमाणें

केकी तेव्हा पासून 'पट्टिपूर्ति'
पुनर्जन्म सादरी करण्याचा प्रयत्न

हे मी नाही कधी पाहिले. ही गोष्ट सुबुद्धीला विचार, तो समेल." मेधावंत म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी दरबारांत सुबुद्धीला पाहलाच मेधावंताला बायकोने विचारलेला प्रश्न आठवला. त्याने तो सुबुद्धीला विचारला. म्हणाला—"महामंत्री! मूर्ख कोणाला हो म्हणतात ? कसे असतात !"

"महाराज ! मी देखील 'मूर्ख' हा शब्द पुष्कळदा ऐकला आहे. चांगला वाढवतो. परंतु तो असतो मी नाही पाहिले." सुबुद्धि म्हणाला.

"ठीक. तराग मी तुला एका आठ-वड्याचा अवधी देतो. अवधीत पांच मुस्लीमा कोटून तरी घळून घेऊन ये. ते असतात कसे हे आम्हांला पहावयाचे आहे. या अवधीत जर का तू पांच मुस्लीमा घेऊन आला नाहीस तर तुझे डोंक उडवीन व आपल्या तिह-द्वाराला टांगून ठेवीन." मेधावंत म्हणाला.

ते ऐकून सुबुद्धि घाबरला. कारण मूर्ख कोणाला व मूर्ख कसे असतात हे त्याला माहीत नव्हते. जुना मंत्री गुणपाल असता तर तो एका मिनिटांत हे काम पुरे करून दाखवू शकला असता.

गुणपालाची आठवण होतांच सुबुद्धीच्या जिवांत जीव आला. कडक पदले होते तरी त्याची पर्वा न करता तो गुण-पालला मेढायला रानांत त्याच्या भायमाकडे निघाला. त्याने गुणपालाला नेटून बघलेला सर्व वृत्तांत सांगितला आणि म्हणाला—

"पांच मुस्लीमा हुडकून काढण्याचे काम तुम्हांलाच करावे लागेल. नाहीतर रावा माहो उडवील." तो पाया पडला व विनवण्या करीत म्हणाला—

काही हरकत नाही बाळ ! मी स्वतः तुम्हाबरोबर राजधानीत येतो. भायल्याला

घाटेतच पाडिजेत पांच मूर्ख असे सांगून गुणपाल सुबुद्धीबरोबर राजधानीत जाण्यास निघाला. ते एका गांभी पोचले तेव्हा त्यांना धर बाजूने जळत असलेले दिसले. भरमाळक पांच जणांना मदतीला बोलावून आग विझवण्याचे करण्याऐवजी आगीत तेढ ओतीत होता."

गुणपालने विचारले—"रे बाबा ! पराला आग लागली असता ती विझवण्याऐवजी तू दुसऱ्या बाजूने ओरु लागला आहेस, याचा काय अर्थ नाही ?"

"तुम्हांला एवढे देखील कळू नये या गोष्टीचे मला आश्चर्य वाटत आहे. "उष्ण उष्णेन शीतरुम्ह" ही म्हण माहीत वाटते तुम्हांला. आगीत आग ओतली आग शांत होईल." पर मालक म्हणाला.

"आम्ही राजधानीत जात आहोत. येतोस का आमच्या बरोबर ! तुला राजा-कडून इनाम देवविणार आहे." गुणपाल म्हणाला.

मालकाने होकार दिला त्याच्या बरोबर राजधानीत जाण्यास निघाला.

"त्या ओळख आपल्याला आहेच महाराज! आपण म्हणालात की पांच मूर्खांना धरून आण. सुबुद्धि स्वतः मूर्ख कोण सांगू शकत नाही व आपण शकला नाही. माझी मदत मागणारा आपला महामंत्री मूर्खच आहे. आपली राणी पण तशीच मूर्ख आहे. कारण मूर्ख असतो तिने विचारले. तिने विचारल्यावर ज्याने मंत्र्याला मूर्खांस ओळखून शोधून आणायला सांगितले आणि एथेच नव्हे तर शोधून आणून दाखविले नाहीस तर मान उडवीन अशी धमकी दिली, त्याच्याहून मूर्ख आपली कोण असणार!" गुणपाळ म्हणाला.

तो प्रत्येक मूर्खांचे वर्णन अशा तऱ्हेने करीत अशातां सर्व दरबारी राजवून राजाचे दुजोरा देत होते. शेवटी त्यांनी

गुणपाळचा जयजयकार केला. मेघावंतला गुणपाळने त्याला देखील मूर्ख ठरविल्याबद्दल अर्थातच त्याला आण. पण दरबारांनी त्याच्यानरोबर मंत्र्याला व राणीला देखील मूर्ख ठरविल्याबद्दल राग आबरून म्हणाला—"तुम्ही म्हणालात त्यात काही सत्याचा अंश आहे तरा! यादत्ते की तुम्ही पुन्हा माझे मंत्रीपद घ्यावे. पूर्वी भ्रमाणे राज्य चालवावा.

"मी वानप्रस्थाश्रम घेतला आहे. मी काय मंत्रीत्व करणार! मूर्ख कोण कोण आहे शोध करण्यापेक्षा मूर्खपणा कशात आहे शिकून घ्या! प्रजेला सुखी करणे राजाचे कर्तव्य आहे. ते कर्तव्य समजून तुम्ही केलेत की पुरे!" असे सांगून गुणपाळ आश्रमांत निघून गेला.

एकदा जोगल गावात असे गावां मुलांच्या आजाराची एक साथ पसरली. दोन दिवस मुले कांटी खाल तळती येऊन नव्हती. अगदीं दमून गेल्यासारखी पडून रहात. नंतर तीन दिवस तापाने आजारी पडत व आजारांत त्यांचे पाणोळनण होई.

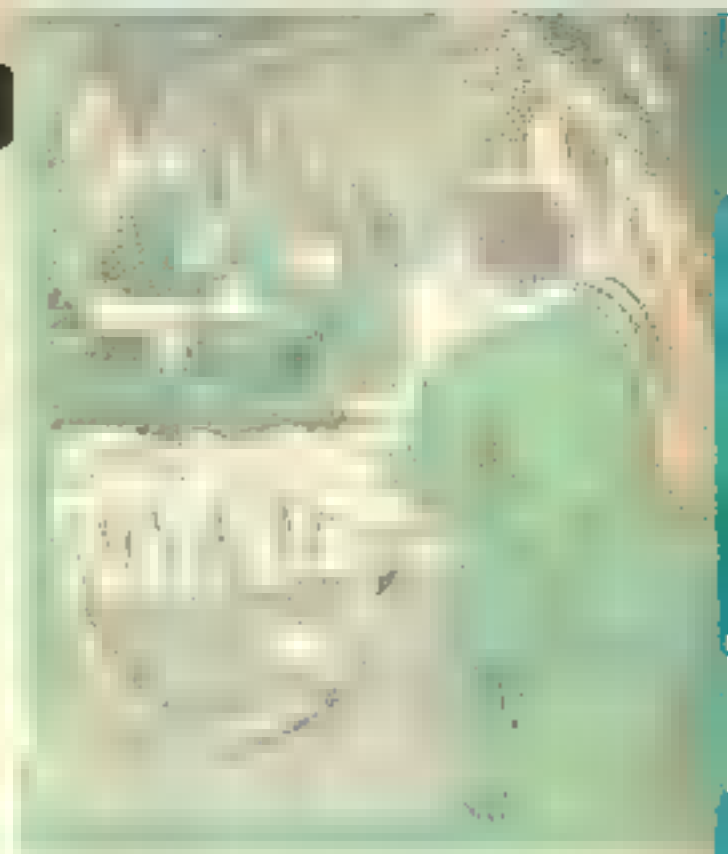
त्या आजाराची चिकित्सा करणारा डॉक्टर वैद्य त्या गावी देखील नव्हता. दहा मैलावर शिवपुर येथे चक्रवैद्य नांवाच्या एका वैद्याला त्या आजाराची माहिती होती व आजारावर औषध पण माहीत होते. पण त्या वैद्याला इतक्या दुर्लभ जाणायला स्वर्ग करण्याची शक्ति गांवकऱ्यांत नव्हती. गरीब लोक आजारी उचलून येऊन त्या गावीं जात. मुलाला पाहाल्याशिवाय

वैद्य औषध घायला तयार नव्हता. सुरू होण्यापूर्वीच औषध मिळाले तर रोगी वाचणे होते. आल्यावर रोगी वाचणे होते.

एके दिवशी गोपाळच्या मुलाकडून तापाची चिन्हें दिसू लागली. गोपाळच्या बापकोने लगेच त्याला चक्रवैद्याकडे घेऊन सांगितले. परंतु त्या वेळी गोपाळकडे माडी नव्हती. कारण आणखी कोणाचा तरी मुलगा आजारी होता गोपाळने त्याला आपली माडी मुलाला घेऊन दिली होती. म्हणून गोपाळने वैद्याला बोलावून मुलाला दाखविल्याचे ठरविले.

इतक्यांत शेजारच्या सोमेश्वर नांवाच्या ब्राम्हणाने त्याच्या मुलाला तापाची चिन्हें दिसू

रोम्यांना थांबावला सांगून गोपाळच्या बरोबर ते निघाले. वैद्यबुवा निवून गेल्या सोमेश्वर येऊन पोचला. वरून भागून आला होता विचारा. वैद्यबुवा घरी नाहींत व माहींत बसून कोठे तरी गेले आहेत. ऐकून अगदी हताश विचारा. काय करणार वाट पहात बसला.

तिकडे वैद्यबुवा गोपाळच्या पोचले. त्याच्या मुलाला पाहून जोष दिले. पथ्यपाथी सांगितले. नंतर गोपाळ वैद्यबुवांना सोमेश्वरच्या घरी बोलावून घेऊन गेला. त्याच्या मुलाला पाहून जोष दिले. वैद्यबुवांना जी फी घ्यायची होती ती दोघांच्या तर्फे गोपाळने दिली.

वैद्यबुवा गांधी परत गेले. त्यांना जमीनदाराची गाडी परत पाठवून दिली. सोमेश्वरने मुलगा आजारी

असल्याचे वैद्यबुवांना सांगितले. तेव्हा वैद्यबुवा म्हणाले—“अहो, मी तुमच्याच गांधीला आलो आहे. गोपाळरावांच्या मुलाला व तुमच्या मुलाला पाहून त्यांना जोष बगैरे देऊन हा येतो आहे, पहा !”

सोमेश्वरने विचार केला, गोपाळ दुसऱ्याच्या मदतीला धांवला. देव त्याच्या मदतीला धांवला. त्याने आपल्या मुलाबरोबर माझ्या मुलाला पण दाखवून माझ्यावर किती उपकार केले ! मी मात्र स्वतःच्या स्वार्थासमोर दुसऱ्याचे दुःख ओळखू शकलो नाही. गोपाळ हा मनुष्य नसून देव पुरुष आहे. ‘आपणासारीखे करिती नत्काल’, असे लोक काही भोजकेन या जगांत असतात. तुकारामांनी उगीच का सांगितले आहे की “तोचि साधू ओळखावा, देव तेथेचि !”

योग्यतेची परीक्षा

माझ्याचा राजा योग्य अधिकारी निरनिराळ्या कामावर नेमण्यासाठी दर वर्षी परीक्षा घेत असे. अनेक उमेदवार राजाकडे येत. त्यांना मंत्री सेनापती किंवा कोणाच्या यांच्या हातांसाठी फांदी दिवस काढला ठेवी. बरिष्ठ अधिकारी निरनिराळ्या प्रकारे त्यांची परीक्षा. योग्यतेची परीक्षा माझ्यावर त्यांना त्यांच्या योग्यतेमुख्य कामावर नेमी.

एकदा राजाकडे दोन तरुण परीक्षा देण्यासाठी आले. त्यांची नावे विजय व विमल अशी होती. तर्कशास्त्र नीतिशास्त्र दोन्ही विषयांचा त्यांनी अभ्यास केला होता. युक्ति व लौकिक ज्ञान कोणाचे किती आहे हे पाहण्यासाठी मंत्र्याने त्यांची परीक्षा घेण्याचे ठरविले.

त्याने व विमल यांना एकेक टोपले दिले आणि गांधीची नावे सांगून त्या त्या गांधी आऊन टोपले त्या गांधीच्या एका विशिष्ट व्यक्तीकडे पोचविण्याचे काम दिले. त्याने त्यांना देखील बजावून सांगितले. पावती लिहून घेऊन यात्री.

विमल मंत्र्याने सांगितलेल्या गांधी निघाला. पोटांत कावले कोफळे, लागले. सुदैवाने त्याला रस्त्याच्या बाजूला एक वाकडी दिसली. तो त्या वाकडीत उतरला. धडगार पाणी पिऊन हात पाय धुतले. एका झाडासाठी विश्रांतीसाठी येऊन बसला. विचार करू लागला की व कोठे मिळणार ?

त्याच वेळी त्याला त्याच वाटेने जाणारा गांधीकरी मेढला. त्याने त्याला तो

त्यात त्याला पोतीचराचे काडू
 त्यावर काच । निमडी "पल्लव
 १ पांकराची मशती पाठ्याची."
 २ समजून छे न्याचिउ ते
 ३ पाहिले. मोर
 ४ त पाहून वेळ. ५ पार
 ६ रच ना मपरापासदळ मंभी
 ७ इयणाम मडाच असा एक
 ८ गळा.

हाला या विशिष्ट मांयाने
 निराखून ते गाथ माणली किती
 हे विचारले. तेव्हा छे न्दणाला--
 पुष्कळ पुढे आहे. निदान तीन चार ताम
 तरी चाळत छे लागेल. शक्यतास दुसरे
 प्लाने छे माटे का विचारतां ता
 न्दणाला--" नाही "

चिमळला मंत्र्यावर गग आला. इतक्या
 दूर जायला त्यानें सांगितले आणि वाटत
 खाण्यापिण्याची कांताच व्यवस्था केली
 जेथी नाहीं! तितक्यांत त्याला अ
 की टोपल्यांत असेल कांहीं तरी

मिटविली छे नवाला आणि मंत्र्याकाळच्या
 मप्रारास -- मांशी पाचता. मंत्र्या-
 काड छे दोपली पांक्ती करावयाची हांती
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

यमांने छे नुरातपर्वत
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

तोच उचळून खाली तो पुरला माहीं तेव्हां
 दोन तीन लाहवांच्या फळ्या वरच्यावर
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

“पांच लाख कमी झाले!” मंत्र्याने त्याला विचारले. तेव्हा म्हणाला— “वाटेत मला मूक लागली व मला समजून मी पांच लाख झाले.” विमल म्हणाला.

“बरोबर! मला घेणे मूक नाही.” मंत्री पण विजयने काणलेल्या पनास काढू पोचल्याचे वाचून त्याला जास्त आनंद झाला. तू लाण्यापिण्याची काय व्यवस्था त्याने विजयला विचारले नाही.

दोघांच्या लौकिक ज्ञानाची जाणली परीक्षा घेण्यासाठी म्हणून त्याने दोघे

मागविल्या. मायेकडून एका पात्रात राख ठेवून दोघांना निरनिराळ्या दोघां राजाकडे सी भेट म्हणून पोचली करण्यास पाठविले. दोघां राजांशी राजाचे सख्य आहे ते वाढविण्यासाठीच भेट आहे हे त्याने निघताना दोघांना समजावून सांगितले.

देशास मिथाला व विजय अर्बतीला. मंगदेशात पोचल्यावर राजाच्या दर्शनास गेला व मालवदेशाच्या राजाने भेट समोर ठेवून राजाचा निरोप सांगितला.

“पण आहे काय पात्रात!” राजाने विचारले.

“राख!” विमल म्हणाला.

“झाला दहा फटके मारून कैदेत टाका!” राजाने केली.

राजाचा मंत्री सूत्र होता. देशाचा मंत्री मूत्र आहे. त्याने ही राख पाठविली असली तरी त्यांत काही विशेष असले पाहिजे. तो सूत्रपणाची परीक्षा घेत नसेल कशावरून! तेव्हा याला हेच पात्र देऊन परत पाठवावे. राजाला सहा

पसंत मंत्र्याने ते विमलला परत देत, “आम्ही ही भेट परत करीत आहो!” असा राजाचा निरोप सांगायला सांगितले. विमलने विचार केला, सुटलो! मालव राज्यात परत गेल्यावर त्याला कळले ती व्यवहारकौशल्याची परीक्षा होती व परीक्षेत तो अयशस्वी झाला आहे.

परंतु विजयने पद्विध्यापासूनच काय बोलावयाचे मनाशी ठरवून घेतले होते. पोचला व राजाच्या दरबारात जाऊन राजाच्या राखेने

संख्या	पक्षी	अग्रज	मालिक
--------	-------	-------	-------

कुम्भकर्ण उठून कदाचित् उभा राहील
 भसा विचार करून त्याला उठतां येऊं नये
 म्हणून लक्ष्मणानें वानरांना त्याच्यावर चढून
 वसायला सांगितलें. परंतु कुम्भकर्णानें त्या

वानरांना कीडमुंगी साडून टाकावी असा तऱ्हेने साडून टाकले. राम कुंभकर्ण पडला होता तेथे आला. कुंभकर्ण उठून पर्वटासारखा खुलत रामाजवळ येऊन ठाण राहिला. राम कुंभकर्णाला म्हणाला—“कुंभकर्णा! भिके नकोस! तू इंद्राला जिकले होसेस. मी इंद्र नाही. राम आहे. मी एका क्षणांत तुझा शेवट करतो.”

“मी तरी विराघ आहे असे वाटले का तुला! मी कबंध पण नाही. खर नाही, काली नाही की, मारीच पण नाही. कुंभकर्ण आहे. पाहू दे तरी तुझा

पराक्रम. नंतर मी तुला खाऊन टाकीन.” कुंभकर्ण म्हणाला.

रामाच्या बाणवृष्टीचा परिणाम कुंभकर्णावर पडला नाही. ज्या बाणाने रामाने कालीचा वध केला होता तो बाण देखील निरग्नयोगी ठरला. तो झुडगल इतक्या वेगाने फिरवीत होता की रामाचे बाण त्यामुळे मध्येच पडून जात.

तेव्हा रामाने कुंभकर्णावर वायव्याच्या प्रयोग केला. वायव्याच्याने कुंभकर्णाचा तो उडून टाकला. कुंभकर्ण जोराने ओरडला. त्याचा जमिनीवर पडला तेव्हा सहास्रवधि वानर त्याच्याखाली चिरडून गेले.

एक हात जुटला तरी कुंभकर्णाने माघार घेतली नाही. दुसऱ्या हाताने एक झाड उचलून तो रामाला मारण्यासाठी पावला.

रामाने ऐंद्राक्ष्या प्रयोग करून तो हात देखील तोडून टाकला. नंतर रामाने दोन अर्धचंद्र बाण सोडून कुंभकर्णाचे दोन्ही पाय कापून टाकले. कुंभकर्ण जमिनीवर पडला तेव्हा एक पर्वत आदळावा अशी जमीन हादरली. त्याचे तोंड म्हणजे एक भुडाल. तो काही बडबडत ओरडत होता.

त्याचा आवाज इतका भयंकर होता की बाण सोडून त्याचे तोंड बंद करावे लागले रामाला. कुंभकर्ण वैशुद्ध होऊन पडला असता रामाने एक दिव्य अस्त्र सोडून कुंभकर्णाचे दोळे उडविले.

महाबली कुंभकर्णाचा तऱ्हेने वध झालेला पाहून राक्षसांच्या छावणीत उडून गेली. वानर आनंदाने किल्ल्याच्या मारुत लागले. रावणाच्या कुंभकर्णाच्या वधाची बातमी कळल्यावर प्रथम तो वैशुद्ध होऊन पडला. त्याचे जातुविरहाने तो फार दुःखी आला.

मावाला वध झाल्यामुळे शोक करित बसलेल्या रावणाचे सांत्वन करून व त्याला धीर देऊन त्रिशुर, अतिकाम, देवांतक, नरांतक, महोदर, महापार्थ नांवाचे सहा राक्षस वीर बुद्ध करण्यास निघाले.

पुन्हा वानर व राक्षस यांचे घोर युद्ध सुरू झाले. नरांतक वानर सैन्यांत शिरला आणि आपल्या मारुत्याने सहस्रान्वय वानरांचा संहार करू लागला. तेव्हा सुग्रीवाने अंगदाला त्याच्याशी युद्ध करण्यास पाठविले.

अंगद नरांतकाला म्हणाला—“सामान्य वानरांना ठार करण्यासाठी ह्या मारुटाचा

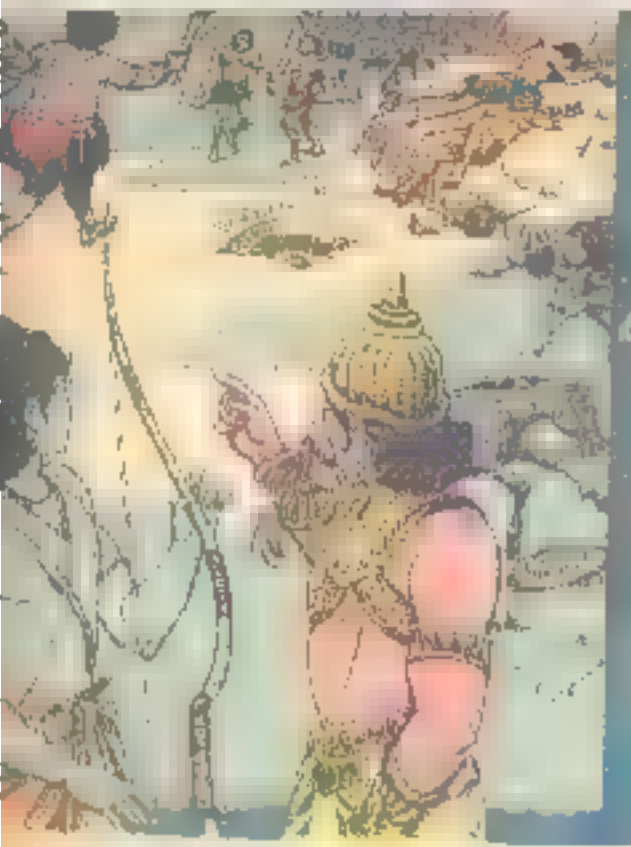

कां प्रयोग करीत आहेस. माझ्यावर करून कां नाही पहात?”

नरांतकाने लगेच अंगदाच्या छातीत ती मारुत मारली. पण तो मारुत तुटून गेला. अंगदाने नरांतकाच्या धोक्याचा स्वतःच्या हाताने फिरविले तेव्हा त्याची डोकी तुटून गेली. तेव्हा मात्र नरांतकाचा राग आला. त्याने एक मुष्टिप्रहार अंगदाच्या डोक्यावर केला. तेव्हा अंगदाला एक जबर जखम लागली व रक्त वाहू लागले.

“अस्स! इतकी शक्ति आहे तर तुझ्या अंगात.” असे म्हणत अंगदाने एक

मुष्टिमहार नरांतकाच्या छातीत केला. तो लक्ष्मण आला व क्षणभराने मरून पडला. ते पाहून महादेव, देवांतक व त्रिशुर या तिघा राक्षशांनी अंगदावर एकत्रम केला. त्या तिघांनी एकठा अंगद युद्ध करीत असता हनुमान व नीलवानर त्याच्या मदतीला यावेले. त्या युद्धात हनुमानने देवांतकाला त्याचे डोकें पिलवून ठार केले व नील वानराने महादेवला ठार केले.

मारुतीने त्रिशुराचा वराच वेळ केले त्याच्याच तलवारीने त्याचा वध केला. नंतर महापार्थ नांवाच्या एका राक्षसाने

एक गदा घेऊन वानरांचा संहार पुरू केलेला पाहून कृपम नांवाच्या वानराने त्याच्याशी उद्भवुद्ध सुरू केले. त्याची गदा लागल्यामुळे तो चक्करी झाला होता तरी त्याने महापार्थ राक्षसाच्याच गदेचा महार करून महापार्थाचा केला. घाबरून जाऊन राक्षसवीर रणांगणावरून पळू लागले.

पळू लागलेले पाहून अतिकाम नांवाच्या राक्षसाला फार राग आला. तो कुमकणासारखाच महाबली होता. त्याने वानरांचा संहार सुरू केला.

रामाने दुरून अतिकामाला पाहून चकित होऊन विभीषणाला विचारले—“पर्वताकार महाबली राक्षसवीर कोण ! त्याचे वनुष्य सामान्य दिसत नाही.”

“हा रावणाचाच वन्यभालिनीपासून मुलगा आहे. याचे नाव अतिकाम. एक फिरता किडाच आहे. कसदेयाची आराधना करून याने देखील दिव्याकडे मिळविली आहेत. याला वेळेवरच वाटेला लावले नाही तर हा वानरांचा संहार करील.” विभीषण म्हणाला.

कुमुद, द्विविद, मैद, नील व शरम नांवाच्या वानरांनी त्याच्यावर हल्ला केला.

त्याने सर्वाना कोसंडी पट्टारीने चडवून काढण्याचा उपक्रम सुरू केला. नंतर तो राग उभा होता तेथे आला. आणि म्हणाला—“सामान्य लोकांशी मी युद्ध करीत नाही. कोणी समर्थ असेल मी माझ्याशी युद्धाला यावे.”

ते ऐकून लक्ष्मण सरसावला. त्याला अतिकाम म्हणाला—“लक्ष्मणा ! तू असून लहान आदेस ! तू अतिकामाने गर्वोक्ति केली.

“या आणि पराक्रम असेल तर तो दाखव.” लक्ष्मण म्हणाला.

दोघांचे धनुर्वुद्ध सुरू झाले. दोघांनी परस्परांवर बाणवृष्टि सुरू झाली. परस्परांच्या अंगांचा संहार केला. अतिकामाने अमोघ कवच धारण केले होते म्हणून लक्ष्मणाच्या बाणांचा त्याच्यावर काही परिणाम नाही. ते पाहून लक्ष्मणाने ब्रह्मास्त्राचा प्रयोग केला आणि अतिकामाचा शिरच्छेद केला.

सहाचे सहा राक्षसवीर झाल्याने बसमाद ऐकून रावण घाबरला. तेव्हा इंद्रजित पुढे आला व आपल्या बापाला नमस्कार म्हणाला—“इंद्रजित जिवंत

आणि एका काळीस बकरीचा बलि दिला
धुराशिवाय अग्नि प्रज्वलित झाला व जव
मिल्ल्यावर याची अणू काही मृत्तना झाली.
नंतर इंद्रजिताने श्रद्धाळाचा करून
रथ, धनुष्य इत्यादि मत्तवेले. सर्व निघून
गेल्यावर इंद्रजित आपला व सारखी
यांच्या सह आकाशात अंतर्धान पावला.
राक्षसगणना आला त्यांना ने

प्रमुख वानरवीर गंधमादन, नल, मैत्र, राज,
जांबवंत, सुग्रीव, अक्षय, अंगद, त्रिविद
इत्यादि इंद्रजिताने सोडलेल्या वाणाने जलमी
शाले. काही मूर्खित होऊन पडले व असंख्य
डार शाले. इंद्रजित आकाशात कोठे आहे
हे वानरांना कळले नाही.

इंद्रजिताने सोडलेले वाण रामलक्ष्मणां-
वर पण येऊन पडले. राम लक्ष्मणाळा
म्हणाला— "या इंद्रजिताशी कसे युद्ध कराव-
याचे हेच कळत नाही. कारण तो अहंकार
आहे. त्याच्या वाणवृष्टीलाही सर्व वानर
सैन्याची त्रेधा उडून गेली आहे. म्हणून
आपण मूर्खित होऊन पडल्याचे सोय
करावे, म्हणजे इंद्रजिताला आनंद होईल
व तो निघून जाईल."

आं
का
वध
हो

त्यां
राक्ष
स
वार

वान
कळ

हे

नवेच झाले देखील. रामलक्ष्मण वेशुद्ध
होऊन पडलेले पाहून इंद्रजिताच्या मन
सनाधान झाले व तो आनंदाने लंछला
परतला.

रामलक्ष्मण मूर्खित झालेले पाहून वानर-
सैन्यात उडून गेला. सुग्रीव,
नल, जांबवंत, अंगद इत्यादि वानर सरोस्वर
वेशुद्ध होऊन पडले होते.

रामलक्ष्मणांना वेशुद्ध स्थितीत पाहून
पाचरून गेलेल्या वानरांना विभीषण म्हणाला
"तुम्ही पाचरण्याचे कारण नाही. कारण
रामलक्ष्मणांना मूर्खी आदिली नाही. मूर्खी
आल्याचे ही सांग करीन आहेत."

रात्री चांगला काळोख पडल्यावर दनुमान
व विभीषण कोण वेशुद्ध आहे, कोण
होपला आहे, कोण मृतावस्थेत आहे हे
पाहण्यासाठी एक विचा घेऊन निघाले.

इंद्रजिताने त्या दिवशी फक्त पांच
घटकाच युद्ध केले व तेव्हा अवधीत
सदुसष्ट कोटी वानरांचा संहार केला. वेशुद्ध
होऊन पडलेल्यांत सुग्रीव, अंगद, नल, शरणा
आदि प्रमुख होते. राम व विभीषण
जांबवंताला सोबत लागले. मुद्देवाने त्यांना
वयोवृद्ध जांबवंत दिसला. शेवे त्याच्या केली म्हणून
विचारतोस : ऐक तर

जवळ गेले. विभीषणाने त्याच्या अंगास
स्पर्श करून ती जिवंत असल्याची खात्री
करून घेतली व दळू विचारले. "आजोबा,
कसे काय वाटते ?"

जांबवंत खोल आवाजात म्हणाला—
"कोण विभीषण का ? मला दिसत नाही
म्हणून विचारतो आहे. मारुती कोठे आहे ?"

"आजोबा तुम्ही सुग्रीव, अंगद,
रामलक्ष्मण यांपैकी एकाचीहि चवकशी
केली नाहीत ?" विभीषणाने विचारले.

"मारुतीचीच चवकशी मी एवढी कां
म्हणून विचारतोस : ऐक तर

सांगता. वानर सैन्याची झाली तरी वानर जातीचे नांव राक्षणांना तो एकटाच आहे. तेथे नसेल तर वानर सैन्य जिवंत राहाल. किंवा न राहाल काय? भारलेच! भारती जिवंत असेपर्यंतच मला जिवाना मोह आहे." जयवंत म्हणाला.

हनुमान हे सर्व ऐकत होता. त्याने जाबवंताजवळ जाऊन त्याच्या पायावर ठेवले. अत्यंत प्रेमळ आवाजाने म्हणाला—"आजोबा! मी आपले लेकले!"

भारतीचा आवाज ओळखून जांबवानाच्या जिवांत जीव आला. म्हणाला—"बाळा! जरा जवळ ये. या वानरांच्या भार आतां तुझ्यावर आहे. तुझ्याशिवाय इतर कोणालाहि ते साध्य नाही. तुला समुद्रापलीकडे हिमालय पर्वतापर्यंत जाणे

आमेल. हिमालय पर्वताची उत्पत्ती व केंद्रात नांवाची दोन उच्च शिखरे आहेत. त्या दोन्हीच्या मध्यभागां टुलुमुलु औषधी वनस्पतींचा एक वांगार आहे. त्या पर्वताच्या शिखरावर चार तेजस्वी धोवडी वनस्पती आहेत. त्यांची दक्षि अनुक्रमे विशल्य करणी, संधानकरणी, मृतसंजीवनी व मोक्षणकरणी अशी आहेत. ते वनस्पती हुडकून घेऊन येऊन ये." ते वनस्पती घेऊन येऊन ते सर्व वानर पुन्हा जिवंत होतील.

लगेच हनुमान रात्रीच्या रात्री एका पर्वत शिखरावर गेला. आपले शरीर वाढवून त्याने एकदा गर्जन केले. त्याची ती गर्जन गर्जना ऐकून राक्षसांच्या मोडल्या व भीतीने त्यांना कांवे मरले. नंतर हनुमानाने उद्वाण केले.

हनुमान्गड चरित्र

फार दूर दक्षिण देशात नांवाचा एक पर्वत व प्रजावस्सठ राजा करित असे. पट्टराणीचे एक संघ्यावडी होते. वसुधांगद नांवाचा एक होता. हनुमान्गड विष्णुभक्त होता. एकादशी व्रत केल्याने पापमुक्ति मिळते असा विश्वास होता. त्याने कादली की प्रत्येकाचे एकादशी व्रत करावे. जो फोणी हे व्रत करणार नाही त्याला कर्ण्यांत येईल.

हनुमान्गदाची एकादशी व्रत काळजी. नरक ओसाड पडला. काळजी वाढली. त्याच्या नविकारावर मदत येणार. चिंतामन होऊन असतां नगरदाने येऊन विचारले—"यमा! तुला रे कसली काळजी?"

म्हणाला—"नारदा! यमलोकाची अवस्था पाहिलोसच आहेस. हनुमान्गदाने एकादशी कर्ण्यासाठी आज्ञा देलील स्वर्गरोहण करित आहे. चित्रपुताने लेखणी खाली ठेवली आहे. कागच नाही, मग ही पदवी तरी कशाकडे? आज्ञा देवाकडे गेल्या आपल्या नागेचा राजीनामा देऊन मोकल्या होतो!"

नारद यमाला आपले गडील आदेश पांघ्याकडे घेऊन गेला. देवाच्या पाया व म्हणाला—"प्रभुदेवा! माझे रक्षण कर! देवाधिदेवा! कोणाला नाही मय जगर भीति वास्त नाहीशी झाली आहे. तमध्या काळजवेलील जे पुण्य मिळत नाही ते एकादशी केल्याने मिळत

जे. मग माझी पूर्वा पोण करणार ! माझा राजीनामा स्वीकार करावा. हा आपल्या न या पापण्याच्या दिशांच्या वणा. आजपावेतो या लिहिला गेलिला दिशेन खोडून टाकण्याची हिम्मत कोणी दाखविली नाही. पण स्वमागद कोटून जन्मला कोणास टाऊक !” म्हणाला.

यमाचे बोलणे ऐकून ब्रह्मदेवाला मनःस्थी राग आला. म्हणाला—“ म्हणजे तुझ्या म्हणण्याचा अर्थ स्वमागदाच्या प्रजेने एका-दशी कळ नये ! एकादशी हा स्वतः विष्णूचा धावडता विदस आहे. आपले

नशीब समज, तू चाखू केलेली ही मोहीम पाहून हरिमक्तांनी ठार केले नाही. मी तुला या शब्दांत कोणत्याहि प्रकारे मर्तत नाही.”

पण यम का भाषार बेणार ! म्हणाला—“ आजोबा ! तुमच्या पायांसमोर हाके आपटून जीव देईत पण रिकाम्या हातांनी परत फिरणार स्वमागदाचे राज्य प्रसेगयंत कोणी निवारणार नाही. स्वमागदाचा भंग होईल असे काहीतरी करा. तुम्ही कळत तर मी कधी नकून देखील एकादशी करणाऱ्यांचाच फिरकणार नाही.”

ब्रह्मदेव काही होत मिटून ध्यान भंग त्याने मोहिनी नांवाच्या एका अस्त्राची त्राट. ती हात जोडून ब्रह्मदेवासमोर उभी राहिली व निजाले लागली—“ आजोबा ! आज्ञा करावी !”

ब्रह्मदेवाने मोहिनीला स्वर्गावरून व त्याच्या प्रजेने आर्गुनिडेच्या एकादशी प्रसंगे वर्णन केले आणि यमचाऱ्याच्या राज्यावर आदळलेल्या संकटाचे वर्णन करत म्हणाला—“ हे स्वमागदाच्या राज्यंत जा. आणि रहा तर की त्याचे हे स्वतः देव आहे की

सत्य आहे. तू मोहिनीची अन्व टाकून त्याचा भंग केलास माझी सृष्टि यशस्वी झाली मी समजेल.”

मोहिनी ब्रह्मदेवाच्या आज्ञेप्रमाणे मंदार पर्वतावर गेली. स्वर्गावर इंद्राचे वज्रायुध पडल्यामुळे एक मोठी दरी झाली होती. तो एक रम्य प्रदेश होता. दरीतच ती उतरली व सपाट व सुंदर अशी जागा पाहून एका लूट दमडावर बसून ती वीणावादन करू लागली. त्या प्रदेशाचे नाव वृषलिंग असे होते.

स्वमागद राजाने त्याच्या विभय करून आपला धर्मागद याला गादीवर उसविले. त्याचे जंबूद्वीपावर राज्य होते. त्याने कधी आपले वादविण्याचा प्रयत्न केला नव्हता. त्याने एकादशी व्रताचा आरंभ आपल्या प्रजेला स्वर्गारोहण करण्यास मदत केली अश्रापकारे ओसाड पडला व स्वर्ग त्याच्या साम्राज्यांत जातो की काय अशी भीड स्वतः इंद्राला पण वाटू लागली.

धर्मागद आपल्या धर्म-परायणा निघाला. स्वमागदाचे फक्त जंबूद्वीपांत होते तर धर्मागदाचे राज्य सम

पसरले. इतका पराक्रम दानव देखील त्याला गर्व झाला नाही. तो आपल्या आईची आपल्या भाषांच्या तीनशे पर्जांची आज्ञा करी.

स्वमागद भैरवपर्वतावर रहात असे. त्याला वृषलिंग प्रदेशांत मोहक वीणास्वर ऐकू आला. आवाज कोटून येत आहे हे पाहण्यासाठी तो निघाला. वृषलिंग पर्वतावर पोचताच त्याला मोहिनीचे मोहक रूप दिसले. तो स्वतःचे देहमान विसरून तिच्या गेला व वेचुद्ध होऊन पडला.

मोहिनीने धीण एका बाजूला उचलून ठेवली. स्वमांगदाच्या डोळ्यावर पाणी शिंपवून त्याला शुद्धीवर आणले. म्हणाली—
 “राजा! तू स्वतःच राज्य सोडून सर्वसंग परित्याग करून धानपस्थाश्रम ग्रहण केला आहेस. आणि मला पाहतांच तुझी अशी दशा का रे व्हावी! पण तुझे मन राखण्यासाठी तू सांगशील तुझ्याबरोबर मी जाईल आहे. तुझ्या संगतीत मला आनंदच होईल!”

ते ऐकून स्वमांगदाला जिवांत जीव आल्यासारखे वाटले. तो मोहिनीला म्हणाला—
 “माझ्या अंतःपुरांत तीनसे आहेत, पण तुझे त्यापैकी एकीला देखील कापले नाही. तू माझी होऊन राहालीस तर तू मागशील ते माग्यास मी तयार आहे, माझे सर्व राज्य तुझ्या पायांवर मी

अर्पण करतो. एवढेच नव्हे तर मी स्वतःला तुझ्या चरणीं अर्पण करतो.”

मोहिनीने उजवा हात आपल्या हातांत घेतला व म्हणाली—
 “तर मग तू माझ्याशी विधिवत विवाह करून घे! नाही तर जो मुलगा होईल त्याचा कोणी आदर करणार नाही. चांदाळाहून नीच मानतील लोक त्याला.”

स्वमांगदाने मोहिनीशी शास्त्रोक्त रीतीने विवाह घेतला. म्हणाली—
 “आता तू सांगशील रहाक्यास मी तयार आहे, आपण येथेच विहार करायला जाण्याची तुझी इच्छा असेल तर देखील मान्य आहे.”

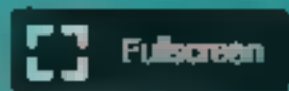
मोहिनी त्याच्या बरोबर त्याच्या राजधानीत गेली.

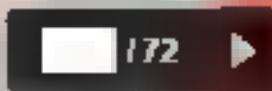
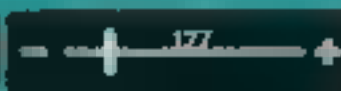
३७. स्वर्गालय

ची देवालय देवळां अति प्रसिद्ध अशा या देवालयाला स्वर्गालय या नावाने लोक ओळखतात. याने देवालय म्हणजे देवळां याची संज्ञा १४२० मध्ये ही देवालय पांधले. या देवळात स्वर्गालय चढवले जाताना असे असे, बसताना एवढेच लोह विका बसिताना देवळात होत वसे.

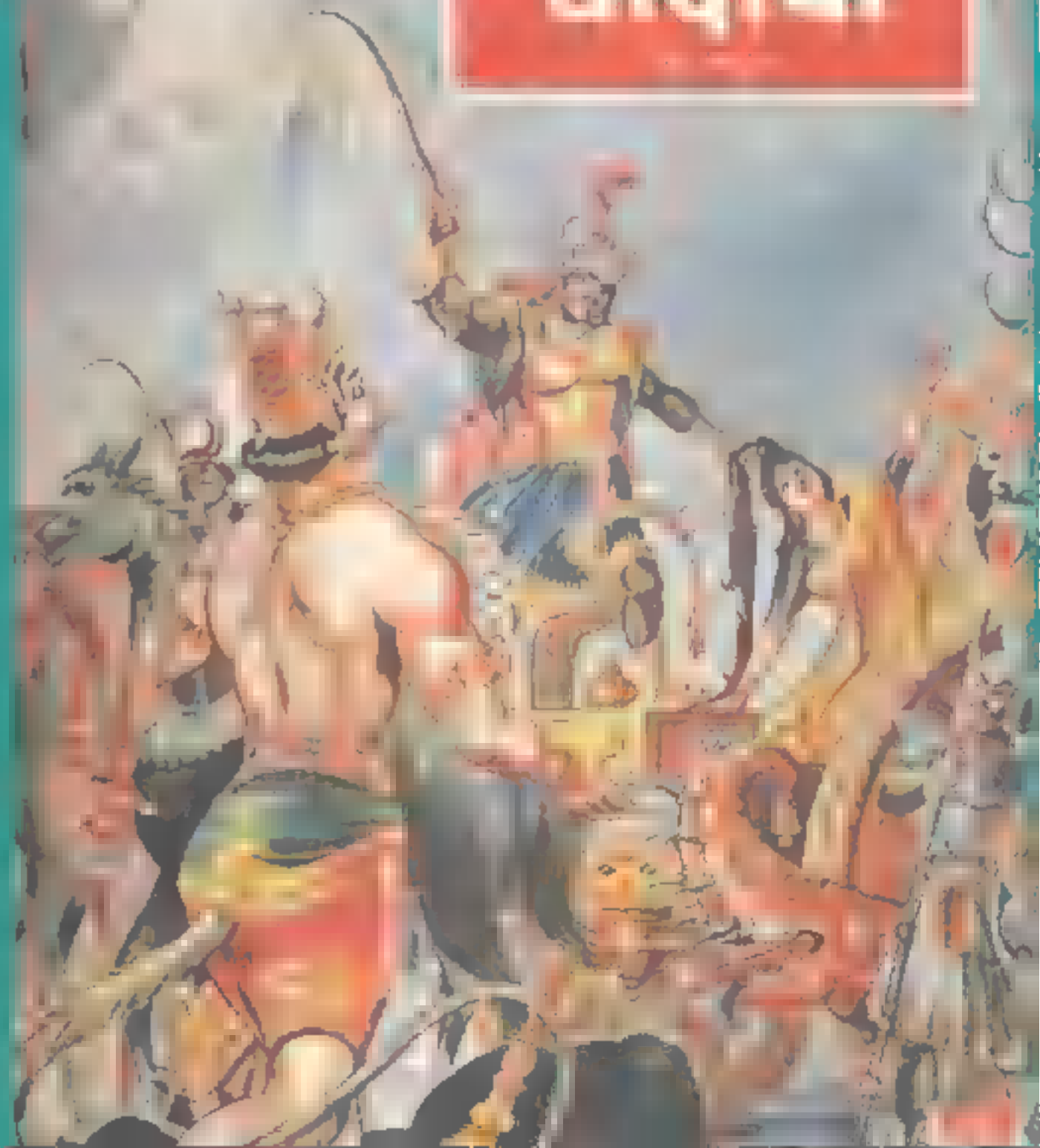

Fullscreen

चांदीवा

भारताच्या इतिहास

हुमायूनाच्या मृत्यूनंतर
झाला त्या वेळी तो पंजाब प्रांतांत
बैराम खान बरोबर होता. अकबर
नांभापुरताच स्वतःला
मादशाह म्हणविण्याचा वित्तका त्याला
होता वित्तकाच शेरशाहच्या बंशजांना
होता.

सन १५५६ मध्ये हिंदुस्थानातील राजकीय परिस्थिती गुतागुतीची होती. शेरशाह त्याच्या वंशजामध्ये भाऊवंदकी सुरू झाली. शेरशाहने राज्यकारभारांत सुधारणा केल्या होत्या. परंतु त्याचा फायदा प्रजेला मिळाला नाही.

देशगर जी स्वतंत्र राज्यें होतीं त्यांची आपसांत युद्धे चालू होतीं. अकबराच्या काळात आईचा मुलगा निर्जा मुहंमद हकीम काबूलचे राज्य स्वतंत्र असल्याचे सांगुं

लागला. काश्मीर ॥ हिमालयांत जी लहान मोठी मुसलमान राज्ये होती तेथील शासन-कारण स्वतंत्र मानून लागले. शेर-शाहच्या मृत्यूनंतर मुलतान राज्याबरीक दिल्लीच्या बादशाहाचा जमल संपुष्टांत याचप्रमाणे मालवा, गुजरात ॥ ओरिसा प्रांतावर देखील अधिकार राहाला नाही. विंध्य पर्वताच्या दक्षिणेकडे खानदेश, बन्दाख, बीक्षर, अहमदनगर, गोवळकोंडा ही मुसलमान राज्ये ॥ त्रिजयनगरचे हिंदू साम्राज्य होते. उत्तरेकडील राजकीय उलाढालीशी त्यांचा संबंध नव्हता. पश्चिम किनाऱ्यावर पोर्तुगीज व जालींचा प्रभाव होता. मरणापूर्वी हुमायूनने साम्राज्याच्या ज्या भागावर पुन्हा आपला जमल स्थापन केला होता तो प्रदेश फक्त आग्राहून साऊथ्या-पर्यंतच होता. जोनपूर आदिलशाहच्या

अमलाखली होते. दिल्लीहून कावूला
जत्राच्या वाटेवरचा प्रदेश सिकंदर शाहच्या
स्वाधीन होता. शेरशाहच्या सम्राज्यांतला
बराचसा भाग ~~अखंड~~ वंशजांकडे होता.

बादशाह गादीवर बसल्यानंतर
आदिलशाह सूर मंत्री व सेनापति
हेमू यानें मोगलांच्या स्वारी केली
व त्यांचा लुटेदार तादीं बेग
फरुख व दिल्ली शहरें हस्तगत
करून घेतलीं. बहिरामखान तादीं बेग
याला दिल्लीचे रक्षण न
मृत्युदंड दिला.

नंतर हमून् विक्रमजीत (विक्रमादित्य)
ही पदवी धारण केली. १५०० इतोंचें
सैन्य वेळत सुप्रसिद्ध पानिपतच्या रणा-
गणावर स्थानें अकबर व [] सेनापति
नहिरामखान यांच्याशीं युद्ध केलें. सुरवातीला
हेमूचाच जय होत गेला. परंतु एक बाण
त्याच्या डोक्यांत शिरला [] तो वेशुद्ध
होऊन [] सैन्यानें []
सुरू केली. त्याच युद्धांत हेमू ठार झाला.
कांहीं इतिहासकारांचें मत आहे कीं स्वतः
अकबर बादशहानेंच त्याला ठार केलें []
कांहींचें मत आहे कीं नहिरामखानानें

अपत्तः एतेनैव एतेनैव
केले.

पानिपतच्या हुसैन्या शुद्धांत मोंगलच
अफगाणांहून ज्यास्त आदर सिद्ध
झाले. दिल्ली व आग्रा पुन्हा मोंगलांची
सत्ता झाली. १५५७ मे
नहिन्यांत सिकंदर सूर याने मोंगलांच्या
सत्तेसमोर आपली मान वांकविली. पूर्वेकडील
एका इलाख्याची अहागीर त्याला देण्यांत
आली होती. परंतु अकबराने तेथून
हुसकावून लावले. पुढे तो १५५८-५९च्या
सुमारास अक्षहोय स्थितीतच मरण पावला.

मुहंमद आदिल बंगालच्या मुमैदाराशी
युद्ध करीत असतां मुंगेरनजीक सन १५५६
मध्ये मरण पावला. इब्राहीम अनेक
देश भटकत शेवटीं ओरिसा प्रांतांत
गाला. तेथेंच १६६७-६८ मध्ये त्याचा
सून झाला. त्यानंतर [] बादशाहच्या
सत्तेला आव्हान करणारा कोणी सूरवंशी
[] नाही.

मोगल साम्राज्याचा नयन्यकार होत
 तशी अकबर नांवापुरताच बादशाह
 होता. कारण सर्व अधिकार नहिरामस्तानाच्या
 हातांत होता. स्वताच सर्व
 हातांत घेण्याच्या विचारांत
 होता. त्याची आई नानुबेगम आणि त्याची
 मुलान नांवाची आई व तिचा मुलगा
 आदमस्तान सर्वांनी नहिरामस्तानाला काढून
 सांगितले. १५९० मध्ये अकबरने

सर्वे सत्ता स्वाधीन करून बहिरामखानाचा पदच्युत केले. बहिरामखानाने अकबराच्या आज्ञेचे ~~कठिण~~ करून ~~ना~~ नाण्याची इच्छा ~~केली~~ केली. अकबराने मीर महंमद नांवाच्या सरदाराचा तशी व्यवस्था करून्यास संगितले. बहिरामखानाचा ते आवडले नाही. कारण मीर महंमदाने वृत्ती ~~होती~~ हाताखाली काम ~~होते~~ तेव्हा पाहूनच दोघांचे परस्परांशी वैर होते. म्हणून बहिरामखानाने बंद केले. ~~त्याने~~ उपकर्त्याचा कधी विसरला नाही. त्याने बीदायाने बहिरामखानाचा माफ केले. पुढे बहिरामखान मगेल्या जात असता दादेंत एका लोहानी अफगाणाने ~~खून~~ खून केला. अकबराने त्याचा मुलगा अबदुर्रहीम याला आपल्या-जबळ ठेवून घेतले. अकबराच्या नवरत्नांत तो एक होता.

नेहरू चरित्र

[९]

पंजाबांतीक दत्त्याकांड झाल्यानंतर लालजी गांधीजींच्याकडे जास्त ओढले गेले. मागील ठां मागें घेतल्यावर काँग्रेसने कैद झालेल्या राष्ट्रीय कैद्यांना त्यांच्यावर चाळ असलेल्या खटल्याविरुद्ध मदत देण्याची व्यवस्था करून दिली. व्यवस्था करण्याची जबाबदारी स्वामी श्रद्धानंद व पंडित मदन मोहन मालवीय यांनी घेतली. कायद्याची मदत करण्याची जबाबदारी पं. मोतीलाल नेहरू व चित्तरंजन दास यांनी घेतली. या सर्व कामाची व्यवस्था मात्र सुरवातीपासून महात्मा गांधी पहात होते.

जवाहरलालजींना देशबंधु चिन्तनमंदार
यांचे मदतनीस म्हणून नेमण्यात आले.
दास यांच्या व्यक्तित्वाचा परिणाम जवाहर-
लालजींच्या गनावर फार [] दोषे
मिलून अनेक वेळां जालियनवालाबाग
पाहण्यास गेले. नांव बाग असले तरी ही
[] चिंचोली व खोलगट आहे. या बागेत
पुढील वसलेल्या लोकांवरच अनरळ डायरने

गोळीवार केला होता. तेथे अबाहरलाळ-
जांनी कांही विचित्र गोष्टी घेऊनल्या. एका
इंग्रज तरुणीच्या वांग्याचा स्पर्श केल्याबद्दल
इंधजांनी गल्लीत गोळीबार
होता ती गल्लीपण त्यांनी पाहिली.

१९१९ मध्ये अण्णाहरलालजी अग्रुत-
सरहून दिल्लीला जात असता योगायोग
असा की त्याच डब्यांत जनरल ~~XXXX~~ वगैरे
इंग्रज बसले होते ते त्यांनी जालियनवाला
बागेंत कसे अत्याचार केले त्याची
गर्वोक्ति करीत होते. अर्थात्च नेहरूंना
त्यांची चीड आली.

२८ मे १९२० रोजी खिलाफत कमेटीची मुंबईला भरली व असहकार चळवळीचे समर्थन झाले. जालियनवाला बाग प्रकरणा विषयी चवकशी कमेटीचा रिपोर्ट प्रसिद्ध झाला. देशात खळबळ उडून गेली. असा ठराव करण्यांत आला '१ एप्रिल ते १३ एप्रिल राष्ट्रीयसप्ताह' म्हणून पाळण्यांत यावा. मोठमोठ्या गोष्टी अगदी सरळ शब्दांत सांगण्याची कला गांधीजींना अवगत होती. उदाहरणार्थ,—"कांशीला जाणें हा रोजच्या जीवनांतला भाग समजला पाहिजे." देशासाठी स्वतःचा घाचा लागला तरी देण्यास तयारी असावी ही गोष्ट त्यांनीच प्रजेच्या विचवली.

१० मे रोजी बनारस येथे काँग्रेस कमेटीची बैठक झाली त्यावेळीं सेप्टेंबर महिन्यांत

काँग्रेसचे जाणू अविरोध करणारे गांधीजींच्या असहकार चळवळीविषयी विचार करण्याचे ४ ऑगस्ट रोजी असहकार चळवळ करण्याचे ठरले.

त्याच दिवशी लोकमान्य टिळक वारले. मरणसमयी "स्वाध्याशास्त्रास भारताचे भाग्य उदयास येणार नाही." असे लोकमान्य म्हणाले होते. गांधीजी ४ नेहरू सिंग मतांत त्याच दिवशी मुंबईला आले.

टिळकांच्या प्रवचनेला गांधीजी व जवा- नेहरू ठजर होते. चौपाटीच्या काळवंटांत चंदनाची चिता रचून टिळकांचा दाहसंस्कार करण्यांत आला.

"मासा एक फार मोठा आधार तुटला!" असे गांधीजी म्हणाले. त्या पुढे देशाचे पुढारीपण त्यांच्याच शिरावर येऊन पडलें आहे या गोष्टीची त्यांना जाणीव झाली.

[१०]

हीरेडिंहाच्या किरकोळ ताला. तस्मानमानाच्या सहापानें विमला धन्यस्थानी मेई शकली. तेथे कोरेन असल्याने सांगन पतीला पचन की त्याच्या वृत्ताचा दगपीड. जगतसिद्ध विनंत आहे फळण्यावर तिने आपले आरमभूत त्याला छलविण्यासाठी एक पत्र लिहून शस्त्रास्त्रांसाठी दिले. उस्मानमानाने कावून पाहिले तेव्हां त्याला मोठ्याने त्याच्या लहानपणाचा एक प्रयोग केव्हा विमलाने त्याला चोरांच्या हातांमून बांधिले होते.

तुस्मानने पुन्हा वाचण्याचा प्रयत्न पुढे तुम्हाला कोणत्याहि वस्तूची गरज असेल करून पाहिला. विमलाने सांगत, दिल्लीला पोचल्यावर पाठवून पत्रांत पुढे लिहिले होते—"तुझ्या दिवशी देईन." माझ्या आईने तेव्हा त्याला पठाण बाहेत माझ्या आईला म्हणाला सांगितले होते की फक्त तिच्या पतीची होता की तुझ्या मुलीने आज माझ्यावर जे म्हणजे माझ्या वडिलांची कांहीं बातमी व्यक्त केले आहेत त्या मी आत्ताच कळली तर पुरे. त्याने दिल्लीला माझ्या कांहीं परोपकार करू शकला नाही, तरी वडिलांचा शोध लावण्याचा पुढील

फक्त पाडिका. सौदा वर्षांतर माझे वडील विहीलाच असल्याचे कळले व त्यांनी स्वतःचे नांव अमिरामस्थानी ठेवून घेतले होते.

ती पर्यंत गाझी आई वारली होती. वडिलांची माहिती कळल्यावर मला एक दिवस देखील काशीला राहाणे आचडले नाही. माझ्या वडिलांना जगात दुसरे कोणी नव्हते. म्हणून मी एकटीच दिल्लीला निघाले.

ते माझा पाहून फार रागावले मी रडत उभी होते. शेवटी त्यांनी मला स्वतःजवळ ठेवून घ्यायचे करून केले. त्यांनी माझे नांव बदलून विमला ठेवले. वडिलांची सेवा

करायला मिळाली म्हणून मला फार आनंद झाला.

मी वर लिहिलेच आहे की मंथारण येथे माझ्या वडिलांच्या चुकीमुळे एका सैनिकाची बायका गरोदर झाली होती. तिला देखील एक मुलगी झाली. पुढे काही दिवसांनी तिचा नवरा वारला. माझ्या आईसारखेच आयुष्य घालवून तिने आपला उदर निर्वाह चालविला होता. त्या विषया आईची मुलगीच वीरेंद्रसिंहांनी राणी व तिलो-तमेची आई झाली.

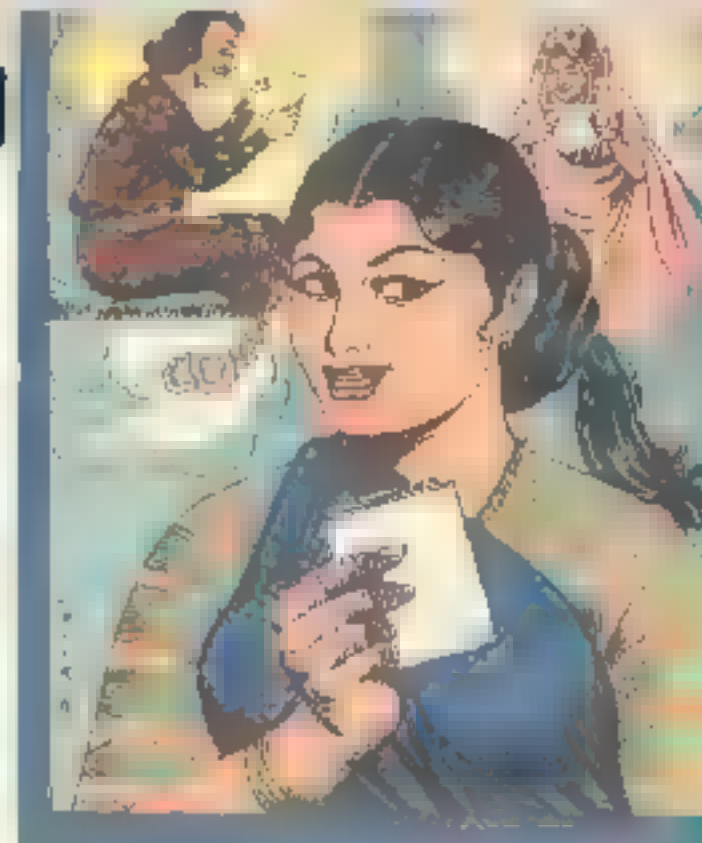
तिलोतमेची आई तिच्या वेली गरोदर असतानाच वीरेंद्रसिंहांनी माझ्या लमाची गोष्ट निघाली होती. वीरेंद्रसिंह शिष्य म्हणून माझ्या वडिलांच्या आश्रमात आले होते. माझ्या वडिलांनी त्यांना सांगितले की मी विमलाला एकटीला सोडून मंथारणला येणे शक्य नाही. तू निच्याशी लस करून घेतलेस तर मी तुझ्याबरोबर तुं सांगशील तेथे वायला जाई.

वीरेंद्रसिंह थोडे रागावेन म्हणाले—
“एका सद्गुरुवेदी मी विवाह करा कर.”
“तू तरी एका कुलटा सोऱ्या तुलीशी लस केले जाहेमच की नाही !” माझ्या वडिलांनी

त्यांना विचारले. त्यावर ते म्हणाले की तिची आई कुलटा आहे हे लमाच्या वेली माहीत नव्हते. लमाच्या लस करण्याचे त्यांनी कारण्यावर माझ्या वडिलांनी त्यांना आश्रमात टाक दिले नाही. मेढायचे म्हणजे स्वतःच विट्यांत येईन असे वडिलांना सांगितले. अशातच ते वीरेंद्रसिंहांचे आश्रमात येणे बंद झाले. पण मला माहीत झाले.

गाझी ती स्थिति माझ्या वडिलांनी संभास लेण्याचे ठरवून मला कळविले म्हणजे की मानसिंह महाराजांच्या नव्या राणीची दासी म्हणून मला त्यांच्या बाब्यांत ते ठेवून देणार आहेत.

“पुत्रराज ! मी परांत पुरांतली एक दासी म्हणून राहू लागले. मी बरेच दिवस तेथे राहिले. पण तुम्हांला ते कळले नाही. कारण तुम्ही आई जवळ रहात होता. मी जोषपुरची राजकुमारी उर्मिलादेवी हिच्या बरोबर रहात असे. त्यांचे माझ्यावर स्वतःच्या जिवामेक्षा जास्त प्रेम होते. त्यांच्या रूपेने मी अनेक कला अवगत करून घेतल्या. चित्रकला, संगीत, नृत्य इतरे. त्यांनी महाराजांजवळ

पण गाझी फार प्रणसा केली. ते भाई गाणे नित्य ऐकत असत व स्वतःच्या मुलीसारखे त्यांच्या माझ्या वडिलांवर देखील फार भक्ती होती. मला एकाच गोष्टीचे दुःख होई, ज्यांच्यावर माझे प्रेम होते त्यांच्यापासून मी फार दूर होत.

तुम्हांला आम्हानी नांवाची दाम्नी आठवत असेल. आमची परस्परांशी फार मैत्री होती. स्वतःच्या वडिलांशी भांडण शाक्या-मुळे वीरेंद्रसिंह दिल्लीला येऊन राहू लागले होते. मी आम्हानीकरवी त्यांच्या-कडे निरोप पाठविला. परस्परांशी प्रत्यव-

दार सुरू झाला व प्रेम वादन गेलं. अशी तीन वर्षे लोटली.

त्याच सुमारास वीरेंद्रसिंहाच्या हातून एक चूक घडली. ते एका मित्राच्या जेवण करून मला भेटण्यासाठी आत्मानिवरोबर अंतःपुरांत आले व माझ्या खोकीत येऊन लपून राहून काढले. एकदा मानसिंह महाराज तेथे आले व वीरेंद्रसिंहांना माझ्या खोकीत पाहून त्यांना कैद केलं. मी पावतून गेलं की वीरेंद्रसिंहांचा शिरच्छेद होणार. मी उर्मिलादेवीच्या पायां पडलं, आपल्या बडिलांच्या पायां पडलं. पण त्यांना माझी

दया येण्याऐवजी राग आला. म्हणाले—
“पापिणी! तुला शरम नावाची वस्तूच राहाली नाही वाटते!”

परंतु उर्मिलादेवीने माझ्या वतीने महाराजांचे मन कळविलं. तेव्हा म्हणाले—“वीरेंद्रसिंहांना माझ्याशी रीतसर लग्न केलं व मी त्याला कैदेतून सोडायला तयार आहे.” ते ऐकून वीरेंद्रसिंहांना राग आला. ते म्हणाले—“मी कैदेत खिन्नपत राहून तयार आहे व एक सूट खीशी घ्याव तयार नाही.” तेव्हा महाराजांनी वीरेंद्रसिंहांना समजावून सांगितलं व आपल्या पदिणीचे लग्न पुवराज सलीम याच्याशी करून दिलं आहे. मग मी माझ्याच्या मुलीशी लग्न करून घेण्यास तयार होऊ नकोस? तुं तिच्याशी लग्न केलं नाहीस तर दुसरा कोण तिच्याशी करील!”

उरी वीरेंद्रसिंह लग्न थायला कवळ झाले नाही. कैदेत त्यांचे फार हाल होत होते. तेव्हा एका अटीवर ते माझ्याशी लग्न करावयास कवळ झाले. लग्न झाल्यावर लक्षाची बायको आहे हे न सांगता दासी म्हणून वरांत रहावं लागेल.

मी कवळ केलं. त्यानंतर आमचे दोघांचे लग्न झालं.

आमचे माझ्या पतीच्या म्हणजे वीरेंद्रसिंहांच्या लग्ने विरुद्ध झालं होतं. म्हणून लग्नापूर्वी त्यांचे माझ्यावर जितके प्रेम होतं त्यांत अंतर पडलं. बरेच दिवसांनी त्यांचा माझ्यावरचा राग कमी झाला, परंतु महाराज मानसिंह यांच्यावरचा राग कमी झाला नाही. ते सर्व माझे दुर्दैवच म्हणावयाचं. मला जे काही सांगायलाचे होतं मी निवेदन केले आहे. तिलोत्तमेविषयी मी काहीच लिहिलं नाही. विसरा लिखा यातां.”

उन्नावने ते पत्र पाचून दीर्घ श्वास सोडला. तो म्हणाला “तुं माझ्यावर केलेले उपकार मी कधीच विसरणार नाहीं.”

“उन्नाव! तुमती दाखवून फस-
झिपवांत घात अर्थ!” विमलाने विचारलं.

उन्नाव आपली अंगठी काढून देत म्हणाला—“ही तुं आपल्याजवळ ठेव. हतक्या लवकर नाही. लवकरच कतक-
खनाचा अहदिवस येणार आहे. स्वातिवशी येऊन उन्नाव होईल. सर्व लोक त्या उन्नावाने नोक होऊन जातील. फडकेवरीदेखील दारू पिऊन झिगून गेलेले असतील. त्यादिवशी

मध्यरात्री अंतःपुराच्या दाराजवळ ये. तुला अशीच अंगठी कोणी घालवील त्याच्या-
बरोबर तुं निघून ये.”

विमला अनेक प्रकारे आभार मानून निघाली. तेव्हा उन्नाव तिच्या म्हणाला—
“पण तू एकटीच ये बरे का? नाही तर सर्वच काम विघडेल आणि आपण सर्वच जाळ्यांत सांपडू.”

विमलाला हे कळायला वेळ लागला नाही की तिलोत्तमेला बरोबर आणू नये असे त्याला सुचवायचं होतं. म्हणून तिने विचार केला की वाचवायचंच असेल तर

तिलोत्तमेलान वांचवार्थे. स्वतःचा मनाव होईल आणखी काही तरी सुक्ति करून. म्हणून ती पुन्हा एकदां उस्मानचे आभार मानून निघून गेली.

हळूहळू जगतसिंहाची तळगेत सुधारत गेली. त्याच्या अंगांत शक्तीचा संचार होऊ लागला होता. परंतु त्याची तळगेत सुधारत गेली तशीतशी तिलोत्तमेची आठवण यादतच गेली. जो कोणी त्याला भेटे त्याच्याजवळ तो तिच्याविषयीच नवकशी करी. परंतु एकाने देखील तिची खुशाली कळविली नाही की तिच्याविषयी आणखी काही

बातमी तिची माहीत. आयोजक देखील तिलोत्तमा कोठे आहे हे माहीत नव्हते. फक्त उस्मानला माहीत होते. पण तो सायंकाळी तयार नव्हता. म्हणून "ती कोठे आहे?" हा पत्र सायंकाळी युवराजाच्या नवान धावत होता. तो बळ विडाना त्या-मुळेच त्याला कांखाचा विडाना वाटू लागला.

पुढे काय? एक पत्रदेखील त्याच्या मनात आले. त्याचे उत्तर देणारासुद्धा अवल कोणी नव्हता. काही काळ त्याला माहीत होते. तो केवळ पाहरे-कसबांच्या कडक पाहान्यात नसून एका माक्या खोलात मऊ विडान्यावर पडून होता, तर ते आयशा व काळज दोघांच्या रूपभूले. किशोर दासदासी सेवेला इजर होव्या. पण दारावर मऊ पाहारा असे. आयशा तर त्याच्या स्वतःच्या इडिगीडन त्याची जामत शुश्रूषा करीत होती.

जगतसिंहाला शुश्रूषेची जरूर होती तितके दिवस आयशाने स्वतः ती केली. त्याची तळगेत सुधारत गेली तसे तिचे येणे कमी होत गेले आणि त्याची तळगेत चांगली वनी झाली तोंपर्यंत तिचे येणे पण कायमचे बंद आले.

एकदां जगतसिंह खिडकांतून बाहेर पडून होता तेव्हा उस्मानने पाठीमागून येऊन विचारले— "काय पाहता आहेस?"

"गळीत कोणाच्या तरी चारी बाजूला घोकला करून एक मंथन पहात आहेत." जगतसिंह म्हणाला.

"तो मंथारण किड्यांतला एक त्रयण आहे." उस्मान म्हणाला.

मंथारण किड्याचे नांव एकतांच जगतसिंहाला वाटले. तिलोत्तमेविषयी काही तरी बातमी त्याच्याकडून कळेल. म्हणून त्याने विचारले— "त्याचे नांव काय?"

"गजपट विजपट असे आहे काही तरी!" उस्मान म्हणाला.

"बंगाली घेणाऱ्या जाणाऱ्यांचा वडा मन्करी वारण्यांत हुशार व सोटा मन्करी दिसतो आहे." जगतसिंहाने विचारले.

दिग्गजच्याविषयी उस्मानने पूर्वी ऐकले होते. परंतु तो कितपत हुशार व बस्ताद असेल? म्हणून त्याला नाहीत. म्हणून तो जगतसिंहाला म्हणाला— "पहिजे तर त्याला घोकवून आणता येईल!"

एक जणाकड वाटवून उस्मानने त्या जाळ्याला घोकवून आणायला सांगितले.

दिग्गज आला. उस्मानने त्याला विचारले— "तुम्ही जातीने त्रयणच ना?"

दिग्गज हातवारे करून व्यर्थ आहे सर्व असा अभिनय करून म्हणाला. "असारे खलु संसारे सारं स्वशूर मंदिरम्." म्हणजे या निमित्तार जगतांत काही कोठे असेल तर ते सातुरवाडाच्या घरी.

जगतसिंहाला हंघू गेले. पण ते आवकून त्याने दिग्गजला नमस्कार केला. दिग्गज म्हणाला— "सुद्धा, अज्ञा! स्वनांवर कुवा ठेव!"

ते ऐकून युवराज म्हणाला— "पंडितजी! मी मुसक्यान नसून हिंदू आहे."

दिग्गजाच्या वाटले की तो तरुण खोटें बोलून त्याला फसवीत असवा. म्हणून तो म्हणाला—“खानसाहेब! मी आपल्या चरणाचा दासानुदास आहे. आपण अश्वमान करू नये.”

“तुम्ही मंथारणचे का! तुमचे नांव दिग्गज आहे, होय ना! मंथारणची कांदी हाकड्याल सांगाल की नाही!” युवराजाने विचारलें.

“अभिरामस्वामी पळून गेले आहेत हो!” दिग्गज म्हणाला.

“आणि वीरेंद्रसिंह!” जगतसिंहाने विचारलें.

“नवाचाने त्यांचा शिरच्छेद केला!” दिग्गज म्हणाला.

जगतसिंहाने उस्मानकडे वळून विचारलें—
“हा ब्राह्मण खोटें बोलतो आहे नाही का!”

उस्मानने जगतसिंहाच्या नवाचाच्या दरबारात वीरेंद्रसिंहाच्या अपराधाबद्दल विचार व त्यांना शिरच्छेदाची शिक्षा झाली होती. असे सांगून तो दिग्गजाला म्हणाला—“चला आता बाहेर!”

पण युवराजाने त्याला थांबायला सांगून विमलाने म्हणून विचारलें. दिग्गज म्हणाला,—“विमल! नवाचाने त्याच्या टेवलेल्या नावांत रदायला सांगितले आहे.” तिलोरानेच म्हणून म्हणाले हे विचारण्याचा मोड त्याला आवरला नाही. “तिला देखील होच मान मिळाला आहे वाटते.” असे दिग्गज म्हणाला.

जगतसिंह उस्मानखानस म्हणाला—“तु नवाचाची नव्हते, एका राक्षसाची सेवा करीत आहेस!”

[चालू]

फुकट मेहनत

विक्रमाकाने आपला डड सोडला नाही.

तो पुन्हां शाळाजवळ गेला. पेट काढून टाकले व नेहमीप्रमाणे गुपचुप स्मशानाकडे निघाला. तेव्हा प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—“राजा! कांदी लांकूट दुरुदर्शी नसल्या कारणाने स्वतः काढ सोपतातच इतरांना काढ झेल्यायला लावतात. शतकेनुसारही तुम्ही मेहनत फुकट तर जात नसेल ना! मी त्याची गोष्ट सांगतो, ऐक!” असे सांगून वेताळाने गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

शूरमागच देशाच्या राजाला शतकेतु व वीरकेतु नावाची दोन मुले होती. राजा वारक्यावर शतकेतु राजा झाला. वीरकेतु फार अभिमानी होता. भाऊ राजा शाक्यावर त्याची भजा म्हणून त्याच्या राज्यांत राहाणे त्याला आवडले नाही, म्हणून तो

वेताळाच्या गोष्टी

शतकेतूचा राज्याभिषेक होताच शूरमागध देश सोडून निघून गेला. अश्वकर्ण नांवाच्या एका देशांत जाऊन त्याने एका स्वतंत्र राज्याची स्थापना केली.

वीरकेतूला प्रमुख सरदारांनी मदत केली. त्यांच्यापैकी एक गोवर्धनाचार्य म्हणून होता. तो शस्त्रविद्येत वीरकेतूचा गुरूच होता.

अश्वकर्ण राज्य लहान होते पण वीरकेतूचा राज्यकारभार इतका नयस्थित होता की देश सुखी व संपन्न झाला.

वीरकेतूला विजयकेतु नांवाचा मुलगा होता. तो लहानपणापासूनच शूर व साहसी

निघाला. म्हणून त्याला युद्धविद्येचे शिक्षण देण्यासाठी वीरकेतूने गोवर्धनाचार्यासच नेमले. विजयकेतूने युद्धविद्येत असामान्य प्राविण्य मिळविले. चौदा वर्षांचे असतांनाच त्याने गोठमोठ्या शूर योद्ध्यांशी युद्ध करून आपले युद्धकौशल्य दाखविले आणि सर्वांना चकित करून सोडले.

विजयकेतु अठरा वर्षांचा तेव्हा अशी बातमी कळली की अश्वकर्ण देशाच्या सीमेवर दोघां राक्षसांनी पिके उध्वस्त करून गुरे पळवून नेली व गरीब शेत्यानी फवार घेऊन त्या राक्षसांच्या समाचाराळा निघाला. तो पुष्कळ फिरला, पण त्याला राक्षस दिसेनात. ते डोंगरांत लपून बसले होते. शेवटी हताश होऊन त्याला राक्षसानीला परतावे लागले. राज्याची पाठ फिरल्यानरोबर राक्षसांनी पुन्हा पुन्हा केली.

विजयकेतु विचार करून आपल्या गुरूला म्हणाला—“कोणाला बरोबर न घेतां फक्त आपण दोघेच निघालो तर राक्ष-

सांचा शोध नकी लागेल. दोघांना ठार करणे आपणां दोघांना नाही का ?”

आपल्या शिष्याचे साहसाचे बोलणे ऐकून गुरूला फार आनंद झाला. दोघे कमरेला तलवार जडकवून व हातांत भाला घेऊन निघाले. पुष्कळ फिरले, त्यांना देखील राक्षसांचा पत्ता नाही.

ते आपल्या राज्याच्या दक्षिणेकडील सर-दीवर गेले. तो डोंगराळ प्रदेश होता. डोंगरापडीकडे दरीत व मैदानांत दाट होती व रानटी डोकांची होती.

रानटी जातीच्या डोकांनी त्यांना घोडी मदत केली. विजयकेतु व गोवर्धनाचार्य यांच्या तलवारी ते म्हणाले—“तुम्ही या लहान तलवारींनी का राक्षसांचा वध करणार ? आम्ही तुम्हांला दगड सुद्धा कापून टाकतां येतील अशा थळफट तलवारी करून आणून देतो. तलवारींनी राक्षसांचा संहार करून कामधे करण करा.”

त्यांनी दिलेल्या तलवारी घेऊन गुरू व शिष्य त्या डोंगराळ प्रदेशाकडे निघाले. त्यांना एका जागी राक्षसांच्या पावठांच्या खुणा दिसल्या. त्या पहात ते पण त्याच वेळी राक्षसीण गुहेतून

काही अंतर चालून गेले तेव्हा त्यांना समोर गुहा दिसली. या गुहेतच राक्षस रहात असावेत असा विचार त्यांच्या मनांत आला. ते आत शिरायच्या विचारांतच होते, पण समोर एक राक्षस एक दगडी गदा हातांत घेऊन पांघर नाहेर येत असलेला त्यांना दिसला. त्याने गोवर्धनाचार्यांना त्या गदेने ठार करण्यासाठी गदा-प्रहार केला. परंतु चपळीने ते निसडून गेले. त्याच वेळी विजयकेतूने राक्षसाच्या पोटांत मोसकण्याचा केला. पावठांच्या खुणा दिसल्या. त्या पहात ते पण त्याच वेळी राक्षसीण गुहेतून

बाहेर आली. त्याचा पाठीमागून धरून गुहेत पळू लागली.

गोवर्धनाचार्यांना ती गोष्ट कळली. राक्षसाने ज्या गदेचा प्रहार केला होता ती गदा वार चुकल्यामुळे खाली जमिनीवर पडली होती. राक्षस ती उचलण्यासाठी खाली वांकला होता. ती संधी साधून त्यांनी तलवारीचा एक वार राक्षसाचा शिरच्छेद केला आणि राक्षसिणीच्या मागे धांवत गेले आणि तिच्या खांद्यावर केली. वार मर्फी होता, म्हणून राक्षसिणी जी जमिनीवर पडली ती पुन्हा उठली नाही.

दोघां राक्षसांचा वध केला. गुरु-शिष्य राजधानीत परत आले. तेव्हा नागरिकांनी दोघांच्या शौर्याची स्तुति केली. काही दिवसांनी वीरकेतु वारला व विजयकेतु राजा झाला. त्याने आपल्या वडिलांच्या सर्व स्नेही मंडळींच्या मदतीने राज्यांत सुखशांति नांदावी म्हणून त्यांच्या सल्ल्याने राज्यकारभार चालविला.

आपल्या पुतण्याला इतकी पसिंदी मिळालेली पाहून शूरमागध देशाचा राजा शतकेतु याला हेवा वाटू लागला. त्याने

विजयकेतुला शतकेतुचा निरोप सांगितला. निरोप असा होता—“तू आमचा मांडलिक राजा आहेस. परंतु तू किंवा तुझा बाप दोघांनी आम्हांला वर्षी मिळणारी खंडणी कित्येक वर्षे दिली नाही. तरी खंडणी वेळेवर पोचते न केल्यास योग्य कारवाई करणे अपरिहार्य होईल.”

“आम्ही कोणाचे मांडलिक नाही. आम्ही स्वतंत्र आहो. खंडणी वसूल करावार्ची असेल तर काकांना जाऊन सांग की स्वतः येऊन ती करून

घेऊन जावे.” विजयकेतुने त्याच दृढाच्या हाती उत्तर पाठविले.

ते उत्तर बरोबर होते व त्याबद्दल मंड्यांनी आपल्या राजाचे अभिनंदन केले. पण त्याचबरोबर त्यांना एक शंका वाटत होती. समजा, शतकेतु आपले असंख्य सैन्य घेऊन चालून आला तर त्याच्याशी वसें काय करावयाचे? म्हणून विजयकेतुने एक युक्ति योजून ठेवली.

शतकेतु आपली असंख्य सेना घेऊन विजयकेतुच्या राज्यावर चालून आला. यादेंत एका जागेी विश्वांतीसाठी त्याच्या

अशा तऱ्हेने विजयकेतूची वी बुद्धि
अपशब्दी ठरली. आपल्या बुद्ध्याला फक्त
मुक्तीने व गनिमी काव्याने त्रिकर्ण
आहे हे त्याला चांगले कळून आले. त्याने
वडिलांचे ते पांच स्नेही व त्याचे
स्वतःचे गोवर्धनाचार्य शत्रूच्या हत्ती
कैद झाले होते.

समोरामोरच्या युद्धात त्याने
त्याला त्रिकर्ण अशक्य आहे. हे त्याला
कळलेले होते. पण करून रणांगणावर मरण
आले तरी तो त्याला तयार होता. परंतु

शरवीर गुरुवर्षाचा अभ्यासपूर्ण
त्याला परत नव्हते. त्याने
अपमान करून रानोमाल
लागले तरी चालेल असे त्याला
काटले. त्याने आपल्या बुद्ध्याकडे मंथी
करण्यासाठी दूत पाठविला. त्याने
दरबारी गेला व म्हणाला—“महाराज !
अशक्य देशाच्या प्रौढ वीराने
झोडून दिलेत तर आमचे महाराज आपले
राज्य आपल्या स्वाधीन करून परदेशी
तयार आहेत.”

शत्रूकेतु सद्दी सद्दी करून वेगवेगळे
कळ झाला. विजयकेतु व त्याचे गुरुवर्ष

सैन्याने पड्या टाकली. विजयकेतूच्या
निवडक शंभर मोठेस्वारांनी मध्यरात्रीच्या
सुमारास त्याच्यावर अचानक छापा मारला.
आणि शत्रूकेतूच्या सैन्याची बुळबाण उड-
वून दिली. अशा तऱ्हेने ते युद्ध मध्येच
थांबले.

या विजयकेतूला अशक्य धन
शलाखे मिळाली. त्याने ते सर्व आपल्या
राजधानीत नेऊन सुरक्षित ठेवले. परंतु
शत्रूकेतूच्या अनुयायांनी सैन्याची जमवाजमव
करून विजयकेतूने नेलेले धन शलाखी
पुन्हा सोडवून आणली.

आणि इतर मंत्री पुन्हां मेटले. आपल्या राजबरोबर वनवास घेण्यास ते तयार झाले. तरु त्यांना जास्त दिवस वनवास भोगावा लागला नाही. कारण पुढे कांही दिवसांनी शतकेतु परण पावला व त्याला कोणी वारस नसल्यामुळे विजयकेतूच शूरभाराघ देशाचा राजा झाला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळाने विचारले—
“राजा! आपल्याला कोणी मूल नाही व आपल्या राज्याचा वारसा हक विजय-केतूकडेच पोचत आहे ही गोष्ट शत-केतूला माहीत असून देखील त्याने अश्वकर्ण देशावर स्वारी का केली! कशासाठी दूत पाठविला व कशासाठी दंडणी वसूल करण्याचा दुराग्रह केला! उत्तर माहीत असून तुं दिले नाहीस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर

सहस्रहून कडक सजावट लागतील.

चक्रमार्क म्हणाला—“राज्य करावयाचेच झाले तर ते निर्विघ्न करणे व ते मित्र वाढवीत राहणे प्रत्येक राजाचे कर्तव्य आहे. लोकेप्पेला नाजूक नात्याची पर्वा करण्याची गरज नसते. आपल्या मागून कोण राजा होईल याची काळजी कोतांच्या भुकेसमोर मनांत उद्भवतच नाही. राजमदाने उन्मत्त झालेला राजा स्वतःचा मुलगा तरी आदवा आला तरी त्याचा कांटा दूर करायला मागे पुढे नाही. म्हणून शतकेतूच्या वागणुकीत मला गैर कांहीन दिसले नाही.”

अशा तऱ्हेने राजाचे पौनर्म्य होतांच वेताळ पेंताभरोबर बघव्य झाला व पुन्हा कांदील जाऊन लोंबकळू लागला.

कलिरत्न

पुरे कर पुराण

विजयनगर साम्राज्याचा अधिपति श्री कृष्णदेवराय याच्या दरबारी अष्टदिग्गज कवि होते. त्यांत तेमाली रामलिंग नांवाचा पण विद्वान कवि होता. हजार जबाबी पण तसाच होता.

एकदां कृष्णदेवरायाने रामलिंग कवीला राजकीय कार्यासाठीं दिल्लीच्या बाद-शाहकडे पाठविले. सुभद्र नामक एका मित्राबरोबर रामलिंग कवि दिल्लीला निघाला. वरिष्ठ एकदां ते सावंकाळां गर्गदुर्ग नांवाच्या गावां येउन पोचले.

एका ब्राम्हणाच्या घरी ते टतरले. बोलत असता त्या गांवच्या जमीनदाराच्या विचित्र गोष्टी त्यांच्या ऐकीवांत आल्या.

त्या जमीनदाराचे नांव दुष्टवर्मा असे होते. तो जमीनदार त्या गांवच्या आपल्या घरी पुराण सांगायला पाळीपाळीने

बोलवी. कोणी पुराण वाचून त्याचा अर्थ सांगितला तो म्हणे—“अहो पुराणिक-बुवा! तुम्ही सर्वांना माहीत असलेलाच अर्थ सांगतां आहां! कांही विशेष गूढार्थ असेल तो सांगा!” कोणी गूढार्थ सांगि-नला तर तो सांगे—“म्हणजे तुम्हांला कांहीच कळले नाही म्हणावयाचे!” त्याच्या घरी पुराण सांगायला कोणी येत नाही म्हणून उत्तर दिले तर तो त्यांना निर-निराळ्या प्रकारे त्रास देऊन मंडावून सोडी.

दुष्टवर्माच्या या दुष्टपणाचे वर्णन ऐकून रामलिंग कवीने त्याची खोड मोडण्याचे मनार्थी ठरविले. त्याने व त्याचा मित्र सुभद्र दोघे दुसऱ्या दिवशीं सरळ दुष्टवर्माच्या घरी गेले.

रामलिंग कवीला पाहून दुष्टवर्माने विचारले—“कोण रे बुवा तू!”

आहे आम्ही, जुन्या प्राचीन सांगितला ऐकणाराला त्या काल परवां पडल्या मासतील अशा तऱ्हेने आम्हांला सांगता येतात. महाभारतात व रामायणात महाभारत वसविण्याची कला अवगत आहे आम्हांला. याहून जास्त स्वतःचा पोरनेचा आम्ही देणार !”

रामलिंग कवीच्या त्या ऐकूनच दुष्टवर्मा गार ह्या त्याचे ऐकण्याची नववस्त्रा त्याच दिवशी केळी. रामलिंग ज्या गृहस्थाच्या घरी उभारला होता त्याच्याकडे आला. पूर्वी कवय समजें त्या गृहस्थाकडे जमलेल्या जे कांहीं सांगायलाचें होते सांगून त्या दिवशी संध्याकाळी मित्रालाचरोनर येऊन निघाला. रामायण मागोमाग एक एक काठी घेऊन निघाले. सर्व कुटुंबाच्या घरी येऊन पोचले. तेथे दुष्टवर्मा गावच्या इतर वसिणांसह हजर आला होता. रामलिंग कवी ह त्याचा मित्र याच्यासाठी निराळें आसन ठेवण्यांत आलें होतें त्यावर दोघे बसले.

दुष्टवर्माने महाभारताच्या युद्धाचे पुनरुक्त सुरू करायला सांगितलें. सुमद्र महाभारतांतला

एक प्रसंग घेऊन एक लोक म्हणूं लागला. संस्कृत भाषेंत एका शब्दाचें अनेक अर्थ असतात. रामलिंग कवीने श्लोकाचा अर्थ सांगितला की रावणानें पांडवांची मदत मागितली आणि युद्धांत कर्णानें रावणाचा पराभव केला. वायुमुत हनुमानानें सुशर्मा याचा वध केला. गुरु द्रोणाचार्य पुत्र शोकानें ह्या ह्या ठेवून बसले असतां धृष्टद्युम्नानें त्याचे केस छाटून टाकले. रामलिंग कवीने त्या प्रसंगाचा अर्थ निराळाच गुरु शब्दाचा अर्थ गुरु द्रोणाचार्य न आवतां धृष्टस्यति जखून धृष्टस्पर्तीचे केस धृष्टद्युम्नानें ते छाटून टाकले असा अर्थ लावला. हरि असा असा-देखील आहे. म्हणून कंसाचा कर्णवासाटी हरिनें पुढे टाकलें अर्थ रामलिंग कवीनें सुभीवानें कंस वध केला असा लावला.

दुष्टवर्मा तें पुराण ऐकून झाला. म्हणाला—“हे पुराण झालें ! पिंपळाच्या झाडाला असे आंचे लागतात का कधी कोठें !”

“रामायणांत महाभारत महाभारतांत रामायण आहे व दोन्ही मध्ये

आहे. हे मी सुरुवातीलाच सांगितलें होतें.”

“पण पुराणांतल्या गोष्टी काल परवां पडल्यासारख्या तुला सांगतां येतात जसें देखील होतास तूं ! कसें तें दाखव व त्यानंतर पुरें कर तुझे पुराण !”

“आपली आज्ञा शिरसाबंध आहे !” असें सांगून रामलिंग पुढें म्हणाला—“कर्णानें रावणाला मल्ली....” असें म्हणत त्यानें दुष्टवर्मालाच लाथ मारली. धृष्टद्युम्नानें धृष्टस्पर्तीचे केस धरून असे छाटले ! असें म्हणत त्यानें तलवार घेऊन दुष्टवर्माचे केस

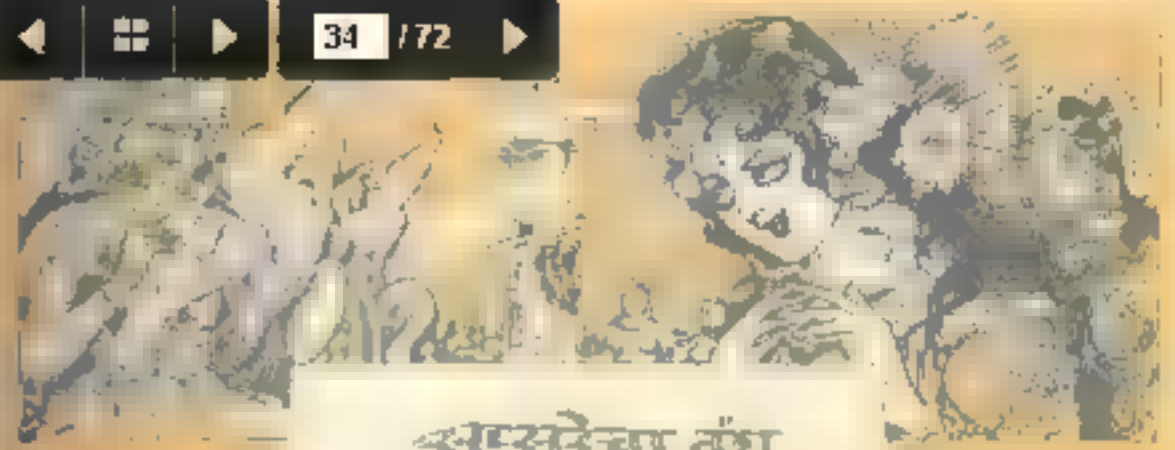
छाटले. “मास्तीने सुशर्माचे घर असं....”
सांगत त्याने दुष्टवर्माच्या घराला लावली.

दुष्टवर्मा रामलिंग कवीला मारण्यासाठी धांवला. ब्राह्मणांनी पूर्वी ठरल्याप्रमाणे आपापल्या काट्यांनी दुष्टवर्माकडे चोपून काढले व रामलिंगाचे रक्षण केले. दुष्टवर्माने पंचासमोर गाव्हाणे नेले. रामलिंग कवीने दुष्टवर्माने त्याचे कमें जाळले. कसे त्याचे कैस कापून लाथ मारली. सांगून त्याला शिक्षा करावया सांगितले.

ग्रामपंचांनी रामलिंगाला तसे करण्याचे कारण विचारले तेव्हा रामलिंग म्हणाला—
“मी दुष्टवर्माच्या आलेप्रमाणेच सर्व आहे. पाहिजेतर हजार असलेल्या विचारून पहा!”

कापून व मारण्या घराला जाग लावून बर हें बोलतो आहेस होय?” असे म्हणत दुष्टवर्मा रामलिंगाला मारण्याला धांवला तेव्हा रामलिंग म्हणाला “स्वरदार! पुराण चुकीचे सांगितले आहे असे कोणी म्हणेल तर मी त्याचे डोके उडवीन! मला तुम्ही ओळखले नाही वाटते! मी विजयनगरच्या चक्रवर्तीचा हुल आहे व दिव्हीच्या बादशाह-कडे राजाचा निरोप घेऊन जात आहे.” रामलिंगाने सर्वांना ऐकू जाईल इतक्या मोठ्या आवाजात सर्व सांगितले.

त्याचे अधिकार वाचून सर्व शाले. शेरास सव्याशेर भेटलेला पाहून सर्वांस आनंदच शाला. सर्वांनी मिळून राजाच्या विचक्षण प्रतिनिधीला आदरपूर्वक निरोप दिला.

अप्सरेचा तंश

मनुष्य सुखातीला फार कुरूप होता असे सांगतात. पुढे मनुष्य जातीत देखील सुखरूप आले. त्याला कारण एक अप्सरा आहे. ती अशी. देवलोकांत सुखम नांवाची अप्सरा राहत असे. पत्नीचा देवाशी करून देऊन तिला खुशी होता आले असतं. पण तिला भूलोकां वास करण्याची उपाय शाली. तिला तिथ्या मैत्रिणींनी समजावून सांगितले की मर्त्यलोकांत स्वर्गलाभ म्हणून लोक दानधर्म करतात व काम घुचले आहे. पण तिला पटले नाही. इंद्राने तिला बोलावून पुष्कळ समजावून सांगितले. म्हणाला—“हे पहा भूलोकां तुम्ही जाण्याची इच्छा आहे, जा. पण बराच वेळ घिरव्या घालीत असतां तिला गोष्ट लक्षांत ठेव. तू तेथल्या एकाहि

वस्तूला हात लावलास तर तू दगड होऊन जाशील. पर्वटे लक्षांत ठेव.”

इंद्राने पर्वटे सांगितल्यावर तिने विचार केला की इंद्राने मला मावय केले आहे. भूलोकां जाण्यास नकार दिलेला नाही. इंद्राची पत्नीनगी मिळेल असे तिला देखील वाटले नव्हते. म्हणून तिला आनंद व ती आपल्या मैत्रिणींचा इंद्राचा निरोप घेऊन भूलोकां प्रस्थान करण्यास तयार शाली.

ती आपल्या एका मैत्रिणीला बरोबर घेऊन आली. आकाशांत विचरण करीत जमिनीकडे चकित होऊन ती पहात राहली.

ती अगदी जमिनीजवळ आकाशांतच बराच वेळ घिरव्या घालीत असतां तिला एक मनुष्य एका चाफ्याच्या झाडावर चढून

स्वतःचें रूप पुन्हां निळेल. तिनें मर्त्य-लोकांत लक्ष करून घेतलें व तिला मुलें घालें आलीं तर मी तिला पुन्हां स्वर्गांत बोलावून घेईन."

"देवेंद्रा ! रानांत पडलेला दगड उचलून नेण्याची गोष्ट कोणाला सुनेल ! माझ्या मैत्रिणीला त्या स्थितींत किती दिवस कंठावे लागतील कोण जाणें !" संभ्रमची मैत्रीण म्हणाली.

"त्याकरितां मुद्रां कांहीं काढून लागेल व मी ती करीन." इंद्र म्हणाला.

तिकडे लोकांतल्या त्या माणसाला दोघी अप्सरा आलेल्या दिसल्या. वराच त्या पुन्हां दिसतील म्हणून वाट पहात राहिला. शेवटीं आपलें काम संपवून आडायकून तो उतरला व परीं तेव्हां त्याला एक काळा पडलेला दिसला. तो तेव्हां तो दगड नेघें त्याला दिसला नव्हता. आतां कोटून आला वसा एक विचार त्याच्या मनांत व त्यानें पाय लावला. आश्चर्य अमें कीं पाय लागतांच दगडावर चार मोती लकाकत असलेले त्याला दिसले. त्यानें

ते मोती उचलून घेतले. त्यानें पुन्हां एकदां त्या दगडाला पाय लावला. पण या खेपेस दगडांतून कांहीं निघालें नाहीं.

त्यानें गांवीं जाऊन गांव-कऱ्यांना ते विनिवृत्त वर्णन करून सांगितले. कोणाला ते खरेच वाटेना. आकाशांत असलेल्या दिसल्या म्हणे, आणि दगडांतून निघाले, म्हणे, परंतु कांहीं लोकांना कुतूहल तो दगड पहायला निघाले. प्रत्येकांनै दगडाला पाय लावला व प्रत्येकाला एकेकदां चार मोती मिळाले.

प्रत्येकाला चार मोती मिळाले होते म्हणून ती गोष्ट लपविण्याचें कारण राहिलें नाहीं. गांवभर गोष्ट पसरली व जवळ-पासच्या गांवीं पण तीर्थ स्नानाला जमतात तसे येऊं लागले व मोती घेऊन परत जाऊं लागले.

त्या रात्रंदिवस गर्दी राहिली. मोती मिळवा म्हणून लोकांची मारामारी पण होऊं लागली. अधिकृत्यांनीं शांतता व सुव्यवस्था रहावी म्हणून रांगेनें लोकांना उभें केले. राजाला देखील ही गोष्ट कळली.

राजानें आज्ञा काढली कीं मोती मिळविणा-रानीं त्यांतले दोन मोती कर म्हणून खजिन्यांत जमा करावेत. दूरदूरचा लोक येऊं लागले. त्यांच्या वतरण्या-साठीं जागोजागीं धर्मशाळा बांधण्यांत आल्या.

शेजारच्या राजेरजवाड्यांकडे देखील ही बातमी पोचली व तो दगड म्हणजे चिंता-मणि किंवा कल्पवृक्षासारखा सर्वांना नवीन अन्भाला आलेले लोक मुद्रां दगडाला पाय लावून मोती जमा करूं लागले. राजाचा खजिना भरूं लागला. म्हणून शेजारच्या

राजांना त्या राजाचा हेवा वाहू लागला. त्यांनी त्याच्या राज्यावर स्वारी करण्याचें ठरविलें. तें कळल्यावर राजानें तो दगड उचलून आणून आपल्या किल्ल्यांत ठेवून देण्यास सैन्य पाठविलें. सैनिकांनी मोठ्या कष्टानें तो दगड एका जागेवरून दुसऱ्या जागेवर हलवून पाहिला. आणि आश्चर्य म्हणजे तो दगड अद्भुत झाला. व त्याच्या जागीं एक सुंदर स्त्री उभी असलेली त्यांना दिसली. त्यांना आश्चर्य वाटले, कांहीं जणांना भीति पण वाटली.

“कोण तू? या दगडाचें कांय घेऊन तूं येथें आलास? उगीत इतके दिवस! कोठली रावणारी तू? तुझ्या पतीचें नांव काय?” त्यांनीं प्रश्नांचा भडिमार केला.

“मला देश नाही. पति नाही. मी स्वतःच्या हृष्टामुळे व चुकीमुळे दगड होऊन

पूर्वरूप मिळालें आहे. कोणी माझ्या लज्ज करून घेण्यास तयार असेल तर मी त्याची पत्नी व्हायला तयार आहे.” सुखन म्हणाली.

त्या सैनिकांपैकी फक्त एकच सैनिक साहस करून म्हणाला—“माझे अद्याप झालेले नाही. तयार आहे तुझ्याशी लग्न घ्यायला.”

त्या दोघांचें लग्न झालें. संक्रमला एक जुलें झालें, मुलगी व एक मुलगा आणि नंतर तो परत इंद्रलोकीं निघून गेली.

तोपर्यंत मनुष्याला राक्षसीचें रूप नव्हतें. परंतु सुभ्रमच्या दोघां मुळांना देवांसारखें सुंदर रूप होतें. आज सुंदर स्त्री-पुरुष मनुष्य जातीत दिसतात. म्हणें, ते त्यांचेच वंशज होत.

संपत्तिकाच्या डोंगरावर राजकुमारी

उत्तान देशाचा राजा शिकारी व राजानें खोली वनविकी. खोलीला पराकामी दाला म्हणजे शिकारीला तो भयंकर व क्रूर होता. त्याने खोलीला एक भाक ठेवले. यगायशोर्षी शिकारच करीत गेले. शिकार्यासारखा त्याला मानदणें. शिकारीला नेला. शिकारीला नेला. शिकारीला नेला.

शिकारीला नेला. शिकारीला नेला. शिकारीला नेला. शिकारीला नेला. शिकारीला नेला.

उत्तान देशाच्या राजानें स्वारी केली. उत्तान देशाच्या राजानें स्वारी केली. उत्तान देशाच्या राजानें स्वारी केली. उत्तान देशाच्या राजानें स्वारी केली. उत्तान देशाच्या राजानें स्वारी केली.

त्या रानटी राजानें स्वारी केली. त्या रानटी राजानें स्वारी केली. त्या रानटी राजानें स्वारी केली. त्या रानटी राजानें स्वारी केली. त्या रानटी राजानें स्वारी केली.

आपल्या फनयत्रीला किंवा पदराला कापून ठेवीत असे.

अजान देशाच्या राजाला एकच एक मुलगा होता. त्याचे नाव प्रमदुर असे होते. राजाचे त्याच्यावर फार प्रेम होते. मुलगा चेडू वेळून खेळत खेळत रानटी माणसाच्या सोलीकडे गेला. चुकून त्याचा चेडू नेमका भोकांमून आंत खोलीत गेला व आश्चर्य म्हणजे पुन्हा बाहेर तो तसाच परत आला. मुलाला गंमत वाटली. त्याने पुन्हा चेडू आंत टाकला व चेडू पुन्हा बाहेर आला. असे दोनतीनदां झाले. त्याने पुन्हा चेडू

आंत टाकला. या खेपेस चेडू बाहेर आला नाही. प्रमदुरने तो कातवळ काढून आंत पाहिले. रानटी माणसाच्या हातात चेडू होता. तो त्याला म्हणाला-“माई! चेडू आहे. पान दे नसा!”

“मला या सोलांमून सोडवलेस तर मी देईन.” रानटी मनुष्य म्हणाला.

मुलाने आपल्या आईच्या पदराला बांधलेली किडी निघ्या नकळत काढून घेतली व मुल्य काढून सोलीचे दार उघडले. रानटी मनुष्य बाहेर आला. त्याने राजा कुमाराला त्याचा चेडू देऊन टाकला. राजकुमाराने पुन्हा किडी नेऊन आईच्या पदराला बांधून ठेवली. राजासलीमार रानटी लुजा पकून मेळ्याची कात्री पसरली. पण तो कसा पकून गेला हे कोणाला कळत नव्हते. दुसऱ्या दिवशी राजा रातन आला. त्याने आपल्या प्रोजरच्या राजाला जय मिळवून दिला होता. रानटी लुजा मनुष्य नाहीसा झाल्याचे त्याला कळले. राजाला मनस्वी राग आला व त्याने चवकशी करू केली. बहिरांना राग आला होता तरी प्रमदुरने तरे तरे ते सर्व भोकांमून टाकले.

राजा धनसंकटात पडला की आपणच आदीर केले होते व आता आदीर केल्या-मुली आपल्या हातात घेतल्या एकलव्या एका मुलाला मनुष्यता. मुलांत लाटाने मनुष्यता. त्या मुलाच्या स्वाभिमाना. अजान त्याने दोघां मैत्रिकांता मुकून दिले. ही राजकुमाराच्या रानांत घेऊन जाऊन त्याने किनारेत जाऊन व त्याने हाडून काढून त्याने राजा करविले. राजाशी ऐकून राजकुमारीला हाडून घेऊन गेला.

मैत्रिक राजकुमाराला घेऊन रानांत गेले. परंतु त्या लहान मुलाचा वध करण्यास सोपा होत पडले. ते प्रमदुरच्या दूर रानांत घेऊन गेले व त्याने “राजकुमार मुमचा मनुष्यता नसली त्याच नाही. तुम्ही दुसऱ्या राज्यात जाऊन राहिले. या राज्यात राहिले कधी राजात व दिशलांत तर आपला शिरच्छेद आपल्याशिवाय राहणार नाही. ईश्वर तुम्हाला रक्षण करे!”

प्रमदुर रानांत दूर निवून गेला. मैत्रिकांता एक दुसरा जाऊ कळून त्याचे हाडून काढून नेऊन राजाला दाखविले.

रानात रातन वेळ वाहत राहिल्यावर त्याला अशिकला नावाची एक रूपवती मनजळा दुरून आली. किड्याचा तट

दिसला. तो त्या किड्याकड निघाला. बाहेर त्याला एक भनगर मेदला. त्याने कपडे त्याने मागून घेतले व स्वतःचे त्याला विजे. धनगराचे कपडे धावून तो किड्यांत गेला. तो राजाला म्हणाला-“महाराज मला आपल्या पदरां कांही तरी काम द्यावे. आपण जे काम घाल ते मी करीन. राजाने त्याला बक्या व मेदरे चरायला घेऊन जाण्याचे काम दिले.

त्या राजाने नांव अशिकला असे होते. त्याला अशिकला नावाची एक रूपवती मुलगी होती. किड्यांत ती सर्वांची लाडकी

होकाळा जाऊन पोचला. घोड्यावरून खाली उतरतांच राजकुमारीने पुढे जाऊन त्याला ते दिले. तो ते फळ घेऊन तसाच खाली डोंगरावरून आला व फळ किड्यावाढेर निवून गेला. डोंगराच्या पायथ्याशी असलेले लोक त्याच्या अभिमानार्थ आनंदाने दाव्या बाजूने उभे. राजाने जाहीर केले की माझ्या मुलीने ठेवलेली स्वयंवराची अट एका राजकुमारीने पुरी केली आहे. त्याच्याशीच मुलीने लग्न होईल. शशिकलेने पण त्या राजकुमाराविषयी आपली पसंती दर्शविली.

आता डोंगराचे उभे होते. परंतु स्वयंवराची अट पुरी करून दाखविणाऱ्या राजकुमाराने राजाला आपले कुळ, गोत्र वगैरे कळविले नव्हते. राजाने त्याच्याविषयी चवकशी सुरू केली. परंतु राजाला त्याच्याविषयी माहिती देणारा एक जण देखील मेटला नाही. प्रमदूरने त्या खुजाच्या गुहेत जाऊन राजकुमाराचा वस्त्रे परत जागच्या जागी ठेवून दिली व आपली घनगराची वस्त्रे धारण करून सायंकाळच्या सुमारास मेंढरे चरत होती तेथे येऊन पोचला. राजकुमारीच्या स्वयं-

वस्त्रे कोणाला वाटले देखील नाही. प्रमदूरने स्वतः कोणत्या सांगितले नाही.

राजा व राजकुमारीला वाई लागले की स्वयंवराचा सर्व सोहळा फुकट गेला. काय करावे हे राजाला सुचेना. राजाने आपला कादली की राज्यांतील सर्व तरुणांनी रात्रभरापासून पटांगणात हजर राहिले. आज्ञेप्रमाणे श्रीमंतापासून गोरगरिबांपर्यंत देखील हजर झाले. राजकुमारीने स्वयंवराचे प्रत्येकाला जपल न्याहाळून पाहिले. तिने ज्याला फळ दिले होते त्याला नम्रता.

त्यानंतर राजाने आपल्या सैन्यांतील पंच येनैनिकांला राजवाड्यातील नोकरां-चाकरी देतील जवळून सांगितले. घनगराची पाळी आली. राजकुमारीने

त्यांना पाहिले व प्रमदूरच्या समोर येतांच म्हणाली—“हाच ! हाच !”

बाकी सर्व नोकर व घनगर हेसुं लागले. राजाला वाटले मुलीला वेडतर नाही लागले ! पण ती म्हणाली तो घनगरच स्फटिकाचा डोंगर चढून वर आला होता.

राजाने प्रमदूरला जवळ बोलावून विषयी विचारले तेव्हा त्याने आपले सर्व आत्मचरित्रच राजाला सांगितले. आपल्या मुलीने ज्याची निवड केली तो राजकुमारच आहे. राजाला कळले तेव्हा फार आनंद झाला. त्याने उत्तान राजाकडे दूत पाठवून आनंदाची बातमी कळविली. आज्ञेप्रमाणे लग्नाला हजर राहण्यास विनंति केली. उत्तान देशाचा राजा राणी लवाजम्यासह लग्नाला आली. लग्न मोठ्या धाटाने झाले.

प्रमदूर त्याच्या आवडीचा पोशाख करून एका उत्तम घोड्यावर बसून किड्यांत गेला. तो स्फटिकाच्या डोंगराच्या पायथ्याजवळ पोचला. तोपर्यंत कित्येक राजकुमार दहा-दहा वेळ दमून भागून एका बाजूला हताश होऊन बसले होते. त्यांनी प्रमदूरला येताना पाहिले तेव्हा त्यांना आश्चर्य वाटले.

प्रमदूरने शशिवर्ण राजाला नमस्कार केला. घोड्याला टांच मारून स्फटिकाच्या डोंगरावर चढायला घोड्याला खूप केली. त्याचा घोडा शणासारखा त्या डोंगराच्या

वाकसिद्धी

एका गांवां एक वैदिक ब्राह्मण रहात असे. त्याचे नांव हरभट असे होते. भिक्षुकीचा धंदा तो करी. पण तेवढ्यावर त्याचे पोट भरत नसे. एका ज्योतिष्याने त्याची कुंडली पाहून लक्षाचा योग आहे असे सांगितले. लग्न झाल्यावर भाग्य उदयास येईल असे देखील सांगितले.

ज्योतिष्याच्या बोलण्यावर विश्वास करून स्वतःचे पोट भरण्याची मारामार होती तरी त्याने भागीरथी नावाच्या एका गरिबाच्या मुलीशी लग्न केले.

शाळ्यावर त्याची भिक्षुकी बरी चालू लागली. परंतु एकाच्या जागी दोन पोटे सरण्या इतकी प्राप्ती वाढली नाही. म्हणून गरीबी कमी झाली नाही. नंतर त्याने पुन्हा आपली जन्मकुंडली ज्योतिष्याला

वाचविली. कुंडली पाहून म्हणाला—“मुलाचा योग आहे. मुलाचा ज्ञानानंतर भाग्य चालू टेल.

पुढे काही दिवसांनी भागीरथी गरोदर राहिली. तिच्या एक मुलगा झाला. हरभटाचा ज्योतिष्याच्या बोलण्यावर विश्वास बसला. त्याने मुलाचे नांव सिद्धवेदी असे ठेवले.

सिद्धवेदीच्या जन्मानंतर भिक्षुकी जास्त चांगली चालू लागली. परंतु खर्च देखील वाढला. म्हणून आपली स्थिति सुधारल्यासारखे भासले नाही.

परंतु हरभटाचा ज्योतिष शास्त्रावरच नव्हे तर गावठी भविष्य सांगण्याच्यावर देखील विश्वास होता. सिद्धवेदी बोलू लागल्यावर त्याने मुलाला विचारले—“तडील की जाईल ?”

परंतु मुलाचे ते उत्तर ऐकून तो म्हणाला—“मुलाचा योग आहे. मुलाचा ज्ञानानंतर भाग्य चालू टेल.

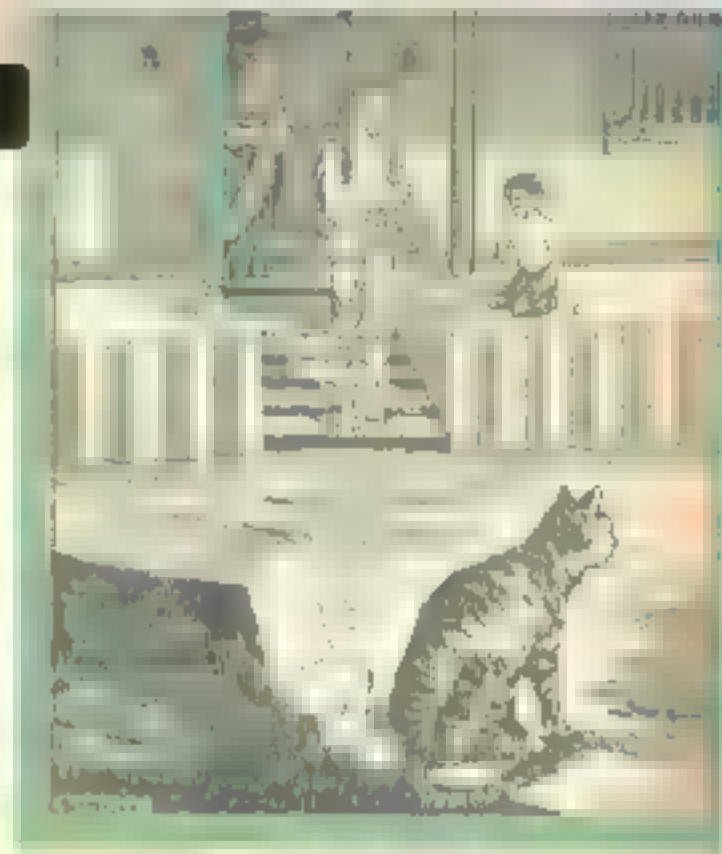
पुढे काही दिवसांनी भागीरथी गरोदर राहिली. तिच्या एक मुलगा झाला. हरभटाचा ज्योतिष्याच्या बोलण्यावर विश्वास बसला. त्याने मुलाचे नांव सिद्धवेदी असे ठेवले.

सिद्धवेदीच्या जन्मानंतर भिक्षुकी जास्त चांगली चालू लागली. परंतु खर्च देखील वाढला. म्हणून आपली स्थिति सुधारल्यासारखे भासले नाही.

परंतु हरभटाचा ज्योतिष शास्त्रावरच नव्हे तर गावठी भविष्य सांगण्याच्यावर देखील विश्वास होता. सिद्धवेदी बोलू लागल्यावर त्याने मुलाला विचारले—“तडील की जाईल ?”

परंतु मुलाचे ते उत्तर ऐकून तो म्हणाला—“मुलाचा योग आहे. मुलाचा ज्ञानानंतर भाग्य चालू टेल.

पुढे काही दिवसांनी भागीरथी गरोदर राहिली. तिच्या एक मुलगा झाला. हरभटाचा ज्योतिष्याच्या बोलण्यावर विश्वास बसला. त्याने मुलाचे नांव सिद्धवेदी असे ठेवले.

साखून मुलाला विचारले—“माझा आपल्याकडे उडी मारेल की पळीवेल ?”
“आपल्याकडे !” मुलगा म्हणाला.
काही वेळाने माजर त्याच्या बाजूलाच गाळून आले. लहान सहाने देखील सिद्धवेदीच्या सांगण्याप्रमाणे पडल्या. हरभटाला वाटे लागले की आपला मुलगा सुहृत्पतीच आहे. त्याच्या सिद्धाभावर सरस्वतीचा आहे. त्याला स्वनंदा तसे वाटू लागले यांत काही विशेष नाही तो इतरांजवळ देखील आपल्या मुलाचे गुणानुवाद करून सांगू लागला—“माझ्या

मुलाच्या तोंडून निघेल ते माझ्याकडून समजा! पाहिजे तर तुम्ही स्वतः परीक्षा करून घ्या!"

जवळ पासच्या लोकांनी पण हरमटाच्या बोलण्याची परीक्षा घेण्याचे ठरविले. त्यांनी देखील मुलाला जे जे प्रश्न विचारले व त्याने त्यांनी जी उत्तरे दिली तेच घडले. एके दिवशी एकाने येऊन विचारले—“कायरे सिद्धवेदी, माझी आई आजारी आहे, ती घरी होईल का?” तो म्हणाला—“नाही, परवा दुपारी तिला मरण येईल.” त्याच्या म्हणण्याप्रमाणे खरोखरच तिला मरण आले.

आतां सर्वांची खात्री पटली की सिद्धवेदीला वाक्सिद्धी प्राप्त आहे. “म्हणजे लोक त्याला वाक्सिद्धी म्हणून हाक मारू लागले. तो म्हणे ते होई. म्हणून काही लोकांना प्रश्न विचारण्याची पण भीति पडू लागली. कारण त्याच्या तोंडांतून निघे ते खरे होई!”

तरी काही लोक विचारायला येत. कोणाकडे चोरी झाली किंवा गायब नाहीशी की लोक प्रश्न विचारण्यास येत. अशा तऱ्हेने ज्यांना फायदा होई ते वाक्सिद्धीला इनाम पक्षिने देऊ लागले.

सिद्धवेदीची राजाच्या कानावर गेली. राजाने सुरवातीला त्या सर्व गप्पा म्हणून त्यांच्याकडे दुर्लक्ष केले. पण त्याच्या मज्यांचा सुद्धा मुलाच्या बोलण्यावर विश्वास बसला आहे हे कळल्यावर मात्र तो विश्वास त्याच्या मज्यांतून काढून टाकण्याचा विचार त्याने केला.

एके दिवशी राजाच्या येजिकांनी हरमटाच्या घरी सैन्याच्या एका अधिकाऱ्याला पाठविले. त्याने राजाचा निरोप हरमटाकडे सांगितला. म्हणाला—“तुम्ही आपल्या मुलाला येऊन तऱ्हाची हजर राहावे.”

हरमटाकडे वाटले. राजा आपल्या मुलाच सत्कार करणार असेल म्हणून त्याला वागेद झाला.

जे दरवाजात येत असता तेमका त्याच वेळी राजा दरवाजात येऊन पोचला. सिद्धवेदीला जाऊन बसण्यापूर्वीच राजाने सिद्धवेदीला विचारले—“तुझे नांव सिद्धवेदी आहे तरी तुला वाक्सिद्धी मिळाली आहे असे ऐकतां. मी तीन प्रश्न विचारतो. उत्तरे तू कागदावर लिहून देवा, मी ही दरवाजात वाचून दाखवितां.”

सिद्धवेदीला कागद व लेखणी देण्यांत आला.

राजा प्रश्न—“मी सिद्धासनावर उजव्या बाजूने बसेल की डाव्या बाजूने बसणार? याचे उत्तर दे.” राजाने प्रश्न विचारला.

सिद्धवेदीने त्या प्रश्नांची उत्तरे लिहून राजाकडे पाहिले.

“उत्तर लिहून झाले असेल तर माझ्या बरोबर येऊन चला.” असे सांगून राजाने सिद्धवेदीला बसण्याचा विचार सोडला व मागे जाऊन कागदावर लिहिलेले उत्तर वाचून पाहिले.

राजा आपल्या मुलाची परीक्षा घेत आहे हे कळल्यापासून हरमटाच्या अंगाला घाम सुटला. पण सिद्धवेदीचे उत्तर बरोबर होते. “राजा आतां सिद्धासनावर बसणारच नाही.” असे उत्तर होते.

बागेत एका नारळाच्या झाडावर मोठे काळीज लागले होते. त्यापैकी एक तयार झालेला दाखवून राजाने विचारले—“हा नारळ केव्हा तयार होईल व कोठे पडेल?”

“एका क्षणांत येईल....” सिद्धवेदीने नारळाच्या झाडाखाली एक रेष काढून खूण करून दाखविली.

ते तेथे अडकून राहाले आहेत. थोड्या वेळाने वर फोसलेले व आमचे आजोबा त्यांत सांघडतीक, तरी लवकर जाऊन त्यांना वाचवा. नाव किंवा होडकें घेऊन जायला आमच्याकडे पैसे नाहीत. आमच्या घरांतला माऊ पाण्यांत बुडून वाहून गेला तरी हरकत नाही. कांही तरी करून आमच्या आजोबांना वाचवा !”

तें ऐकून गोपाळ नावा व होडकी उभी होती तिकडे धांवत गेला. शंकर मागेच राहून गेला. तो त्या बाईला म्हणाला—
“पैशशिवाम कोण नाव देणार ! पैसे

मिळवायला त्यांना तरी हीच वेळ आहे नाही का ! नू आपली नव काढून दे. मी नाव ठरवून घेतो.”

त्या विचारीने आपली नव काढून दिली. शंकरने ती खिशांत टाकली. पण तिकडे गोपाळने आपली अंगठी काढून देऊन नाव ठरविली होती. गावेत वसून गोपाळ व शंकर त्या बाईच्या घराजवळ गेले. पण सुदैवाने तोपर्यंत पुराणे पाणी ओसरून लागले होते. दोघांनी मिळून माळ्यावरून खाली उतरविले. पण म्हणाला—
“मी सोडून काढे जाऊ ! कारण सर्व काही घरांतच आहे.”

आम्ही घरांतली वस्तु घेथून हलं देणार नाही. तुम्ही जाऊन आपल्या नातवंदांना मेठा. तीं पाचकून गेली आहेत.” असे सांगून गोपाळने म्हातान्याला नावेत बसविले व ज्या जागी त्याची नातवंडे व त्यांची आई होती तेथे पोचते केले.

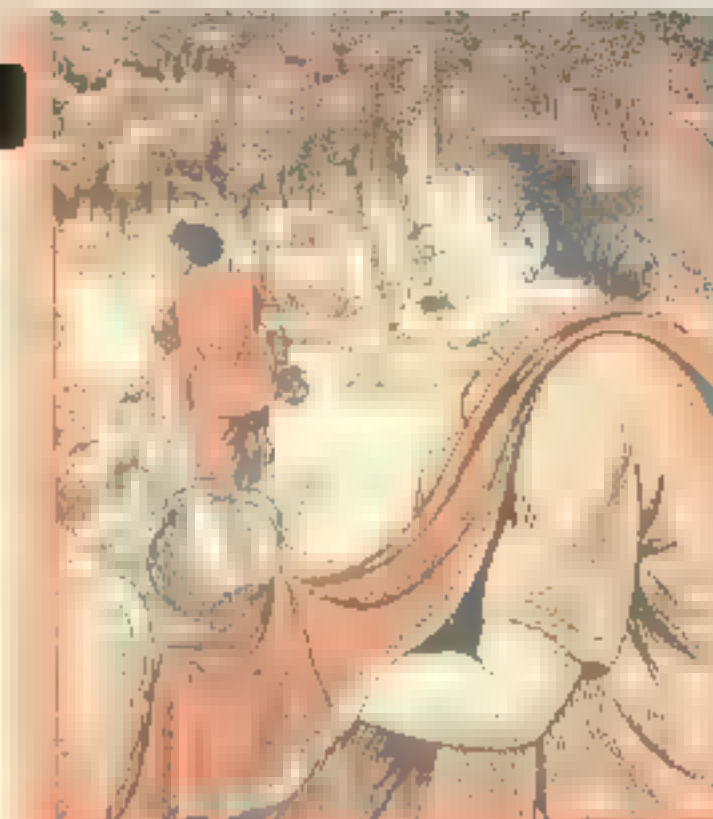
गोपाळ नावेत वसून पुढां परत गेला. सामान भरून शंकरच्या घरोघर नाव पलीकडे पाठविली. नंतर उरलेले सामान भरून घेऊन गोपाळ स्वतः पलीकडे आला. नावाडी आपले होडकें घेऊन निवून गेला.

म्हातारा आपले सामान न्याहाळून पहात होता. त्याच्या चेहऱ्यावरून कांहीतरी वस्तु तो पहात होता असे दिसले. तें पाहून शंकर म्हणाला—
“एखादी वस्तु राहाली असेल मित्रेल ती मागहन. काळोस पडू लागला आहे. वर जाऊ या.”

“अरे या लोकांच्या जेवणा-
मार्फत ही व्यवस्था !” गोपाळने शंकरला विचारले.

“आमच्या जवळ आहेत पोळ्या !” ती बाई म्हणाली. गोपाळ शंकर घरोघर निघून. ते थोडे अंतर गेले असतील, पण त्यांच्या घराजवळ एक मुडपांतून एक तांद्या काढून आणला. तो गोपाळने म्हणाला—
“हा पहा एक तांद्या मागला. मला. पाण्यांत वहात आला आहे. यांत पैसे वण आहेत. अर्थ तूं पैसे घेऊन जा.”

“आमच्या तोंड सीक आहे.” गोपाळ म्हणाला. “त्या म्हातान्याचाच मला असे कदाचित ! तोच शोषत आहे. चळ त्याला विचारत या.” असे सांगून तो मागे वळला.

शंकरला राग आला. गोपाळ असे कांहीतरी करणार संघय त्याला होताच. म्हणूनच त्याने मुडपांतून दुसरा तांद्या काढला मनात म्हणाला—
“मुख ! तुझ्या नशिबीच नाही तूं तरी काय करणार !” त्याने दुसरा तांद्या काढला. आपल्या पंच्यांत बांधून घेतला व सरळ घरी निघाला.

शंकर अंतर चाकून गेल्यावर एका निर्जन स्थानी एका ने त्याला अडवले. दाखवून जें कांही असेल तें काढून ठेवायला सांगितले. शंकरचा तो पंच्यांत गुंडाळलेला तांद्या गेला.

कोरानें जाल्याचें तोंड बाकलें हवडलें
नेकां आन बाळू व प्रगें
निमणे असतील असें ज्ञानाचें वाटें
होतें ज्ञानाचें नांवाकड्या अकराव्या टाळव्यान
पातल्या व ज्ञानाचें जवळ वें निमि दुर्गे वें
ज्ञानाचें ३ त्याची जंगटी ३ ज्ञानाचें वळन
बाळून ३ ज्ञानाचें स्थितीत तेंथेंच
ज्ञानाचें डाला.

निकळें गोंपाळनें तांच्या बाणून हात-
जाळ्याचें म्हाताऱ्याच्या तवांत जीव जाला.
हणाकडें हा तांड्याचें आम्हाला पाणतलें
जाळ्याचें
३ आमच्या घराचें ज्ञानाचें केंद्रा.
जाळ्याचें परदेशीं गेल्या ज्ञानाचें वळन
जाळ्याचें विपर बांधण्यासाठीं मी वा तांच्यांत
जाळ्याचें हागिने जमा ज्ञानाचें जेवणें हाडि
जाळ्याचें ३ वा पाहून मी जाळ्याचें जेवणें हाडि

मोच तांडाचें जाळ्याचें जेवणें हाडि
जाळ्याचें जेवणें हाडि ज्ञानाचें जेवणें हाडि
जाळ्याचें जेवणें हाडि ज्ञानाचें जेवणें हाडि
जाळ्याचें जेवणें हाडि ज्ञानाचें जेवणें हाडि
जाळ्याचें जेवणें हाडि ज्ञानाचें जेवणें हाडि
जाळ्याचें जेवणें हाडि ज्ञानाचें जेवणें हाडि
जाळ्याचें जेवणें हाडि ज्ञानाचें जेवणें हाडि
जाळ्याचें जेवणें हाडि ज्ञानाचें जेवणें हाडि
जाळ्याचें जेवणें हाडि ज्ञानाचें जेवणें हाडि
जाळ्याचें जेवणें हाडि ज्ञानाचें जेवणें हाडि

युद्धकांड

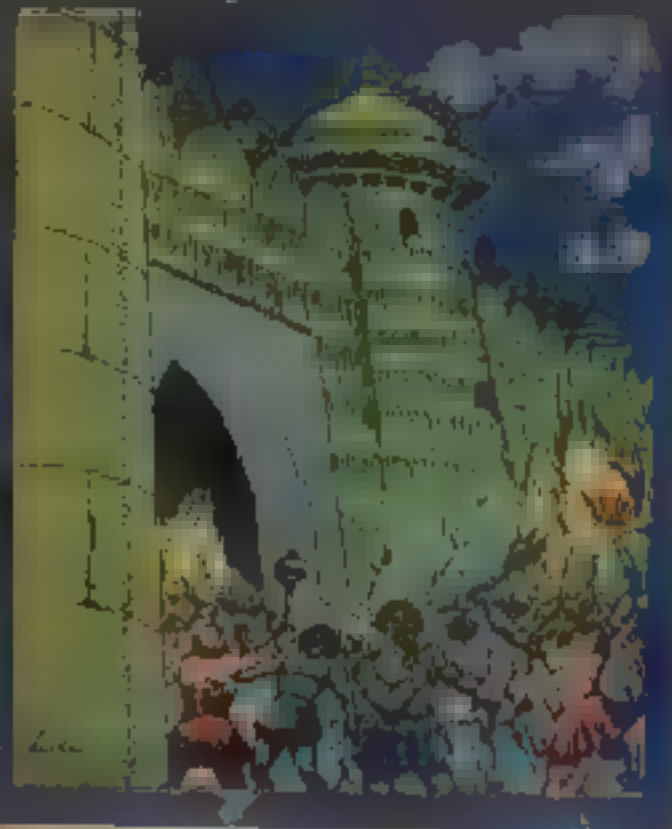
जांभुनाच्या सूचनेप्रमाणें हनुमान बासु-
धेगानें आकाशमार्गे हिमालय पर्वतावर
गेला. तेथे वर्षाच्छादित टिगाल्याची शिखरे,
रुद्रा, ब्रह्मचरी, कैलास, हयग्रीव, व
रुद्रा, कुबेरस्थल, पाताल रंग, कांचन शृंग
व राक्षसीच्या वेळी दिवभामारुखा उजेड
असलेला सर्वांपरि प्रांत पाहिला. त्या प्रांतांत
उत्तरेन आंबवतानें सांगितलेले वनभृती
हुडकें लागला. परंतु त्या सर्व दिव्य औषधी
अदृश्य झाल्या.

मारुतीला मोष्टीचा मनस्वी राग
भाला. तो सिंहनाद करून पर्वताला संवाधन
करून म्हणाला-“तूं रामावर कृपा न

करण्याचें ठरविलें आहेस का ? मी तुम्हा
बुरा करून टाकीन समजलास काय ? असें
सांगून मारुतीनें तो पर्वत तसाच उचलला
व आकाशमार्गे निघाला.

मारुतीला पर्वत घेऊन आकाशमार्गानें
घेत असलेला पाहून वानर मोठमोठ्यानें
ओरडें लागले. मारुतीनें देखील काम पुरें
झाल्याचडल आनंदातिरेकानें एकदां सिंह-
गर्जना केली. ती गर्जना ऐकून राक्षसांच्या
हृदयांत धडकी भरली.

मारुती त्या औषधी वनस्पतीला खालीं
ठेवून त्यावर वानरांसह हिंडला. नंतर त्यानें
प्रभुस वानरांना नमस्कार केला व विभीष-

जवळी कळकळून येतली. त्यानेही जो आनंद होता तो काय वर्णवा !

गमलक्ष्मण ! इतर वानरवीरांच्या दुस्मन असलेल्या रामाचा सुनेमी ओषधी वन-वासातून वास्तव्यावरून वाटल्या. पडलेले वानर औषधींना वास लागताच उठून येतले, जणु काही ओषेसून जागे झाले.

वानरांनी उठून युद्धांत गरण पावलेल्या राक्षसांना उचळून समुद्रांत फेंकून दिले. मादरींनी तो पर्वत नेऊन पुन्हा वानच्या जागी नेऊन ठेवून दिला.

तेव्हा सुमीय हनुमानाच्या म्हणण्या-
 "मायाचा व सुलाचा युद्धांत नव झाला आहे. राक्षस युद्धाळा येईलमें वाटत नाही. आपण सर्व वनवासा वानरांनी मिळून म्हाली देववून जेव्हा दया केला पाहिजे."

सूर्यास्त झाल्यावर मध्यरात्रीच्या सुमारास काळोस नसता व सर्व राक्षस शारादूर शेजले असत वानरांनी पशाली देरनिव्या व जंकेर केला. इतरांक वानरांनी मनेड सैन्य वडून पडून गेले. जंकेने तिकडार उचले पाहून आंत जिवले. जिवलाचे द्वार, पुढत राज-मार्ग व म्हाल मोठ्या वनवा वडुपडे लागू लागली.

जेव्हा आगली गगनजुही राजवाडे वडून झाले. मोठमोठ्या इमारतांबरोबर घरांतली वळे, दागदागिने, अन्नाचे म्हाती राख रांगाळी झाली. अनेक राक्षसदेखीक आपोत वडून.

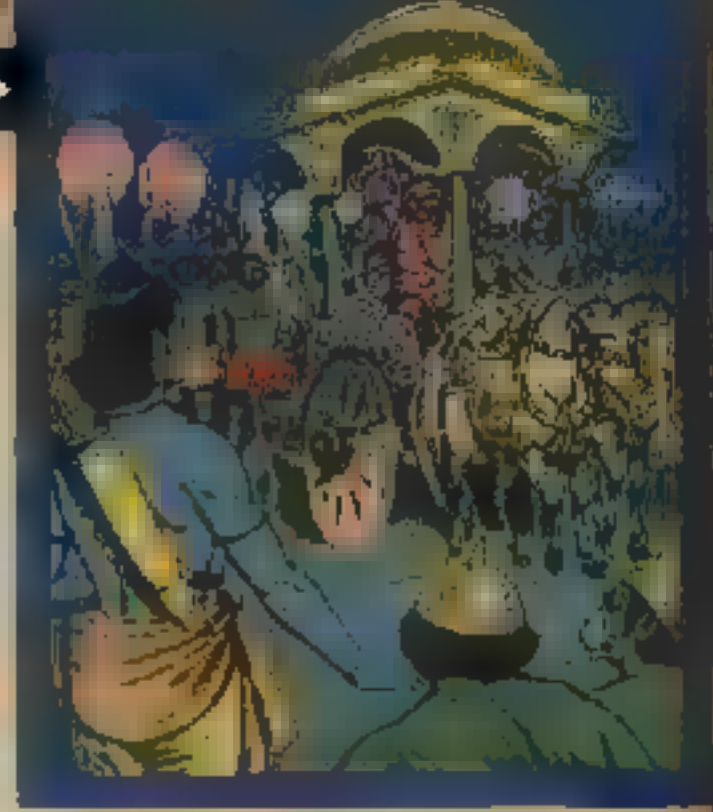
शिवाजी नेत्रा उठून गेली. हत्ती व घोडे साखळीत तोंडून आधीसून स्वताचा करव्यासाठी घुंविरां पडू लागले, जळत असलेल्या जंकेने प्रतिजिव हनुमानावर

पडले तोदेखीक ज्वालामुखीच्या लाव्हा-मागला विगू लागला.

एका वाळूच्या मागटने किडकाच्या कारीव होते वर दुसरीकडे राक्षस दुःखाने साकोसकरीत होते. पण त्या दोघांच्या जोरदण्याऐवज रामाच्या सरशुटीचा होता.

सूर्यास्त वानरवीरांना आळा केली त्यांनी राक्षसांच्या अंतःपुराच्या दारावर जाऊन अजून काढले. रावणाने वानरांना म्हाली देऊन अंतःपुराकडे येत असजेवे पाहिले. त्याने कुंभ व निकुंभ या दोघां राक्षसांना व कुंभकर्णाच्या वानरसेनेला बोववून देवण्यासाठी पठविने, ते अनेक राक्षस दोघांना बरोबर घेऊन निघाले.

वानर व राक्षस दोघांनी पनघेर सुद्धा सुरू झाले. तेव्हाक राक्षसीर जंगल वेगुद होऊन दोघांनी सुमीवाने कुंभराक्षताला दार केले व बाकींनी त्याचा माऊ निकुंभ दाला केले. कुंभ व निकुंभ दार झाल्यावर रावणाने सूर राक्षसाचा पुढला मकराक्ष शक्त वनवांनी सुद्धा वजण्यास पाठविले. मकराक्ष राक्षस सैन्य घेऊन वानरांशी युद्धान निघाला. राक्षसांच्या बाणांनी सर्व

सैन्य पडू लागल्यावर रामाने बाणवृष्टि व राक्षस सैन्याला ओपवून बाले मकराक्ष बनेदीत म्हणाला "राम, उभा रहा समोर ! मी बाणाच्या व पाषा सूड तुला उगवणार आहे."

"गप्पा झालून अथ मिळत नसतो. आपले जीव काय दाखव !" म्हणाला. शेवटि सुरू झाले. त्यांत मोडून सारशी व घोडे दारण पावल्यावर त्याला रघांतून प्रमिजीवर उतरून रामाशी युद्ध करावे लागले. त्याच्यावर रामाने आक्षेपाळ सोडले व त्याचा वध

केला. त्याच्या बरोबर आलेले सर्व राक्षस लंकेला पळून गेले.

मकराच्या वध की वार्ता कळताच रावण दातारें ओठ पावीत आपला मुलगा इंद्रजित याला बोलवून म्हणाला—“तुम्हाला किंवा कोणत्याही रूपाने तुला जसे वाटेत तसे युद्ध करून त्यांना वध करून त्यांना वध करून ये. मी स्वतः इंद्राच्या जिह्वेवर इंद्रजित हे नांव मिळविले आहेस. तू या पामर मानवांची काय कथा !”

इंद्रजिताने वदिलांची आज्ञा मिळताच हसन केले ■ एका काळ्या बकरीचा चळी

दिला. होपकुंड पचविले शाले व विजय मिळणार बावी मुक्ता मिळाली. इंद्रजित एका वदरान रथावर बसला व रथांगणवत गेला. वान/मैन्यांत रामरक्षमण शोढे उभे आहेत हे नीट पाहून नेतले व त्यांच्यावर बाणांचा मारा सुरू केला. रामरक्षमणांना हे कळले नाही की इंद्रजित आज्ञाशाली होते आहे. त्यांनी दिव्याक्ष व बाण सोडून राम आकारा आच्छादन टाकले. पण त्या पैकी एकदेसील इंद्रजिताचा व्यापक नाही.

इंद्रजिताचे बाण ज्या दिशेने येत होते त्या दिशेच्या रीत्याने रामरक्षमणांनी आपले बाण सोडायला सुरुवात केली. परंतु इंद्रजित एका जागी उभा राहून युद्ध करीत राहत. तो आज्ञाशाली विचरत खरीत युद्ध करीत असल्या कारणाने रामाचा एक बाण देखील त्याला लागला नाही.

इंद्रजिताच्या बाणांमुळे रामरक्षमणांचे शरीर रक्तबहाव झाले. वानरही फार मोठे मैत्र्ये मारले गेले. लक्ष्मणाचा राग बसला. म्हणाला—“बाती नसावाच श्रवण केव्हा-सिवाय रामांचा होणे अक्षय नाही.

“पक्षवराचा राम सर्वावर काढणे बरोबर नाही. पाहिजेतर एकदा इंद्रजिताचा दोष

॥ " रामाने लक्ष्मणाचा सूचना केली. इतक्यांत इंद्रजिताने एक सुक्ति काढली. त्याने माया करून एक प्रति सीता निर्मिली. तिला आपल्या रथांत बसविले ॥ वानरा-समक्ष तिचा वध केला. रामालक्ष्मणांना दुःस्ती करण्यासाठी तो अशा तऱ्हेने प्रगटरूपे समोर आला.

इंद्रजिताला पाहून वानर घाबरून ओरड लागले. मारुतीने एक पर्वतच छत्रीसारखा उचळून धरला ॥ सर्वांचे रक्षण केले. इतक्यांत मारुतीला इंद्रजिताच्या रथांत सीता दिसली. तिची वस्त्रे मळकी होती, या

तांड उडरलेले, मागे अशोकवनांत त्याने पाहिले होते तेच स्त्रिय रूप, सीतेला रथांत पाहून मारुतीला फार काईट वाटले. इंद्रजित सीतेला ॥ येथे कां वेऊन आला आहे हे विचारीतच होता, तेव्हांत इंद्रजिताने ॥ प्रति सीतेची वेणी धरून ओढली व तिच्यावर मारहाण करू लागला. ती 'हे राम !' 'हे राम !' असे ओरडत होती. मारुतीने इंद्रजिताला विचारले " सीतेने काय अपराध केला आठ रे लिळा असे मागवला !"

" या सीतेमुळेच तर रामलक्ष्मणांनी सुग्रीवाला पेऊत नकेवर म्हारी केडी. ॥ तिला डार करून मग राम, लक्ष्मण, आणि तुम्हां सर्वान्या समाचाराला गेलो. विधात-पातकी विभीषण ॥ मुटणार नाही." इंद्रजित म्हणाला. त्याने तलवारीने प्रति सीतेचा वध केला व म्हणाला-" जिच्यासाठी तुम्ही युद्धाला आलांत तिचा काटाच दूर केला आहे. आतां तुमचे युद्ध फुकट आहे." जमने सांगून त्याने सिंहगर्जन केली. वानर घाबरून पळून गेले.

पण मारुतीने त्यांना थांबवून विचारले- कोठे निघालांत पळपुड्यांना ! मी पुढे जातो, या माझ्यामागे !" असे म्हणत त्याने

वानरांचा पुन्हा मागे फिरावला सांगितले. आता वानरांना तेव बटला ॥ त्यांना राक्षसांचा संहार सुरू केला.

मारुतीला इंद्रजिताचा राग आलाच होता. त्याने रागांत ॥ मोठी शिला उचळून इंद्रजितावर फेंकली. ॥ ती त्याला लागली नाही. ती ॥ पडली तेव्हा तिच्या खाली कित्येक राक्षसांचा नेदामेंदा ॥ गेला

मारुती वानरांना म्हणाला-" आपण ॥ सीतेला लोडविण्यासाठी येथवर आला व प्राणाहुती दिली ती स्वर्गलोक निघून गेली. जाऊन रामलक्ष्मण ॥ सुग्रीवाला सांगा कां इंद्रजिताने सीतेचा वध केला. नंतर ते सांगतीला जमने करू ॥" वानर मागे फिरले व रामलक्ष्मणाकडे गेले. तिकडे इंद्रजित होन करण्यामाठी निकुंभिक बैल्य येथे निघून गेला.

तिकडे रामाला पश्चिमेकडील द्वाारावर युद्धाचा ओरडा ऐकू आला. त्यांना जांबवंताला विचारले-" हा आपला मारुती असेल का ? राक्षसांचा संहार करीत असेल नाहा ! त्याच्या मदतीला जा !" ते ऐकून जांबवंत पश्चिमेकडील द्वााराकडे निघाला.

त्याला वाटतच मारुती ॥ इतर वानरवीर परत येत असलेले भेटले.

मारुतीने जांबवंताबरोबर निघालेल्या अस्वळांच्या सैन्याला परत फिरावला सांगितले. नंतर तो स्वतः रामाकडे गेला आणि म्हणाला-" इंद्रजिताने सीतेचा वध केला आहे !"

ते ऐकून ब्रह्म मुळामफट तुटून पडावा तसा राम षाडचिशी जमिनीवर बेधुद्ध होऊन पडला. वानर रामाकडे धांवले. रामाच्या ठोंढावर पाणी शिंपडण्यांत आले. लक्ष्मणाने रामाला गोंजाळून शुद्धीवर

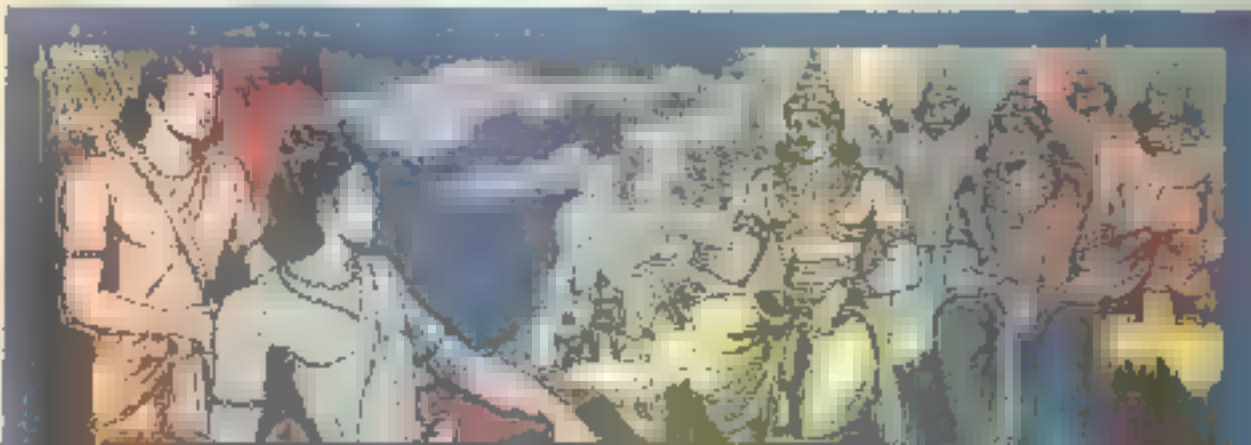
आणलें. राम लक्ष्मणाच्या मांडीवर होक ठेवून पडून होता.

इतक्यांत तेथें विभीषण आला व सर्वांना दुःखी पाहून विचारले लाभला—“अर्थ असे दुःखी कां? काय झालें तरी काय?”

“माऊलीने येऊन सांगितलें कीं इंद्र-जितानें सीतेचा वध केला. तेव्हांपासून राम हतोत्साह होऊन पडून आहे.” लक्ष्मण विभीषणाकड म्हणाला.

“हें सर्व खोटे. रावण सीतेचा वध करायला करणार नाही की करूं देणार नाही. मी सांगितलें असूनदेखील ज्यानें सीतेला रामाच्या स्वाधीन केले नाही त्याला सीतेचा वध असा झालेला कसा खरोल? इंद्रजिताला तर सीतेकडे पाहण्याची सुद्धां छाती होणार नाही. तिच्या अंगाला शिवण्याची हिंमत तो कशी करील? पाहिजे.” विभीषण म्हणाला.

रावणाकडे इंद्रजिताकडच्या आवासाचे कानो वीर उरला देखील नाही. इंद्रजित यज्ञ करण्यासाठीं निकुंभिक क्षेत्रांत जायला निघत आहे. वानरांना येऊन त्याचा यज्ञ भंग करूं नये म्हणून त्यानें ही सर्व माया केलेली आहे. त्याची युक्ति बरोबर साधली व तो आतां निविघ्नपणें आपला पुरा करील. नेतर देव व दानव दोघांनां विरुद्ध त्याला तिकायचें म्हटलें तरी तें होणार नाही. म्हणून त्याचा पुरा होण्यापूर्वी आपण सर्वांनीं निकुंभिक क्षेत्रां गेलें पाहिजे. रामचंद्रा, तूं येथेंच रहा. काळजी करण्याचें कारण नाही. लक्ष्मणाला माझ्याबरोबर जायला परवानगी दे. त्याच्या हातीं इंद्रजिताचा निधित आहे. जास्त उशीर न करतां आतां आपण निघालें पाहिजे.” विभीषण म्हणाला.

हव-प्रांगड चरित्र

[२]

मोहिनीबरोबर हव-प्रांगड राजधानीकडे परत होऊन असतां वाटेत पोल्यांच्या पर्यांखाली एक तुडवली गेली. हव-प्रांगडानें उतरून तिच्या तोंडावर पाणी शिंपवून तिला मावध केले. तेव्हां म्हणाली—“राजा मी एका ब्राह्मणपत्नी आहे. माझा नवरा इतरांचेबरोबर नीट वागतो पण त्याच्या अंगाचा जणुंकांती त्वकाज उडून जातो. औषधपाणी करून घेतला तरी चालत नाही शक्य आहे हें नवरा मलाच कळलें. तसें औषध-पाणी घ्यायला एक योगिणी होती. तिने दिलेला तर्क आणून मी त्याच्या गळ्यांत बांधला. तेव्हां पासून ते शयरोयानें आजारी पडले. काहीं दिवसांनीं त्याच्या तोंडावर मला

संयुक्त दिसूं लागली. ते म्हणाले—“मला मला! मी दास होऊन राहीन.” मी पाचरून पुन्हां त्या योगिणीकडे व हात जोडून विनंति केली. काटेकड तें करून पतीला बाचव. योगिणीने मला मंत्रबलेची मुली दिली. ती उगाळून मी पतीला दिली. त्यामुळे माझ्या पतीची तब्येत सुधारली व ते माझ्या मलाप्रमाणें चालूं लागले. परंतु माझ्या हातून हें चालूच नव्हतें. त्याबद्दल मी अनेक नरकयातना सडून केल्या. शेवटीं मला हा गार्दचा जन्म मिळाला. म्हणून ब्राह्मणांनीं मला तुला मिळालेला पुण्यलाभ मला दे व माझे रक्षण कर.”

तें ऐकून मोहिनी म्हणाली—“प्रत्येकानें स्वताच्या वांढ्याचा कर्मभोग भोगावयाचा

असतो. जर या पापिणीचे रक्षण केले तर सर्पिणीला पाजल्या सारखे होईल."

"तुझे म्हणणे बरोबर नाही, मोहिनी! परोपकार करणे मत्प्रेम मानवाचा धर्म आहे!" असे म्हणत रुक्मांगदाने आपली पुण्याई गाईला केली. गोरूपांत एक दिव्य निवाली बैकुंठ ठोक निवून गेली. नंतर रुक्मांगद मोहिनीसह राजधानीस पोचला. राजधानीत सर्वत्र आनंद. रुक्मांगदाचा पाहून रुक्मांगदाला आनंद झाला. आपल्या बडिलांशी लक्ष जालेल्या मोहिनीला

माता समजून चित्रांगदाने आदरपूर्वक नागविलेच, त्याचबरोबर आपल्या नाईची समजूत घालून तिचे विसरण शांत केले.

ते सर्व पाहून मोहिनीला आश्चर्य वाटले. रुक्मांगदाच्या इतर पत्नींना तुटून रुक्मांगदाचा मनस्वी राग आला. रुक्मांगदाने त्यांची समजूत घालून त्यांचा राग देखील शांत केला.

रुक्मांगद नेटला देखील नाही, हे पाहून रागावेल या विचाराने मोहिनीने स्वतः होऊन तिच्याकडे पाठविले. रुक्मांगदाच्या इतर राण्यांच्याकडे दत्तमोक्षम वस्त्रालंकार पाठवून रुक्मांगदाने त्यांचा राग पूर्वीच शांत केला होता.

रुक्मांगद एकदा ससैन्य मलयगिरि पर्वतावर गेला. तेथील राजांना जिकून तो पांच मणी घेऊन आला. एका मंत्रशक्तीने सोने दुसऱ्या मण्याच्या प्रभावाने अलंकार मिळत. मण्याच्या सहाय्याने यौवन येई. एक मणी उत्तम राजवाडा देई तर एका मण्याच्या सहाय्याने बाकीसाठी उडता येई. रुक्मांगदाने ते पांचही मणी आपणून आपल्या बडिलांना दिले आणि

प्रार्थना केली की यौवन देणारा मणी मोहिनीला द्यावा.

रुक्मांगदाने आपल्या मुळास विवाह करून घेण्यास सांगितले. त्याने वरुण-कन्येशी आणि नागकन्यांशी लग्न करून घेतले.

मोहिनीला रुक्मांगदाबरोबर येऊन आठ वर्षे छोटकी होती. त्याने मोहिनीला कार्तिक मासाचे न दसम धर्म सांगितला व म्हणाला, सर्वात म्हणजे दीपदान होय. कार्तिक महिन्यातल्या सर्व मह संस्कारांचे वर्णन ऐकून मोहिनी होईल!" पंथी तरी सांगत

म्हणाली—"माझ्याकडून नाही होणार ही मते वैकल्ये, पाहिजे आपण आपल्या भोरल्या पत्नीबरोबर मते करावी."

रुक्मांगदाने संव्यावलीला विचारले—"तुं कशील का कार्तिक! मी मोहपाशांत सांपडून कार्तिक केले नाही. या करण्याचा विचार आहे व ते तुझ्याबरोबर!" संव्यावली गोष्टीस कवळ झाली.

काही काळ झोरला. एकदा रुक्मांगद मोहिनीबरोबर विदार करीत असता त्याला—"एकादशी करणाऱ्याला शिक्षा होईल!" पंथी तरी सांगत

४०. - सयाम

सयामचे राजधानी येन नदीच्या पश्चिमेकडील तीरावर अत्यंत सुंदर व अनेक (अवकाश) आहे. त्याची उंची ३०० फूट आहे. सर्व विप्रविनिर्गतांच्या चिनीमानीच्या दिश्यांनी बांधलेले आहे. सर्वकाळात त्या विटा अमतात. ते एक सुप्रसिद्ध बौद्ध तीर्थक्षेत्र आहे.

असल्याचें ऐकूं आलें. स्वमांगदानें मोहिनीला एकादशी करण्य्यास सांगितलें.

मोहिनीला त्या गोष्टीचा राग आला. म्हणाली—“तूं विवाहप्रसंगी एक वचन दिलें होतेंस. तें पालन कर. नाही तर तूं जेवढी पुण्याई गिळविली आहेस ती नष्ट होईल. आणखी एक गोष्ट, गरोदर स्त्री, गृहस्थ, अशक्त मनुष्य, लहान बुद्ध करीत असलेला वीर यांनीं प्रत्येक व्रत करण्याची नाही, असें मला स्वतः गौतम करींनीं सांगितले आहे.”

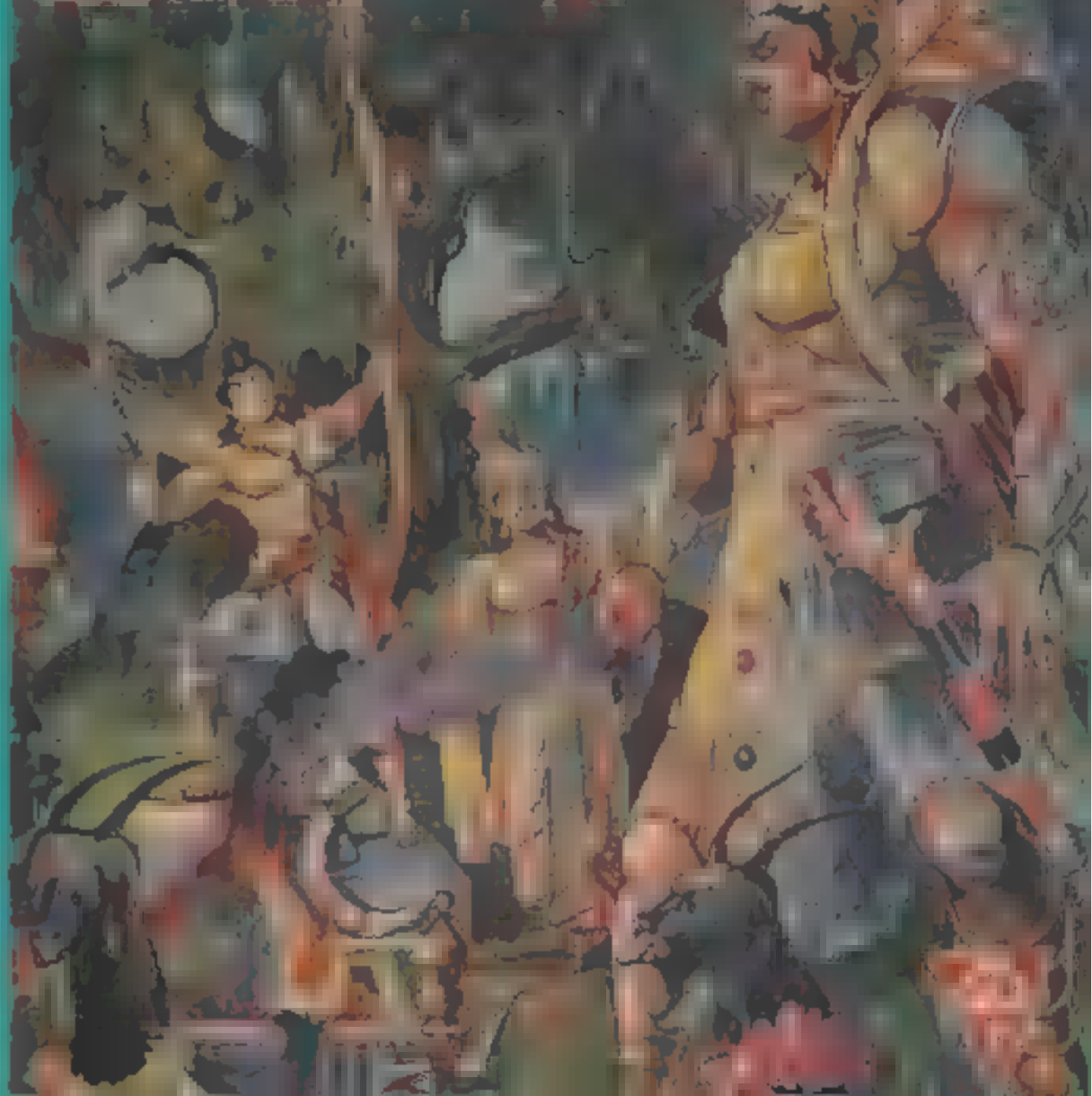
स्वमांगदानें अनेक प्रकारें मोहिनीचे वळविण्याचा यत्न पाहिला. तो म्हणाला—“एक व्रत न करण्याची गोष्ट सोडून तूं सांगशील तें करावयास मी आहे.” ती म्हणाली,—“या गोष्टी वेदांत कोठें आहेत !” स्वमांगद म्हणाला—

“वेदांत नाहीत पुराणांत न इतिहासांत सांगितल्या आहेत.”

“कोणी सर्वज्ञ जाहण येऊन माझ्याशीं वा विषयावर शस्त्रार्थ करीत तर तो देखील मला मत्त करण्याची गरज नाही हेंच सांगेल.” मोहिनी म्हणाली.

स्वमांगद राजानें गौतम मुनींना बोलाविलें. मोहिनी म्हणाली—“अज आहे. प्राणरक्षणासा आवश्यक आहे. जीव असेल तर कर्म घडेल. कर्म करण्याची शक्ति असेल तरच धर्माचरण घडेल. प्रकारंजन राजाचें कर्तव्य आहे. त्यानेंच उपवास करून मजेला दुःखी तर त्याला नरकवास भोगावा लागेल.” मोहिनीचें म्हणणें बरोबर असल्याचें गौतमादिक मुनींनीं सांगितलें. (पुढें चालू)

भारताच्या इतिहास

बहिरामखानाला वाटेला लावल्यानंतर

अकबराला दोन वर्षे थोडी स्वस्थता मिळाली. त्याची आई व तिचा मुलगा आदम अकबरावर आपला अधिकार गाजवू लागले. पुष्कळ दिवस अकबर चांदशाहनें तें सहन केले. नंतर त्यानें आदमचा कोटा दूर केला.

चालीस दिवस पुत्रशोक करीत राहल्यावर आदमची आई पण वारली.

१५६२ च्या मे महिन्यानंतर अकबर पूर्ण स्वतंत्र झाला. त्यानें मोगल साम्राज्याचा बळकट पाया घातला. साम्राज्य स्थापन करण्याच्या कार्यां त्याला जेवढे यश मिळाले तेवढे इतर एकाहि मुसलमान राज्यकर्त्याला मिळाले नाही. त्यानें ४० वर्षे राज्य केले. आपले साम्राज्य वाढविण्यासाठी व तें बळकट करण्यासाठी तो सतत खटपट करीत राहिला.

मध्यप्रदेशांतल्या कडील प्रांतांतल्य गरह कदंग राज्याचा राजा वीर नारायण राज्य करीत असे. तो रमांनें लहान होता. त्याच्या आईचे नांव दुर्गावती असे होते. तिच्या शिरावरच राज्यकारभाराची जबाबदारी होती. आपल्या असामान्य सौंदर्यामुळे व पराक्रमांमुळे तिची देशभर ख्याती होती.

१५६४ साली अकबराने राज्यावर स्वारी करण्यासाठी आसफखानाला पाठविले. आसफखानाचा जय झाला. दुर्गावतीला हा पराभव फार अपमानकारक वाटला व तिनें गालमहत्मा करून घेतली. वीर नारायण याने दैवील मरंपकेंत आपले राज्य स्वतंत्रच रहावे म्हणून युद्ध केले. अकबराने राज्याचा कांही भाग आपल्या अमलाखाली ठेवला व बाकी

दुर्गावतीच्या वंशजांना देऊन टाकला. अकबर चांदशाहनें आपल्या अमलाखाली आणलेला भागच पुढे मोघाळ या नांवाने प्रसिद्ध झाला.

उत्तर हिंदुस्थानांत रजपुतांचे वर्चस्व काळांतहि होते. भारताच्या त्या काळच्या इतिहासांत प्रामुख्याने भाग घेणारे तेच होते. त्यांच्या गदरीशिवाय साम्राज्य स्थापन करणे अशक्य आढे याची जाणीव त्यांच्या मनांत होती.

मोगल पटाणांसारखे याच देशांतले रहिवासी नव्हते. ते वाहेरून आले होते. म्हणून चांदशाहाने रजपुतांशी सन्ध करून घेण्याचे ठरविले. औदार्य व चातुर्य दोन्हींचा प्रयोग करून त्यानें रजपुतांचीं भनें वळवून घेतली, इतकीं वर्षे त्यांनीं अकबराच्या साम्राज्याची सेवा मनोभावे केली. त्यांचे शौर्य व मोगलांचे चातुर्य या दोन्हींची जोड होती म्हणूनच मोगलांचे साम्राज्य स्थापन होऊ शकले.

१५६२ मध्ये (अंबर) जयपुरचा राजा विहारीमल याला अकबरासमोर मान तुकवाची लागली. त्यानें अकबराशीं विवाह संबंध स्थापन केला. तो आपला मुलगा मगवान-दास व नातू मानसिंह याला घेऊन आला

जाऊन राहू लागला. अकबराच्या गदरी पंच हजारी म्हणून त्यानें नोकरी घाली. त्याचा मुलगा व नातू दोघे अकबराच्या सैन्यांत नोकरी करू लागले. अशा तऱ्हेनें मोगलांना अनेक पिढ्या नोकरी करीत राहणाऱ्या रजपूत कुटुंबाचे सहाय्य लाभले.

परंतु मेवाडच्या राणाने अकबरासमोर आपली मान तुकविली नाही. त्यांनी गुजराथ मधून पळून आलेल्या बाजबहादुर नांवाच्या सुलतानाला आपल्या आश्रया ठेवून घेतले.

मेवाडचे राज्य अकबराच्या डोक्यांत सरत होते. परंतु राणासंग याच्या मृत्यूनंतर

त्याचा मुलगा उदयसिंह योग्य आसक
नव्हता. आपसांतल्या भाऊबंदीचा पण
फायदा अंजळाला मिळाला. मेवाडवर
स्वारी करण्यासाठी तो संधी पाहू लागला
व त्यासाठी तयारीपण करू लागला.

१५६७ च्या आक्टोबर महिन्यांत अकबराने चित्तोडच्या किल्ल्याला घेता दिला. छत्रसिंह आपला किल्ला देवाच्या भवंकशावर सोडून छोंगराला प्रदेशांत पळून गेला. परंतु त्याचें भाऊ वीर जयमल ३ पक्षा चार महिने अकबराच्या सैन्याला धोपणून होते. शेवटी अकबर कादशाहसी गोष्टी लागल्याने जयमल रणांगणावर पडला. नंतर पक्षादेखील शुद्ध करीत असतां मरण पावला. ~~छत्र~~ सैनिकदेखील एकेक धरून मरण पावले. राजपूत स्त्रियांनीं जोरूर धरून मृत्यो रक्षण केले.

नंतर अक्बरांनी सत्सैन्य चित्तोडच्या
 किल्ल्यांत प्रवेश केला. चित्तोडचा किल्ला
 मर झाल्यावर इतर राजपूत राज्यकर्त्यांनी
 पटापट अक्बर बादशाहचे आधिपत्य
 स्वीकार केले.

१५६७ मध्ये रणथंभोरच्या राजाने
 किल्ल्याची काही अवयवचानुशाहच्या हाती
 दिली व त्याच्या पदरी नोकरी स्वीकारली.
 त्याच वर्षी कालिंजरचा राजादेखील अवध
 बगदादच्या मांडलिक झाला. कालिंजराचे
 पतन ३ नोव्हेंबर १५६७ वाढील
 फार उपयोगी पडले.

१५७० मध्ये विकानेर व जेसलमीरच्या
राज्यकर्तांनी अकबर बादशाहसमोर गुदगे
टेंकलेच, त्यानंतरांघर त्यांनी आपल्या
राजकन्यांना विवाह अकबर बादशाहशी
करून त्याच्याशी सम्य केलें.

नेहरू चरित्र

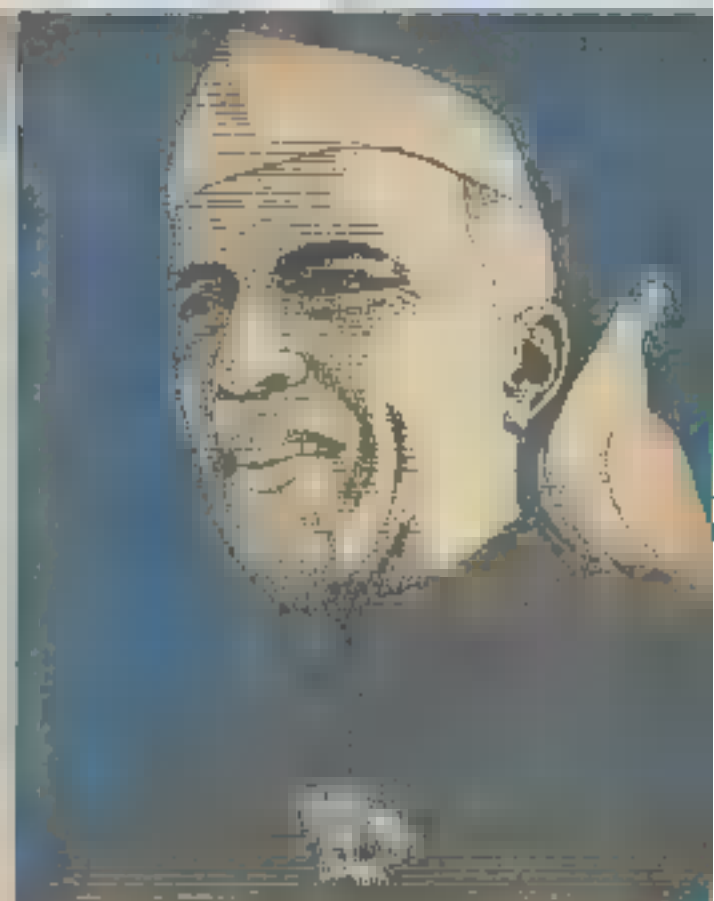
[१०]

जवाहरलाल नेहरू सर्वोच्च १७२१

साली तुरंगांत गेले. वर्षे पूर्वा
त्यांचा विवाह दिल्ली येथे वसंत पंचमीच्या-
दिवशी झाला. यथे नांव कमला कील
असे होते. कोल हे काश्मीरी दिल्ली
येथे कायम राहू लागले होते. कमला
सहपातल उच्च बांध्याची होती.

कमला नेहरू ~~कमला~~ स्वभाव गती
सागुवाच होता. अपरिचित व अनोळखी
लोकांजवळ त्या बोलत नसत, परंतु
~~कमला~~ नातेवाइकांभरोबर मित्रमंडळी
बरोबर त्या भोक्ळेपणी बोलत. त्या फार
हुशार व व्यवहार कुशल होत्या. त्यांचे
विचार स्पष्ट होते व ते त्या भोक्ळेपणाज
इतरांसमोर मांडीत.

दोषांचा तो प्रेमविवाह नव्हता, वडील-
पाया लोकांनाच तो संवंध जुळवून आणला
होता. मेहरूंच्या मातोश्री स्वरूपराणी मेहरू-
यांनी कोणाकडे तरी त्या जेवायला गेल्या
असतां कमलाला पाहिले व या रूपवती

मुलीलाच आपली सुन वल्लभ न्यायचें
मनाशी ठरविलें.

कमला सामरी आली तेव्हा मोतीलाल-
जोंच्या कुटुंबांत राजकौश वाचटल शिरली
नव्हती. चार वर्षे राजवाड्यांतल्या राजकन्ये-
सारखी कमला नेहळू राहाली. आनंद
भवनासारखा राजवाडा, नोकर चाकर, कुर्मी
घोडे, वाहनें वगैरे सर्व बादशाही भाट होता.
घरांत सर्वत्र गालीचे अंधारलेले असत.
मूल्यवान चिनी मातीचीं ■ काचेचीं सुंदर
■ उत्तमोत्तम भांडीं. लहानांसाठीं लहान
तट्ट तर मोठ्यांसाठीं अरबी घोडे, पाहण्याचे

गुहा फक्त आठ मैलावर आहे असे त्यांना मागण्यांत आले. वाटेत सर्फीच्छादित डोंगर डोंगर होता. परंतु त्या सर्वांची फिकीर न करून एका भनगराला बरोबर घेऊन ते कांहीं लोकांसह पुढे निघाले. परमपरांना दोरगंडांनी बांधून ते सर्फीवर चढू लागले. कित्येक ग्लेशियर व उंच डोंगर, एकेक पाऊल टाकत कठीण झाले.

पहाटे वाजता निघाले ते रुपारी वारा वाजता एका विस्तीर्ण मैदानांत पोचले. महा मैलांचे मैदान पार केल्यानंतर डोंगर उतरून गेल्यावर अमरनाथची गुहा होती. सर्फीच्या मैदानांत जागोजागी मोठमोठ्या चिरा व भेगा होत्या. त्यांवर सर्वांनी सर्फ पडले होते. त्यावर पाय ठेवताच शवावर लाल घसरून खाली पडले. ती एक मोठा खड्डा होता. फमरेला बांधलेले दोरगंड

न तुटल्यामुळे ते संवटांतून वाचले. नाहींतर त्यांचा शोध लावण्याच कित्येक दिवस लागले असते. इतके झाले तरी ते हिमन हासून बसले नाहीत. पुढे निघाले. जितके पुढे जावे तितक्या चिरा व संदक वादतच गेले. शेवटी हताश होऊन सर्वांना परत फिरावे लागले.

पुढे मानससरोवर पैलाश पर्वत वगैरे प्राकृतिक भौदर्य पाहण्याची स्वप्ने त्यांनी कित्येकदा पाहिली परंतु कसत कधीच मिळाली नाही. कारण त्यांच्या आयुष्याला एक निराळेंच वळण लागले. काहीच यात्रा ऐकत देल्याचा करण्याकडे त्यांचे मन जास्त आतुर होत गेले. भारताचे प्रधान मंत्री झाल्यावर मात्र ते काश्मीरला पुन्हा गेले. सर्फीच्छादित डोंगर पाहिले व लहानग्या पण गेले.

दुर्गा नानंदिनी

[११]

[विचलित जगतसिंहाच्या नावी लिहिलेल्या पत्रांत वैष्णवांचे मजकूर लिहिला-
“अमिरामल्हारीचा संबंध एका शुद्ध श्रीची संन्यास भेत्तापूर्वी झाला होता व कोचे
आईवडील होत. वीरसिंहाचे विमलेवर प्रेम होती. परंतु मानसिंहांनी सिध्याची मग
करावमास रागितले तेव्हा त्यांनी एका शुद्ध श्रीच्या मुलीशी करण्याचे नाकारले. परंतु
शेवटी वीरसिंहांना करावे लागले. त्यामुळे वीरसिंहांच्या मनांत विमले-
विचो मोठी पडली व ते मानसिंहांचे हावबेरी झाले. अर्जुन तिला वीरसिंहांची
राखी म्हणून रडावे लागले. नंतर दिवाणाफ्दल विमला व तिच्यापेक्षा महाराजांच्या
दाम्नीत ठेवल्या गेल्याचे ऐकून छंद त्यांच्या मनाला बसला.]

रात्रभर जगतसिंह जंबवणावर तळमळत
पडून राहाला. तिलाचसेने नवाबाची
एक आई म्हणून जगण्यापेक्षा आनंदहत्त्या
करून घेऊन नये असे देखील त्याच्या
मनांत आल्याशिवाय राहाले नाही.

याच विचारांत मग असनां केव्हा त्याचा
होळा लागला हे त्याचे त्यालाच कळले
नाही. दुसऱ्या दिवशी सकाळी उस्मान-
खानाने त्याला उठविले व त्याच्या हातांत
एक पत्र दिले व म्हणाला-“शुबराज ! हे

लिहून देणारीला मी ते आपणाकडे पोचवीन असें यत्न दिले होते. सवडीने वाचावे. मी दुपारी पुन्हा येईन व या पत्राचे कांही उत्तर असल्यास ते तिच्याकडे पोचते करीन." असें सांगून तो निघून गेला.

जगतसिंहाने ते पत्र सुरवातीपासून शेवटपर्यंत वाचले. वाचून त्याने ते जाळून टाकले. त्या पत्रासुळे जगतसिंहाच्या मनांत विचारांचा जणु कांही अग्नीच पेटला.

उस्मान दुपार उलटल्यावर जगतसिंहाकडे गेला. जगतसिंहाने उत्तर लिहून ठेवले होते.

ते त्याने उस्मानला दिले. उस्मानने ते पत्र वाचले त्यांत दोनच दोन ओळी होत्या—“दैवगतीच ही. परंतु तू माझ्यावर जे उपकार केलेस ते माव मी कधी विसरणार नाही. तू सुराखरीच पतिव्रता असशील तर तू देखील वीरेंद्रसिंहांच्या पाठोपाठ निघून जावेस.” —जगतसिंह.

उस्मान ते पत्र वाचून म्हणाला—
“युवराज ! किती कठोर आहेस तू !”
जगतसिंहाने व्यंग्य केले—“पठाणांहुन जास्त !”

उस्मान खोचक शब्दांत म्हणाला—
“म्हणून पठाणांनी तुझी सेवा शुश्रूषा करण्यांत मारें पुढे पाहिले नाही वाटते !”
जगतसिंह थोडा नमला व म्हणाला—
“तुझ्या विरुद्ध मला कांही बोलावयाचे नाही. तू फार प्रेमाने मला वागविलेस. मी कैदेत असलो तरी तूच मला प्राणदान दिले आहेस. तू आपल्या एका हाडवेऱ्यावर उपकार केले आहेस. मी तुला कैदी आहे. मला तुझ्या दयेची व कृपेची अपेक्षा ठेवण्याचे कारण नाही. मला सातळबंडांनी वाचून ठेव. सौन्याच्या पित्रव्यांत ठेवण्याचे कारण !”

“युवराज ! संकटांना आव्हान करण्याची गरज नाही. ती स्वतःच वाढत येतात.”
उस्मान म्हणाला.

“मऊ गादीच्या ऐवजी वगडावर शोषणे सध्या रजपुताला अवघड वाटत नाही. कतलखानाचा सूड उगवणे मला शक्य नाही तर मरणाची शिक्षा मी हसत हसत भोगू शकेन.” जगतसिंह म्हणाला.

“युवराज ! पठाण बोलतो ते प्रमाण करून दाखवतो.” उस्मान म्हणाला.

“धमकी दिव्याने भिऊन जाईन असे वाटले होय !” जगतसिंहाने विचारले.

उस्मानला त्याला करावयाचे होते ते कळत त्यावेळीच आटवले. म्हणाला—“होय ! पण मी एका विशिष्ट कामासाठी म्हणून आलो आहे.”

जगतसिंहाने चकित होऊन विचारले—
“ते कोणते बुवा !”

“मी जे कांही बोलत आहे ते नवावा-
तपेच बोलत आहे !” उस्मान म्हणाला.

“टीक !”

“या बुद्धाचा परिणाम रजपूत व पठाण या दोघांचे बळी पडण्यांत झाला आहे.”

“पठाणांचा सहार करण्याचेच आम्ही मत घेतले आहे.”

“ते खरे असेल ! पण मॉन्ही बाजूचे कित्येक लोक माणस मुकले आहेत. एकाच पक्षाचे लोक मरतील असे थोडेच आहे. ज्यांनी मंथारणचा किल्ला जिंकला ते अगदीच भितरे असतील असे का वाटते तुला ?”

“नाहीं ते चांगले सशक्त पराक्रमीच आहेत.”

“ते कांही असो, आपल्या पराक्रमाच्या कुशारक्या मारणे माझा उद्देश्य नाही. मोंग-

“आमच्या नवाबसाहेबांची संधी करून घ्यायची इच्छा आहे !”

“ही कशी काय संधी !”

“दोघांना स्वतःचा हक सोडा सोडा सोडावा लागेल. कलकत्त्याने बंगाल प्रांतात जो माग जिंकला आहे तो सोडायला तो तयार आहे. कलकत्ता येईल जी कुमक येईल ती मानसिंहाची परत करावी व आमच्यावर म्हारी करून आम्हांला जिकण्याचा विचार सोडून द्यावा. या संधीमुळे पठाणांचे नुकसान आहे, बादशाहाचे नाही. कारण इनके रक्त सोडून जिंकलेला सर्व प्रदेश परत द्यायला आम्ही तयार आहो. अकबराने जो प्रदेश जिंकला नाही तोच प्रदेश अकबराला सोडावा लागेल.”

“पण हे सर्व कलकत्त्याचा अर्थ ! संधी वगैरे जी काही करावयाची असेल तिचा हक राजा मानसिंह यांच्याकडे आहे, त्यांच्याकडे दूत पाठव.”

“दूत पाठवले आहेत. पण मानसिंहांना पठाणांनी तुला ठार केल्याचे कोणी सांगितले आहे असे कळते. पुत्रशोकाने त्यांना एकहि काम सुचत नाही. जगतसिंह जिवंत आहे

ही गोष्ट दूताने त्यांना सांगितली तरी ती त्यांना खरी वाटणार नाही. परंतु तू स्वतः जाऊन त्यांच्याशी हे सर्व बोलल्यास तर ही संधी घडून येईल.”

“माझे हस्ताक्षर ओळखून महाराजांचा विश्वास वसेल, मी स्वतः जाण्याची गरज !”

“महाराजांना वस्तुस्थितीची कल्पना असणे शक्य नाही. याशिवाय तुम्ही प्रत्यक्ष घेऊन शाह्याने त्यांना जे समाधान होईल ते तुम्ही पत्र पाहून होणे शक्य नाही. कलकत्ता गांध म्हणजे तुला मुटका मिळेल. या सर्व गोष्टींना विचार करून नवाबांनी तुलाच महाराजांकडे पाठविण्याचे ठरविले.”

“वडिलांकडे सगळी काही हरकत नाही.”

“ठीक, संधी करणे महाराजांना मान्य नसेल तर तुला परत यावे लागेल ! हे वचन दे.”

“वचन दिल्यावर मी त्याप्रमाणे वागेनच हे करावून ?”

उस्मान स्मित करून म्हणाला—“रजपूत वचन देऊन ते मोडत नाही ही गोष्ट प्रत्येकाला माहीत आहे.”

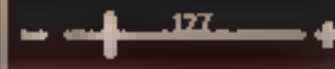
“मी वडिलांना भेटून परत येईन हे वचन देतो.”

“अटी आमच्या तर्फे सुचविण्यांत आल्या आहेत त्यादेखील आपल्या वडिलांकडून मान्य करवून घेण्यास तू यथाशक्ति यत्न करशील असे वचन देखील तू दिले पाहिजेस.”

“हे घायला मी तयार नाही. पठाणांचा पराभव करून हा प्रदेश जिंकण्यासाठी बादशाहाने आम्हांला पाठविले आहे. संधी करण्यासाठी पाठविले नाही. संधी करायला किंवा ती सोडायला आम्हांला अधिकार दिलेला नाही.”

लांशी येर करून ओरिसा प्रांतात घडून राहाल्याने पठाणांचे हित आहे असे नाही वाटत गेले. परंतु त्याच बरोबर ओरिसा प्रांतांतल्या पठाणांना करून घेणे देखील दिल्लीच्या बादशाहाला तितकेच सोपे काम नाही, ओरिसा दिल्लीपासून किली दूर आहे हे तुला माहीतच आहे. इतक्या दुरून उंटावरून शेळ्या हाकलणे बादशाहाला शक्य आहे का ! या युद्धाचा परिणाम फक्त दोन्ही पक्षांची प्राणहानि !”

“त्याला आता काय उपाय !” जगतसिंह म्हणाला.

उस्मानखानाच्या तोंडावर आनंद व दुःख दोन्हींचा आभास झळकू लागला, तो जगतसिंहाला म्हणाला—“सुवराज ! तू रजपूत जातीला शोथेल असेच बोललास. विचार कर स्वतःची सुटका करून घेण्यास पाहून चांगली संधी तुला मिळणे शक्य नाही.”

“मला सुटका मिळाली नाही तर बाद-राहाला त्याची फिकीर करण्याचे कारण नाही. कारण माझ्यासारखे कित्येक रजपूत आहेत त्यांच्या पदरी.”

“मी म्हटल्याप्रमाणे तू वचन दिले नाहीस. नवाब तुझ्याशी कसा वागेल हे

नाही सांगता येणार.” “मला कैदेत टाक. मी पूर्वीच सांगितले आहे.” जगतसिंह म्हणाला.

“एवढ्यावर मनाचे समाधान होईल हे कोण सांगू शकेल !” उस्मान म्हणाला.

“फार तर वीरेंद्रसिंहांना त्याने जसे ठार केले तसा मला ठार करील. वापेसां जामत करणार !” सुवराज म्हणाला.

“ठीक, तर मग मी येतो.” असे सांगून उस्मान निघून गेला.

वेळाने एक अधिकारी प्रोचर चारसहा सशस्त्र सैनिकांना घेऊन आला. त्यांना पाहून जगतसिंहाने त्यांना विचारले—“तुम्ही कदाका अगला आहां इकडे !”

“आपल्याला आणखी एका जागी घेऊन जाण्यासाठी.” तो अधिकारी म्हणाला. “मी तयार आहे, बला.” असे म्हणत जगतसिंह उठून त्यांच्याबरोबर निघून गेला.

त्याचदिवशी नवाबाचा बाढदिदम होता. सकाळपासून सर्वत्र आनंदाचे वातावरण होते. जागोजागी नृत्य गायनादि चालू होते, दानधर्म चालू होता, किंवा भेजवल्या चालू होत्या. गप्पा गोष्टींत लोक रंगून गेले होते.

रात्री विमलाने नवाबाचा सारा महाल पाह्या घातला व कशी तरी तिलोत्तमेच्या सोलीत जाऊन बसली. “निने मी आले आहे तिलोत्तमा !” म्हणताच ती उठून उभी राहाली व तिच्याकडे टक लावून पहात उभी राहाली.

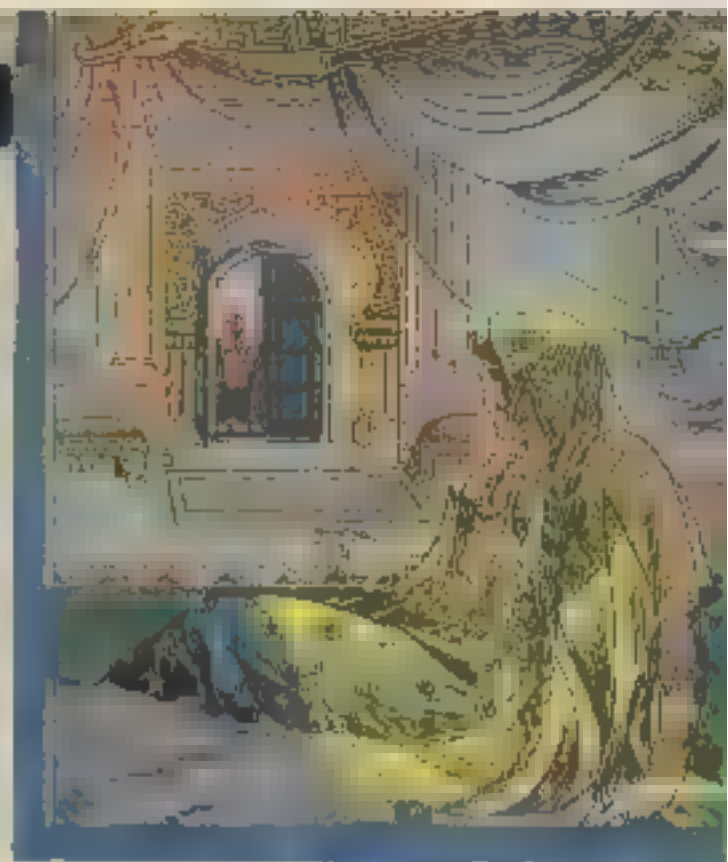
“वेईन म्हणून सांगितले हातें त्या प्रमाणे आले आहे, मग बोलत कां नाहीस !”

“काय बोलायचे ! जायचे ते होऊन गेले.” तिलोत्तमा म्हणाली. तिच्या मनात ती बराच वेळ होती. स्पष्ट कल्पनासारखे होते.

“अशी रात्रंदिवस राहालीस तर कसे होईल !” विमला म्हणाली.

“भेलेच तर कोण आहे रडायला मागे ! जितके लवकर मरण येईल तितके बरे. इतके दिवस मी जगले कशी हेच कळत नाही मला.” तिलोत्तमा म्हणाली.

विमलेच्या डोळ्याला देखील टिपे आली. डोळे व आस सोडून ती म्हणाली—“वेळ नसल्यामुळे म्हणा किंवा आपण या नव्या परिस्थितीत बोक्या बदलून जाऊ ही आज्ञा वाळवून त्याने आपणाकडे दिले नसावे. आज

आपण दिसली नाही तो काय करील हे नाही सांगता येणार.”

“दुसरा कांही मार्ग नसेल तर मी आत्महत्या घेण्यास तयार आहे.” बोलतांना तिलोत्तमेचे सर्व अंग हादरून गेले.

“अशी हताश झालीस तर कसे चालेल ! थोडा धीर धर, येथून बाहेर पळून जाण्याची व्यवस्था मी केली आहे.” असे म्हणत कमलाने आपल्या पोशाखांत लपवून टेंबलेली एक कटवार व उस्मानने दिलेली अंगठी काढून दाखविली.

“ही कडवार कोटें मिलाली?”

“काल आस्मानीला नव्हते का मेठलें? अभिरामस्वामींनीं त्यांच्याबरोबर ही पाठविली होती.”

“अन ही अंगठी?”

“मला पटून जाण्यासाठी म्हणून उस्मानें दिली आहे.”

तिलोत्तमेच्या तोंडातून थोडा वेळ पळव उमटोना. तिची छाती धडधड होत होती.

“हे जुने कपडे राहू देत! चांगले नेसून जा नृत्यगान चालू आहे तिकडे.” विमला म्हणाली.

“उंहं...” तिलोत्तमेने नकार दिला.

“नाहीतर तुला बाहेर जातां येणार नाही.”

तिलोत्तमा रडू लागली.

“धीर धरून मी सांगेन तें मुकाबलें कर. तुझ्या रक्षणासाठी मी आणखी एक युक्ति योजून ठेवली आहे.” विमला तिला धीर देत म्हणाली.

“ही अंगठी जवळ ठेवून घे. तूं नृत्यगान चालू आहे तिकडे जाण्याची सुद्धा गरज नाही. “मध्य रात्र उलटेपर्यंत गायन वादनादि चालू राहील. अंगठी घेऊन तूं अंतःपुराच्या दाराजवळ उभी रहा. तेथे तुला एक सैनिक दिसेल. त्यानें तुला अंगठी दाखविली तर तूं ही अंगठी दाखव. तो तुला अभिरामस्वामींकडे पोचता करील किंवा तुला बाटेल तिकडे तो घेऊन जाईल. अगदीं निर्भयपणे तूं त्याच्याबरोबर जा. बाटेल तुला कोणी भडवले तर ही अंगठी दाखव. कोणी अडविणार नाही.” असे सांगून विमला निघून गेली. [चालू]

मित्रद्रोह

विक्रमाकानें हट्ट सोडला नाही. तो पुन्हां शाडाजवळ गेला व आशायकून भेल सांध्यावर काढून घेऊन समानाकडे निघाला. तेव्हा भेतांत बसलेला घेताळ त्याला म्हणाला-“राजा! तूं कोणाकरितां इतके सहन करीत आहेस हें मला नाही कळलें. एव मार्गसिंहासारखें तुझ्या पदरीं पडूं नये म्हणजे झाले. कंटाळा येऊं नये म्हणून मी त्याची गोष्ट सांगतो. ऐक!” असे सांगून घेताळ गोष्ट सांगू लागला.

चतुरगिरी नांवाच्या राजाला चित्रसेन नांवाचा एक मुलगा होता. चित्रसेनाची मार्गसिंह नांवाच्या एका शिकाम्याच्या मुलार्शी लहानपणापासून मैत्री होती. त्याचें नांव मार्गसिंह असें होतें. दोघे समवयस्क होते. दोघे नेहमीं बरोबरच हिंडत फिरत.

पुनराज चित्रसेन वयांत आल्यावर राजानें राज्याभिषेक करविळा व स्वतः बान-प्रस्थारश्मार्त प्रवेश केला.

राजा शाक्याबरोबर चित्रसेनाच्या स्वभावांत मोठा झाला. आतां त्याला मार्गसिंहासारक्या सोबल्यांची गरज उरली नाहीं. परंतु मार्गसिंह मात्र आपल्या जुन्या मित्राला कधी विसरला नाहीं. आपला बालमित्र आतां राजा आहे आप-कोणत्या गोष्टीची कमतरता ! असे वाटे. हा खुळेपणाधुळे त्याने स्वतःच्या राहणींत कांहीं बदल केला

नाहीं. आपल्या बंगाला सोमेल असें कांहीं शिकून त्याने नांवलौकिक मिळावा म्हणून देखील कांहीं केला नाहीं. त्याच्या वडिलांकडून जी थोडी फार पैतृक संपत्ति म्हणून मिळाली होती तेवढ्यावर त्याचा फिली दिवस निभाव होणार ! थोड्याच दिवसांत त्याच्या जवळ होतें नव्हतें तें सर्व खर्च होऊन गेलें त्याच्या हातांत करबंदी आली.

अगदीं नाइलाज झाला तेव्हां मार्गसिंह आपला बालपणचा मित्र चित्रसेन याच्या कडे मदतीसाठीं आला व सरळ दरबारांत जाऊन राजाची वाट पहात बसला. राजा दरबारांत आला व त्यानें मार्गसिंहाला पाहिलें व ओळखलें देखील. परंतु एक बोलल्याशिवाय किंवा ओळख दाखविण्याशिवाय पुढें निघून गेला. मार्गसिंहाला अर्थातच फार वाईट वाटलें. लहानपणची मैत्री उपयोगाची नाहीं हें त्याच्या आलें.

तो अगदीं निराश व हताश झाला. त्याच्या जातीच्या लोकांनीं त्याची समजूत घातली. म्हणाले—“ शिकारीचा पंदा करणाऱ्याला भरण नाहीं. आज बाव्हरी सुदै

शिकारीला जात आहे. तूं पण.” मार्गसिंह त्यांच्याबरोबर निघाला.

रानांत इतरांनीं शिकार करून हरण वगैरे जनावरे घरळी. कोणी पक्षी तर कोणी बाघ, चित्ता हत्मादीची शिकार केली. मार्गसिंहाला ससादेखील मिळाला नाहीं. म्हणून हिरमुस्त्यासारखा होऊन त्यांच्या बरोबर जातां तो एका वाळवाटेनें घरीं निघाला.

कांहीं अंतर गेल्यावर मार्गसिंहाला एक गुहा दिसली. त्याला गुहेत एक सुंदर भी बसलेली दिसली. तिच्या मांडीवर डोकें

टेंकून एक ऋषि झोपलेला होता. मार्गसिंह होऊन बराच वेळ पहात उभा राहिला. त्या बाईनें खुणेनें निघून जायला सांगितलें. त्याला वाटलें कीं ही सुंदर चित्रसेनाची राणी होण्यालायक आहे. जाऊन त्याला ही गोष्ट कळविली तर पद्माचित या निमित्तानें जुनी मैत्री ताजी होईल आपलें माम्य पालटेल, विचार करून तो सरळ राज-वाड्याकडे गेला. पाहारेकऱ्यांकरवी आपली ओळख सांगून अत्यंत जरूरीच्या कामानें मेढायला आरुवाचें त्यानें कळविलें. राजानें त्याला बोलावून घेऊन येण्यास सांगितलें.

मार्गसिंह आरुबाबर राजा जणु फाही प्रथमच इतक्या दिवसांनी भेट झाल्याचे दाखवून त्याला म्हणाला—“आपण दोघे मेडून किती किती दिवस झाले नाही! राजा म्हणजे पिंजऱ्यांतला पक्षी समज. पूर्वी मला जे स्वातंत्र्य होतं ते आज नाही. बरं तर तूं फशासाठी इतका घाईने आलास ते सांगलील की नाही..”

“रानांत एका गुहेत मी अप्सरेसारसी एक अत्यंत रूपयुती स्त्री पाहिली आहे. पण आश्चर्य म्हणजे तिच्या बरोबर एक मुनि राहतो. दुष्ट्या अंतःपुराची शोभा बाह्यील अशी आहे

ती. तो मुनि झोपलेला आहे. तिला वेऊन यायला ~~आहे~~ संधी आहे!” मार्गसिंह म्हणाला.

चित्रसेनाने ~~आले~~ सुंदर स्त्रीला घेऊन यायचे ठरविले. दोघे घोड्यावर बसून निघाले. मार्गसिंहपुढे ~~आले~~ होता. रानांत ती गुहा होती त्या जागी ते तेथे येऊन पोचले. दोघे गुहेपासून थोड्या अंतरावर उतरले. चित्रसेन आपल्या मित्राला म्हणाला—“तूं गुहेत होकावून तर ~~आले~~ की तो ऋषि अजून झोपला आहे की जागा आहे. तो झोपला असेल तर त्याचे डोकें आपल्या मांडीवर ठेवून घेऊन तूं त्या स्त्रीला माझ्याकडे बाहेर ~~आले~~ नंतर मी आत येऊन त्याला ठार करीन ■ नंतर आपण सर्व राजधानीस परत जाऊ.”

मार्गसिंह गुहेत शिरला अगदी मांज-~~आले~~ पावलांनी. तो मुनि तसात झोपलेला होता. मार्गसिंह त्या बाईच्या कानाजवळ तोंड नेऊन तिला म्हणाला—“बाहेर राजा चित्रसेन तुला सोडवून घेऊन जायला उभा आहे. तूं सापूचे डोकें माझ्या मांडीवर ठेवून दे व तूं बाहेर जाऊन त्याला भेट।”

ते ऐकून त्या बाईने मुनीचे डोकें मार्गसिंहाच्या मांडीवर ठेवून दिले ■ पिंजऱ्यांतून

पक्षी उडून आला तशी उडून मुद्देवाहेर निघून गेली. चित्रसेन तिचे सौंदर्य पाहून चकित झाला. मार्गसिंहाने वर्णन केले होते त्याहि पेशां ती वास्तु सुंदर होती. तो तिला घेऊन राजधानीला निघून गेला.

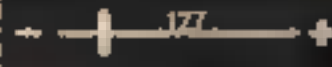
मार्गसिंह बराच वेळ वाट पहात ~~आले~~ आपल्या बाळपणच्या मित्राने आपल्याला फंसविले. आपण किती भ्रष्टपणा केला! त्याच्या सोळाव्यावर विश्वास केला. असा विचार करीत बसला धसतां त्याच्या होळ्याला टिपे आली. दोन शेंब त्या ऋषीच्या तोंडावर ~~आले~~ व त्याची झोप मोडली. ~~आले~~ पुरुषाच्या मांडी-

वर आपले डोकें आहे हे पाहून चकित मुद्देने त्याने त्याला विचारले—“कोण रे तूं? आणि ती कोठे गेली?”

चोर मुद्देमालासकट धरला जावा तशी झाली त्याची स्थिति! त्याने खरी गोष्ट सुरुवातीपासून सांगून टाकली. ते ऐकून ऋषीने त्याला शाप दिला—“दुष्टा! तुझ्या या पापाचे फळ तुला आतां ~~आले~~ पटकला मिळेल पहा! तुला तत्काळ मरण येईल.” मार्गसिंह तेथल्या तेथे गार झाला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला—“राजा मला ही गोष्ट कळत नाही की

त्या ऋषिने मित्रदोही चित्रसेनाला कां शाप दिला नाही? त्याच्या बायकोला पळवून नेणारा खरा अपराधी तोच तर होता. फक्त एका सुंदर पुरुषाचे वर्णन ऐकून व त्याला पाहून मोहाला बळी पडलेल्या त्या ऋषीने कां शाप दिला नाही? विनाच्या मार्गसिंहाला कां शाप दिला? त्याचा प्रामाणिकपणा ओळखून तरी थोडी दया करायला हवी होती त्याने? तू मर्णाची उत्तरे माहीत असून विली नाहीस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे. तुझ्या होण्याची शंभर सकल होऊन तुझ्याच पायावर पडतील."

विक्रमार्क म्हणाला—"राजा कृतज्ञ होता हे फक्त! तुष्टांता सुंदर भिमांता आणून आपल्या अंतःपुराची शोभा वाढविणे यांत एका राजाला विलक्षण असे कांहीच नाही.

इतरांप्रमाणेच त्याने ते केले होते. म्हणून ऋषीने शाप दिला. एवढेच नव्हे शिक्षा करणे हे साधूंचे नाही. बरे त्याची बायको त्याची सेवा करायला नव्हती. राजाच्या अंतःपुरांत जायला तयार झाली तर ते तिचे दुर्दैव म्हणावयाचे. तिला शिक्षा काय अर्थ? परंतु मार्गसिंहाने फक्त स्वार्थाला बळी पडून हे घृणित कृत्य केले. त्याला शिक्षा साधूने त्याच्यावर केला. तो दंड शिक्षा नसून मिळालेली मुक्तता होती."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ झाला व पुन्हा मांडाला जाऊन नेहमी प्रमाणे लोबकटू लागला.

(कल्पित)

(जी. संजीवरेजी यांच्या गोष्टीच्या आधारे.)

मध्य पर्वतानजीकच्या प्रांतांत मारुदेन नांवाचा एक जादुगार होता. मंत्रविद्येत त्याचा हात धरणारा जवळ पास कोणी नव्हता. परंतु पोटा पाण्यासाठी त्या विद्येचा कधी उपयोग केला नाही. नेहमी गरीबीतच त्याने दिवस होते. त्याला नांवाचा एक मुलगा होता. बापाने त्याला मंत्र विद्या शिकवून तयार केले.

खर्चने आपल्या विद्येचा उपयोग घनार्जनासाठी करण्याचे ठरविले. म्हणून तो आपले गांव सोडून परदेशी निघून गेला. त्याने अनेक राजांच्या दरबारी आपल्या विद्येचा चमत्कार दाखवून पुष्कळ नक्षिने व उपहार मिळविले. फिरत फिरत तो तोरण देशी गेला. त्याने तेथील राजाजवळ आपल्या विद्येचे प्रदर्शन करण्यासाठी परवानगी मागितली.

तोरण देशाच्या राजाला एकच एक मुलगा होता. त्याची जन्मकुंडली पाहून ज्योतिष्यांनी भविष्य वर्तवले होते की तो दोन वर्षांचा होईल तेव्हा एक जादुगार येईल व त्याच्यामुळेच मुलाची महदशा सुरू होईल. तेव्हापासून राजा जादुगाराचे नुसते नांव ऐकूनच घाबरून जाई. आल्यावर राजा घाबरून गेला.

राजाने बराच विचार करून आपल्या मंत्र्याला बोलावून जादुगाराला कांही तरी परत पाठवून घायला सांगितले. मंत्री त्या मांत्रिकाला एकांतांत सोळावून म्हणाला—"मंत्रविद्येची आमच्या महाराजांना फार आवड आहे. म्हणून तुमच्या सत्काराची उत्तम व्यवस्था करायला आमी सांगितले आहे. राज्याच्या अतिथिगृहांत

याला पण ती गोष्ट कळली. तो देखील आपले जादूचे प्रयोग करित स्व गेळा होता त्याच वाटेने तोरण देखी येऊन पोचला. कोठून कसा आला हे कोणाला माहीत नव्हते. परंतु त्याला अतिथिगृहांत विष देऊन त्याचे भेत पुरून टाकल्याची गोष्ट मात्र प्रत्येकाला माहीत होती.

मारुदेव स्वतः फार सद्गुणी होता. परंतु राजाने आपल्या निरपराध मुलाचा असा केलेला ऐकून त्याला राग आला. त्याने उगडिण्याचे ठरविले. आपण कोण काय कोणाला कळू दिले नाही आणि राजबाळाच्या जबळ पास संधी दिवू फिल्ल लागला.

एकदा दासी राजकुमाराला घेऊन बागेत गेल्या होत्या. तेव्हा मारुदेवाने त्यांच्यावर भ्रम व त्या वेशुद्ध झाल्यावर राजकुमाराला घेऊन निघून गेला. घरी पोचल्यावर त्याने राजकुमाराचे कपडे काढून एका पेटीत ठेवून दिले त्याला दुसरे कपडे धाडायला देऊन त्याला स्वतःच्या भुलासारखा वागवू लागला.

तोरण राजाला राजकुमार नाहीसा झाल्याची बातमी ऐकून फार वाईट वाटले.

तुमच्या खास स्वागतार्थी करण्यांत आली आहे. उद्यां तुमच्या मंत्रविद्येच्या प्रदर्शनाना कार्यक्रमा टेंवण्यांत आला आहे."

ऐकून त्याला फार आनंद झाला. अतिथिगृहांत त्याच्या जेवणाची उत्तम व्यवस्था करण्यांत आली होती. पण पकाळांत विष घातलेले होते. पहाटे उजाडण्यापूर्वी त्याचे प्राणोत्क्रमण झाले त्याला पुरून टाकण्यांत आले.

ही गोष्ट कोणाला कळू नये याची पुष्कळ काळजी बाळगण्यांत आली होती. परंतु ती बातमी देखमर पसरली. मारुदेव

राज्यकारभारांत त्याचे मन लासेनास झाले. तेव्हा मंत्री त्याला म्हणाला— "महाराज ! शोक करण्यांत काय अर्थ ? जे भाग्यांत असते तेच होते. मुलाला उचलून वैजारादेखील जादुमारच असला पाहिजे. आपण ज्या मंत्रिकाचा वध केला आहे त्याच्या वायानेन विद्या कोणी नातेवाहकांनी हे कृत्य केले असावे. आपणच सर्वाला कारणीभूत आहो. परंतु मुलाच्या जीवाला अपाय नाही ज्योतिष्यांनी सांगितले आहे. महदशा संपल्यावर नक्कीच त्याची व आपली भेट होईल.

त्याचा वध झाला तेव्हा त्याचे वध सुमारे सोळा वर्षांचे असेल. राजकुमाराला सोळावे वर्ष लागल्यानंतर मुद्द जेण्याचे मारुदेवाने ठरविले होते. त्याला सोळावे वर्ष लागल्यावर मारुदेव त्याला घेऊन तोरण देशांत आला. तो राजकुमाराला म्हणाला— "बाळ ! तू ही पेटी घेऊन नजराणा म्हणून राजाला दे. तू व्हान असतांना तुझा मोठा भाऊ तोरण देशाच्या राजाकडे गेळा होता. त्यावेळी राजाने तुझ्या भावाचा जो केला होता त्याबद्दल कृतज्ञता स्वरूप ही पेटी घ्यावी अशी विनंति कर !"

"मला कोणी भाऊ होता का ! मग मला इतके दिवस का नाही सांगितले ?" राजकुमाराने विचारले.

"कळेल तुला सर्व ! तू प्रथम जाऊन ही पेटी दे राजाला. नंतर तेथेच कदाचित तुझी भेट होईल तुझ्या भावाशी." मारुदेव म्हणाला.

राजकुमार पेटी घेऊन राजदरवारी राजाच्या भेटीला गेला. त्याने नमस्कार करून राजासमोर ती पेटी ठेवली म्हणाला— "महाराज ! मी मारुदेव नांवाच्या मंत्रिकाचा मुलगा आहे. कांही वर्षा पूर्वी माझा मोठा

भाऊ आपल्या मंत्रविद्येचे प्रदर्शन करण्यासाठी आपल्या दरबारी आला असतां आपण त्याचा जो सत्कार केलांत त्याबद्दल आमार म्हणून माझ्या वडिलांनीं ही पेटी आपणांकडे पाठविली आहे." त्यानें टेबलेली पेटी राजानें उघडून पाहिली तेव्हां त्याला त्याच्या मुलाचीं तो नाहींसा झाला होता त्या दिवशीं त्यानें अंगांत घातलेलीं वस्त्रे दिसलीं.

राजाला दुःखवेगाबरोबर मयंकर राग आला. तो तलवार उपसून त्याचा मंत्रागारा तयार झाला. परंतु मंत्री उभा होता. म्हणाला—“महाराज! धांवचें घाई करूं नये. ही राजकुमाराची आहेत ही गोष्ट खरी आहे. परंतु राजकुमाराचा वध झाला असता पूर्वीच ही वस्त्र आपणांकडे आलीं असतीं. मुलाचे

वयदेखील राजकुमार जिवंत असतां तर त्याचें वय जितकें असतें तितकेंच दिसत आहे.”

मंत्र्यानें वस्त्रे हातांत घेऊन पाहिली तेव्हां त्याला एक पत्र दिसलें. पत्रांत असा मजकूर होता—“राजा! तूं माझ्या मुलाचा वध केलास. तुझ्या हातून झालेल्या माझ्या मुलाच्या वधाबद्दल मी असा तऱ्हेनें सूड उगविला आहे.”

तें पत्र पाहून मंत्री चकित झाला. मंत्र्याला तें कोडें उलगडलें. तो हजर नसता तर राजानें आपल्या मुलाचा वध स्वतःच्या हातानेंच केला असता. आपल्या मूर्खपणाबद्दल राजानें फक्त आपल्या मुलाला पोटाशीं धरलें. नंतर त्यानें मारु देवाला बोलावून त्याची माफी मागितली व त्याच्या औदार्याबद्दल कृतज्ञता व्यक्त केली.

मंत्र्याचे चानुर्य

माणपुराच्या राजानें आपल्या मुलीच्या वाढदिवसाच्या समारंभाच्या वेळीं तिला एक नवरत्नांचा हार तयार करवून घातला. तो मुख्यवान हार रात्री चोरीला गेला.

अंतःपुरांत राहणाऱ्या व सोंपणाऱ्या मुलीच्या गळ्यांतला बाहेरचा मनुष्य येऊन चोरून घेऊन जाणें नव्हतें. परंतु चोरी कोणी केली या गोष्टीचा शोध लावणें सोपें नव्हतें. प्रत्येकाला जाऊन “तूं चोरला होतास का हार!” असें विचारणारा मुर्ख ठरला असता. म्हणून मंत्र्यानें एक युक्ति योजली. त्यानें तिघां जणांना गुप्तपणें तें करावयाचें तें नीट समजाऊन सांगून त्यांना नेमलें.

दुपारी सत्रवाज्याच्या मंडपांत राजवाळ्यांत राहणाऱ्या प्लेकास एकत्र जमण्यास

सांगितलें. सर्व एकत्र जमल्यावर तो म्हणाला—“राजकन्येच्या गळ्यांतला हार रात्री कोणी तरी चोरी करून काढून नेला आहे. ज्यानें चोरी केली असेल त्यानें तो हार स्वतः होऊन आणून दिला तर त्याला या खेपेस भाग करण्यांत येईल. दिला नाही व चोरी पकडली गेली जी वंड किंवा शिक्षा होईल ती मात्र त्याला जन्म भर जाठवेळ, हे मी पहिल्यानेंच सांगून ठेवतो.” परंतु कोणीच कांहीं बोलला नाहीं.

सुमारास राजधानींत एक मांत्रिक आला. त्याला मूर्खविद्या माहीत होती. मंत्र्यानें बोलविलें व म्हणाला—“तुमच्या मदतीची आम्हांला गरज आहे.” असें सांगून मंत्री त्या मांत्रिकाला राजवाळ्याच्या दिवाणखान्यांत बोलावून घेऊन आला.

त्या वेळीं एक मनुष्य धांवत एका व्यापाऱ्याच्या वेशांत प्रवेश करून म्हणाला—
“महामंत्री! मायबाप! रक्षण करा गरिबांचे. काल रात्रीं आमच्या घरीं दहा हजार रुपयांचा माल चोरीला गेला.” असें सांगून त्यानें मंत्र्याच्या पायांवर लोटांगण घातले.

लगेच मंत्री भूतविद्या जाणणाऱ्या मांत्रिकाला बोलावून म्हणाला—“महात्मन्! ज्या चोरानें या विद्याच्या घरीं चोरी केली आहे, त्याच्या घराचा पत्ता सांगावा.”

मांत्रिकानें आपल्या कर्मडलुंतलें भोवें पाणी घेऊन मंत्र म्हटल्यासारखें कांहीं तरी म्हटलें व तेथे जमलेल्या सर्व लोकांवर ते शिफडले त्याबरोबर एक जण जोरजोरानें ओरडूं लागला. जमिनीवर घेंजुद्ध होऊन गडबडा लोळूं लागला. म्हणाला—“वांचवा मला! जीव घेऊं नका! मीच चोरी

केली आहे. मी सर्व माल पोचता करायला तयार आहे! कान धरला, यापुढें कधीं चोरी करणार नाही.”

“मरूं दे त्या मूर्खाला! राजवाड्यांतून रत्नहार चोरीला नेणाऱ्या त्या मूर्खाचें नांव व पत्ता सांगावा!” मंत्री मांत्रिकाला म्हणाला.

लगेच एक दासी पुढें येऊन हात जोडून क्षमा मागू लागली—“महामंत्री! माफ करा, मीच तो हार चोरला होला. पुन्हां कधीं चोरी करणार नाही. शायं पडतें आपल्या!”

भूतवाधेमुळे जमिनीवर कोळयारा मनुष्य उठून उभा राहिला. त्या मांत्रिकानें व व्यापाऱ्यानें आपला नकली वेश काढून फेंकून दिला. अशा तऱ्हेनें मंत्र्यानें नेमलेले तिचे तेच होते. मंत्र्याच्या चालुर्धामुळे चोरी गेलेला रत्नहार सांपडला.

कोट्याधीश

कांतीपुरीत एक कोट्याधीश व्यापारी रहान धरो. त्याला लोक कुबेरच म्हणत. इतका श्रीमंत होता तो. त्याला पुष्कळ मुलें व मुली होत्या. त्यानें आपल्या घांटा देखील आपल्या धर्तरेत मोठमोठ्या दुपांवर नेमले होते. अशा तऱ्हेनें त्याला व्यापारात पुष्कळ फायदा मिळू लागला. जालेवाईक व नागरिक नेहमी त्याच्या रुपाकटाच्या अपेक्षा करीत.

परंतु मर्त्यलोकांतला हा कुबेर फार लोभी होता. त्यानें दानधर्म केला नाही कीं गरिबांच्या सुखसोयीसाठीं कांहीं धर्म कार्य केले नाही.

एकदां एक बैरागी कुबेराच्या घरी आला व म्हणाला—“अजदाता! एक वेळचे जेवण मिळेल. अपेक्षेनें जालों आहे.”

“पुढें हा पुढें! आहो भोक्ता मागायला! चोर कुठला!” कुबेर म्हणाला.

“मी चोर असतो तर भोक्ता मागायला कां जालों असतो!” बैराग्यानें विचारलें.

याच्याशीं गप्पांत घेऊ घालविण्यापेक्षां याला बाहेर काढवे असा विचार करून त्यानें नोकरांवरवीं बैराग्याला धके मारून बाहेर काढविलें. पण तो सामान्य बैरागी नव्हता. तो हट्टाला पेटला. “स्वाध्यायिण्यासाठीं शिष्या तरी गावा किंवा जेवायला वाढावे. तोपर्यंत मी येथून हटणार नाही.” असें सांगून तो संध्याकाळपर्यंत त्या कुबेराच्या दारासमोर उपाशी ठाणें देऊन

“तूं मेळस तरी मी तुला एक तुमडी देखील देणार नाही.” कुबेर म्हणाला. बैरागी तीन दिवस त्याच्या घरासमोर धरण

देऊन बसला. कुबेराच्या नातेवाईकांना घाटलें की बैरागी कुबेराला शापनीप देईल. परंतु तो मुर्लीच म्याला नाही. उरुट त्याने आपला दरवाजा आंतून बंद करून घेतला. बाजूच्या एका दारानें तो बाहेर जाऊ येऊ लागला. कांहीं दिवसांनी बैरागी निघून गेल्याचें त्याला आढळून आलें. कुबेराला स्वर्ग जिंकून आल्यासारखा आनंद झाला. पण त्यानें दार उघडतांच बैरागी पुन्हां आला.

“हा बैरागी शनीसारखा लागला आहे माझ्या पाठीस। खबकशी करून तर पहा की

त्याला काय हवें आहे.” कुबेरानें एका नोकराला विचारून यायला पाठविलें.

“मी कांहीं भीक माग्याला कुबेराकडे आलों नाहीं. तुझ्याशीं मला कांहीं बोलाव-याचें आहे.” नोकराच्या हातीं बैराग्यानें कुबेराकडे निरोप पाठविला. सहा महिने कोणाला भेटायला मला सवड नाही असें उत्तर कुबेरानें बैराग्याकडे पाठविलें. बैरागी निघून गेला व बरोबर सहा महिन्यांनीं पुन्हां आला. कुबेरानें असें अनेक वेळां बैराग्याला सुलविलें. अशातन्हेनें १० वर्ष लोटले. आतां सुटका नाही असा विचार करून कुबेरानें भेटण्याचे ठरवून बोलविलें.

“पुरे १० वर्ष लोटले, मी पादाती आहे, स्वतःची बायको व नातेवाईक यांच्या मायेमुळें आणि मोहामुळें तुला डोळे अरूनहि दिसत नाही.” बैरागी म्हताला.

“आपल्या बंधुमानडांना सोडून देण्याचा उपदेश देण्यासाठीच का तूं येत होतास इतके दिवस ?” कुबेरानें विचारलें.

“तूं ज्यांना बायला आपला म्हणतो आहेस, त्यांपैकीं तुला असा कोण आहे ? तुझ्याजवळ पैसा आहे तोपर्यंतच सुखा-वरच्या माशासारखे हे बंधुबंधव तुझ्या

भोवती आहेत. त्यानंतर तूं जिवंत जाहेस की मेलज वाहेस हें पहायला देखील कोणी राहणारा नाही. पाहिजेतर मी ही गोष्ट सिद्ध करून दाखवितो.” बैरागी म्हणाला.

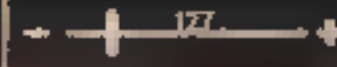
त्या गोष्टीस कुबेर कळल व बैरागी एका उपाय सांगून निघून गेला.

पुढें कांहीं दिवसांनीं कुबेरानें आजाराचें सांग केलें. तो बायकोला म्हणाला—“मरण जवळ येत चालल्याचें दिसतें आहे. इतके दिवस मी धर्मकार्य नाही. एका वर्षानंतर मरण आलें असतें तर फिली नरें झालें असतें !” असें बोलत असतांनाच

त्याची दातखीळी बसली व तो वेशुद्ध होऊन पडला. त्याची बायको धावरली. तिनें वैद्याला बोलावून औषध घायला सांगितलें. पण डॉक्टराला आजार काय आहे कळेल ना तो कांहीं औषधपाणी करील ? वैद्य निघून गेला. बैराग्यानें सांगितल्या-प्रमाणें कुबेरानें पोट दुखीचें सांग केलें होतें.

कुबेराकडे पत्नीला दोनशें वर लोक जेवा-यला असत. ते कुबेराच्या पलंगाला गराडा लागून राहूं लागले. मोठमोठे लोक राम, कृष्ण-देखील घृत्यूच्या मुखानून घुटले नाहींत मग आपल्या सारख्या पामर मानवांची काय कथा !

नेमका त्याच वेळीं बैरागी तेथें आला. त्यानें एका भांड्यांत दूध घेऊन सर्वांना गपचुप बसायला सांगितलें व म्हणाला— “कुबेर जिवंत रहावा असें कोणाला वाटत असेल तर त्यानें समोर यावे. हें औषध उगाळून प्यावें लागेल.

कुबेराची बायको म्हणाली—“काय वाटेला तें औषध द्या. पण मांना वांचवा हो!”

बैरागी म्हणाला—“ही मंत्रबलेली मुली आहे. ही उगाळून पिणाराला तत्काळ मरण येईल. परंतु जो मरेल त्याचे उरलेले आयुष्य रोग्याला मिळेल. आपलें आयुष्य कुबेराला देण्याची ज्याची तयारी असेल त्यानें औषध उगाळून प्यावें.”

एकाच्या तोंडून न देखील निघाला नाही. बैराग्यानें विचारलें—“तर मग नाही कोणी तयार?” परंतु त्याचे उत्तर कोणी दिलें नाहीं.

“काय पण मूर्ख आहे हाकुबेर ज्यानें स्वतः झीज सोसून तुम्हां सर्वांना सुखी केले आतां मरायला ठेवल्या आहे त्याला जिवंत ठेवण्यासाठीं तुमच्या पैकीं एकजण देखील पुढें यायला तयार नाही! दुर्दैव त्याचें! त्यानें तुम्हांला सुखी करण्यासाठीं दानधर्म केला नाही कीं पर लोकांनीं देखील पर्वा केली नाही. आज मरणसमयीं तुमच्यापैकीं एक जणदेखील त्याच्या मदतीला येत नाही.”

“उघडले माझे डोळे!” असें म्हणत कुबेर उठून बसला. सर्व चकित होऊन त्याच्याकडे पाहूं लागले. कुबेरानें आपल्या सर्व नातेवाहकांना धरवाहेर काढले व आपली सर्व इस्टेट धर्मार्थ खर्च केली, व्यापार मुलांच्या हातीं दिला व स्वतः वानप्रस्थाश्रमांत प्रवेश केला.

परोपकारी गोपाल

गोपाल ज्या गांवीं रहात असे त्या गांवीं गोपीनाथ नावाचा एक रहत असे. दोघे समक्यस्क मित्र होते. दोघांचे स्वभाव पण सारखेच होते. थोडा फरक शेवांत होता एवढाच कीं गोपीनाथाला मुनेकालें पुष्कळ होती. त्या मानानें प्राप्ति भगदो घेताची. वडिलोपार्जित इस्टेटमुद्दां रचता. परंतु त्यानें कोणासमोर फर्की हात पसरला नाही.

गोपाल गोपीनाथाच्या घरीं जाई तेव्हां त्याचीं मुलें त्याला ‘काका’ ‘काका’ म्हणून हाक मारीत. गोपाल त्यांना खाऊ आणून देई व त्यांना प्रेमानें जवळ बोलावून त्यांच्याशीं बोले.

एकदां गोपाल गोपीनाथाच्या घरीं गेला असतां घरांत गोधळ उडून गेलेला त्याला

विसला. कारण कांहीं वर्षांपूर्वी गोपीनाथानें एका मारवाक्याकडून कर्ज घेतलें होतें व ते चक्रवाट व्याजानें इतकें वाढलें होतें कीं गहाण ठेवलेलें लिलावांत निघालें. पुरे दोन हजार रुपये द्यावचे होते. गोपीनाथ कोठून आणून देणार?

गोपाल गोपीनाथाच्या घरीं पोचला तेव्हां तो बायकासुलांसह घरा बाहेर अंगणांत उभा होता. त्याची आई त्याला रागावत होती— “कोणी सांगितलें होतें तुला कर्ज काढायला आतां बायकापोरें उघडीं पडली कीं नाही.”

सावकार म्हणाला—“आजी! तुम्हीच विचार करा, अहो, महिना, दोन महिने वर्ष दोन वर्षे माणसानें वाट पहावी. त्यानंतर वाट पहाणारा मूर्ख! मी आतांपर्यंत दहा वेळां तरी निरोप धाडला असेल.”

अशामसर्गी गोपाळ तेथे आला. ते गोपीनाथाला आबडले नाही. त्याने विचार केला, गोपाळ सर्व कर्जांची जबाबदारी स्वतःवर घेईल, मग त्याच्या उपकाराची काही केव्हा करावयाची ! म्हणून तो गोपाळची मर्त कधीच घेत नसे.

गोपाळ सावकाराला व गावच्या पाटलाला एका माजूला बोलावून घेऊन गेला व सर्व परिस्थिती समजून घेतली. सावकार एक दिवसाची देखील भुवड घायला तयार नव्हता. तो म्हणाला—“संसाराचा व्याप आतां मला होत नाही. मुलावर सावकारीचे

टाकून मी वानप्रस्थाश्रमांत प्रवेश करणार आहे. तेव्हां जुन्या कर्मुक करून सोकड्या होण्यासाठी मला हे सर्व करावे लागत आहे.”

गोपाळ त्याला जे काही सांगावयाचे होते सांगून गोपीनाथाकडे येऊन म्हणाला—“चल घरांत, मी आहे सोपयत मी तुला घराबाहेर जाऊ देईन असे वाटले होय तुला !” गोपीनाथाच्या इच्छेविरुद्ध त्याच्या मुलांबाळांना तो घरांत बोलावून घेऊन गेला. म्हणाला—“मारे मुलांना आत !”

गोपाळचे ते औदार्य पाहून गोपीनाथाने जोळे ओले झाले. मित्र असावा तर असा. संकटाच्या वेळी जो भवतील भांगून गेलो तोच स्वरा मित्र ! म्हणाला—“अरे गोपाळ तू माझ्यासारक्यांचा उद्धार करणार आम्ही तर बुडतच आहो, आमच्याजरीवर तू देखील बुडशील आणि आज तू वाचविलेस म्हणून झाले ! उद्यां नाही तर परवा पुन्हा केव्हातरी घर तिलावांत निघणारच आहे.”

“हे सर्व ऐकायला मी येथे आलो नाही. मुकाट्याने घरांत बघू आधी.” गोपाळ म्हणाला.

तो सावकाराला बोलावून घेऊन आपल्या घरां गेला. गोपीनाथावर कर्जांचे जेवढे ओझे होते ते फेडण्याची शक्ति खरोखरी गोपाळच्या अंगांत नव्हती. कोणाकडे जाऊन कर्जे मागून घेऊन यावे तर त्याला कोण कर्ज देणार ! कारण त्या मोठ्या तुकारामाकडून कर्जाची फेड अशक्यच होती. त्याचा नांबलीकिक दांडगा !

सावकार म्हणाला—“गोपाळराव ! तुमच्या शब्दावर माझा विश्वास आहे. परंतु मला पैशाची गरज आहे. नफद देजे तुम्हांला नसेल कोणती तरी वस्तु किंवा दुसरे किमतीचे घर गहाण ठेवून माझी तयारी आहे.”

“ठीक वाढे ! मी आपले घर शेत गहाण ठेवतां.” गोपाळ म्हणाला.

सावकार त्याला कबूल झाला. गोपाळचे घर शेतजमीन स्वतःच्या नांवां लिहून घेऊन घर शंभर रुपये त्याने गोपालाला दिले.

हे सर्व झाल्यावर गोपाळ आपल्या सासुरवाडी गेला. त्याची बायको आईवापाची एकुलती एक मुलगी होती.

म्हणून माहेरची सर्व इस्टेट तिच्याच बाळ्याला आली होती. माहेरचे घर शेत जमीन तिला मिळाली.

स्वतःचे घर सावकाराच्या नांवां लिहून देऊन गोपाळ घराबाहेर पडला तेव्हा त्याची आई त्याला म्हणाली—“तुझी लक्षणे मी पहातच होत. बापाने दिले ते तू घालवून बसलास. स्वतःची मिलकत शून्यच !”

“आई ! त्यांत काय झाले. सारे जग आहे आपल्याला रहायला. हे एकच घर काय घेऊन बसली आहेस ?”

सावकाराचा मुलगा आपल्या मुलांना घेऊन गोपाळच्या घरांत येऊन राहू लागला. तेव्हांपासून त्याच्या स्वभावांतच पारष्ट झाला. त्याने गोपाळच्या घरांत दुसुस्ती करून घेऊन तीनचार नवीन खोल्या बाढवल्या. मजुरांना जास्त मजुरी देऊ लागला. याशिवाय तो दानधर्म पण करू लागला. त्याने इतका दानधर्म केला की लोक त्याला कलियुगांतला कर्ण म्हणू लागले. पूर्वी तो आपल्या बापासारखाच चिक्क मारवाडी आहे अशी त्याची कीर्ति होती. 'कवडीचुंबक' ही पदवी गांककऱ्यांनी त्याला बहाळ केली

होती. असा नमुन्य दानधर्म करू लागलेला पाहून अर्धातच सर्वास अश्चर्य वाटले.

गोपाळ घर सोडून निघाला तेव्हा सर्व गांककऱ्यांना वाटले की मूर्तिमंत परोपकारच घराबाहेर पडला आहे. परंतु त्या सावकाराचा दानधर्म पाहूनते गोपाळ पेक्षा त्या सावकारालाच जास्त मान देऊ लागले. दोघे परोपकारी होते. दोघांत फरक होता तो एवढाच की सावकार म्हणजे होता. परंतु गोपाळने पैशांची मदत करण्याऐवजी श्रमदान गरिवांची मने जिंकली होती.

परंतु पुढे काही दिवसांनी लोकांना कळले सावकार जातीचा परोपकारी नसून गोपाळच्या घरी राहू लागल्यापासूनच त्याच्या मनांत एवढा पारष्ट झाला आहे. म्हणजे ते त्या घराचे महात्म्य आहे. लोकांचा त्या गोष्टीवर विश्वासपण बसत गेला.

सावकाराचा म्हातारा बाप एका मोठ्या पेटेच्या गांवी रहात असे. त्याच्या पेटीवर लक्षावधि रुपयांची देवघेव होई. त्याच्या कानावर मुलाच्या दानी स्वभावाची बघने पोचली. मुलगा गोपाळच्या गांवी जाऊन कामधंदा करून तो वाढविण्याऐवजी दान-धर्म करून पैसा उडवीत असल्याचे

कळले तेव्हा त्याला मुलाचा फार राग आला. मुलाचा स्वभाव बदलल्याचे कारण ते कुलक्षणी घर असल्याचे ऐकून तो काळजीत पडला. तो सरळ मुलाकडे गेला व म्हणाला—“कुलक्षणी घर विकून टाक बघ! दिवाळे निघायची वेळ आली आहे तरी तुझे डोळे कसे नाही !”

सावकाराने आपल्या म्हाताऱ्या बापाला पुष्कळ समजावून सांगितले ते घर चांगले आहे. गांवचे हवापणीपण सर्वांना मानवले आहे. परोपकार करण्यांत जो एक तऱ्हेचा आत्मिक आनंद मिळतो तो घनार्जन करून कधी मिळणं नाही. ते ऐकून बाप जास्तच काळजीत पडला. म्हणाला—“आतां घरांत एक क्षणभर देखील मी तुला राहू देणार नाही !”

सावकाराने गोपाळचे घर शेत विकून टाकून बापाच्या इच्छेप्रमाणे पेटेच्या गांवी जाण्याचे ठरविले. पण त्या प्रयत्नांत देखील त्याला यश मिळाले नाही. कारण त्या कुलक्षणी घरांत जो टेवील त्याच्या हातांत करबंटी येईल ही भीति प्रत्येकाला होती.

“हे घर तुम्हाला मास नाही. तुम्ही गोपाळरावांना देऊन कोणी ते विकत तयार होणार नाही—कुकट दिलेत तरी घेणार नाही.” पाटलांनी सत्ता दिली. म्हातारा पाटलांच्याबरोबर गोपाळच्या सासुरबाडच्या गांवी गेला म्हणाला—“गोपाळराव! तुमचे घर तुम्हालाच रखतामो! आम्हाला नको ते !”

गोपाळ पुन्हा आपल्या गांवी येऊन राहू लागला.

राजदरबारी पान

एका गांवी गोविंद नांवाचा एक तरुण युवक रहात असे. तो अशक्त होता, परंतु फार हुशार होता. खेडेगांवांतल्या लोकांना कांबाळकष्ट करावेच लागतात. गोविंदाला ते शक्य नव्हते. म्हणून मोठा भाऊ व भावजय त्याला एक निरुपयोगी मनुष्य समजून त्याच्याशी बोलत व वागत. परंतु गांवकरी त्याचा फार आदर करीत. त्यांच्यासमोर कांही प्रश्न उभा राहाला की ते गोविंदाकडे येत व तो कांही तरी सल्ला देऊन मार्ग काढी. ते गोविंदाच्या भावाला म्हणत—“तू आपल्या भावाला अगदी निरुपयोगी समजून सोडून दिला आहेस. पण पहा, आम्हां सर्वांना त्याच्या सल्ल्याचा किती उपयोग होत आहे तो.”

गांवकऱ्यांनी आपल्या निरुपयोगी भावाचे गुणानुवाद केलेले गोविंदाच्या भावाला नसत. तो म्हणे—“तो इतका हुशार आहे व गुणवान आहे तर राजदरबारी गाऊन राजाच्या पदरी नोकरी कां नाही करीत !

गोविंदाने ते सर्व ऐकले व राजाच्या दरबारी मान मिळवीन तरच नांवाचा गोविंद त्याने मनाशी निश्चय केला.

दरबारी गुडीपाडव्याला दरबार भरे व राजा कर्तव्यगार नागरिकांचा सत्कार करी. राजा कांही प्रश्न करी व प्रश्नांची उत्तरे बरोबर देणाऱ्यांचा वक्षिसे देऊन मान करी. गुडी पाडवा जवळच जाला होता. दिवशी गोविंद राजघाटीच्या गांवी गेला दरबारांत हजर झाला.

राजाच्या प्रश्नांची उत्तरे देणाऱ्यांस वसण्यासाठी एक निराळी जागा ठरलेली होती. राजाने कांही सोपे प्रश्न विचारले. “आपल्या राज्यांत खरे बोलणारे किती आहेत !” पहिला प्रश्न होता. कोणी त्याचे उत्तर दिले, “एक लाख आहेत.” एक म्हणाला—“संभराहून जास्त नसतील.”

“आपल्या पदरी करणारे जामन लोक खरे बोलणारे आहेत !” गोविंद म्हणाला. “कशावरून !” राजाने विचारले.

“कारण कोणी खोटे बोलणारा असता तर आपण त्याला नोकरीवरून काढून टाकले असते.” गोविंद म्हणाला.

राजाने आणखी एक प्रश्न विचारला—“मला माझ्या आवडीचा पोशाख कसा मिळेल !”

“आपले नोकर आणून देतील !” “तोक आपल्याला नजराणा म्हणून देतील.” असेच कांहीतरी उत्तर प्रत्येकाने दिले. परंतु गोविंद म्हणाला—“महाराजांना कोणता पोशाख आवडतो हे हुशार कोणी तो विणून देईल. चांगल्या शिष्याकडून शिकून घेतले की शाले.”

“कोणाचा विश्वास वसणार नाही असे एखादे खोटे सांगा !” राजा म्हणाला.

एक जण म्हणाला—“मी आकाशांत उडून आलो.” दुसरा म्हणाला “माझे पाय तुझी गळून पडले होते. पुन्हा जोडले आणि मी दरबारांत आलो.”

“दरबारांत बसलेला प्रत्येक मनुष्य म्हसोका आहे.” गोविंद म्हणाला.

त्यानंतर राजाने ज्यांना जे वक्षिस सावयाचे होते ते दिले व गोविंदालापण एक वक्षिस दिले. पानझुपारीविरोपर एक पदक व भोतर उपरणे देण्यांत आले. राजाने त्याला स्वतःच्या पंक्तीला जेवायला बोलविले. गोविंदाने दरबार संपल्यावर

राजाकडून मिळालेले घोतर व उपरणे कोणाला तरी देऊन टाकले व आपला नेहमीचा पोशाख करून तो मेजवानीला गेला. जेवतांना रोज घरी तो जे खाई तेवढेच त्याने मागून घेतले व जेवला. एकाहि पकासाला त्याने हात लावला नाही.

राजाकड ते कळले. त्याने त्याला बोलावून कारण विचारले—“मी तुला उत्तमोत्तम वस्त्रे दिली होती. तीं घातून तू कां आला नाहीस? व पकासाला हात लावला नाहीस ते कां? राजाचा अपमान नको का हा?”

“महाराज, मी गरीब आहे. आपण दिलेली वस्त्रे मी चार दिवस घालीन. पुढे मला स्वताचे कपडे घालायला लाज वाटेल. म्हणून मी आपण दिलेला पोशाख दान करून टाकला. माझे रोजचे जेवण आहे,

वरण मात ■ पोळी भाजी. मी ही सर्व पकाने खाई असतीं तर मला त्यांची चटक लागली असती व तीं खायला मिळावी म्हणून खोटे कारभार करावे लागले असते. म्हणून आपल्या शक्ति बाहेर जे आहे ते ■ करण्याच्या हेतूनेच मी पकाने खाई नाहींत.” गोविंद म्हणाला.

“मी एक सोन्याचे पदक दिले होते ते!” राजाने विचारले.

“महाराज! ते मी मला ल्हानाचा मोठा ■■■ राजदरबारीं गान मिळण्या-लायक ज्या भावाने वनविले त्याला देण्यासाठी ते मी राखून ठेवले आहे.” गोविंद म्हणाला.

राजा ते उत्तर ऐकून खूप झाला त्याने त्याला आपल्या दरबारीं मोठी मानाची जागा दिली.

अंगसक्तीची कहाणी

वृत्स देशाचा ■■■ उदयन याचा विवाह वासवदेवीशी कसा ■■■ गोष्ट चांदोबांत पूर्वी तुम्ही वाचलीन असेल. तिच्या वडिलांचे नांव चंडमहासेन असे होते. तो चंडिकेचा भक्त होता. त्याने तपश्चर्या करून चंडिकेला प्रसन्न केले. चंडिकेने प्रत्यक्ष दर्शन देऊन ■ मागण्यास सांगितले. महासेनाने एक उत्कृष्ट खड्ग व सुंदर राणी मिळावी असे दोन वर मागितले. चंडिकेने आपल्या हातांतले खड्गच त्याला दिले ■ म्हणाली की तुला गुणपती राणी पण मिळेल.

चंडमहासेन चांगली वायको मिळेल ही आशा करून वाट पहात होता. परंतु दुर्दैवाने उज्जयिनीवर एकाएकी एक संकट कोसळले. नगर रक्षक म्हणून ज्याला ज्याला नेमावे त्याला

कोणी तरी अजगर मिळून टाकी किंवा हिंस पशु ■ टाकी. म्हणून चंडमहासेन आपले दिव्य खड्ग घेऊन रात्रभर राजधानीत पहारा देऊ लागला. एकदा त्याला एका गाडीत एक मनुष्य दिसला. चंडमहासेनाने तत्काळ त्याचा शिरच्छेद केला. इतक्यांत गज राक्षस आला ■ मेलेल्या माणसाचे डोकें उचलून घेऊन गेला. नगर रक्षकाचा वध करणारा हाच राक्षस ■ असा विचार करून चंडमहासेनाने एका हाताने त्याची शेडी धरली व दुसऱ्या हाताने ■ शिरच्छेद करण्यासाठी तलवार वर उचलली.

तो राक्षस जोराने ओरडला—“महाराज! माझा ■ कां करतां? तुमच्या नगर रक्षकाला मी नाही खात. त्याला खाणारा आणखी एक जण आहे.”

“कोण आहे तो ? कोठे राहतो तो ?” राजाने विचारलें.

“त्याचें नांव अंगारक असें आहे. तो पाताळ जोकीं राहातो. रात्री येऊन तुमच्या नगर रक्षकाला तो खातो. एवढेंच नव्हे, तो कित्येक कुमारिकांना पळवून घेऊन गेला आहे. त्याला अंगारवती म्हणून एक मुलगी आहे. तिच्या सेवेला त्या हजार राहतात. ठार केलास तर देवीचा दुसरा वर पुरा होईल.” राखस म्हणाला.

चंडमहासेनानें त्या राक्षसाला सोडून दिलें. नंतर तो शिकारीसाठीं म्हणून रानांत

गेला. एक विलक्षण रानडुकर दिसलें. तें डुकर म्हणजे लहानशी टेकडीच म्हटलें तरी चालेल. त्याचे दोळे निखान्यासारखे लाळवुंद होते. हे सामान्य नसून अंगारकच असें समजून त्यानें त्याला वाण मारला. वाणाची त्यानें पर्वा केली नाही. चंडमहासेनाच्या चष्मचूर करून टाकला. नंतर तो जमिनीत एक छेद विवर होतें त्यांत शिरला.

चंडमहासेन त्याच्या पाठोपाठ त्या विवरांत शिरला व काहीं घेऊन त्याला एक सुंदर नगर दिसलें. त्याला ते डुकर दिसलें नाहीं. एका जागीं एका मोठ्या विहिरीजवळ आपल्या शंभरवर दासींसह अशी असलेली एक सुंदर राजकुमारी दिसली.

त्याला पाहून ती त्याच्याजवळ आली आणि विचारूं लागली—“कोण तुम्ही ? कोणत्या कामासाठीं आलां आहां ?”

चंडमहासेन म्हणाला—“मी एकदा रान-डुकराचा पाठलाग करीत येथवर आलों. तें डुकर कोठें अदृश्य झालें, नाहीं कळले मला.”

तें ऐकून तिला त्याची दया आल्या-सारखें दिसलें. ती म्हणाली—“ते डुकर म्हणजे अंगारक. त्याचा वध करणें तुला

नाहीं. त्याचें शरीर वज्राचें आहे. माझ्यावर खरेंच प्रेम असेल तर तू आपल्या डुकराचें सोडून तो आतां शेंपला आहे. तुला येथें पाहिले तर तो तुला ठार करील. मी त्याची मुलगी. माझे नांव अंगारवती. माझे बाबा जागे झाले तर तुमच्यावर जें संकट ओढवेल त्याचा विचार करूनच माझ्या शहारे उभे राहतात.”

चंडमहासेनानें विचार केला कीं देवी म्हणाली होती ती माझी होणारी गुणवती राणी हीन तर नसेल. अंगारवतीनें त्याला पाहिलें तेव्हांपासून त्यानें तिचे राक्षसाला देखील यय सोडीत नाहीं. तो चोरलें होतें. म्हणाला—“राजकन्ये ! तुझे बाहेर दाराशीं उभा आहे.”

माझ्यावर खरेंच प्रेम असेल तर तू आपल्या बाबांना आजून सांग की त्यांच्यावर मोठें संकट ओढवणार आहे. त्यांचा काळ येऊन उभा राहाला आहे. त्यांना मरण आलें तर तुझे रक्षण करण्यास कोणी उरणार नाहीं.”

अंगारवतीनें आपल्या बाबांना उठवून चंडमहासेनानें सांगितल्याप्रमाणें सांगितलें. तो जागा झाल्याबरोबर ती रडूं लागली. म्हणाली—“बाबा ! तुमच्या सारख्या प्रतापी राक्षसाला देखील यय सोडीत नाहीं. तो चोरलें होतें. म्हणाला—“राजकन्ये ! तुझे बाहेर दाराशीं उभा आहे.”

अंगारक म्हणाला—“मुली! अशी पिऊ नकोस! मला ठार करण्याची शक्ति यमच काय ब्रह्मदेवाच्या अंगी देखील नाही. माझा हा वज्रदेह आहे. कोणत्याहि शास्त्राचा प्रहार करून मला ठार करणें कोणाला शक्य नाही. आणखी एक गोष्ट तुला सांगून ठेवतो. माझा जीव माझ्या हाताच्या धनुष्य असतें म्हणून कोणी मला कांहीं करूं शकणार नाही.” अंगारक म्हणाला,

चंडमहासेन त्यावेळीं बाहेर उभा राहून सर्व ऐकत होता. त्याला अंगारकाचे ते मर्म सहजें कळले.

अंगारक त्यान शंकराच्या पुजेला बसला. त्यावेळीं चंडमहासेन धनुष्य बाण घेऊन त्याच्यासमोर जाऊन उभा राहिला म्हणाला—“मी मुद्रास आव्हान करीत आहे.”

पुजेच्या वेळीं तो कोणाशीं बोलत नसे उबव्या हातांत अर्घ्य होता. म्हणून डाव्या हातानें खूण केली, बांब जरा.” त्याच वेळीं चंडमहासेनानें त्याच्या तळहाताला बाण मारून त्याचा केला.

अंगारक मरते वेळीं ओरडला—“पाण्याचा एक थेंबदेखील मी आज तोंडांत नव्हता. मला ठार करणारा मला दरवर्षी तर्पण करणार नाही तर त्याचे पांच मंत्री एकामागून एक मरतील.”

अंगारकानें घरीं गेल्यावर अंगारवर्तीशीं निधिवत विवाह केला आणि अंगारकाच्या इच्छेप्रमाणें दरवर्षी तर्पण करण्याची व्यवस्था करून दिली. तेव्हांपासून उज्जयिनीची प्रजा उद्वेगान उत्सव करूं लागली. चंडमहासेनानंतर वंशजांनीं ते जत बाळ ठेवले.

गादीला योग्य वारस

मणिशील देशाचा राजा जगन्मित्र याला दोन राण्या होत्या. पण एकदेखील नव्हतें.” होत आले होते. म्हणून राजानें कोणाकड तरी घेऊन आपला वारस नेमायचें योजलें.

दोघां राण्यांना ही गोष्ट कळली तेव्हां प्रत्येकीनें आपापल्या नातेवाइकांकडे निरोप पाठवून एकेका तरंग युवकांना राजाच्या समोर उभे केले. प्रत्येकीनें हट्ट केला की तिच्या नातेवाइकांलाच राजानें आपला वारस नेमावें. राजाला एक आवडती दुसरी नावडती असें नव्हतें. म्हणून दोघां पैकीं एकीचें मोडणें शक्य नव्हतें. त्यानें आपल्या मंत्र्यांचा सल्ला घेतला. मंत्र्यानें सल्ला दिला की दोघांना ठेवून घ्यावें. कांहीं दिवस त्यांची वागणूक पाहून मग ठरवावें

की वारस होण्यालायक कोण आहे. नंतर मंत्री धोरट्या राणीचा नातेवाइक पश्चिमित्र याला बोलावून म्हणाला—“राजा तुम्हाला वस्तक घेऊन वारस नेमण्याचा संभव आहे. म्हणून तुम्ही सर्व राज्याची पहानी यावें.” मंत्र्यानें त्याला एक रथ व जरूर तेवढे धन खजिन्यांतून देवचिलें.

पश्चिमित्र पश्चिमेकडे निघाला. वाटेत “काज्या टेंकडी नजीक चोरांनीं त्याला घेरलें. त्यांनीं त्याच्याजवळ होतें नव्हतें सर्व लुटून त्याला विचारलें—“बोल तूं कोण? कोठून आलास? खोटे बोललास तर तुला जिवंत परत जायला मिळायचें नाही.”

पश्चिमित्र गेला. त्यांना स्वतःकडे बळकून घेण्याच्या उद्देश्यानें म्हणाला—“मी मणिशील देशाचा मावी राजा आहे. तुम्ही

मला सोडून दिलेत तर मी राजा साऱ्यावर तुम्हाला इनाम देईन."

ते ऐकून चोरांना वाटले की त्याच्याकडून आपला पुष्कळ फायदा करून घेण्यासारखा आहे.

ते त्याला म्हणाले—“तर आम्हांला एक पत्र लिहून दे की तुला चोरांनी पकडले आहे व ‘काळ्या टेकडी’ नजीक आमच्या टोळीच्या लोकांना दहा हजार रुपये आणून घ्यावेत. चार दिवसांच्या आत ही पांचवी शाली नाही तर तुझ्या जिवाचे बरे-वाईट होण्याचा संभव आहे. रकम घेऊन

येणाऱ्याला निश्चय थावे लागेल. आमच्या टोळीच्या माणसाला कोणी घरले तर जगेच तुला ठार करण्यांत येईल.” चोरांनी सांगितल्याप्रमाणे पत्र मित्राने पत्र लिहून दिले. ते पत्र चोरांच्या सरदाराने पाठवून दिले व पत्र मित्राच्या डोळ्यांवर एक पट्टी बांधून डोंगरांत एका गुप्तस्थानी नेऊन ठेवून दिले.

पत्र मित्राने वाचून पाहून गेला. थोरल्या राणीने हट्ट केला की चोरांनी मागितलेले पैसे देऊन तिच्या नातेवाईकाला सोडवून आणावे. राजाने निश्चय सैनिकाच्या हाती हजार रुपये ‘काळ्या टेकडी’ दवळ ठरल्या जागी पोचते केले. चोर सैनिकाला त्याच जागी धांमला सांगून आपल्या गुहेत गेला व पत्र मित्राला डोळ्यांवर पट्टी बांधून घेऊन आला.

पत्र मित्र सर्वोपर रागावला—“मला चोरांच्या हाती कैद करविण्यासाठीच मंत्राने हा घातला होता. सर्वोनी मिळून माझी मान खाली व्हावी म्हणून हा कट केला.” राणीचा नातेवाईक पुत्र मित्र ते सर्व ऐकत उभा होता. त्याने पत्र मित्राला गोष्ट विचारली.

म्हणाला—“चोरांच्या गुहेला वेढा देऊन सर्व चोरांना कैद करणे नाही का! किती आहेत चोर!”

“माझ्या डोळ्यांना पट्टी बांधून मला घेऊन गेले होते गुहेपर्यंत. गुहा कोठे आहे व गुहेत किती चोर आहेत हे मला नाही ठाऊक!” पत्र मित्र रागावून म्हणाला.

“त्या चोरांना मी पकडतो. मला एक रथ व भोडे पैसे घ्यावेत!” पुत्र मित्र मंत्र्याला म्हणाला. त्याने योजलेला सर्व बेत मंत्र्याला गुप्तपणे सांगितला.

तो रथांत वसून सरला. टेकडी गेला. तेथे रथ थांबला. रथोच चार पांच चोरांनी पुढे येऊन गराडा घातला. ते दटावून म्हणाले—“तुझ्याजवळ जे काही आहे ते काढून मुकाट्याने समोर ठेव.”

“हे पैसे मी तुमच्यासाठीच घेऊन आलो आहे. जो राजा होणार आहे त्याच्याकडून तुम्ही फक्त दहाच हजार मागून घ्यावेत याचे मला आश्चर्य वाटले. मला दत्तक घ्यायचे सोडून तो म्हातारा राजा त्या मितऱ्याला दत्तक घेणार आहे. चला, मी तुमच्या डोळ्यांत साधील व्हायला आलो

आहे." असे सांगून तो रथातून खाली उतरला व सारथ्याला म्हणाला—"तू येथेच थांब. कोणी सैनिक किंवा राजाचे सैन्य येतांना दिसले तर शंख वाजव."

चोरांना ते सर्व सवरे वाटले. ते त्याला त्यांच्या गुहेत घेऊन गेले. सारथ्याने केव्हा काम करायचे हे त्याला पूर्वीच नीट समजावून सांगण्यांत आले होते. म्हणून तो कोणाच्या नजरेस पडतां चोरांच्या पाठोपाठ गेला. चोर व पुण्यमित्र गुहेत शिरल्याबरोबर गुहेची जागा नीट पाहून घेऊन तो लगेच मार्ग फिरला व सरळ रथांत बसून राजधानीत गेला.

पुण्यमित्राने चोरांना स्तवकडे वळवून घेतले. तो म्हणाला—"पहा, तुम्ही पद्ममित्राचे हाळे बांधून येथवर आणले होते. तुम्ही जित्ती पावलांवर कोठे बळकात,

कोठे थांबलांत हे सर्व त्याने ओळखून ठेवले आहे. म्हणून माझ्या मते तुम्ही ही गुहा सोडून ताबडतोब निघून जावे. लगेच जागा माहीत नसेल तर मला एक जागा माहीत आहे. तेथे जाऊन आपण सर्व राहू. चला माझ्याबरोबर!"

त्याच्या बोलण्यावर चोरांच्या विश्वास बसला. गुहेत त्यांनी वस्तु चोरून आणून ठेवल्या होत्या त्या बांधून घेऊन चोर पुण्यमित्राबरोबर निघाले. ते कांहीं अंतर चालून गेले असतील, राजाच्या सैनिकांनी घेऊन त्यांना गुहेमाळासकट कैद केले. चोरांच्या हातांत शस्त्र नव्हते. म्हणून त्यांना कैद करणे सोपे गेले.

सैन्याने पुण्यमित्राच्या चालुर्वाची प्रशंसा केली व राजाला दिल्या की त्यालाच दत्तक घेऊन आपला चारम नेमावे.

युद्धकांड

राम विचार पटीत वगना असतां विभीषणाने आणली गोष्ट सांगितली, म्हणाला—
"निर्कुंभ युद्ध करीत असतां कोणी तुझ्याशी युद्धाला तर हातीं तुला नक्कीच मरण येईल. असे ब्रह्मदेवाचे इंद्रजिताला सांगितले होते. तो होम भंग करण्याची हीच वेळ आहे."

रामाच्या आज्ञेने लक्ष्मण, सुग्रीव, हनुमान व विभीषण वानर सैन्य घेऊन इंद्रजिताचा होम भंग करण्यासाठी निघाले.

सैन्य मध्ये जाडवे उमे होते. विभीषण लक्ष्मणाला म्हणाला—"इंद्रजिताचा होम पुरा होण्यापूर्वी या सैन्याचा नाश

पाहिजे. तो होम अर्धवट सोडून इफळे येईल. तेव्हा त्याला सहज करतां येईल."

दोन्ही सैन्यांनी परस्परांच्या दस्तीची पराकाष्ठा करून दाखविली. परंतु शेवटी राक्षसांचा धीर खचू लागला व त्यांची पीठ हाट घुरू झाली.

ऐकून इंद्रजित आपला यज्ञ अर्धाच सोडून निघून आला. राक्षस सैन्य त्याच्या रथाच्या चारी बाजूला जमा झाले.

परंतु मारुतीने मोठमोठे वृक्ष उपडून राक्षस सैन्याला झाडपून काढले. सहस्रावधि राक्षस त्याला मारण्यास धांवले. परंतु मारुतीने एकदम त्या सर्वांची खोड मोडली.

इंद्रजित भुतांसाठी वळी देऊन युद्धाला निघणार होता.

“लक्ष्मणा! इंद्रजित त्या झाडाच्या पोकळीत शिरण्यापूर्वी त्याला ठार कर.” विभीषण म्हणाला.

लक्ष्मण लगेच त्या झाडाजवळ जाऊन उभा राहिला. त्याने इंद्रजिताला युद्धासाठी आवाहन केले.

इंद्रजित काही म्हणाला नाही. पण विभीषणाकडे वळून मात्र म्हणाला “काका! तुम्हाला स्वतःच्या कुळाचा अभिमान दिसत नाही. ज्या कुळांत ब जन्मभूमीवर आला त्याच्या असा विश्वासघात करीत आहा. भ्रातृघेम, बंधुबांधवांची माया किंवा धर्म यापैकी एकाची देखील तुम्हाला चाड नाही. तुम्ही परक्यांचे दास आला आहा. पित्तार तुमच्या बडीला. मी यज्ञ करीत असतो विघ्न घालण्यासाठी तुम्हीच लक्ष्मणाला या झाडाजवळ वेऊन आलांत असला विश्वासघात यापुढे कोणाच्याहि हातून न घडो!”

ते ऐकून विभीषण म्हणाला—“मी काय म्हणतो ते प्रथम ऐक. तोंडाला येईल ते

बोळण्यांत काय अर्थ? मी राक्षसकुळांत जन्माला आलो हे खरे आहे. परंतु मला अधर्म होत असलेला पाहवेना. म्हणून धर्मरक्षणार्थ स्वतःच्या भावालादेखील सोडवे लागले. सज्जनदेखील दुष्टांच्या संमतीने दुर्जन होतात. परधन व परदार! यांचे अपहरण व बंधु मित्रांचा विश्वासघात ही आलनाशाचां कारणे होत. याच आलनाशाचां तुम्हा बडीत तू व तुमच्या राजूने लक्ष्मणारे सर्वोचा नाश होणार आहे. माया तू सीता निर्मिलीस तिचा तू रामचंद्राचा अपमान केला आहेस. तुला या पृथ्वीवर जिवंत राहण्याचा अधिकार नाही. लक्ष्मणाच्या हातां मरण येईल व नरकवास भोगावा लागेल.”

इंद्रजिताचा पारा चढलेलाच होता. त्याला आपली जास्त राग आला. तो मारुतीच्या खांद्यावर बसलेल्या लक्ष्मणाला म्हणाला—“काळ रात्री मी तुला तुझ्या भावाला बेशुद्ध केले होते. विसरलास वाटते! अजून अवकाश आहे. स्वतःचा जीव वांचावा असे जर वाटत असेल तर मागे फिर!”

त्यावर लक्ष्मण म्हणाला—“राक्षसांनी तू या बद्दना केल्याने आम्ही मरून गोजे असे वाटले होय तुला! या बलगमांनी आमचा वध करणे तुला शक्य नाही. आपल्या शौर्याच्या पुढारक्या कशाला सांगतोस! चोरासारखा लपून तू काळ रात्री आमच्यावर केलास आणि स्वतःला वीर म्हणतोस! समोर येऊन कर युद्ध! पाहातो तुझे शीर्ष पराक्रम! सोड या बलगमा!”

इंद्रजित व लक्ष्मण दोघांनी परस्परांवर वाणवृष्टि केली. दोघांनी आपल्या उत्तमोत्तम

राक्षसांचा धीर सुटत चाललेला पाहून इंद्रजिताने आपला रथ मारुतीकडे वळविला व त्याच्यावर बाणांचा वर्षाव सुरू केला. मारुती म्हणाला—“दुष्टा! तू खरोखरच वीर असलील तर सर्व शस्त्रे फेंकून देऊन ये मारण्याशी मल्लयुद्धाला.”

“मारुती एकटा आहे. तू जाऊन इंद्रजितावर हल्लाकर व त्याला धांदेला.” विभीषण लक्ष्मणाला म्हणाला.

लगेच दोघे निकुंमीकडे वळले. ती एका भयंकर काळ्या राक्षसिणी सारख्या शाढाखाली उभी होती. याच जागी

अस्त्रांच्या प्रयोग केला. घनघोर
गुरू झाले.

विभीषणाने लक्ष्मणाजवळ येऊन त्याला
हळूच सांगितले, इंद्रजिताचा धीर स्वतः
चालला आहे. हीच वेळ आहे त्याच्यावर
वेचट्या वार करावला. त्याच वेळी इंद्रजित
वेगळून होऊन पडला. कांही वेळाने पुन्हा
उठून उभा राहिला ■ दोघांचे युद्ध सुरू
झाले. दोघे शौर्यनि लढले. दोघे जखमी
झाले होते.

विभीषणदेखील युद्ध करीतच होता. त्याने
अनेक शूर राक्षसांना ठार केले. तो वानरांना

म्हणाला—“आतां रावणांच्या अनुयायी वीर
राक्षसांत एकटा इंद्रजित उरला आहे.
हा माझ्या भावाचा पुलगा आहे. म्हणून
मी हाताने त्याचा वध करणें बरोबर
होणार नाही. तें काम लक्ष्मणाच्या हातून
होईल. जे राक्षस इंद्रजिताच्या मदनीसाठीं
युद्ध करित आहेत त्यांना ठार करण्याची
जबाबदारी तुमच्यावर !”

वानरवीर सिंहनाद करून राक्षस सैन्यावर
पडले.

या अवधीत लक्ष्मणाने इंद्रजिताच्या
सारख्याला ठार केले. इंद्रजित स्वतःच
जायला रथ हांकीत युद्ध करूं लागला.
त्याचवेळी कांही वानरवीरांनी मिळून
घोड्यांनाच ठार केले व रथ मोडून टाकला.
तेव्हा इंद्रजित जमिनीवर उतरून लक्ष्मणाशी
युद्ध करूं लागला.

तो आपल्या राक्षस अनुयायांना म्हणाला—
“मी कोणाच्या नकळत राजधानीत जाऊन
दुसरा रथ घेऊन येतो. म्हणून तुम्ही
माझ्यापुढें व्हा व वानरांना आणि लक्ष्मणाला
अडवा. मी दृष्टीबाड झाल्याबरोबर जाऊन
रथ घेऊन येतो. कोणी वानर मला बाडवा
येऊं नये असा करार.”

जसे सांगून इंद्रजित राक्षसांना पुढें
यायला सांगून स्वतः मार्गे मार्गे सरतुं
लायला. कोणाच्या नकळत लंकेला जाऊन
रथ घेऊन आला आणि लक्ष्मण व
विभीषण दोघांशीं समोर युद्ध करूं लागला.
इंद्रजिताला पुन्हां रथांत बसून आलेला
पाहून त्याने दाखविलेल्या प्रसंगावधानाची
व चातुर्याची लक्ष्मण ■ विभीषण दोघांनीं
स्तुति केली.

पुन्हां लक्ष्मणाने इंद्रजिताच्या सारख्याला
पथम ठार केले. परंतु रथ इंद्रजिताला
हवा होता तसाच चालू होता. इंद्रजित
लक्ष्मण व विभीषण दोघांवर एकदम शणवृष्टि
करीत होता. विभीषणाने आपली गदा
इंद्रजिताच्या धोक्यावर फेकली. ■
प्रहाराने रथाचे धोडे ठार झाले.

इंद्रजिताने जमिनीवर उडी मारली ■
एक अस्त्र विभीषणावर सोडले. परंतु
विभीषणाने दुसरे अस्त्र सोडून त्या अस्त्राचे
तुकडे करून टाकले. पुन्हां इंद्रजित ■
लक्ष्मण दोघांनी परस्परांवर अस्त्र प्रहार सुरू
केला. अस्त्रांची टक्कर झाल्यामुळे अग्निवृष्टि
होऊन तिच्यामदली सहस्रावधि राक्षस व
वानर प्राणाय मुकले.

अशा तऱ्हेने दोघांचे युद्ध बराच वेळ चालू
होतें. इंद्रजित होता. स्वतःच्या
जीवाची आशा तुटल्यासारखी झाली होती.
अशा प्रसंगी लक्ष्मणाने एक दिव्य अस्त्र
त्याच्यावर सोडले. त्यामुळे इंद्रजिताचे
डाकें धडापासून वेगळे होऊन जमिनीवर
लोकू लागले. विभीषण व वानर सैन्याने
जयघोष केला. राक्षस सैन्य घाबरून
पळून गेले.

इंद्रजिताचा वध झाल्यानंतर विभीषणाने
लक्ष्मणाचे अमिनंदन केले ■ त्याला बरोबर
घेऊन वानरवीरांसह रामाकडे आला.

लक्ष्मणानें इंद्रजित मेल्याचें रामाला सांगतांच
रामानें लक्ष्मणाला भ्रातृस्नेहानें मेमालिंगन
त्याला शानामकी विली व म्हणाला—
"आतां रावणकुटुंबा मेला असें समज !"

सुषेण नांवाच्या वानर वैद्यानें येऊन
लक्ष्मण, विभीषण आदिकांच्या जखमा
धुवून मळमपट्टी केली.

लक्ष्मणाच्या हातीं आपला शूरवीर पुत्र
मारला गेल्याची दुःखकारक वार्ता कळतांच
रावण वेशुद्ध झाला. शुद्धीवर आल्यावर
बराच वेळ पुत्रशोकानें तो होता.
त्याला स्वतःचें देहभान राहालें नाहीं व

रागाच्या भरांत म्हणाला—“ज्या सीतेमुळें
राक्षसकुळाचा संहार झाला व माझा लाडका
मुलगा मेला त्या सीतेला वजून रामाचीच
आठवण येत आहे तर तिचा हिरच्छेद
करून मी मूड उगवलों.” तो तडवार
घेऊन अशोक वनांत गेला. त्याचें मंत्री व
राण्यापण त्याच्याबरोबर निघाल्या. मंत्र्यांनी
निरनिराळ्या प्रकारें त्याविरुद्ध त्याचें मन
यळविण्याचा प्रयत्न केला. पण रावण
ऐकायला तयार नव्हता.

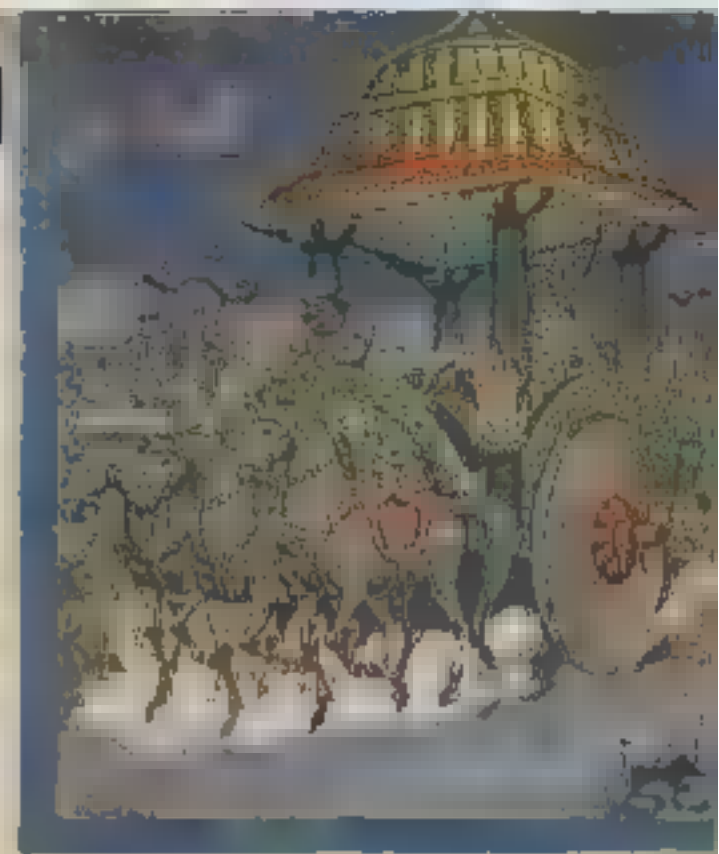
सीतेनें रावणाला येत असलेला पाहिला
तो रामविरहाच्या दुःखानून
मुक्त करण्यासाठीं येत आहे, ओळखलें
तिला अथ किंवा भीति वाटण्याऐवजीं
आनंदच झाला. परंतु रामाचें दर्शन होणार
नाहीं म्हणून दुःख देखील वाटलें.

सुपार्थ नांवाचा रावणाला म्हणाला—
“क्षी करणें तुझ्यासारख्या शूरांना
शोभत नाहीं. माझ्या मर्ते तूं रामाचा वध
केलास तरच इंद्रजिताच्या वधाचा मूड
उगवल्यासारसें होईल. आज चतुर्दशी
आहे. उद्यां अमावास्या. तूं आज युद्धाची
चांगली तयारी करून उद्यां युद्धाला जावें.”
रावणाला सुपार्थाचा सल्ला पसंत पडला.

तो आपल्या सर्व सेनापतींनार बोलावून
म्हणाला—“आज मी युद्धाला येत नाहीं.
तुम्हीं युद्ध चालू द्या. रामाला विधांति
ध्यायला सबड मिळतां कामा नये. उद्यां तो
दमून भागून गेल्यावर मी त्याच्याशीं युद्ध
करून त्याला ठार करीन.”

रावणाच्या आज्ञेनें राक्षस युद्ध करण्या-
साठीं गेले. त्यांनीं वानरांचा संहार सुरू
केलेला पाहून रामानें याणवृष्टि सुरू
केली व लक्षावधि राक्षसांचा
केला. लंकेत विधवा झालेल्या राक्षसिणींचा
हाहाकार ऐकून रावणाची छाती भडभड
लागली.

तेव्हां रावण स्वतः रामलक्ष्मणांचा वध
करण्यासाठीं निघाला. त्याच्या बरोबर
महापार्थ, महोदर, वीरूपाक्ष वगैरे राक्षस
वीर निघाले. सर्व मिळून लंकेच्या उत्तर
द्वाराजवळ पोचले. रामलक्ष्मण तेथेच होते.
राक्षस सैन्य येत असलेलें पाहून वानरवीर
पण आनंदानें उड्या मारीत युद्धाला तयार
झाले. रावण वानरांची फळी कोडून राम
उभा होता तिकडे येऊं लायला. ते पाहून
सुग्रीवानें राक्षस सैन्यावर जोराचा हल्ला
केला व असंख्य राक्षसांना ठार केले. तेव्हां

विरूपाक्ष नांवाचा राक्षस रथांतून उतरून
हत्तीवर चरून निघाला. त्यानें सुग्रीवाशाच
युद्ध सुरू केले. सुग्रीव तरी कमी थोडाच
होता. त्यानें प्रथम विरूपाक्षाचा हत्ती ठार
केला व त्यानंतर विरूपाक्षाला लोलविलें.

आपलें सैन्य सुग्रीवाच्या हातीं ठार होत
चाललेलें पाहून व विरूपाक्ष रणांगणावर
मरून पडलेला पाहून रावणानें महोदराला
पुढें व्हायला सांगितलें. सुग्रीवानें त्याचा
देखील समाचार घेतला. पहिल्याच
तडाक्यांत महोदर ठार झाला. वानरांनीं
सुग्रीवाचें अभिनंदन केलें.

तिकडे रावणाच्या आज्ञेने महापार्श्व अंगदाच्या सैन्याकडे आला. त्याचे अंग-दार्शी द्वंद्व युद्ध झाले व त्यांत अंगदाच्या हाती तो मारला गेला.

आपल्याबरोबर आलेले तिचे मंत्री एका मागून एक गेलेले पाहून रागाने रावण स्वतः रामाशी युद्ध करण्यास निघाला. राम-रावणांचे ते युद्ध काम बर्णवि, रामारावणांचे युद्ध खरोखर रामारावणांच्या युद्धासारखेच होते. दोघांनी मोठमोठ्या अस्त्रांचा प्रयोग केला. परस्परांची अस्त्रे तष्ट केली आणि शेवटी परस्परांचे मर्म ओळखून नेम धरून त्यावरच चार केला.

रावणाला जखमी स्थितीत बेशुद्ध पडलेला पाहून रामाने थोडा वेळ विश्राम घेण्याचे ठरविले. लक्ष्मणाने त्या अवधीत रावणाचा झेंडा पाडला. विभीषणाने रावणाच्या

घोड्यांचा वध केला. रावणाला तोपर्यंत शुद्ध आली होती. विभीषणावर त्याचा राग होताच, त्याने त्याच्यावरच एक अस्त्र सोडले. परंतु लक्ष्मणाने दुसरे एक अस्त्र सोडून मध्येच त्या अस्त्राचा नाश केला.

ते पाहून रावणाने आपली एक अस्त्राचा प्रयोग करण्याचे ठरविले. पण लक्ष्मणाने रावणावर दोन तीन मंत्रबलेले धाण सोडून विघ्न घातले. त्यामुळे रावण आपल्या भावावर अस्त्राचा प्रयोग करू शकला नाही. तेव्हा रावणाने ते अस्त्र लक्ष्मणावरच सोडले. लक्ष्मणाला ते अस्त्र छातीला लागले व लक्ष्मण बेशुद्ध होऊन पडला.

रामाला ते पाहून राग आला. त्याने एका मागून एक अनेक अस्त्र रावणावर सोडली. रावण रामासमोर उभा न राहू शकल्यामुळे रणांगणावरून पळून गेला.

रुक्मांगद चरित्र

[३]

मोहिनीने जे कांढी सांगितले ते बरोबर आहे असे ब्राह्मणांनी सांगितल्यावर रुक्मांगदाला राग आला. म्हणाला—“सुतः हरिहराने हे अस्त्र करण्याची आज्ञा नाही असे सांगितले तरी ते अस्त्र मान्य होणार नाही. पण दक्षी व्रत न काणाराला माझ्या राज्यांत राहण्याचा अधिकार नाही.”

मोहिनीला ते ऐकून अर्धातच राग आला. म्हणाली—“सुत केलेंस त्यावेळी तूं मला वचन दिलें होतेंस तें आठव ! आतां माझ्या इच्छेविरुद्ध काम करून तूं आपले वचन मोडत आहेस. म्हणून मी तुला सोडून निघून जाईन.” असे सांगून ती निघाली तिच्याबरोबर सर्व ब्राह्मणपण निघाले.

त्यावेळी धर्मांगदाने मोहिनीचे पाय धरून नाफी मागितली व म्हणाला “माते ! फोंटे निघालीस ! चल घरी !”

“तुझ्या वडिलांनी दिलेले वचन मोडलें आहे. मी नाही येत.” मोहिनी म्हणाली.

“मी जिवंत असेपर्यंत माझ्या बाबांनी दिलेले वचन मोडले असे होणार नाही.” धर्मांगद म्हणाला. तो तिला घरी बोलावून घेऊन आला व रुक्मांगदाकडे गेला. धर्मांगदाने त्याला मोहिनीला दिलेले वचन पाळा असा आग्रह केला.

“मी एकादशी व्रत करायचे सोडले तर भ्रमलोकाचो संख्या वाढेल. जीव गेला तरी एकादशीव्रत सोडायला मी तयार नाही.” रुक्मांगद म्हणाला.

धर्मांगद आई संध्यावली हिला बोलावून तिच्या सर्व हृषीगत सांगून म्हणाला—“आई दोषांमधील भतभत कर ज्ञाया म्हणून तू मोहिनीचे मन घळवून बाबांच्या इच्छेप्रमाणे तिला एकादशी व्रत करायला सांग !”

संध्यावली मोहिनीकडे गेली व म्हणाली—“तू म्हणालीस तें बरोबर आहे. महाराजांनी दिलेले वचन मोडले आहे. पण तू त्यासाठी हद्द केला असल्याने ते धर्मसंकटांत पडले आहेत. ती एक गोष्ट सोडून तू काय वाटेकडे तें मागून घ्यावे. मी तुझ्याहून मोठी आहे. परंतु पतीसाठी मी तुझ्या पायां पडते !”

“तू माझ्याहून मोठी आहेस, हे खरे आहे. त्यांना एकादशी व्रत सोडावचे नाही ना ? हरकत नाही. त्यांनी त्याबद्दल एक काम करावे. ते सर्वांना दुःख देणारे आहे. पण ते तू त्यांच्याकडून करवून दाखविलेस तर तुझी कीर्ति अजरामर होईल.” मोहिनी म्हणाली.

“पतीसाठी तू सांगडील तें काम करायला मी तयार आहे !” संध्यावली म्हणाली.

“तू आपल्या मुलाचे डोकें कापून मला दिलेस तर माझे डोकें शांत होईल.” निष्ठुरपणें मोहिनी म्हणाली. एक क्षणभरच संध्यावली कांदी बोलली नाही. नेतर म्हणाली—“तुला धर्मांगदाचे डोकें मिळेल !”

संध्यावलीने रुक्मांगदाला मोहिनीने धर्मांगदाचे डोकें मागितले असल्याची गोष्ट सांगितली व म्हणाली—“धर्मरक्षणार्थ एवढा त्याग केल्याच पाहिजे. मी देखील हा त्याग करायला झाले आहे. तेव्हा आपण एवढी गोष्ट मान्य करावी अशी माझी आपणांककळ नम्र विनंति आहे.”

“हे काय बोलतेस तू ! पुत्रहत्येचे पाप ब्रह्मत्येपेक्षा मोठे आहे हे नाही का माहीत

तुला ! ही मोहिनी कोटून आली आहे धर्मांगदाचा जीव घ्यायला, कळत नाही !” असे संध्यावलीला मागून रुक्मांगद स्वतः मोहिनीजवळ जाऊन म्हणाला—“मोहिनी ! एकादशीव्रताचा त्याग व पुत्रत्याग दोन्ही गोष्टींशिवाय तू आणली वाटेकडे तें मागून घे ! मी पुत्रमिक्षा मागित आहे. त्याचा वध करून तुला काय मिळणार !”

“तुझ्यामुलाचा जीव नाही !” नाहीं सांगितले. तो माझा शत्रु नाही. एकादशीव्रत सोडून दे व मुलानें पापलेक रद्द ! मला काय !” ती म्हणाली.

इतक्यांत धर्मांगदानें एक तलवार आणून रुक्मांगदासमोर ठेवली व म्हणाला—“बाबा ! तुम्ही सत्यवती असून असा ब्रह्मानसहान गोष्टीसाठी वचनभंग करू करता ! माझ्या आईची इच्छा पूरी करा !”

रुक्मांगदानें संध्यावलीकडे पाहिले. तिच्या तोंडावर त्याला इत निश्चय विसला. तिकडे मोहिनी म्हणाली—“एवढें मागे पुढें करण्याची भरजच काय ? एकादशीव्रत सोडून मोकळे जा !” पण रुक्मांगदाचें तिच्या बोलण्याकडे लक्ष नव्हतें. त्यानें धर्मांगदाचा शिरछेद करण्यासाठी तलवार

वर उचलली. मोहिनी वेशुद्ध होऊन पडली. रुक्मांगदाची तलवार धर्मांगदाच्या गळ्यावर पडली मात्र, विष्णूने प्रत्यक्ष होऊन आपला वरवहस्त वर केला व म्हणाला "रुक्मांगदा! तुझी सत्ति पाहून मी संतुष्ट झालो आहे. तू पुत्र कलत्र ममवेत मुम्बाने इहलोकस्थे राज्य कर."

यम व ब्रह्मदेव दोघांचे सर्व प्रयत्न फुकट गेले. ब्रह्मदेव यमाला बरोबर घेऊन मोहिनी वेशुद्ध स्थितीत पडली होती तेथे आला. म्हणाला "मोहिनी! तू शक्य होता तेवढा मला केलाम. विष्णूला आपल्या भक्ताचा पराभव मुळीच ग्थपत नाही. तुला यश आले नाही. त्यात तुझा दोष नाही. तू काय वाटेल तो वर मागून घे!"

ब्रह्मदेवाचे ते वाक्य रुक्मांगदाचे पुरोहित वसु यांनी ऐकले. ते म्हणाले-"विकार

आहे अशा झुड बुद्धीच्या देवता! या पापिणीला वर मागायला सांगतां? हिने जे वाग केले आहे त्याला प्रायश्चित्तदेवील नाही. तिला नरकांतदेवील असा मिळणे शक्य नाही. तिला मी आतां तुमच्या देखत भस्म करतो." असे सांगून वसूने आपल्या कर्मडकुंतले थोडे पाणी घेऊन मोहिनीच्या हाक्यावर सिंपडले. त्याबरोबर मोहिनीचा देह जळू लागला व मी भस्म झाली.

तेव्हा ब्रह्मदेव वसूच्या पाया पडला व त्याने त्याला मोहिनीचे दूत सांगितले. म्हणाला "भक्तीचा प्रभाव फिती आहे हे पटवून देण्यासाठीच आम्ही हे सर्व केले. राजा, त्याची राणी व पुत्र सर्वांना सद्गति मिळणारच आहे. म्हणून शांत व्हावे."

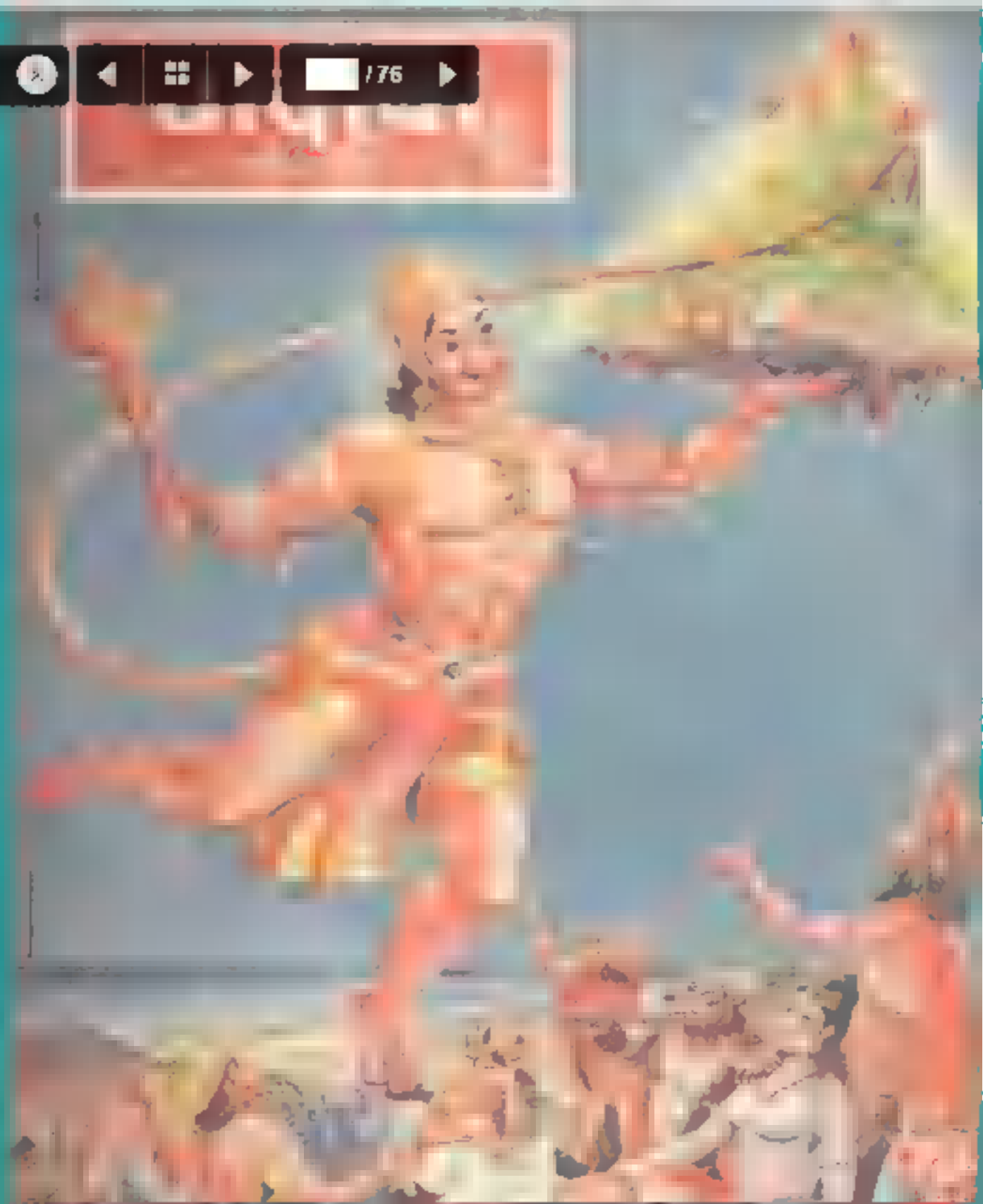
ते ऐकून वसु पसन्न झाला व त्याने मोहिनीला जिवंत केले. (संपूर्ण)

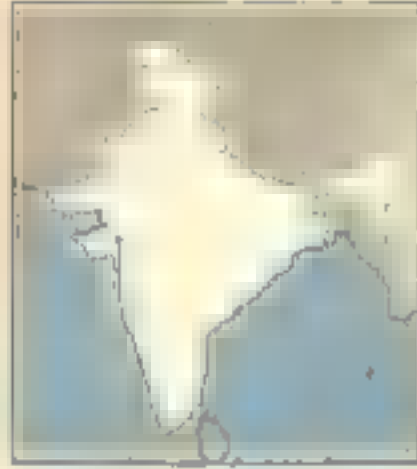

४१. कबलेंची हिऱ्यांची खाण

ही प्रसिद्ध नाग म्हणण्याचे काम सन १८४६ साली सुरू झाले. १८४१ साली ३४ एकर भूमी ४५० रुंद आणि म्हणण्यात आली. १९०१ साली म्हणण्याचे काम सुरू करण्यात आले. तेव्हा ही खाण ३६०१ रुंद होत आली होती. ही खाण आधिका संडाच्या रुंद आहे.

भारताचा इतिहास

राजपुत राज्यांचे एका मामूळ एक अकबर बादशाहाचे वर्चस्व करू लागली. पक्षा मेवाडने त्याच्यागमोर मुडचे ठेकायचे नाकारले. उदयसिंह आपले राज्य धारवून बसला होता, परंतु आपले स्वातंत्र्य गमावून बसला नव्हता. १५७२ मध्ये उदयपुरपासून १० मैलावरच्या गोंगुदा नामक गावी मरण पावला. मंतर त्याचा मुलगा प्रतापसिंह याने मेवाडच्या स्वातंत्र्यासाठी दासविला त्याचे दुसरे उदाहरण इतिहासांत नाही. त्याने आपल्या वंशाला कळंक लागू दिला नाही व मोगलांशी शेवटपर्यंत केले. त्याला फार सहन करावे लागले. स्वतःची राजधानी देखील नव्हती. कोणी मदत केली नाही व त्याचा शत्रु होता जगांतला अद्वितीय वैभवशाली बादशाह अकबर.

१५७२ एप्रिल महिन्यांत मामसिंह ४ आसफखान प्रतापसिंहाच्या राज्यावर स्वारी केली. गोंगुदानजीक हळदी घाटी येथे दोन्ही भिन्नांशी मुठमेद झाली. या युद्धांत प्रतापसिंहाचा प्राण त्या युद्धांत तो रणांगणी पडला असता. परंतु झुलज्या राजाने रणा असल्याचे जाहीर करून शत्रूचे ध्यान आपल्याकडे वळवून घेतले आणि अशा तऱ्हेने प्रतापसिंहाला फक्तुन जाण्यास संधी मिळाली. तो आपल्या 'चेतक' नांवाच्या प्रसिद्ध घोड्यावर बसून डोंगरगळ प्रदेशांत फळून गेला. त्याचे सर्व एका मामूलसक अकबराच्या हाती गेले व प्रतापसिंहाला रानोमाळ हिंडावे लागले. इतके झाले तरी प्रतापसिंहाचा धीर सत्तला नाही. एकाद्या रानटी श्वापदासारखा त्याचा पाठलाग होत होता.

परंतु तो स्वतःचा करीत एका डोंगरावरून दुसऱ्या डोंगरांत शिरत असे. कधी कधी झाडाचा पाल खाऊन त्याला व त्याच्या कुटुंबास दिवस काढावे लागत. परंतु तो हिंमंत झाला नाही व नेटाने शत्रूला तोंड देऊन त्याने आपल्या किल्ल्यापैकी बरेचसे किल्ले पुन्हा सर केले. त्याला आयुष्यभर युद्ध करावे लागले. १९ जानेवारी १५९७ या दिवशी भारताच्या इतिहासांत रणा प्रतापचे नांव खरोखर सुवर्णाक्षरांनी लिहून ठेवले गेले आहे. युद्ध विघेन व राज्यकारभारात त्याच्याहून जास्त योग्य असे अनेक राजपूत होऊन गेले. परंतु त्याची देशभक्ति व पराक्रम एकाच्याहि जंगी नव्हता.

अकबराची प्रकृती बरोबर नसल्यामुळे त्याने मेवाडवर स्वारी केली नाही. परंतु त्याने आपले राज्य बरेच वाढविले, त्यांत गुजराथ राज्यावर त्याला मिळालेला मुख्य होय. दिल्लीच्या बादशाहांची नजर बरेच दिवसांपासून या राज्यावर होती. गुजराथवर मुझफ्फरशाह नांवाच्या एका नाममात्र सुलतानाचे राज्य होते. अकबराने

गुजराथवर स्वारी केली व गुजराथचे राज्य जिंकले. सुलतानाला पोटगीपाठी धन दिले त्याला गादी फाडून टाकले. २० फेब्रुवारी १५७३ या दिवशी वीड महिना सतत वेळा दिव्यान्तर सुरत शहर पडले. त्याच वेळी अकबर बादशाहाची पोर्तुगीजांशी ओळख झाली. त्यांना अकबराच्या मैत्रीची गरज पण होती.

परंतु अकबर आपली राजधानी फतेहपुर सिकरी पोचल्याबरोबर गुजराथमध्ये बंड झाल्याचे त्याला कळले. अकबर उलट पावली फिरला ११ दिवसांत ६००

पेट ■ संकुचित राष्ट्रीय दृष्टिकोण हे लक्षांत घेऊन त्यांना स्वतःची लाज वाटे. भारत-मातेच्या सुपुत्रांना अर्धपोटी व अर्धनग्न स्थितीत रहात असलेले पाहून नेहरूंच्या मनाला पीळ पडला. भारतांत दारिद्र्य व भूक यांचे तांडव नृत्य चालू असल्याचा प्रत्यय त्यांना त्या अन्वोध आणि भोळ्या दरिद्रनारायण रूपी लोकांचा आपल्यावर इतका विश्वास अहो ! पाहून आपली जबाबदारी त्यांच्या लक्षांत आली. ते शेतकऱ्यांच्या आग्रहाने त्यांची स्थिति पाहण्याला म्हणूनच गेले होते !

शेतकऱ्यांची म्हणजे एक कथाच होती. दररोज वाढते कर, नेकारी, उध्वस्त शालेली धरे व ओसाड पडीत शेते, जमीनदार व सावकार यांचे अत्याचार आणि सर्वांपलीकडे पोलीसांची एवढी

यांसुळे शेतकरी वर्ग उर्जर झाला होता. रात्रंदिवस रक्ताचे पाणी करून पिके उभी करीत. त्यांवर त्यांचा अधिकार नाही. त्यांच्या बांध्याला कायमची भूक वाढल्या कजचि ओझे उरे. बहुतेकांजवळ स्वतःची म्हणून बीत भर जमीनदेस्वील नव्हती. रहायला झोपडे देस्वील नव्हते. जमिनीत सोने उत्पन्न होई, पण त्याचा त्यांना काय उपयोग ! जमीनदार ■ सावकार यांच्या पक्षात सर्व जाई. स्थितीतच शेतकरी वर्ग पिकून निघत होता. त्यांच्या कपाळावर दारिद्र्य अणु कांही कायमचेच लिहून ठेवले होते. परंतु १९२०-२१ मध्ये रामचंद्र नांवाच्या एका महाराष्ट्रीय शेतकऱ्याच्या नेतृत्वाखाली प्रतापगड, रायबरेली व फैजाबाद जिल्ह्यांच्या शेतकऱ्यांच्या अंगांत एक नवीन चैतन्य आले.

दुर्गे शानं दिनी

[१२]

विमल निवृत्त गेल्यावर तिलोत्तमा कांही वेळ आपल्या खोलीत विचार करीत बसली. जगतसिंह अजून जिवंत असल्याचे तो त्याच किड्यांत कोठे तरी असल्याचे तिला विमलेकडून फळते होतं.

त्याच विचारांत अर्ध रात्र झाली. ती जगती घेऊन जंतःपुराच्या दाराजवळ घेऊन उभे राहली. तेथे सैनिक पोशाखांत एक जण उभा होता. त्याने तिला विचारले- "तुझाजवळ अंगठी आहे का ?" तिने त्याला अंगठी दाखविल्या तो तर्जाच एक अंगठी दाखवून म्हणाला- "बला !"

जंतःपुरावाहेर पाहण्याला उभे असलेले सैनिक दाख पिकून शिगून पडले होते. सैनिकांनी तिलोत्तमेला फिल्ल्यावाहेर घेऊन आल्यावर विचारले- "कोठे जाणार तुम्ही !"

विमलाने जें सांगितले होते तें सर्व ती विसरून गेली. ती म्हणाली- "जगतसिंह आहेत तेथे घेऊन चला." बोलत असता तिचा कंठ गहिंबळून आला होता.

"जगतसिंह ! ते तर कैदेत आहेत. ठीक आहे. चला तिकडे !" तो म्हणाला. तो तिलोत्तमेला घेऊन पुन्हा किड्यांत

तिचे पाऊल आत पडत नव्हते. दुःखा-
तिरेकानें असेल किंवा अशक्त झाल्यामुळे
असेल. सैनिकानें विचारलें "आतां उभी
कां ! वेळ थोडा आपल्याजवळ !"

"थोडा वेळ थावून तो पुढे म्हणाला--
"आंत जायचें नसेल तर बाहेर परत ! येथें
उभें आपल्याच धोका आहे."

परंतु तिलोत्तमेच्या मनाची स्थिति
विचित्र होती. तिचे पाऊल आत पडत
नव्हते व बाहेर जाण्याची पण तिची
तयारी नव्हती.

जगतसिंहानें प्रथम तिलोत्तमेच्या पाहिले
नाही. केवढा अंधार कोठडीच्या दारावर
एका तरुण सीला बसला आश्चर्य
कावत. परंतु जवळ गेल्यावर त्यानें
तिलोत्तमेला ओळखलें. दोघांनी परस्परांकडे
पाहिले. तिलोत्तमेच्या पापण्या स्वळ्या.

"वीरेंद्रसिंहाची मुलगी !" जगतसिंहानें
तिला विचारलें.

पण तो प्रश्न तिलोत्तमेच्या हृदयाला
बाणासारखा भोचला. आतां मी फक्त
'वीरेंद्रसिंहाची मुलगीच' राहिले का !

काही वेळानें त्यानें पुन्हां प्रश्न केला--
"कशासाठी आली आहेस !"

गेला. जगतसिंह केवढा होता तेथें
असलेले सैनिक सावध होते.

तिलोत्तमेबरोबर आलेल्या सैनिकानें त्यांना
भंगडी दाखवून विचारलें--"युवराज कोठें
आहेत ?" पाहारेदार दोघांना जगतसिंहाच्या
कोठडीजवळ येऊन गेला व म्हणाला--"येथें
आहेत. जागे आहेत !"

"दार उघड. आंघोळी भेटायचें आहे
युवराजांना !" तो सैनिक म्हणाला.

जगतसिंह एका पलंगावर पडून होता.
उघडल्याचा आवाज ऐकून त्यानें तिकडे
पाहिलें. तिलोत्तमा दार धरून उभी होती.

तो प्रश्न ऐकून थकाचे असल्या तिच्या
हृदयाला. तिला घेरी आल्यासारखें वाटूं
लागलें. तो उत्तराची अपेक्षा करित होता.
पण प्रश्नाचे उत्तर काय देणार !

"तू चकित झाली असशील. पण
सर्व विसरून जा." जगतसिंह म्हणाला.

आपल्या नशिवांत पाठ फिरविल्याचें
फळायल्या तिलोत्तमेला वेळ लागला नाही.
भोवळ येऊन ती धाडांढशी त्रिमिनीवर
पडली.

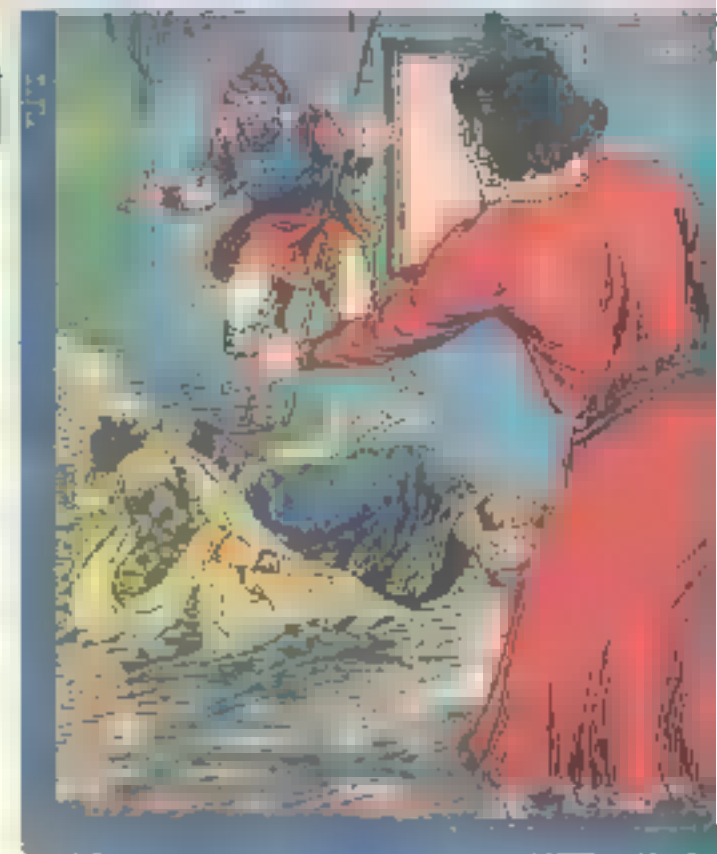
ती येशुद झालेली पाहून जगतसिंह
आपल्या उपरण्यानें दारा धाडें लागला.
परंतु तिला शुद्ध येत नाही असे पाहून
त्यानें पाहारेकऱ्याला बोलाविलें.

"या वेशुद होऊन पडल्या आहेत.
सोप्याघरावर कोण आले होते त्यांना
म्हणवें आंत येऊन ताबडतोब काय तो
औषधोपचार करा." जगतसिंह म्हणाला.

"मीच येऊन आलों होतो." पाहारेकरी
सैनिक म्हणाला.

"तूं ! तर मग कोणत्या तरी दासीला
बोलावून घेऊन ये." जगतसिंह म्हणाला.

पाहारेकरी निघून गेला. तो येईपर्यंत
जगतसिंहानें त्याला शक्य झाले तेवढें केले.

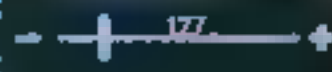

तोलावर थोडे पाणी शिंपडले व दारा धाडें
लागला. थोड्यावेळानें तिला शुद्ध येऊं
लागल्यासारखें वाटलें. इतक्यांत आरशा
एका दासीला बरोबर घेऊन आली.

आरशानें जगतसिंहाला विचारलें "ही
कोण ! काय भानगड आहे !" येशुद
झालेल्या तिलोत्तमेकडे तिनें खूण केली.

"ही वीरेंद्रसिंहाची मुलगी आहे." जगतसिंह
म्हणाला.

जरा देखील मार्गेपुढें न करतां निःसंकोच-
पण आरशानें पुढें होऊन तिलोत्तमेचें हाकें
आपल्या मांडीवर ठेवून घेतलें. मुलाबपाणी

निवृत्त निरुप वेळ निघत्याच्या विचारांत होई. पणु न्याच्या मोठावरून त्याला काही बोलावयाचे आहे ते जाणवून ती दासीला म्हणाली—“तुं वान' वेळ पुढें हो. यांना पोचतीं करून पुन्हां एकडे ये. मी येथे आहे.”

तिलोत्तमा दृष्टीगट होईपर्यंत जगनमिह तिच्याकडे टक लावून पहात उभा राहिला. नेत्र मनातल्ल मनांत तिलोत्तमेला म्हणाला—“तिलोत्तमे हीच आपली शेवटची भेट.”

ज्या माणसानें तिलोत्तमेला अगदी दाखवून येथवर आणलें तें तिलोत्तमा निघाल्यावर तिच्याजवळ येऊन म्हणाले—“तरमग मी येऊं.” तिलोत्तमेच्या तोंडांतून एक शब्ददेखील निघाला नाही. पण ती दासी म्हणाली “ठीक !” हो तिच्या जवळची अंगठी घेऊन निघून गेला.

दासीवशेवर तिलोत्तमा निघून गेल्यावर आयडानें जगनमिहच्या पलंगावर बसून विचारलें—“आपल्या मनांत मला कांहीं विचारावचें दिगलें आहे. काय पाहिजे आपल्याला. मी आपल्याचसाठीं थोडा वेळ थांबले आहे. माझ्या हातून कांहीं होण्यासारखें जमेल तर निःसंकोच पणें सांगायें.

माझ्या हातून आपली कांहीं सेवा घडली तर त्या गोष्टीचा मला आनंदच होईल.”

“नवाबजादी ! आतां मला कोणाच्याहि मदतीची गरज नाही. कदाचित आतां मी आपल्या घटकाच मोजत आहे. आपली ही भेट देखील कदाचित शेवटचीच. माझ्यावर आपण जे उपकार केलेंत त्याबद्दल कोणत्या शब्दांत मी आपले आभार मानूं ! सुदैवानें माझे मह पाळटोले व मला कैदेतून मुदका मिळून मी पहिल्यासारखा स्वतंत्र झालों आणि त्यानंतर माझ्या सहाय्याची व संचेची आपल्याला कधी गरज भासली तर ती सेवा

जन्मांत कधी सुखाचे दिवस येतील असे नाही वाटत मला. माझ्या मनांत जे दुःख आहे ते तुम्हाला कळणार नाही व ते कसे सांगायचे हे देखील मला कळत नाही." जगतसिंह म्हणाला.

त्याचे बोलणे ऐकून आयशाला आश्चर्य वाटले. "मनाला इतके लावून व्यायला काय कारण आहे? वीरेंद्रसिंहाची मुलागी...." बोलत असता मध्येच थांबली.

जगतसिंह मध्येच उद्गारला— "तिची गोष्ट आता कदाका! ते एक स्वप्न होते."

आयशा कांही वेळ स्थाली मान करून बसून राहिली. कांहीच बोलली नाही. पण कांही वेळाने म्हणाली—"युवराज! आपण या कैदेत इतके काय सहन करीत आहा? मला नाही पहायत. चला माझ्या-भगेवर मी सुटका देववितें. आपल्या छावणीत निवून जावें."

"आयशा, तू आपल्या बडिलांना कळविल्याशिवाय मला सुटका देवविणार आहेस?" जगतसिंहाने विचारले.

"त्याची फिकीर करण्याचे कारण नाही. तू आपल्या छावणीत पोचलास म्हणजे मी

त्यांना आज्ञा संगेत." आयशः म्हणाली. दोघांनी परस्पराना अगदी अनपेक्षितपणे 'तु' वा एकवचनी शब्दाने संबोधन केले. "त्यांना कळल्यावर तुझ्यावर संकट येईल त्याची काय वाट?"

"मला त्याची फिकीर नाही. मी पाहून घेईन."

"आयीशा माझी बाई तयारी!"

"कां?" आयशाने चकित होऊन विचारले.

"तु पुनर्जन्म दिल्या. तुझ्यावर राहण असे एकहि कारण्यास नथार नाही."

आयशा चुप होती. तिच्या डोळ्यांतून टपटप टिपे गळत होत्या. तिच्या नकळत एक जण घराजवळ येऊन उभा राहिला होता. तो पुढे येऊन दोघांना म्हणाला— "शाबास नवाबजादी! खूप...."

दोघांनी त्याच्याकडे पाहिले. त्यांनी त्याला ओळखले. तो उस्मानखानच होता. उस्मानखानने थोड्याच सुरांत जे कांही म्हटले त्यावरून आवश्यक संकट येणार ह्यांत जगतसिंहाला शंका उरली नाही. परंतु आयशाने तिकडे दुर्लक्षच केले. उलट तिने

उस्मानखानाकडे विचारले "शाबासकी कशावरून उस्मान?" गध्दरात्रीच्या वेळी नवाबसाहेबांची पोरगी एवढी या कैदेच्या दारपर्वत येते आणि एका कैद्याशी गुल गुल गप्पा करते या बद्दल शाबासकी द्यावयाची नाही तर काय शिक्षा द्यावयाची? उस्मानने उपरोधक आवाजात विचारले.

आयशाने एकदा उस्मानकडे रागाने पाहिले व म्हणाली—"कैदखान्यांत येऊन कैद्याशी गुल गुल गप्पा करणे किंवा न करणे हा माझा प्रश्न आहे, त्याबद्दल शाबासकी देण्याची तुला गरज नाही."

मात्र अवश्य घ्यावी एवढीच विनंति आहे." जगतसिंह म्हणाला.

त्याचे ते निष्कर्ष बोलणे ऐकून आयशाने डोळे भरून आले. कंठ दाहून आला. म्हणाली—"इतके हताश होण्याचे कारण काय? आज जी स्थिति आहे, उद्यां तीच राहिल असे समजून निराश होण्यांत काय अर्थ? सुखामागून दुःख व दुःखामागून सुख ही जगाची रीतच आहे."

"निराशा झाली म्हणून नव्हे. आशा लावून बसल्याने तरी काय उपयोग होणार? या कैदेतून सुटण्याची इच्छा मला नाही.

तें ऐकून उस्मान चकित झाला. त्याला आश्चर्यापेक्षा रागच जास्त आला असे म्हटले तरी चालेल. म्हणाला—“मला त्याची काय गरज याचें उत्तर नवाच साहेबांच्या तोंडूनच ऐक तर.”

“अब्बाजान विचारतील तेव्हा जें उत्तर द्यायचाचें असेल तें मी देईन. तुला मध्येच चोमडेगणा कर याची सुलान गरज नाही.” आयशा थोडीशी रागानेच म्हणाली.

“एक गोष्ट विचारतो...” उस्मानच्या तोंडून निघाल्यावरोंवर आयशा उठून ताट उभी राहून म्हणाली “तुम्हाला मी घालत आहे तें तोंट कान उघडून ऐका. तू प्रश्न केलास तर त्याचें हेंच उत्तर तुला मिळेल हा कैदी माला प्रियकर प्राणेश्वर आहे.”

तें ऐकून उस्मान व जगतसिंह दोघांना वाटले की त्यांच्या अंगावर बीजच

पडलें. युवराजाच्या डोक्यासमोर असेच चालण्यासचें झाले. आयशाला इतकें वाईट वाटण्याचें कारण तेव्हां त्याच्या लक्षात आलें.

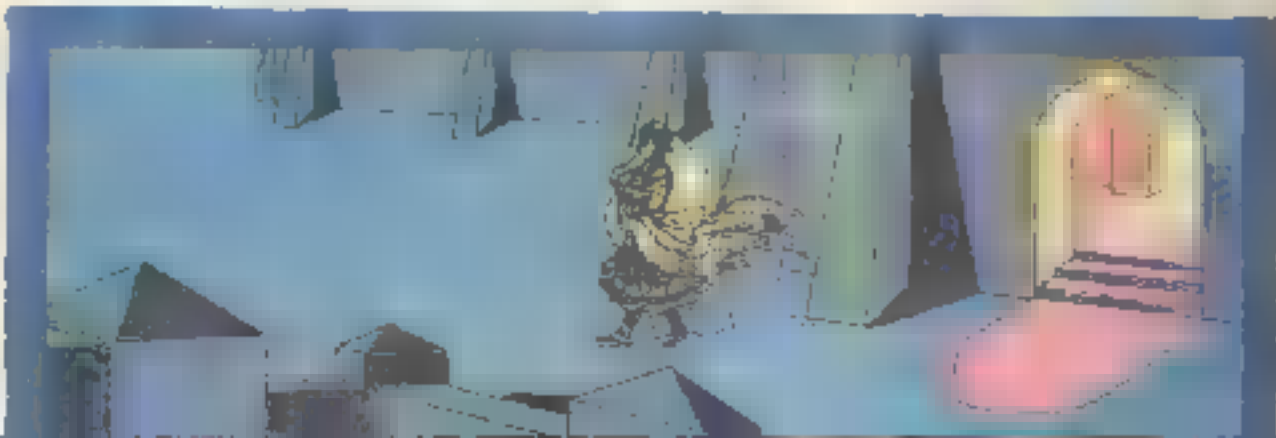
आयशा त्याला म्हणाली—“युवराज! क्षमा कर मला. उस्मानने तऱ्हेनें मला प्रश्न केला नसता तर मी आपल्या मनांतली गोष्ट तोंडावाटे बाहेर येऊ दिली नसती व तुला मी कळलीदेखील नसती.”

जगतसिंह क्लिप्तचित्त विमूढ स्वरुप उभा होता. त्याला तो सर्व प्रसंग फार दुःखदायी वाटला. आयशा क्षणभरदेखील तेथें थांबली नाही. तिनें दासी येण्याची वाट पाहिली नाही. ती एकटीच निघाली. उस्मान थोडा वेळ चकित होऊन स्वरुप उभा राहिला. थोड्या वेळानें आपल्या घरां निघून गेला. (पुढील गोष्ट पुढील अंकी)

गार्जिष्ठ वायवको

विक्रमाकर्तें हट्ट सोडला नाही. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला. प्रेत खांद्यावर काढून घेतले व स्वशांनाच्या दिशेनें लागला. तेव्हा प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—“राजा! तू इतक्या निष्ठेनें फंदाळवाणे करीत आहेस. खरें पाहिलें तर तुला आपल्या अधिकाराचा गर्व असायला पाहिजे होता, परंतु तो तुझ्यांत नाही. निरभिमान पणें तुला हें निष्कण्ट काम करीत असलेला पाहून कन्या-कुळजच्या कौटुंब्याची आठवण येत आहे. त्याची गोष्ट मी तुला सांगतो. ऐक.” असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

कन्याकुळज राज्याच्या राजधानींत कौटुंब्य नांवाचा एक तरुण ब्राह्मण रहात असे. तो घरचा श्रीमंत होता. त्याचा समत एका मुनीच्या कन्येशीं विवाह

माहेर मोठे व सासर श्रीमंताचे. त्यामुळे कौडिन्याच्या बायकोला फार गर्व चढला.

पुढे काही दिवसांनी कौडिन्याचा बाप वारला. त्याची आई बापाच्या बरोबर सती गेली. कौडिन्य बाईट संगतीत पडून एका वेष्टेच्या जाळ्यांत सापडला व जकळ होतं नव्हतं तें सर्व घालवून बसला. त्याला पश्चात्ताप वाटला व त्याने कामधंदा करून पुन्हां पैसे मिळविण्याचे ठरविले. कौडिन्याच्या बायकोला नवऱ्याचा राग आला. पण तो राग नवरा बाईट मार्गावर गेला वासाठी

नसून आपलें सर्वस्व घालवून बसला वासाठी होता. त्याने धंद्यासाठी बायकोजकळ तिचे दागिने मागितले. पण तिने दागिने न दिलेच नाहीत, उलट त्याचा अपमान करून ती गाहेरी निघून गेली.

कौडिन्य हताश होऊन पारदेसात निघाला. एका जहाजांत बसून तो अस्त असता जहाज बुडाले. सुदैवाने तो त्या संकटांतून वाचला. एका फळीच्या आघार तो किनाऱ्याला लागला. किनाऱ्यावर द्राक्षाचे वेल होते. त्याने द्राक्षे खाऊन आपली भूक भागविली व एका शाळाखाली पडून राहिला.

तो एक डोंगराळ प्रदेश होता. त्या दिवशी रात्री एक विचित्र गोष्ट घडली.

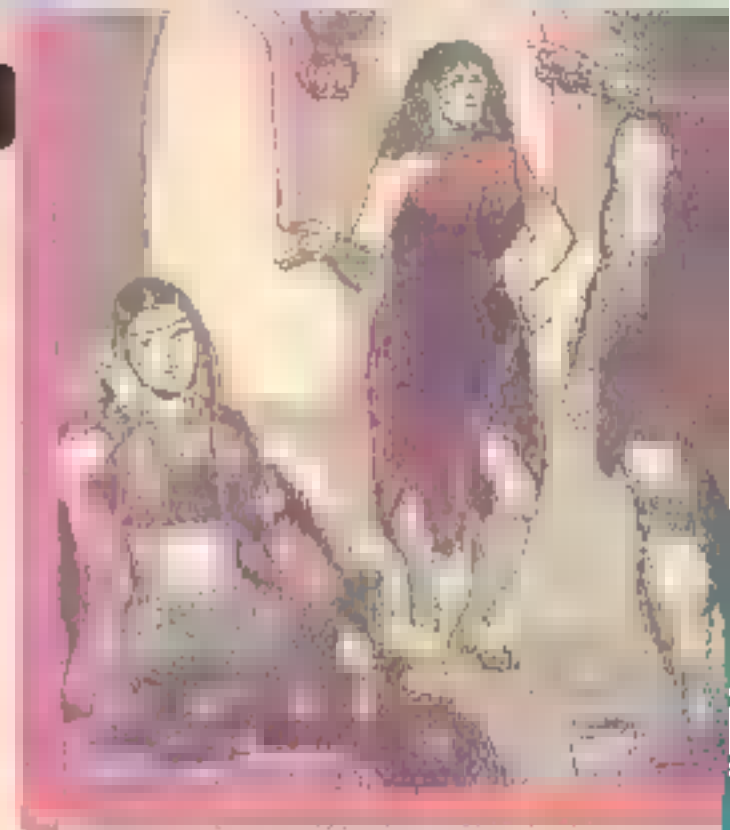
काशीराजाला रत्नावली नांवाची एक रूपवती कन्या होती. तिने दर रोज हात पाय धुवून दक्षिणेकडे डोंकें करून निव्रत जावे असे ज्योतिष्यांनी सांगितले होते. तसे न केल्यास तिच्यावर काही संकट येईल असेदेखील त्यांनी सांगितले होते. तेंच झाले. त्या रात्री ती हात धुतल्या शिवाय उत्तरेकडे डोंकें करून झोपली. एक राक्षस तिला उचलून घेऊन निघून गेला. कौडिन्य ज्या डोंगराळ प्रदेशांत शाळाखाली

बसला होता त्या प्रदेशांत एका मुदत तो राहत असे.

राक्षसाचे रत्नावलीला अणजेले पाहून त्याच्या बायकोला संशय आला. तिला मात कामगारमंडी राक्षस खोटे बोलला. म्हणाला— "रत्नावली मी हिला धरून घेऊन आलो आहे व हिला खा." नंतर कौडिन्य झोपला होता त्या शाळाधी खूण सांगून म्हणाला— "त्या शाळाखाली एक राक्षस राहण झोपला आहे. त्याला धरून तू आण ! मी खाईन."

पण रत्नावली राक्षसिणीला म्हणाली— "जे सर्व खोटे. तू म्हातारी शाळी आहेस म्हणून तो राक्षस धरून घेऊन आला आहे."

राक्षसिणीला नवरा खोटे बोलल्याबद्दल आस्तर राग आला. पण तो लपवून म्हणाली— "बरे तर, तू म्हणालास तसा राक्षस आहे की नाही पाहून येते." असे सांगून ती कौडिन्य होता तेथे गेली व त्याला म्हणाली— "माझ्या नवऱ्याने माझ्याशी विश्रामघात करून मला सोडून दिले आहे. त्याच्याबद्दल एक मंत्रशक्ति आहे. ती मी तुला आणून देते. तू त्याचा वध कर. मी आयुष्यभर तुझी दासी म्हणून राहून तुझी सेवा करीन."

कौडिन्याचा तिच्या बोलण्यावर विश्राम घालला नाही. तेव्हा राक्षसिणी म्हणाली— "पूर्वजन्मी केलेल्या पापाचे फळ म्हणून मला हा जन्म मिळाला. तुझे माणरक्षण केल्याने मला पापमुक्ति मिळेल व पुढील जन्मां पुन्हां मनुष्य जातीत मला जन्म प्राप्ती होईल."

"ठीक ! मला ती मंत्रशक्ति आणून दे !" कौडिन्य म्हणाला. राक्षसिणीने ती शक्ति आणून त्याला दिली.

तिकडे राजकुमारी खरे सरळ बोलून आपले रक्षण करून घेणे सोपे नाही हे

म्हणाली—“येतो आहे. तेच सध्या जगा. ती मुला मावळ येत आहे. तू दिवेल्या इभीता प्रयोग केवळ तर तो एका बरोबरशी टार होईल.”

राक्षसजवळ येईपर्यंत कौटिल्य व तो जवळ येताच मलीचा प्रयोग त्या राक्षसाला ठार केले. तो राक्षस टार त्या नी जागा इतिहास नांवाचे पुढे पसिद्ध झाली.

ती राक्षसीय कौटिल्याला म्हणाली “मी पूर्वजन्मी कोवळ नांवाच्या मुलीची कन्या होते. माझे नांव कंदली होते. ब्रह्मिणींनी दुर्वास कर्वाली माझा विवाह करून दिला. माझे माझ्या पतीशी नेहमी त्या त्या काळाने माझ्या हात नव्हता. पतीने मला एकदा साप दिला व मी राम होऊन गेलं. परंतु रात्री जवळ होते. म्हणून त्या गावाची फळे नांगण्यासाठी मला जन्म मिळाला. मी राक्षसकुळात जन्मले असले तरी राक्षससृष्टि माझ्यात आली नाही. आई मी राक्षस करून जे बोट पुष्प संपादन केले आहे, त्याच्या बळाने माझा होईल.

“माणसी एक गोष्ट, मी तुला हिताची सांगत आहे. रत्नावली नांवाच्या कशीराजाच्या कन्येला माझा नवरा दुष्ट बुद्धीने उचलून घेऊन आला होता. नी त्याला पुढेच माझे. तू तिच्याशी विवाह करून घे, मी तुम्हा दोघांना एका क्षणापासून नेऊन पोचवीन. नेहमी तुमच्या रक्षार्थ तुमच्या बरोबर राहीन.”

कौटिल्य त्या गोष्टीस कबूल झाला व रत्नावलीला जाऊन भेटला. देखील उद्धारकर्त्याची म्हाळा तयार झाली. राक्षसींनी हस्तीरूप धारण केले व रात्रीपर बसून राक्षसी व कौटिल्य पंचले. सर्व एका क्षणापासून घडले. राक्षसींच्या सहजात्र्यांनी कौटिल्य रत्नावलीला राजाकडे घेऊन गेला. रत्नावलीने झालेलं रूप धोडक्यांत सांगून कौटिल्याने तिने रक्षण कसे केले हे देखील सांगितले व म्हणाली “सोचूनच बरोबर माझा विवाह झाला तर मला आनंद होईल.”

नामाने मुलीच्या इच्छेप्रमाणे कौटिल्याची तिच्या विवाह दिला व त्याला अनंत रत्ने भेट केली.

हा सर्व वृत्तांत कौटिल्याच्या पहिल्या बायकोला हक्क म्हणजे सर्व तिच्या नावे ठेवू लागले. म्हणाले—“तू मलीचा पतीचा अनादर केलास. पति रहा, आतां राजाना जावई आहे. आतां तू गेलीस तरी तो तुझ्याकडे तोंड फिरवून पडेल.”

कौटिल्याच्या बायकोला पण वाईट वाटले व आपल्या मूर्खपणाबद्दल पश्चात्ताप करून त्याचे फळ आपल्याला भोगावे लागत आहे. परंतु साक्ष्यांची गोष्ट कौटिल्याने

आपल्या पहिल्या बायकोला भादरपूर्वक घेऊन येण्यासाठी पालखी पाठविली. मर्णांना आश्चर्य वाटले. तिला पालखीत बसून जायला एवज वाटली. परंतु कौडिन्याच्या नोकरांनी तिची समजूत घालण्यावर ती पालखीत बसून आपल्या पतीकडे गेली. कौडिन्याने आपल्या पहिल्या बायकोचा अपमान केला नाही व तिला नीट वागविले.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला "राजा ! मला एका गोष्टीची शंका आहे. ज्या बायकोने त्याचा अपमान केला होता व लपटकाळी त्याला मदत केली नाही तिला आपली स्थिती सुधारण्यावर त्याने काय शोधले ? तिच्यावर त्याचे प्रेम होते म्हणून का ? समुद्रात जहाज बुडल्यानंतर देखील आपण वांचला हे सर्व ईश्वरद्वारेच आहे. ताम्रभूत ईश्वरासमोर झुकता दाख-

विण्यासाठी ! या शंकांचे समाधान माहीत असून तुम्हाला काहीतरी तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर छत्रांले होऊन तुझ्याच पामावर लोखंड लागतील."

ते ऐकून विक्रमार्क म्हणाला - "कौडिन्याचे आपल्या पहिल्या बायकोवर जसत प्रेम होते असे मुळातच नाही. देवाने आभार मानण्यासाठी ऐतरीत नाही. तिला आपल्या ऐतरीयांची इतकी प्रवेष्ट होती तिची मान मापण्यास एकासमोर राखलेली पाहून वातात ती नीट वागेल याची आधी पडल्यावरच त्याने तिला रोखून घेतले असणार."

अशा पद्धतीने राजाचे बौद्धिक दोषांचे वेताळ वेतासरीकर अदभुत ज्ञाना व पुरात शास्त्राच्या फाटीला जाऊन लोखंडू लागला. (इतिरित)

सुरतमंजरीची कहाणी

तुळजा राजा चंद्रमहामेन याच्यानंतर त्याचा मुलगा गोपालक हा गादीवर बसला. त्याच्या राज्याचे नांव अवंतीवर्धन व मुलाचे नांव अवंतीवर्धन असे होते.

एकदा उज्जैनचे नागरिक जलोत्सव साजरा करण्यात गुंत आले असता एक लोखंडात हत्ती साखळदेड तोडून राजधानीत आला. दाढाकार उडून गेला. माहुताने त्याला बटणीवर आणण्याची शिकवण करून पाहिली व जलयोग, वाटेत जा फोणी लाडवा येई त्याला तो पायावाली तुडवून उतर वी. शेवटी तो गांधावाढेरच्या महाराजाच्याच शिरा.

त्याच वेळी एक रूपवती तरुण मुलगी एक झोपडीतून बाहेर आली. तिला पाहून तो हत्ती जणुं काही मंत्र दाखल्यासारखा

जागच्याजागी धनकला. त्या तरुण मुलीने समोर येऊन हत्तीच्या सोडेवर हात फिरवला. तिने पदराची दोन्ही टोके हत्तीच्या मुळ्यांना बांधली व शोभाळ्यासारखी त्याच्यावर बसली. त्या जागी उल्ल होते म्हणून हत्ती सांधलीत येऊन गेला.

ते अनुभूत दृश्य पाहून नागरिक थक झाले. राजधानीवर तोच चर्चेचा विषय झाला. प्रत्येक जण म्हणे, एका हरिजनाच्या पोरीने हत्तीला ताळ्यावर आणले. तिच्या रूपासमोर मदोन्मत हत्तीने देखील मान वांकविली.

लोकांच्या तोंडी ही गोष्ट युवराज अवंतीवर्धन याच्या कानावर गेली. त्या रूपवती सुंदरीला पाहण्यासाठी तो तिघाला तिला पाहून तो तिच्या रूपावर भाळून

गेली. त्याला पाहून ती हरिजन मुलगी स्वतःचें देहमान विसरली. ती शोपाळ्यावरून उतरली व हत्तीच्या दातांना बांधलेल्या पंवर सोडून वेऊन तो अंगावर घेतला आणि घरीं निघून गेली. गाहून हत्तीला घेऊन राजधानींत निघून गेला.

परंतु अवंतीवर्धनाचे पाय जमिनीला खिळून होते. मोठ्या कष्टानें तो राजवाड्यांत आला.

अलदानोत्सवाला ती हजार मुलींच्या विषयी चवकशी केली तेव्हां त्याला फळलें कीं महाराजांच्या

वीरबाहु नांवाचा एक हरिजन राहातो. त्याची ती मुलगी. तिचें नांव सुरतमंजरी असें आहे. तिच्याशीं लग्न करून देणें अशक्य आहे.

परंतु अवंतीवर्धनाला तें मान्य नव्हतें. तो म्हणाला—“हें सर्व खोटें. ती हरिजन मुलगी असणें शक्यच नाही. कोणीतरी स्वर्गांतली देवी असली पाहिजे. हरिजनाच्या मुलीला स्वर्गें सोदवें कोटून मिळणार! तिच्याशीं माझे लग्न होणें शक्य नसेल तर मी जगांत जिवंत राहण्यांत तरी काय अर्थ आहे.”

त्याचा विचार बदलावा म्हणून त्याच्या निजकंदळांनीं पुष्कळ यत्न करून पाहिला, पण फुकट. ती गोष्ट खंडनहा येनाता फार वाईट वाटले. कारण गादीला तोंच एक वारस होता.

“माझ्या मुलाचें प्रेम एका मुलीवर जावें याहून जास्त दुःखाची गोष्ट असणार!” अवंतीवर्धन राणी म्हणाली.

तिलाचि ती मूढ हरिजन मुलगी नफेकरितां कांही तरी कारणानें ती त्या पण राजवाड्यांत आली असेल. पूर्वजन्माचा

कांही संबंध असूं शकेल.” मंत्री म्हणाला. कांही दरबारी लोकांनीं अशीदेखील सूचना केली कीं युवराजांचें मन राखण्यासाठीं सुरतमंजरीशीं त्यांचें लग्न करून देणें बरोबर होईल.

गोपालक महाराजांना तोच सल्ला पसंत पडला व त्यांनीं वीरबाहुफडें आपला एक दूत पाठविला. दूतानें गोपालक महाराजांचा निरोप सांगितला.

वीरबाहु म्हणाला—“मला माझ्या मुलीचा विवाह युवराजांशीं करून देण्यास हरकत नाही. परंतु गोष्ट महाराजांनीं कथळ

केली पाहिजे. हें माझ्या घरी होईल. मुलीच्या घरीच लग्न होतें ही जुनी रीत आहे. अठरा हजार ब्राह्मणांना घेऊन महाराजांनीं यावे व सहभोजनास मान्यता द्यावी. ही अट महाराजांना मान्य असेल तर माझी मुलगी महाराजांनीं मून होईल.”

दूतांनीं जाऊन वीरबाहूनें सांगितलेली अट भीतभीत महाराजांसमोर निवेदन केली.

ही अट लावण्यांत त्याचा हेतु होता हें मात्र कोणाला कळलें नाहीं. स्वतः गोपाळक महाराजांना त्या गोष्टीचे आश्चर्य वाटलें. जरूर कांहीं तरी कारण असणार. असा विचार करून त्यांनीं अठरा हजार ब्राह्मणांचा बोलावून त्यांना आज्ञा केली कीं सर्वांनीं लक्षा समारंभास हजर राहून वीरबाहूच्या घरी सहभोजनाला हजर रहावे. ही आज्ञा मोडणारस उचित दंड केला जाईल.

ब्राह्मण काळजीत पडले. राजाज्ञा नेड्यां तर दंड होणार, न मोडावी तर हविर्जनाच्या घरी सहभोज करावें लागणार. जेवढा दंडमर्यादें ते समारंभास राहण्यास तयार झाले. ते महाराजांना म्हणाले—“महाराज! वीरबाहूनें पवित्र होऊन संतर्पण केल्यास आम्ही मने त्याच्याबरोबर जेवायला वसूं. परंतु तें महाराजांच्यास नाहीं.”

राजानें वीरबाहूसाठीं एक स्वतंत्र वाडा बांधून दिला. त्या वाड्यांत अठरा हजार ब्राह्मणांच्या सहभोजनाची व्यवस्था केली. ब्राह्मण जेवायला वीरबाहू मनास करून त्यांच्यासमोर जेवायला बसला.

नंतर वीरबाहूची मुलगी सुरतमंजरी व सुवराज नवेंतीवर्षीय यांचा लग्न समारंभ मोठ्या धाट्यानें पार पडला.

परोपकारी गोपाळ

गोपाळ ज्या गांवीं असे त्या गांवीं दर वर्षी शिवरात्रीला रथोत्सव होत असे. रथोत्सवाच्या रथी गांवकऱ्यांनीं हजर राहात. रात्रीच्या अकरा वाजण्याच्या सुट्टीगांवांतले लोकदेखील हजर राहात. उत्सवाच्या कार्याचा भार गोपाळावर पण असे. परंतु त्या गांवांतल्या अधिकाऱ्यांनीं गोपाळला न मान्यता दिली होती.

त्या गांवीं भद्रमल नांवाचा एक दुष्ट मनुष्य राहत असे. तो कोणताहि विधिनिषेध राखीत नव्हत. वाटेल ते साणेंपिणें मनाला येईल ते करणें सृष्टीचा मूषण वाटे. गांवकऱ्यांनीं त्याला वाळीतच टाकलें होतें असें म्हणत तरी चालेल. लोक त्याला पापी भद्रमल म्हणत. समजानें त्याला बाहेर काढल्यावर त्याला स्वतःच्या जीवितसाठीं

सर्व वऱ्हेचीं कामें करावीं लागत. त्याचीं मुलें लोकां म्हणत पापकर्माचीं कळें चालावीं लागणारच.

भद्रमलाच्या नव्याला साठारें वर्ष लागलें होतें. तो अगदीं अशक्त झाला होता. केलेल्या पापकर्माबद्दल त्याला पश्चात्ताप वाटूं लागला होता. एकदां तो देवळांत गेला. देवासमोर डोकें टेंकून क्षमा मागत होता. गांवकऱ्यांनीं त्याला पाहिलें व म्हणाले—“चोर कुठला. त्याची हास फिटलेली दिसत नाहीं. आतां देवळांतल्या मालावर याची नजर दिसते आहे!” असें सांगून त्यांनीं त्याला झोडपून काढलें.

भद्रमलनें एकदां पूर्वीं देवळांतले कांहीं दामिने कोंरे चोरले होते. म्हणून देवासमोर डोकें टेंकून बसणें त्यांना साहजिकच डोंग

वाटले. त्यांनी त्याला बेगुद्ध स्थितीत रस्त्यावर टाकून दिले. तो कणवत पडला होता. त्याच वेळी गोपाळ तेथे आला व त्याच्या तोंडावर पाणी शिंपवून तो शुद्धीवर आल्या वर त्याला त्याच्या घरी पोचते केले व म्हणाला "कधी तुला कोणत्याही वस्तूची गरज लागली तर तू माझ्याकडे ये."

गांवकऱ्यांना गोपाळने भंडूभलवर दया दाखविलेली आवडली नाही. म्हणून रथोत्सवाचा कार्यक्रम ठरविताना ग्रामप्रमुखांनी गोपाळचा बहिष्कार केला.

गोपाळला त्या गोष्टीबद्दल फार वाईट वाटले. त्याने देवळाच्या मुख्य अधिकार्याला विचारले की माझी कांही चुक असेल तर सांगा व त्यासाठी प्रायश्चित्त एव सांगा. देवाची सेवा करण्याचा भासा हक माझ्याकडून का काढून घेतां ?

तेव्हा ग्रामप्रमुखांनी सडा करून गोपाळला प्रायश्चित्त सांगितले. म्हणाले— "तू, आम्ही सांगू ती रक्कम देवासमोर ठेवावी." गोपाळने ते कबूल करून ती रक्कम देवासमोर ठेवली. त्यानंतर त्याला रथाचा दोर धरण्याचा अधिकार मिळाला.

शिवरात्रीच्या दिवशी रथ निघाला. रस्त्यावर शिडकाव करण्यांत आला होता. जाणोजाणी तोरणे बांधण्यांत आली होती. रथ अगदी चार पावले गेला असेल "थांबा, थांबा !" असा आवाज ऐकू आला. रथ थांबला.

रथ बांधविण्यास एक कारण झाले. रथ चालू लागल्यावर एक म्हातारा रस्त्याच्या मधोमध येऊन उभा राहिला आणि देवाकडे पाहून त्याने साष्टांग नमस्कार केला. रथ जोराने पुढे चालला होना आणि ते त्याच्या अंगावरून गेला. सर्व लोक थांबा थांबा

चालून ओरडले. परंतु जे व्हायचे ते झाले.

त्या म्हातऱ्याच्या अंगाला हात लावायला त्याने पुढे झाला नाही. परंतु कोणी त्याला सांपडक्याचे कळताच गोपाळ त्याला दोरी सोडून पांयत गेला. त्याने त्याला मागे पाहून काढले. परंतु तो गेला तो भंडूभल होता हे कळायला वेळ झाला नाही.

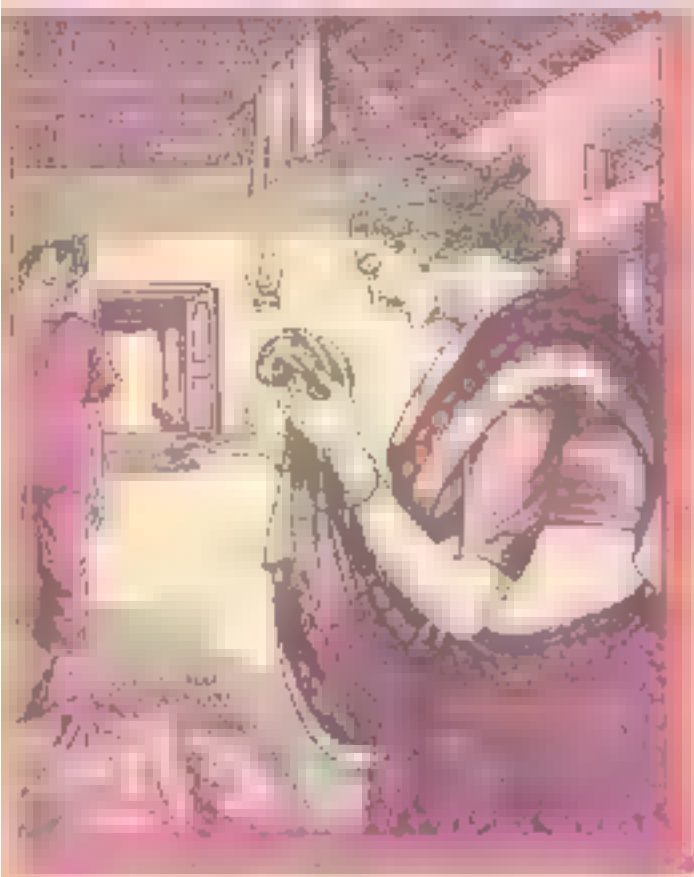
म्हणून रथाच्या चाकावाली चिरवून देवळाचे अधिकारी "गोपाळ ! तू आतापर्यंत शहाणपणा केल्यास हा पापी येथे येवढा पुरे झाला. तुला रथाचा दोर पक-

आला ! त्याला दुसरी जागा नव्हती ! उचला त्याचे भेत आणि द्या टाकून गटारांत ! तो पडला होता ती जागा धुकून साफ करा पाहू."

"सर्व लोक ती जागा धुकून काढण्याच्या कामांत गुंतले आहेत. मी भंडूभलने भेत त्याच्या घरी पोचते वाकून आंधोल करून घेतो !" गोपाळ गांवकऱ्यांना म्हणाला.

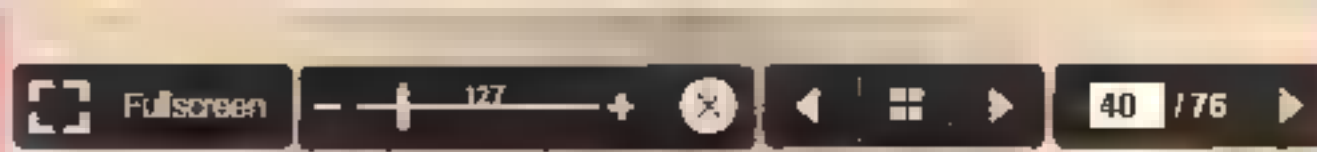
देवळाचा मुख्य अधिकारी म्हणाला "गोपाळ ! तू आतापर्यंत शहाणपणा केल्यास तेवढा पुरे झाला. तुला रथाचा दोर पक-

शसला परवानगी दिली म्हणून ते सर्व करायचे तुळा घुच्छे. या पुढे तू काय वाटेल ते प्रायश्चित्त करेस तरी देवकार्यास तू नालायक ठरला आहेस. तुला जायचे आहे तर चालू लाग. आमचें आम्ही पाहून घेऊं."

गोपाळला ते उत्तर ऐकून फार वाईट वाटले. दीर्घ श्वास सोडून त्यानें भंडूमलनें घेत खांद्यावर उचलून घेतले आणि त्याच्या धरी गेला. भंडूमलनी चायको म्हणाली "देवाच्या चरणीं त्यांनीं आपला देह समर्पण केला."

गोपाळला जिनें आणखी एक विचित्र गोष्ट सांगितली. म्हणाली "त्यानीं देव वरीं पुत्रप्राप्तीसाठी एक नवस केला होता. भुक्क्या होऊन तो वर्षभर जिवंत राहाला तर सर्वस्य देवाच्या चरणीं अर्पण करित आणि स्वतःचा देह त्याच्याच भावीन, आमच्या मुलाचा पहिला वाढदिवस साजरा आम्ही साजरा करू त्याच वेळीं त्यानं तो गोष्ट नवस सांगितली होती."

तेव्हां जिनें त्याची किती समजूत घातली होती. "हा कायला नवस ! म्हाण्याली स्वतःचा देह देऊन त्या पवित्र उन्मत्ताने विभ आणण्याचे पाप नाही का समजणार !" तेव्हां निघा पति बिल्ल म्हणाला होता "ही गोष्ट नवस नवसांना मला चुकली नाही. म्हणून तो नवस करण्यास माझ्या हातून चुकू नये. ही गोष्ट तरी देवसमोर सांगितली पाहिजे व देवाजवळ क्षमायाचना केली पाहिजे ! असें सांगून ते रथोत्सवाच्या मेले दोन आणि आतां त्यांचे फेरां घरी येत आहे. त्यांनीं पुत्र प्राप्तीसाठी केलेला नवस पुरा केला. त्यांचा तो निश्चय अदृष्ट होत नाही."

"भंडूमलच्या विशयीं लोक कांहीं बोलले तरी चालेल. कोणालाहि दस्तुम्भित नाहीत

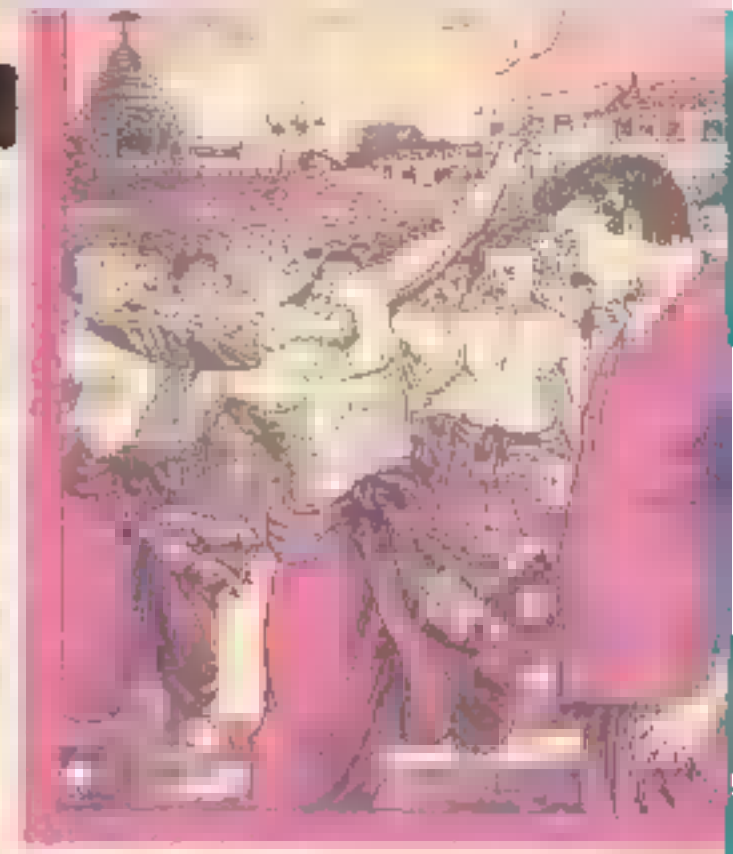
नाही. स्वयंला मरण नाही. देव वरून मरें पडत आहे. मी भंडूमलची अन्तेष्टी करणारा तयार आहे." असें सांगून त्यानें रथोत्सवाक लागण्याचा विचार सोडून दिला आणि जागेष्टी कियेकरा कायला लागला.

जिनें रथ थांबला होता त्या जागीं म्हाणिक्यांनीं पुढील वेळ वावला. वेळ मळला तेव्हा पडला होता तो आगा मंत्र म्हणून वाढ करण्यास आली. स्वतंत्र रथ पुढे जाण्यास त्यानीं परवानगी दिली.

"एरु ! एरु ! महोदय !" म्हणून लोक रथ सोडूं लागले. पण काय आश्चर्य ! रथ जाण्या हावेला जणुं सोडो त्याची जाणें जळजळाय निवळली होती. एक नाम झाला. देव नाम आहे तरी रथ हालला नाही.

"देवान कोस झाला आहे ! देव कां नाही सारंगसार ! आम्ही गोपाळला रथाच्या देवाला जितक्यानीं परवानगी दिली आणि त्या पापानीं त्याच्या जीव दिला. सर्व करदाकून !"

इतक्यांत रथांत बसलेला पुजारी आगतींचे लपक हातांत घेऊन जगांत आल्यानारखे जातं तरी बडबडूं लागला. आतां देव काही तरी बोलणार असें समजून लोक त्याला !"

पुजत्याच्या गारीवाजूला एकत्र जमा झाले. पुजत्याच्या लोडने हे शब्द सरीच्या कार्मी पडले. "गोपाळला बोलवा ! त्याचा हात दोरीला लागल्याशिवाय एक पाऊल देखील पुढें सरकायला मी तयार नाही."

गांवरकरी सर्व ओर भंडली चकित होऊन सरस्परांचीं तोंडें पाहूं लागली.

"बोलवा गोपाळला ! बोलवा त्याला !"

पुजारी मोडमोठ्यानें ओरडूं लागला.

त्याचा पल्लिवनीच जणुं सर्व ओरडूं लागले "बोलवा गोपाळला ! बोलवा त्याला !"

गोपाळला बोलवून आणायला कांहीं थोर मंडळी धांवली. घरी जाऊन चवकशी करतां लक्ष्मी म्हणाली—“तें रथोत्सवाला जाता म्हणून मेले आहेत ते परत आले नाहीत.” नंतर लोक भंडूमलच्या घरी गेले. त्याची रायको रडत होती. म्हणाली “त्यांची अंत्येष्टी क्रिया करण्यासाठी गोपाळ-”

सर्व स्मशानांत पंचडे तेव्हां चित्तेसमोर गोपाळ आनमग्न झोले मिटून उभा होता.

“गोपाळ ! आमची चूफ झाली. तुझ्या हाताचा स्पर्श झाल्याशिवाय रथ पुढे हलणार नाही. चळ, लयकर !”

देवळाचा मुख्य अधिकारी म्हणाला. रथ अडला असल्याची गोष्ट गोपाळला माहीत नव्हती. त्याला नकार देणारे लोक स्वतःच बोलवायला आलेले पाहून त्याला

आश्चर्य वाटले. म्हणाला—“अजून मी आंधोळ केली नाही. मायश्रित केले नाही. माफ करा या वेळी. पुढल्या वर्षी रथोत्सवाची वी सेवा माझ्या हातून घडावयाची असेल ती ही आनंदाने करीन.”

सर्वांनी त्याला रथोत्सवांत विनंती केवळ कारण व सांगितले व उत्साह निवडणारा आग्रह केला.

गोपाळला वस्तुस्थितीची कल्पना घ्यायला व त्याला आश्चर्य वाटले. भंडूमलच्या चित्तेला तीनदां प्रदक्षिणा घालून घोरत्वायला आलेल्या लोकांबरोबर तो निघाला.

भंडूमलचा देह पडला होता त्याच जागी रथ अडला होता. गोपाळनें स्नान केलें वडवतें तरी हात दाखला लागतांच रथ पुढें सरकला.

वस्ताद सरबुवाई

नगसागर नांवाच्या गांवी सरबुवाई नांवाची एक नाई रहत होती. ती एक हुशार व चतुर नाई होती. म्हणून नवरा वारल्या-नेन आपल्या लहान मुलाचे व स्वतःचे कसे होईल ही काळजी तिला कधीच वाटली नाही. थोडे शेत होते. ती स्वतः शेतांत काम करी आणि कांहीं प्रगति होई तेव्हा शेताच्या पोटापाण्याला पूरी पत्रे.

एकदां सरबुवाईने एक दुसरी गाय विकत घेण्याचा विचार केला. कोसाकर गावलीवाला नांवाचे गांव होते. त्या गावाच्या गाई स्वस्तांत मिळतात असे ऐकून ती मुलाबरोबर संभर रुपये नेऊन गांवी निघाली.

निघताना सायला त्यांनी कांहीं देवळे नव्हते. वाटेतच गांव लागले की

कोणाकडेतरी उतरूं असे सरबुवाईने ठरविले होते. परंतु वाटेत गांव असे लागलेच नाही. मधून मधून कोठेतरी चार सहा शोपण्या मात्र दिसत. माथलेक अगदी वगून गेली होती. पोटांत कावळे काव काव पंढे लागले होते. एका जागी प्यायला पाणी मिळाले, परंतु सायला कोठेच कांहीं मिळाले नाही.

हतक्कांत त्यांना समोरून एक मनुष्य येत असलेला दिसला. त्याच्या डोक्यावर पिकलेल्या केड्यांचा बड होता. “विकायला वेऊन धाहेस रे केडी ?” तिने विचारले. माथलेक भुकेने कासावीस झालेलें ओळखून तो म्हणाला—“होय नाई, विकायलाच तर वेऊन चाललो आहे. चार आण्याला एक ! किती देऊ ?”

तिला तें ऐकून राग आला. म्हणाली—
“आम्हांला नकोत तुम्ही केळी!” आणि
दोघे पुढे निघाली.

वाटेनें येणारे जाणारे लोक
केळीवाला झाडाखालीं सावलीची
नसला.

काही अंतर चालून गेल्यावर सखुबाईनें
आपल्या मुलाला काही तरी कानांत
सांगितलें आणि दोघे केळीवाला बसला
होता तेथे परत आली. भुकेनें कासाबीस
झाला आहे हा. दे दोन केळी.”

केळीवाल्यानें दोन केळी तोडून मुलाच्या
हातांत दिली. मुलानें एक खालें
आणि घेरी आज्यासारखा जमिनीवर पडून
हातपाय झाडून तडफडूं लागला.

“माझ्या मुलाचा जीव घेतलास की रे
मेढ्या! तूं केळें दिलेस त्यांत आणखी
काय घातून दिलेस, बोल!” असें मोठ-
माझ्यानें भोरून ती मुलाला पोटाशीं
पकून राहूं लागली.

तिनें ओरडणें ऐकून जाणारे
दोघे तिथे थांबले. त्यांना येत असलेले पाहून
केळीवाला गेला आणि केळ्याचा
घट तसाच टाकून पळून गेला.

“खालें राई!” सखु-
बाईला त्या लोकांनीं विचारलें. तेव्हां
ती म्हणाली—“आम्ही हा केळ्याचा घट
बेऊन जात होतो. वाटेत त्या भामट्यानें
तो आमच्या हातांतून घेण्या-
साठीं मुलाला मारले. तुम्ही वेळेवर
घांबलांत म्हणून वांचलों आम्ही. नाही तर
आम्हां दोघांचें काय झालें असतें देवच
जाणें.” असें म्हणत तिनें प्रत्येकाला दोन
दोन केळीं तोडून दिली. मायलेकांनीं
पोटभर केळी खाऊन घेतली व केळ्याचा

घट उच्छल घेऊन पुढें निघालीं सव्याकाळीं
दोघे गवळीवाल्याला येऊन पोचलीं

गांवांत तिनें एका घरी विकायला गायी
आहेत का स्वकशी केली तेव्हां
गवळ्याकडे गायी विकायला
आहेत हें कळले. ती भरत
त्याच्या स्वकशी करीत गेली. गायी
पाहिण्या. एक तिला आवडली.
एकाने व्याली होती. ज्या किंमत
होती. पैसे दिले व दुसऱ्यादिवशीं सकाळीं
गाय घेऊन विचार केला. लवू
गवळ्याच्या घराच मायलेक उतरली.

वाहेर ओसरून लखून दोघांना शेपायला
सांगितलें. अर्धरात्र लखू हळूच
वाहेर आला आणि बायकोला म्हणाला—
“शोप लागलेली दिसते आहे!”

सखुबाईला शोप लागली नव्हती. परंतु
लखू गवळी करतो पाहण्यासाठीं
डोळे मिटून शोप लागल्याचें सोप करून
पडून राहिली. लखूनें अंभरुणाजवळ येऊन
चाचपून पाहिलें. हाती लागले नाही.
तेव्हां परत आत निघून गेला.

त्यानें दरवाजा आंतून बंद
घेतल्यावर सखुबाई उठून दाराच्या फटीला

फान लावून ऐकू लागली. लखूच्या नायकोने विचारलें: "काही नाही का सांपडलें?"

"उजाकू दे, आणखी पंचवीस रुपये काढल्याशिवाय राहणार नाही." लखू नायकोला म्हणाला.

संज्याकाळी सखुबाईने पंचाहत्तर रुपये मोजून दिले तेव्हा तिच्या पिशवीत आणखी रुपये उरलेले लखूने पाहिले होते. त्यावर त्याचा डोळा होता. परंतु सखुबाईने विशवी कनवठीला सोपून ठेवली होती.

लखू गवळ्याळा बांगला देण्याच्या हेतूने सखुबाईने मुळावा जागे केलें व

म्हणाली— "तू गोठ्यांत जाऊन दोन गावींच बावी सोडून ये."

मुळाने त्या प्रमाणे दोन गाई सोडल्या आणि गाई हंबरल्यासारख्या ओरडून पुन्हां येऊन पडून राहिला, जणु काही गोठ्यांत काय शालें हे त्याच्या गावींच नाही.

गोठ्यांत लुबकुड झालेली ऐकून व गाईने हंबरणें ऐकून लखू गवळी करीत येऊन निकडे गेला. दोन गाई गोठ्यांत नव्हत्या. त्याने नायकोला जागे केलें. दोन दोन दिशेला गाईच्या शोभार्थ निघाली.

दोघें निघून गेल्यावर सखुबाई घरात गेली. रात्री दिलेले पंचाहत्तर रुपये लखू गवळ्याने ठेवलेले पाहिले होते. तिने पेटितून रुपये काढून पेट्टी बंद करून ठेवून दिली व रुपये पिशवीत ठेवून देऊन कचरेला सोवली आणि पुन्हां झोपेचे सोंग पडून राहिली.

लखू त्याची नायको दोघें गाईन हुडकून घेऊन आली गोठ्यांत बांधून ठेवून पुन्हां झोपली.

उजाडल्यावर सखुबाई लखूला म्हणाली— "जेतो आम्ही घेऊन जातो गाईला."

सखुबाई गाईबरोबर मोठ्ठं हागल्यावर लखू म्हणाला— "मी गाय विकली होती. वासरू नाही. वासरू हवें असेल तर पंचवीस रुपये आणखी मोजा."

"पंचवीस रुपये आणखी! ते कां?" सखुबाईने विचारलें.

"मी गाय विकली होती तुम्हाला, वासरू नकतें दिलेले. राखन पडली माझ्या पडवीत सोपल्यांत फुकटच वापरलें." लखू गवळी म्हणाला.

"पंचाहत्तर रुपये घेऊन आणखी पंचवीस रुपये उचळण्यासाठी नवराजाकोचा

दिसतो आहे. पंचाहत्तर रुपये देऊन स्वतःची मान अडकवून घेतली. पण लक्षांत ठेवा, मी फुकटाचे पैस पंचायचे नाहीत." असे सांगून सखुबाईने पंचवीस रुपये दिले आणि गाय व वासरू सोडून घेऊन गेली.

जातांना लखू गवळ्याने कांसे फसवले, बाविपयीची हकीगत गवळीवाल्याकडचा गाव-कच्चाणा सांगत सखुबाई आपल्या गावी आणला निघाली.

गवळीवाल्यांत शिरण्यापूर्वी एका घाई कोणाकडे चांगल्या गाई मिळतात याची वकली होती. त्या घरच्या राईला

मेढून तिनें लावू गवळ्यानें कसविले हें मीठ लावून सांगितले. त्या बाईनें स्वताचें एक काम तिच्याकडून करवून घेण्यासाठीं लखू गवळ्याची निंदा करण्याचें तोंडसुल वेंतले. म्हणाली-“तशी संवयच आहे त्याची. हें कारस्थान त्याचें नसून त्याच्या नायकोचें आहे. ती नाचवील तो नाचतो.” नंतर म्हणाली-“तार्ई! तुम्हांला थोडा श्रास दोंईल, पण नसरापूरच्या राहणाऱ्या म्हणून म्हणलात. तेव्हां एक गोष्ट आठवली. माझी मुलगी नरसापूरलाच आहे. तिच्या कडे चार रीठे पाठवायला ठेवले आहेत घेऊन जाल का! तुमच्या गांवीं नाहीत म्हणें.”

“हो घेऊन जाईल कीं.” सखुबाई म्हणाली व त्या बाईनें दिलेला एक

व्यायला सांगितली. दुपारी विश्रांतीसाठीं कांय एका झडाखाली थांबली. जमिनीवर टेवला होता. थोड्या वेळानें डब्यांत मुम्या झिरलेल्या मुलगा म्हणाला-“रीठ्यांना मुम्या आहेत वध!”

सखुबाईनें ठरा उघडून पाहिला आंत शेव चिवडा व लाडू होते. दोघांनीं शेठभर व चिवडा त्याला पुन्हां पंद-करून पुढें मिघाले.

घरी गेल्यावर सखुबाईनें डब्यांतले व चिवडा घेतला व रीठे भरून त्या बाईच्या मुलीकडे पोचला.

डब्यांत रीठे राहून तिला देखील आश्चर्य वाटले बाईनें रीठे कडाला पाठविले!

खुनी

एका गांवीं शुद्धांक नांवाचा एक रहान असे. त्याच्या घरी कित्येक विद्याभ्यासासाठी रहान असत. त्यानें घर म्हणजे एक सहाय्यें गुरुकुलच होतें.

एकदां रात्री घराच्या पडवींत कांहीं गुडगुड झालेली ऐकून शुद्धांक वार उघडून बघत आला तर त्याला एक मनुष्य कांहीं बरीं ठेवून जात असलेला दिसला. त्यानें जवळ पाहून पाहिले तर एक रक्तबंबाळ व्रत व मेलेल्या माणसाच्या पोटांत सुरा. शुद्धांकनें पोटांतून सुरा व त्या माणसाच्या अंगांत जीव आहे का नाहीं हें नाक मोडून हात नेऊन पाहूं लागला. नेमके “रक्तबंबाळ” दोघे चौघे घरी आले व भरून पडलेला मनुष्य शुद्धांकच्या हातात सुरा पाहून निघून गेले. मांभमर

वानमी पसरली शुद्धांकनें भिकुरोट सावकाशाचा केला.

राजाचे क्षिपाई शुद्धांकला खुनाच्या आरोपावरून घेऊन निघून गेले. शुद्धांकच्या विरुद्ध साक्ष देणारे लोक तयार होतेच. त्याच्या बाजूनें निर्दोष असल्याची मान कोणी नव्हता. ज्याचा खून होता तो अगदीं अनोळखी मनुष्य होता असें देखील नाहीं. कारण शुद्धांकनें एका आठवड्यापूर्वीच भिकुरोट-कांहीं पैसे कर्जाऊ घेतले होते. त्या विषयीच कांहीतरी माझण झाले असावे त्यानें रमाच्याभरांत खून केला संशयावरून शुद्धांकला अटक झाली होती.

आरोपीकडून तो निर्दोष असल्याबद्दल साक्षीपुरावा नाहीं हें पाहून राजानें शुद्धांकला

फांशीची शिक्षा सांगितली. फांशी देण्यापूर्वी तुम्ही शेवटची इच्छा कांही असेल तर माग असे राजाने शुद्धांकला विचारले.

“मी दोगी आहे की निर्दोषी हे त्या परमेश्वरालाच माहित. महाराजांनी एवढी दया करून मला शेवटची इच्छा आहे हे विचारले आहे त्या बदल मी फार आमारी आहे. मेहरबानी करून महाराजांनी मला दोन आठवण्याचा अवधि मी मागची करून घरच्या लोकांचा निरोप घेऊन येतो.” शुद्धांक राजाला म्हणाला.

राजा त्याला एका अटीवर एका पंधर-
अवधी तायला उधार झाला. त्याने आपल्या ऐवजी कोणाला तरी अटकेंत ठेवून घेवे. पण शुद्धांक कोणाला ठेवणार! राजाने सुताच तुरुवातीपासून स्वतःच पाहिला होता. शुद्धांकाच्या जवानीबल्ल त्याच्या मारण्या मोठ्या जबाबारीने त्याने केला असेल या शोभावर राजाचा विश्वास होत नव्हता. म्हणूनच तो काय राजा म्हणाला—“ऐवजी मी अटकेंत रहायला तयार आहे. पण हे ५५, ते नाहीस तर आमच्या कायघापमागे फांशी होईल.”

शुद्धांकने राजाचे परोपरीने आभार मानले. गांवी निघून गेला. घरची सर्व ज्येष्ठ्या करून निघायला एक लागला. विद्यार्थ्यांना त्यांच्या परी पाठवून दिले नंतर रानांत एका देवीच्या देवळांत जाऊन देवीची पुजा केली व तिचे ज्ञान धरून एका झाडाखाली एक आठवडा-भर बसून राहिला. पंधराव्या दिवशी राजाच्या दिल्याप्रमाणे निघण्यासाठी तो घरच्या लोकांचा निरोप घेत होता. त्याच वेळी चौथा चोरांनी घरांत फिरून त्याला धरले व त्याचे तोंड व डोळे बांधून ते त्याला कोठे

वरी उठून गेले. त्याने त्याला एका खोलीत ठेवून बाहेरून खोलीला कुसुप लावले.

चोर घरांत शिरून त्याला बांधू लागले तेव्हा विनवण्या केल्या—“मला कां घरांत! माझ्याजवळ काय आहे मला उद्यां रत्नघानींत पेंचले पाहिजे. मला फांशीवर चढायचे आहे. वेळेवर मी पेंचलो नाही माझ्याबद्दल राजा फासावर चढेल.”

पण चोरांनी त्याचे ऐकले नाही व त्याला तेंथेच टाकून निघून गेले. जाण्यापूर्वी त्याने शुद्धांकने हात सोडले होते. शुद्धांकने स्वतः डोळ्यावरची व तोंडावरची मोट्या.

दुसऱ्या दिवशी शुद्धांकच्या गांवाचा एक वृद्ध राजधानीला आला राजाला भेटला. म्हणाला “महाराज! शुद्धांकवर विश्वास करून आपण त्याला सोडून दिलेले हे खरे आहे. पण तो काय येतो! एक आठवडा झाला तो गांवांत नाही व तो दिल्याप्रमाणे राजधानीस पण आला नाही. मला या सर्वांमागे कांही तरी भानगड दिसते आहे.”

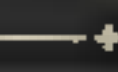
राजा ते ऐकून म्हणाला—“तुम्ही शुद्धांकच्या हालचालीवर पाळत ठेवून सरकारला

मदतच केली आहे. त्याबद्दल मी आपला आमारी आहे. मी शुद्धांकच्या शोधार्थ शिपायांना पाठवीत आहे. तोंपचत तुम्ही माझे स्वतःचे अतिथि म्हणून रहावे. आरोपी विषयी तुम्ही पुरवलेल्या माहिती-बद्दल तुम्हांला सरकारतर्फे कांही तरी बक्षिस दिले जाईल.”

राजाने त्याला अतिथि गृहांत ठेवून त्याच्यावर नजर ठेवण्यासाठी शिपाई नेमले.

त्या दिवशी संध्याकाळी खुनी अपरा-त्याला फांशी देण्याची घोषणा झाली होती. वध्यस्थानी लोक जमा झाले होते. शुद्धांक

पळून गेल्याची बातमी सांगणाऱ्या माणसाला नरोवर बोलावून घेऊन राजा वध्यस्थानी आला. त्याने राजाला विचारले “महाराज ! शुद्धांक तर पळून गेला आहे. मग ही फांशी देण्याची तयारी कक्षासाठी !” धरून आणावा !”

“शुद्धांकाला शिक्षा झाली नाही म्हणून काय झाले ! मी जबाबदारी घेतली होती. म्हणून मला फांशीवर चढावे लागणार ! पण त्याला धरून आणावे, असा तुझा विसतो ! कांबरे !” राजाने विचारले.

ते ऐकून तो मनुष्य नश्यापला. राजाने प्रश्नांची झडी सुरू केली. त्यावरून तो शुद्धांकाना कोणी नातेवाईक असल्याचे कळले. राजाला असेच कळले की शुद्धांकाना त्याचे काही तरी कारणावरून विरुद्ध

आले होते. त्याने, सावकराचा खून झाला होता, त्याच्या कट्टर शुद्धांकाप्रमाणेच कर्ज घेतले होते. ज्याच्याशी कर्ज फेड करण्यासंबंधी झाले ते विक्रोपाला वाऊन त्यानेच त्याचा खून केला व प्रेत शुद्धांकाच्या वरासमोर टाकले.

त्या खुन्यावरून बरील माहिती राजाने काढून घेतली त्याच वेळी राजाच्या शिपाया-नरोवर शुद्धांक आला. राजाच्या हुकमानेच शिपायांनी चोराचा कळ करून शुद्धांकाला धरून बांधून ठेवले होते.

राजा शुद्धांकाला म्हणाला—“खरा खुनी कोण हे मला आहे. त्याने स्वतःच आपला अपराध स्वीकार केला आहे. त्याला फांशीची शिक्षा होईल.”

शुद्धांकाला फांशी व्हावी म्हणून त्याने केला होता त्यालाच फांशी झाली.

कपटदान

एक गांवी यशवंत एक श्रीमंत गृहस्थ रहात असे. तो लोभी होता. परंतु दानी म्हणून म्हणवून देण्याची त्याला फार आव. कोणी माणूस असतांना पैसाहुणा मिश्रुक की दानशूरपणाचे प्रदर्शन करी.

एकदा यशवंत गांवांतल्या एका प्रसुखादीं बसतां एक बैरागी त्याच्या घरी येता. बैरागी म्हणाला—“यजमान, एक कट्टे जेवण वाढावे.”

यशवंतने नोकराला बोलावून त्याला काही तरी सांगितले.

नोकर बैराग्याला घेऊन भिकाऱ्यांना कट्टात होत होते तेथे घेऊन गेला. एका पन्नावर वरण भात व साजी वाढून त्याचे बैराग्यासमोर ठेवले. पन्नाकडे एकदा पाहून

बैरागी म्हणाला “आ, आपल्या मालकाला बोलावून घेऊन ये.”

तेपर्यंत तो गावप्रमुखा निघून गेला होता. यशवंत आत आला व बैराग्याला म्हणाला—“काय रे जोगच्या ! माज आहे वाटते फुकटचे !”

पण बैरागी शांतपणे म्हणाला—“मला भिकारी समजून तुं हे अन्न देवविलेस. मी तुझ्या पंक्तीला चमून जेवणार आहे.”

“जे दिले तेयढावर मनाचे समाधान होत नसेल तर चालू लाग माझ्यासमोर नाही चालणार तुझ्या या मिजाशी. एवढी ऐत आहे तर मीक कां मगलतो आहेस !” यशवंतने विचारले.

बैरागी मित करून म्हणाला—“ऐत ! एक साधक योगी आहे. मी चाललों

आहे तपस्व्यां कर्ण्यासाठी. गारेंत तुझे घर दिसले. चांगले जेवण मिळेल म्हणून आलो. मला पाहून माझ्या विषयी मनांत आणखी कांही विचार आला असेल तर मात्र मला कांही बोलावयाचे नाही. मला तर एक वेळचे जेवण पाहिजे आहे व ते तुझ्या पंक्तीला. तुला एक वस्तु पण मिळाली आहे. तुझे होईल. मला एक वेळ जेवण वाढल्याबद्दल तुला वाईट वाटणार नाही. झाला तर तुझा कांही तरी फावदाच होईल." वैरागी म्हणाला. ते ऐकून यशवंतला आश्चर्य वाटले. तो

त्या वैराग्याकडे कांही वेळ न्याहाळून पहात उभा राहिला. नंतर त्याने आपल्या नोक-राला बोलावून वैराग्याला घेऊन मालून शहर हाकळून चायला सांगितले. नंतर तो नग्न करून परत गेला. वैरागी निघून गेला.

सर्व सौंपाकी पहात होता. एका ताटांत उद्योतम पक्षाचे वाहून न्यायल्या दाराने गेला आणि जेवण घेऊन म्हणाला—"वैरागी बुवा जेवण वाहून घेऊन आलो आहे. जेवून घ्यावे."

"त्या सौंप्याच्या पक्षी अजून मी शिवणार नाही." वैरागी म्हणाला.

"हे माझ्या सौंप्याचे अजून मरण जेवण जेवावे." सौंपाकी नम्रपणे म्हणाला.

"अरे, आपला बांटा मला मरणाला तू उपाशी का मरणार आहेस! तू माझ्याबरोबर जेवायला तयार असशील तर ये आपण दोघे जेवू. नाही तर मी नाही खाणार!" वैरागी म्हणाला. सौंपाकी त्याला कवळ शाला. दोघे एका माडाळ्यात बसून जेवले.

"बाज तू माझा अंतरात्मा शांत केला आहेस. तुला मी एक मोष्ट सांगतो. ती तू केलीस तर तुझे कल्याण होईल. तो

पहा, पक्षीकडे तुला एक डोंगर दिसतो आहे ना! तो पार करून गेलास म्हणजे तुला एक लागेल. त्या शनांत देवाचा एक ओसाड जुना मांडव आहे. त्या मांडवात बसून तू लक्ष्मीचा मंत्रजप केल्यास तर तुला सक्कळी उजाडल्यावर एका अद्भुत वस्तूचा लाभ होईल व आयुष्यभर तू सुखी होशील." असे सांगून वैरागी निघून गेला.

सौंपाकी रिकामे ताट घेऊन आला त्यावेळी गालक समोरच उभा होता. त्याने त्याला विचारले, "कोठून आलास रे? आणि तो वैरागी कोठे आहे?"

"तो तिकडे निघून गेला." असे सांगून सौंपाक्याने वैरागी निघून गेला त्या दिशेला बोट दाखविले. ते ऐकून यशवंत त्या दिशेला पांवल निघाला.

मालकाने आपल्याला रिकामे ताट घेऊन परत येत असताना पाहिले आहे. आता आपल्याला नोकरीबद्दल अशी भीति सौंपाक्याला होती. परंतु मालकाला वैराग्याच्या शोधार्थ पांवल निघालेला पाहून. त्याला मांड्यांत जीव पडल्यासारखे वाटले. यशवंत वैराग्याच्या पाठीमागे पांवल त्याला एक दिशेने दाखविते. पागेत तो शाहे

लावण्यासाठी खणू लागला तेव्हा त्याच्या एक मोहारांनी भरलेला हंडा दिसला. त्याने तो हंडा एका कोपऱ्यात लपवून ठेवला होता. बैरागी एका नवीन वस्तूचा लाभ होईल हे म्हणाला होता. ते आठवले. आंघोळ करून आल्यावर त्याने तो हंडा घेऊन पाहिला. तो रिकामा होता. त्या बैराग्याने मंत्रशक्तीने त्या मोहारा काढल्या असल्या असे त्याच्याकडे माफी मागून त्या मोहारा परत देवविण्यासाठी हात जोडून विनंती करायला गेला होता.

बैरागी गेला. यशवंतने हात जोडून माफी मागितली व म्हणाला—“मी आपणांला जोगदा मनजून आपला अपमान केला. क्षमा करावी. माझे जगतंय स्वीकार करून अहस्य झालेली मृत्यवान वस्तु पुन्हा देववावी.”

“मी जेवला. मज्या आतां नुक नाही. परंतु तुला एक उपाय सांगतो. तो डोंगर दिसतो आहे ना, पलीकडील रानात देवाचा एक जुना पडका मांडव आहे. रात्रभर तेथे बसून व लक्ष्मीचे ध्यानकरून जो पत्रवप करील त्याला ऐहिक सुखाप्ति

होईल अशी एक मृत्यवान वस्तु मिळेल.” असे सांगून बैरागी निघून गेला.

यशवंत काय करणार! यशवंत घरी गेला. सबभर लोच विचार मनांत पोळत होता. दुसऱ्या दिवसा बैराग्याने सांगितल्याप्रमाणे डोंगरापलीकडे जाण्याचे ठरवून तो बरोबर वांधून घेऊन एक काठी व एक सुरी घेऊन निघाला.

दुपारी एका जागी त्याने स्वायला काढावे म्हणून गाठोटे सोडले. इतक्यांत समोर एक म्हातारा येऊन उभा राहिला व

म्हणाला—“फार भूक लागली आहे. स्वायला देतां का कांहीं तरी !”

यशवंतला त्याचा राग आला. म्हणाला—“मीक मागून स्वा !”

पिऊन पुढे जाण्यासाठी उठू लागला तेव्हासमोर एक म्हातारी येऊन उभी राहिली. तिच्या डोक्यावर लाकडाची मोळी होती व एक लहान मुलगी बोट भरून उभी होती. म्हातारी म्हणाली—“मुलीला घेऊन व डोक्यावर ही मोळी घेऊन कशी वाऊ ! माझ्या मुलीला कडेवर घेऊन घरा-पर्यंत येता का !”

“मला हेंच काम आहे वाटतें ?” असे सांगून यशवंत पुढें निघाला. डोंगर पार रानांत ठेवल्याबरोबर एक आंधळा कोणी तरी येत असल्याची चाहूल लागतांच म्हणाला—“कोण रे तूं ? कोणी पुण्यात्मा दिसतोस. माशी काठी हरवली आहे. झाडाची एक तोडून एक वाठी देतोस का ?”

यशवंतने तिकडे दुर्लक्ष केलें. निघून गेला. रानांत बैराग्याने सांगितलेला मांडय दिसला. रानटीं झाडें जवळ येऊं नयेत म्हणून गोळा करून त्यानें जाल केला आणि काठी व सुरी वाजूला ठेवून मंत्रजप करूं लागला. उजाडलें तरी लक्ष्मी शाली नाही. त्याला कोणतीहि वस्तू देखील मिळाली नाही. बैराग्याला मनांतल्या मनांत शिब्या देत तो परीं गेला.

त्या जोमड्याला जेवू घातल्याबद्दल त्यानें रामानें सैपाक्याला नोकरीवरून काढलें.

सैपाक्याला आई होती व रहींग भावंडे होती. त्याच्या पोटापाण्याची जबाबदारी त्याच्यावरच होती. म्हणून तो बैराग्यानें सांगितल्याप्रमाणें करण्याचें ठरवून निघाला वाटेंत त्याला गिफारी भेटला. त्यानें एक भाकरी दिली. मोलीवालीच्या मुलीला तिच्या घरी पोचनें केलें. आंधळ्याला दिली. तो मांडवाजवळ पोचला तोपर्यंत काळोस पडूं लागला होता. मंत्रजप करीत असतांच केव्हां डोळा लागला हें त्याला नाहीं.

परंतु सकाळीं उठून पाहता तो त्याच्या शेजारी सोन्याच्या मोहरा रांचलेले एक माठोवें दिसलें. त्याचे दाखिद्य नाहीसे शालें व आयुष्यभर तो मुली हाड्या.

युद्ध कांड

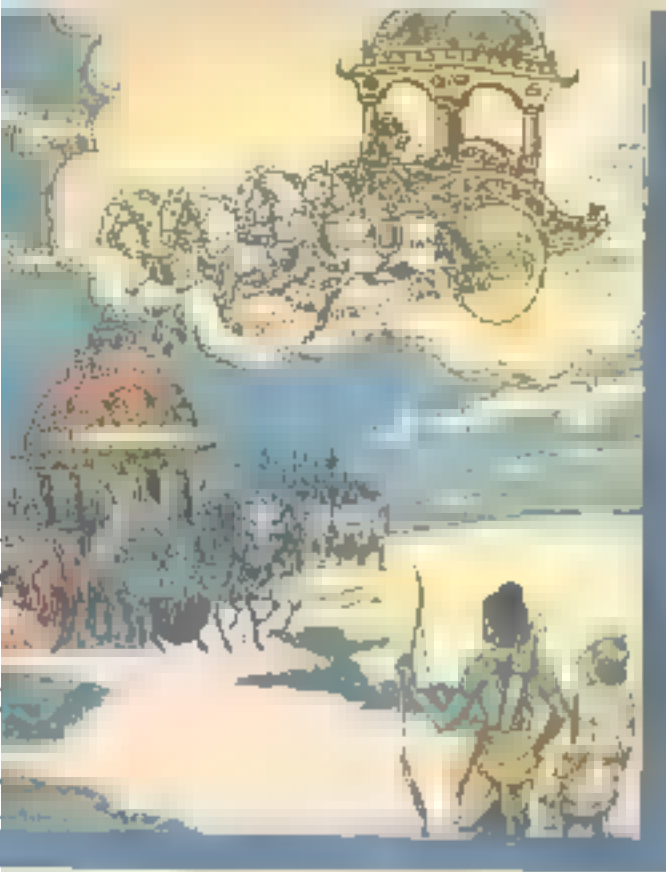
लक्ष्मणाला शक्तिवाण लागून तो मूर्छित झालेला पाहिल्यावर रामाला रावणाचा अत्यंत संताप आला. त्यानें मात्वांतून एक भक्तेकर चाण काढला व रावणाचा मोर्ख. प्रहार असल्या झाल्यानें रावण मूर्छित गेला.

राम रान लक्ष्मणाजवळ जाऊन विचार करूं लागला. परंतु सुषेण त्याला म्हणाला—“विजयाचे कारण नाही.” मंतर तो लक्ष्मणाला म्हणाला—“जायवंतानें ज्या औषधी रक्षणेचें वचन केलें होतें त्याच्या दक्षिण दिशेच्या चार औषधी वनस्पती आहेत त्या घेऊन ये.”

मात्वांनं उड्डाण करी तो थेट पर्वत शिखरावर गेला. परंतु त्याला तीं झाडें माडीत नसल्यानें त्यानें पर्वताचे शिखरच उचलून आणले आणि सुषेणाला म्हणाला—“तुला ज्या वनस्पती पाहिजे असतील त्या घे. मी कांही ओळखूं शकत नाही.”

सुषेणानें पाहिजे असलेल्या औषधी तोडल्या. त्याचा रस वाढला व लक्ष्मणाच्या नाकांत सोडला. त्याच्या दपानें शुद्ध आली व तो उठून बसला. रामाला तें पाहून फार आनंद झाला. त्यानें त्याला फडकडून आश्विन दिलें. आणि म्हणाला—“साय बळवत्तर म्हणून तूं उल्लास. तुझ्याशिवाय हा युद्धांतील

विजय काय कामाचा आणि सीनेला सोडवून
आशुत नरी सी काय करणार.”

रमाच्या तोंडपे ते वाक्य ऐकून
लक्ष्मण म्हणाला - “राक्षसाचा नाश करून
विभीषणाला राज्याभिषेक करण्याचे वचन
तुं दिले आहेस हे विसरू नकोस. अतून
तुला रावणाचा वध करावयाचा आहे.”

राम लक्ष्मण पुन्हा युद्धाला सज्ज झाले.
तेथल्यांत रावणहि रथांत बसून आपल्या
अनुयायांसह रणांगणांत आला.

एकाएकी आकाशांत इंद्राचा वध दिसला.
तेथल्यांत इंद्राचा भारभी मातली पुढे येऊन

गमाला म्हणाला “देवेंद्राने आपणामागे
हे कवच, धनुष्य-बाण आणि शक्ति ठेऊन
हा रथ पाठविला आहे. आपण ह्यावर बसून
युद्ध करावे.” रामाने रथाची पदक्षिणा करून
नमस्कार केला आणि नंग त्यावर उतरून
आला. मातली मागून वळू लागली.

रामराक्षसाचे पुन्हा युद्ध सुरू झाले.
परमपरांवर महास्र प्रहार करू लागले.
बांधेहि दुष्मणाची असे विफल करीत होते.
रावणाने रामाचा शक्तिमंथी हाक सोडले.
ते विफल करणे रामाच्या शक्तिबाहेर होते.
शेवटी युद्धाने तिथेल्या शक्तीच्या असह्यतेने
त्याने ते अडवले. रामाला उमरवर धरण
करून युद्ध करताना पाहून रावण पाचकून
गेल्या. हे पाहून रावणाचा माथी स्वतः
रथ दूर नेऊ लागला जरा मानावर आणून-
वर तो एकदम आपल्या मरणावर
संकसला - “मुर्खी, सी काय वांगड्या भरतला
आहेत समजलाने! रणांगुत सज्ज रथ
इकडे की आणल्यास, नालायक! कल,
फिरव रथ रणांगणतकडे.”

“महाराज, आज लव्हाने सी चमकवून
करीत नाही. युद्ध करवां करवां रामाला
तोड देणे तुम्हाला शक्य झाले नाही. तुम्ही

युद्ध नेत्या आहात. कोडेखोड थकून
ले जाहिले. तेव्हा सर्वांना थोडी विश्रांति
मलाय म्हणून ती इकडे बसली. आता
तुम्हा मागून बिकडे रथ येऊन चालते.”
रामाने मागली म्हणाला.

“कोणते ते टोचव कोणते वण आनां
नसत रथ रणांगणत येऊन उभा कर.”
रामाने आज्ञा केली.

रथ येऊन उभागेल्या तेव्हा रावणाला
जम माहेला पाहून तो चिंलित झाला.
युद्ध पाहण्यासाठी बसलेल्या
दुसऱ्या लोकांनी सांगितले की ती तुम्हा
सुरांच्या पुढीने रावणाचा रथ शक्यता

‘आदिम हृदय’ मंत्र देतो. त्याचा जप
केर म्हणजे तुम्हा पुन्हा हुरूप येईल. त्यांनी
सांगितलेला मंत्र रामाने तीन वेळा म्हटला.
त्या बरोबर त्याचा सव शेज दूर झाला व
तो उमसाहाने रावणाशी लढू लागला.

“मातली, तु तर इंद्राचा मारथी आहेस.
तुम्हा निगळे मागण्याची वळर नाही पण
सांगून येतं मार्गे फिरायचे नाही.” रामाने
मानवोला द्वाारा दिला.

मातली रथ चालवू लागला. त्याने
दुसऱ्या लोकांनी सांगितले की ती तुम्हा
सुरांच्या पुढीने रावणाचा रथ शक्यता

गेल्या. त्याला अस्पृष्ट दिगं लागले म्हणून शोधाने व अंदाजाने तो शोरशोराने बाण सोडू लागला. पण रामाने इंद्राच्या धनुष्य बाणाने ते सर्व अडविले. रामारावणाने तंढ झाले. बाकीचे वीर आपापले युद्ध सोडून हे तंढेच पाडात बसले. बाणावर बाण आणि अस्त्रावर शस्त्रे मुटून होती. दोघे आवेशाने लढत होते. एकल्यांत रामाने एका बाणाने रावणाचे एक डोकें उडवले. ते जमीनीवर पडतं न पडतं तोच रावणाच्या घडावर मर्दान डोकें उगविलेले दिसले. त्याला रामाने बाणाने खाली पाडले तर तिसरें आणखी

आले. त्यालाहि रामाने उडवले तरी पुन्हा घडावर डोकी होतीच. राम आश्चर्य चकित झाला. असें बराच वेळ होत राहिले. काय करावे रामाच्या कांहींच मुचेना. हे असेंच युद्ध मात दिवस आणि रात्रीपर्यंत होत राहिले. तरी रावणाला कांहींच आले.

गोवटा मातली रामाला म्हणाला-
"आतां यक्षांचा याद पाडात बसला आहेस. राक्ष माळून त्याला. पुरे झाला हा खेळ. आपले अस्त्रास तक्षासाठी एवढे जपून ठेविले आहेस. काढ बाहेर आणि मेष ही लढाई."

हा अवधान संपूर्ण व दैर्दीप्यमान होता. त्याला पंच तो क्रमाप्रमाणे पवित्रय मड होता. कोणत्याहि अबाला भेटण्याची शक्ति होती. असा तो बाण रामाने बाहेर काढून धनुष्यावर चढविला आणि मंत्राचा जप करून रावणावर सोडला. तो रावणाच्या छातीत घुसून पाठीनून बाहेर निघून गेला. बाण लागताच रावणाच्या हातांतील अस्त्रास गळून पडली आणि पाठापाठ त्याचा अवाहन्य वेड निष्माण झाला आणि खाली कोसळला.

मेल्याचे कळल्यावर सारी राक्षस सेना जीव घेऊन पळून जाऊ लागली. दानरसेना त्यांचा पाठलाग करू लागली. इकडे आकाशात पाहण्यासाठी सर्व देव एकत्र आलेच होते. त्यांनी बघून पुष्पवृष्टि केली. तिकडे तिकडे रामाचा अवघोप होऊ लागला. सृष्टीच अंगदादिकाना कुतार्थ झाल्याचे समाधान झाले. सर्व दानरसेनानायक गोवटी गोवटी डन्मुक्त कडाने त्याची स्तुति करू लागले.

रावणाच्या मृत्युचे विभीषणाला पार दुःख झाले. कारण तो बडा पंडित आणि बुद्धिमान होता. अर पराक्रमी होता. शंकराचा अनन्य भक्त होता. परंतु त्याने क्षतिचे हरण केल्यामुळेच त्याच्यावर मृत्यु ओढवला. त्याच्या प्रेताप्रचल जाऊन तो शोक करू लागला.

"रावण मेल्या खरा पण त्याला वीर गति मिळाली. युद्धाभ्ये जय-पराजय हा खंडच. कोणत्यातरी एका यक्षाना पराजय होणारच. त्याने ययगे कथ्य झाले. तो मित्र्यासारखा मैदान सोडून तर पळून नाहा गेला. त्याला सद्गति. वीरगति मिळाली.

त्याच्यासाठी दुःख करू नयेस." रामाने विभीषणाचे सांत्यन केले. रावण मारला गेल्याची बाती कळताच त्याच्या सर्व राण्या उमर द्वाराने बाहेर पडून त्याच्याजवळ गेल्या आणि ऊर बडवून शोक करू लागल्या. "हे नाथ, विभीषणाच्या सांगण्याप्रमाणे तुम्हीं तीतेला तेव्हाच सोडून दिले असतें तर आज तुमच्यावर मरणाची पाळी आली नसती. हे नाथ, तुम्ही वीरगति मिळविलीत तरी पण आपल्या उज्वळ चरित्राला कळंक लावून गेलांत. कसा चाईल हा कळंक!" त्या सर्वजणी रडू लागल्या. "एवढा

नमस्कार केला आणि विमानांत बसून आपापल्या घरी निघून गेले. सर्व बानर सेनेला त्याच्या पराक्रमाची कळून रामानें निरोप दिला. इंद्राचा सारथी मातली क्षात्राहि सत्कार करून रामानें मोठ्या आदरानें त्याला निरोप दिला. तो इंद्राचा रथ घेऊन निघून गेला. शेवटी रामानें सुभीवाला प्रेमानें विभ्रांति घेण्यासाठी त्याच्या शिविरांत पाठविलें. नंतर तो लक्ष्मणाच्या बराबर आणल्या शिविरांत परत आला.

गम शिविरांत पोहोचल्यावर विभीषण रावणाचा सर्व अस्य संस्कार संपवून नेथे गेला. त्याला पाहिल्यावर लक्ष्मणाला म्हणाला- "रावणानें राज्य विभीषणाला देण्याचें आपण कबूल केलें आहे. ते काम आतां केलें पाहिजे. आणि त्याची सर्व व्यवस्था तूं कर. विभीषणाचा

राज्याभिषेक विधिपूर्वक व शास्त्रानुसारें झाला पाहिजे."

लक्ष्मणानें बानरांत सुवर्ण कलश देऊन सात नद्यांचे पाणी आणविले. एका मोठ्या कलशांत समुद्रजल आणविले. नंतर त्यानें विभीषणाला मंगल स्नान घालून रेशमी वालावयास देऊन सिंहासनावर बसविले. नंतर नद्यांचे पाणी एकत्र करून त्याला मंगल पोषामध्ये अभिषेक केला. अभिषेकाचे संस्कारांनंतर संपन्न सत्कार दुरुवाच्याचे गुंतेर घेऊन सत्काराचे स्वीकारले. त्या नंतर राज्याभिषेक नांवाच्या गोष्टी सांगून त्यांना त्यांच्या योग्यतेप्रमाणें भेटी दिल्या. त्याच वेळी विभीषणानें राम लक्ष्मणांनाहि दिव्य असूच्य अशा वस्तू दिल्या अशा तऱ्हेनें विभीषणाचा राज्याभिषेक संपन्न पूर्ण झाला.

सुदर्शन राजाची गोष्ट

फार पूर्वी सूर्यवंशातील ध्रुवसंधि जयोध्या येथे राज्य करीत असे. त्याला दोन मुल्ये होती. एक मनोरमा व दुसरी लीलावती. मनोरमेला सुदर्शन नांवाचा मुलगा होता आणि लीलावतीला शत्रुजित. सुदर्शन यानें मोठा होता. तरी शत्रुजित ज्ञान गुणी होता. म्हणून रापाचें त्याच्यावरच जास्त प्रेम होतें.

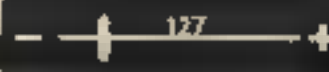
एकदां ध्रुवसंधि शिवरीला गेला असतां तोही सांपडून मरण पावला. मंत्र्यांनी शत्रुजिताच राज्याभिषेक करण्याचें ठरविले. मनोरमेच्या वडिलांना भावडलें नाहीं. वडील मुलालाच राज्याभिषेक झाला पाहिजे असें त्यांचे म्हणणे होते.

झाले! शत्रुजितचे आजोबा यथाजित आणि सुदर्शनचे आजोबा वीरसेन यांचे

झाले व वीरसेन मारला गेला. मनोरमा आणि सुदर्शन निराधार झाले. मनोरमा मुलाला घेऊन देश सोडून निघून गेली. एक दासी आणि एक मंत्री हे दोघे तिच्या बरोबर होते. वाटेत चोरांनी त्यांना लुबाडले आणि जे कांहीं बरोबर होते तेहि ते घालवून बसले. ते चौघेहि गंगा वार चित्रकूट पर्वतानजळ मारद्वाज मुनींच्या आश्रमांत येऊन पोचले. त्यांची हकीगत ऐकून मारद्वाज ऋषींनी त्यांना आश्रमांतच राहण्याची विनंती केली आणि मोठ्या वादरानें त्यांना ठेवून घेतले.

कांहीं दिवस गेले. दिवस मनोरमेला कळले की शत्रुजितचे आजोबा यथाजित कांहीं जंगली लोकानाबरोबर घेऊन येस आहेत. तिनें श्रावत जाऊन मारद्वाज मुनींचे

पाय धरले. म्हणाली—“आपणच आमचे माधवाप. संकटांतून आम्हांला वाचवा.” तिची दीन अवस्था पाहून भारद्वाज मुनींनी तिला अभयदान दिले.

जो पर्यंत सुदर्शन जिवंत आहे तो पर्यंत राजुजितच्या भय आहे असा विचार करूनच यशजितने सुदर्शनला माळून ठाकण्याचा निश्चय केला होता. त्याने मनोरमेचा ठाकठिकाणा हेरून ठेवला होता. परंतु त्याच्या मंड्यांनी वशिष्ठ ऋषींची कामधेनु पळवून नेली असतां विद्यामित्राची कशी उडाली त्याची आठवण

दिली. ऋषींच्या कोपाची कल्पना जाव्यावर यशजितचे डोळे उघडले. त्याने येऊन त्यांचे पाय धरले आणि मागितली. सुदर्शनला व देण्याचे वचन घेऊन ऋषींनी त्याला केडी तेव्हा तो आपल्या राज्यांत परत गेला.

सुदर्शन आश्रमांतच राहू लागला. त्या वेळी तो अकरा वर्षांचा होता. तो तेथेच राहून विद्याभ्यास लागला. मुनींनी त्याला महामंत्र दिला. त्याचे त्याला पुढे वर्षांनी मिळाले. त्याचा विद्याभ्यास चालू. वसुध धावण

केलेली, लाल फुलांच्या वातलेली, माली लाल टिळा असलेली अंशुबाई एक दिवस दितली. तिला पाहतांच सुदर्शनने तिला साष्टांग नमस्कार केला. संतुष्ट होऊन तिने त्याला दिव्य धनुष्य-बाण देऊन आशीर्वाद दिला आणि अंतर्धान पावली.

कांही दिवसांनी काशीचा राजा सुबाहु याची मुलगी शशिकला स्वर्गात पार्वती दिशली. तो म्हणाला—“वाळे, सुदर्शन तुझा पति होईल” आणि आशीर्वाद देऊन तो अदृश्य झाला.

सुदर्शनच्या विषयी तिला कांही माहिती नव्हती. तिने विचारचूस केली. तेव्हा तिला कळले की सुदर्शन अयोध्येचा युवराज होता. पण माघाने राज्य बळकावल्यामुळे तो भारद्वाज मुनींच्या आश्रमांत रहात आहे. पार्वतीचा दृष्टांत शल्यापासून त्यालाच पति म्हणून वरण्याचा निश्चय केला.

एवढा शृंगबेरपुर राजाला सुदर्शनची वार्ता फळली. ऐकून त्याला कांही मदत करण्याच्या हेतूने त्याने त्याला एक रथ देऊन केला. परंतु ऋषी म्हणाले—“नुसता

घेऊन तो करणार ! तुम्हाला आपल्या बरोबर घेऊन जा " कर्णीच्या आज्ञेप्रमाणे तो सुदर्शनला घेऊन गेला.

शोध्याच दिवसांत सुबाहु राजाने शशिकलेचे स्वयंवर मांडले. इतर राजकुमारांबरोबर सुदर्शन नेथे गेला. शशिकला मनामध्ये सुदर्शनाचा अंध शरीतिच होती. स्वयंवराचे वेळां जयभाळ हातांत घेऊन ती झुकडे-तिकडे न पाहतां सरळ तपाची वेष्टांत असलेल्या सुदर्शनाजवळ गेली व हातांतील जयभाळ त्याच्या शक्यात घातली. पुढे मोठ्या थाटाने सुबाहुने शशिकलेचे सुदर्शनशी लग्न लावून दिले.

लग्नसोहळा आटोपल्यावर सुदर्शन शशिकलेबरोबर रथांत बसून अयोध्येच्या दिशेने निघाला. समोऊन त्याचा भाऊ शत्रुजित मोठे सैन्य घेऊन त्याच्याशी युद्ध करण्यास बर कुरा होती.

आला. युद्ध करण्यासाठी शत्रुजितला आलेल्या पाहून सुदर्शनला आश्चर्य वाटले. त्याने डोळे मिटून अंधावाईचे स्मरण केले. कांर मोठे युद्ध झाले. सुदर्शनच्या बाजूने नाशान्त अंधावाईच नष्ट होत. सुदर्शन अंधार शत्रुजितला निभाव लागला नाही. शत्रुजितचा पराभव झाला.

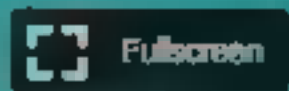
सुदर्शन आपल्या पत्नीसह अयोध्येला आला. तेथे त्याने मर्त्य कृत मांगून तिचे मत्स्नन केले. त्याने मोठ्या समारंभाने यथाविधि राज्याभिषेक करविला.

अशा प्रकारे अंधेच्या रूपाने त्याचे राज्य त्याला मिळाले. सुदर्शनने एक देऊळ बांधून त्याने अंधेची स्थापना केली. तो तिची चिन्मूर्ती पूजा अर्चा करीत असे आणि नवरात्रीत मोठ्या उत्सवदि करीत असे. अंधेची त्याच्यामोठे सैन्य घेऊन त्याच्याशी युद्ध करण्यास बर कुरा होती.

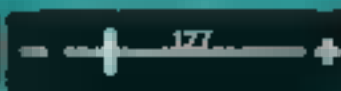
४२. युनकांगची लेणी

आपल्या देशात जमिठा जिल्ह्यात प्रसिद्ध आहेत. त्यांचा प्रमाणे चीनमध्ये 'युनकांगची लेणी' आहेत. येथे हजारो मुक्ती कोरलेल्या आहेत. सुमारे १५०० वर्षांपूर्वी 'जतरंजय' राजांनी ही लेणी कोरवून घेतली. यांन्ही लेणी पूर्वे भागात त्या पुढे ३५ आहेत.

Fullscreen

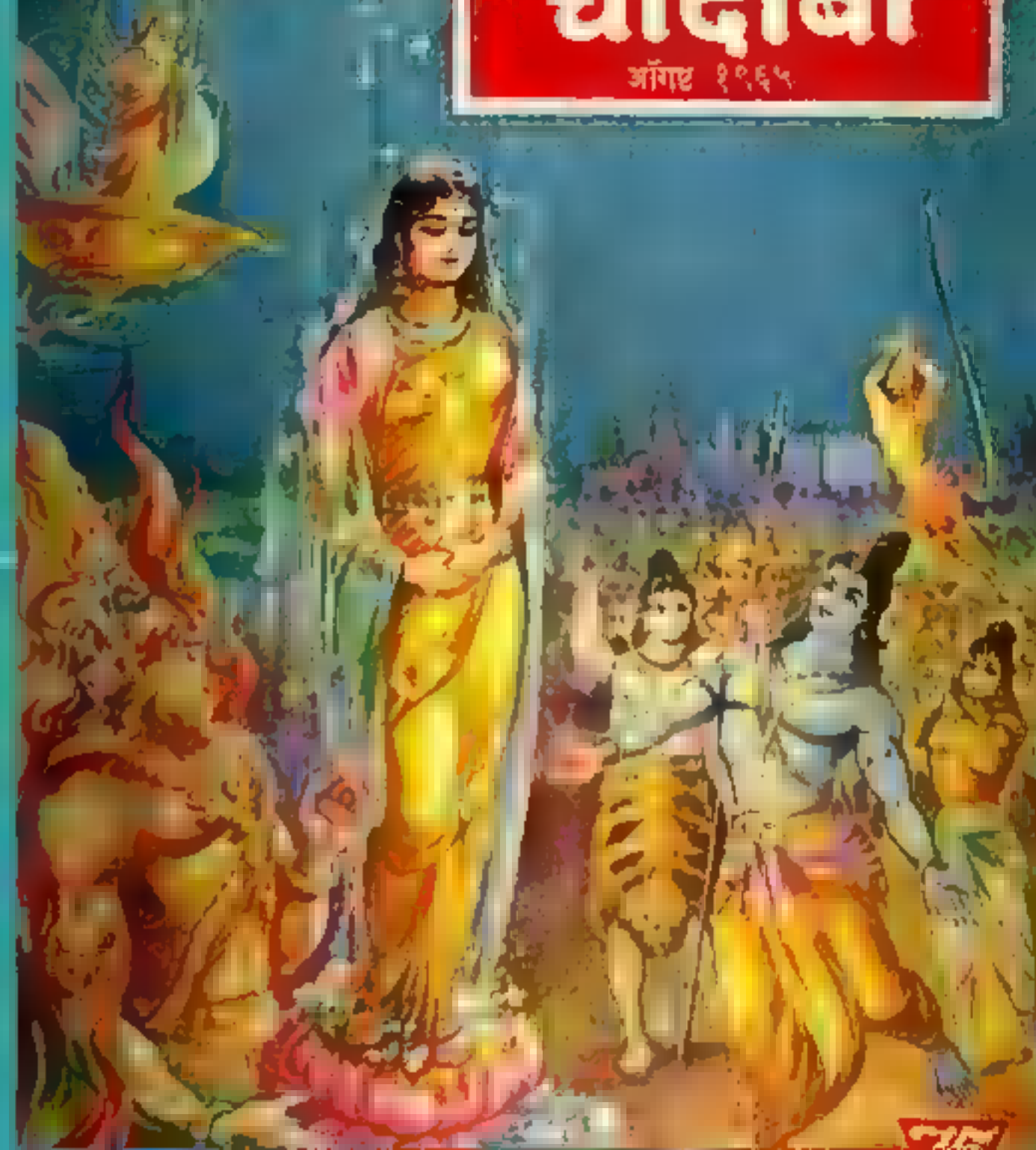

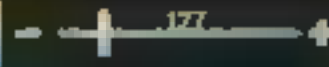
184

चांदोबा

ऑगस्ट १९६५

भारताचा इतिहास

सन १५१५ पर्यंत अकबराचे राज्य हिमालयापासून मर्मदेच्या काठापर्यंत व हिंदुच्या पर्वतापासून ब्रह्मपुत्रा नदीपर्यंत पसरले. अकबराने आपले साम्राज्य दक्षिण हिंदुस्थानात बादशिण्याचा विचार केला. अहमदनगर, बिजापुर गोवळकुण्डा, खानदेश इत्यादि राज्ये आपल्या अमलाखाली यावी असे त्याला वाटले. पोर्तुगीजांनी समुद्र-किनाऱ्यापासून आतल्या प्रदेशांत प्रवेश करू नये असे देखील त्याला वाटत होते.

दक्षिणेकडील राज्ये भाऊबंदकीमुळे कमकुवत झाली होती. १५७१ मध्ये अकबराने आपले दूत राज्यांच्या सुलतानांरून पाठवून दिल्लीच्या बादशाहाच्या छत्रछायेखाली त्यांनी यावे असा विरोध पाठविला. परंतु या गोष्टीस कोण कबूल होणार? खानदेशाचा नवाब मिरा बहादुर-

साह बानें देखील उत्तर दिले. तेव्हा अकबर बादशाहने आपला दुसरा मुलगा मुराद व बैरमखानाचा मुलगा अब्दुर रहीम यांना सेनापति नेमून अहमदनगरवर स्वारी करण्यास पाठविले. चांदबीबीने मोगलांना मोठ्या शौर्याने तोंड दिले. १५७६ मध्ये मोगलांनी तिच्याशी संधी करून घेतली.

संधीच्या अटीप्रमाणे करारमाने मोगलांना मिळाला व मोगलांनी चांदबीबीच्या मुलाला अहमदनगर राज्याचा वारस म्हणून कबूल केले. त्याचरोबर त्याने अकबराचा मांडलिक म्हणून रहावे अशी लावली. चांदबीबीला राज्यकारभार सोडून घावा लागला. परंतु ही संधी अहमदनगरच्या नागरिकांना मान्य नव्हती. त्यांनी मोगलांना वारस पांताच्या नाहेर काढण्याचा पुष्कळ प्रयत्न

केला. सन १५७८ च्या फेब्रुवारी महिन्यांत गोदावरी नदीच्या काठी सुपा येथे मोगलांना जय मिळाला. चांदबीबी मरण पावली. १६७६ मध्ये मोगलांनी अहमदनगरचे राज्य आपल्या साम्राज्याला जोडले.

खानदेशावर स्वारी करण्यासाठी स्वतः अकबर निघाला. या स्वारीत त्याला जय मिळाला. त्याच्या आयुष्यातला होय. यापूर्वीच त्याच्या मुलाने त्याच्या विरुद्ध बंड केले होते. त्याने येथे जाऊन स्वतःला स्वतंत्र बादशाह म्हणून जाहीर केले. त्याने १६०३ मध्ये आपल्या वडिलांचा विश्वासपात्र मंत्री अबुलफज्जल याचा खून करविला होता. १६०३ मध्ये मुलताना बेगमने फितापुत्रांत संधी घडवून आणली. पण ती फार दिवस टिकली नाही. सलीमने पुन्हा अलाहाबाद जाऊन बंडाळी मुरू केली. मानसिंह इत्यादि बरिष्ठ दरबान्यांनी अकबराला सल्ला दिला गादीला वारस म्हणून खुशला नेमावे. अनेकांनी त्या विरुद्ध मत दिले. अकबराच्या मुलाने जिवंत असा एकदा सलीमच होता. अकबराने त्याला एक 'खज्वाला' 'झाब' मुलगा म्हणून द्यावा केला. त्यानंतर अकबर फार दिवस

जिवंत राहाला नाही. १७ ऑक्टोबर १६०५ या रोजी तो मरण पावला.

अकबराच्या व्यक्तित्वाच्या विकासास अनेक कारणे झाली. तैमूरलंगच्या वंशाने कित्येक जगतमेते जन्मले. त्यांना ललित-कलांची होती. सूफी तत्त्वज्ञानामुळे त्यांच्यावर तो परिणाम झाला. अकबराला आईकडून सहिष्णुतेचे वाळकडू मिळाले होते. तो काबूल मध्ये रहात असतां कित्येक सूफी संतांचा सहवास त्याला लाभला होता. रजपूत स्त्रियांशी लग्न केल्यामुळे हिंदूधर्मा-विषयी त्याच्या मनात आदरभाव वाढला

नेहरू चरित्र

[१२]

शैतकनी कर्मांत त्वानें जाग्रूति उत्पन्न केली व त्यांची संगठना केली हें खरें. परंतु त्यांना कांहीं कार्यक्रम तो देऊं शकला नाहीं.

त्यानंतर आणखी एक वर्ष रामचंद्र शेतकऱ्यांच्या चळवळीत भाग घेत राहिला. दोनदा तीनदां तुलंगात गेला. परंतु त्यानंतर त्याच्या बागणुकीत बेफिकीरपणा व उर्मटपणा दिसू लागला. नंतर त्याच्यावरचा विश्वासपण उद्ध्वं लागला. त्याला चळवळ सोडून बाजला सहावे लागले.

त्यापूर्वी त्यांना हिंदुस्तानीत बोलताहेसंज्ञ येत नव्हते. आता त्यांना चांगले बोलता येऊ लागले. आता वहा लोकांसमोर व वहा हजारांसमोर कसे बोलावयाचे हे ते शिकले. त्यांनी व्याख्याने सोडली नाहीत. गरीब लोकांसमोर व्याख्याने सोडून उपयोग नरी काय? त्यांना भेटायला जे लोक येत त्यांच्याच अवळ ते बोलायला शिकले. लक्षावधि लोकांना ते संबोधन करून बोलत तेव्हा ऐकणारांना त्यांच्याविषयी एक आनंदीय भाव वाटे. त्यांचा आवाज दूरवर ऐकू येत नसे. तेव्हा स्टेडिंगांत लाऊन स्पीकर मळते. पुष्कळ शेतकऱ्यांना त्यांचा शेकडू येत नसे आणि ज्योना ऐकू येई त्यांना किती कष्टे हे सांगणे कठीण आहे. परंतु जे कोणी समेता येत त्यांचे त्यांच्यावर अथवा प्रेम व विश्वास होता.

शेतकऱ्यांची वादनी नेहमी स्मृतः पाहिली. ते नेहमी स्टेडिंगांत जात. शेतकरी आता तेवढे मुळमुळीत रडाले नव्हते. जमीनदारांच्या नोकरांचा कर्मा हाऊस मगला होता. अन्नाच अत्याचारक उतरनी लागली होती. गांधीजींच्या सत्याग्रहाचा परिणाम स्टेडिंगांशी वाढू लागला होता. काँग्रेसच्या कार्यकर्त्यांनी 'शेतकऱ्यांचे कष्ट दूर करणे' गांधीजींच्या कार्यक्रमांत जोडली होती. मगज या एका नांवाने त्यांच्या सर्व व आकांक्षा पूर्ण होत्या.

राष्ट्रीय चळवळ व शेतकऱ्यांची चळवळ दोन्ही मिळून चालू लागल्या. दोन्हीत अविनाभाव संबंध होता. तरी दोन्ही निरविराळ्या चळवळी होत्या. गांधीजींच्या प्रभावाने शेतकऱ्यांनी अहिंसामार्ग स्वीकारला.

दुर्गेशानं दिनी

[१३]

कलकत्त्याच्या अंतःपुरांत अद्याप नृत्यगान होत होते. कलकत्त्यान शिंगून जाऊन मधून मधून "साकी साकी" असे बोलत होता. विमला दारूचे पेटे एकत्रमागून एक भरून पात्रीत होती व नशेच्या धुर्वांत तो बसत होता.

विमला नृत्य करू लागली. तिच्या नृत्यावर मोहित होऊन नवाबाने तिला जवळ बोलाविले. विमला जणुंकांही तयारच होती. त्याने तिचा हात धरून तिला जवळ ओढले मात्र विमलाने कडार त्याच्या छातीत भोसकली.

कलकत्त्यान "साकी! मेळो!" म्हणून ओरडला व सारा महाल त्याच्या आवाजाने दुमदुमला तेव्हा अंतःपुरांतल्या स्त्रियांना कळले तो जमिनीवर उपाडी पडला होता. अशा प्रकारे विमलाने पतीच्या वधाचा सूड घेतला.

कलकत्त्यान ओरडला म्हणून धांवपळ सुरू परंतु त्याला कोणी मारले हे कळण्यापूर्वीच विमला महालाबाहेर पडली होती. सर्व ओरडू लागल्या—"धांवा, धांवा! नवाबांचा खून झाला." विमलापण त्यांच्या सुरांत सुर मिळवून मोठमोठ्याने ओरडत

बाहेर गेली. दारांत कांही पाहारेकरी उभे म्हणाली—“सर्वदाश ! मोगल शिरले आहेत अंतःपुरांत. नवाबांचा जीव संकटांत आहे.” त्या मूलांना आंत पाठवून ती बाहेर किड्याच्या मुख्य फाटकाजवळ आली आणि पाहारेकऱ्यांना ओरडून सांगू लागली—“बघतां काय ! धोबा ! मोगल शिरले आहेत अंतःपुरांत ! पळा आंत ! नाही तर नवाबांचा जीव बांचणें अशक्य !”

किड्याच्या फाटकावर पाहारा देणारा पाहारेकरी तें ऐकून व मागचा पुढचा विचार सोडून नवाबांच्या खास महालाकडे

धांवले. विमलाचा मार्ग मोकळा झाला. ती पाहारेकऱ्यांच्या हातावर तुरी देऊन किड्याबाहेर निघून गेली. एका साड्यामाली कोणीतरी बसलेला तिळा दिसला. तिने अभिरामस्वामींना छान ओळखले.

तो म्हणाला “मला भीति वाटत होती, काय हा गोंधळ काय ?”

“मला वैयक्त्य देणाऱ्याला भी नरकांत पाठविले आहे !” विमला म्हणाली. “आतां आपण क्षणभर देखील या जर्गी धांवतां कामा नये. चला आश्रमाकडे जाऊं या, तिलोत्तमा सुरक्षित पोचली की नाही !” विमलाने विचारले.

“तिलोत्तमा आत्मानीश्वरावर पुढें गेली आहे. चल, आपणदेखील जाऊं, वाटेंतच मांड पडेल.” अभिरामस्वामी म्हणाला.

दोघे भोळ्याच वेळांत आश्रमांत जाऊन पोचलीं. एका मिनिटापूर्वीच तिलोत्तमापण आश्रमांत पोचली होती.

“ईश्वरकृपेनें लुम्ही दोघी मुक्तरूप येऊन पोचलांत. एण येथे फार [] भोक्याचें आहे. मुसलमानांनीं नजर बर का तुमच्यावर पडली तर आपल्यापैकी एकाला देखील ते जिवंत सोडणार नाहीत. रात्रीच्या

रात्री आपण येथून पत्तर सालें पाहिजे.” अभिरामस्वामी म्हणाला.

विमलाने नवाबांच्या छातींत सुरी भोसकल्यानंतर थोड्या वेळानें नवाबाचा एक अधिकारी धाईधाईनें तुलंगाच्या दारांत आला. जगतसिंह तेथेच कैदेत होता. अधिकारी त्याला [] “नवाब आतां कांही क्षणांचेच पाहुणे आहेत. तुम्हांला वेऊन यायला त्यांनीं मला पाठविले आहे. लवकर चला !”

जगतसिंहानें चकित होऊन विचारले—“होय, एण सालें तरी काय !”

“कोणी तरी शत्रूनें अंतःपुरांत घिरून नवाब साहेबांना कच्चार मोकळी आहे ! गुन्हेंगार फडून गेला आहे. नवाबसाहेब मरणाच्या वाटेवर आहेत. लवकर आलो नाहीत तर भेट होईल की नाही शंकाच !” तो अधिकारी धाईधाईनें म्हणाला.

जगतसिंहानें कतळखानाला जाऊन पाहिले तेव्हां आश्रमा, दासदासी, उम्मान, नवाबाची इतर मुलें व सहागार चारीबाजूला घोळका करून उभे होते. बहुतेक सर्व रडत होते. आश्रमा आपल्या वडिलांचे ठोके मांडीवर घेऊन अश्रू दाळीत होती. जगतसिंह

येऊन पोचला त्याच पेढी [] ईसा नांवाचा एक मंत्री हात धरून त्याला नवाबाजवळ घेऊन गेला आणि नवाबाला ऐकू जाईल अशातचेनें जवळ तोंड नेऊन म्हणाला—“सुवराज आले आहेत !”

कतळखान खोल आवाजांत म्हणाला—“मी एका घटकेचा पाहुणा आहे, आतां वैर फसले !”

“वैर माझ्या मनांतदेखील नाही.” जगतसिंह म्हणाला.

“माझी मुलें लहान आहेत. थुळ बंद करा. सर्वा....” वोलतां वोलतां अशक-

ण्णासुळें तो थांबला. त्यानें पाणी मागितल्यावर आयशानें थोडें सरबत त्याच्या तोंडांत घातलें. नवाब पुन्हां जगतसिंहाकडे बघून कांहीं तरी म्हणाला. मोठ्याच वेळानें त्यानें विचारलें—“मग कऱ्हा आहे ना ?”

“पठान बादशहाचा अमल कऱ्हा करायला तयार असतील तर मी संधी करून वेण्यांची बदपट करून पाहीन.” जगतसिंह म्हणाला.

नवाब अस्फट आवाजांत पुन्हां म्हणाला—
“ओरिसा !”

“माझा यत्न यशस्वी तर आपल्या मुलांचा वांग्याला ओरिसा मांत राहील.” जगतसिंह म्हणाला.

नवानाच्या तोंडावर मृत्युकळा स्पष्ट दिसत होती तरी तें उत्तर ऐकून थोडा वेळ का होईना तोंडावर हास्य मलें.

“ठीक ! तूं स्वतंत्र आठेस ! खुदा तुझे करील !” म्हणाला. जगतसिंह निघाला तेव्हांत आयशा कानांत कांहीं तरी पुटपुटकी. नवानानें खून केव्हा-
वर ईसा जगतसिंहाला पुन्हां नवाबा-
बोलावून घेऊन आला. म्हणाला—

“नवाब साहेबांना आजखी कांहीं सांगा-
वयाचें आहे.”

जगतसिंहाला जवळ बसायला सांगून नवाब म्हणाला—“कानांत !” जगतसिंहानें आपला कान जगतसिंहाच्या तोंडाजवळ नेला. म्हणाला “मी निलोसमेल अनाथ केले आहे. ती निष्कलंक आहे....” पुढे तो आयशाविषयी कांहीं सांगणार तेव्हांत त्याचें प्राणोत्क्रमण झालें.

जगतसिंहाला कैदेंतून मुक्तता मिळाली. तो मुलांच्या लावणींत जाऊन पोचला. त्यानें मोगलांची पटानांशी संधी

करून दिली. ओरिसा मांतांत त्यांची स्वतंत्र सत्ता मान्य करण्यांत आली. परंतु एक लावण्यांत आली, त्यानीं मोगलांचें मांडलिक म्हणून रहावें. संधीच्या अटीप्रमाणें दोन्ही पक्षांनी परस्परांना नुकसान भरपाई दिली. परंतु हें सर्व पुरें होण्यास कांहीं लोटला.

मोगलांचें सैन्य पाटण्याजडे निघालें. एकदां जगतसिंह नवानाच्या महालांत सकुटुंब निरोप घेण्यासाठीं गेला. उस्मान व ग्वाजा ईसा याचा निरोप घेऊन तो आयशाना पोचला. त्यानें मोगलांची पटानांशी संधी निरोप घेण्यासाठीं तिच्या खोलीजवळ गेला.

नोकराच्या हातीं मेढावला आलों आहे असा निरोप आंत पाठविला.

“युवराज ! आतां मी आपणांस कर्णी मेढ्रे ! क्षमा करावी !” आयशाने त्याच नोकराच्या हातीं उत्तर पाठविलें. जगतसिंह हताश होऊन आपल्या छावणीकडे निघाला. किल्ल्याच्या फाटकाजवळ त्याला उस्मान उभा असलेला दिसला. तो त्याच्या बरोबर चालूं लागला.

“मेलापति ! आपल्याला कांहीं हवें असल्यास हुकुम करावा !” जगतसिंह त्याला म्हणाला.

“आपल्या लोकांना पुढें जायला सांगा ! आपल्याशीच कांहीं काय आहे.” उस्मान म्हणाला. जगतसिंहानें आपल्या लोकांना पुढें जायला सांगितलें आणि स्वतः मार्गे थांबला. उस्मानने देखील एक थोडा मागवला. दोघे थोड्यावर बसून बरोबर निघाले.

उस्मानने वाट क्षाडीतली घेतली आणि पांढऱ्या किल्ल्याच्या दिशेने थोडा वळवला. दोघे थोड्यावरून उतरून किल्ल्यांत गेले. किल्ल्याच्या मध्यभागी एक कचरा खणून टेबलेली होती. परंतु तिच्यांत पुरण्यासाठी कोणाचे प्रेत नव्हतें. कचरीच्या जवळच एक चितापण रचलेली दिसली. तिच्याजवळ देखील प्रेत नीत कांहीं नव्हतें.

“हें सर्व काय चुबा ! सर्वच किल्ल्या दिसतें आहे.” जगतसिंह म्हणाला.

“ही सर्व व्यवस्था मीच करविली आहे. मी मेलें तर तूं मला या कबरींत पुरूत टाक. तूं मेल्यास तर मी या चिनेवर तुझा मुरू देह ठेवून तुझा दाहसंस्कार करीन.” उस्मान म्हणाला.

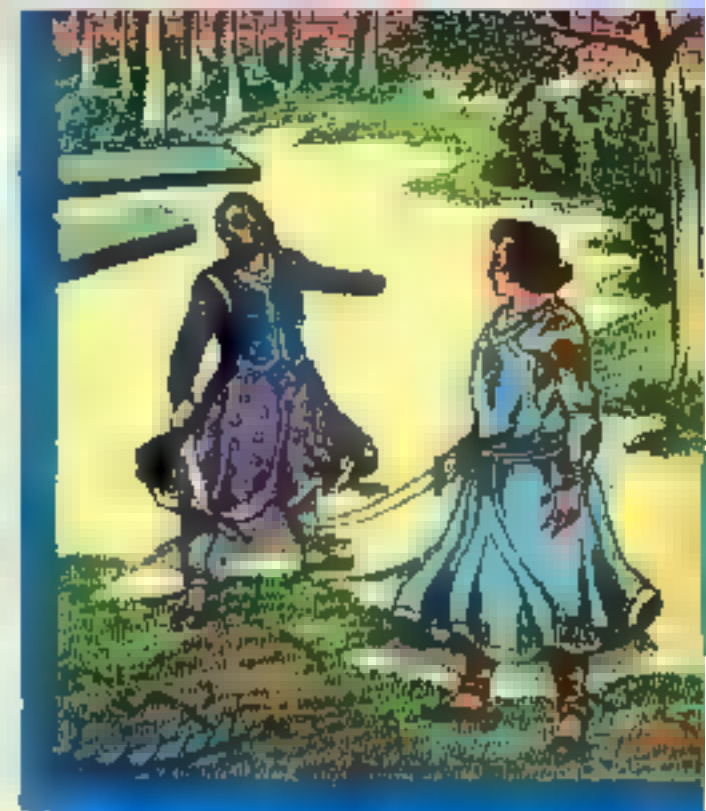
“हेतू !”
“आपल्या दोघांपैकी एकावर मरणें लागणार आहे. आयशाने दोन प्रेमिकांना

जगांत जगण्याचा अधिकार नाही.” उस्मान म्हणाला.

असे सांगून उस्मान आपली तलवार उपसून जगतसिंहाच्या अंगावर तुटून पडला. जगतसिंहाने पण आपली तलवार उपसून उस्मानचा वार अडवला. दोघांचे द्वंद्व युद्ध झालें. दोघे उत्तम योद्धे होते. परंतु जगतसिंह भजून चांगला बरा झाला नव्हता. त्याच्या जखमा चांगल्या भरून आल्या नव्हत्या. मधून मधून त्यांतून रक्तदेखील व्हात होतें. उस्मानावर वार विचारच त्याच्या मनांत आला नाही. आत्मरक्षणासाठीच द्वंद्वयुद्धास मिद झाला होता. म्हणून उस्मानच्या अंगाला एक देखील शाली नाही.

या स्थितींत स्वतःचे रक्षण करणें अशक्य आहे. ममजून जगतसिंह उस्मानला म्हणाला—“पण हें द्वंद्व युद्ध कसाला ! बंद कर युद्ध. मी हारलों, तूं जिंकलास.”

उस्मान जोरानें हसून म्हणाला—“बघा कसे नकोस. रजपूत असा मितरा नसतो. युद्ध केलेंच पाहिजे. मी तुला ठार करीनच. जर मीच मेलों तरी तुला आयशाना मात्र मिळणार नाही.”

“मला आयशाना नको आहे. तिच्यावर माझे प्रेम नाही.” जगतसिंह म्हणाला.

“तुझे नसेल तिच्यावर प्रेम. तिचे आहेतना तुझ्यावर. तुझा कांटा वूर केल्या-अिबाय माझ्या मनाचे समाधान होणार नाही.” असे सांगून उस्मान तलवार घेऊन पुढें आला.

जगतसिंहानें आपली तलवार वूर फेंकून दिली व म्हणाला—“मी संकटांत पडलों असतां तूं माझा जीव वांचविलास. तुझ्यावर वार करण्याची माझी इच्छा नाही.”

उस्मानला राग आला त्याने त्याला मारून त्याचा अपमान केला व म्हणाला—

“भीतऱ्या ! शेषूट दावून पळून जातोल होय ! तूं थोड्या आहेंस !”

आतां यात्र जगतसिंहानें गय करणें व्यर्थ समजून आपली तलवार उचलली ■ उस्मानथर हला केला. त्यानें एका मागून एक भराभर बार केले. उस्मानचे धैर्य खचूं लागलें. तो खाली पडला. जगतसिंह त्याच्या छातीवर चढून बसला. त्याची तलवार हिसकावून घेऊन दूर फेंकून दिली व दोन्ही हातांनीं त्याचा मळा दाबून विचारलें— “युद्धाची सुरसुरी जिरली कीं नाहीं !”

“जिवांत जीव असेपर्यंत तुला जिवंत सोडणार नाहीं.” उस्मान म्हणाला.

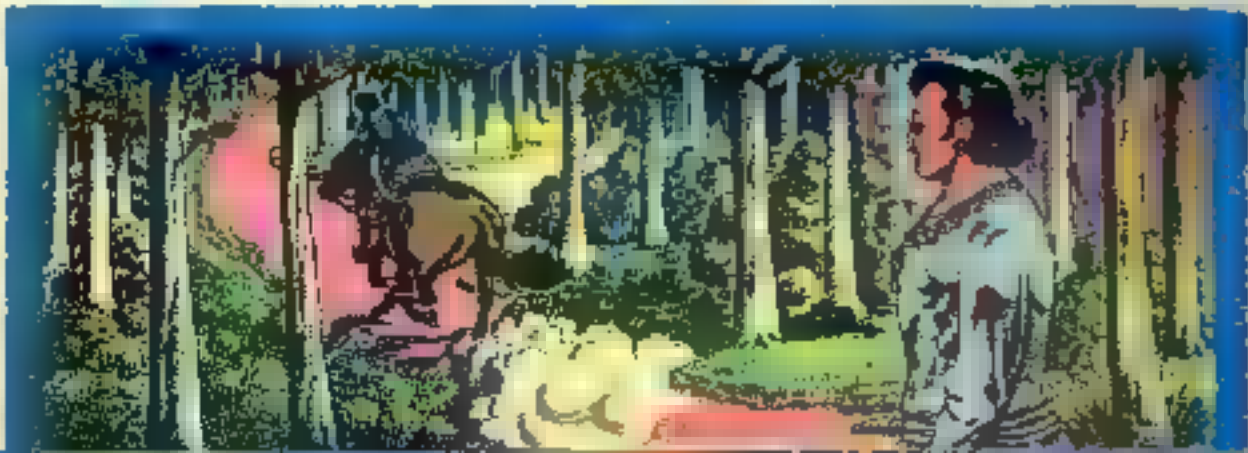
तुझा जीव ध्यायला मला एक क्षणदेखील लाभणार नाहीं.” जगतसिंह म्हणाला.

“तर मग ठार कर मला. मला जिवंत सोडलेस तर तुझा जीव घेतल्या-

शिवाय राहणार नाहीं.” उस्मान म्हणाला. “ठीक ! मी आपल्या उपकारकत्वाचा जीव ध्यायला नयार नाहीं. मला तुम्ही भीति वाटत नाहीं.” जगतसिंह म्हणाला. त्यानें उस्मानची तलवार दूर फेंकून दिली व त्यानें आपली तलवार घेतली व त्याला सोडून दिलें.

“तूं मला साथ मारलीस तुला घडा मिळवा म्हणून मी हें सर्व केलें.”

उस्मान बोव्यावर बसून निवून गेला. जगतसिंह विहिरीवर जाऊन आपल्या जखमा धुवू लागला. परत येऊन पाहिलो तो बोव्याच्या मळ्यांत एक चिट्ठी बांधलेली त्याला दिसली. “दोन दिवस वाचू नकोस ” असें चिट्ठीत लिहिलें होतें. जगतसिंहानें चिट्ठी आपल्या निशांत ठेवली व छावणीकडे निघून गेला. [पुढील गोष्ट पुढील अंकां]

नरकाची थोडे

विक्रमाकानि हह सोडला नाहीं व शाडाजबळ जाऊन ■ काढून खांद्यावर टाकलें आणि मौनपणें स्मशानाच्या दिशेनें निघाला. तेव्हां वेतांत बसलेल्या वेताळ त्याला म्हणाला— “राजा, तूं इतकी मेहनत करीत आहेस. परंतु या सर्व मेहनतीचे फळ म्हणून तुला कदाचित नरकमातना भोगावी लागेल. मर्त्यलोकांत राहणाऱ्या माणसाका नरकमातनेचे जितकें भय वाटतें तितकें दुसरें कळावेहि ■ नाहीं. तें किती खरें आहे ■ कळावे म्हणून मी एक गोष्ट सांगतां. ऐक.” असें सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

कार पूर्वी सिंहल द्वीपांत सिंह विक्रम नांवाचा एक अहळ चोर रहात असे. त्यानें चोरीचा धंदा करून आयुष्यांतली सर्व सुखें उपभोगली. पण उतारवय कोणाका झुटत नाहीं. त्याला एका गोष्टीची फार काळजी

बाहू बागळी. मेरुयावर नरकयातना भोगावी
लगेक त्याचे काय ! मी एकहि पुण्य केले
नाही मग कोण देव माझ्या मदतीला
धांवणार व माझा उद्धार करणार । म्हणून
यमाच्या दरबारांत पाप पुण्याचा हिशोब
किडिधारा जो चित्रगुप्त त्याचीच आराधना
त्याने अद्भुतपरीपूर्वक सुरू केली. तो
ब्राह्मणांना बोलावून त्यांना दानधर्म करू
लागला व चित्रगुप्ताची कृपा व्हावी असा
त्यांच्याकडून आशीर्वाद घेऊं लागला.

एकदां स्वतः चित्रगुप्तच ब्राह्मण वेष्ट
भारण करून सिंहविक्रम याच्या घरी आला

व त्याचे आतिथ्य म्हणू केले. चोराने
पंचपक्षांनाचे भोजन करविले ■ मोठी
दक्षिणा देऊन हात जोडून विनंति केली—
“चित्रगुप्त माझ्यावर प्रसन्न होईक असा
आशीर्वाद द्या.”

चित्रगुप्ताने आश्चर्यचकित होऊन
विचारले—“वेळ्या, हा काय जातीर्वाद
मागतोस ! संकर, विष्णु इत्यादिरुपंची ■
व्हावी हा आशीर्वाद मागण्याऐवजी चित्र-
गुप्ताला प्रसन्न करण्यासाठी आशीर्वाद मागतो
आहेस ■ का ?”

“त्याचे तुम्हांला ■ ! चित्रगुप्ताशिष्याय
इतर देवांच्या कृपेची ■ अपेक्षा नाही.”
चोर म्हणाला.

ते ऐकून चित्रगुप्त प्रत्यक्ष दर्शन देऊन
म्हणाला—“मी तुझ्या मक्तीवर प्रसन्न झालो
आहे. काय वाटेक ते मागून घे.”

सिंहविक्रमाला परमानंद झाला. म्हणाला—
“ममो ! “मला विरेवीच होण्याचा उपाय
सांगवा.”

“ती मोठे अक्षय्य ! तरी मी तुला एक
उपाय सांगतो. एकदां श्वेतमुनीचे प्राणहरण
करण्यासाठी मम आला असतो शंकराला
रग आला व त्याने म्हात्म्य मसकळून

टाकले. शंकराने म्हात्मा पुन्हां जिवंत केले
व त्याला नवावून सांभितले कीं श्वेतमुनी
रहात आहेत त्या जागीं एकाहि भाण्याच्या
अंगाला तूं स्पर्श करतां ■ नये. महा-
सागरापलीकडे तरंगिणी नांवाची एक नदी
आहे. तिच्यापलीकडच्या तीरावर श्वेतमुनींचा
आश्रम आहे. त्या आश्रमांत ■ किंवा
यमवृत्त कोणालाहि जाऊळ टाकण्याची मनाई
आहे. मी तुला तेथें नेऊन सोडतो. तूं
जुळून मुद्दां इकडच्या तीरावर येतां कामा
नये.” असे सांगून चित्रगुप्ताने सिंहविक्र-
माला तरंगिणी नदीच्या पैल तीरावरील

श्वेतमुनींच्या आश्रमांत पोचते केले ■
अदृश्य झाला.

पुढे कांहीं दिवसांनीं मम सिंहविक्रमाने
प्राणहरण करण्यासाठी तरंगिणी नदीच्या
काठीं ■. नदीच्या पैलतीरावर ■
जावे सक्षय नव्हते. म्हणून यमाने आपली
भावा रचली ■ एका सुंदर स्त्रीची सृष्टि करून
तिला श्वेतमुनींच्या आश्रमांत पाठविले.

सिंहविक्रम त्या स्त्रीच्या सौंदर्यावर
भाळून गेला व तिच्या संगतींत कांहीं काळ
सुखाने राहिला. नंतर ती ■ त्याला
म्हणाली—“मी आपल्या माहेरी जाऊन येते.

नदीपलीकडे आहे माहें माहेर." असे सांगून ती निघाली. सिंहविक्रम तिला पहात काठावर उभा राहाला.

नदीच्या मध्यभागी पोचल्यावर ती पाण्याच्या ओढाबरोबर बाई लागली. मोठ्याने ओरडली—"अहो! कुडले, नेले, बांधवा! पाहतां काय! बांधवा!"

तिथे ओरडजे ऐकून सिंहविक्रम पाण्यांत शिरला व ती वहात आत होती त्या बाजूला जोराने पोहोत निघाला. तो पोच-पर्यंत ती पलीकडच्या तीरावर पोचलीच होती. सिंहविक्रमाने काठावर पाऊल ठेवतांच

यमाने आपला पांज त्याच्या गळ्यांत टाकला व त्याला यमलोकीं घेऊन गेला.

अशा तऱ्हेने सिंहविक्रम यमपाशापासून स्वतःचे रक्षण करू शकला नाही. तरी चित्रगुहाने गुप्तपणे त्याला एक युक्ति सांगितली. म्हणाला—"यम तुला पहिला मभ विचारीक की तुं स्वर्गसुख उपभोगणार कीं नरकयातना! मला प्रथम स्वर्गसुखाचा उपभोग करण्याची इच्छा आहे असे सांग. तुला स्वर्गांत पाठविलीक. तूं तेथे सुखोपभोग घेण्याऐकजी तुझे सर्व पाप नष्ट होईपर्यंत तपश्चर्या करीत रहा."

मी अगदीं तसेंच करीन असे सिंहविक्रम म्हणाला.

नंतर यमाने चित्रगुहाला बोलावून विचारले—"या चोराने कांही पुण्यसंपादन केले आहे का?"

"केले आहे, महाराज! त्याने जसमोज देऊन देनादिकांना करून कांही कष्ट स्वर्गसुख उपभोगण्यासाठी पुण्य संपादिले आहे." चित्रगुप्त म्हणाला.

ते ऐकून यमाने चोराला विचारले—"काय रे! तुला स्वर्गसुख उपभोगावचे आहे कीं नरकयातना भोगावच्या आहेत!"

"प्रभो! मला प्रथम स्वर्गांतच पाठवावे." चोर म्हणाला.

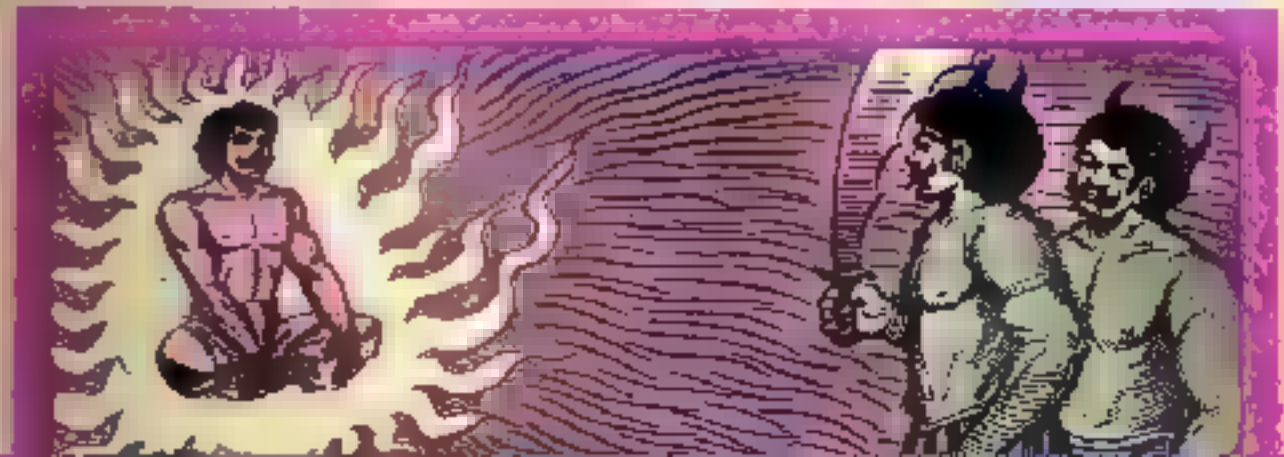
त्याप्रमाणे सिंहविक्रमाला स्वर्गलोकीं पाठविण्यांत आले. तेथे तो सुखोपभोगांत न गुरफटतां तपश्चर्या करू लागला व त्याचीं सर्व पापे भस्म झालीं. त्याचे पुण्यफळ संपल्यावर त्याला नरकांत घेऊन जाण्यासाठी यमदूत आले. परंतु त्याचीं सर्व पापे भस्म होऊन गेली असल्यामुळे त्यांना आल्या बाटेने परत फिरावे लागले.

वेताळ येथवर गोष्ट सांगून म्हणाला—"राजा! चित्रगुहाने सांगितल्याप्रमाणे सिंहविक्रम त्या जीच्या फंशांत न पडतां येत मुनींच्या आश्रमांत राहाला असता तर त्याला भरणे आले नसते आणि स्वर्गांत प्रवेश मिळाल्यानंतर स्वर्गसुख उपभोगावचे सोडून त्याला धोर तपश्चर्या करावी लागली नसती.

क्षणिक सुखासाठी तो स्वर्गसुख उपभोगू शकला नाही. त्याने असा खुळेपणा कां करावा?" या प्रश्नाचे उत्तर माहीत असून तूं दिले नाहीस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर छकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोवू लागतील.

"सुखाचा मोह सुटत नाही. त्यामुळेच नरकयातनेचे उत्पन्न होते. सिंहविक्रम जीसुखाच्या मोहाला पळी पडून नरकाच्या दारापर्यंत पोचला होता. स्वर्गसुख उपभोगण्याचा मोह त्याला तसाच साका असता तर त्याला नजीक नरकयातना भोगाच्या लागल्या असल्या. परंतु सुखाचा मोह सुटतांच त्याला नरकयातनेपासून सुटका मिळाली."

अशा तऱ्हेने विक्रमाकडे मौन भंग होतांच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला. पुन्हां शाळासम जाऊन कोककळू लागला.

देवस्मितेचें चरित्र

तामकिति द्वीपांत धनदत्त नांवाचा एक श्रीमंत व्यापारी रहात असे. गुहसेन नांवाचा एक मुलगा होता. विद्याभ्यास संपवून मुलगा मोठा शास्त्रावर आईबापांना त्याच्या ज्ञानाची किर्ती वाढू लागली. तेव्हा त्याने मुलाबाबरोबर येऊन व्यापाराच्या विविधानें मुलीच्या शोधार्थ द्वीपांतर करण्याचे ठरविले.

द्वीपाभागून द्वीपे पहात पितापुत्र एका द्वीपांत आले. तेथे त्यांना एक मुलगी पसंत पडली. त्या मुलीचे नांव देवस्मिता असे होते. तिच्या बापाचे नांव धर्मगुप्त होते. धनदत्त धर्मगुप्ताला भेटला. आपला मुलगा गुहसेन याच्याशी आपल्या मुलीचे लग्न करून घावे अशी त्याने विनंति केली.

धर्मगुप्ताला मुलगा पसंत पडला. परंतु त्याला मुलगी मागाफेला जास्त वाटे म्हणून त्याने परी ठेवून घ्यावे ठरविले होते. गुहसेन परजांबई जायला तबार नव्हता. धर्मगुप्ताने नकार दिला.

परंतु देवस्मितेने गुहसेनाला पाहिले. कणापासून तिने त्याला मनांतल्या मनांत बरले होते. त्यासाठी आईवडिलांना सोडून परदेशी बास करवा लागला तरी तबार होती.

धनदत्त गुहसेनाला बरोबर येऊन स्वदेशी जाण्यासाठी जहाजांत बसला. तेव्हा देवस्मिता आपल्या कांही मैत्रिणींसह आपल्या आईवडिलांची नजर चुकवून जाती व जहाजांत जाऊन बसली. राजचिन्हीन शोक्यावर मनवताने मोठ्या काय-

मटाने गुहसेन देवस्मिता दोघांचे करून दिले.

कांहीं काळ लोटल्यावर धनदत्त मरण व्यापाराची सर्व जबाबदारी गुहसेनाच्या सिरावर येऊन पडली. त्याची व्यापारी स्नेही मंडळी व्यापारासाठी द्वीपांतरास निघाली व त्यांनी गुहसेनालाबरोबर येण्यास आग्रह केला. परंतु देवस्मितेला गुहसेनाने परमुक्त्वांत व्यापारासाठी जाणे पसंत नव्हते. तेथे एकाद्या परकीच्या फटांत पडेल या काळजीने तिने नकार दिला. गुहसेनाला काय करावे सुचना. बायकोच्या सांगण्याप्रमाणे परदेशी जावे तर बंधुमित्र हसणार. देवस्मितेचे मोठ्यासारखे होणार. शेवटी त्याने सर्व देवाच्या भरीकलावर सोडण्याचा निश्चय केला. शंकराच्या पिढीजवळ गेल्याने त्याने प्रत सुरू केले. देवस्मितेने सुद्धा नवऱ्याबरोबर उण्यास प्रत सुरू केले. दोन दिवसांनी रात्री दोघे सोपली. त्यांत त्यांना साक्षात्कार झाला. शंकराने दोघांच्या हातांत एकेक दिले व म्हणाला—“तुम्ही हे जवळ ठेवून घ्या. दोघापैकी एकाने कांही नीतिविरुद्ध

केले तर दुसऱ्याच्या हातांतले कमळ कोमेजून जाईल.”

त्याची शोष मोडली. पाहतात तर स्तरोत्तरच त्यांच्या हातांत एकेक होते. आता नवऱ्याला म्हास करू देण्यास देवस्मिता तयार झाली.

गुहसेन मित्रमंडळींबरोबर कटाह नांवाच्या द्वीपावर हिच्याभाणकांचा व्यापार करण्यासाठी निघून गेला. हातांतल्या कमळावर देवस्मितेची दृष्टि सिकून होती. कटाह द्वीपावर गुहसेनाची चार तरुण मित्रांशी मैत्री जमली. गुहसेनाकडे एक

हाल ॥ पाहून त्याच्याविषयी माहिती त्यांनी मिरनिराळ्या प्रकारे मिचालून पाहिली. पण त्यांना काही कळले नाही. तेव्हा त्यांनी गुहसेनाला जबाबदाारी बोलावून त्याला धोतऱ्याचा रस टाकून सरबत ॥ दिले. त्यामुळे गुहसेन बरकू लागला. कमळ कोमेजू लागल्यास त्याच्या बायकोचे पाऊल बांकडे पडले आहे, असा त्याचा अर्थ होतो.

गुहसेनाला इतकी पतिव्रता झी मिळालेली पाहून त्यांना हेवा वाटू लागला व तिचे पतिव्रत्य भंग करण्याचे मनाशी ठरवून ते चौथे तामळिशीला आले. ॥ एक बौद्ध

मिळुणीला मेढून त्यांनी तिला वेष्टाचा हेतू सांगितला. बौद्ध मिळुणीने मदत देण्याचे वचन दिले.

॥ दुष्ट मिळुणीने देवस्मितेला मेढून एकदम्या तिकडच्या गप्पा सांगून नंतर स्वरे ॥ काय आहे तें सांगितले. म्हणाली— “पति परदेशी गेला असेल, वेडा झाला असेल किंवा रोगी भसेल तर झीला परंपरुय संम शास्त्रप्रमाणे ॥ आहे. तूं तसे केले नाहीस तर घोर ॥ लागेल.”

देवस्मितेला ॥ मिळुणीचा ॥ त्या ॥ फार ॥ आला. त्या सर्वांची खोड मोडण्याचा मनाशी निश्चय करून एकेकाळ एकेक दिवस पाठवीत जाऊन तिने त्या मिळुणीला सांगितले.

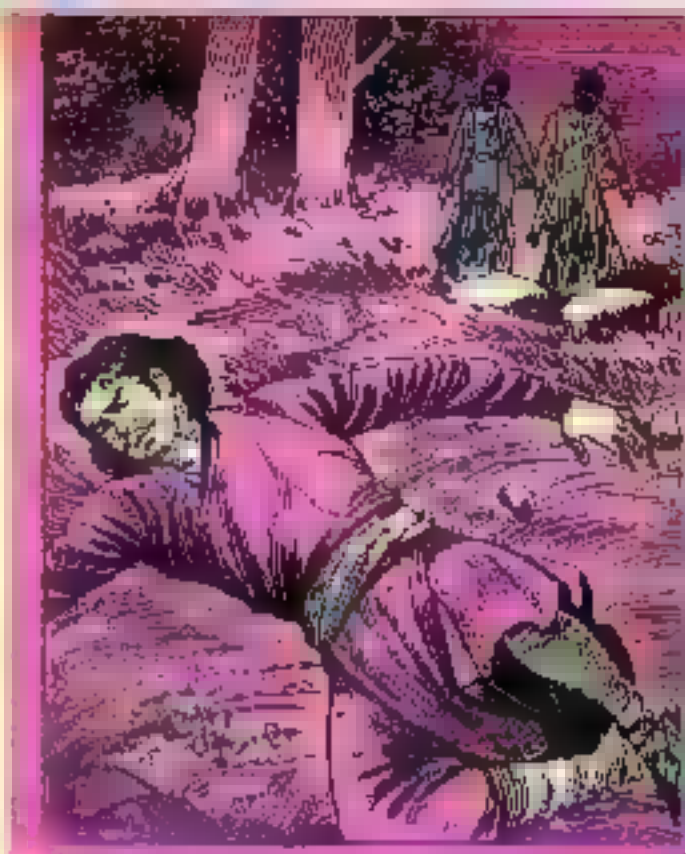
मिळुणी निघून गेल्यावर तिने कुण्याच्या शब्दासारखा एक ॥ पडवून घेतला. नंतर ॥ दासीपैकी एका सुंदर दासीला उत्तम वस्त्रांकरून ॥ नटवून ॥ सारखेच नटण्यास शिकवून ठेवले व इतर दासींनी काय करावयाचे हे देखील त्यांना सांगून ठेवले.

त्या दिवशी रात्री त्या चौथापैकी एक जण आला. देवस्मितेच्या त्या दासीने

त्याचा स्पर्श स्वागतसत्कार केला आणि ॥ मादक पेये प्यायला दिली. ती पिऊन ती किंगून पडल्यावर त्याच्या कपाळावर तापवून ठेवलेल्या लोखंडी ठशाने ठागविला. बेशुद्धावस्थेत ॥ मूर्खाला काहीच कळले नाही. सर्व दासींनी मिळून त्याला उचलून कवचाच्या ढिगावर नेऊन टाकले.

दुसऱ्या दिवशी ॥ आल्यावर ॥ आपल्या दुर्गतीची ॥ आली. दोक्याला पट्टी बांधून तो पळून गेला. त्याने स्नेही तरुण नंदळीस झालेल्या अपमानाची गोष्ट सांगितली नाही. त्या सर्वांची दुर्गत पाळी पाळीने तशीच झाली. सर्व कपाळाला पट्टी बांधून कोणाला काही सांगितल्या सिवाय कटाह द्वीपास परत निघून गेले. बौद्ध मिळुणी आपल्याला काही बक्षिस मिळेल ॥ आशेने देवस्मितेकडे गेली. तिची सुद्धा तीन गत झाली

देवस्मितेने वडलेले सर्व श्रुत ॥ सासूस सांगितले. सासूने तिची पाठ चोपटली. पण म्हणाली— “त्या चौथा तरुणांनी मिळून दुष्टपणाने अपमानाचा सूड उगवला तर काय करावयाचे ?”

देवस्मिता आपल्या सासूला म्हणाली— “सासूबाई! तुम्ही काही एक काळजी करू नका. मी स्वतः कटाह द्वीपावर जाऊन आपल्या पतीचे रक्षण करीन.”

सामूने तिला परवानगी दिली. देवस्मिता व तिच्या दासी व्यापाऱ्यांचा वेप धारण ॥ कटाह द्वीपी येऊन पोचल्या. देवस्मिता त्या देशाच्या राजाकडे जाऊन म्हणाली— “महाराज! माझे चार गुलाम पळून आपल्या देशांत आले आहेत. तुम्ही आपल्या प्रजेला एकत्र केल्यास मी आपल्या गुलामांना ओळखू शकेन.”

राजानें व्यापमाणें आपल्या प्रजेला राज-
बाळ्यासमोरच्या पटांगणांत एकत्र जमा केलें.
ते चौघे तरुणपण होव्याला पट्टी बांधून
हजर होतेच. देवस्मिता त्या चौघांना ओळखून
म्हणाली—“हेच ते चौघे !” तें ऐकून कांहीं
प्रमुख व्यापाऱ्यांना राग आला. ते म्हणाले—
“उच्चकुळांस जन्माला आलेले भीमंत व्यापारी
आहेत. ■ गुलाम कसे काय झाले बुवा !”

“हे माझे गुलाम नसल्यास यांच्या
कपाळावर मी डागलेला ठसा कसा काय
येईल ! तुम्हांला माझे म्हणणें सरें ■
नसेल तर यांच्या कपाळावरच्या पट्ट्या
तोडून पहा.” देवस्मिता म्हणाली.

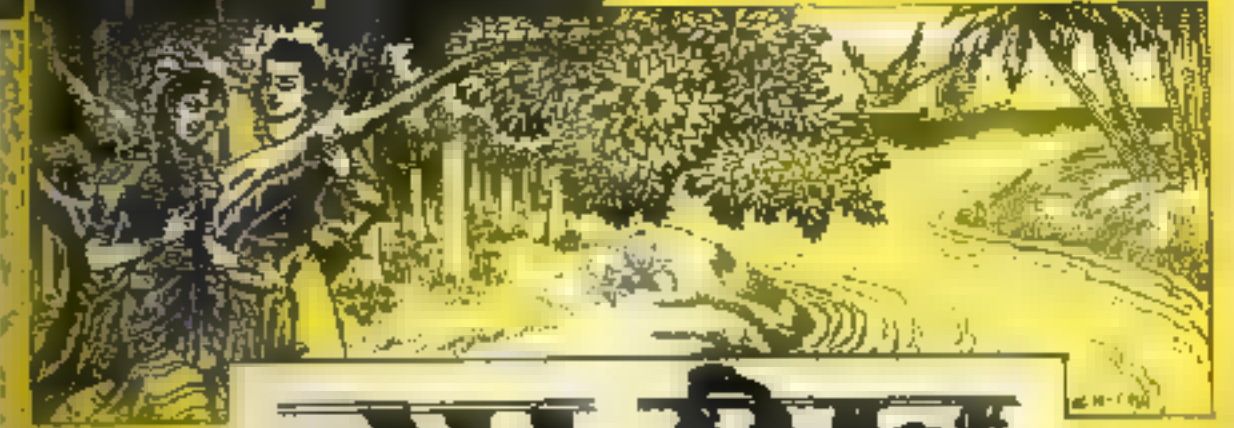
व्यापमाणें चौघांच्या पट्ट्या सुटल्या-
बरोबर देवस्मितेनें सांगितल्याप्रमाणें कुण्या-
च्या पाचलाचा ठसा, सर्वांना दिसला. वैश्य
व्यापाऱ्यांच्या माना खाली आल्या.

या सर्वांच्या मुळाशीं कांहींतरी गुप्त रहस्य
आहे हें ओळखून राजानें देवस्मितेलाच
■ उलगडा करायला सांगितलें. तिनें
बघलेलें सर्व वृत्त जमिंच्या तमे सांगितलें.
सर्वलोक पोट धरघरून हंसले व देवस्मिते-
च्या चातुर्वाची प्रशंसा केली.

“हे सरोवरच तुझे दास व गुलाम
झाले.” राजा तिला म्हणाला.

राजानें ते चौघे देवस्मितेचे गुलाम
असल्यांना निवाडा दिल्यावर ■ चौघांच्या
आईबापांनीं मोठमोठ्या ■ देवस्मितेला
देऊन ■ चौघांना दास्यभुक्ति देण्यासाठी
परोपरीनें विनंति केली.

देवस्मिता तें सर्व वन घेऊन. सर्वांकडून
बाळ मिळवून आपल्या पतीबरोबर स्वदेशीं
परत आली. ताम्रलिप्तीच्या राजानें तिचा
सत्कार केला.

चार मित्र

कडंब देशाच्या राजाला गुणचंद्र नांवाचा
एक मुलगा होता. त्याला तीन बालमित्र
होते. तिघां मित्रांपैकी एकाचें नांव भीमंदा
असें होतें. तो मध्याचा मुलगा होता.
दुसऱ्याचें नांव मणिगुप्त. तो एका भीमंत
■ होता. तिसऱ्याचें नांव
जवंबर तो सेनापतीचा मुलगा होता.
बेर बरोबरच चौघांचा विद्याभ्यास झाला.
विद्याभ्यास संपल्यावर गुणचंद्र एक वर्षभर
देशभर हिंडून जगाचा ■ अनुभव
मिळवा म्हणून निघाला तेव्हां त्याचे तिघे
बालमित्र त्याच्या बरोबर निघाले.

चौघे मित्र प्रवास करीत ■ देशांत
वेऊन पोचले. गुणचंद्रानें मात्तव्य देशाची
राजकन्या शशिरेखा हिला पाहिलें व
तिच्याशीच ■ करण्याचा मनाशीं निवार

करून तिला तशी मागणीपण घातली.
शशिरेखेनें पण त्याला पाहिल्यापासून मनां-
तरुया मनांत त्याला वरलें. परंतु तिनें एक
प्रतिज्ञा केली होती. गुणचंद्राच्या बालमित्रा-
प्रमाणेंच शशिरेखेला पण तिची बालमैत्रिणी
होत्या. त्यांपैकी एक मध्याची मुलगी होती.
दुसरी जवळेच्याची ■ तिसरी सेनापतीची मुलगी
होती. चौघांनीं एकाच वेळीं लग्न करण्याची
व पक्कच गांभीं सर्वांचे सासर राहील असें
लग्न करण्याची प्रतिज्ञा केली होती.

दैवयोगानें गुणचंद्राला तिघे मित्र होते.
ते त्याच्याबरोबर मात्तव्यदेशांत आले पण
होते. म्हणून सर्व मैत्रिणींचीं लग्न एकाच-
वेळीं होऊन चौघांना सासरपण एकाच
वागीं मिळण्याचा योग सहजीं बघून आला.
चौघांचीं लग्न थाटामाटानें झालीं. चौघे मित्र

पक्ष्यांनी एक श्राप दिला होता ही गोष्ट तुमच्या सर्वांच्या लक्षांत असू दे. चौघांनी एकदां वनविहाराला गेल्या असता पक्ष्यांना दगड मारत असली जखमी केले. त्यांचा तो निर्दयपणा पाहून पक्षी आपला राजा गरुड याच्याकडे आपले गान्हारणे घेऊन गेले. तेव्हा गरुडाने या चौघांना एक दिवाळी त्यांना मुले होतील. परंतु त्यांची मुले आईबापांना पुत्रप्राप्तीचा क्षणिक आनंद देऊन तत्काळ मरण पावतील. बारा वर्षे सर्वांना मानसिक करवा लागेल.”

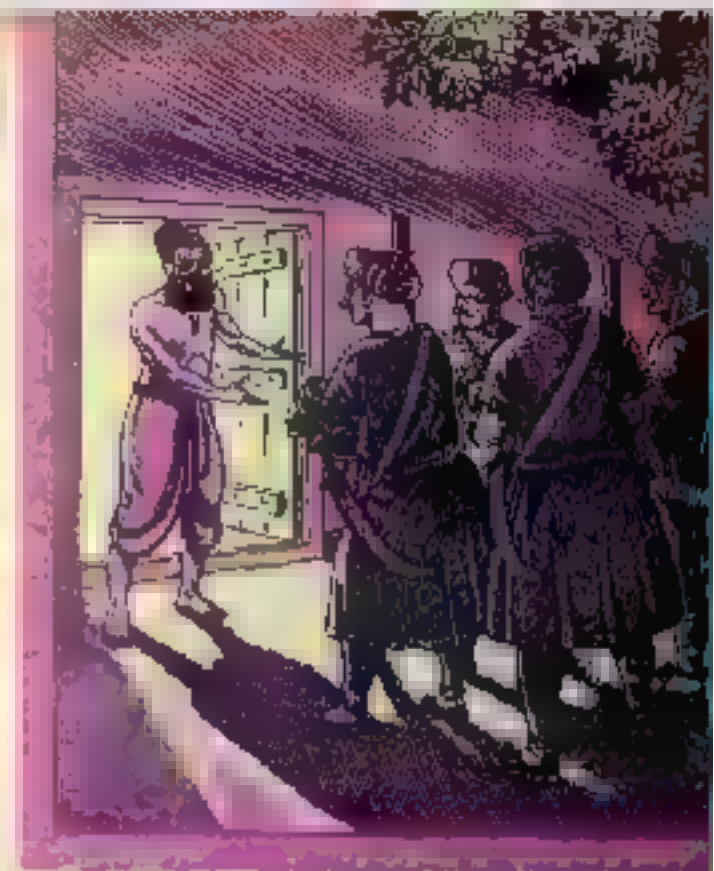
ते ऐकून सर्वांच्या भयान नसला. त्यांनी परम्परांशी प्रभाव पुरवून उद्घापोह केला. एक मताने असे ठरले की चौघांचा प्रभवकाल जवळ आल्यावर दाईना प्रथम पासून सर्व गोष्टी समजावून मागून मुलांची तोडे त्यांच्या त्यांच्या आईने पाहण्यापूर्वीच मुलांना दूर एका जागी राज्याच्या बाहेर पोचते करावे व तेथे त्यांचे नीट पालन पोषण होईल अशी व्यवस्था करावी. लहान मुलांना संभाळण्याची जबाबदारी राज्याच्या सहदीर्घाबद्दल विभांडक नांवाच्या एका ब्राम्हणावर टाकावी. बारा वर्षांनंतर मुहूर्त पाहून मुलांना घरी आणावे.

चौघांच्या दाळंतपणासाठी निरनिराळ्या खास खोल्या तयार करून ठेवण्यांत आल्या होत्या. चौघांना एकाच दिवशी एकाच वेळी पुत्ररत्न दाईना चौघां मुलांना त्यांच्या त्यांच्या आईची दृष्टि राज्याच्या अधिकाऱ्यांकरवी विभांडक याच्याकडे पाठवून दिले. मुले लहानाची मोठी होती. विभांडकाच्या गुरुकुलातच त्यांचा विद्याभ्यास होऊ लागला.

बारा वर्षे लोटली. क्षत्रियेखा तिच्या तिथी मैत्रिणींना बारा वर्षे मुलांची तोडे मिळाली नाहीत. पुत्रविरह बारा वर्षे सहन केला. आतां मुलांना येऊन मायका नाही असे त्यांना वाटले.

परंतु एक समोर उभा राहाला. आपापल्या मुलाला ओळखायचे कसे. लुणेसाठी मुलांच्या गळ्यांत किंवा कांहीच घातले नव्हते. विभांडकालादेखील ही गोष्ट सुचली नव्हती. कोणालाच कोणते मूल कोणाचे हे आले नाही. आतां राजा कोण होणार, मंत्री कोण होणार आणि कोषाध्यक्ष व सेनापति कोण होणार :

बुद्ध हा मंत्र सोडविण्याचा एक उपाय योजव. त्याने चौघां म्हातान्यांना

बोळावून त्यांना जे सांगावयाचे ते सांगून विभांडकाकडे पाठविले. चौघांनी एकेकाला एकामागून एक येऊन जाण्याचे कबूल करून विभांडकाचा निरोप घेतला. विभांडकाने त्या चौघांचे नामकरण देखील केले नव्हते. तो त्यांना फक्त एकदल, द्विदल, त्रिदल व चतुर्वदल या नांवांनी बोळवी. त्याने चौघांना निरनिराळे बोळवून समजावून सांगितले की तुमचे आजोवा तुम्हांला घेऊन जायला आले आहेत. त्यांच्याबरोबर तुम्ही आपापल्या घरी जा. सतत बारा वर्षे राहल्यानंतर ताटातूट होणार म्हणून मुलांना फार वाईट वाटले.

आपापल्या बायकांबरोबर कर्तव्य देशांत आले. पुढे गुप्तचर देशाच्या राजा लाला. आपल्या तिघां मित्रांना अनुक्रमे मंत्री, कोषाध्यक्ष व सेनापति म्हणून नेमले.

एकाच वेळी चौघांच्या गरीबर झाल्या सर्वांना आनंद झाला.

एक दिवशी संध्याकाळी चौघे मित्र व मैत्रिणी राजवाड्याच्या गल्लीवर गप्पागोष्टी करीत बसले असतां एक पक्षी आला व मनुष्यांच्या भाषेत बोळू लागला—

“राजा ! या चौघी मैत्रिणी लवकरच मुलांच्या माता होणार आहेत. चौघांना

सर्वे एकाच जागी जाणार हे त्यांना माहीत नव्हते. परस्परांचा गिरोप घेऊन ते निर-
निराळ्या मार्गाने निघाले.

एकदल ज्या वाटेने जात होता ■ वाटेवर कांही अंतर ■ गेल्यानंतर त्यांना एका चोराने अडविले व दरडावून म्हणाला—“तुमच्याजवळ असेल नसेल ते ठेवा काढून! नाहीतर तुम्हाला ठार करीन!”

एकदलाने त्या चोराच्या हातांतले दांडके हिसकावून दूर फेकून दिले ■ त्यालाच खूप धोप दिला. चोर खाली पडला.

एकदलाने हाक मारून दूर उभ्या असलेल्या लोकांना बोलाविले ■ म्हणाला—“आ चोराला बळून बांधून ठेवा. मी राजाला सांगून तुम्हाला चांगले वक्षिस मिळवून देतो.” त्यांनी त्याप्रमाणे चोराला धरून ठेवले.

द्विदल बात होता त्यावाटेवर देखील चोरांनी ■ त्याच्याबरोबर जाणाऱ्या म्हाताऱ्याला अडविले व जवळ असेल ते मुकाट्याने समोर काढून ठेवायला सांगितले. तेव्हा द्विदल म्हणाला—“बाबा रे! आमच्या-जवळ काय आहे तुला पायला! अंगावरचे कपडे आहेत. पाहिजे तर ते घेऊन जा. आमची ना नाही.” म्हाताऱ्याने दूर उभ्या असलेल्या लोकांना हाक ■ जवळ बोलाविले व म्हणाला—“चोर चोर! पकडा याला!”

चोराने त्यांचे पाप भरले ■ म्हणाला—“मालक ■ लेपेस सोडा! पुन्हा चोरी केली तर बरा पाहिजे तर!”

“ठीक! जा, ■ बजावून ठेवतो, पुन्हा असली कामे केलीस तर मात्र सोडणार नाही.” द्विदलाने त्याला सोडून दिले.

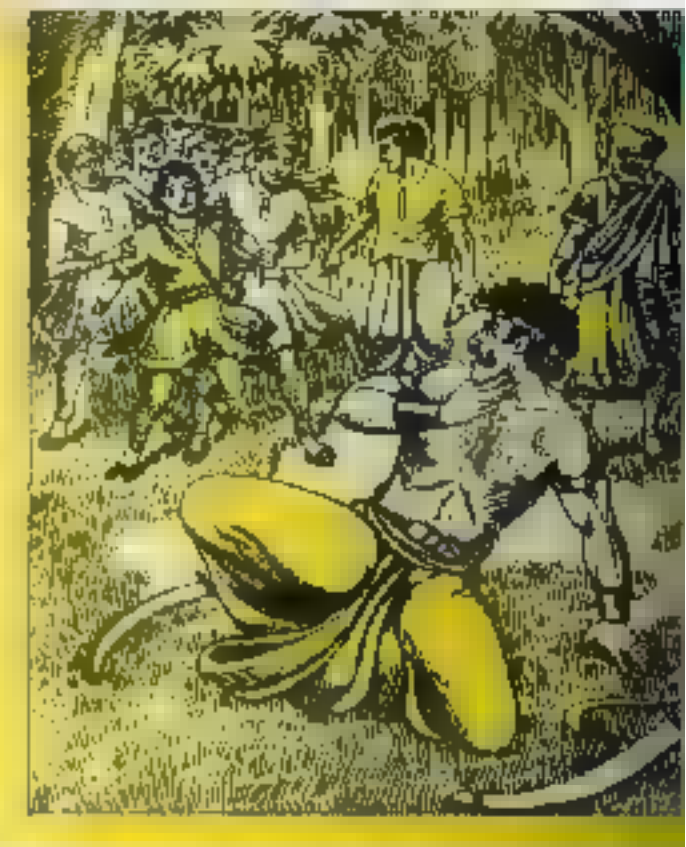
लोक जवळ आले व चोर कोठे आहे म्हणून विचारू लागले. “चोर वीर नाही

हो. आमचे आजोबा घाबरून ‘चोर चोर’ म्हणून ओरडले.” द्विदल म्हणाला. लोक निघून गेले.

द्विदल व त्याच्याबरोबर जाणाऱ्या म्हाताऱ्याला पण वाटेत एका चोराने अडविले. दुरूनच द्विदल ओरडला—“आजोबा! बाबा! ■!” असे सांगून तो स्वतः दूर पळून गेला ■ म्हातारापण त्याच्याबरोबर पळू लागला. चोर दोघांना पळत असलेले पाहून सदस्वदा हुंमू लागला.

चतुर्दलाला देखील चोराने अडविले. चतुर्दलाने ■ चोप देऊन त्याचे हात पाय बांधले ■ त्याची तलवार हिसकावून घेऊन चोराचा गळा कापण्याच्या विचारांत होता. तितक्यांत दोघे तिघे वाटसरू कोटून तरी नेमके त्याच जागी आले आणि म्हणाले—“बाबा! चोराचा खून केला तरी या देशाचा राजा मृत्युमंड देतो. म्हणून तू ■ ठार करू नकोस.”

“राजाने ■ सुळानर चढविले तरी चालेल. परंतु असल्या नराधमांना जिवंत सोडणे एक महापातक आहे!” चतुर्दल म्हणाला.

म्हाताऱ्याने व इतर लोकांनी मिळून चतुर्दलाच्या हातातून तलवार हिसकावून घेतली व चोराला बांधविले.

ते चार चोर खरे चोर नव्हतेच. मंत्र्याने त्यांना, म्हाताऱ्यांना व लोकांना त्या कामावर मुलांची परीक्षा घेण्यासाठी नेमले होते.

बांधे म्हातारे राजधानी जवळ पोचेपर्यंत अंधःकार पडू लागला होता. प्रत्येक म्हातारा त्याच्या बरोबर आलेल्या मुलांला घेऊन एका निर्जन घरांत येऊन उतरला.

एकदलाला बरोबर घेऊन येणारा म्हातारा त्याला एका खोलीजवळ घेऊन जाऊन

म्हणाला—“बाळ! पहा तर आंत जाऊन खोली कशी काय आहे ती!”

लूप काळोस आहे आंत। दिव्याशिवाय आंत काय आहे हे काय फळणार?” एकदल म्हणाला. त्या प्रश्नाचे उत्तर द्विदलाने दुसऱ्याच शब्दांत दिले. म्हणाला—“आंत भीति आहे.”

काळोसाच्या खोलीत जाऊन काय आहे हे पाहून ये म्हणून सांगणाऱ्या म्हाताऱ्याला त्रिदल म्हणाला—“यास कांहीं तरी गुप्त बन आतू शकेल.”

चतुर्वल खोलीत जाऊन सर्व काय आपण पाहून बाहेर आला व म्हणाला—“कांहीं नाही!”

दुसऱ्या दिवशी चौथे म्हातारे चौपां मुलांना राजाच्या दरबारात घेऊन गेले. चौपांणी परस्परांना पाहून ओळखले

आणि एकाच जागी येऊन बसली तर असे आश्चर्य चकित होऊन आनंदाने परस्परांना खुणेने सूचविले.

मंत्री गुणचंद्राला म्हणाला—“महाराज! चौपांची ओळख पटली. बापैकी एकदल आपले युवराज आहेत. त्यांच्यात सत्रियोचित सर्व गुण आहेत. राजपुरुषांत असणारी सर्व लक्षणे यांच्यात आहेत. द्विदल तुम्या मंत्र्याचा नातू आहे. त्याच्या अंगांत ब्रह्मणोचित क्षमा, भावना, शक्ति तिन्ही गुण आहेत. त्रिदल नेहमी पैशाची फिकीर करणारा वैभवपुत्र आहे. चतुर्वल सेनापतीचा मुलगा आहे. त्याच्या अंगांत साहस, इत्यादि गुण आहेत.”

मंत्र्याने घेतलेली परीक्षा प्रत्येकाची वर्णन केलेली ओळख मुलांच्या आई बडिलांना पटली. सर्वांना परमानंद झाला.

स्वमांचा व्यापार

एका गांवीं एका गरीब बाईला तीन मुले होती. दोन वेळचे मिळजे देखील अल्पकाल तेव्हा पैसा मिळविण्याचे कारण सांगून नवरा वर गांव सोडून निघून गेला तो परत आला नाही. अर्धातच कुटुंबाची सर्व जबाबदारी मुलांच्या आईवर येऊन पडली. कांही लोटण्यावर बडील दोन मुले कामचंदा करू लागली. मोठा मुलगा कावडीने दहा भरी पाणी मरून दहावीस रुपये मिळवू लागला. दुसरा मेंढरे चरायला घेऊन जाई. तिसरा मात्र एकदेखील काम करीत नसे. तीन वेळ स्वाने व शोषा काढणे एवढेच काम त्याला येत असे. एक दिवशी त्याची आई त्याला रागावली. म्हणाली—“कोठे जाणार आहेस बाबा? आणि काम शोपून राहालास तर पुढे पोट कसे

भरावयाचे? जाऊन कांही तरी कामचंदा कर. फुकटाचे खायला घालायला नाही तयारी नाही.”

“आई! शोपल्यावर कां नाही, किती छान स्वामे पडतात.” असे सांगून ब्रह्मजाने त्याला कशी गमतीदार स्वामे पडतात त्याचे लूप वर्णन केले. ते ऐकून त्याची आई जास्तच रागावली. म्हणाली—“स्वामे पाहून का तुझे पोट भरणार? पोट भरायला पैसा मिळवावा लागतो.”

दुसऱ्या दिवशी सकाळी शोपून उठल्या-बरोबर ब्रह्मजा म्हणाला—“आई, मी पैसे मिळवून आणायला जातो.”

आईला आनंद झाला. तिने विचारले—“कोठे जाणार आहेस बाबा? आणि काम शोपून राहालास तर पुढे पोट कसे

“रात्री मला एक छान स्वप्न पडलं आहे! माझ्या जवळून एक जमीनदार स्वप्न विकत घ्यायला तयार झाला आहे. मी त्याला आपली स्वप्ने विकून पैसे मिळवून घेऊन येणार आहे.” म्हणाला.

“पुरे कर कोणी ऐकलं तर वेळ्यास काढतील तुला!” आई म्हणाली.

परंतु त्याने आईचं ऐकलं नाही. तो स्वप्नांत त्याला दिसला होता त्या जमीनदाराच्या शोधात निघाला.

वाटेत त्याला एक गांव लागलं. त्या गांवात एक जमीनदार रहात असे.

जमीनदाराच्या घरात जाऊन बसल्या जोर जोराने हाक मारू लागला—“जमीनदार साहेब! अहो जमीनदार साहेब!”

जमीनदार घराबाहेर येऊन रागारागाने विचारू लागला—“कोणरे तू? कसाळा ओरडतो आहेस!”

“माझे नांव बसल! मला एक स्वप्न आज पहाटेच पडलं. तुम्ही माझ्याकडून स्वप्ने विकत घेत आहात. म्हणून मी आपली स्वप्ने विकायला येऊन आलो आहे.”

म्हणाला.

जमीनदाराने निरनिराळ्या प्रकारचे वेढे पीर पाहाले होते. पण स्वप्ने विकण्याला वेडा म्हणून त्याला भेटला. तसा दिसायला बसण्या बरा होता. त्याच्या बोळग्यावरून जमीनदाराच्या मनात कुतूहल झालं की ऐकूया तरी कसा नन्हेची स्वप्ने पडतात ती. म्हणून तो म्हणाला—“बरं तर सांग बंधू कसे स्वप्न पडले तुला.”

“सांगेन! शोपल्याशिवाय स्वप्न पडणार नाही. जेवल्याशिवाय शोप येणार नाही. मला जे स्वप्न पडेल ते माझ्याकडून तुम्ही विकत घ्या. प्रत्येक स्वप्नाबद्दल तुम्ही

मला काय देणार बोलाला!” बसलाने विचारलं.

“दोन जाणे!” जमीनदार म्हणाला.

“कमीत कमी एक रुपया मी कमावून दिला नाही तर माई मला जेवू घालणार नाही.” म्हणाला.

“बरं तर प्रत्येक स्वप्न मी चार आण्याला विकत देईन. तू मला सांग. तुला एक मिळेल.” जमीनदार म्हणाला. बसलाने ते कबूल.

जमीनदाराला एक नोकरी होता व नोकर बाथरूम स्वप्न होते. बसला पोटभर जेवून एका कोपऱ्यात पडून राहिला. सकाळी उठल्याबरोबर जमीनदाराकडे गेला व म्हणाला—“मालक, मला स्वप्न पडलं, आपल्या बागेतल्या पेठच्या झाडावर एक बंजरंगी पोपट बसला आहे व त्याला तुम्ही पकडून एका पिंजऱ्यात ठेवून दिलं आहे.”

स्वप्ने खरे आहे लोटे हे पाहण्यासाठी जमीनदार आपल्या बागेत गेला. तेथे त्याला पेठच्या झाडावर खरोखरच एक बंजरंगी पोपट बसलेला दिसला. जमीनदाराने नोकराकरवी पकडून एका पिंजऱ्यात ठेवून दिलं. कोणी काही बोलं त्याची

तो करीत असे. बसल्या सर्व लोकांना तो पोपट फार आवडला. जमीनदार म्हणाला—“बसला! तू आमच्या घराच काढाला रहा. तू काम करशील त्याबद्दल दोन्ही वेळेचे जेवण देईन. तुझ्या प्रत्येक स्वप्नाची किंमत त्याशिवाय देईन.”

“हो पण मला काम कोणतंच घेत नाही. त्याच्याशिवाय शोप घेत नाही व शोपल्याशिवाय स्वप्ने नाहीत. म्हणून स्वप्ने विकत घ्यायची असतील तर मला पोटभर जेवायला मिळालं पाहिजे” बसला म्हणाला.

“जरे तर, हरकत माई. पोटवर खा आणि ओंपून स्वप्ने पहात रहा.” जमीनदार म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी आणखी एक स्वप्न पडले. जमीनदाराच्या बंगल्यात कोठून तरी एक सुंदर कुत्रे आले. जमीनदाराने त्याला आपल्या परी ठेवून घेतले. ते कुत्रे जमीनदाराच्या घराची राखण करू लागले.

दुसऱ्या दुपारी बंगल्यात सरोस्करन एक कुत्रे आले. ते शिकारी कुत्रे होते. ते जमीनदाराच्या घराची राखण करू लागले.

तिसऱ्या दिवशी जमीनदाराच्या बंगल्यात एक स्वप्न पडले. जमीनदाराच्या बंगल्यात—“माऊस सेताच्या बकिनेकडे उंबराच्या दोन हंडे पुरलेले आहेत.”

“जमना! हे स्वप्नतर जमीनदारावर दिसते की रे! हे स्वप्न खरे झाले तर तुला एका ऐवजी दोन वाक्य देईन.” जमीनदार म्हणाला.

ते निघाले. दोन्ही मोहराणी होते.

जमीनदाराचा म्हणाला—“रुपय तर आतां ही परी जावो. आईला भेटून मिती दिसत आहे.”

“जरे जरे किती रिक्त झाले आणखी विरक्त रहा. चार स्वप्ने विवून आणखी एक मिळव आणि मग जा. दोन रुपये आईला आर्पण करून आणून होईल.” जमीनदार म्हणाला. त्याला कबूल.

दुसऱ्या दिवशी जमीनदाराच्या बंगल्यात एक स्वप्न पडले. जमीनदाराकडे नाऊन म्हणाला—“पूर्वकडे तुम्हांला एक देऊल लागेल. जमून एक गेरू रंगाचे घर आहे. त्यात एक म्हातारी व एक रुपयदी

मुलगी राहाते. मला पाहून ती मुलगी म्हातारीला कानांत काहीतरी म्हणाली. म्हातारीने माझ्याशी लग्न करून घ्यायला सांगितले. नंतर लगेच बाजरी बाजू लागली अन् माझी श्रोप भोडली.”

“जरे पण, मी तुम्ही विरक्त घेत असतां स्वप्नांत दिसलेल्या मुलीशी तुम्ही कसे काय!” जमीनदाराने विचारले.

त्या मुलीशी स्वतःच पेण्याचा जमीनदाराचा विचार होता. दोघे पूर्वेकडे निघाले. तेव्हा एक देऊल व देवळाचा लागून गेरू रंगाचे घर दिसले. त्या घरांतल्या म्हातारीला जमीनदाराने विचारले—“जाजी आई! म्हातारी मुलगी आहे तुमच्या घरी.”

“होय आहे. मुलगी एका जमेला वी गेले असतां मला सांपडली. तिचे आई

बडील कोण आहेत हे देखील माहीत नाही मला. दहा वर्षे मी या मुलीला लहानाची मोठी केली. आईवडिलांची माहिती नाही म्हणून कोणी तिच्याशी लग्नाला नाही.” म्हातारी म्हणाली.

जमीनदाराला आठवले की त्याची मुलगीच दहा वर्षांपूर्वी हरविली होती. म्हातारीजवळ अत्रेची जागा बगैरे विचारून त्याने त्या मुलीला पाहिले. सर्व खुणा थरोथर मिघाळ्या. मुलीच्या बिरहानेच तिची आई वारली होती.

जमीनदार म्हातारीला व मुलीला घेऊन परी गेला. म्हातारेचे ते स्वप्न जगदी अद्वितीय असेच होते. त्याची मुलगी परत मिळाली, ती कुपेनेच. म्हणून त्याने म्हातारीच मुलीचे करून दिले. तन्हेने म्हाताराला स्वप्नाच्या व्यापारात मोठी मिळवत मिळाली.

वाईटाचे फळ वाईट

पुस्तकांत अशिरव नांवाचा एक

त्याला त्याला जगाभोर मिळाली होती. त्याला दोन मुलगे होते. एकाचे नांव सोमदत्त व दुसऱ्याचे वैशानर. सोमदत्त विसावला सुंदर होता. वण विचोरी वांकडे होते. वैशानर कुशाग्र-बुद्धि व वडिल होता. ते एका गुरूजवळ विद्याभ्यासासाठी गेले होते. वडील रोषांनी उद्दामीर अर्धी अर्धी वांटून घेतली. पावल्या भावाला त्याच्या पवित्रामुळे राजदरबारी मान मिळाला. परंतु मोठा वाईट संगत झाल्याने आपला व धनदौलत न्यर्य खर्च झाला.

सर्व पाहून अग्निदत्ताच्या एका मित्राने सोमदत्ताला बोळावून समजाऊन सांगितले की त्याच्या तळा मागणुकीमुळे

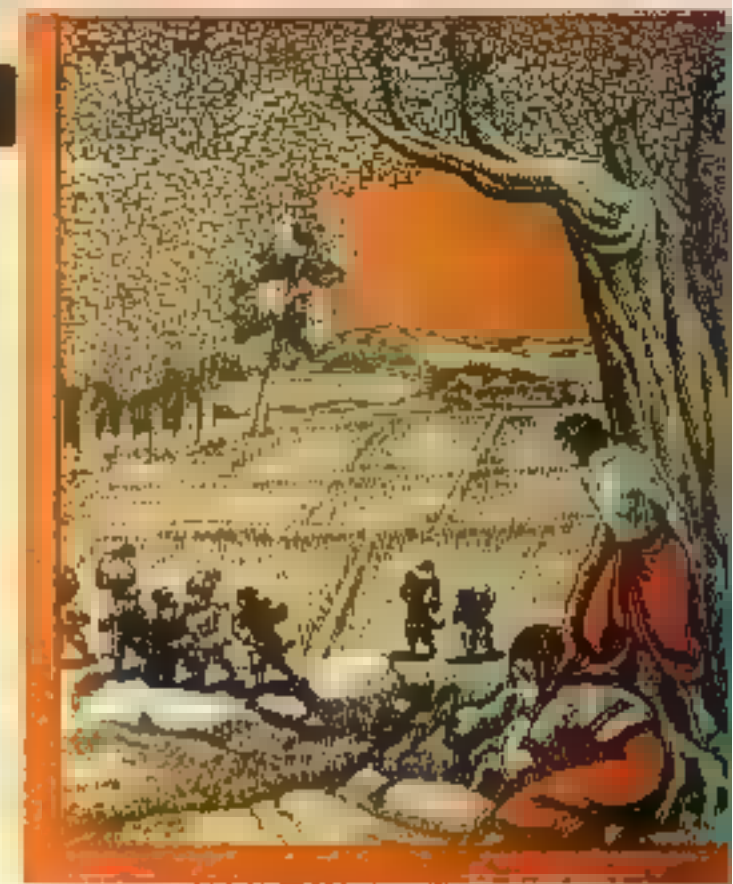
वडिलांच्या नांवलीफिराळा बद्दल त्याला आहे परंतु सोमदत्ताला तो उपदेश खूनसा नाही. त्याला नावाची करून गाथा भरवान करतोस का त्याला मागून त्याने त्या गुरूभ्रात्रा रूप बोप दिला. तो बायला आपले गाऊण घेऊन राजाफडें गेला. रावाने आपल्या एका दोषा सैनिकांना सोमदत्ताला कैद करून घेऊन येव्वासली पाठविले. परंतु सोमदत्ताने त्या दोषांचा खून केला.

ते ऐकून राजास्तन रागवला. राजाने सोमदत्ताला फळन बागम्यासाठी दहर्तीस कोफांना पाठविले व त्याला कैद फांशीची शिक्षा केली. वैशानराने राजाबद्दल विनंति केली तेव्हा राजाने सोमदत्ताची शिक्षा पारंगी ऐवजो दोन महिन्यांची सक्त मजुरीची करून त्याला

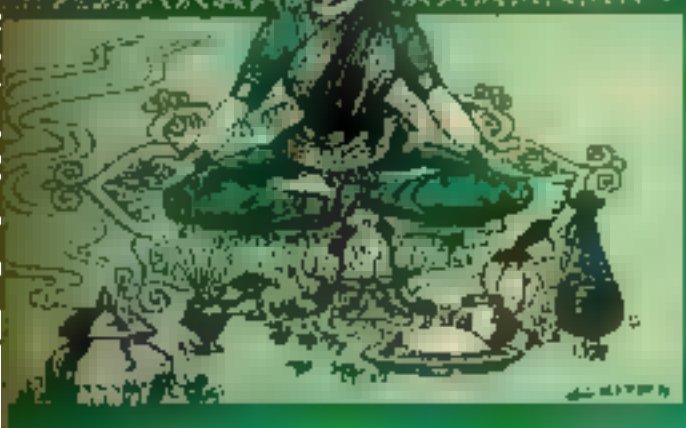
तुमगांत पाठविले. त्याची बहामीर जस केली. तुमगांतून सुटल्यावर त्याने शेती करण्याचे ठरविले. त्याला मोठी सपाट जमीन एका जागी त्या जमिनीच्या मध्यभागी एक पिंपळाचे होते. सोमदत्ताने त्या पिंपळाच्या झाडाला प्रदक्षिणा पाहून नैवेद्य दाखवून केला.

तो कोटून तरी दोन बैल मागून घेऊन आला व त्याने शेतकीचा धंदा सुरू केला. तो रात्रंदिवस मेहनत करू लागला. बायको बारीक मीटमाकर तो मोठून काम करू लागला.

त्याला त्याच्या मेहनतीचे चांगले फळ मिळाले. पीक छान झाले. फक्त कापणी उरली होती. परंतु दुर्दैवाने एका शेजारच्या राजाने त्याच्या राज्यावर स्वारी केली. त्या वेळी सैनिकांनी सोमदत्ताच्या शेताची फार नासखूस केली. पाहून सोमदत्ताची बायको रडू लागली. परंतु सोमदत्ताचा धीर खचला नव्हता. त्याने बायकोला धीर दिसवून त्याने तशीच कापणी करून जेवढे पवरी पडले ते घेऊन धरी गेला. त्याने पुन्हा पिंपळाच्या झाडाची पूजा केली. मिळते व वाईटाचे वाईट. त्यांत तुम्ही विसत तो पिंपळाच्या पारावरच बसव होवा.

राजी पारावरच झोपला. मध्य रात्रीच्या सुमारास त्याला दोरुत असल्याचा शाका—“सोमदत्ता! तुम्ही अद्या भक्ति पाहून मी शाळी आहे. तू आपले नांव फळभूती असे ठेवून घेऊन श्रीकंठ देशांत जा. तेथे आदित्य-मधु नांवाचा राजा राज्य करित आहे. तू त्याच्या दरबारी जाऊन संध्या कर व नंतर एवढे म्हण—“चांगल्यास चांगले वाईटास वाईट. चांगल्या कामांचे फळ चांगले मिळते व वाईटाचे वाईट. त्यांत तुम्ही विसत तो पिंपळाच्या पारावरच बसव होवा. कल्याणच होईल. तुम्हा संध्या घेत नसेल

तर मी तुला शिकवून देतो. मी एक यक्ष आहे.”

सोमदेवाला आपल्या सर्व दुःखाचा विसर पडला. त्याने संध्याचा मंत्र शिकून घेतला आणि उजाडल्यावर घरी परत आला. बायकोला बरोबर घेऊन तो भीकठ देवास जाण्यास निघाला.

राजधानीत पोचल्यावर त्याने आपले नांव फलभूति आहे असेच लोकांना सांगितले. “नव्याचे वरें, बाईटाचे बाईट!” असे म्हणत त्याने राजधानीत प्रवेश केला. ते ऐकून सर्वांना आश्चर्य वाटले. राजाने फल-

भूतीच्या उपदेश मंत्राचा आदर केला व त्याला पुष्कळ बक्षिसे देऊन त्याचा सत्कार केला. फलभूति यक्षाच्या रूपाने श्रीमंत शाला व त्याला लोकप्रियता पण मिळाली.

आदित्य प्रभूजी राणी कुवल्मावलीने बालपणी एका यक्षिणीची सेवा करून यक्षिणी मंत्र शिकून घेतला होता. पतीला कव् दिव्याशिवाय ती भैरवाची उपासना करी. भैरवाला तांडी, दारू व नरमांस यांचा नैवेद्य दाखवी. मंत्रबळाने तिला आकाशात उडता येत असे. राजाने राणीची भैरवोपासना दोळ्यांनी पाहिली.

अंगावर शाहूरे उभे राहिले. त्याने राणीला विचारले—“हे सर्व काय आहे?”

“महाराज! मी सर्व कल्याणासाठीच करित आहे. मी बालपणीच काळरात्री मांसाच्या एका माळ्या यक्षिणी करून ही विद्या संपादन केली. नरमांस भक्षण करून आज यक्षिणीची राणीदेखील झाले आहे. माझ्या बरोबर ही उपसना करू लागल्यात तर सर्व पृथ्वीवर आपले एक साम्राज्य स्थापन होईल.” कुवल्मावलीने आपल्या पतीचे मन बळविण्यासाठी सर्व सांगितले.

“पण नरमांस भक्षण आणि हा यक्षिणीचा मंत्र! हे सर्व कशासाठी! फल साम्राज्य मिळविण्यासाठी! नाही माझ्या हातून होणार. तू देखील हे सर्व बंद केले पाहिजेस.” म्हणाला.

राजाने सांगितलेले राणीला रुचले नाही ती आत्महत्येला तयार झाली. राजा त्या गोष्टीला राणीच्या म्हणण्याप्रमाणे तो भैरवाच्या उपासनेला तयार राणीचा पूर्ण वसल होत आहे सांगण्याची गरज नाही.

राणी म्हणाली—“तुमच्या बरदारी फलभूती मांसाचा जो नवीन पांश्रिक आला आहे त्याच्या मांसाचा भैरवाला नैवेद्य दाखवावा असे मला आहे. तो उच्च कुलीन घराण्यात आहे. त्याच्या मांसाचा नैवेद्य दाखविला तर जी सिद्धी मिलेल तिच्या मार्गे आपण दोघे अमर होऊ. आपला सैपाकीच आजपर्यंत मला नैवेद्याला नरमांस पुरवीत आला आहे. त्याला सांगून ठेविले की झाले. आपण फलभूतीला त्याच्याकडे पाठवावे. सैपाक्याला त्याने जाऊन सांगावे की “राजा व राणी प्रसाद म्हणून करण्यास पानावर बसली

आहेत.” हे सुणजे सैपाकी जे करावयाचे ते करील.”

अर्थातच ते भवकर काम करण्याची राजाची तयारी नव्हती. परंतु राणीचा वचक इतका होता की तिच्या मनाविरुद्ध कांही करण्याची त्याची छातीच नव्हती. म्हणून राजाने राणीने सांगितल्याप्रमाणे सैपाक्याला सांगितले आणि फलभूतीला राजाचा व राणीचा निरोप म्हणून सांगून सैपाक्याकडे पाठविले.

फलभूती सैपाक्याला तो निरोप सांगण्यासाठी पाकशाळेकडे निघाला. बाहेर युवराज

चंद्रमसु याची व त्याची भेट झाली. युवराज फलभूतीला म्हणाला—“माझ्या वडिलांसाठी सोनाराने जी सुवर्णकुंडले बनविली आहेत, हुबेहुब अगदी तशीच मला हवी आहेत. तरी तू जाऊन ती घडवून घेऊन ये.” फलभूतीने ते कबूल केले. पण जाण्यापूर्वी राजा व राणी दोघांनी सांगितलेला निरोप सैपाक्याला जाऊन सांगण्याचे काम युवराजांना सांगितले.

फलभूती कुंडल घडवून आणण्यासाठी निघून गेला व युवराज निरोप सांगायला पकडशालेकडे गेले. निरोप सैपाक्याने युवराजांचा वध करून त्यांचे मांस शिजविले व ते राजा व राणीला नेऊन वाढले. दोघांनी सैराबाचा तो प्रसाद मोठ्या आनंदाने ग्रहण केला. राजाला रात्रभर झोप लागली नाही.

दुसऱ्यादिवशी फलभूती नवीन कुंडले घेऊन आला. त्याच्या तोंडी सर्व ऐकून राजा हाय त्याऊन जमिनीवर बेशुद्ध होऊन पडला. बेक्यासारखा राजा स्वतःची व राणीची निंदा करू लागला.

मंत्र्याला राजाचे हे वागणे फार विचित्र वाटले. मंत्र्याने विचारल्यावर राजाने आपल्या मूर्खपणाचे वर्णन केले व राणीच्या नादी लागून पुत्रहत्येचे केल्याबद्दल शोक करू लागला.

फलभूतीने सांगितले होते तेच खरे झाले. बाईटाचे फळ नेहमी बाईटच असते.

पुत्रशोक असणं झाल्याने राजाने आपले राज्य फलभूतीला दिले व भस्म प्रवेश केला. राणीला आपल्या कुवर्माचा वाटला तिने देखील पतीपरोबर भस्म प्रवेश केला.

परोपकारी गोपाळ

एका जमीनदाराच्या घरी लक्षाची तयारी सुरू झाली. गांवचे कुळकर्णी आपल्या-सरोवर गोपाळला आग्रह करून बोलावून घेऊन गेले. लक्षाला शेजारच्या गांवचे एक भटजी आले. त्यांचे वेदाध्ययन अगदी वेताचेच होते. जमीनदाराने या भटजींना एण बोलाविले होते. भटजींना मंत्र येतच नव्हते, परंतु मंत्रांचे सोग मात्र त्यांनी रूपा केले.

लक्षसमारंभ उरकल्यावर जमीनदाराने सर्वांना दक्षिणेवरोबर लोंकरीची एक एक शाळ दिली. कांहीं प्रमुख गांवकन्यांना जमीनदाराने एक एक शाळ दिली. गोपाळला एण एक शाळ मिळाली. अशिक्षित भटजींना शाळ मिळाली नाही. त्यांना गोष्टीचे बाईट वाटले. येन येन

प्रकारेण एक शाळ मिळवायचीच असा त्यांनी मनाशी निश्चय केला.

भटजींची नजर गोपाळच्या शाळीवर होती. त्यांनी कुळकर्णी आप्यांचे गोपाळशी झालेले बोलणे ऐकले होते. गोपाळ कुळकर्णी आप्यांना म्हणाला—“सुक्याभरोबर आपल्याचा मला फायदाच झाला. नाही तर ही शाळ कोठून मिळाली असती?” या रिकाम टेकल्याला शाळ मिळाली. नग आपल्याला! कां मिळू नये! हे भटजींना फळले नाही. खरे पाहिले तर बाळ्य कोणी लक्षाला बोलाविलेदेखील नव्हते. हा उपट संख्या आला नसता तर आपल्याला मिळाली असती. सरोवरी ही शाळ आपल्याच वांटणीची आहे. म्हणून भटजींनी गोपाळ कोण, कोणत्या गांवचा राहणारा वगैरे गोष्टींची माहिती काढून

चेतली. ती शाल गोपाळकडून उपटायची असे त्यांनी ठरविले. मटजींनी गोपाळचे पत्तर गुणवर्धन केले व त्याला आपल्या गांवी वेण्यास विनंति केली.

गोपाळ म्हणाला—“आज कुळकण्यांच्या बरोबर आलो आहे. त्यांच्याबरोबरच घरी जावे लागणार. पुन्हा केव्हा तरी नवी आपल्या गांवी येईन.”

पण मटजी सोडतात का? म्हणाले—“हरकत नाही! पुढच्या द्वादशीला या. एकादशीचे पारणे आहे. चार चौथे ब्राह्मण येतील जेवायला तुम्ही पण या.”

गोपाळ त्याला कवूळ शाल्यावर मटजींनी आपले नांव, गांव व पत्ता सांगून घराची लूपपण नीट समजावून सांगितली.

गांवात पोचल्यावर गांवकऱ्यांनी त्याला विचारले—“काय हो! जमीनदाराने आपल्याला काय काम दिले!” मटजींनी एक बाप मारली. म्हणाले—“अहो, काय सांगू! जमीनदार फार उदार आहे, गुणपारखी आहे. त्याने मला एक लोकरीची शाल आणि बर मोठी दक्षिणा दिली. मी ती शाल एका मित्राला दिली आहे. तो पुढच्या द्वादशीच्या पारण्याला ती शाल बरोबर घेऊन येणार आहे.”

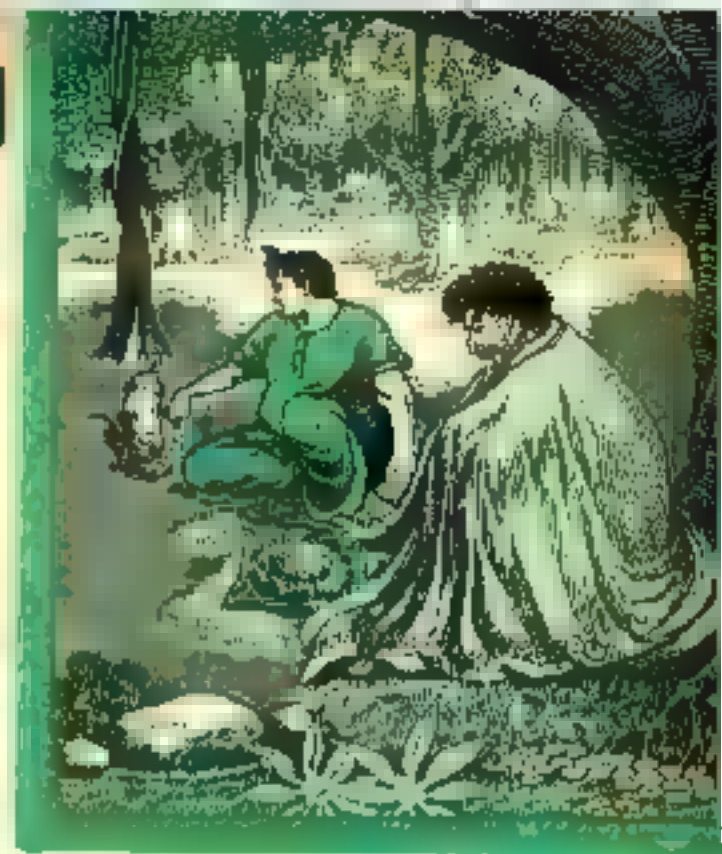
एकदादशीच्या दिवशी संध्याकाळी गोपाळ मटजींच्या गांवी जाण्यासाठी निघाला. बंदीचे दिवस होते म्हणून त्याने बरोबर ती लोकरीची शाल व फराळाचे सामान घेतले होते. रात्री फार बंदी वाजू लागली म्हणून एका गांवी धर्मशाळेत उतरण्याचे गोपाळने ठरविले. उजाडतांच उठून गोपाळ निघाला. बोंबे अंतर वाढत गेला असेल, त्याला रस्त्याच्या कडेला कोणी तरी कम्हून असल्याचा मास झाला. त्याच वेळी एक कुत्रा मुकूळ लागला.

गोपाळने जवळ जाऊन पाहिले. एका माणसाचे सर्व अंग रक्तबंबाळ झालेले होते. जवळ त्याचा कुत्रा मुकूळ उभा होता. त्या माणसाच्या अंगावर एका फाटल्या चादरी-शिवाय काही एक नव्हते. म्हणून तो बंदीमुळे कुकुकुळ होता.

गोपाळने जवळ जाऊन आपल्या अंगा-बरी शाल त्या माणसाच्या अंगावर पांघरायला म्हणून टाकली. बोक्या वेळाने त्या माणसाला शुद्ध आल्यासारखे वाटले. शुद्ध आल्यावर त्याच्या तोंडातून “मूक!” असा एकच एक शब्द निघाला.

गोपाळ बरोबर स्थायका घेऊन आला होता. त्यांतले अर्धे अधिक त्याने पूर्वीच खाले होते. म्हणून त्याने जवळ उरले होते त्यांतले बोंबे त्या माणसाच्या सामना विले व बाकी कुत्र्याला वाटले. नंतर त्याने त्या माणसाच्या विचारले—“कायरे कुत्रा! तू असा कां येथे पडून आहेस?”

“काय करू! माझे फुटेकें भाग्य!” तो म्हणाला. गोपाळला आश्चर्य वाटले. पण तो काही बोलू नव्हता. त्याला त्याच्या घरापर्यंत पोचवायला गेला. बाहेरून दासाची कडी वाजवतांच त्या माणसाच्या

बाबकीने वार उभारले. ह्मणेच तो मनुष्य आत येला व वार बंद करीत म्हणाला—“पुन्हा या वाटेने आलांत तर पहा!” गोपाळला त्याचे ते बागणे विचित्र वाटले.

आतां वाटेत सावळा काही उरले नव्हते. बंदी पडू लागली. परंतु पांघरायला काही नव्हते. काळोख पडू लागला. कसाबसा त्या मटजींच्या घराचा पत्ता विचारित गोपाळ त्यांच्या घरी जाऊन पोचला.

गोपाळच्या जवळ शाल नसलेली पाहून मटजींनी त्याला विचारले—“या एवढ्या बंदीत शाल पांघरल्याशिवाय आलांत!”

“शाळ आणली होती, परंतु वाटेत कुडकुडत असलेल्या एका माणसाचा मी ती देखून टाकली. उघा आहे नव्हे का द्वादशीचे पारणें ? असलें काही काम तर सांगा मला !” गोपाळ म्हणाला.

“अहो ! आम्ही तें समारंभानें करा-
वयाचें ठरविलें व पुढल्या द्वादशीला करण्याचें
ठरलें आहे. कारण आमची मंडळी आजारी
आहेत.” असें म्हणत भटजींनीं जरा आंत
बांकून पाहिलें. गोपाळला कम्हण्याचा
जाबाज ऐहू आला. भटजींनीं दोन्ही मुलें
उघडी नागडी समोर उभी होती.

“ओहो ! असें होय ! तर मग तुम्ही
पहिल्यानें त्यांची काळजी घ्या. गोपाळ
म्हणाला. भटजी आंत गेले व दळूच
म्हणाले—“तो भट शाळ नाही घेऊन आला.”

“तर मग हें फुवट्याचें कण्हणें कसाला ?”
भटजींची बायको म्हणाली.

“तो जाईपर्यंत पडून रहा की जरा !”
भटजी म्हणाले.

भटजीचे बायकोशीं झालेलें संभाषण
गोपाळला ऐहू आलें. त्याला बरोबर संदर्भ
कळला नाही. परंतु त्याच्या विषयांच त्याचे
बोळणें चालू आहे एवढें मात्र त्याला कळलें.
म्हणून तो म्हणाला—“हें पहा भटजी,
माझ्याकरितां काळजी करूं नका. मी
रात्री कोठें तरी जाऊन पडून राहीन व
उजाडल्यावर घरी निघून जाईन.”

भटजींनीं त्याला मडविलें नाही.

गोपाळ गांवच्या भर्मछालेंत रात्रभर
शोणून राहिला. उजाडल्यावर आपल्या गांवीं
निघाला. संध्याकाळच्या सुमारास त्यानें
शाळ दिली होती त्या माणसाच्या गांवीं
येऊन पोचला. गोपाळला द्वादशीच्या दिवशीं
एकादशीचा उपवास घडला होता. त्यांत
कडक बंदी पडूं लागली होती. हाप आल्या-

सारखेपण वाटत होतें. म्हणून तो त्या
माणसाच्या घरी रात्र काढून पुढें जाण्याच्या
विचारानें गेला.

सुदैवानें गांवच्या वेळीवरच तो
कुत्रा शोपटी हलवीत पुढें येत असलेला
दिसला. त्याला रात्री त्यानें थोडें सायला
पातलें होतें तें विसरला नव्हता.

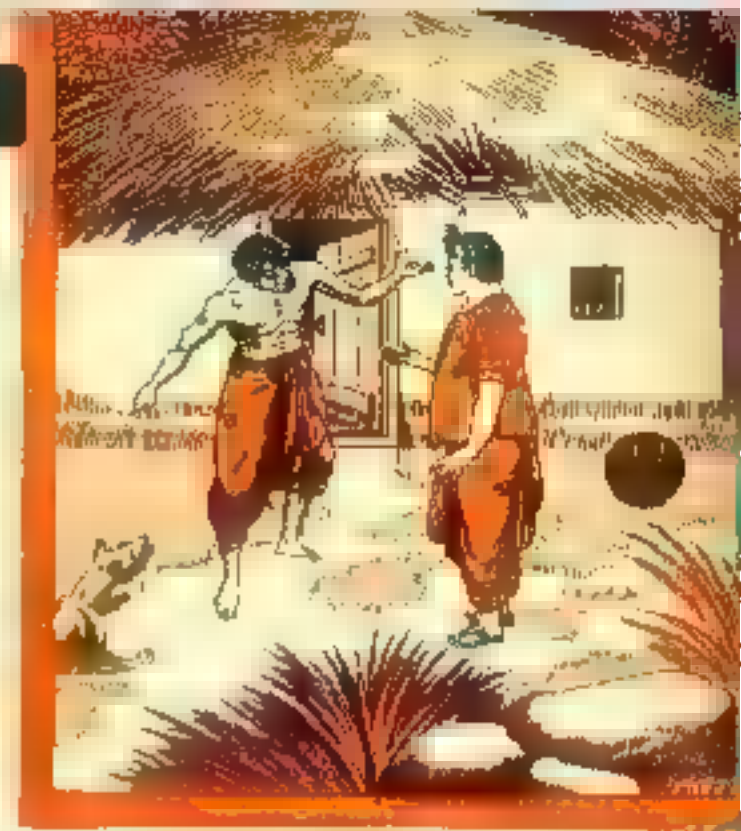
गोपाळ कुम्याबरोबर निघाला.
माणसाच्या घरी पोचल्यावर त्यानें कही
वाजविली. त्या माणसानें उपडून
गोपाळला विचारलें—“कोण रे तूं !”

“मी ! परवां नव्हती का आपली भेट
झाली ! मी परत गांवीं जात आहे. थोडा
ताप आल्यासारखा वाटत आहे. म्हणून
आलों होतो. उघां सकाळीं उठून जाईन
पुढें.” गोपाळ म्हणाला.

“माझें घर म्हणजे भर्मछाला वाटली
होय तुला ! चालूं लाग. भर्मछालेंत जाऊन
झोप पाहिजे तितका वेळ.” गोपाळ म्हणाला.

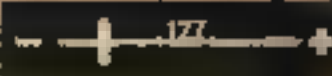
“मी तुम्हांला परवां शाळ दिली होती
ना !” गोपाळ आठवण करून देण्याच्या
हेतूनें म्हणाला.

“शाळ ? कोणी ? तुम्ही ? वेळवीड तर
नाहीं झगलें ?” तो मनुष्य म्हणाला आणि

एक काठी येऊन त्याला मारायला धांवला.
तें पाहून कुत्रें मात्कावरच झुंझू लागलें.
त्या माणसानें छडी आपल्या कुम्याला
मारली व त्याला दूर धाडून आतून शर
बंद करून घेतलें.

समोरच्या घरचा मनुष्य आपल्या घरा-
समोर उभा राहून तें दृश्य पहात होता.
त्यानें गोपाळला बोलावून सर्व विचारून
घेतलें व गांवच्या पाटलाकडे गोपाळबरोबर
गेला. पाटलांनीं गोपाळच्या औदाय्याचें
वर्णन ऐकलें होतें. म्हणून गोपाळ आल्या-
बरोबर पाटलांनीं नम्रपणानें गोपाळला

बसतिका सांगून येण्याचे कारण विचारलें. तेथे गोपाळला भाषणाच्या विविध वागणुकीचे कारण समजलें. तो जुगारी व हलकट मनुष्य होता. मायकोचे सर्व दारिने विडून त्याने पाळत. जुगारीत सर्व पैसे उडविले. मांडी कुडी कपडे सर्व विकून हातांत कांही उरले नाही तेव्हां यामून दुसऱ्यांच्या वरी बोव्या करणें व वेगान्या जाणाऱ्यांना लुबाडून स्वार्थे पक्क्या पक्क्या धंदा त्याला येत होता. परमां जुगार असतां भारामारी झाली. वेळीं शेकांती इतकें बडविले होतें कीं तो रक्तपंचाळ होऊन पडला होता. वेळीं गोपाळनें अंगठर आपली शाल टाकून त्याला दिले व बांचविले होतें. कुत्रादेखील जागला.

परंतु तो मनुष्य मात्र संवयीयमानें आपल्या उपकारकर्त्याला पूर्णपणे विसरला होता. दुसऱ्या दिवशी पाटलांनीं त्याला बोलाविले तेव्हां कोणी शाल दिली नसल्याचे तो कट्टर करीना. गांवभर गोपाळच्या शालीची गोष्ट पसरली. एवढी शीघ्रत आपल्यानें एवढी लोळरीची आपणून गोपाळला शालभूत विचारलें—“ही शाल जपलीच का? जपलच एवढी जपून ही बीस रुपया देऊन देवा.”

शालीवर अमीनदाराचे हाक चिमलेले होतें. ती गोष्टचीच होती व गोष्टीचा वंका उरपी मांडी. पाटलांनीं तो जुगान्याला गोळावून त्याच्याकडून सर्व पदयून घेतलें. त्याच्याला बीस रुपये देवयून ती शाल परत देवविली. गोपाळ दुसऱ्यादिवशी वरी परत आला.

युद्ध कांड

राम मारुतीला म्हणाला—“मारुती! तूं राक्षसांचा राजा विभीषण याची परवानगी मागून वेऊन सीतेकडे जा आणि तिच्या सांग कीं मी, लक्ष्मण, सुग्रीवादिक येथें सकुशल आहोत. हानून रावणाचा वध झाला. एवढे सर्व सांगून तिच्यावर या सर्वांचा काय परिणाम होतो तो पहा.”

हनुमान रावणाच्या महालांत शिरला. तेथें सीता राक्षस स्त्रियांच्या मध्ये मान स्याली धरून बसली होती. मारुती आपलें नांव सांगून थोडासा वांकून उभा राहला. सीतेनें त्याला पाहतांच ओळखलें. मारुती म्हणाला—“हे वैदेही! विभीषणाच्या मदतीनें

तैच्याच्या सहाय्यानें रामानें शत्रूचा नाश केला. रावणाचा झाला आहे. लंकेवर जय मिळाला आहे. आतां विभीषणाचे राज्य आहे. म्हणून भिण्याचे कारण नाही. विभीषण आपल्याला भेटायला येत आहे. हें रामानें तुम्हांला कळविण्यास मला पाठविलें आहे.

तें ऐकून सीतेला आनंद झाला. पण ती कांहींच बोवें, झकली नाही. “कोंणत्या विचारांत आहां! मला कांहीं निरोप आहे का?” असें मारुतीनें विचारल्यावर सीता स्वतःला सावरून म्हणाली—“मारुती! तुझ्या तोंडून रावणाच्या वधाची आनंद वार्ता ऐकून

गळय भरून माला होना. कंज्याच्या डब्यांत आत नी तुम्ही स्तुति करू. तुला बक्षिस देण्यालायक गान्या विलोकांत तरी कांदी मिळेल का शंकाच."

"या राक्षसिणींनी अपशब्द मोठ्या द्वार पास दिल्या होना नाहीं का! त्या सर्वांना काढून फेंकून आवें अग्नी वाटने आहे मला." माल्ती म्हणाला.

"जे माल्ती! या सर्व राक्षसांच्या दासी आहेत. मालक सगळे नसे केले नाही तर मालक त्यांत मिश्रा करणार नाही का? त्यांच्यावर काढून दासींना आश्रय कर."

उपशेव ! पांचो वृक मुळीच नाही. वृक अतलीच तरी योग्यणा अशा लोकांना क्षमा करण्यातच आहे." सीता म्हणाली.

"सीते! तू मरणावरच गमाला बोल्य अशीच धर्ती आहेस. रामाला जाऊन तुम्हा असा काय तरेने सांगू ?" माल्तीने विचारले.

"भायल्या धर्तीने धर्तीन म्हणें धर्ती इच्छा आहे." सीता म्हणाली.

"रामाचे दर्शन भयंकर होईल !" असे समोर माल्ती रामाकडे निघून गेला व म्हणाला- "रामा! सीता फार दुःख करीत बसली आहे. तिला जाऊन भेट. तू रावणाच्या बंध पत्न्या लंका जिखलीस हे ऐकून तिला फार आनंद झाला. म्हणूनच तुम्हा दर्शनही इच्छा तिला होत आहे."

रामाचे डोळे ओले झाले. त्याला काय करावें झुजेना. वृक तर सीता राक्षसांच्या धर्ती इतके निवम राहिली. तिला स्वीकार केला ह्या लोक नवि देवकील. निष्कराच्याला भिःकारले तर ती देवकील चूकच.

राम विभीषणाकडे वळून म्हणाला- "तू सीतेला नवामला भयंकर व उत्तम कर्तृत्वकरी व तुमची चुकांनी समजून घेऊन यायला राहो का? त्यांच्यावर काढून दासींना आश्रय कर."

विभीषणानें आपल्या अंतःपुरांतील स्त्रियांना सीतेकडे जाऊन सीतेला सजवून आज्ञाव्यास पाठविले. सीता म्हणाली- "प्रथम मी अशीच येऊन रामाला भेटणार आहे." पण विभीषण म्हणाला- "रामानें सांगितल्याप्रमाणें करणें बरोबर होईल."

त्यानेंर राक्षस स्त्रियांनी सीतेला सुगंधी द्रव्ये लावून न्हायला घातले. तिला उत्तमोत्तम वस्त्रालंकार घालायला दिले. तिला घाल्यांत बसवून अनेक राक्षसांना बरोबर घेऊन विभीषण रामाकडे आला.

राम काय करावें विचारांत विचार करीत बसला होता. परंतु विभीषणानें सीतेला घेऊन आल्याचे सांगितल्यावर इतक्या दिवसांनेंर सीता भेटणार या गोष्टीचा रामाला आनंदच झाला. तो विभीषणाला म्हणाला- "विभीषणा! सीतेला घेऊन ये."

विभीषणाच्या आज्ञेनें सैनिकांनीं जमलेल्या माकडांना दूर पिटाळून लावले. रामानें विभीषणाला विचारलें- "कां रे त्या सर्वांना पिटाळून लावीत आहेस ! हे सर्व मला परकें नाहींत. स्वजन आहेत. संकट ओढवल्यास, स्वयंवर, विवाह, यज्ञ आदि

कार्ये असतील तेव्हा प्रजेसमोर स्त्रियांनी येण्यास हरकत नाही. ही तर युद्धभूमि आहे. सीता माझ्या विरहानें दुःखी आहे. म्हणून अशा वेळी तिला सर्वांनी पाहल्यास त्यांत दोष नाही."

विभीषण सीतेला रामासमोर घेऊन आला. परंतु राम सीतेशी जें कांहीं बोलला ते ऐकून त्यांत प्रेमाचा गोडपणा विभीषण-सुभीवादिकांस दिसून आला नाहीं. म्हणून सर्वांना वाईट वाटलें. सीता लज्जाबलत मुखानें रामासमोर येऊन उभी राहिली. इतक्या लोकांसमोर तोंडावरचा पदर बाजूला

करणें सीतेला बरें वाटलें नाहीं. ती पयरी-आड रामाकडे एक लावून पहात उभी राहली.

रामसीतेला कांहीशा कठोर आवाजांतच म्हणाला—“सीते! पराक्रमी पुरुषाला खाजेल तें मी केलें. शत्रूचा वध करून तुला मी परत मिळविली आहे. शत्रूनें माझा जो अपमान केला त्या अपमानाचा दुष्पट मोचवला मी शत्रूला दिला आहे. माझी प्रतिज्ञा पुरी झाली. सुभीत, विभीषण आदिकांना वश मिळालें. परंतु हें सर्व मी कां केलें? तुझ्यासाठी नाहीं. माझ्या कुळाचा

व वंशाचा फळकं धुवून टाकण्यासाठी. मला तुझ्याशी कांही काम नाहीं. तूं तुला वाटेल तिकडे जायला स्वतंत्र आहेस. मी मजें विचार करूनच हें सर्व बोलत आहे. परक्याकडे राहून आलेल्या पत्नीला कोण-ताहि स्वाभिमानी पति ग्रहण करीत नाहीं. तुझे रक्षण व पोषण करण्यास जो कोणी तयार होईल त्याच्याकडे तूं जावेंस. लक्ष्मण, भरत, वानरांचा सुभीत किंवा राक्षसांचा राजा विभीषण बापैकी कोणीहि तुजें रक्षण करण्यास समर्थ आहे. म्याच्याकडे राहल्यानें तूं सुखी होशील त्याच्याकडे जाऊन इ.

पतिविरदानें इतके दिवस दुःख सहन केल्यानंतर पहिल्याच भेटीत परीच्या तोंडून प्रेमाचा एक गोड कार्णी पडण्याऐवजी जेव्हां ती कठोर वचनें ऐकावयास मिळाली तेव्हां सीतेला वाटलें कीं शुष्की पोटांत घेंवेल तर किती बरें होईल. ती उभ्या उभ्या वांसवें गाळू लागली. तरी धीर न्हणाली—“प्रभो! आपण वीर पुरुष आहां. एकाचा आज्ञांनी पुरुषासारखें बोलणें आपल्याला शोभा देत नाहीं. आपल्या मनांत जी शंका आहे तसें कांही बडलें नाहीं.

कांहीं निरुद्ध हलक्या व दुष्ट शिवांनीं खीजातीलच कलंकित केलें आहे. परंतु आपल्याला माझ्या स्वभावाची चांगली ओळख आहे. इतक्या दिवसांच्या सहवासानंतर आपल्याला माझ्या स्वभावाची साक्ष पटली नाहीं तर आतां पुढें काय बटणार! मार्तांडा माझ्या सोपार्थ धाडलांत त्याच वेळीं कां नाहीं सांगून पाठविलेंत कीं परित्याग केला आहे. मी इहलोकाचा तेव्हांच निराप घेतला असता. आपल्याला व आपल्या सर्व मित्रमंडळींना इतके सहन करावें लागले नसते. आपण अशीला मार्शी करून माझ्याशीं विवाह केला होता. सहवासान्त पाठविला होता.”

सीता येथवर बोलत लक्ष्मणाकडे बळून म्हणाली—“भाऊजी! हें सर्व ऐकल्यावर जिवंत राहण्यांत तरी काय अर्थ आहे? किता तयार करा. पतीनें सर्वासमक्ष ज्या स्त्रीचा त्याग केला आहे तिला याशिवाय दुसरी जागा नाहीं.”

लक्ष्मणानें रामाकडे पाहिलें. सीतेनें अग्निप्रवेश केलेला रामाळा अमान्य नाहीं हें ओळखून लक्ष्मणानें चिंता तयार केली.

सीतेनें मान स्वाकीं करून रामाला नमस्कार केला. चितेसमोर जाऊन उभी राहली. देव व सर्वांना भक्तिपूर्वक नमस्कार केला. नंतर अग्नीला नमस्कार करून म्हणाली—“मी रामाशिवाय इतर कोणत्याहि परपुरुषाचा विचार मनांत आणला नसेल, रामाच्या मनांतली शंका चूक असेल, मी मनसा दाचा कर्मणा रामाच्या इच्छेविरुद्ध कांही केलें नसेल तर जगत् साक्षी अभि माझे रक्षण करील.” सीतेनें अग्निला तीन वेळ प्रदक्षिणा घातली. अग्निप्रवेश केला.

परोपकारार्थ का जन्म केनला माझे कारण ऋषदेवालाच माहीत." राम म्हणाला.

"तूच साक्षात नारायण आहेस. सीता लक्ष्मी आहे. रावणाचा संहार करण्यासाठी तू अवतार घेतला आहेस. रावणाचा झाला आहे. आतां तू वैकुण्ठलोकी परत ये." ऋषदेव म्हणाला.

ऋषदेवाने गूढते म्हटल्याबरोबर अग्नि सीतेला उचलून घितेबाहेर आला. अग्निने मानव रूप धारण केल्याबरोबर चिंता आदर्य झाली.

अग्नि सीतेला रामासमोर उभी करून म्हणाला—"ही पहा, तुम्ही सीता. ही निष्कलंक आहे. हिच्या हातून चुकूनदेखील पापकर्म घडले नाही. सीतेचे मन कधीच परपुरुषाकडे वळले नाही. रावणाने तिचे मन वळविण्यासाठी किती प्रयत्न केले; परंतु ते सर्व व्यर्थ ठरले. म्हणून तू सीतेचा स्वीकार कर. ही माझी आज्ञा आहे."

"सीतेने एकहि पापकर्म केले नाही, हे मला माहीत आहे. परंतु जगाला विश्वास व्हावा म्हणून तिला अग्निप्रवेश करीत असतांना पाहूनदेखील मला गप्प बसावे लागले. नाही तर जगाने मला कामांध

म्हणून नवि ठेवला असता. सीता अग्नीहून रक्षित आहे. रावण काय करू शकणार तिला? मी तिला ग्रहण करीत आहे."

तेव्हा शंकर रामाला म्हणाला—"रामा! स्वर्गांतून तुझे वडील विमानांत वसून आले आहेत पहा. त्यांनी दिलेले वचन पारळले म्हणून त्यांना इंद्रलोक मिळाला."

विमानांतून येत असलेल्या आपल्या नडिलांना पाहून रामालक्ष्मणांनी त्यांना नमस्कार केला. दशरथाने रामालक्ष्मणांना पोटाशी धरून आशीर्वाद दिला व म्हणाला—

"तुम्हा विरहामुळे स्वर्गलोकांत तरी रामाची स्तुति करून म्हणाला—"रामा!

कोठे सुख मिळाले? कैवेयीचे बोलणे आज-पावेतो माझ्या हृदयाला बोलत आहे. परंतु देवांनीच राज्याभिषेक उत्सवांत विघ्न आणले होते हे आज मला कळले. तुझ्याकरवी त्यांना रावणाचा वध करवावयाचा होता. आतां तू अयोध्येला जाऊन राज्याभिषेक करून घे. तुला मेटून तुझ्या आईला पुनर्जन्म मिळाल्यासारखे वाटेले." दशरथाने सीतेला व लक्ष्मणाला पण आशीर्वाद दिला.

दशरथ स्वर्गलोकी निघून गेल्यावर इंद्र

ते पाहून बाभर व राक्षस हाहाकार करू लागले. तो हाहाकार ऐकून रामदेखील स्वतःला आवरू शकला नाही. त्याच्या डोळ्यांतून अश्रुधारा वाहू लागल्या. तेव्हा कुबेर, भम, देवेंद्र, वरुण, शंकर, ऋषदेव इत्यादिक देव विमानांतून आले. त्यांनी हात जोडून विनंति केली—"तू त्रिलोकाचे पालन करणारा देवाधिदेव आहेस. ज्ञानी आहेस. सीता अग्निप्रवेश करीत असतां तू असा संश्र उभा कसा?"

"मी दशरथ महाराजांचा मुलगा आहे. हा एकच विचार माझ्या मनांत आहे. मी

वाटेल तो वर मागून घे!" राम म्हणाला—
"या पुढांत जे वानर मरण पावले आहेत
त्यांना जिवंत करावे." इंद्र "तथास्तु"
म्हणाला. त्या बरोबर मेलेले वानर जिवंत
झाले. ते इक्ष्वा पाहून सर्व वानर व
राक्षस चकित झाले. नंतर सर्व देव
निघून गेले.

राम त्या दिवशी रात्री आनंदाने शोपी
गेल्या. कुसुम्या दिवशी विभीषणाने रामाकडे
निरोप पाठविला की रामाला मंगल स्नान
घाऊन वस्त्रालंकार भेट करण्याची इच्छा
आहे.

"ते सर्व सुग्रीव आदिकांस कळव.
माझ्या भाषाने प्रतिज्ञ केली होती की चढवा
वर्षे संपल्यावर मी अयोध्येस परत गेलों
नाहीं तर तो अभिप्रेष करील. तो त्या
प्रमाणे केव्हाशिवाय राहणार नाही. अशा

स्थितीत स्नान, वस्त्रालंकार इत्यादिकांचा
स्वीकार करणे मला शोभत नाही. मला
अयोध्येला परत गेलें पाहिजे." राम म्हणाला.

"रामा! मी तुला पुष्पक विमानांत
बसवून एका दिवसांत अयोध्येला पोचता
करीन. कुबेर आला होता. पण मी त्याचे
विमान त्याला दिले नाही. तुला पांचविण्या-
साठी मी ते ठेवून घेतलें आहे. मी तुला,
सीतेला व लक्ष्मणाला जे आतिथ्य देईन
ते तूं स्वीकारावे ही माझी विनंति आहे." विभीषण म्हणाला.

"तुझी भक्ति पुरे आहे. माझे मन
भरताकडे व आपल्या भातांकडे लागले
आहे. माझा वनवास संपला आहे. भरताने
इतके दिवस प्रतीक्षा केली. आतां येथे
राहणें तूं पुष्पक विमान दिले आहेस
तेच पुरे!" राम म्हणाला.

स्वरोचि चारित्र्य

वृष्णा बदीच्या काठी अरुणास्पर्ध नामक
गांवी नांवाचा एक निष्ठवान
तळम रहात असे. तो सर्व जग हिंदून
पाहून माने असे. फार नाटे.

एकदां धरी एक पाहुणा आला.
तो एक मंत्रवेत्ता होता. त्याला एक औषधी
इत्य माहीत होती. त्याच्या सहाय्याने एका
घटकेत कित्येक भोजन दूरचा प्रवास करणे-
देखील शक्य होते. तो पाहुणा म्हणाला—
"तुला जग हिंदून फिरून पाहण्याचे असेल
तर मी तुझ्या पायांवर एक लेप लावतो." तो
लेप लावल्यावर प्रवर हिमालय पर्वतांत
सहजी जाऊन पोचला. तेथील वनग्री पहात
हिंदत असतां त्याच्या पायावर लेप कितकून
गेल्या व त्यामुळे तो परत जाऊ शक्य नाही.
त्याच वेळी त्याला बरुकिनी नांवाच्या एका

गंधर्व स्त्रीचे वीणावादन ऐकू आले. प्रवर ती
होती तेथे गेला. बरुकिनी त्याला पाहण्या-
पासून त्याच्यावर मुग्ध झाली होती. ती
त्याला तेथेच राहण्यास आमह करू लागली.
पण प्रवर म्हणाला— "मी अभिपूजक आहे.
संध्याकाल होण्यापूर्वी मला अग्नीची पूजा
करावयाची आहे."

बरुकिनीने त्याला तेथेच ठेवून घेण्याचा
पुष्पळ करून पाहिला. शेवटी
प्रवर अभिहोत्राचे ध्यान करून त्याच्या
अनुग्रहाने आपल्या धरी सुखरूप येऊन
पोचला.

प्रवर तिची इच्छा पूर्ण होण्यापूर्वीच
निघून गेला. म्हणून बरुकिनी दुःखी कष्टी
होऊन बसली होती. त्याच वेळी तेथे कलि
नांवाचा एक गंधर्व प्रवराचे रूप घेऊन तेथे

आला. वरुमिनीला तें कळलें नाहीं ■ त्यालाच प्रवर समजून ती त्याच्याबरोबर राहू लागली. पुढें वरुमिनीला त्या गंधर्वापासून एक तेजस्वी मुलगा झाला. त्याला स्वरोचिच्छा लागले. त्यानें धनुर्वेदानबरोबर सर्व वेदांचा अभ्यास केला व शेंदूर कला अभ्यास करून घेतल्या.

तिथळे इंदीवर नांवाच्या विद्याधर गंधर्वाला मनोरमा नांवाची मुलगी झाली. तिच्या दोन मैत्रिणी होत्या. त्यांचीं नांवां अनुक्रमे विभावरी व कलावती अशी होती. विभावरी मंदर नांवाच्या विद्याधर गंधर्वाची

मुलगी होती. कलावती एका मुनीची कन्या होती. तो मुनी ऋत्विज्यांमध्ये असतांनाच त्याला पुंजकीस्थळ नांवाच्या अप्सरेपासून ती कन्या झाली होती. मुलगी जन्मल्या-बरोबर तिला सोडून पुंजकीस्थळ स्वर्गलोकीं निघून गेली. त्या मुलीची वाढ चंद्रकिरणें पिऊन झाली म्हणून तिनें नांव कलावती असे पडलें.

एकदां मनोरमा आपल्या मैत्रिणी विभावरी व कलावती यांच्याबरोबर कैलास पर्वतावर हिंडत असतां एका अस्थिपंजरवत देहाच्या ■ पाहून हसली. तबल्यानें

तिला रागानें छाप दिला—“तुझ्या पाठीस राक्षस लागेळ.”

तें ऐकून तिच्या मैत्रिणी त्याला म्हणाला—“तूं तपस्वी आणि तुला एवढा राग !” तें ऐकून त्या तबल्याला त्यांचापण राग आला. त्यानें त्यांना “रोगी व्हाऊ !” म्हणून ■ दिला. रोगेच त्या रोगग्रस्त व झाले ■

त्यानंतर एका राक्षसानें मनोरमेचा पाठ- ■ केला. ■ घाबरून पळू लागली. तिच्या स्वरोचीनें त्या स्थितीत पाहिलें. त्याला तिनें तिला ■ तिच्या मैत्रिणींना छाप मिळाल्याची

गोष्ट सांगितली व म्हणाली—“मला अस-इतक्या नांवाची विद्या अवगत आहे. ती स्त्राकडून स्वयंभूला, स्वयंभूकडून वशिष्ठाला, नंतर माझे आजोबा विश्रामुख यांना व त्यांच्यापासून माझे वडील इंदीवर यांना झाल्यावेळीं ■ वडिलांपासून मला मिळाली. ती विद्या मी तुला शिकवून देते. तूं त्या विद्येच्या सहाय्यानें त्या राक्षसाचा वध करून माझे रक्षण कर.” तिनें सांगितल्याप्रमाणें स्वरोचीनें केलें. तो राक्षस दुसरा कोणी नसून मनोरमेचा बापच होता. ऋषिमित्र मुनीच्या इच्छेविरुद्ध त्यानें आड रूपून घसून

४२. कामंडो येथील राक्षसी पाली

सर्व आयुर्वेद ■ शिकून घेतले. आयुर्वेद विद्या शिकून घेतल्यानंतर मुनींच्या खुलेपणा-बद्दल त्याला हसू आले. मुनीला कारण समजल्यावर त्यांनी त्याला "राक्षस हो!" असा शाप दिला. इंंदीवराने मुनींचे पाप धरून क्षमा मागितली तेव्हा त्यांनी त्याला ■ शापभोचन कसे होईल हे सांगितले. स्वरोचीच्या हातून तुला शापमुक्ति मिळेल, असे ते म्हणाले.

इंदीवराला शापमुक्ति मिळाल्यावर त्याने स्वसुखीने मनोरमेचे स्वरोचीशी लग्न करून दिले व त्याला स्वतः शिकून घेतलेली आयुर्वेद विद्यादेखील शिकवून दिली.

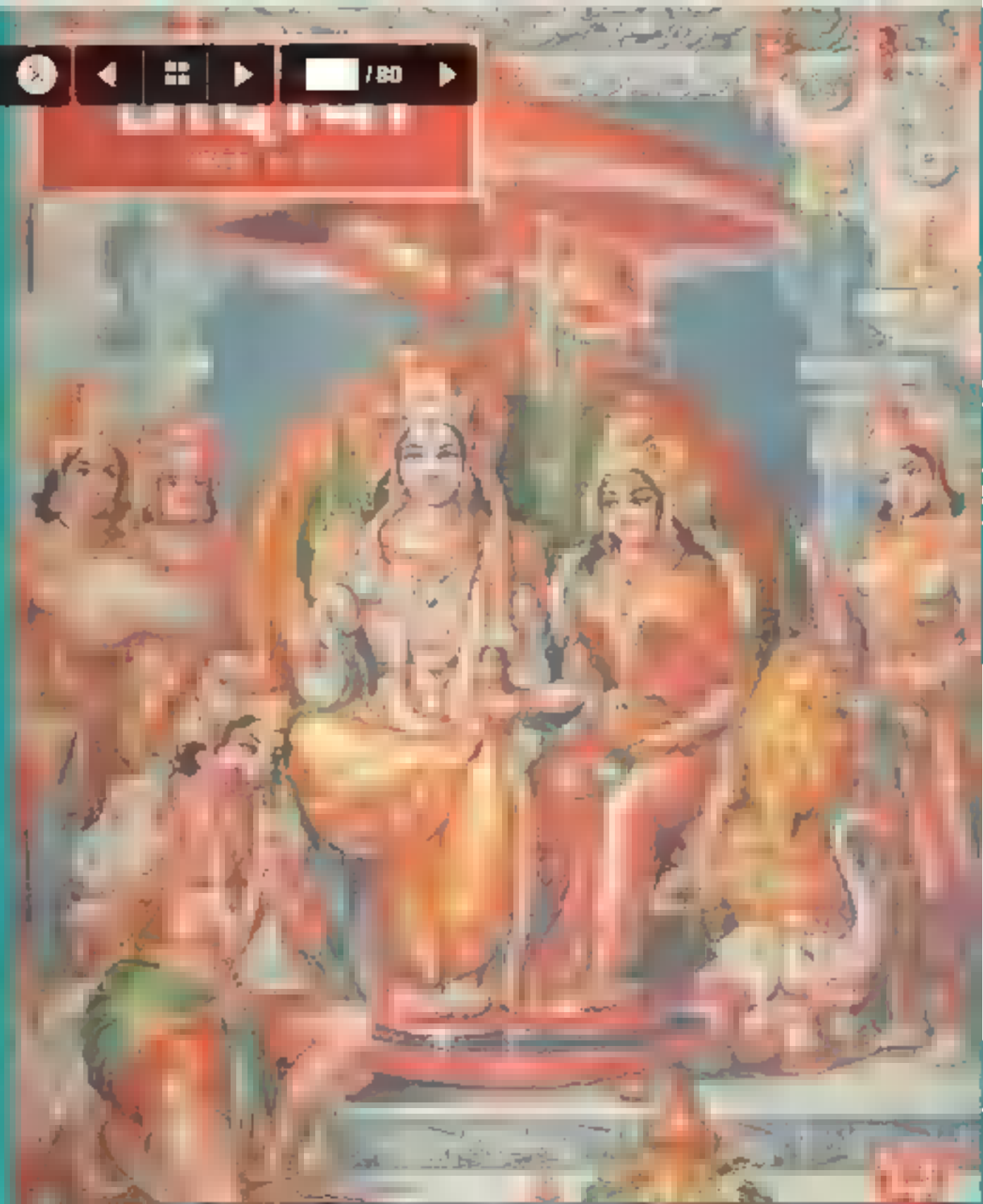
लग्न झाल्यावर मनोरमेने आपल्या दोघी मैत्रिणींना मुनीने दिलेल्या शापाची गोष्ट सांगून त्यांना रोगमुक्त करण्यास आग्रह केला. तेव्हा स्वरोचीने आयुर्वेद शास्त्राप्रमाणे औषध

प्राणी करून निमावरी व कलावती यांना रोगमुक्त केले. मनोरमेची त्याचा विवाह झालाच होता. त्याने निमावरीशी ■ कलावतीशीपण लग्न करून घेतले ■ सर्व सुखाने राहू लागले. मनोरमेला विजय, निमावरीला मेरुनद ■ कलावतीला दुभास नांवाचे मुल्लो झाले.

एकदा तो शिकारीस गेला अकतां एक वनदेवी हरिणीचे रूप घेऊन समोर आली ■ म्हणाली "मी तुला प्रेम केले आहे. मला येऊन भेट. शिकार काम करतोस?" स्वरोचीने चकित होऊन ■ हरिणीला पोटाशी धरले. हरिणीच्या जागी एक वनदेवी राहून स्वरोचीला आश्चर्य वाटले. ती त्याची बघची पत्नी. तिला एक देवतुल्य मुलगा झाला. त्याचे नाव स्वरोविषमनु असे होते.

माधववल्लीच्या कन्यापुत्री या वनावर सरळपणाच्या पालीच्या जातीचे मोठे प्राणी होते. परंतु त्या जातीचा पार पुरोष सोप झाला. तरी त्यांचे वंशज पूर्वेकडील द्वीपांत आढळतात. कोयंबो, खेडिस, रिटडा इत्यादि द्वीपांत ■ आढळतात. त्यांची लांबी १४ फुटांपर्यंत असते. ■ वांसाहारी प्राणी माहे. डुकरांची ■ हरिणांची निळे हात बांधार माहे.

भारताच्या इतिहास

अकबराच्या मरणानंतर एका आठवड्याने
आभा येथे सलीम हा नूतुद्दीन महंमद
जहांगीर [REDACTED] गाजी या नांवाने गादी-
वर बसला. त्या वेळी त्याचे वय २६ वर्षांचे
होते तो गादीवर बसल्यानंतर काही दिवसांनी
त्याचा मोठा मुलगा खुशू याने बापाच्या
विश्व बंड केले. खुशूवर [REDACTED] आज्ञा
[REDACTED] व मामा गानसिंह रोधाचे [REDACTED] प्रेम
होते. अकबर जिवंत असतानाच खुशूचे
त्याच्या बापाशी पडत नव्हते.

चाप गादीवर बसल्यानंतर पांच महिन्यांनी
खुशू आप्याहून पंजाबात पळून गेला व
बंडाचें निशाण उभारलें. जहांगीर आपल्या
मुलाच्या समाचारास निघाला. दोघांचें युद्ध
झालें व त्यांत खुशूचा पराभव झाला.
जहांगीरनें भरल्या दरबारांत त्याच्यावर
आपला राग पाखडला व त्याला कैदेची

शिक्षा दिली. बाला ज्ञानी ज्ञानी मदन
होती ज्ञानी हालहाल कल्ल ठार
मदन मदन मदन मदन मदन मदन
मदन मदन न माल्यामुळे मदन पावला.

सन् १६११ च्या महिण्यांत जहां-
गीरने सुरजदासशीं एक केले. तिचे मूळ
नांव मेहरजीसा असें होतें. मंतराच्या
वर्षा तिचे लग्न 'अलीकुलीबेग इस्तकी'
नावाच्या एका इराणदेशीय रहिवास्याशीं
झाले होतें. त्यानेच 'शेर अफगान'
नावाची पद्धती व बंगालमध्ये एक जहागीर
मिलविली होती.

स्वा शेर अकमाणानें दिल्लीच्या बादशाहा-
विरुद्ध बंडाळी मुक्त केली. जहांगीरानें
कुतुबुद्दीन नांवाच्या सरदाराला एक मोठें
सैन्य देऊन पाठविलें. युद्धानें कुतुबुद्दीन
मारला गेला, परंतु त्याच्या अनुयायांनीं शेर

जफगाणाचा जेवळ केला. मेहकनीसा एकुलत्या एका मुलीबरोबर जहांगीराच्या अंतःपुरांत आली. चार वर्षांनंतर ती गीराशी त्याची पहराणी झाली. जहांगीरानें तिला 'नूरजहान' म्हणजे 'जगद्व्योति' ही पदवी देऊन तिचा आदर केला. नूरजहान खरोखरच सुंदर होती. त्याच बरोबर ती फार हुशार व फल प्रिय होती. परंतु राज्याधिकाराचा मोह सर्वांत जास्त होना. तिने आपल्या पतीला पूर्णपणें सुठीत काढून घेतले. आपला व भावाला मोठमोठे हुद्दे दिले व आपल्या पहिल्या मुलीचें व जहांगीराच्या पदवीन पावत्या मुलाशी करून देऊन व्यवहारांतील आपलें चातुर्य दाखविलें.

जहांगीराच्या कारकीर्दीत मोगलांचा कांही प्रदेश आपल्या अमलाखाली आणण्यांत आंगले यश मिळाले. बंगाल प्रांतांत अफगाण मोगलांच्या सत्तेविरुद्ध बंडाळी करीत होते. १६१२ मध्ये उस्मानखानाच्या नायकत्वाखाली बंडाळी करणाऱ्या अफगाणांचा विमोड झाला. उस्मानखानाच्या डोक्यालाच उदर जखम झाली व तो

मरण पावल्या. त्यानंतर अफगाणींनी बंगाल
प्रान्तांत डोपॅवर काढले नाही. त्याचप्रमाणे
मेवाड देखील भोगलाच्या अमलाखाली
आला तो ~~हजार~~ जहांगिराच्या काळांतच.

दक्षिणेकडे मोगल सैन्य अहमदनगराच्या सैन्याशी वरेच दिवस करीत होते. हे युद्ध चालू ठेवणारा मोगल योद्धा सुबराज खुर्रम होता. १६१६ मध्ये त्याने कांहीं काळ अहमदनगराचा किल्ला स्वाधीन केला होता. तेव्हा त्याचा बाप जहांगीर याने त्याला साहज्यांनी ही पदवी बहाल केली. कोट्यवधी रुपये या मोहिमेंत खर्च झाले

A black and white illustration of a man and a woman standing in front of a large, ornate building. The man on the left is wearing a turban and a dark jacket, looking towards the woman. The woman on the right is wearing a sari and looking towards the man. The building behind them has a large archway and intricate architectural details.

काहं शंतकन्याना रायवशेलीच्या तुरुंगांत
राकण्शंत अल्ले हांतें प्रतापगढ येथें
पुढान्यांना सोडविण्यांत त्यांना जें अश

सन् १९२१ मध्ये फैजाबाद जिल्ह्यांत अत्याचारांचे एक निराळेच एक प्रमाण आले. कांहीं खेडुतांनीं एका तालुक्या-राच्या घरांतच लुटालुट केली. नंतर असें झालें कीं गांधीजींनीं तशी लुटालुट करायला सांगितली आहे अशी एका जमीनदरानें त्यांना चिथावणी दिली होती. लुट चालू अभतां "महात्मा गांधींचा जयजयकार" चालू होता. एकुन अवाहरलाज्जोना मनस्वी राग आला. त्यांनीं फैजाबाद जिल्ह्याच्या अकबरशाहानच्या भागांत एक सभा केली. त्या सभेला गयलपासच्या विडेभांवांतले सहा सहा हजार तरी शेतकरी हजर होते. नेहरेजी त्यांना स्पष्ट समजावून सांगितलें कीं अशा तऱ्हेची कामे देशाला अपमानकारक अशीं कामे आहेत. त्यांनीं कोणी या लुटालुटीत भाग घेतला

असेल त्यानें मर्दासारखे पुढें चालू करायला चूक करील करावी. आणि आक्षर्याची गोष्ट म्हणजे २०-२५ पोलीसांच्यासमोर आपला वर केला. त्यांना त्या अपराधाबद्दल चांगला डंडा लागला.

अवाहरलाज्जोना जेव्हां फटलें की कोणाच्या चिथावणीला पद्दन खेडुतांनीं ती केली होती तेव्हां त्यांना फार वाईट वाटलें. सरकारला फावलें एका भुरगीं उदारणा देऊन सरकारने जेल कार्याची चळवळ थांबवून सुरवात केली. तुला भरलें. मला धर्पावर पडले चालू. मला पडला संपण्यापूर्वीच कित्येक तुलातच मरण पावले. कांहीं जणांना रांग भुरगींच्या विधा झाल्या. जवळजवळीं स्वतः पुढांत गेले तेव्हां त्यांना कांहीं गरीब शेतकऱ्यांचा भेद झाला.

दुर्गेशानं दिनी

[१४]

दुसऱ्या दिवशीं आवडानें एका तोक्याच्या हातीं एक पत्र अगतसिद्धावडे पाठविलें "सुवराज ! तुझ्याबद्दल बोलण्याची इच्छा अगूनदेखील मी बोलूं शकतों नाहीं. मी भेटलें नाहीं म्हणून तुला राग आला नसावा असें मी मानतों. परंतु मला जें दुःख वाटलें तें मी कमें तरी मनांतल्या मनांत सहन केलें. तुझ्यावर माझें प्रेम होतें ही गोष्ट तूं कितरावीस ही विनंती करण्यासाठींच मी हें पत्र लिहित आहे. तुझ्यावर प्रेम करण्याची योग्यता माझ्यांत नाहीं. तुला देण्यालायक माझ्यातवळ जें कांहीं होतें तें

मी पूर्वीच तुला देऊन झालें आहे. मला त्याबद्दल तुझ्याकडून कांहीं मिळावें याची अपेक्षा मी ठेवली नाहीं. आनंदाच्या वेळीं तूं माझी आठवण काढलीस तर मला पुरें तूं दुःखांत असशील निदान त्यावेळीं तरी आकशाला आठवायला विसरूं नकोस.

"तूं हा प्रदेश सोडून जात आहेस. पठाणांचा स्वभाव जात्या शांत नाहीं. म्हणून कदाचित तुला या प्रदेशांत कदाचित पुन्हां यावे लागेल. तेव्हां तुझी माझी भेट होणार नाहीं. तुझें ठरलें म्हणजे मला कळव. मी स्वतः क्काला हजर राहीन.

“आयद्या, तू मी जवळीकडे येऊन एक नक्षत्र घेईस. तुझ्या पत्राचे उत्तर मी आताच काही देऊ नव्हते. सकल नाही. यावहल शईट वाटते. मला हू विमल नकोस. मी जिवंत असलो तर एका जगतीं तुला अवश्य लिहीन.” जगतसिंहाने ते उत्तर लिहून नोकराच्या हाता पाठवून दिले.

मांगल व पद्मण यांची सुधी आख्या- नंतर विदेदसिंहाची पत्नी विनला, मुलगी तिलोत्तमा आणि त्यांच्याबरोबर असलेल्या अभिरामस्वामी ह्या म्हात्मीयांच्या कोणालाच काही कळत नव्हते. शोध लावण्याचा प्रयत्न मानसिकांनी नव्हताच. उम्मान व म्हात्मीया हे ते केवळ केले. परंतु कोणालाच प्रश्न आले नाही. जेव्हा मानसिंहाने संधारण किल्ल्याच्या संरक्षणार्थ एका विश्वास- पात्र सरदाराला नेमले आणि त्याला मागून ठेवले की कदाकदाचित विमला व तिलोत्तमा दोघी किंवा दोघां पैकी कोणी एक आली तर त्यांना किल्ल्याच्या किल्ल्या देऊन त्याने निवून यावे. त्यानंतर मानसिंहांनी आपली कावणी हक्काच्यारी तयारी सुरू केली.

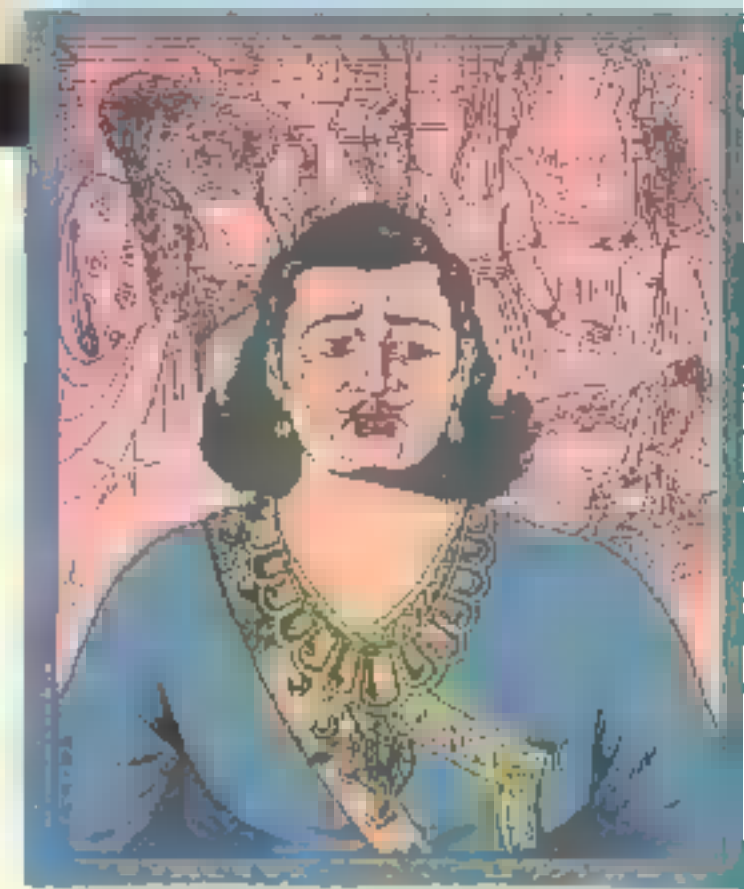
दुसऱ्यादिवशी मध्य दिहायजे क्वच कारण होतं. जगतसिंहाने धोब्याच्या गळ्याला चांभलेले ते पत्र काढून पाहिले.

“घराचे करप्यानाटी किंवा ब्राम्हणाचा आप ठावू नये म्हणून तरी हे पत्र मिळताच पुन्हा येथे यावे, मी एक ब्राह्मण आहे.”

ते पत्र वाचून जगतसिंहाला काहीच उत्तरादा होईना. घात शत्रूचाच काही ठाव तर नमोल ही शंकादेखील त्याच्या मनात आल्याशिवाय राहावी नाही. तरी त्याने पत्राच्या किल्ल्याकडे जाण्याचे ठरविले. तो अनुयायना म्हणाला— मी जेजेवर पोचलो नाही तुम्ही वाट पाहू नका, पुढे वाटून कोठे तर येऊन भेटेन.”

तो त्या पद्धत्या किल्ल्यापर्यंत येऊन पोचल्या तेव्हा त्याला तेथे नी चिंता व क्वच जशीच्या तशी पहायक्यास मिळाली. परंतु चिंतेवर एक दुःखी ब्राह्मण बसलेला दिसला. त्याने त्याला विचारले—

“तुम्हीच मला बोलाविले होते काय ?” जगतसिंहाने त्या ब्राह्मणाला विचारले ह्याने त्याला विचारले—

आजकून म्हणाला “तुम्ही ? येथे आम्हा कां बसला आहां ? आम्ही धडले तरी काय !”

“काय धडले हे तुला कळाने म्हणून तर मी तुम्ही वाट पहात बसला आहे. तिलोत्तमा आपल्या शेवटच्या घटका मोजीत आहे.” अभिरामस्वामी म्हणाला.

जगतसिंहाच्या डोळ्यासमोर अनेक गोष्टी झेलेभराच्या देवळांत तिला अगदी प्रथम पाहाल्यापासून ते कैदेत तिच्याशी केलेल्या कठोर व्यवहारापर्यंत,—एका मागून एक चित्रासारख्या उभ्या राहाल्या व त्याचे हृदय प्रेमाने उचंबळून आले.

विमलाने नवावाचा खून केल्यावर मी आपली मुलगी व मात यांना बरोबर घेऊन वेप पाहून स्वतःचा व त्यांचा धनाव करीत फिरत होतो. घाटेत तिलोत्तमा आबारी पडली. तिच्या आजाराचे कारण बुळा माहीतच असेल, या आजाराचे औषध कोणा जवळ नाही. पांच दिवस झाले, मी येथे बसून आहे. एकदां अनानक तुं इकडे आलेला पाहून तुझ्या घोड्याच्या गळ्यांत ती चिठी बांधून ठेवली. कारण मला वाटले की तिलोत्तमेच्या जिवाचे काही बरे वाईट झाले तर निदान शेवटच्या

घटकेला तरी तुमची दोघांची भेट होईल. तेव्हां तिची तज्येन इतकी विघडलेली नव्हती, पण आतां तिच्या जगण्याची आशा मला नाही. दिवा विझायला वाच्यार्ची एक झुळूक पुरेल." असे सांगून अभिरामस्वामी म्हणू लागला. जगतसिंहाला पण ने सर्व ऐकून 'हा वाईट वाटले.'

अभिरामस्वामी दृश्य आवरून पुढे म्हणाला "तुमच्यासमोर तू गेलास त्यान देसील तिच्या जिवाला पोला आहे. भाल्याची रातमी प्रथम नी तिला कळवितो. मग तू ये." असे सांगून तो त्या पदक्या विल्ल्यांत गेला. थोड्या वेळाने त्याने जगतसिंहाला बोलविले.

आतां एका खोलीत पळंगावर तिलोत्तमा डोळे मिटून पडून होती. वेधच्यामुळे दुःखी विमला तिलोत्तमेला त्या स्थितीत पाहून स्वतःच्या जिवानी पर्वा न करून तिलोत्तमेला धसून हल्ल्यावरपणाने तिच्या अंगावर हात फिरवीत होती. जगतसिंह पळंगाजवळ जाऊन उभा राहिला. अभिरामस्वामी जवळ इकूच म्हणाला—"जगतसिंह आले आहेत, तिलोत्तमा ! तिलोत्तमेने मऊदां डोळे उघडून त्याला पाहिले व डोळे मिटून तोड

फिरवून पडून राहिली. तिच्या डोळ्यांतून अश्रूधारा बहात होत्या. ते पाहून जगतसिंह तिच्या पायमती बसला. त्याच्या डोळ्यांतून पण अश्रूधारा बहात होत्या.

दिव्येक दिवस जगतसिंहाने तिची सेवा शुश्रूषा केली. सैन्य कांठवर गेले, द्रावणी काढून सर्व पाटण्यापर्यंत पोचले की नाही, कोणी त्यानी तर नसेल, या सर्व गोष्टींची फिकीर त्याला नव्हती. जवळ-जवळ वाळून गेलेल्या वेळीला आपल्या आंसवांचे पाणी घादून पुन्हां पालवी फुटते का हे पाहण्यासाठी तो जलेश्वर जगत

होता. तिच्या आजाराला एक घेमच काय ते औषध होतं. त्या औषधाचा फायदापण झाला व तिची तज्येन बरीच सुधारली. आतां ती पळंगावर उठून बसू लागली. विमला नसेल त्याचेही दोघे परम्परांशीं मोकळेपणांनी बोलू शकलां. पाळीपाळीने दोघांनीं चुकीची माफी मागितली.

एक दिवशी संध्याकाळी अभिरामस्वामी पुस्तक वाचीत बसला असतां जगतसिंह त्याच्याजवळ येऊन उभा राहिला. म्हणाला—"मला वाटते आतां तिलोत्तमेला प्रवास करायला हरकत नाही. आतां या पदक्या

किङ्कजानं पट्टन राहण्याचें काय कारणा ! ”
अभिनामस्वामी पुस्तक धर करून उठून उभा राहाला व त्याने जगलसिंहाला गिऱ्याभ्यक्त्याने पोटाशी धरले. नंतर अभिरामस्वामीवरोवर जगतसिंह उतर सर्व मेथारणाच्या किङ्कजानं येले. तेथे जगतसिंह व तिलोत्तमेचा विवाह सभारंभ थाटासाठारें पार पडला. लग्नासाठी जगतसिंहाचे नातेवाईक व मित्रमंडळी आली होती. तिलोत्तमेची सर्व नातेवाईक नंडळी-पण लक्षाळा उतर होती.

आयशाने लग्नाला अवज्य बोलावणें घालवार्चें असें कळविलेच होतें. त्याज्जानें

जगतसिंहाचें तिला बोलावणें पाठविले होतें व ती आपल्या भावावरोवर आली होती. ती अंतःपुरांतच होती. मनांतल्या मनांत तिला काय होत असेल हें तिचें तिलाच राऊक. परंतु वरकरणाकार आनंद क्षाल्याचें तिनें दर्शविले. तें पाहून मनांत आनंद झाला.

विवाहानंतर आयशा विमलेचा निराप ध्यायला गेली तेव्हां तिनें विचारले “ नवावनेदिनी ! आपल्या लग्नाचे बोलावणें पाठविलेल ना मला ! ” तिला जगतसिंहावर आयशाचें प्रेम होतें ही गोष्ट माहीत नव्हती.

आयशानें काहीच उत्तर दिलें नाहीं. ती तिलोत्तमेला हात आपल्या हातांत घेऊन म्हणाली—“ ताई ! मी येनें बरे का ! तूं खरी मायवती आहेस. अहो तुला मातुल्यभर सुखी ठेवो.”

“ पुन्हां आपली भेट केंव्हां ? ” तिलोत्तमेने विचारले.

“ आपली भेट, पुन्हां ! परमेश्वराचें आज्ञेक. पण आपल्या या मोठ्या इच्छेला विमल नकोय हें ! ” आयशा हुंदका आचरून म्हणाली.

“ काय म्हणतेंस हे ! असा तुला मी विसरले तर युवराज माफ करतील का मला ! ” तिलोत्तमा भिन कसून म्हणाली.

“ हें माहीं आवडले मला. युवराजासमोर माझे नांव कधीं तूं कोडलेस तर माझ्या गळ्याची शपथ. दे वचन कधीं माझ्या काढणार ! ” आयशा म्हणाली. कारण तिला माहीत होतें कीं तिची आठवण आयशाम युवराजाचें मन खात्रीनें दुःख होईल.

तिलोत्तमेनें हलवून तिला वचन दिलें. परंतु तूं विसरतां कामा नये का. मी माझी आठवण म्हणून आतां

हेतुन ते तयार येव. असें लग्न आयशानें दासीला बोलावून एक ठस्तीद्वती करवून मागविला. त्यान कंठहार व आभारणें होती. तिलोत्तमानें ती सर्व तिलोत्तमेला घातली. तिलोत्तमा स्वतः श्रीमंतीत उबडेली होती. परंतु इतका सुंदर राज भूषणें तिनेंदेखील पूर्वी पाहिली नव्हती. ती सर्व आभूषणें आयशाला तिच्या आपाकडून मिळाली होती. परंतु तिनें ती मोडून पुन्हा तिलोत्तमेलाठी आपल्या आयडीप्रमाणें पुन्हां घडविली होती.

तिलोत्तमा सर्व रत्नांची प्रशंसा करून लागलेली पाहून ती म्हणाली “ अशाक

एवढी भूती ! हृदयांत एक राज माहे त्याच्यासमोर हा सर्व शिक्का पडतील.” हें बोलत अमलां तिच्या नकळत तिच्या डोळ्यांतून दोन टिपें गळाली. चटकन तिनें ती पुसून टाकली. पण तिला कोणत्या मोठ्याबद्दल वाईट वाटले, हे तिलोत्तमेला कळलें नाहीं.

आयशानें तिलोत्तमेनें दोन्ही हात आपल्या हातांत घेत दोळे भरून तिचें रूप पाहिलें व मनांतल्या मनांत म्हणाली—“ हें रूप पाहल्यावर माझ्या प्राणेश्वरांना कसले दुःख होणार ? ” मंतर ती तिलोत्तमेला

म्हणाली—“करें तर मी येते. युवराजांना मेढायला जाऊन त्यांचा बेल फुकट घाल-
विण्याची माझी इच्छा नाही. तू स्वतःला सुखी कर व आपल्या पतीला सुखी ठेव.
मी दिलेले दागिने नेहमी घाल. परंतु आपल्या हृदयांतल्या दागिना नेहमी स्वच्छ
पवित्र राख.”

हे श्रावण असतां आयशानें हुंदका दावाल्याचें तिलांतमेच्या लक्षांत आल्या-
शियाय राहालें नाहीं. तिनें विचारलें देखील—“एण अशा! तूं अशी दुःखी कां?”
तें ऐकून आयशाच्या डोळ्यांतून अश्रूधारा लागल्या. एण एक क्षणभर देखील जास्त
थांबतां ती पालखींत जाऊन बसली.

आयशा घरी पोचली तेव्हां जास्त रात्र उरली नव्हती. कपडे बदलून ती लिडकी-

समोर येऊन उभी राहली आकाशांत तारे चमकत होते. खाली खंदकाच्या पाण्यांत आकाशाची छान दिसत होती. लिडकींत वसून ती काय विचार करीत होती हें सांगणें कठीण आहे. तिनें येतांतून एक अंगठी काढली. त्यांत विष होते, जालिम विष होते. “हे विष ज्याल्यानें माझी तहान कायमची भागेल.” तिच्या मनांत एक विचार आला. लगेच दुसरा विचार आला—“एवढ्याचसाठी का देवानें मला हा देह दिला. हा थोडासा कष्ट सहन करण्याची शक्ति माझ्या अंगांत नसेल तर जीजन्म फुकट. जगतसिंहाला ही गोष्ट कळली त्यांच्या हृदयाची दशा काय होईल!” आयशानें ती अंगठी खंदकांत फेंकून दिली. [संपूर्ण]

[पुढील अंकी नवीन गोष्ट]

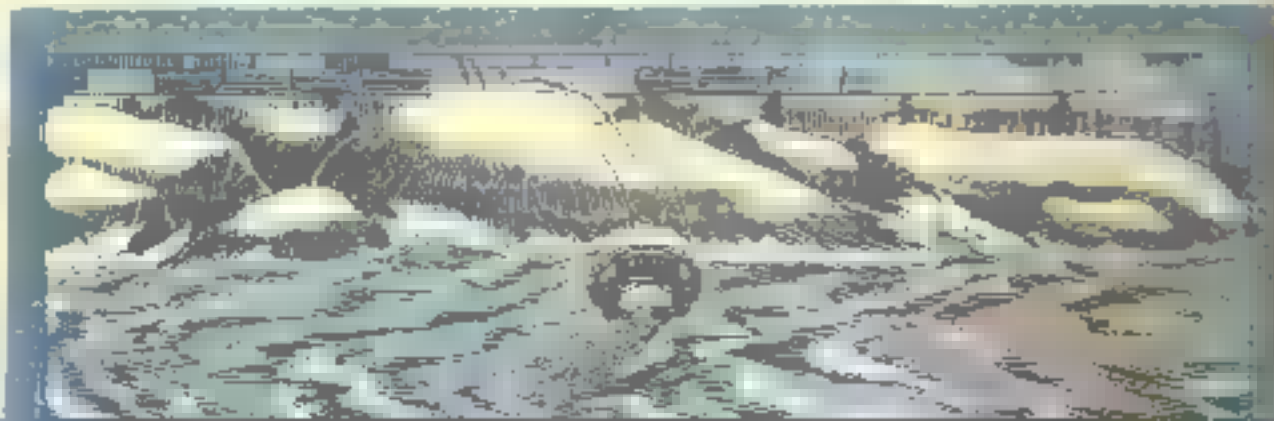
निरर्थक त्याग

विक्रमाकानि आपला हट्ट सोडला नाहीं

पुन्हां शाबाजवळ जाऊन भेट खांब्या-
काढून घेतले नेहमीप्रमाणें गोनपणें लशानाकडे निघाला. तेव्हां भेतांत बसलेल्या वेताळ त्याला म्हणाला—“राजा! तुम्हा हा हट्ट अगदीं असागान्य असाच आहे. परंतु तूं विनीतगतीसारखा निरर्थक त्याग त्याच्यासारखा कदाचित् सर्वस्व घालवून पसरील असें मला आहे. तुला कंटाळा येऊं नये म्हणून मी त्याची गोष्ट सांगतो. लक्षपूर्वक ऐक.” असें सांगून तो गोष्ट सांगू लागला.

प्राचीन काळी अहिच्छत्रपुर नांवाच्या गांवीं उदयचुंग नांवाच्या राजाकडे कपलमिश्र नांवाचा एक प्रतिहारी रहात असे. त्याच्या पूर्व गुणसंपन्न मुलाचें नांव विनीतमति असे होतें.

वेताळाच्या गोष्टी

एके दिवशीं दुधासारसं चान्दणें पडलें होतें. रात्रीवर दिवत मज त्याच्या गनांत आले वीं इतकें स्वच्छ चान्दणें आहे तेव्हां येथें पडून राहण्या-पेक्षा वनश्री पहावयास जावें. म्हणून तो धनुष्यबाण घेऊन रामांत निघाला. थोडें अंतर चालत गेल्यावर त्याला एका झाडा-खालीं रडत बसलेली एक मुलगी दिसली.

“कौण म तूं? आणि अशी रडत का जाहेस?” त्यानें तिच्या विचारलें.

ती म्हणाली—“मी गंधमाली नांवाच्या नागराजाची कन्या आहे. माझे नांव

विजयवती. कालजिह्वा नांवाच्या यक्षानें माझ्या वडिलांचा युद्धांत पराभव करून त्यांना आपल्या करून घेतलें. तें असछ ज्ञान्यानें मी गौरीची पूजा करून तिच्या प्रसन्न करून घेतलें. देवीनें मला एक दिव्य खड्ग व पांढरा घोडा दिला. तुला बायला सांगून तुझ्याकरवा कालजिह्वाला जिखणें आहे. दिव्य खड्गाच्या साहाय्यानें राज्य संपादन करतां येईल असें देवीला देवीनें सांगितलें आहे. या वेली तुला रामांत आलेला पाहून तुझे लक्ष आपल्याकडे आकर्षित करून घेण्यासाठीच मी रडत होतें. तूं मला एवढी मदत केलीस तर मी तुझे उपकार जन्मांतलीं विसरणार नाहीं.”

विनीतमतीनें ती जबाबदारी स्वतःवर घेण्याचें फक्षूर केलें. विजयवती कोठें तरी गेली व एका क्षणार्धांत एक शुभ पांढरा घोडा दिव्य खड्ग घेऊन आली. विनीत-मतीनें तें दिव्य खड्ग घेतलें. पोल्यावर बसला व विजयवतीला पण त्याच पोल्यावर बसवून घेऊन तो यक्ष रहात असे त्या मानससरोवराकडे निघाला. तो घोडा पापणीदेखील स्वली नसेल एवढ्या वेळांत मानससरोवरावर येऊन पोचला.

यक्ष कालजिह्वाच्या रूप घेऊन मानस-सरोवरावर विहार करीत होते. विजयवतीचा त्रास गंधमाली त्यांची सेवा करीत होता. विनीतमतीनें तलवार घेऊन यक्षावर हल्ला केला. तेव्हां कालजिह्वानें एक भयंकर रूप धारण केलें व विनीतमतीशीं युद्धाला झाला परंतु विनीतमती त्याचे केस धरून तलवारीनें त्याचा वध करून तेव्हां तो त्याच्याजवळ प्राणशिक्षा मागूं लागला. गंधमासीला वास्यमुक्ति मिळाली आणि तो विनीतमती आपली मुलगी विजयवती यांच्या वरोवर स्वदेशी परतला.

विनीतमतीला एक दिव्य खड्ग व अश्व यांच्यावरोबर एक कन्या पण मिळाली. हें पाहून त्याचे वडील कमलमित्र व राजा उदयतुंग यांना फार आनंद झाला.

उदयतुंग याला उदयवती नांवाची एक मुलगी होती. पद्मशास्त्र व शौडष कला यांत तिनें प्रविष्ट्य संपादन केलें होतें. राजानें जाहीर केलें होतें की किंवा क्षत्रिय कुळांत जन्मलेला जो कोणी राजकन्येला शासार्थ शिकेल त्याच्याशीं तिचे लग्न करून देण्यांत येईल. विनीत-मतीच्या वडिलांनीं आपल्या मुलाला

उदयवतीशी शास्त्रार्थ करून तिला जिंकवें असें ठुचविले. परंतु एका श्रींशी शास्त्रार्थ करून तिला जिंकवें त्याला थोडें विचित्र वाटलें.

वज्रमित्र राजाकडे गेला व म्हणाला—
"महाराज ! माझा मुलगा राजकन्येशी शास्त्रार्थ करण्यास तयार आहे. तरी त्यासाठी जरूर ती तयारी करावी. राजा त्या गोष्टीस कवढा दुसऱ्या दिवशीं विद्वत्सभा भरली. राजकन्येनें जें जें प्रमेय मांडलें तें तें प्रत्येकाचे विनीतमतीनें खंडन केले. शेवटीं तिनें आपला पराभव स्वीकार करून

विनीतमतीला पती म्हणून स्वीकारलें. उदय-
तुंगनें धाटामाटानें दोघांचें लग्न करून दिलें.

उदयतुंग वृद्धच होता. त्याला मुलगा नव्हता. म्हणून जिव्यालाच राज्य देऊन त्यानें वेतला व मंगोकाटीं आश्रम स्थापन करून त्यांत राहूं लागला. विनीतमती आपल्या दोघां राण्यांसह राज्य करूं लागला.

कांही दिवसांनीं इंद्रकलश नांवाचा एक राजकुमार उचरेकडून विनीतमतीच्या भेटीस गेला. विनीतमतीनें त्याचे सर्व प्रकार आतिय्य घेण्याचे कारण विचारलें.

तो म्हणाला—
"आपण फलपुष्पाक्षरले कोणी कांही मागितले तर तें देऊन त्याची इच्छापूर्ण करतां असें एकदां माझ्या बड्डिलांनी दिलेल्या राज्यावर मी राज्य करित असतां माझा धाकटा भाऊ यांनें माझ्या राज्यावर स्वारी केली व माझे सिंहासन वसला आहे. आपण आपलें खड्ग व अश्व मला कृपा करून दिल्यास मी आपलें राज्य परत मिळवीन."

विनीतमतीनें लगेच तो दिव्य अश्व व तें खड्ग इंद्रकलशाला दिलें. इंद्रकलशनें त्याच्या माहात्म्यानें आपलें राज्य परत

मिळविलें. कनककलश नांवाकडून पराभव झाल्यावर रडत अहिच्छत्रपूरला आला. विनीतमतीच्या राजवाड्यासमोर चिता पेटवून त्यांत उडी मारून आत्महत्येस तयार झाला. तेव्हां विनीतमति त्याच्याजवळ येऊन म्हणाला—
"आत्महत्या कां करून घेतोस ! तुला राज्यच पाहिजे ना ! माझे राज्य घे ! मला मूलवाळ नाही. मी तुलाच आपला मुलगा समजून तुला हें राज्य देतो." त्याप्रमाणें त्यानें आपलें कनक-
कलश घाला देऊन टाकलें आणि माहीत असून दिलें नाहींस तर त्याचा दोघी राण्यांसह त्यानें ग्रहण केला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला—
"राजा ! मला एका गोष्टीची शंका आहे. विनीतमतीच्या या विचित्रपणाचा अर्थ काय ! तो राजा होता. त्यानें एकचपरिचित व्यक्तीला तें दिव्य खड्ग व अश्व कां दिलें व पुढें आत्महत्येला तयार झाला तेव्हां त्याला स्वतःचें राज्य कां देऊन टाकलें ! विनीतमतीच्या वाड्यासमोर चिता पेटवून आत्महत्येचा विचार कनककलश यानें कां केला ! तूं या शंकांचें समाधानकारक माहीत असून दिलें नाहींस तर त्याचा परिणाम माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची

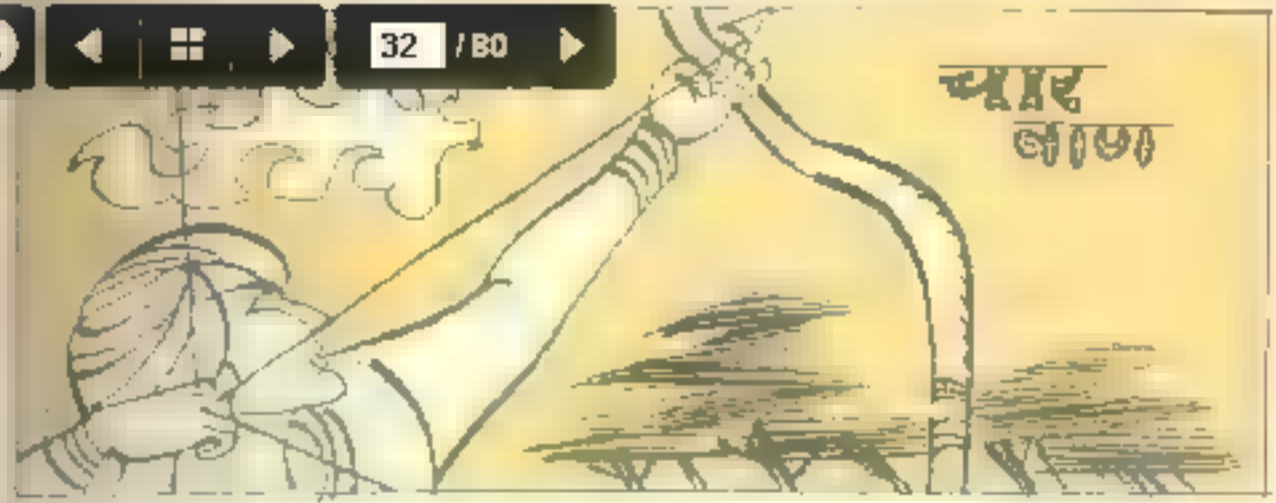

शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

त्यावर विक्रमार्क म्हणाला—“विनीतमतीने केले त्यांत गैर असें कांहींच नव्हतें. त्याच्या मनांत राज्याचा मंडह कधीच उत्पन्न झाला नाही. ज्या कामासाठी विजयवतीने त्याने खड्ग व अश्व दिले होते ते करण्यासाठीच त्याने त्यांचा उपयोग केला. राजाला मूळ नव्हतें. राजकन्येला शास्त्रार्थ करून जिंकणें त्याला कठीण नव्हतें. तरी स्वतः होऊन शास्त्रार्थ करण्याचा विचार त्याच्या मनांत आला नाही. बापाच्या आज्ञेनेच तो शास्त्रार्थ करण्यास कवळू शाला. राजा झाल्यावर आपलें राज्य वाढविण्याचा विचार देखील त्याच्या मनांत कधी आला नाही. या सर्व गोष्टींवरून त्याच्या मनांत राज्याचा मोह नव्हता हें स्पष्ट होतें. म्हणून त्याने

इंद्रकलश खड्ग व अश्व दोन्ही देऊन टाकले यांत नवल काय ! विनीतमतीने केलेल्या साहाय्यामुळेच हातून आपला परामव असे कनककलश घाला वाटले तर त्यांत तरी नवल काय ! विनीतमतीने स्वतः स्वारी करून त्याला जिंकलें असतें तर कनककलशला एवढें वाईट वाटलें नसतें. तिन्हाद्वतानी भवत पेऊन भावानें त्याचा परामव केलेला कनककलशला खपला नाही. कनककलशच्या आत्महत्येला मूळ कारण आपण माहीत होतें. म्हणून त्याने स्वतःचें राज्य देऊन कनककलशची राज्य मिळविण्याची इच्छा पुरी केली."

अशा प्रकारे राजाचे मौन भंग होताना वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला व पुन्हां साडाच्या फांदीला घळून लोबकळू लागला. [कल्पित]

जगतसेन नांवाच्या राजाला धनंजय नांवाचा मुलगा होता. त्याने गुरुगृही सर्व विद्या शिकून घेतल्या. पण धनुर्विद्येत त्याने विशेष प्राविण्य संपादन केलें होतें. तो मोठा झाल्यावर त्याच्या बहिलांनी युवराज-पद देण्याचें ठरवून त्यासाठी एक समारंभ करण्याचे ठरविलें. परंतु धनंजयाला कांहीं काळ त्वतंत्रपणें राहून जगाचा प्रवास करण्याची इच्छा होती. आईवडिलांचा मोष्ट आवडली नाही. कारण तो त्यांचा गुरुकला एक मुलगा होता. म्हणून धनंजय कोणाला कळविल्याशिवाय परदेशीं निघून गेला. आईवडिलांनी मुलाचा पुष्कळ शोध केला. परंतु त्यांना त्यांत यश आलें नाही. मुलाचा विरह असद्य झाल्याने रात्रंदिवस राहून राणी आंचळी झाली. आतां

धनंजय परत येणें अशक्य असें वाटून सर्व तिरास झाले.

राजानें आपल्या आंधळ्या राणीला टाकलें व दुसरें लग्न घेतलें. त्याने मोठ्या राणीसाठी रानांत एक वाडा बांधून त्यांत तिला ठेवलें. पुढें कांहीं दिवसांनी राणीला एक मुलगा झाला. राजाला अपत्यमेव पुन्हां लाभलें व तो त्या आनंदांत मोठ्या मुलाला पार विसरून गेला.

धाकट्या राणीच्या मुलाला पांचवें वर्षे लागलें. तेव्हां धनंजय स्वदेशीं परत आला. त्याने अग्रण करीत असतां अनेक देश जिंकले व कीर्ति संपादन केली. स्वदेशीं येण्यापूर्वी त्याने राजाला कळविलें नव्हतें. परंतु प्रजेच्या तोंडीं राजाला कळलें की कोणीतरी शूर सेनापति देश जिंकित

त्याच्या राज्यावर स्वारी करण्यासाठी आला आहे व त्याने राजधानीबाहेर तळ दिला आहे.

ती बातमी ऐकून राजा घाबरेला गेला. त्याने आपल्या मंत्र्याला धनंजयाकडे पाठविले. मंत्र्याने युवराजाला ओळखले नाही. तो त्याला म्हणाला—“महाराज ! आपणांशी युद्ध करण्याची आमच्या महाराजांची इच्छा नाही. दोन हजार सुवर्ण सुद्रा स्वीकार करून आपण आमच्या राजधानीवर स्वारी करण्याचा विचार सोडावा अशी आमच्या महाराजांची आपणांजवळ विनंती आहे.”

धनंजय स्मित कळज म्हणाला—“मी कित्यांत प्रवेश करणार आहे. मी या देशाचा युवराज आहे. मला कोण अडविणार ! मंत्री !”

युवराजाला ओळखून मंत्री लजित झाला. त्याने युवराज मिथून गेल्यानंतर पडलेले सर्व वस्तू वर्णन केले व म्हणाला—“मोठ्या राणी सरकार रानांत एका वाळ्यांत रहात आहेत. पुत्रविरहाने रडत राहल्याने त्यांचे डोळे गेले.” ते ऐकून धनंजयाला फार चाईट वाटले व तो राजधानीत न जाता आपल्या आईला भेटण्यासाठी रानात गेला. मुलाच्या आवाज ओळखून मातेच्या डोळ्यांतून आनंद-आश्रू वाहू लागले व तिला पुन्हा डान दिसू लागले.

तिकडे मंत्र्याने धनंजय परत आपल्याची गोष्ट राजाला वाजून सांगितली. धनंजय परीं येतां सरळ रानांत आपल्या आईला भेटण्यासाठी गेल्याचे ऐकून राजाला काय करावे हे सुचेल. तरी राजाने आपल्या मुलाकडे निरोप पाठवून त्याला राजधानीत बोलावले. पण धनंजयने उत्कृष्ट उत्तर पाठविले की आई रानांत असतां मी राजधानीत येणे अशक्य. तरुण आईवरोबर

यावे असे राजाने कळविले. परंतु राणीने नकार दिला.

धनंजय आईची परवानगी घेउन एकदां आपले वडील जगत्सेन यांच्या भेटीसाठी राजधानीस आला. युवराज येत असल्याची बातमी ऐकून प्रजेला अपरंपार आनंद झाला. जामोजामी सोरणे बांधण्यांत आली. दोन्ही बाजूला युवराजांच्या दर्शनासाठी प्रजेची गर्दी होती. युवराजाने दरबारांत प्रवेश करतांच दरबान्यांनी लहून मुजरा केला. राजा आपल्या डोक्यावरचा मुकुट मुलाच्या डोक्यावर ठेवीत म्हणाला—“युवराज ! आज पासून तूच देशाचा राजा !”

त्यांनंतर धनंजय आपल्या आईला भेटण्यासाठी तिच्या महालांत गेला. महालांत पूर्वी त्याची आई रहात होती त्याच महालांत राहते हे राजाकडून कळले. धनंजय त्या महालाकडे जात असतां त्याला वाटेत एक मुलगा धनुष्यबाण घेऊन खेळत असलेला दिसला. त्याच्या हातांत चार होते.

धनंजय मुलाच्या हातांतले बाण घेऊन त्याला म्हणाला—“वाळ ! दे तुझे धनुष्य. तुला मी दाखवितों ते परत पाहिजेत.”

भारतात तो.” असे सांगून धनंजयने चार बाण निघोला सोडले.

ते पाहून मुलगा आपले बाण परत मागू परंतु धनंजयने तर ते सोडले होते. मुलगा रडू लागला. तेव्हा त्याची आई धावत बाहेर आली व त्याला उगा करीत विचारू लागली—“वाळा काय झाले रडायला !”

मुलगा धनंजयकडे बोट दाखवून म्हणाला—“हा पहा, कोण आला आहे तो. याने माझे बाण सोडले आणि आतां मला ते परत पाहिजेत.”

हू फेंकून दिले, म्हणून मुलगा रडतो आहे."

"मोठा मुलगा तरी तुझ्या असे नका का नानाचला! तोच सुखदा आहे. ते बाग बाग तुला द्यावेत." राजा म्हणाला.

"कळले नला सर्व, तुम्ही व तुमचे मुलगा दोघे एक होऊन आता माझ्या मुलाचा जीव बचावला तेव्हा झालेले दिसते."

"मी तुला दुमरे बाग करून देतो." धनंजयने आपल्या धाकट्या नावाची समजत धाकट्याचा वज्र करून घेतला. त्याप्रमाणे त्याने नवे बाग करून देण्यास नोकरांना सांगितले.देखाय, तेव्हा तो वडिलांचा तिरंग घेऊन आपल्या जाईकडे परत आला.

धनंजय परत आल्यानंतर धाकट्या राणीचा अधिकार कमी झाला व तिच्या मुलाने कोडकौतुक पण कमी होऊ लागले. धनंजय तिच्या डोक्यात मन्त्रे लावला व तिने त्याचा कांटा हू करण्यासाठी उपाय मुक्त केले. तिने राजवैद्यांना बोलावून त्यांना वज्रिस्ताचा लोभ दाखविला व औषधांत विष काळवून नोखा मुलाला द्यायला सांगितले.

राजवैद्य म्हणाले—"जे आजारी नाही त्याला औषध देण्याचा काय अर्थ? पण

आपण स्वतः आजारी पडल्याने मागे केल्यास आपल्याकडून औषध आपल्याचें राज कुशलसाठी देऊन त्यांचा कांटा हू होऊ शक्य आहे." वैद्यांच्या मध्यस्थाने राणी राणी आजारी पडली व डॉक्टरांनी मागे करून काही द्यावली व राई लावली. राजाने ह्याच वक्तव्यासाठी राज-वैद्यांना बंधाविले.

वैद्य राजाची नाडी पाहून म्हणाले—"महाराज! हा एक नव्वेचा विषबाध आहे. बायला प्रकंथ घाल्याने शिकवली होणे. घरा बायला म्हणजे स्वर्गा दिव्याचे भस्म! असे हिरे पत्त रत्नहीपात मिळताने. राणी जाऊन बाणदे तर त्यांचे भस्म कोडून राणी सगळ्यांना देतां घेईल."

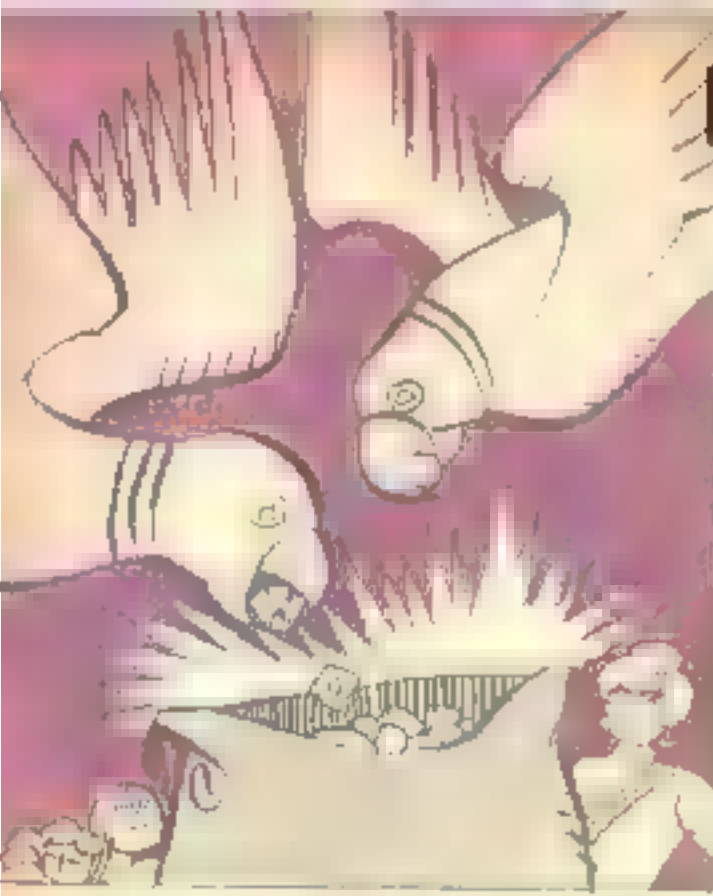
राजा धनंजयला म्हणाला—"रत्नहीपांत जाऊन तुला नेथील हिरे आपणतं जाले तर पहा. नाडीतर मी जातो."

"तुम्ही कशाला! मी जाऊन घेऊन येतो." धनंजय तिघाला. रत्नहीप दक्षिणेकडे समुद्रांत एक द्वीप होणे. तेथे दोपटांच्या जमीनच्या राजाचे राज्य होणे. धनंजय रत्नहीपाच्या राजधानीत पोचला तेव्हा त्याच्या ध्वजस्तंभांत एक बाण दिसला. धनंजयाने

"ये!" म्हणतांच बाण ध्वजस्तंभांतून निघून सरळ त्याच्या हातांत आला. ते पाहून ध्वजस्तंभाच्या रक्षार्थ उभे अन्कडे सैनिक चकित झाले व धनंजयाला बोलावून आपल्या राजाकडे घेऊन गेले. राजाने धनंजयला त्याचे नांव माग विचारले.

"आमचा देश येथून सुमारे शंभर कोसावर उत्तरेकडे आहे. नाई नांव धनंजय." बाणावर त्याचे नांव वाचून राजाला त्याच्या बोलण्यावर विश्वास बसला. शंभर कोसावरचे लक्ष वेधणारा आपल्याला जांवई मिळाला तर आपली मुलगी सुखी होईल असा विचार-

डोंकेदुखीचे सोंग केलें, वैद्यांनीं घेऊन नाडी पाहून वायूचा प्रकोप पुन्हां शाला असल्याचें सांगितलें व म्हणाले--" हिच्याच्या भस्मानें रोग कांहीं काळ बरा झाला, परंतु पुरा बरा झाला नाहीं. तेव्हां या रोगाला एकच एक औषध म्हणजे राक्षस रेक्षम भस्म. तें रेक्षम पूर्वेकडील द्वीपांत मिळतें."

धनंजय राक्षस रेक्षम आणण्यासाठीं निघाला. द्वीपाच्या ध्वजस्तंभांत येऊन एक वाण रुतलेला होता. त्यानें वाणतांच वाण त्याच्या हातांत आला. राहत्यासाठीं उभे असलेल्या सैनिकांनीं तें स्वतःच्या डोक्यांनीं पाहून राजाला त्याची वडीं दिली. राजानें त्याला बोलावून त्याचें नांव गांव विचारलें, त्या वाणावर धनंजयाचे नांव होतें. राक्षस द्वीपाच्या राजानें धनंजयाचा तो पराक्रम पाहून त्याच्याशीं आपल्या मुलीचें लग्न करून दिलें. लग्न झाल्यावर धनंजयनें आपल्या वायकोला त्या द्वीपांत येण्याचें सरे कारण सांगितलें.

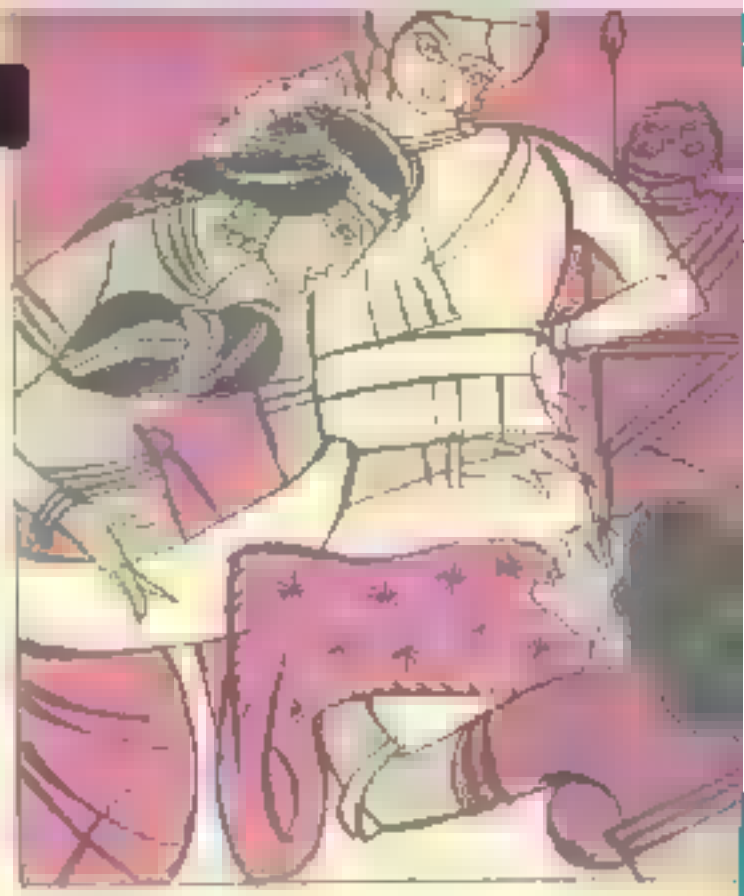
"माझ्याकडे कांहीं राक्षस नोकर आहेत. त्यांना मी जीवद्वीपांत पाठवीन. त्या द्वीपांतच तुम्हांला हवें असलेलें रेक्षम मिळतें. तुम्हांला केली हवें आहे तें सांगा.

मी रेक्षम घेऊन यावला त्यांना पाठविते." राजाची मुदगी म्हणाली.

धनंजयनें दहा पोती राक्षस रेक्षम मागवून घेतलें व सपत्नीक स्वदेशी आला. त्याच्या वाणावर कांहीं राक्षस दास पण आले. त्या राक्षसांना पाहतांच धाकट्या राणीची डोंकेदुखी बंद झाली. वैद्यांनीं तें रेक्षम जालून त्याचे भस्म तयार केलें व राणीला दिलें.

आणखी कांहीं दिवसांनीं पुन्हां राणीचे डोंके दुखूं लागले. वैद्यांनीं राणीची नाडी पाहून या खेपेंस आणखी एक औषध सांगितलें. म्हणाले--" राक्षस रेक्षमानें रोग पुष्कळ बरा झाला तरी पुरा बरा झाला नाहीं. वाघिणीचे दूध मिळाल्यास डोंकेदुखी कायमची बरी होईल."

वाघिणीचें दूध आणण्यासाठीं धनंजय उत्तरेकडे निघाला. तेथें व्याघ्रराजाचें राज्य होतें. त्या देशांत व्यालेल्या वाघिणी पुष्कळ होत्या. त्यांचें दूध काढणें म्हणजे थडा नव्हे. तरी धनंजय व्याघ्रराजाच्या राज्यांत गेला. तो व्याघ्रराजाच्या राजधानींत पोचला तेव्हा ध्वजस्तंभाला रुतलेला एक वाण त्याला दिसला. त्यानें बोलावल्याबरोबर वाण त्याच्या हातांत आला.

व्याघ्रराजानें त्याला बोलावून नवकाशी केली तेव्हां वाणावर त्याचेंच नांव पाहून त्यानें आपल्या मुलीचें त्याच्याशीं लग्न करून दिलें. लग्न झाल्यावर धनंजयनें व्याघ्रराजाच्या देशांत येण्याचें खरें कारण सांगितलें.

"माझ्याकडे कित्येक वाघ मोकरीला आहेत. त्यांत कांहीं वाघिणीपण आहेत. तुम्हांला नुकत्याच आलेल्या आहेत त्यांचें दूध काढवून मी तुम्हांला देईन. परंतु वाटेत दूध नासेल म्हणून पन्नास वाघिणींना घेऊन आपण जाऊ या. वाटेत तितकें दूध मिळेल."

फार राजानें त्याच्याशीं आपल्या मुलीचें लग्न करून दिलें.

लग्न झाल्यावर धनंजयनें आपल्या वायकोला राजद्वीपांत येण्याचें खरें कारण सांगितलें. " हिरे द्वीपाच्या एका डोंगरांत सोंपडतात. आमचे सोंपड नोकर ते घेऊन येतात. मी तुम्हांला पाहिजे तितकें हिरे आणवून देतें." असें सांगून पोपटराजाच्या राजकन्येनें एक पोतीं भरून हिरे आणवून दिले. धनंजय ते हिरे घेऊन सपत्नीक स्वदेशी आला. अशातच ते धाकट्या राणीची ती मुक्ति फुकट गेली. कांहीं दिवसांनंतर तिनें पुन्हां

त्याप्रमाणे सपत्नीक वाधिणींना बॅडून स्वदेशी परतला. त्या वाधिणींना पाहून लोक धावतून गेले. धावटी राणी इतकी घाबळून गेली की मरतां मरतां वाचली. वाधिणींचे दूध तिका देण्यांत आले. वैद्यांनी राणीचा रोग बरा झाला असल्याचे सांगितले.

धाकट्या राणीने वैद्यांना बोलावून विचारले—“आतां कायचे? धनंजय मृत्यूच्या तोंडांतून तीनदां वांचून आला. त्याला अशक्य असे काही तरी काम सांगाल की नाही? ते काम त्याला

करतां आले नाही तर राजा त्याच्यावर सांगवेल.”

वैद्य म्हणाले—“राणी सरकारांनी पुन्हां डाकें दुखत असल्याचे सांग करावे. म्हा- राजांना जे सांगावयाचे ते आम्ही पाहून घेऊं.” त्याप्रमाणे राणीने पुन्हां डाकेंदुखीचे सांग केले.

राजाने पुन्हां वैद्यांना बोलावून औषध- पचार सांगितले. “तुम्ही तीनदां तीन प्रकारची औषधे सांगितलीं. तीं औषधे दिलीं. राणीची डोकेदुखी बंद झाली नाही. या खेपेस तुम्ही औषध बरोबर सांगितले नाहीत तर तुम्हांला कैदेत टाकले जाईल.” राजा म्हणाला.

“महाराज! या डोकेदुखीला एक राम- वाण जोषध आहे. परंतु तें करणे अशक्य आहे असें समजून आजवर आम्ही बोललां नाहीं.” वैद्य म्हणाले.

“अशक्य की शक्य ते मी पाहून घेईन. प्रथम औषध काय आहे तें सांगाल की नाही?” राजाने विचारले.

“नवीन, खणलेल्या तळावांत राणी सरकारांनी स्नान केलें तर ही डोकेदुखी कायमची दूर होईल. तो तळाव आपल्या

राजधानीच्या शेजारी पहाण्यासारखा असला पाहिजे व त्यांत मासे असले पाहिजेत. त्याच्या फाटीं मोठमोठे असे पाहिजेत.” वैद्य म्हणाले.

“तळाव खणायलाच एक वर्ष लागणार. मासे वाढायला कमीत कमी दहा वर्षे लागतील. म्हणजे हे अशक्य.” राजा म्हणाला.

“महाराज! आपली महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे एका महिन्याच्या आत औषधोपचार झाला नाही तर राणी सरकारांच्या जिवाला काही बरे वाईट झाले नाही म्हणजे पुरे.” वैद्य म्हणाले.

जेव्हा तिला मेलें व राजा कालजीत पडला. त्याने धनंजयला बोलावून राणीच्या आजाराची गोष्ट सांगितली व म्हणाला—“तुन विचार करून सांग, काय करावे व कसे करावे.”

धनंजय म्हणाला “महाराज, आपण काळजी करू नये. एका महिन्याच्या आत मी कांही तरी उपाय करू.” असे सांगून तो पश्चिमेकडे निघाला. वाटेत कोठे तरी दुकानाचे खणलेला तळाव लावेल असा विचार करून आणि इतर तीन दिवस तो

शेता होता व वाटेत त्याला बरा तळाव लागला होता. म्हणून तो पश्चिमेकडेच निघाला. त्याला वाटेत कोठेच लागला नाही. पण गजराजाचे राज्य लागले. राज- धानीत प्रवेश करतांच त्याला ध्वजस्तंभाला स्तलेला बाण दिसला. त्याने बोलावतांच तो बाण त्याच्या हातांत आला.

गजराजाने त्याचे नांव गांव विचारून त्याच्याशी आपल्या ऐकल्या एका मुलीचे लग्न करून दिले. लग्न झाल्यावर धनंजयने गजराजाच्या देशांत येण्याचे स्वप्न कारण आपल्या बायकोला सांगितले.

“त्यांत काय ! माझ्याकडे कित्येक हत्ती नोकरीला आहेत. त्यांच्याकडून मी काम एका दिवसांत पुरे करून घेईन.” राजकन्या म्हणाली. तिची आज्ञा ऐकून हत्तिणींनी धनंजयच्या गांवी एक तळाव खणून त्यांत पाणी भरले. मोठमोठी झाडे उपाहून त्या तळावाच्या काठी आणून लावली. त्यांनी पुष्कळसे मामे देखील पाण्यांत आणून सोडले.

अशा तऱ्हेने तळाव तयार झाल्यावर धनंजय सपत्नीक स्वदेशी आला तेव्हा त्याला तो तळाव दिसला. राजाला फार आनंद झाला. तो वैद्यांना म्हणाला— “राणीला या तळावांत स्नान तिचा औषधोपचार करावा. या खेपेस तिची डोकेंदुखी थांबली नाही तर तुम्हांला जन्म-ठेप शिक्षा होईल.”

धाकटी राणी आंघोळ तळावावर गेली. परंतु पाण्यांत पाय टाकत ती पाण्यांत बुडाली. पाणी खोल होते. हे तिला माहीत नव्हते. तिला वाटले की आत जाऊं तसे पाणी जास्त खोल होत जाईल. तिचा अंदाज चुकला. दुसऱ्या दिवशी तिचे प्रेत पाण्यावर तरंगत असलेले सर्वांना दिसले.

शोक करू लागला तेव्हा दासींनी वैद्यांच्या साहाय्याने युवराजांचा कावा म्हणून राणीने केलेल्या कार-स्थानाची गोष्ट सांगितली. राजाने वैद्यांना जन्मठेप शिक्षा दिली आणि आपल्या पहिराणीला परत राज्यास्थांत घेऊन आला. त्याने मुलाला राज्याचा एक वाटा दिला व राणी राज्य आपल्या भोव्या मुलाला दिले.

ठिठाकराळ

उजैन नगरी ठिठाकराळ नांवाचा एक विक्षिप्त मनुष्य महात. तो दिवसभर जुगार खेळे. जिकणारे लोक त्याला प्रत्येकी शंभर देत. तेवढ्या फषक्या घेऊन तो बाजारांत जाऊन विकत घेई. जागा मिळेल चमून पोळ्या करून त्या म्मशानांत घेऊन जाई व चितेच्या विस्तवावर त्या पोळ्या शेकून घेऊन महाकालाच्या देवळांत घेऊन जाई. देवासमोर तेवत असलेल्या दिव्यांतले तूप काढून घेऊन ते आपल्या पोळ्यांना लावून घेई. पोळ्या खाऊन तो देवळांतच पडून राही.

एकदां ठिठाकराळ देवळांत लोळत असतां देवळाच्या भिंतीवर कोरलेल्या नृती हाच त्याच्याचा भाम झाला. त्या यक्षाच्या मूर्ती होत्या. त्या मूर्तींना जुगार खेळायला

बोलावे. पुष्कळ फायदा होईल असे त्याला वाटले. तो विचार मनांत घेतांच तो त्या यक्षमूर्तींना म्हणाला—“यक्ष हो ! या खेळायला माझ्याबरोबर जो जिकेल त्याला कोन नगद रुपये द्यावे लागतील.”

यक्षांनी कांहीच उत्तर दिले नाही. जुगार खेळणारांचा एक नियम असतो. खेळणारा पण लावून फासे फेकू लागला की आम्ही खेळत नाही असे म्हटले तर मान्य होते. नाही तर पुढचा मनुष्य वेळत आहे असे मान्य करावे लागते. ठिठाकराळने पण लावून फासे फेकले होते. देवांनी त्याला अडविले नाही. ठिठाकराळ बराच वेळ जुगार खेळत राहिला. त्याने देवांच्या हातचे बरेच मूर्ती होत्या. त्या मूर्तींना जुगार खेळायला सोने जिकले.

तें चामुंडी त्यांना म्हणाली—
“त्याने तुम्हांला खेळायला बोलाविले म्हणजे
सांगा, आम्हांला नाही खेळायचें. म्हणजे
तुमचा खेळाशी कांहीं संबंध येणार नाही.”

रात्री ठिठाकराळने बोलावल्यावर सर्व
यक्षमूर्ती म्हणाल्या—“आम्हांला नाही खेळा-
यचें!” ठिठाकराळचा फंसला. तो
सरळ महाकालाकडे गेला. त्याने त्यालाच
खेळायला बोलावले.

“मी खेळत...” महाकाल
म्हणाला. तेव्हा ठिठाकराळने देवाचे
पाय धरले आणि म्हणाला—“देवा! माझे
माग्य माझ्या विरुद्ध फिरलेले दिसतें आहे.
तुं त्रिलोकाचा भार आपल्या शिरावर
वाहतोस. माझा भार तुला जड वाटू
कायला का!”

“तुला भिण्याचें कांहीं कारण नाही.
तुं येथेंच रहा.” महाकाल म्हणाला. त्या
दिवसापासून ठिठाकराळ तेथेंच राहू लागला.

एके दिवशी रात्री पुरव त्याला म्हणाला—
“हे बघ, कांहीं अप्सरा जाल्या आहेत
महाकाली तीर्थांत स्नानाला. त्यांनीं वस्त्रे
ठेवली आहेत. तीं तुं उचलून
घेऊन जा. त्यांच्यांत कलावती नांवाची एक

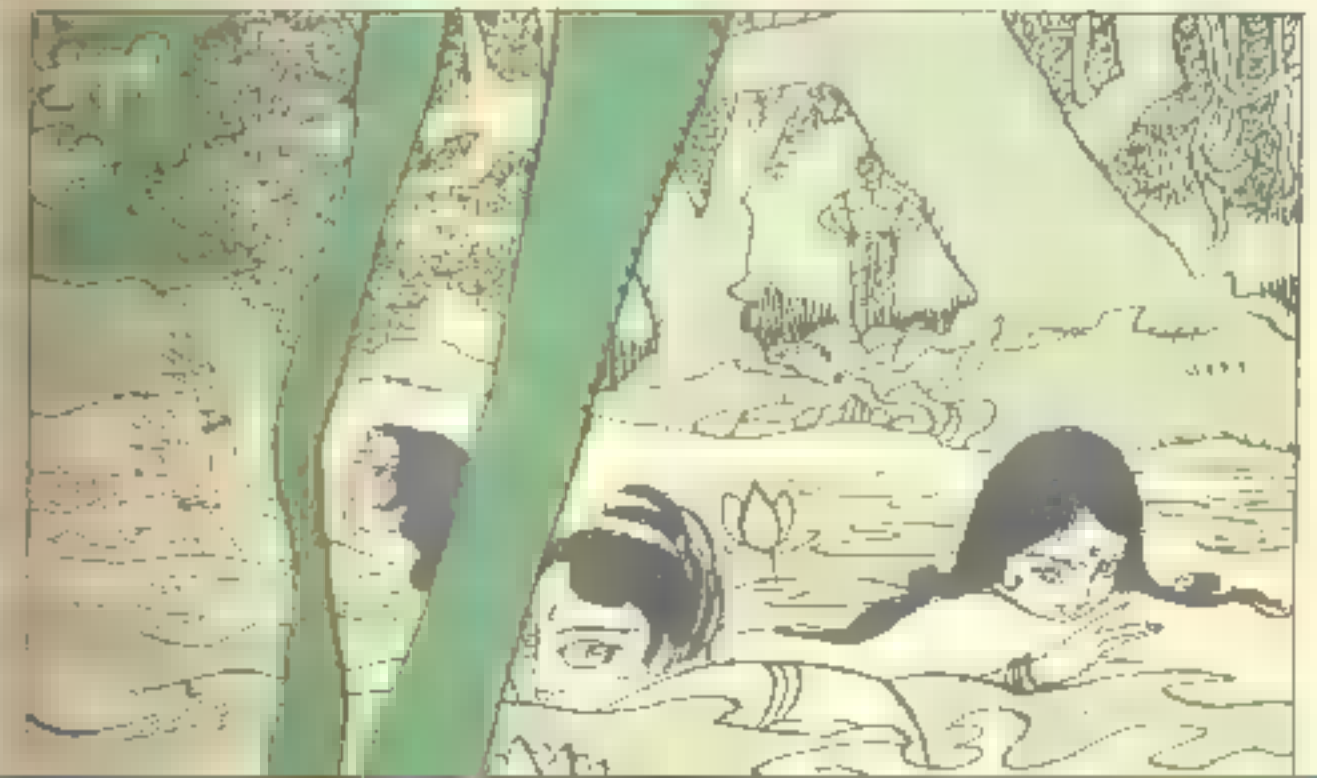
अप्सरा आहे. तिच्याला लक्ष्मी म्हणतात.
तयार होईपर्यंत तूं त्यांचीं वस्त्रे देऊ नकोस.”

ठिठाकराळने त्याप्रमाणें केलें. कलावती
करावला कवूळ होईपर्यंत मी परत
घायला तयार नाही. असें ठिठाकराळने
सांगितल्यावर इतर अप्सरांनीं दिला.
कलावतीला इंद्राचा. श्राप होता. एकदां
ती म्हणाली होती “स्वर्गांत सुखाला तोंटा
नाहीं! तरी मर्त्यलोकांत जें सुख आहे तें

स्वर्गांत दुर्लभ.” त्यावर इंद्राला राग पडला.
त्याने दिला “तुं मर्त्यलोकांतल्या
मनुष्याशी लग्न कर. त्या सुखाला

अनुभव घे.” त्या शपामुळे कलावती
ठिठाकराळशी लग्नाला तयार झाली व
त्याचीशी लग्न केलें. ती दिवसभर स्वर्गांत
वास करी. रात्री मर्त्यलोकांत पतीकडे
येई. एकदां कलावती पतीला
म्हणाली—“इंद्रासमोर रमेचें नृत्य
आहे. तें संपेपर्यंत आम्हां सर्वांना तेथें
रहावें लागेल. म्हणून मी थोडीशी उशिरां
येईन.”

तें नृत्य मलादेखील पहावेंचें वाटत
आहे. तूं मला गुप्तपणें तेथें घेऊन चल.”
मनुष्याशी लग्न कर. त्या सुखाला

शेवटी म्हणाला—“मी जिवलेले सोनें
मला देऊन टाका.” त्याचें उत्तर यक्षांच्या
मूर्तीनीं दिलें नाहीं. जुगारीत
जुगान्याने हारलेली वस्तु दिली नाहीं म्हणजे
त्याला करवतीनें कापून काढावें असा देखील
जुगान्यांचा एक नियम आहे. त्याप्रमाणें
ठिठाकराळने यक्षमूर्तीं चिरून काढण्यासाठीं
करवत घेतली. पाहून पावरून गेले
व ठिठाकराळला त्यांच्याकडून सोनें
मिळणार होतें तें त्यांनीं देऊन टाकलें.

त्यानंतर ठिठाकराळ दर रोज रात्री
जुगार खेळून यक्षमूर्तींकडून सोनें मिळवू

“नको वाई! ते कळले तर पोषांना शिक्षा होईल.” कलावती म्हणाली. तरी त्याने गोडगोड नोखन बरोबर घेऊन जायला तिचे मन बळवून घेतले.

उजाडल्यावर ती स्वर्गलोकी निघाली तेव्हा तिने कानांतल्या फुलांत ठिठाकराळला सूक्ष्मरूपाने लपवून बसविले. ठिठाकराळला बायकोच्या मदतीने इंद्राच्या खास महाळांत प्रवेश मिळाला. इंद्राच्या दरबारांत अप्सरा गाणे म्हणत होत्या व रंभा नाचत होती. नारद व तुंबकू पण तेथे होते. एक वकरी नसलेली दिसली. त्या

वकरीला त्याने उजेन नगरीत पुष्कळदा पाहिले होते. ती इंद्रपुत्रीला कधी वाळी हे त्याला कळले नाही. त्याला वाटले की ती सर्व माया असावी. परंतु ती वकरी देवलोकांतलीच एक देवी होती.

इंद्राची सभा कलावती नवऱ्याला घेऊन मूलोकी परत आली. दुसऱ्या दिवशी ठिठाकराळ याला वकरी उजेन नगरी दिसली. त्याने तिला अडवून विचारले “काळ इंद्राच्या दरबारातूनच नृत्य केले होतेस नाही का? ते नृत्य माझ्यासमोर करून दाखव.

मूर्त्यलोकांतल्या या माणसाला आपले हे गुपित कसे काय कळले! वकरीला त्या गोष्टीचे आश्चर्य वाटले. वकरी त्याच्या आज्ञेप्रमाणे नाचली नाही तेव्हा ठिठाकराळने तिच्या मुस्तुटांत जोराने भडकावली. तिच्या तोंडांतून रक्त वाहू लागले. ती धांवत इंद्राकडे गेली व आपले गान्हाणे निवेदन केले इंद्र कलावतीला बोलावून म्हणाला—“तू मूर्त्यलोकांतून आपल्या नवऱ्याला स्वर्गलोकी नाझ्या परवानगी शिवाय घेऊन आलीस म्हणून तुला मी नागपुरांत नरसिंहाचे जे देऊळ बांधत आहेत

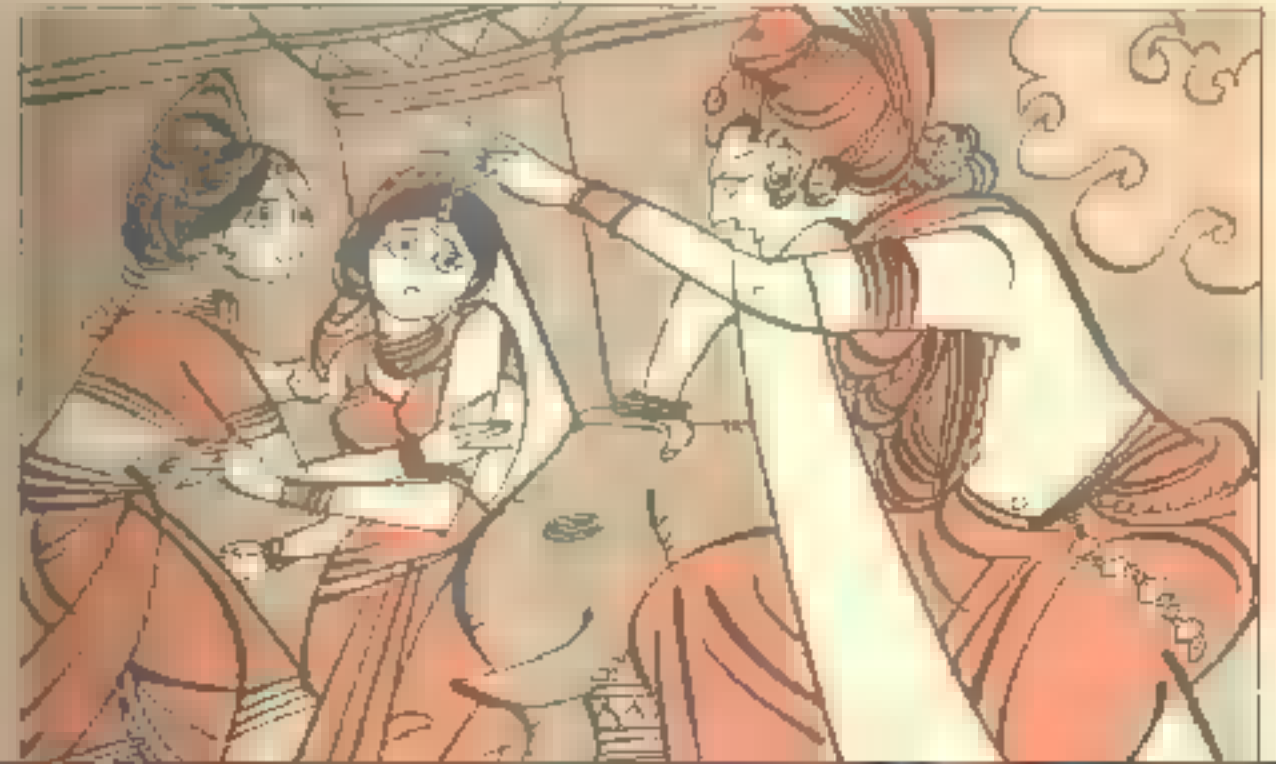
त्याच्या ध्वजस्तंभावर जाऊन रहा अशी शिक्षा देतो.”

कलावती तिची आई अलंबदा दोर्घांनी इंद्राचे पाय घळून भाफी मागितली व तो शाप परत घेण्यास विनंति केली. तेव्हा इंद्र म्हणाला—“मी जो दिला तो परत घेणे मला शक्य नाही. परंतु मी शापमुक्ति कधी होईल सांगून ठेवतो. ते देऊळ पडल्यावर तुला शापमुक्ति मिळेल.”

कलावती आपल्या नवऱ्याकडे गेली मनाशी उरवून त्याने त्यासाठी मुनिवेष इंद्राने दिलेल्या शापाची गोष्ट सांगितली व केला आणि नागपुरास गेला. त्याने तिच्या अंगावर जी दिव्यवस्त्रे व आभूषणे

होती ती पतीला देऊन आपाचे भोगण्यासाठी नागपूरला जाऊन नरसिंहाच्या देवळांतल्या ध्वजस्तंभात शिरून बसली.

ठिठाकराळ पत्नीविद्योगाने फार दुःखी झाला. तो सावधपणे न बागल्यामुळे त्याच्या पत्नीला फट सहन करावे लागले. वाईट वाटले. परंतु दुःख करीत बसण्यांत अर्थ नाही, होईल त्या तऱ्हेने कलावतीला शापमुक्त केले पाहिजे, असे मनारी उरवून त्याने त्यासाठी मुनिवेष केला आणि नागपुरास गेला. त्याने गांवाच्या वेष्टीवर टोकावर रानांत

कलावतीने दिलेल्या रत्नाभूषणांचे चार कलश घडवून ते पुरले. पांचवा मध्यरात्रीच्या सुमारास देवळासमोर पुरला. त्या नंतर नदीकाठी एक आश्रम बांधून तेथे एका शाळाखाली असून तपश्चर्या लागला. गावातील लोक त्याची तपश्चर्या पाहून त्याला एक मोठा तपस्वी मानू लागले. ती बातमी राजाच्या कानावर गेली. राजाने त्याला बोलाविले. परंतु टिठाकराळ राजाच्या भेटीस गेला नाही. तेव्हा राजा स्वतः त्याच्या दर्शनासाठी आला. संध्याकालपर्यंत दोघे बोलत होते. राजधानीकडे निघाला तेव्हा

कोल्हेकुई सुरू झाला. ती एकूण टिठाकराळ हंसला. राजाने हंसण्याचे कारण विचारले तेव्हा तो म्हणाला—“त्याच्याशी तुझा काही संबंध नाही.” परंतु राजाने हंसण्याचे कारण सांगिते अमा आग्रह केला.

“काही नाही. पूर्वेकडे रात्रांत रत्नाभूषणांनी भरलेला एक कलश आहे. या कोल्हेकुईचा अर्थ षडदाच की मी तो उचलून न्यावा. मला भावाकळते.” तपस्वी म्हणाला.

तपस्वी म्हणतो ते सत्य आहे की नाही हे पाहण्यासाठी राजाने त्याला बरोबर

राजवायला सांगितली. टिठाकराळने जागा दाखविली. तेथे कलश सांपडला. टिठाकराळने त्यांतली रत्ने राजाला देऊन राकळ. राजाचा तपस्वी वेधांतल्या टिठाकराळवर विश्वास बसला. टिठाकराळच्या दर्शनास राजा रोज जाऊ लागला. टिठाकराळने एका भागून एक आणखी तीन दिशांना पुरलेले कलश दाखवून स्वयं काढून दिली. राजाच सर्व प्रजा या तपस्वी मुनीच्या सेवेला हजार राहू लागली.

एकदा राजा त्याला देवळांत घेऊन गेला. देवळांत प्रवेश करीत असता एक कावळा ‘काव’ ‘काव’ करू लागला. तपस्वी म्हणाला—“या देवळासमोर देखील रत्नकलश आहे. तो जाऊन काढून घे! असे तो कावळा सांगत आहे.”

राजाने खणून पाहिले तेव्हा त्याला स्वरोस्तरच एक रत्नकलश मिळाला. राजा त्या तपस्वीला आदरपूर्वक देवळांत घालवून घेऊन गेला. ध्वजस्तंभात बसून कलावती तपस्वीवेधांत येत असलेल्या आपल्या पतीला पाहून रडू लागली. ध्वज-

स्तेभाची मूर्ती रडू लागलेली पाहून राजानें तपस्याला विचारलें—“महाराज !

अवभुत पाहातो आहे !”

ठिठाकराळ तोंडावर दुख वाटत असल्याचें सांग करून म्हणाला—“तोंडानें करूं नये तें घडलें आहे. आतां मी काय सांगूं ! तरी घरीं गेल्यावर काय तें सांगेन.” असें सांगून तो राजाबरोबर राजधानींत गेला. तो राजाला म्हणाला—“राजा तूं देऊळ ज्या जागीं बांधलें आहेस ती जागा अशुभ व अपवित्र आहे. तूं ज्या मुहूर्तावर देऊळ बांधायला मुखात केलीस तो मुहूर्त देखील बरोबर नव्हता. म्हणून ही मूर्त तुला पाहून हांती. तुझ्या आयुष्याची दोरी खुंटत आली आहे. परंतु तुला दीर्घायु व्हायचें असेल तर तूं हें देऊळ राहून टाकलें पाहिजेस. दुसऱ्या जागीं बांगला मुहूर्त

पाहून तूं देऊळ बांधावें. त्यांत तुझें हित व प्रजेचें कल्याण आहे.

राजा पावसून गेला. त्यानें दुसऱ्याच दिवशीं देऊळ बाडण्याची आज्ञा केली. नंतर ठिठाकराळनें दाखविलेल्या जागीं व सांगितलेल्या मुहूर्तावर राजानें दुसरें देऊळ बांधलें. त्याचें काम मागलें. ठिठाकराळ आपला कपटी वेच सोडून उज्जैनला परत आला. सापमुक्ति मिळाल्यावर कलावती आपल्या पतीबरोबर इंद्राला नेटायला गेली. तिला पाहून इंद्र चकित झाला. तिला सापमुक्त करण्यासाठीं ठिठाकराळनें जी युक्ति केली त्याचें वर्णन ऐकून इंद्र पोट धरधरून झिजला. त्यानें कलावतीबरोबर स्वर्गलोकां राहण्याची परवानगी दिली. नंतर स्वर्गलोकां इंद्राच्या आज्ञेनें कलावतीचा विवाह ठिठाकराळशीं झाला.

परोपकारी गोपाळ

गोपाळ स्वभावानें उदार होता. त्यानें कात्र व अपात्र हा भेद कधी केला नाहीं. दुःखी कधी, तो कोणी का असेना प्रत्युपकाराची अपेक्षा न ठेवतां तो त्याच्यावर उपकार करीत असे. परोपकार करण्यांत एक मानसिक आनंद मिळत झाला.

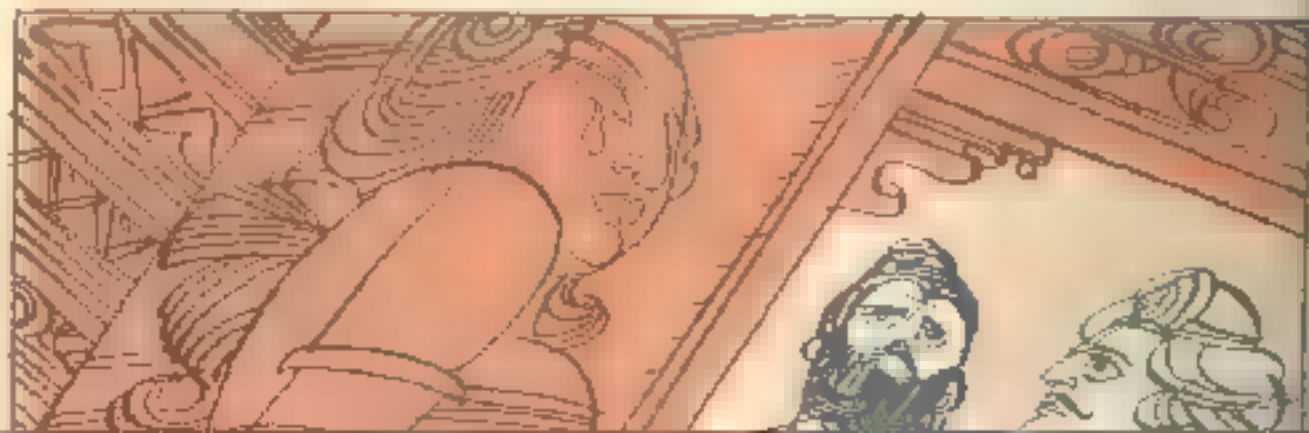
गोपाळच्या गांवाशेजारी नाहरपुर नांवाचें एक गांव होतें. त्या गांवांत सर्वच गरीब होते. मोलमजुरी हा एकच एक धंदा त्यांच्या उदरनिर्वाहाचें साधन होतें. त्यांत लवू नांवाचा एक मजूर होता. गोपाळच्या आदाराचें कीर्ति त्यानें ऐकली होती. मजुरी केव्हाशिवाय गोपाळच्या मदतीनें पोट भरता येईल या आशेनें तो गोपाळकडे गेला. म्हणाला—“मालक ! गरीब आहे

व मुलीचें डोक्यावर आहे. मुलीचें लग्न म्हणजे आईबापांचें दिवाळें हें आपणांस माहीतच आहे. तांदूळ विकत घ्यायला देखील माझ्याकडे पैसे नाहींत. तुम्ही तांदूळ दिलेत तर आयुष्यभर मुलगी आपलें नांव काढील.”

“बरे झालें, तूं पैसे नाहीं मागितलेस. कारण माझ्याकडे या घटकेंस मुलीच पैसे नाहींत. भात आहे तें मी देतो. किती पाहिजे, सांग.” गोपाळनें विचारलें.

“गांवमर जेवायला येणार. निदान एक पोतें तरी नको का ?” लवू म्हणाला.

गोपाळनें त्याला एक पोतें भात दिलें. नवऱ्यामुलीसाठीं म्हणून वोळीझुगडें पण दिलें. म्हणाला—“नवऱ्यामुलीला लक्ष्मीतर्फे म्हणून सांगून दे.”

लखू एक पोतें भात गोपाळच्याच गाडीत आपल्या गांवीं निघून गेला. गाडी त्याने परत पोचती केली.

लखूने बायकोला गोष्ट सांगितली नव्हती. बायकोने अर्थातच त्याला विचारलं— “हं पोतें भात आणि ही चोळीसाठी कोठून आणलीत?”

“परोपकारी गोपाळ म्हणून आहे एक वेडापीर. त्याला मी सांगितलं की मुलीचं आहे. त्याने एक पोतें भात व ही साडीचोळी दिली. आतां दोन महिने नको काळजी करायला.” तो म्हणाला.

“परंतु खरी गोष्ट त्याला कळत नाही. बोमाटा होईल की?” बायकोने त्याला विचारलं.

“पण तो येतो आहे कशाला विचारायला आणि आलाच आणि त्याला कळलंच तरी तो कोणाजवळ हं सोत्तणार देखील नाही.” लखू म्हणाला.

लखूच्या बायकोला पोतें भरून भानापेक्षा ती नवीन साडी जास्त आवडली. दुसऱ्याच दिवशी ती तें कुगडें नेसून आपला मोठेपणा मिरवायला निघाली. तिला कोणी विचारलं की कोठून आणलीस ही साडी की

आमच्या घरी. पाणी पिऊन थोडा वेळ आगम केला माझं फाटकें कुगडें त्यांनी पाहिले असावें. एक साडी बायकोसाठी विकत घेऊन चालले होते तीच साडी ज्यांनी मला देऊन टाकली. नंतर एक पोतें भरून भात पाठवून दिले.” परंतु ज्यांना ज्यांनी तें ऐकलं त्यांना तें खरं वाटलं नाही. कारण गांवकऱ्यांनी लखूला एक पोतें भात गाडीत घेऊन येतांना पाहिलं होतं. गोपाळला आलेला कांणी पाहिले नव्हतं.

ज्या दिवशी लखू गोपाळच्या घरी गेला होता त्या दिवशी त्याने पाटलांच्या घरी काम करण्यासाठी एक दिवसाची मजुरी अगोदरच घेऊन ठेवली होती. परंतु तो कामावर गेला नाही. लखू कामावर कां आला नाही याची चवकशी करण्यासाठी पाटील स्वतः लखू रहात होता त्या बाजूला आले. गांवकऱ्यांनी पाटलांना बंदगी करून येणाऱ्या कारण विचारलं.

लखू कामावर येईन म्हणून सांगून गेला होता. तो आला नाही म्हणून स्वतःच

बनवलीसाठी आले आहे." पाटील म्हणाले. "आता ती काय येतो यमावर? त्याका एक पोतें भरून भात मिळाले आहे ना" गर्दयकरी म्हणाले. त्यांनीं सख्खकडून व त्याच्या बायलीकडून त्याला पोतें भरून भात करीं मिळाले हें देखील सांगितले. पाटील स्वतः सख्खच्या घरी गेले व कामाला न येण्याचे कारण त्यांनीं विचारलें.

"बालक, लव्हेन बरी नाही. मी तरी काय करूं? तुम्ही जी मजुरी दिली आहे तिच्याबद्दल घेऊन करीन केव्हांतरी काम." सख्ख म्हणाला.

"गोपाळकडून एक पोतें भात व बायकोसाठी एक साडी मिळाली आहे नव्हे का तुला? म्हणून प्रकृति बरी नसेल!" पाटीलानीं खोचक रुग्दांन विचारलें.

"गोपाळरावांकडून एक पोतें भात मिळालें हें खरें आहे. नव्हे प्रकृति पण खरेखरच बरी नाही. आपल्याला खरें वाटत नसेल तर तुम्ही दिलेली मजुरी मी परत पावला तयार आहे." सख्ख म्हणाला.

"लव्हेनें आजीनें कांही तरी सुचेशिरी केली आहे असें माग वाटतें. गोपाळकडे जाऊन तबकडी करून पाहिले पाहिजे." एक गांवकरी राठलाका म्हणाला.

दोघे गोपाळ रहात होता त्या गांवीं गेले. ते गोपाळला भेटले व म्हणाले "जहो गोपाळराव! तुम्हाला दान करायचे तर कदा आमची मा नाही. पण पात्र अवाज कांही पहाऊ की नाही? मत्तकी दान करणें ठीक आहे. फक्त एकदां तुम्हांला वाणी प्यावला दिले म्हणून तुम्ही त्याला पोतें भरून भात व त्याच्या बायकोला साडी चोळी दिलीत हें ऐकून आम्ही बह झाले बुवा! जहो, तो आहे आळशी! तुम्ही दिलेले भात महिने दोन महिने त्याला पुरेल.

आहे तो घरी."

गोपाळला तें ऐकून वाटलें. म्हणाला—"मुलीच्या लग्नासाठी म्हणून त्यानें पोतें भरून भात मागितलें. तें मी दिलें व वर नवऱ्यामुलीसाठी एक साडीचोळीपण दिली. हें काय मी वाईट केलें?"

"बरें तर चला आमच्याबरोबर. सपशेल त्यांतें बोलला आहे तो लपाड. म्हणून त्याच्याकडून तुम्ही दिलेले परत मागून घ्या." पाटील म्हणाले. "दिलेले दान परत घेऊं नये. परंतु तुम्ही आहां तर मी येतो थरोवर त्याला विचारतो तूं सोटें कां बोललास? चला." असें सांगून गोपाळ त्यांच्या बरोबर निघाला.

गोपाळला येत असलेला पाहतांच सख्ख त्याचे पाय धरून माफी मागूं लागला.

गोपाळनें सख्खच्या पोत्यांत उरलेलें भात गरीब गांवकऱ्यांना एकेक शेर वांटून दिलें. सख्खची बायको लाजत लाजत साडीची पुन्हा नीट घडी करून घेऊन आली तिनें ती त्याच्यासमोर ठेवली. पण गोपाळ म्हणाला—"ती साडी राहूं आई तुमच्याच-हो तुमच्या नवऱ्यानें घृक केली. त्यांत तुमचा काय दोष? पुन्हां त्यानें असें कधीं करूं नये अशी काळजी घ्या म्हणजे झालें. परंतु त्या मांडलीनें ती साडी घेतली नाहीं. चांगल्या माणसाला फंसविण्याबद्दल गांवभर लोक नांवें ठेवीत होते. म्हणून तिनें ती साडी फाडून गरीब मजूरणांना वांटली म्हणाली—"गोपाळरावांचे नांव काडून त्याची चोळी शिकून घ्या."

त्यानंतर गोपाळला फंसवून कोणाचे हित होणार नाहीं, ही गोष्ट मल्येकाला पटली.

स्वयंसेवक

एक गांवी जगन्नाथ नांवाचा एक गरीब मनुष्य रहात असे. पंगु त्याच्या मुलीच्या भाग्याने त्याला जांबई नांगला भीमल मिळाला.

मुत्तरी पहिल्या बालकपणासाठी म्हणून पत्तेरी जाळी. तिचा मुलगा झाला. ती अनेकांची बातमी जगन्नाथाने जांबईकड कळविली. बरशाला येथे उरून नाही पण दोन महिन्यांनी मुलाला व त्याच्या आईला जाणव्यासाठी येतां असे जावयाने कळविले. त्याप्रमाणे चालून निव्व्यापूरी जावयांनी एवढा धाडले.

जांबई येणार म्हणून सर्वांना आनंद झाला. पण जांबईचा आदरसत्कार नीट झाला पाहिजे म्हणून जगन्नाथ काळजीत कोणी पाहणार नाही असा तय्यारी पडला. घरची गरीबी सांडून रहाली राहाला.

पाहिजे व स्वयंपन्न नास्त होतं कामा नवे. जांबई बापूंच्या सेवेला एक नोकर ठेवला नाही तर बरे दिमणार नाही. म्हणून निदान एक दोन दिवस तरी एक नोकर ठेवलाच पाहिजे. नवरात्राकडेने गरमराशी का गोडीका बरान वेळ लवतच बाळ होणे. काम कराने हे त्यांना कळतेना. परबाहेरून एक भिकारी त्याचे बोलणे ऐकत होता. त्याला पकानांचा स्वयं वासपण आला. त्याने नशीब उघडले होते त्या दिवशी.

ते सरळ गांवांतल्या विहिरीवर गेला. तेथे हात पाय धुवून त्याने तेथे कोणाचे तरी कपडे होते ते उचलून अगान घालले व जगन्नाथच्या माहेराची भितीला ऐकून कोणी पाहणार नाही असा तय्यारी पडला.

उभी राहली. जगन्नाथ व त्याची बायको बाहेर येण्यापूर्वीच भिकार्याने पुढे येऊन गाडीवले सामान बाहेर काढून घात आणून ठेवले आणि जांबई बापूंच्या मार्गे जाऊन वचारासाठी उभा राहाला.

गाडीचा आवाज ऐकून जगन्नाथ बाहेर आला. जांबई बापूंना भेटण्याच्या गर्दीत त्याला एक मनुष्य त्याचे सामान घेऊन परतून जात असलेला दिसला. त्याला वाटले की जांबई बापूंच्या घरावर कोणी नोकर आला असावा. जांबई बापूंना वाटले की

सासुरवाडचाच तो नोकर असावा. कोणी त्याच्याविषयी काही बोलले नाही. सासू-सासऱ्याने जांबई बापूंची बरदास्त ठेवण्यात कोणतीही उणीव राहू दिली नाही. जांबई बापूंचेवर त्यांच्या नोकराचा पण आदर सत्कार खूप झाला. जांबई बापू आत जेवायला बसले तर नोकराला बाहेर पडवीत त्यांच्याच बरोबर जेवायला वाढले. आग्रह कर करून सर्व पदार्थ व पंच पकाने वाढली.

जेवण झाल्यावर जगन्नाथाने जांबईला धातार जांडी दिली. सासूने लाजू जिल्ल्या

भरून एक करंडीच दिली. नोकऱ्याचा पण एका करंडी देत म्हणाली—“आपल्या मुलांना दे हो बाबा!”

जगन्नाथ बायकोला व मुलाला घेऊन दुसऱ्या दिवशी निघाला. तो भिकारीच गाडी ठरवून घेऊन आला व त्याने गाडीत सर्व सामान ठेवले. जावई बागू शेवटी गाडीत बसले. बसतांना त्यांनी सासुर-बाहेरचा नोकर समजून बक्षिस म्हणून भिकार्याच्या हातांत एक [redacted] ठेवला. भिकार्याने नमस्कार करून रुपया स्वीकारून टाकला.

[redacted] मिळून गेली. पण नोकर काही गाडीत बसला नाही. हे पाहून बायकोने नवऱ्याला विचारले—“हे काय! पण तो नोकर का नाही आला! त्याला तुम्ही वैसे देऊन पाठविलाने तो कोठे!”

“तो दुसऱ्या भाहेरचा नोकर आहे, असे मला वाटते” नवरा म्हणाला.

बायको म्हणाली—“इश्या! तो नोकर आपला आहे असे आम्हां सर्वांना वाटते.” दोघे परस्परान्या त्या नमस्कार चुकीकडक रूप हसले.

गाडी निघून गेल्यावर जगन्नाथच्या बायकोने नवऱ्याला विचारले “तो नोकर त्याच्याबरोबर गेला नाही वाटते. काण्सी कोठे निघाला आहे! हा त्याचा नोकर नाही [redacted] काय!”

“तर मग हा कोण होता!” त्याने नोकर ठेवला म्हणून व तो जावईबागूचा पण नोकर नव्हता. असाच कोणी उदास-टण्टण होता तर त्याला काय आपण एकदा मान तिला! दोघे नवरा बायको बळकळी वरांत गेली.

युद्धकांड

त्रिभीषणाने अयोध्येला पोहोचून विष्यासार्थ [redacted] पुष्पक विमान दाखविले. रावणाचे विमान आणि ते सुद्धा कुवेराकडून [redacted]. मग त्याची शोभा फार वर्णाची. सोन्याच्या काढणात बसविलेल्या नवरत्नांना [redacted] होले नुसते. त्यांत त्यावर सूर्य किरणे [redacted] विचारावयालाच नको. असे ते विमान आज्याचे रामाला सांगून त्रिभीषणाने दंत जोडून विचारले—“अणन्दी काय आज्ञा आहे?”

“अरे ह्या वानरांनी एवढे कष्ट केले आहेत त्यांना संतुष्ट करून आपली कीर्ति वाढव.” असे सांगून त्याने सुग्रीव, अंगद,

वगैरेंना निरोप घेतला. सुग्रीवादि वानरांनी अयोध्येला येण्याची इच्छा दर्शविल्यावरून रामाने सर्वानाच अयोध्येस येण्याचे निमंत्रण दिले. त्या सर्वांना आपल्याबरोबर विमानांत बसवून निघाला.

अशा तऱ्हेने श्रीराम, लक्ष्मण, सीता आणि इतर वानर मंडळी अयोध्येस निघाली.

आकाशातून जात असता वाटेत कोठे युद्ध झाले, कोठे कोणता राक्षस मारला, कोठे मनु बांधला, कोठे शिवपूजा केली वगैरे स्थाने रामाने सीतेला दाखविली. त्रिभीषणाची त्याच्याशी भेट झाली ती जागा देखील तिला दाखविली.

विनिवेद्यमान विमान गमले. यमनां रामाने सप्रीवाची व त्याची भेट कशी आली व त्याच्याशी कशी मैत्री झाली. ही सांगून वानर सैन्याने दास्यविलेल्या शीर्यर्षि वर्णित केले. त्यावर सीतेने तारा व इतर वानर स्त्रियांचा पण अयोध्येला न्यावे अशी विनंती केली. म्हणून रामाच्या आज्ञेने तेथे विमान उतरविण्यांत आले.

कुप्रीवाने आपल्या अंतःपुरांत जाऊन ताराला सीतेची इच्छा कळविली. थोड्याच वेळांत सर्व वानर स्त्रिया विमानांत बसल्या आणि विमान आकाशांत उडाले. सीतेच्या

कृपने त्यांना पुष्कट विमानांवर अवलंबून भाग्य झाले. त्यांनी मनांतल्या नतान मतिने तार आभार मानले.

विमान उतर दिशेच्या गेलाने उतर गेले. रामाने सीतेला कप्यमूक प्रवेन दास्यविला आणि म्हणाला—“येथेच सुधीवाचा प्रथम भेट झाली. व येथेच तुझे दास्य पाटायला मिळाले.” त्यानंतर शयरी निघली ती जागा व पाटायचे रावणाकरोपर येथे पुढे जावे होते ती रामाने दास्यविली. एवढ्यात तेथे रामलक्ष्मण व सीता आले. माझा राजाच तो राम स्वयंवर दिवस होता. ने राहताच त्यांना वेळीच सीते आगमन झाले व त्यांना नवे वस्त्रे दिली.

थोड्याच वेळांत दुसरा अयोध्या विमान आली. व सर्व वानर व राजस कुतूहलाने तिकडे पाहू लागले. परंतु रामाने विमान भरद्वाज मुनींच्या आश्रमावळ उतरविले. आश्रमाने जाऊन रामाने भरद्वाज मुनींवर वंदन केले आणि अयोध्येला कुतूहलाने जाणून घेतले. व मुनींच्या आश्रमावळी तो एक दिवस तेथे राहिला.

त्याने मास्तीला ओलावून पुढे जाण्यास सांगितले. म्हणाला “तु पुढे हो. जातांना

गोरे व भुवनेश्वरी गुड निपादाला भेटून आमची कुशलवार्ता. तो माझा अगदी जिवला सखा आहे. तुला अयोध्येतील सर्व वर्तमान सांगेल. नंतर अयोध्येला जा आणि आम्ही येत असल्याची बातमी भरताला दे. राजा आहे त्याला कळव. सर्व वृत्त सांगतांना त्याच्या वेढ्यावर उतरणारे भाव निरखून पाह. कारण इतके दिवस राज्य चल्यावर एकाग्रणी ते मुख मनावतांना त्याला दुसरे होणे साहजिक आहे. ओलातांना त्याला राज्य फलण्याची इच्छा आहे का! हे ओलावून आणि समजून दे आणि जर तेथे तुला वाटले तर आम्ही अयोध्येत पोहोचल्या पूर्वी तुं येऊन आम्हांला भेट. हो, आम्ही चैत्र शुद्ध पंचमीला निघालीं होतो. आज चैत्र शुद्ध चतुर्थी आहे आज चौदा वा पूर्ण होतील.”

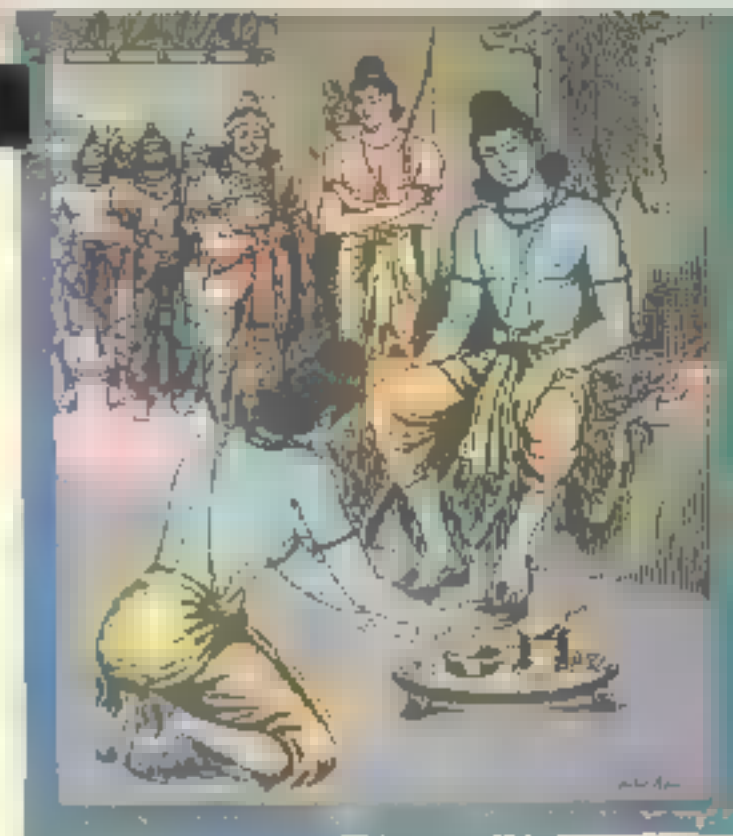
रामाची आज्ञा होतांच मास्तीने आकाशांत उड्याण केले आणि गंगा यमुना संगम ओलांडून भृंगवेरपुरास गेला. तेथे मनुष्य तार करून मुद्दाची भेट घेतली. रामाच्या आगमनाची शुभ बातः सांगितली आणि म्हणाला—“उद्यां पाहाटेस राम

भारतज आश्रमांतून निघणार आहेत.” हे ऐकून निपादाला तार आनंद झाला.

मास्ती निपादाचा निरोप घेऊन निघाला तो पुन्हा आकाशमार्गे गंदीआभाच्या वेडीवर येऊन उतरला. पुन्हा त्याने मनुष्यरूप घेतले व भरताच्या मेढीस निघाला.

भरत नदीआमोत एका आश्रमांत लपल्याप्रमाणे राहात होता. एक एक दिवस मोजीत तो रामाच्या येण्याची वाट पाहत होता. कांहीं दिवसांपासून चौदा वर्षे पूर्ण होत आली तरी अजून रामाच्या येण्याची कांहीच कळी वार्ता नाही, म्हणून

तरी कांढा खुली आणि निराशसा होत चालला होता.

बौदावर्षे पूर्ण होण्याच्या दिवशी भरत कारच चिता करीत बसला असतां हनुमान मनुष्यरूपांत येऊन म्हणाला—“महाराज, एक शुभसंदेश आणला आहे. रामाने रावणाचा वध केला आणि आतां सीता, लक्ष्मण आणि दुसरे निकडील पराक्रमी वीर यांना परेवर नेऊन इकडे येत आहे.”

ते ऐकून आनंतातिरेकाने भरत क्षणभर मुचिछन्न झाला. सावध होतांच त्याने मारुतीला एकदम मिठी मारली आणि

म्हणाला—“खाच चुभ घेईवी मी इतके दिवस वाट पाहत होतो. ही बातमी आणणारा तूं स्वरोत्तर देव नाणूसच आहेस. ह्यासाठी मी तुला एक लाभ गाई, शंभर गाई आणि सोळा सुंदरकन्या वक्षीस देतो.”

त्यानंतर दोघे रान वेळ चालत होते. मारुतीने रामाविषयी सर्व सुखदुःखाची माहिती भरताला सांगितली. अनेक शकाः संवत्सरा तोड देऊन राम आतां निश्चिंत्तपणे परत येत असल्याचे ऐकून फार वरें वाटले. त्याने शोकानून भाषा केली. म्हणाला—उयां श्रीराम येत आहे. त्याच्या स्वागतासाठी सर्व नगरी सुशोभित कर. नंदीग्राम ते अयोध्या मार्ग स्वच्छ झाडून अन् मडा घालून फुलांची रांगोळी काढव.

भरताच्या आदेशांमाणे शत्रुघ्नाने सर्व तयारी केली. रान येणार ही बातमी कळतांच सर्व स्त्रीपुरुष मोठ्या धाडामाटाने त्याचे स्वागत करण्यासाठी नंदीग्रामाकडे जाऊ लागलां. कांसल्या, कैकेयी वगैरे दशरथ राजाच्या सर्व वायका पाहल्यानून वसून नंदीग्रामाला गेल्या.

सर्वांच्या उद्दे भरत रामाच्या स्वागताः साठीं वेशीवर जाऊन उभा होता. वराच वेळ झाला तरी राम येण्याचे कांढां चिन्ह दिसेना. तेव्हां भरताला वाटले की त्या ब्राह्मणाने सोरें सांगून माझी फसवणूक केली आहे.

परंतु त्याचवेळी पुष्पक विमान दिवने. पाहतां पाहतां ते जमीनीवर उतरले देखील. यांतच जाऊन भरताने रामाचे धरले. त्याचगेथर रामाने त्याला मिठी मारली. नंतर त्याने मनुष्य रूपांत असलेल्या या सर्व बाजगते स्वागत केले. तो सुग्रीवाला म्हणाला “आजपर्यंत आम्ही चौघे भाऊ होतो. आजपासून आपण षष्ठ तण झालो. मूं आम्हांला अगदी भावा प्रमाणेंच आहोस.”

रामाने मातांजा, वसिष्ठ गुरूला व सर्वोता नमस्कार केला. सीतेने पण वसिष्ठादिक मुत्तान व कौसल्यादिक साधवास नमस्कार केला.

सर्वे मंडळी उतरल्यावर रामाने पुष्पक विमान कुबेराकडे पाठवून दिले.

इकड्यांत भरत हातांत रामाच्या पादुका घेऊन आला. रामा. केवळ तुझी आज्ञा म्हणून मी हे तुझे राज्य संगळले. आईचा शब्द स्वरा करण्यासाठी चौदा वर्षे वनांत

राहून तुला कष्ट सोसावे लागले त्या- भदक धाईट वाटले. पण आतां सुखरूप परत आलेल्या पाहून फार फार आनंद वाटला. इतके दिवस तुझी ठेव म्हणून संगळलेले हे राज्य तुझ्या स्वाधीन करवांना मला वन्यता वाटते.” असे सांगून भरताने त्या पादुका रामासमोर आणून ठेवल्या व रामाला पावांन घालून घ्यायला विनंती केली.

नंतर सर्वांनी मंगलस्नाने केली गंध लेपचिले. रामाने रेशमीवस्त्रे परिधान केली. सोन्यामोठ्याचे अलंकार घातले व रजांत वसून अयोध्येस जाण्यास सिद्ध झाला.

शत्रुघ्न, लक्ष्मण, विभीषण त्यांच्यावर लव चाभर चालले होते. भारत सारथी झाला. सुभीत शत्रुघ्न नावाच्या हत्तीवर बसून रामाबरोबर चालला होता.

स्त्रियांना सोबिला मंगळमान घाटून अलंकार बदवून निला. डोलीत हत्तर स्त्रियांरोबर असो येत होते.

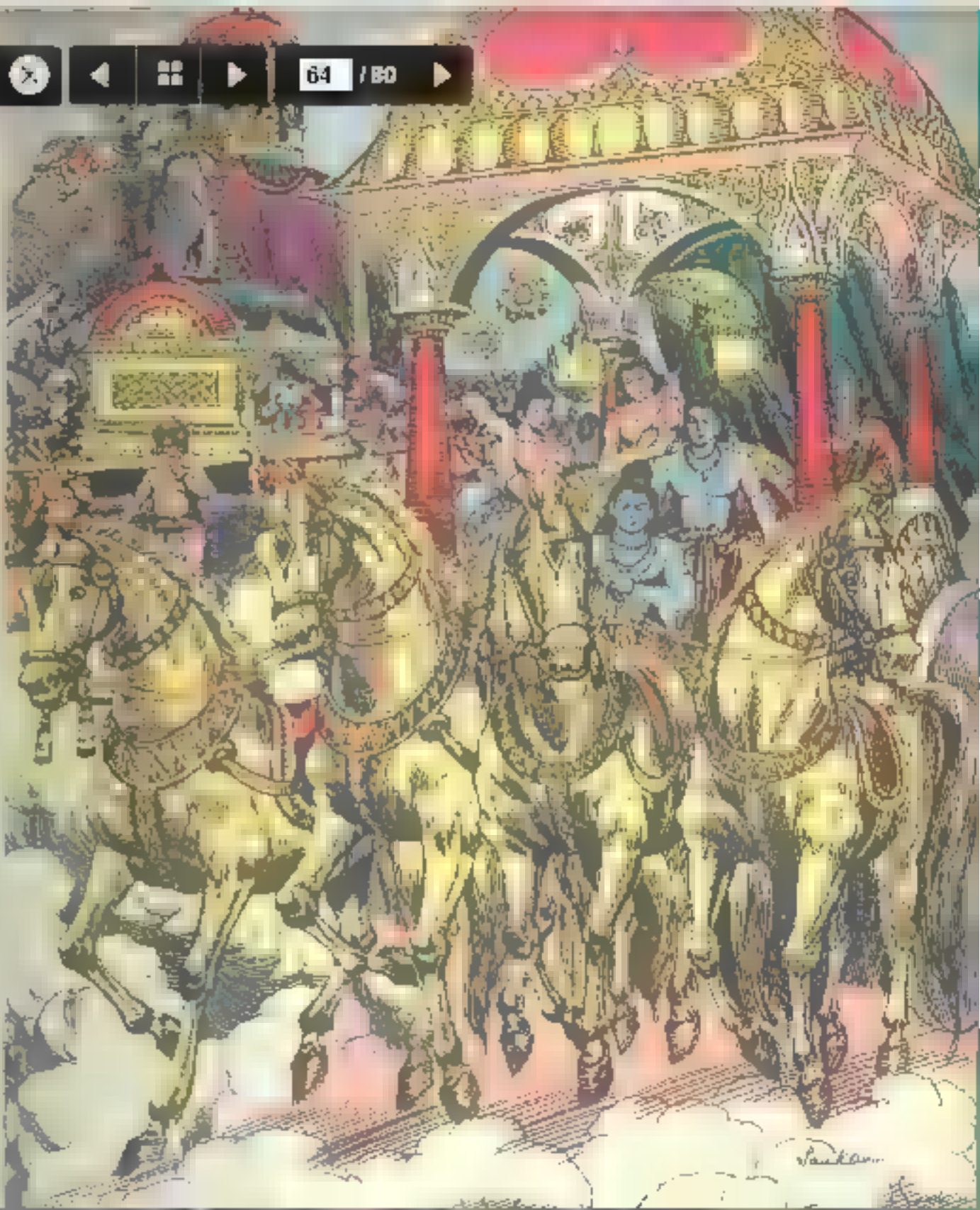
नगरस्थाचा मंत्रा बगिच पुढे तयारी करण्यासाठी गेला होता. त्याने राम-राज्याभिषेकाची सर्व तयारी केली.

एवढ्यांत रामाचा रथ दिशू लागला. प्रजेने आपापल्या घरावर गुड्या उभारल्या. सैन्याने

शंत गतीने करून रामाचे स्वागत केले. लोकांचे भोवत्या घेते राम दरीनासठी मागावर हुनफा पकड जाते. रामाचा रथ बाजत गाजत दुसऱ्या राज्याच्या नगरात शिरला. रमाने स्वागत करून दक्षिण वयम भरनाला आज्ञा केली की गुड्यावर महाप्रवाची जम घ्याव्या कर.

सुभीताने आपल्या शिरतांच जावून. हनुमान, वारादत्ता आणि यांना बोलावून आज्ञा केली की कक्षेकाने पकड दिला जाऊन वर दिशांकडील समुद्राचे पाणी उज्जडावयाच्या बरोबर घेऊन यावे. कारण दुसरे दिवशीच रामाचा राज्याभिषेक व्हावयाचा होता. त्यासाठी ते पाणी पाहिजे होते. सुभीताच्या आज्ञेनुसार तेथे सैन्याच्या वेकन गेले आणि वाहारेच्या पाणी वेकून आले.

दुसरा दिवस उवाडताने रामाचा व सोबिला मंगळमान घाटून शिरा वस्त्रे घेऊन गेला. नंतर चंदन अंगजात देव आहून स्वयंघन अलंकार घालावयास दिले. रतर त्यांना मुवर्ण सिंहासनावर बसविले. ती दोघे सिंहासनासूद्ध दोनांच शशिष्ट वामदेव,

जायाली, काश्यप, कात्यायन सुयज्ञ, मौतम, विजय आदि आठ महर्षांनी मंत्र शोधांत रामाचा अभिषेक केला. त्यानंतर ब्राह्मण, मंत्रि, सेनापति वगैरे मुख्य लोकांनी त्यांच्यावर अभिषेक करून त्यांना वंदन केले. अशा तऱ्हेने रामाचा राज्याभिषेक उत्तम तऱ्हेने पार पडला.

धावेळी देवेन्द्राने रामासाठी उपहार म्हणून शतकमल सुवर्ण हार वायुदेवाच्या हाती पाठविला.

रामाने ब्राह्मणांना सवलत घेऊ, घाडे, सुवर्ण मुद्रा वगैरे दान केले. पौर जनांना वक्षायूषण देऊन भूषविले. सुग्रीवाचा एक दिव्य कांचनमाला देऊन आदर केला. वानरांनाही कांही उपहार देण्यांत आले.

नंतर रामाने सीतेला एक मोल्याची माल देऊन म्हटले "त्याने आपल्या मेवेने

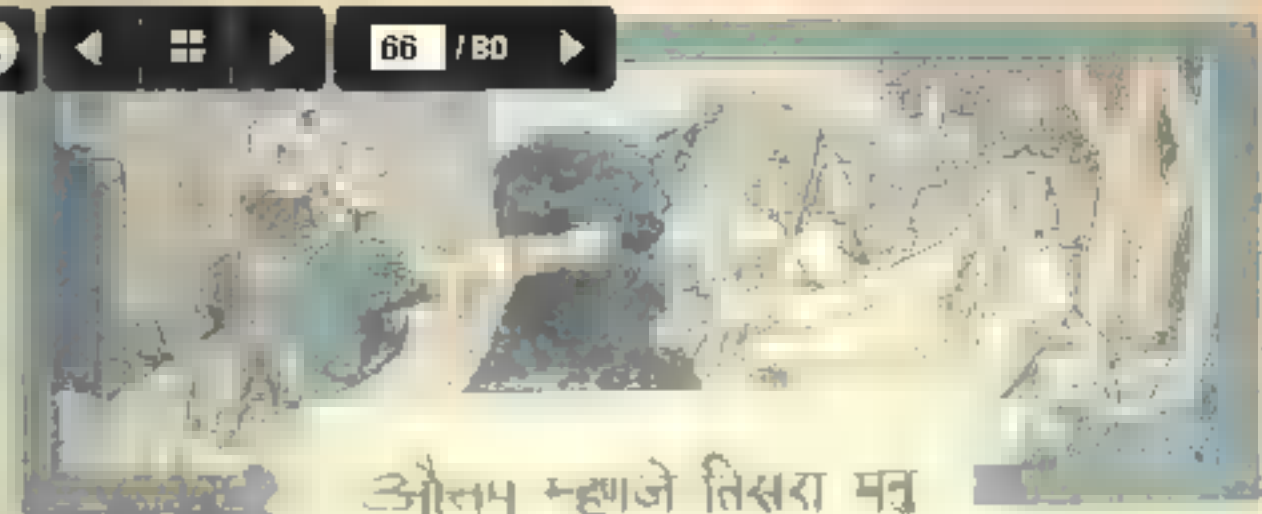
तुला संतुष्ट केले त्याला ही माल दे." अर्थातच सीतेने ती मास्तीला दिली आणि त्यानेही ती माल मोक्या आदराने गळ्यांत घातली.

विभीषणाकडि यथोचित उपहार देऊन रामाने त्याला निरोप दिला.

राज्याभिषेकाचा सोहळा समाप्त होताच सर्व किष्किवेली निघून गेले. विभीषण लंकेला गेला.

रामाने आपल्या राज्याचा अर्धा भाग लक्ष्मणावर टाकला भरताला युवराज केले. रामाने एकंदर शंभर अधिभेध वज्र केले.

रामाच्या राज्यांत कोणालाहि दुःख नव्हते, दुष्काळ नव्हता, अपमृत्यूहि नव्हता. त्याची कारकीर्द आदर्श होती म्हणूनच चांगल्या राज्यकारभारास 'राम-राज्य' म्हणतात. [युद्धकाण्ड समाप्त]

औत्तम म्हणजे तिसरा मनु

सूर्यवंशातील उत्तमपाद राजाला दोन बायका होत्या. सुनीती आणि मुरुति उत्तमपाद राजाचे सूर्याचा एकमात्र उत्तम या लाच मिळाले. कारण सुनीतीचा मुलगा ध्रुव परांतून निवून गेला होता आणि उत्तम लाडक्या बायकोचा मुलगा राजाचाहि लडका होता. बहुला व्रज्याची मुलगी. त्या तिच्यावर मुग्ध तिच्याशी त्याने प्रेम केले. त्याच्याच उत्तमावर प्रेम नव्हते. त्याच्या बायका हीन स्थितीत राहतात असे.

एक दिवस राजा उत्तम आपल्या काही मजकुरां मित्रांच्याबरोबर नगरात करीत बसला होता. बहुला नेथेच होती. त्याने मद्याचा प्याला तिच्यापुढे केला. परंतु तिने त्याचा अड्हेर केला. आपल्या मित्रांच्या समोर झालेला हा अपमान राजाला

त्याने तिला वनवारा दिला. गोष्टीचे बहुलेला काढीनाम दुःख शाले नाही. राजाला मात्र फार वाईट वाटले. कारण तिच्यावर फार प्रेम होत.

स्थितीत काढी दिवस गेले. एक दिवस सुशर्मा नांवाचा आक्रमण राजाच्या दरबारांत म्हणाला-"राज, माझ्या बायकोला कोणरी तरी पळवून नेले आहे. तू तिला शोधून आणून दे."

"तुझ्या बायकोला मी ओळखत नाही आणि तिला नेणारालाहि मी ओळखत नाही." राजा म्हणाला.

"तुसने ओळखत नाही आणि माहीत नाही म्हणून मागणार नाही. आमच्या कष्ट निवारणाची सर्व जबाबदारी तुझ्यावरच आहे." सुशर्मा म्हणाला.

“तुझी बायको कशी काय आहे? केवढी आहे? कांहीं सांगशील तरी!” राजानें विचारलें.

“ती होय! पिचक्या डोळ्यांची, गाल-फडें बसलेली, डेंगणी, काळी सांवळी अशी आहे. आणि साधी भोळी नाही, मोठी बस्ताद पाताळवंत्री आहे.” सुशर्मानें आपल्या बाय-कोचें वर्णन केलें. राजा हसून म्हणाला-
“अरे, बरं झालं पीडा गेली म्हणून स्वस्थ झाले! फारच वाढलं तर दुसरं करा.”

“असो काय बोलतोस राजा! अरे! पति संततीच्या रूपानें पत्नीच्या गर्भातून

किती तरी बाले जन्म घेऊ शकतात. पत्नीचें रक्षण झाले तर फार संकट उत्पन्न येतात. म्हणून पत्नी कशीहि असली तरी तिचें रक्षण करणें हा धर्म आहे. शिवाय देवा बाबणांसमोर अमीला साक्ष ठेवून जिच्याशी लग्न केलें तिला सोडून दुसरें लग्न कर म्हणतोस, ‘शान्तं पापम्’, तो अभर्म आहे. तू माझ्या बायकोला सोडून भाण, तिच्या विणा माझी सर्व हव्यकर्म थांबली आहेत.”

सुशर्माच्या आग्रहावरून राजा निघाला. गांवोगांव हिंडतां तो एका मुनीच्या आश्रमांत आला. मुनीनें राजाच्या

स्वागतासाठी शिष्यास अर्ध्या आणण्यास सांगितलें. पण शिष्यानें गुरूला पुन्हां विचारलें. त्याबरोबर मुनीला आठवण होऊन तो राजाला म्हणाला-“राजा एक पक्षपर्यंत जरी कर्मांत खंड पडला तरी तो अमृद्ध्य, जातो आणि तूं तर एका वर्षापासून बायकोला सोडून दिले आहेस.”

ते ऐकून राजा धावून त्यानें सुशर्माच्या बायकोविषयी विचारलें. अंतरहट्टीनें पाहून मुनि म्हणाले-
“बलाक नांवाचा राक्षस सुशर्माच्या बाय-कोला पळवून घेऊन गेला आहे आणि त्यानें पोहोचती करतो.”

तिला कुसपलावता नांवाच्या वनांत ठेवून दिलें आहे. तूं तिला सुशर्माकडे नेऊन पोहोचती कर.”

राजा बलाक राक्षसाकडे गेला आणि सुशर्माची बायकोला पळवून आणण्यानें कारण त्यानें राक्षसाला विचारलें.

बलाक म्हणाला-“हा कर्मठ ब्राह्मण प्रत्येक यज्ञांत आमची निंदा करीतो. त्याचें हें भंग व्हावें म्हणून आम्ही तिला पळवून आणली आहे. तूं मागत असशील तर आम्हां तिला तिच्या थरी पोहोचती करतो.”

तिच्या पोटाचिती करण्यास सांगून राजा मुनीकडे गेला व म्हणाला "बायकोच्या सोडणे पाप आहे हे त्या बलावाने निराक्या नव्हेंने सांगितले. माझी बायको काढे आहे मला सांगा."

"तुझी बायको पाताळात नागलीक्यात आहे. कधीतरी नोंवाळ्या नागाचे विचारावर प्रेम बसले आणि तो तिच्या पळवून घेऊन गेला. परंतु त्या नागाची मुलगी नंदा हिच्या बहूकाने तिची सावत्र आई वाने ती पसंत नसल्याने ती मुलगी तिचे व्हा कामापासून करीत आहे."

मुनीचा निरोप घेऊन राजा आपल्या राजधानीत गेला. तेथे सुशर्मा दंपति नंदाने असलेली त्याला आपल्या बायकोची शाली. तो पुन्हा बलाकाकडे गेला व बलाकाने

तबळ बिनती केले. बलाक राजास राजाच्या शिंदेली मात वेळी बहुतेक पातळ्यांतून सोडवून देऊन गेला.

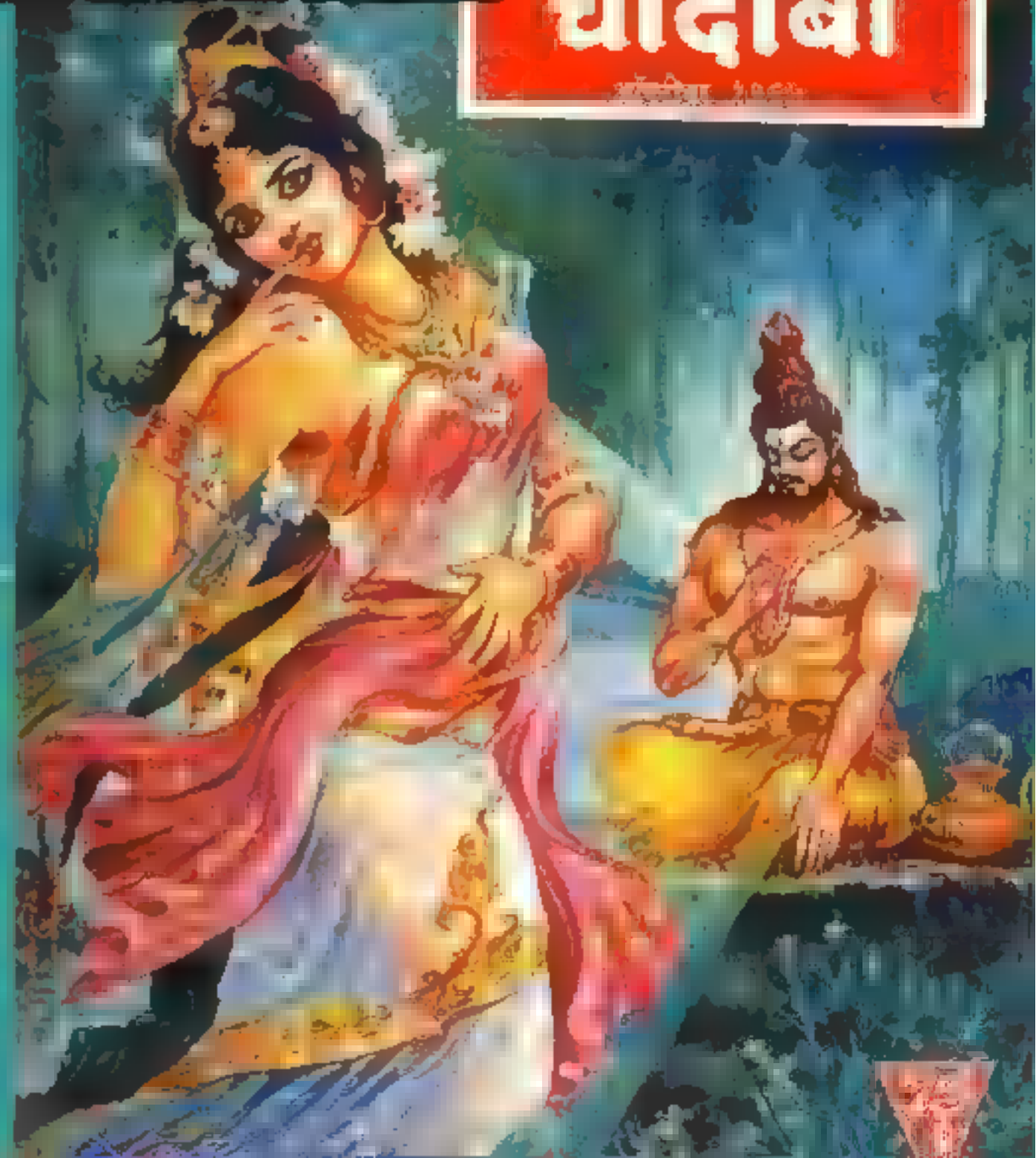
सुशर्माले 'निव्विन्द' नावाचा वज्र सात वेळां कळवून बहूलेच्या मनांतील पतिविषयीचे किंत्विप दूर केले. तेव्हा पासून ती परिवार परिचर्याने प्रेम करू लागली.

आपल्या मुलीमुळे कधीतरी नंदाने लक्ष कळवून घेतले. नाटी म्हणून रागाने त्याने तिला मुका टाकले. परंतु राजाने तत्परचत यज्ञ करून तिला पुन्हा बाय देवविली. नंदाने संतोषून स्वाम्या प्रार्थनाची आशीर्वाद दिला. प्रभूने राजाकडे खरोखरच एक शाली हो निरुपम मनु म्हणून प्रसिद्ध झाला. त्याच पुत्राचे उत्तम होतें.

हे घड्याळ निव्विन्दच्या राजधानी वने ७० शहरां आहे. त्याच्या दारावरची कलान 'हायल' महिना ६ दिवस दाखविते. त्याच्या उजवाकडील घरावर अन्वळ व कांबडे भेळतात. घड्याळाच्या वरच्या कुन्नावरून मनुष्याकृती बाहुल्या प्रेता वाजवितात. तेच ठोक होते.

चांदोबा

भारताचा इतिहास

Fullscreen

127

×

◀

⌂

▶

16

/84

▶

१६३७ मध्ये जहांगीर बादशाह मरण पावला तेव्हा त्याचा मुलगा शाहजहान बख्तनमध्ये होता. त्याचे दोघे मोठे भाऊ खुसरो व परचेज तोंपर्यंत मरण पावले होते. घाबटा भाऊ शहरबार याने आपली सासू नुजहान हिच्या सांगण्यावरून काहोरहून स्वतः बादशाह असल्याचे जाहीर केले. त्यावेळी शाहजहानची बायको मुमताजमहाल हिचे बडील आसफखान याने आपल्या जांबयाला पुष्कळ मदत केली. त्याने त्याला उत्तरेकडे येण्यास कळविले व ती येईपर्यंत खुसरोचा शुक्रा दाबरबख्त भाऊ गादीवर बसविले. नंतर त्याने प्रमुख अमीर उपराबांना आपल्या बाजूला वळवून घेतले. त्यांच्या मदतीने त्याने शहरबारच्या विरुद्ध काहोरवर स्वारी केली. युद्धांत त्याचा पराभव करून त्याने त्याचे डोळे काढून टाकले.

शाहजहान ककरच दिल्लीला पोचला. फेब्रुवारी १६२८ मध्ये त्याने बादशाह म्हणून जाहीर केले. नंतर बार्देत जो फोणी आला त्या सर्वांचा कांटा त्याने दूर केला. परिस्थिती त्याला हवी नव्हती होती. आसफखानाने त्याला मदत केली होती. म्हणून तो त्याचा मुख्य मंत्री शाका.

बादशाहाच्या विरुद्ध दोघांनी बंद केले. त्यापैकी मुंदसखंडाचा राजा जुझारसिंह होता दुसरा खान जहान छोदी नांवाचा अफगाणांचा एक पुढारी. हा दखनचा जुना सुबेदार होता. शाहजहान गादीवर बसल्यानंतर दोघे वर्षांत ही बंडे झाली व दोन्ही त्याने मोडून टाकली. त्यांत दुसरे बंड मोठे मोठ्या प्रमाणावर झाले. निजाम उलमुल्क, अहमद नगरचा मुल्तान, मराठे,

रजपूत सर्व या बंडांत सामील झाले. शाहजहानला त्यांच्या अस्तीचा बरोबर बंदाज होता. म्हणून त्याने तशीच तयारी केली होती मोठ्या चातुर्याने बंडाचा निमोड केला.

बंगालमध्ये परगण्यावरून पोर्तुगीजांचा अड्डा होता. ते आपल्या व्यापारा-बरोबर, हुगळीनजीक एक टाकून बादशाहच्या विरुद्ध बंडाळी करू लागले. तेवाकूच्या आपाव्यांकडून फर बसूळ करून घेऊ लागले. एवढावर ते थांबले नाहीत. ते गुलामांचा व्यापार पण करू लागले. त्यांनी मुमताजमहालच्या दोघे तल्ल गुलाम दासींना पकडले. शाहजहानच्या हुकमावरून २४ जून १६६२ या रोजी मोगल सैन्याने हुगळीला वेढा दिला. युद्धांत कित्येक पोर्तुगीज हताहत झाले कित्येकांना कैद करून आपल्यांत आले. तेथे त्यांच्यावर पुष्कळ अत्याचार झाले.

आपल्या पूर्वजांप्रमाणे शाहजहान बादशाहाच्या मनांत दक्षिणेकडे आपले साम्राज्य वाढविण्याची इच्छा होती. अहमदनगरच्या निजामशाही राज्याची हद्द मोगलांच्या हद्दीला मिळून होती. म्हणून सर्वांत व्यास्त दडपण त्या राज्यावरच पडले. १६२६

मध्ये मलिकंबरच्या मृत्यूनंतर त्याचा मुलगा फतहखान अयोग्य असल्या कारणाने अहमदनगरचे राज्य कमकुवत होत गेले. अहमदनगरच्या मुल्तानानिरुद्ध बंड करून त्याने मुल्तानाचा केला व मुल्तानाच्या मुलाला नांवापुरता, गादीवर बसवून त्याने सर्व आपल्या ताब्यांत करून घेतली. सन् १६३१ मध्ये त्याने मोगलांकडून साडे दहा लाख रुपयांची कांघे लाऊन दौल्ताबादचा विजय त्यांना देऊन टाकला. १६३३ मध्ये अहमदनगरचे राज्य खालसा झाले मोगल साम्राज्यांत कायमचे जोडले गेले.

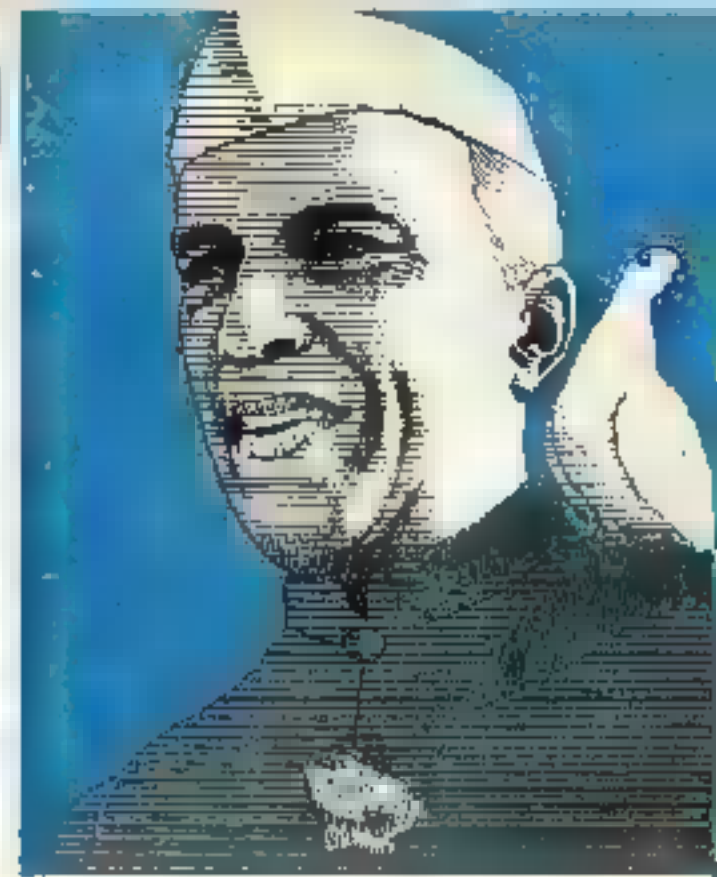
नेहरु चरित्र

[१४]

दूर ऑगस्ट १९२० च्या रोजी मित्र राष्ट्रांनी टर्की राष्ट्राच्या सलीफाचे अधिकार कमी केले. त्यामुळे भारतातील मुसलमानांची मने दुस्तावली. पंजाबच्या हत्वा कांडामुळे भारतीय अंतर्गत होते. त्या अन्वयाविरुद्ध गांधीजींनी देशभर करून अनत्याचारी विरोध करण्यासाठी आपण संदेश दिले. अलीवंधूपण त्यांच्याबरोबर प्रवास करित. हिंदू-मुसलमानांच्या जयजयकाराने सर्व भारतीय आकाश दुमदुमत होते.

गांधीजींच्या असहकारितेच्या चळवळी-विषयी विचार करण्यासाठी, १९२० हिंदीच्यांत कलकत्त्याला काँग्रेसचे एक विशेष अधिवेशन भरले. या अधिवेशनाचे अध्यक्ष अकरा लक्षपतराव होते.

कलकत्त्याला लक्षपतराव यांनी असहकारितेच्या चळवळीचा विरोध केला वी आल्यावहारिक आहे. कित्येक जुने काँग्रेसचे वेंबर देशबंधु चित्तरंजन दास,

अनीबेसंट माहमदगढी जिला त्याच मताचे होते. त्यानंतर डिसेंबर महिन्यांत झालेल्या काँग्रेसच्या अधिवेशनाच्यावेळी जिझानी काँग्रेसशी असलेला संबंध निच्छेद केला. चित्तरंजन दास यांनी असहकार चळवळीचा विरोध केला नाही. परंतु त्यांनी नवीन राजकीय सुधारणा जाहीर झाल्यानंतर स्थापन झालेल्या विधायक मंडळाच्या बहिष्काराचा विरोध केला.

कलकत्त्या अधिवेशन व नागपूर अधिवेशन यांमधले तीन महिने गांधीजींनी देशभर केले आणि आपला संदेश देण्यातल्या

गोवळकुंडा व बिजापूर राज्ये स्वतंत्र व शिया मतावलंबी होती. १६२९ मध्ये गोवळकुंड्यावर आणि १६३१ मध्ये बिजापुरावर मोगल सैन्याने स्वारी केली. १६३५ मध्ये या दोन्ही राज्यांनी छपून छपून शाहजीराजे यांना मदत केली होती. ते कळल्यावर शाहजहानने शाहजीला फर वेडे नये व आपले अधिपत्य स्वीकार करावे असे दोन्ही राज्यांच्या सुलतानांना कळविले. परंतुच कर्जे तर शाहजहान स्वतः २१ फेब्रुवारी १६३६ मध्ये दौलदाबाद आला. ते पाहून गोवळकुंड्याचा सुलतान अब्दुल्लाशाह याने बादशाहसमोर आपली मान तुकविली व सर्व अटी कबूल केल्या.

परंतु बिजापूरचा सुलतान आदिलशाह युद्धाला तयार झाला. मोगल सैन्याने तीन बाजूंनी बिजापूरच्या राज्यावर स्वारी केली.

बिजापूरच्या सैन्याने मोठ्या सौमित्र बुद्धकलन आपल्या राजधानीचे रक्षण केले. परंतु सन् १६३६ मध्ये सुलतानाला संधी करून म्याची लागली. बिजापूरची हातांत कायम राहिली. अहमदनगर राज्याचा कांही माग त्याला देण्यांत आला.

असा तऱ्हेने दख्खनची राज्ये मोगलांच्या छत्रछायेखाली आली. ११ जुलाई १६३६ मध्ये शाहजहान उत्तरेकडे गेला. त्याने आपला मुलगा औरंगजेब याला मुबेदार म्हणून नेमले. मोगल साम्राज्याच्या दख्खनच्या भागांत त्यावेळी लानदेश बन्हाद, तेल्ंगाणा, दौलताबाद कौरे राज्ये होती. तेथून मोगल साम्राज्याला वर वर्षी पांच कोटींची प्राप्ती होत होती. दक्षिणेतील ६५ डोंगरी किल्ला-येवी कांही शाहजी कौरे जहागीरदारांच्या हातांतच होते.

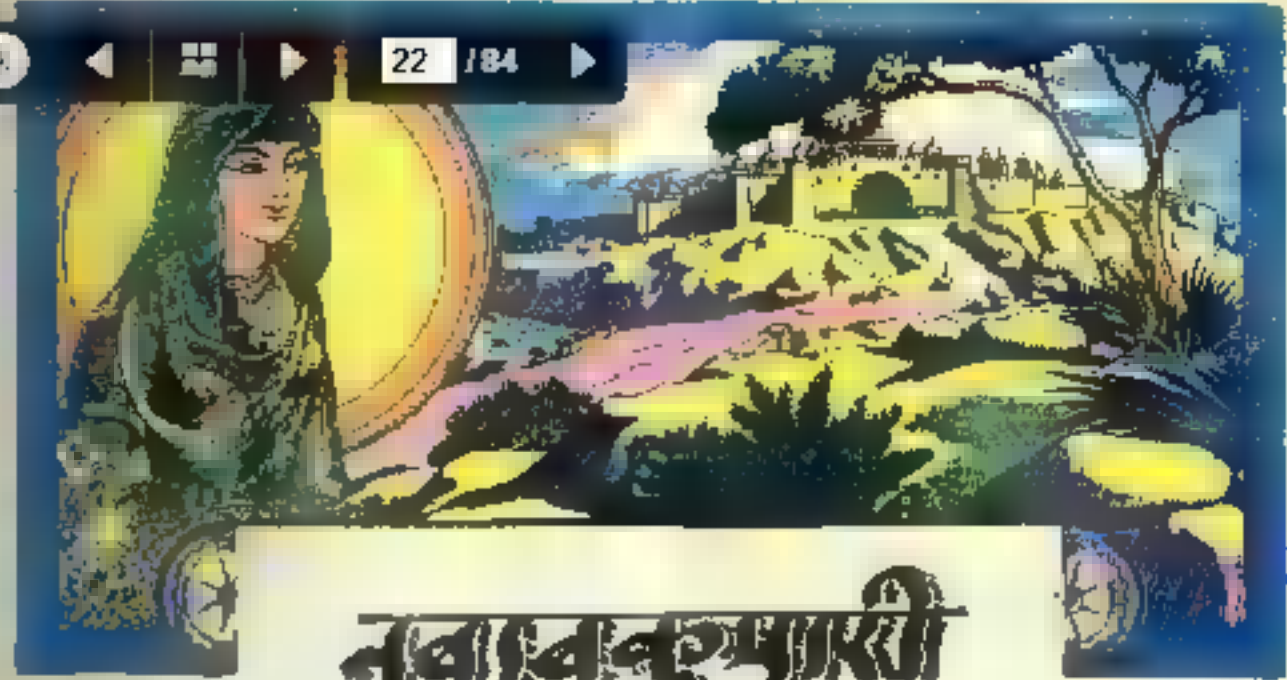

ही चळवळ इतकी अवत्याचारी होऊं पावेल या गोष्टीवर इंग्रजांचा विश्वासच नव्हता. त्यांना वाटत होतें की अहिंसेच्या बाबत गुंडगिरी वाढेल. याचें एक सुंदर उदाहरण स्वतः जवाहरलालजींनी दिलें आहे.

मे १९२१ मध्ये स्वरूप (विजयलक्ष्मी पंडित) यांचें उरलें. कामाचा मुद्दत १० मे रोजी पडत होता. गांधीजी अह्मीनंषू इत्यादि काँग्रेसच्या पुढाऱ्यांना निमंत्रणें गेली होती. त्यांच्या सोयीसाठी काँग्रेसच्या कार्यसमितीची बैठक अकाबाबाद येथेंच बोलावण्यांत आली होती. मोठमोठे पुढारी येणार होते म्हणून ब्रिटिश काँग्रेस कमिटीची बैठक बोलावण्यांत आली. शेतकर्ती वर्ग मोठ्या प्रमाणावर हजर राहील याची शक्यता दिसत होती.

■ सर्व बैठकींच्या तयारीसाठी अकाबाबाद येथें जोराने वांकपळ सुरू होती. हें सर्व पाहून अकाबाबादच्या इंग्रजांना वाटलें की कोहीतरी भयंकर असें कांड होणार. त्यांचा स्वतःच्या नोकरांवरचा विश्वास उडाला. ते नेहमीं सिसांत रिवास्तुहर ठेवू लागले. अकाबाबादच्या किल्ल्यांत इंग्रजांच्या संरक्षणासाठी जखत तयारी करून ठेवण्यांत आली. जवाहरलालजी चकित झाले, अहिंसा-मूर्ती गांधीजी स्वतः येत असतां अत्याचार व हिंसा होईल अशी भीति इंग्रजांना वाटण्याचें कारण काय ! परंतु नंतर कळलें १० मे रोजी मीरत येथें ५७ साली बंडाचें निराण उभें केलें गेलें होतें. इंग्रजांना भीति वाटकी की मोतीलाळ नेहरूंच्या मुलीच्या लग्नाचें नियत सांगून सन् ५७ च्या बंडाचा बांधिकोत्सव तर साजरा केला जात नसेल !

जवाहरलालजी

मंत्रारणचा किल्ला पहिल्यासारखाच होता.

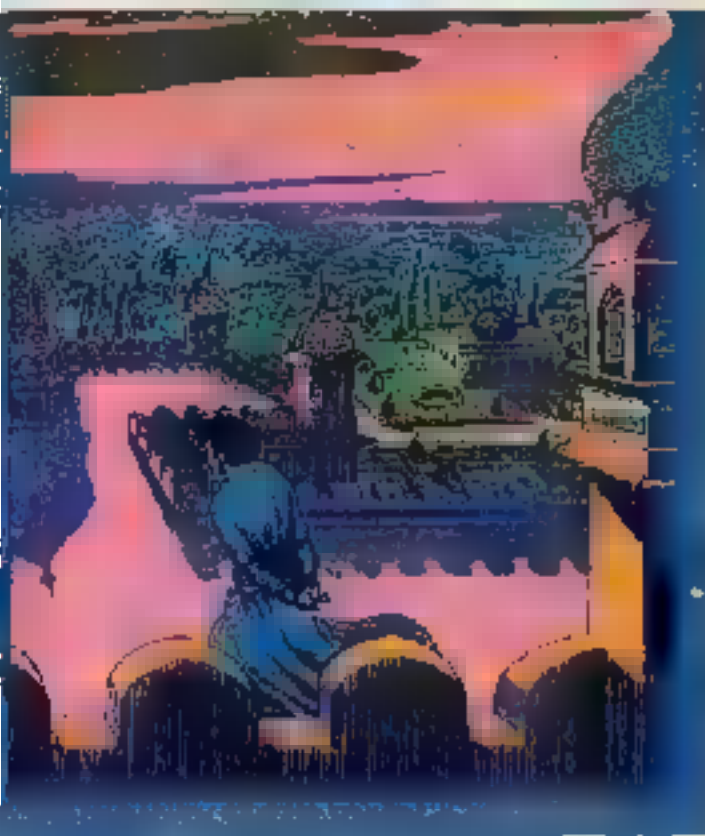
कलकत्त्याचा बंध त्याचा

त्याच्या बाजूची आमराई, किल्ल्यासारखी वाहणारा दामोदर नदी सर्व पहिल्यासारखेंच होतें. त्यादिवशीं रात्री विमकाच्या चुकीमुळे पठाण किल्ल्यांत फिरले आणि किती वाहालें ! आणि त्याच रात्री नाही वीरेंद्रसिंह पाठानांच्या हातीं कैद ।

प्रेमिके भेटण्यासाठी म्हणून अगत-सिंह विमका बरोबर किल्ल्यांत आला. तिलोत्तमेला तो भेटला. तिच्या रक्षणासाठी त्यानें युद्धपण केलें. पण शेवटीं जखमी होऊन कैद झाला. सन्नें अमानुषपणें वीरेंद्रसिंहाचा नय केवळ. त्याबद्दल विमकानें

परंतु आतां त्यांच्या खाणाखुणादेखील सिल्लक राहाण्या नव्हत्या. मंत्रारणचा किल्ला जसा पूर्वी होता तो आतां पण होता. फरक एवढाच होता की वीरेंद्रसिंह नव्हता. त्याची मुलगी तिलोत्तमा व बायको विमका तेथें रहात होत्या. विमकाका आयुष्यांत खरें सुख कधीच मिळालें नाही. ज्याला तिनें पति म्हणून बरलें होतें त्याच्या बरोबर त्याची पत्नी म्हणून तिला राहतां आले नाही. दासीसारखें रहावें लागलें होतें. तो पत्नीदेखील धडपुण्या हातीं ठर

काही गोष्टी तिच्या मनासारख्या पण बघल्या.
 खून करून तिने आपल्या
 पतीसमोर केलेली प्रतिज्ञा पुरी केली होती.
 तिची काढकी तिमोचमा आतां राजा
 मानसिंह बांधी सून शाही होती. तिचा
 मुलगा अंबरनरेश होणार ही कबळ बघून
 गोष्ट होती!

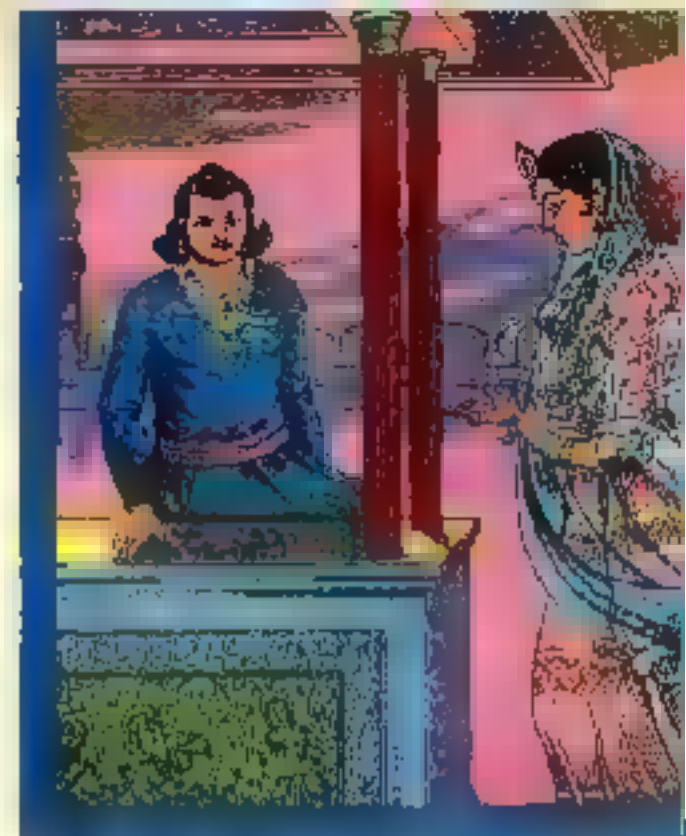
तिमोचमेका बार्देट वाटण्यासारख्या काही
 गोष्टी बघल्या त्याच नरोवर तिचा मुस्ती
 करणाऱ्या काही गोष्टी पण तिच्या
 वडिलांशी तिची कायमची ताटातूट पायी
 फतकवानाच्या विवाहसंग्रहात कित्येक दिवस

केवी म्हणून तिला रहाने जागले होते.
 त्या कैदेत पडणारीका आपल्या अन्वे राखण
 करणे अशक्यच होते. परंतु तिची मुटका
 त्या वाघाच्या दाढेतून सुद्धा शाही होती.
 त्याच मगाने जगतसिंह जवळ
 मगपाशांतूनच मुटका होता. आणि आतां
 तर तिचे त्याच्याशी लग्नच झाले होते.
 गोष्टी मनासारख्या पडून आल्या.

पठणांचा परामव शास्त्रानंतर मान-
 सिंहाने आता केडी होती की मंगारणचा
 किष्ठा वीरेंद्रसिंहाची बाकको विवका व
 त्याची मुलगी तिमोचमा दोघांना देऊन
 टाकावा.

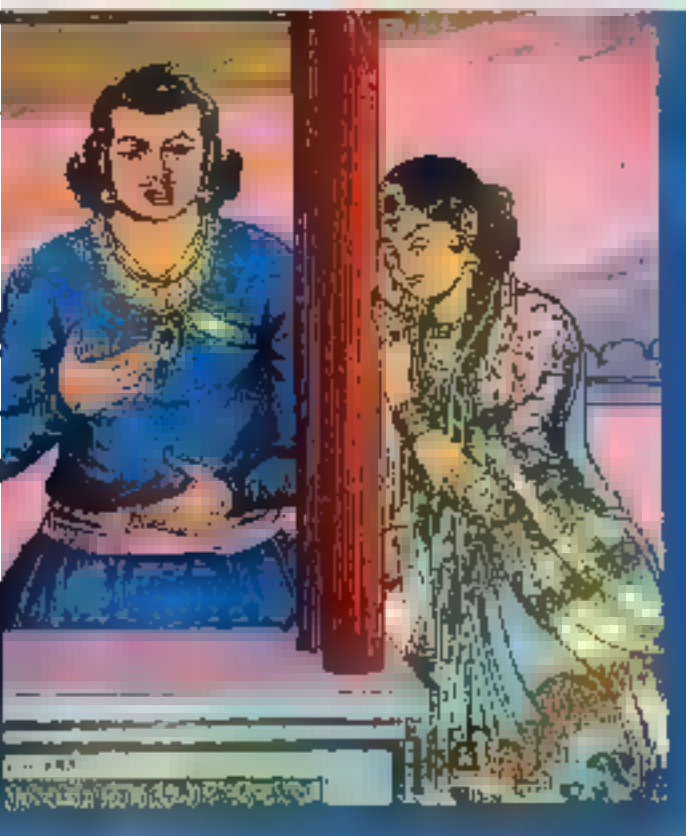
जगतसिंह व तिमोचमा बांधा विवाह
 होऊन सुमारे एक महिना लोटला. जगतसिंह
 अंतःपुराच्या बरण्या मजस्बावर काही ठरी
 विचारांत गर्क होऊन येरझाऱ्या बाकीत
 होता. झालेकेवर नदी काठी मानसिंह
 छावणी टाकून रहात होता. तो छावणी
 काढून पाटण्याकडे निघून गेला. त्या पूर्वी
 जगतसिंह आपल्या बडिकाना मेटका
 नव्हता. तो बाकको नरोवर
 मंगारणच्या किष्ठांत नार दिवस आनंदाने
 भालवीत होता.

बोव्या वेळाने तिमोचमा आली. दोघांचे
 गोष्टीवर बोकणे चालू होते की दोघांत
 आस्त माम्मशाही कोण? प्रत्येक स्वतःला
 माम्मशाही मानत होता. जगतसिंहाने
 स्वतःला माम्मशाली एवढ्यासाठी म्हटले की
 तिमोचमेसारखी रूपवती काळाच्या
 दाढेतून सुद्धा शेवटी त्याला जावली. कित्येक
 राजकुमार स्वतःला तिच्यावर ओभाळून
 टाकण्याला तयार झाले असते. परंतु त्याच्या
 भाग्यानेच तिने गळ्यांत पातळी. उलट तिमोचमा म्हणाली—“स्वामि-
 मानी अंबरराजा मानसिंह यांच्या युवराजांशी
 तिचे कम व्हावे हे तिचे केवढे भाग्य!
 शौर्य व पराक्रम दोन्ही मध्ये मोठ मोठ्या
 शूरांची मान खाली करणाऱ्या एका
 वीरपुरुषाशी तिचे लग्न झाले. तिची
 मानमर्कादा राखण्यासाठी जगतसिंह स्वतःच्या
 जिवावर उदार होऊन लढला होता. स्वतः
 एका व.कथित अमीनदाराची मुलगी.
 अंबरराजाच्या अंतःपुरांत दासी म्हणून
 राहण्याचीदेखील लायकी नाही. तरी
 वडिलांच्या इच्छेविरुद्ध त्यांच्या
 कोधाची पर्वा न करतां जगतसिंहने
 तिच्याशीच हटाने केले होते. त्याने

केले नसते त्याला कोणी नवे
 टेवली नसली.

तिमोचमेने मानसिंहाच्या कोधाची आठ-
 वण करून देतां जगतसिंह पुन्हा वितामम
 म्हणाला—“तो आहेच. त्याविषयी काय करावयाचे हा विचार
 करावळा हवा. बाबा माझ्यावर रागावलेले
 आहेत ही गोष्ट मला माहीत आहे.
 ते आपला राग दाखवीत नाहीत. परंतु
 अनेक गोष्टीकडून ते रागावले असणार
 असा अंदाज आहे.” जगतसिंह
 म्हणाला.

“तर तुम्ही का नाही त्यांच्या म्हणण्या-
प्रमाणे वागत ?” तिळोत्तमा म्हणाळी.

“तू तरी किती अशोभ ■ अज्ञान
आहेस ! ■ प्रेमपाशांत जो एकदा
शुरफटका तो मरणाका हांसव हांसत मिठी
मारणार नाही का ! का वाचतात स्वतःका
सुधारण्याचा ■ उद्भवत नाही.” जगत-
सिंह म्हणाळा.

“मग कोणत्या विचारांत मग आहां !”

“दोन गोष्टींचा विचार करतो आहे मी.
माझे वडील एक रक्वतवीर आहेत. जी म्हणून ते दोघांची ताटातूट ■ मागे
गोष्ट एकदां मजाने भेटली ती मान गेली

तरी ते सोडणार नाहीत. त्यांना वाढ
येण्याची कोणाची छातीपण नाही. स्वतः
अकबर बादशाहदेखील त्यांच्या इच्छेविरुद्ध
करायला पयस नाहीत. त्यांनी शिक्षा म्हणून
माझे होके उडवावचे ठरविले तरी कोणी
मध्ये उभा राहणार नाही. तू मिके नकोस,
रक्वताका मरणाची भीति नसते. परंतु
मरणापुढे ■ विरहदुःख सहन करावे लागेल
त्याचा विचारच मला जास्त कष्टकारक ■
आहे.” जगतसिंह म्हणाळा.

“मला विवोगाची एवढी मीति वाटत
नाही. कारण वीरपतीमरोवर वीरपतीने
■ होत ■ असतो
हे आम्हांला माहीत आहे.” तिळोत्तमा
म्हणाळी.

“कळूक, परंतु त्याहून जास्त मग
वाटण्यासारखी परिस्थिति उत्पन्न होऊं
शकेल. माझ्या वडिलांनी एकदम प्राणवंच
न देतां जर मला हाक अपेक्षा सहन करावया
लावले तर ।”

“ते कसे काय !” तिळोत्तमेने विचारले.

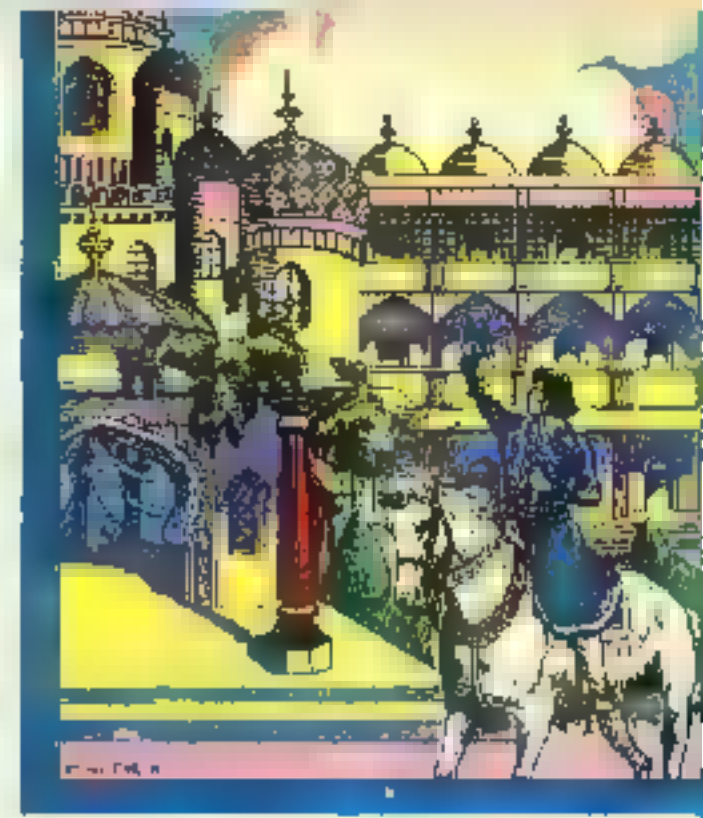
“त्यांना आपले लक्ष मानवले नाही.
म्हणून ते दोघांची ताटातूट ■ मागे
पुढे पाहणार नाहीत.”

ते एकूण तिळोत्तमेच्या अश्रुधारा सुरू
झाल्या. ■ म्हणाली—“माझी ■ आई
विमळा आहे. तिने नाही का वाचली ■
करून संतःपुरांत एसाया दासीसारखे ■
आयुष्य वाळविले ! मला तुमच्या घरांत
दासी म्हणून रहावयादेखील परवानगी
मिलणार नाही का !”

“अली बाबकं नकोस तिळोत्तमा ! जग
तशी वेळ आलीच तर हे जग ■ क्लान
आहे. पृथ्वीच्या पाठीवर आपणां दोघांना
खात्रीने जागा मिलेल. शाहाच्या सावकीत
काही सारे आयुष्य आनंदाने. तरी मी
त्याचे मन कळवून पाहण्याचा ■ करणार
आहे. पुढे देव ठेवील तसे रहावयाचेच
आहे.” जगतसिंह म्हणाळा.

“आणखी कांही मार्ग निघाला नाही तर
मरण आपल्या हातीं आहेच.” तिळोत्तमा
म्हणाळी.

■ दिवशी रात्री दोघांना शोष आली
नाही. पहाटे उजाडण्यापूर्वी तिळोत्तमेला शोष
जगळी. जगतसिंह तिची शोष न मोडतां
उठला व बाहेर मोकळ्या जागी हिंडावळ
म्हणून घोळ्यावर बसून निघाला. तो आपल्या
पांढऱ्या घोळ्यावर बसून किल्ल्याचे फाटक

पार करून बाहेर आला. नंतर त्याने मार्गे
बळून पाहिले, तिळोत्तमा उठून लिडकी उपसून
त्याच्याकडे पहात उभी होती. त्याने हाताने
सूण केळी—“मी आजोच, तू जात आ !”
आणि पुढे निघून गेला. मोठे पुढे जाऊन
घरत येण्याचा त्याचा विचार होता.

■ आमराईत त्याने विमळाने आणून
दिलेल्या माल्याने एका पठाणाला ठार केले
होते त्या आमराईतून बात असतां त्याला
विधाविगाज “रसिकराज” भेटला. त्याचे
रूप अमर्दी विचित्रच होते. त्याचे रूप ■
कपडे फड हिंदूचे नव्हते की ■ मुसलमानी

आपल्या मुलकडे जाऊन पुन्हा विवाह्यास सुरू करायला म्हणून गेली तेव्हा ते म्हणाले, तीन दिवस गंगाकडील रहा, गंगास्नान कर, चम्पन गोटा करून सोंही ठेवून ये तेव्हा, आत टाकायला मिळेल म्हणून गुरू आज्ञेप्रमाणे हे रूप घाले आहे." तो म्हणाला.

"... पोसास ।"

"काय करू सांगा. माझे कपडे ते पठाण घेऊन गेले हो !"

जगत दिग्गजाच्या हातात एक खोबा ठेवून पुढे निघून गेला. बोव्याच अंतरावर झेलेभराचे देऊळ होते. देवाचे दर्शन करून बोव्याचे डरवून तो देवळाकडे बळका.

इतक्यात त्याला बोव्याच्या टापांचा आवाज ऐकू आला. दूर आकाशात चूड उडत होती. ते सैन्य असावे किंवा सैन्याची प्रसादि सुकडी असावी. पठाणांचे सैन्य खास नसणार. पठाण ओढिसा पांतांत निघून गेले होते. जे सैन्य उरले होते ते सर्व बादशहांचे होते. जगतसिंह याच विचारांत काही वेळ जागच्या जागी बसकला.

सककरच सैनिक जगादी जवळ येत असलेले दिसले. ते मानसिंहाचे सैनिक

होते. सुमारे पन्नास असतील. नायकाच्या आज्ञेने सर्व सैनिकांनी कोडे उमे केले.

तळवारी उपसून त्यांनी अकबर मानसिंहाचा जवजवकार केला.

जगतसिंहाने पण तळवार उपसून उत्तर म्हणून तसाच जवजवकार केला आणि सरदाराला विचारले—“मयुरासिंह ! हे सर्व काय ! बादशहांची महाराजांची सन्धेत बगैरे आहे ना !”

मयुरासिंहाने मुबराजाबळ वेळून स्माळातून एक बिट्टी काढून जगतसिंहाला दिली.

“महाराजांची आज्ञा आहे !” जगतसिंहाने विचारले.

“मी आपला दास आहे. मला क्षमा करावी, महाराजांची आज्ञा आहे आपल्याला असाऊ तसे महाराजांसमोर हजर करावे.” सरदार म्हणाला.

“कोठे जायचे आहे ?”

“पाटणा, महाराज तेथेच आहेत.”

“मग प्रवासाची तवारी करू !”

“मुबराज माफ करा. अशी आज्ञा आहे आपण मायला तबारे नसल्यास आपल्याला वेत करून आणायें.” सरदार म्हणाला.

पण म्हणते. तो जगतसिंहाला पाहून म्हणाला—“सुदानारायण, आपले करो !”

“कोण, गजपति विद्यादिग्गज !” जगतसिंहाने चकित होऊन विचारले.

“होय ! पूर्वी कधी संस्कृत व्याकरण शिकलो होतो आतां उर्दू शिकलो आहे. आतां माझे नांव ऐकून कोणाला आश्चर्य वाटण्याचे कारण नाही.” दिग्गज म्हणाला.

“पण हा वेष काय ! आणि हे रूप काय !”

“ते पठाण इकडून आतांना माझा बर्म माझा वेष दोन्ही पाळून गेले. मी

“म्हज्जे आपल्या परच्या मंडळींना निराप सुद्धा वेता येणार नाही मला।” जगतसिंहाने विचारले.

“क्षमा करावी. तरीच आहा आहे!”

“महाराजांची आज्ञा बदलजे नाही हे माहीत आहे. पण समजा, मी तुमचा कैदी होणाचे नाकारले व सुद्धाका तयार झालो तर!”

“माझ्या लोहून त्या सर्व गोष्टी कदाका काढवता युवराज! महाराजांची आज्ञा आहे की युवराजांना जीवित किंवा मृत्युस्थेक जाणून समोर हजर करण्यात यावे.”

जगतसिंहाने विचार करून पाहिला, आता बायबिबाय करण्यात अर्थ नाही. महाराजांचा आपल्यावर अयंकर राग आहे. आता सुद्धा नाही. बाबा सांगतीक ती शिक्षा किंवा बंद भोगकाच पाहिजे.

त्याने मथुरासिंहाला विचारले. “माझे सैन्य राहकेभर नवीच्या खोटी जहाना-बादनजीक पडान देत आहे, त्याला आज्ञा आहे!”

“त्याची करतो.” असे सांगून मथुरासिंहाने एका सैनिकाकडे काय ते सांगून जहानाबादला पाठविले. जगतसिंह त्या सैनिकाकडे बोकावून म्हणाका--“मंदारण विजय-बादनजीक कोणी भेटका तर मी महाराजांना भेटण्यासाठी निघून गेलो असे सांग.”

नंतर जगतसिंह मथुरासिंह त्याच्या बरोबर आलेल्या सैन्याबरोबर निघाका. त्याच्या हकूममाणे मथुरासिंहाने आपल्या बरोबरच्या सैन्याच्या दोन तुकड्या केले. वामे एक तुकडी व पुढे एक तुकडी. मध्ये जगतसिंह मथुरासिंह धावत होते.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकात]

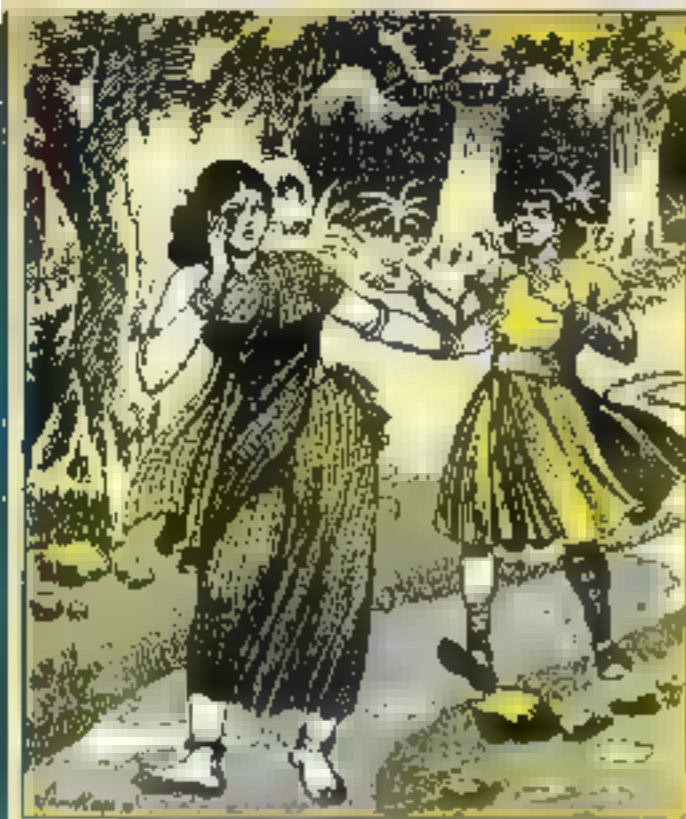

देवाची माया

विक्रमाकाने सोडला नाही व पुन्हा शाहाजबद जाऊन मेत काढून खांद्यावर वेतले आणि नेहमी ममाणे गुपजुप स्मशानाकडे निघाका. तेव्हा मेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाका--“राजा! तू या रात्रीच्या वेळी इतका सहन करीत आहेस. पण सर्व आहे. काही तरी अन्न तुला असावा व त्याला बळी पडून तू सर्व का सहन करीत अभावास. तो अन्न दूर झाला तर तुला अर्थ काय सहन केल्याचे दुःख होईल. पुष्कराका तसाच अनुभव झाला होता. तुला मी त्याची गोष्ट सांगतो. ऐक.” असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

किंवा पर्वताच्या रानांत पुष्कर नांवाचे एक उद्धान राज्य होते. राजाचे नांव पण पुष्करच होते. तरुण वयातच तो गादीवर बसला. त्यानंतर थोड्या दिवसांनी त्याचे

वेताळाच्या गोष्टी

हव आईवडील वारले. आईबापाची सेवा ती भक्तीपूर्वक करी. त्याच्या मनात तितकीच देवभक्तिपण होती. आईवडील वारल्यावर देवाशिवाय आपला कोणी पाठीराखा नाही, असे तिच्या बाटले. माझी देवावर इतकी भक्ति विश्वास आहे. तर मग देवाचा अनुमद माझ्यावर का होत नाही?" असे नेहमी त्याला वाटे.

बरोबर एक वर्ष होटले. आईवडिलांचे वर्ष आढळाले. आढासाठी आवश्यक ती सर्व तयारी करावी अशी आज्ञा त्याने आपल्या मंत्र्यांना केली. तो पहाटे उठून

चांदोबर

नदीवर स्नानाक गेला. देवाचे स्मरण त्याने परण्यांत बुडी मारली आणि आर्च्य म्हणजे त्याला अक्षरेसारखी सुंदर चांभाराची तरुण मुलगी दिसली. तो तिच्या रूपावर इतका भाळला की तिच्याशी लग्न करून घेण्याची इच्छा झाली. देवाच्याच हुपेने ती मापल्यासाठी मर्त्यलोकांत आली असेल असेदेखील त्याला वाटले. असा विचार करून ती जाऊ लागल्यावर तो तिच्या पाठोपाठ पाहू लागला.

ते पाहून ती म्हणाली—"राजा! मी असूक्य चांभार जातीच्या कुळांत जन्मलेली मुलगी. पाठोपाठ येत असलेला पाहून आमच्या घराची बहील मंडळी रागावून मला ठार करतील. म्हणून तू माझा नाव सोड."

तरी पुष्कर तिच्या पाठोपाठ गेला आणि चांभारांच्या वस्तीत पोचल्यावर तिच्या बापाला म्हणाला—"मी तुमच्या मुलीशी लग्न करण्याचे ठरविले आहे. हिच्याशी माझे लग्न करून द्या."

चांभार म्हणाले—"या आमची ना नाही. परंतु तू आहेस. तू चांभार राज्या मुलीशी लग्न केलेस तुझी प्रजा

उत्तर देतो याची वाट पाहू लागले. राजाने त्यांच्या म्हणण्याकडे दुर्लक्ष केले व तिच्याशीच करणार असा इष्ट धरला. तेव्हा त्या मुलीच्या बापाने तिच्याशी राजाचे लग्न दिले. राजाने आपले राज्य व राज्यकारभार सोडला आणि चांभारांच्या वस्तीतच राहू लागला. त्याला त्या चांभार मुलीकडून दोन मुलगे एक मुलगी झाली.

चांभारणीच्या मावांनी बहिणीचा वाढता संसार संमालणे असक्य झाले म्हणून तिला दुसरे रोपटें बांधून दिले तिचे तिला रहायला सांगितले. पुष्कराला संसाराचे ओझे जास्त वाटू लागले. बायकोने शिवून दिलेल्या बहण्या जोडे बाजारांत घेऊन विकण्याचे काम त्याला करावे लागे.

एकदा त्याला लाकडाची एक मोठी बाजारांत विकण्याला घेऊन जावी लागली. तेव्हा एक गोष्ट लोकांच्या तोंडी त्याला कळली. त्या गांवची राजकन्या अंगाला बें उबटण लावी त्यांतले उरलेले अंगणांत एका कोपण्यांत फेकून देई. तेथे एक रोपटें उगवेल. परंतु ते रोपटें कसले हें कोणी सांगू शकला नाही. त्या रोपट्याचे नांव सांगेल

त्याच्याशी राजकन्येचे लग्न करून देईन अशी राजाने राजधानीवर दवंडी पिटविली.

पुष्करदेखील इतर लोकांबरोबर राजधानीत गेला. त्याने रोपटें पाहिले व म्हणाला—"हे तर चंदनाचे रोपटें आहे. वासीनी ती गोष्ट राजाला जाऊन सांगितली. राजाला खात्री पटली व त्याने पुष्करशी आपल्या मुलीचे लग्न करून दिले.

नवरा बाजारांत लाकडाची मोठी विकण्याला घेऊन गेला तो परत कां आला नाही हें चांभारणीला कळलेना. पण तिला काही दिवसांनी कळले की तिच्या नवऱ्याबरोबर

अंगठी काढून त्यांच्याकडे बेंकली. त्यांनी ती आपल्या आईला नेऊन दिली.

राजकन्या त्यावेळी आरशासमोर वसून नेणाऱ्या करीत होती. तिने आरसातून नवऱ्याने अंगठी खाली फेकलेली पाहली. पण ती काही बोलली नाही. ती गोष्ट मनात ठेवून घेतली.

चांभारणीने अंगठी किडून काही दिवस संसाराचे गावे ठेवले. पण तेवढ्यावर किती दिवस मागणार! मुकांना पुन्हा त्यांच्या बापाकडे पाठविले. मुकांनी हाक मारताच पुष्करने सिडकीतून सोन्याच्या बोज तवफाच्या खाली टाकल्या. मुकांनी आईला नेऊन दिल्या.

राजकन्याने या लेपेसदेखील सर्व पाहिले. पण बोलली नाही. गुपचुप एका कागदावर “ज्या मढक्याला कुठ्याने तोंड काढले आहे त्या मढक्याचे काय करावे!” असे लिहून तो कागद तिने आपल्या बापाकडे पाठवून दिला.

राजाने “तें मढकें दूर फेंकून घावें!” असे लिहून मंत्र्याला ते उत्तर दाखविले.

मंत्री म्हणाला—“फेकण्याचे काय कारण? विस्तवांत घाळत तापवून घेतले की झाले.”

राजकन्याचे ह्मण झाले आहे व तो राज- ऐश्वर्यांत लोळत आहे. चांभारीण आपल्या मुलांना बोलवून म्हणाली— “बाळांनो! दुमचे राजनाच्यांत राहतास. जाऊन सांगा की खायला काही नाही. ते देतील ते घेऊन या.”

पुष्कर राजकन्याबरोबर ज्या जागी रहत होता त्या जागी खाली सिडकीजवळ रस्त्यावर उभी राहून मुले धोरदं लागली— “बाबा! मूळ लागली आहे आम्हांला!” पुष्कराने सिडकीतून डोक्यातून पाहिले आपल्या मुलांना ओळखून त्याने आपली

त्या प्रमाणे उत्तर लिहून राजाने आपल्या मुलीकडे पाठवून दिले.

त्या दिवशी रात्री पुष्कर झोपला असता राजकन्याने तो झोपला होता त्या अयनगृहाला आग लावली. पुष्कराच्या अंगावर ठिणम्या व निसारे पडू लागले तेव्हा तो दचकून जागा झाला, तो पाह्यातून बर आला. तेव्हा त्याला बडिलांच्या वर्ष माझ्याची गोष्ट आठवली. बराच उशीर झाला असा विचार तो घाईने घरी गेला.

“झालें एवढ्यांत स्थान!” माझ्यानी चकित होऊन विचारले.

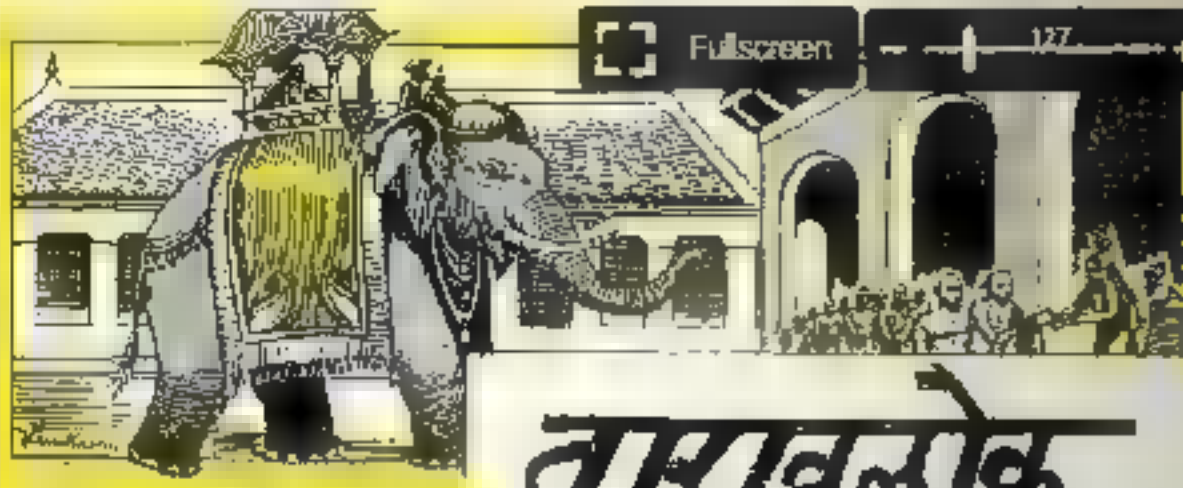
नदीवर तो आंधोळीला गेलें त्या वेळी बुडी मारल्याबरोबर जें काही बदलें तें सांगून हें सर्व काय असे त्याने विचारले. तें ऐवून प्राकण म्हणले—“ही सर्व देवाची भाषा आहे!”

येथवर गोष्ट सांगून वेताळाने विचारले— “राजा मला एका गोष्टीची शंका वाटते, देवाने आपली माया अशा तऱ्हेने का दाखवावी! याचे उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहीस तर तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर छकळे होऊन तुझ्या पायांवर छोकू लागतील.

राजा म्हणाला—“पुष्कर राज्य कारभारांत घालायचे सोडून हरिभजनांत मग रहात असे. त्याला प्रजेचे दुःख कळायें आणि मनुष्य किती मोठा झाला तरी मनोविकारांचा कसा गुलाम असतो ही गोष्ट त्याला कळावी म्हणून स्वतः बिण्णुने आपली माया रचली होती.”

अशा प्रकारे राजाचे मौन संग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला व साडाच्या कांदीला जाऊन लोबकळू लागला. [कल्पित]

तारावलोक

कुणी काळीं शिविदेशाच्या गावींवर चंद्राव-
लोक नांवाचा राजा राज्य करीत असे.
त्याच्या राणीने नांव चंद्रलेखा होतें.
राजाकडे कुवळ्यापीड नांवाचा एक हत्ती
होता. त्या हत्तीच्या भीतीने कोणी चंद्राव-
लोकाच्या राज्यावर स्वारी करण्याची हिंमत
करीत नसे.

चंद्रावलोकाला एकुलत्या एका मुलाचे
नांव तारावलोक असें होतें. तो स्वभावानें
अगदीं निष्कपट धर्मपरायण व पितृभक्त
होता. तो विद्वान् व दानी पण होता.

तारावलोक मोठा झाल्यावर राजानें मद्र-
देशाच्या माद्री नांवाच्या राजकन्येशी त्याचा
विवाह करून दिला. त्याला सवजूं लागलें
तेव्हां पासूनच तो दानधर्म करूं लागला
होता. आतां तर त्याचे लग्न झालें होतें व

राजानें त्याला आपला युवराज म्हणून नेमलें
होतें. उठल्याबरोबर तो कुवळ्या-
पीडवर बसून निघे व जो कोणी दान
करण्यास पात्र आढळे त्याला दान करी.
त्याचा दानधर्म पाहून लोक कर्णाचा
अवतार मानूं लागले.

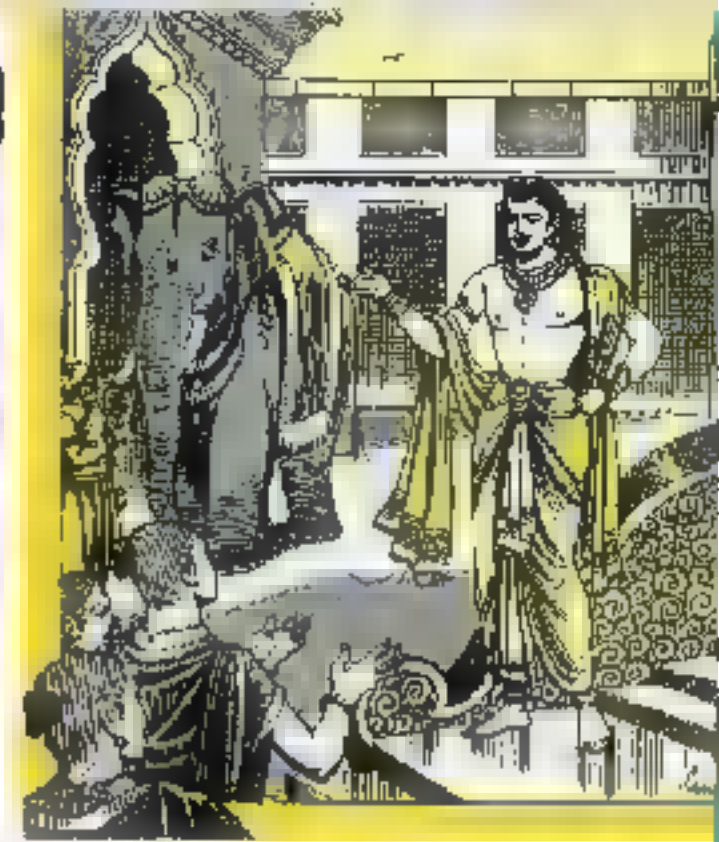
कांही दिवसांनीं माद्रीला एक मुलें
झालें. त्याचीं नांवें राम व लक्ष्मण अशीं
देवण्यांत आलीं. नातकडे व जातीचीं
फार काडकीं होती. सर्व लोक तारावलोक-
सारखा माम्बवान कोण आहे असें म्हणत.

परंतु शिवी राज्याच्या शत्रूच्या डोक्यांत
तारावलोकाला मिळत असलेली लोकप्रियता
सह्य लागली. त्यापैकी एकांने कांहीं
ब्राह्मणांना बोलावून कुवळ्यापीड हत्तीलाच
दान म्हणून मागून घ्यायला सांगून पाठविलें.

तो हत्ती त्याच्याकडून गेला कीं त्याचे हें
सर्व वैभव लयास वारिळ. त्यानीं यान
खाळीं होईल व त्यानंतर आम्ही त्याच्या
स्वारी त्याचे राज्य जिंकून
पेऊं. समजा, त्यानें तो हत्ती दान केल्या
नाहीं तर त्याच्या दानशूरत्वाच्या वस्त्राना
फुकट जातील.

ब्राह्मणांनीं त्याप्रमाणें तारावलोकच्या
जवळ जाऊन कुवळ्यापीड हत्ती मागितला.
तारावलोकला हें वेळ लागला
नाहीं कीं कोणाच्या तरी सांगण्यावरून
त्यांनीं तो मागितला परंतु जिवांत
जीव असेपर्यंत कोणी कांही मागितलें तर
नकार नाहीं असें म्हणून अणुं
कांही त्यानें घेतले होतें. म्हणून त्यानें
कुवळ्यापीड हत्ती ब्राह्मणांना दान केल्या.

हत्तीला घेऊन जात आहेत हे
नागरिकांनीं पाहिलें. त्यांना राग आला.
प्रजेला घेतल्याशिवाय राजानें जरी तसें
दान केलें असतें तरी तें प्रजेला पसंत पडलें
नसतें. म्हणून प्रजेचे प्रतिनिधि चंद्रावलोक
राजाकडे गेले. म्हणाले—“महाराज! राज्य
करण्याची इच्छा युवराजांच्या मनांत असेलसें
दिसत नाहीं. नाहीं तर ज्याचे नुसतें नांव

ऐकून शत्रूचा धरकांप उडून जातो असा
कुवळ्यापीडला युवराजांनीं असा दान करून
राज्याबाहेर पाठवून दिला नसता. म्हणून
कुवळ्यापीडला परत तरी घेऊन यावें किंवा
युवराजांना या अपराधाबद्दल वनवासाची
शिक्षा घ्यावी. आपणांस ही गोष्ट पसंत
नसेल तर आम्हांला दुसऱ्या राजाची निवड
करावी लागेल.”

चंद्रावलोकनें तारावलोकला कळविलें.
तेव्हां तारावलोक म्हणाला—“ब्राह्मणांना
दान म्हणून मी जो हत्ती दिला तो आतां
परत मागूं ! प्रजेचें राज्य आहे त्यावर

माझा काय अधिकार ! मनाप्रमाणे वानपर्ष
करण्याचादेखील मला अधिकार नसेल तर
हैं सर्व ऐश्वर्य ■ वैभव तरी कच्चाका ! मी
वनवास भोगण्यास तयार आहे."

तो वस्त्रकल्पवत् धारण कर्तुं नायकोक्त
न मुलांना घेऊन वनवासास निघाला.
नायकोक्त न मुलांना त्याने गाडीत बसविले
■ स्वतः पार्थी चारुं लयाळा.

वादेंत त्याला जाणवली काही
 भेटले. त्यांनी त्याच्या गाडीचे बोडे
 मागितले. त्याने नकार दिला नाही व
 गाडीचे बोडे सोडून त्यांना दिले. यातून

नवरात्राचको गाडी ओहून घेऊन जाऊं लागली. वॉटेड एका जगाी विभातीसाठी ती एका झाडासाठी बसली. इतक्यांत एका वक्ताणानें येऊन ती गाडी सुद्धा मागून घेतली. आतां नवरात्राचको दोषां मुळांना उचलून घेऊन पायीं पुढे निघाले. ते एका तपोवनांत जाऊन तेथें निवाऱ्यासाठी एका सावलीत झोपडी बांधून राहू लागले.

माद्री पतीच्या पावलावर पाऊळ ठेवून
 चालणारी ■ पतिव्रता व साध्वी बरी होती.
 ती कंदमुलें ■ फळें घेऊन येण्यासाठी रानांत
 गेली असता त्यांच्या झोपडीजवळ एक
 महातारा नाकण आला. त्याने ताराव-
 लोकच्या सुंदर मुलांना पाहून त्याच्याकडून
 दोघांना मागून घेतलें. तारावलोकने निस्स-
 कोच दोघां मुलांना दान म्हणून देऊन हाकलें.

“देव कदाचित् माझी सत्यपरीक्षाच
 महात्त असावा. मुलांचा विरह एक वेळ
 सहन होईल परंतु मी नकार दिव्याने
 मागणाऱ्याच्या मनाला जे दुःख होईल ते
 मला सहन होणार नाही.” अशी स्वतःच्या
 मनाची समजूत त्याने दोन्ही
 मुलांचे दात केले होते.

राय व लक्ष्मण त्या ब्राह्मणाचरोबर जायला
तयार झाले नाहीत. त्या ब्राह्मणाने दोघां
मुलांना वेळची एक दोरी करून बांधले व
त्यांना फतफटत ओढीत व मार हाण करीत
घेऊन चालला. मुलें मोठमोठ्याने 'आई !'
'आई !' म्हणून ओरडत मागे वळून
जायच्या बापाकडे पहात त्या ब्राह्मणाचरोबर
जाऊं लागली.

काही वेळाने मादी कदमुलें ॥ फलें
 घेऊन आपल्या होपडीत आली, पतीला
 मान खाही घाबून बसलेला पाहिलें. तेथें
 मुलें नव्हती. त्याची खेळणी, मातीचा रच,
 वांटे दगैरे वेडेवांकडे पडलेले होते. तिच्या
 पोटांत बसत झाले. तिने विचारलें—“मुलें
 कोठें आहेत ?”

तिने तेवढा प्रश्न केला मात्र, इंद्राचे
आसन होऊ लागले. माद्री ■
तारावलोक बांच्या दानधर्माच्या प्रतापाने
इंद्रलोक होऊ लागलेला पाहून इंद्र
जालपरूप घेऊन तारावलोकाच्या आश्रमा-
जवळ येऊन उमा राहिला. त्याने
स्वाच्याजवळ त्याची पत्नी माद्रीचे दान
मागितले. तारावलोक त्याला देखील
कवकाल.

“और, आतां तर शुभ्याजकल कांहींच
जरलें नाहीं मग तूं पुर्वे काय करणार !”
इंद्राने केला.

“महा कोणत्याहि वस्तूची गरज नाही. पुढे कोणी नाशणाने दान मागितले तर देण्याची शक्ति आपल्यांत उरणार नाही याच गोष्टीचे धुःख होत आहे. दान म्हणून स्वतःचा ■■■ समर्पण ■■■ छान्ना तरी मी त्याला तयार आहे.”

इंद्र प्रकट होऊन म्हणाला—“तुझ्या पत्नीचे दान मी मागितलं होतं. पण तें तुझी परीक्षा घेण्यासाठी होतं. तूं स्वकारण

विद्याधरांचा चक्रवर्ति होशील" असे सांगून इंद्र अंतर्धान पावला.

तिकडे तो ब्राह्मण रामलक्ष्मणांना घेऊन जाऊन चंद्रावलोकाच्या राजधानीतल्या एका गर्दीत बिकून टाकण्याचा कट लागला. नागरिकांनी मुलांना ओळखले, त्यांनी ब्राह्मणाला पकडून राजासमोर हजर केले, त्या ब्राह्मणाकडून राजाला घडलेले सर्व कृतकळले. आपल्या मुलाचा तो दानशूरपणा पाहून राजाला स्वतःच्या राज्याचा वैभवाचा बीट आला, त्याने राज्यत्याग करून तपश्चर्या करण्याचे ठरविले.

नागरिकांनी अनेक प्रकारे समजूत घालण्याचा यत्न करून पाहिला. परंतु राजाने त्यांचे ऐकले नाही. पैसे देऊन राजाने आपल्या नातवंडांना विकत घेतले आणि राणीसह नातवंडांना बरोबर घेऊन

तारावलोक रहात होता. आरंभमांत गेल्या आर्वदिकांना येत असलेले पाहून तारावलोकने घाबरात येऊन त्यांच्या पायाला मिठी मारली.

सर्व एकत्र बसून बोलत असतां लक्ष्मी एका हत्तीला घेऊन आकाशातून उतरली. ती तारावलोकाला म्हणाली—“वा हत्तीवर बसून तू विद्याधरांच्या देसांत जा. तू केलेल्या दानाचे पुष्पफळ म्हणून तुला त्या देसाचे चक्रवर्तीपद मिळाले आहे.”

तारावलोक बायको व मुलांसह आई बडिकांना व लक्ष्मीला नमस्कार करून हत्तीवर सवसमक्ष तो हत्ती तारावलोक, माद्री, राम, लक्ष्मण लक्ष्मीला घेऊन आकाशात उडाला. तेथे विद्याधर देसाचे राजे महाराजे प्रकट झाले. आदर पूर्वक आपल्या चक्रवर्तीला आपल्या देसांत घेऊन गेले.

राज्याचा लोभ

व्याघ्रपाद सत्यशेखर नांवाचे दोघे राजकुमार एका विद्याधराने करीत असत. दोघांनी परस्परांची मैत्री कायम रहावी व राजा शास्त्रावर देखील परस्परांचे युद्ध होऊ नये यासाठी एक संधी घेतली. संधीची मुख्य अट अशी होती की ज्याला पहिल्याने मुळगा होईल तोन्ही राज्य मिळतील.

दोघांचा विद्याधरास संपत्ती. दोघांची लगेत शाही. पुढे काही दिवसांनी व्याघ्रपादची बायको गरोदर असल्याचे कळले. व्याघ्रपादने ज्योतिष्यांना बोलावून विचारले की मुळगा होणार की मुलगी. राजा व राणी दोघांच्या भीतीने ज्योतिष्यांनी मुळगा होणार असे सांगितले. रावधानीवर मुळगा होणार वा गोटीची

चर्चा शाही, परंतु शाही मुलगी. ते ऐकून व्याघ्रपादला व त्याच्या बायकोला फार वाईट वाटले. त्याने दास दासींना बजावून ठेवले की कोणी विचारले तर मुलगाच झाला आहे असे सर्वांनी सांगितले पाहिजे. त्याने आपल्या मुलीचे नांव विजय ठेवले. वारशाच्या दिवशी त्याने सत्यशेखरलापण बोलावणे पाठविले.

सत्यशेखर वारशाला आला व वचनदिव्याप्रमाणे त्याने आपल्या मित्राच्या मुलाला आपले सर्व राज्य देऊन टाकले व्याघ्रपादाने केलेला मित्रद्रोह त्याला कळला नाही.

त्यानवेडी विविधा नगरीचा शृंगोवदत्त थाला पुरुषराशी, पुरुष ग्रह पुरुष. मुद्दचनर एक मुलगी शाही.

तिचे नांव धीर ललिता असे ठेवण्यांत आले. मृगोक दत्ताला दुसरे मुलगाढ नव्हते. तिच्याशी आपल्या मुलाचे (मुलीचे) लग्न करून दिल्यास मृगोकदत्ताचे राज्य पण आपल्याला मिळेल या आशेने त्याने मृगोकदत्ताकडे निरोप पाठविला की आपल्या मुलीशी आमचे सुवराज विजय यांचा विवाह व्हावा अशी आमची इच्छा आहे. मृगोकदत्ताने त्याला होकार दिला. धीर ललिता अजून छानच होती. तरी तिच्याशी निजयचा लग्न समारंभ उरकून घेण्यांत आला.

धीर ललिता मोठी होऊ लागली तस-
तशी तिच्या वाढीनरोबर ही लक्षणांऐवजीं पुरुषलक्षणेच जास्त वाढत असल्याचे आढळून आले. तिचा हागिन्याचा तिठकारा होता. कोणाची पर्वा केल्याशिवाय ती नेहमीं पुरुषांनरोबरच हिंडे फिरे.

व्याघ्रपादाने त्याला मुलगा झाल्याचे जगजाहीर केले असल्यामुळे, कोणाला खरी गोष्ट कळू नये यासाठी त्याला विशेष काळजी घ्यावी लागे. त्याने सुनेला आणण्याचा आमह दाखविला नाही. मृगोक-
दत्ताने पण आज्ञा केली नाही की सुनेला

वेऊन जा. कारण त्याला मूल म्हणून ती एकच मुलगी होती. सासरची मंडळी बोलाविली तेव्हा पाठवून देऊं मुलीला असा त्याने विचार केला.

परंतु मुलीत सीतलने लुप्त होऊं लागलेली पाहून व ती सासरचे नांव काढले की विद्वान जाते हे ओळखून मृगोकदत्ताने आपल्या मुलीला तिच्या सासरी पाठवून घ्यावे ठरविले व तसे तिचा सांगितले.

“माझा नवरा ! आणि मी संसार करणार बरोबर ! मी नाही जाणार कोणाच्या घरी !” धीर ललिता म्हणाली.

“तरमग तूं आमची अन्न चव्हाट्यावर आणण्याचा विचार केला आहेस की काय !” त्याने रागावून मुलीला विचारले.

“मला कोणाची अन्न किंवा गौरव घेणे काही नाही कळत. जीव गेल्या तरी मी नवऱ्याच्या घरी जाणार नाही.” धीर ललिता म्हणाली.

“तुझ्यासारखी पोरगी माझ्या पोटी जन्माला आली अशीं नावे लोकांनी ठेवलेली मला नाही खपावची. त्यापेक्षा मी तुझा मला दाखून गोकळा होईन.” बाप म्हणाला. “तुम्ही निरपराध्याचा जीव घेतल्याबद्दल

लोक तुमची निंदा करतील. परंतु तुमची लोकनिंदा होऊ नये यासाठी मी तुम्हाला हा बाण मारते. या अपराधाबद्दल तुम्ही माझा शिरच्छेद केलात तरी कोणी तुम्हाला दोष देणार नाही व तुमची इच्छा पण पुरी होईल.” असे सांगून धीरलक्ष्मणाने आपल्या बडिलांना हाकून बाण मारला. परंतु तेव्हाच मृगोकदत्ताला जबर जखम झाली. मुलीच्या अंगात इतके नाण कोटून आले हे पाहून त्याला आश्चर्य वाटले. त्याने तिच्या अंगावर एक जंबिया फेंकली. धीर लक्ष्मणाला विशेष लागले नाही. ती हंसत

उठून उभी राहली ■ म्हणाळी—“बाबा! मी की नसून पुढा आहे. हे तुम्हाला कळवे म्हणून थोडा उर्मटपणाने बोललो. त्याबद्दल मला माफ करा.”

त्या दिवसापासून धीर लक्ष्मण धीर लक्ष्मण म्हणून प्रसिद्ध झाली. प्रजेला फार आनंद झाला. कारण ईश्वर रूपेने त्यांना एक युवराज मिळाला आणि तो सुद्धा सामान्य नव्हते, एक वीर व पराक्रमी. राजाने त्याला आपल्या सेनापति नेमले.

ते सर्व व्याघ्रदत्ताला कळले त्याने मृगोकदत्ताला ऐटीत पत्र लिहिले. “इतके दिवस आपल्याला एकुलती एक मुलगी आहे म्हणून मुनेला आपल्याची पाई दासविली नाही. तरी मुनबाईच्या पाठमणीची सक्कर व्यवस्था करावी.”

मृगोकदत्ताची मुलगी मुलगा झाली असल्याचे सर्वांना कळलेच होते एकदोन वर्षे तर राज्याचा मुख्य सेनापति म्हणून त्याची नेमणूक झाली असल्याचे ■ सर्वांना माहीत होते. आपला अपमान ■ हेतूनेच व्याघ्रदत्ताने असे पत्र लिहिले आहे हे मृगोकदत्ताने ओळखले तरीपण त्याने स्वतः स्वतः लहून कळविले.

व्याघ्रपादाने एका शब्दानेदेखील कळविल्याशिवाय विदिशानगरीवर स्वारी केली. मृगोकदत्ताचे सैन्य नेहमी जागरूक असे. व्याघ्रपादाने दूत पाठवून मृगोकदत्ताला विचारले—“तुला स्वाभिमान ■ लोककाज आहे की नाही? आपल्या मुलगीला मुलगी म्हणून सांगून माझ्या मुलाशी तू ■ करून दिलेस. तुझ्या या अपराधाबद्दल तू येऊन माफी मागीतलीस तर मी माफी करावल्या तयार आहे. पण मूं आपले राज्य मुकाट्याने माझ्या स्वाधीन केले पाहिजेस. नाही तर मी तुझे राज्य स्वाधीन करून घेऊन, तुझा शिरच्छेद करीन.”

त्याचे उचर म्हणून मृगोकदत्ताने धीर लक्ष्मणाला व्याघ्रपादाच्या समानारास पाठविले. दोघांचे भवकर ■ झाले व त्या युद्धात धीर लक्ष्मण बाण लागून व्याघ्रपाद हर्तावून खाळी पडला. धीर लक्ष्मणने त्याचा किरीट काढून दूर फेकून दिला व त्याचे केस धरून त्याने व्याघ्रपादाला विचारले—“तू पाठविलेला निरोप माझ्या बडिलांना मिळाला आहे. ते तुझ्या हाती शिरच्छेद करून घ्यायला तयार आहेत.” असे सांगून धीर लक्ष्मणने व्याघ्रपादाला

कैद केले आणि त्याला राजधानीत घेऊन जाऊन आपल्या बडिलांच्या पायावर नेऊन टाकले.

पण मृगोकदत्ताने व्याघ्रपादाला आवर-पूर्वक उठवून त्याला एका राजाला उचित असे आसन बसायला दिले व म्हणाला—“राजाने आपल्या शत्रूचे बळ ओळखल्या-शिवाय त्याच्या राज्यावर स्वारी करू नये. तुला आपल्या शक्तीची फार धमेड होती. ती धमेड मोडायी म्हणूनच मी तुझ्याशी युद्ध करण्याचा विचार केला. बरे तर आतां बोल, तुला स्वतःचा जीव हवा आहे की सून?”

जवळच धीर छलित उभा होता. म्हणाला—“बाबा! तुम्ही म्हणालांत म्हणून मी याळा जिवंत सोडले आणि याळा आपल्या समोर घेऊन आलो. याने जो अपराध केला आहे त्याला एकच वंड आहे, तो म्हणजे याचा शिरच्छेद. अशा शत्रूवर दया दाखविणे ही राजनीति नव्हे. असे सांगून त्याने आपली सलवार उपसली.

रुगेच व्याघ्रपादाने मृगोकदत्ताचे पाय धरून माफी मागितली व म्हणाला—“मी तुमच्या राज्यावर स्वारी केली होती ती तुम्ही विसरून जा. आपला जो संबंध आहे तो कायम आहे. मला आपल्या घरून सुनवाई न्यायची नसून जांबई न्यायधाचा आहे. मला मुलगा नसून मुलगीच आहे. तिचे नांव विजय नसून विजया आहे. तिला आपण आपली सून करून घ्यावी. ती

माफी मुलगी आहे ही गोष्ट तुम्ही बोदा बेल विसरा व तिला आपली सून म्हणून आपल्या घरांत नांदायला परवानगी द्या. मी राज्यलोभाने आपल्या मित्राला फसवून त्याचे राज्य घेतले. आपले राज्यदेखील घेण्याचा मोह मला झाला होता. मी केलेल्या अपराधाबद्दल मला क्षमा करा.”

मृगोकदत्ताने सत्यशेखरकडे व व्याघ्रपाद यांच्या घरी निरोप पाठवून सर्वाना बोलाविले. सत्यशेखरला सर्व वृत्तांत कळला व त्याच्या बालमित्राने त्यास फंसवून दिलेल्या कष्टाबद्दल त्याला फार वाईट वाटले. त्याला त्याचे राज्य परत मिळाले. धीर छलितचे त्या व्याघ्रपादाच्या मुलीशी झाले. ते लग्न पुन्हा शाळाप्रमाणे करायला लागले. कारण पत्नी म्हणून जिळा वरले ती पति व पति म्हणून ज्वाळा करले तो पत्नी झाला होता.

जोरान रत्नवाडीर

एका राजाला रत्नवती नांवाची एक मुलगी होती. राजाला दुसरे नव्हते, त्यांत ती रूपवतीपण होती. म्हणून आई-वडिलांची ती फार लाडकी होती. आई-वडिलांनी मोठ्या हौसेने तिच्यासाठी दगिने करविले.

एकदां कांही जव्हरी त्या गांवी आले. रत्नवतीने एक हिरा निवडून घेतला. तो एक फार जुना व भसिद्ध हिरा होता. तो हिरा मिळविण्यासाठी मोठमोठी युद्धे झाली होती. परंतु पुढे सुमारे शंभर वर्षे तो हिरा मातीच्या डिगावर पडून राहिला होता. तो हिरा रत्नवतीने विकत घेतला. तो नेहमी तिच्या मांगांनून कपाळावर लोंबत असे. वीरदास नामक एका चोराला ती गोष्ट कळली. तो राजधानीत वेच पाळतून हिई

फिंक लागला. कित्येक राजवाड्यांत त्याने थोड्या केल्या होत्या. परंतु त्याचा चेहरा-मोहरा फसा आहे हे देखील कोणाला ठाऊक नव्हते.

जो हिरा रत्नवतीच्या कपाळावर रात्र-दिवस लोंबत असतो, तो थोरून नेणे कांही सोपे नव्हते. तरी साहस करून चोर रत्नवतीच्या शयनगृहांत शिरला. त्याने रत्नवतीच्या नाकाजवळ कांही तरी औषध लावून भूल दिली व ती बेथुद्ध झाल्यावर तिला उचलून रानांतल्या आपल्या गुप्त निवास स्थानी घेऊन गेला.

मुलगी अदृश्य झालेली पाहून राजा व राणी काळजीत पडली. राजाच्या शिष्यांनी पुष्कळ शोध केला. परंतु शोध लागला नाही. म्हणून राजाने जाहीर केले

की जो कोणी मुलीचा शोध कावून देईल त्याच्याशी मुलीचे करून देण्यांत येईल.

शेजारच्या राज्यांत जयंत नांवाचा राजकुमार होता. त्याला ती गोष्ट कळली. त्याने रत्नवतीचा शोध काढण्याचे मनाशी ठरविले. तो एक हुशार, शूर ■ सुंदर ■ युष्क होता. विवाहासाठी सुंदर राजकन्येच्या शोधार्थ तो कित्येक देश हिंडला होता. परंतु त्याला एकदेखील राजकन्या पसंत पडली नव्हती. म्हणून त्याने ■ वतीचा शोध काढण्याचे मनाशी ठरविले.

त्याने रत्नवतीच्या रंगारूपाची व स्वभावाची सर्व माहिती विचारून घेतली. प्रत्येकाने तिच्या अपूर्व सौंदर्याचे वर्णन केले. तिच्या चातुर्याचीदेखील प्रत्येकाने फार प्रशंसा केली. सर्वांना आश्चर्य वाटले ते ■ गोष्टीचे की अशी हुशार राजकन्या नाहीशी कधी काय झाली! तिला कोणी ■ कसे उचलून नेले हे कोणाला माहीत नव्हते. ■ वाटेक ते झाले तरी तिचा शोध काढण्याचा त्याने चंग बांधला. तिला उचलून नेणारा कोणी तरी अड्डा चोर ■ पाहिजे. ■ हातांतून तिला सोडवावयाचे

म्हणजे तो चोर कोण व कसा आहे हे कळले पाहिजे. परंतु ते कळायला मार्ग नव्हता.

तिकडे रत्नवती त्या चोराच्या गुप्त स्थानी राजकुमारीसारखीच रहात होती. तिचे ■ पाहून वीरदासला ती स्वतःच्या मुलीसारखी वाटू लागली होती. तो तिच्या सुखासाठी वाटेक तो त्याग ■ तयार झाला. तो तिला "माझे आई...." म्हणून हांक मारी ■ तिला कोणत्याही प्रकारे ■ होऊ नये याची काळजी घाही.

काही दिवसांनी रत्नवतीला वीरदासाच्या वात्सल्येभामुळे तिच्या बडिलांची ■

देखील होईनाशी झाली. तिला त्या दाट अरण्यांत कोणत्याही वस्तूची कमतरता भासली नाही. राजवाड्यापेक्षा तिला ते ■ जास्त आवडू लागले.

वीरदासने आपल्या मानलेल्या मुलीचे छत्र करून घावचे ठरविले. तिचे छत्र कोण- त्या तरी राजकुमाराशी करून घावे असे त्याने ठरविले. त्याने अनेक देशांच्या राजकुमारांच्याविषयी विचार ■ पाहिला. त्यापैकी एकदेखील त्याला आपल्यामुलीला योग्य असा घर वाटला नाही. पण तो निराश होऊन स्वस्थ ■ नाही. मुलीसाठी

सह्य. परंतु बोरीस गेलेंक्या करु दुसऱ्या अनपेक्षित जागी सांपडल्या.

अशी बोरी करमान्याच्या बोर म्हणजे तर कसे. पण त्याने मनांत घेतले तर कांटेरि डेवलेकी कोणतीहि करु बोरी करुन न्यायची शक्ति त्याच्या अंगांत होती एवढे मात्र ठरले. असा बोरीच्या सोडून देणे मारुनगाचे सोईल असा विचार करुन राजाने बोरीच्या एवढून देणाराला बोटें बसिस देण्यांत येईल असे साहीर केले.

बीरदासने त्या विचित्र बोराविषयी ऐकले तेव्हां त्याने मनांतल्या मनांत त्या बोराची प्रशंसा केली. आपण बोराच्या एवढून दिले तरच आपण त्याच्यापुढून थोडे बोर ठरू वहीतर अमुच्यवर केलेला बोरीचा मंद। काय कामाचा ! बोराच्या बोराजेंच एवढावे.

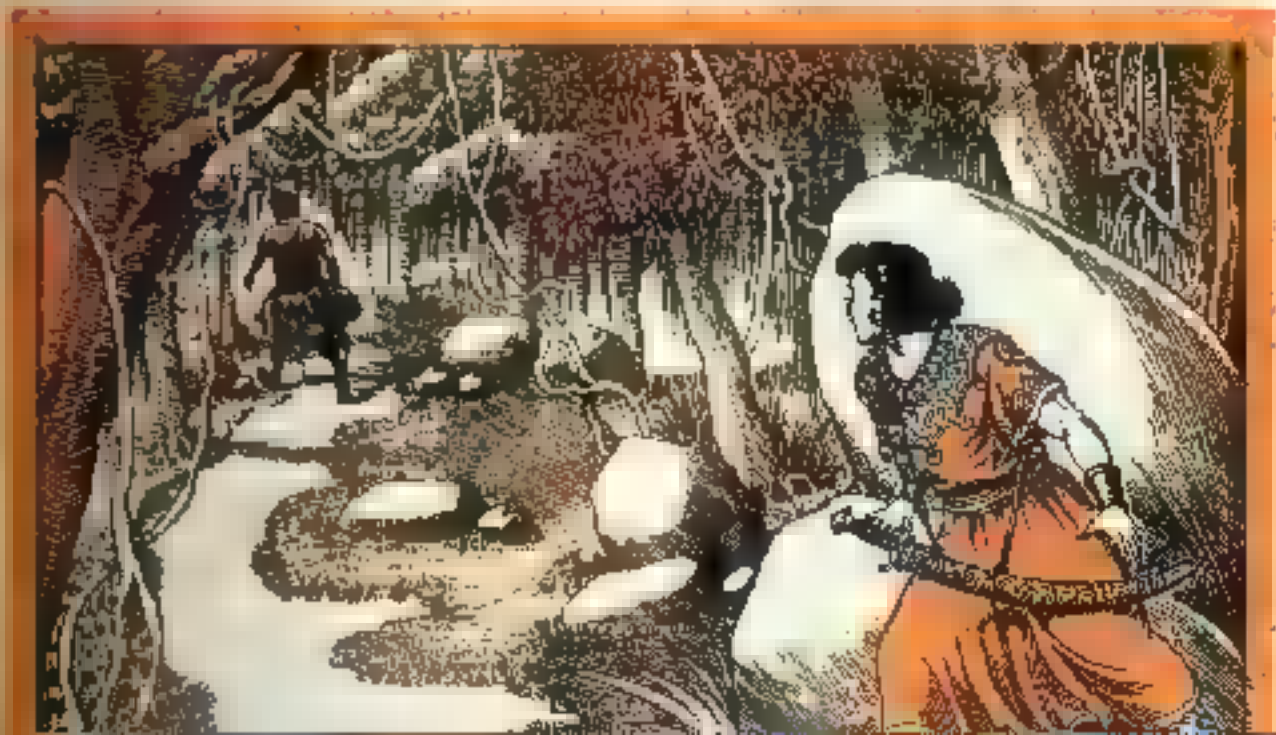
जयंतनेच रत्नवतीच्या सोपार्थ या विचित्र-चोऱ्या मुक केलेल्या होत्या. आपण या तऱ्हेच्या चोऱ्या करुन ज्ञानजो की तो अहक बोर आपल्या सोपार्थ येईल व तो आपला ही रत्नवतीचा शोध लागेल, या विचराने त्याने त्या विचित्र प्रकारच्या चोऱ्या मुक केलेल्या होत्या. त्याला लवकरच बीरदास त्याचा पाठलाग करीत असल्याचे आढळून

आले. त्याने त्या जागी बोरी केळी होती त्या जागी बीरदास पण नंतर गेला होता हे कळले. आतां बीरदास कोण कसा आहे कोठे राहातो वगैरे गोष्टींचा शोध लावण्याचे त्याने ठरविले.

दोन तीन दिवसांत बीरदास कोण हे कळले. एक दिवस बीरदास आपल्या मुडीला भेटून येण्यासाठी आपल्या गुप्त स्थानी जात जयंत त्याच्या पाठोपाठ गेला. बीरदास होता तोपर्यंत जयंत एका जागी रुपून राहाला. पण बीरदास निघून गेल्यावर तो गुप्त गृहांत

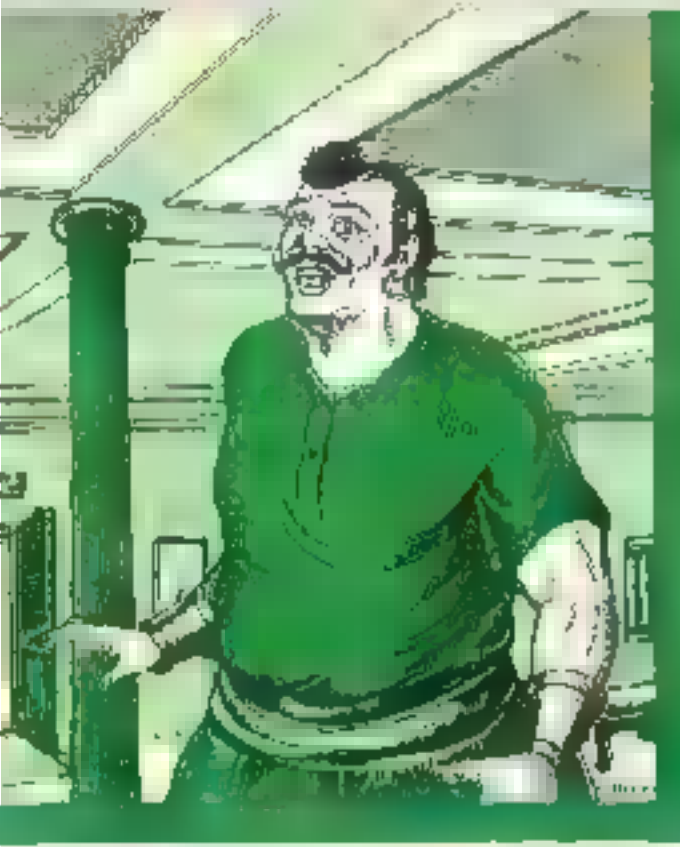
शिरला. तेथे रत्नवती होती. तिचे रूप पाहून तो मर्त्यलोकांत इतकी सुंदर स्त्री असू शकेल याची कल्पनादेखील त्याला नव्हती. जयंतला पाहून रत्नवतीला देखील आश्चर्य वाटले. दोघांनी परस्परांना मनांतल्या मनांत बरले.

हळूहळू रत्नवती करुन जयंतला सर्व गोष्टी कळल्या. बीरदास तिला उचलून घेऊन आला तेव्हापासून तिला तो स्वतःच्या मुलीसारखा वागवीत आहे व सीदेसीक आहे आई बहिऱांना विसरून त्याकाळ आपला नाव मानीत आहे कळले.

बोरावर हुतुकून काडलाच पाहिजे असा विचार करुन तो धरावाहेर पडला.

बीरदास एका गांभी पॉन्ट्र तैव्हा त्या गांभांत एक विचित्र बोरी शास्त्राचे त्याने ऐकले. मध्यरात्रीच्या सुमारास कोणी बोर राजाच्या अंतःपुरांत शिरला आणि राजाच्या खजिन्यांतून चोरलेली रत्ने व माणिक्ये एका पाठोऱ्यांत बांधून ते बाऱ्याच्या उमाळीं ठेवून निघून गेला. त्यानंतर दुसऱ्या दिवशी राजाच्या गळ्यासला रत्नहार चोरीला गेला व तो मध्यरात्रा रात्रकोच्या गळ्यांत सांपडला. असा तऱ्हेने अनेक चोऱ्या

निराश होऊन परत आला. कारण चोर राजधानीबाहेर कोठे तरी गेला आहे हे त्याला कळले होते. दोन तीन दिवसांत कोठेच चोरी शाली नाही म्हणून त्याने तसे अनुमान ठावले होते.

वीरदास घरी आला तेव्हा ते रिकामे दिसले. रत्नवती घरात नव्हती. ती कोठे गेली असेल कळायलादेखील कांही उपाय नव्हता. तो घरी येईपर्यंत पाहणारी मुलगी एकटी कोठे तरी जाणे शक्य नव्हते. तिला कोणीतरी पळवूनच असावी असे त्याला वाटले.

वीरदासने "माझे आई!" अशा मारीत सारे रान पालथे घातले. रत्नवती त्याला दिसली नाही. तो परत आला तेव्हा रत्नवतीच्या पसंगावर त्याला एक चिट्ठी दिसली. ती त्याने नाचून पाहिली—"जे काम एक चोर करू शकतो ते दुसऱ्यादेखील करू शकतो."

तो आला वेळी ती तेथे नव्हती. कोणीतरी वस्ताद चोर घरात शिरला होता तर, त्याने विचार केला आणि मोठ्याने जोरझोर म्हणाला—"कोण आहेस तू! समोर का नाही येत!"

जयंत बाहेरून असे आला. त्याच्या बरोबर रत्नवती पण आली. त्याला पाहून तो मनांत म्हणाला—"माझ्या लेकीला योग्य कर आहेस सरा!" परंतु करवना स्वरांत म्हणाला—"कोण तू!"

"मीच तो! तू माझ्याहून मोठा आहेस पकडण्यासाठी इतके दिवस खटपट करीत आहेस. पण तुला निराश झालेला पाहून मी स्वतः समोर आलो आहे." जयंत म्हणाला.

ते ऐकून वीरदासला आनंद झाला. ज्याचा शोध काहीतरी आहे तो चोर म्हणजेच आपल्या मुलीवर प्रेम करणारा तरुण आहे. तो मुलीशी त्याचे लग्न करून तयार झाला.

जयंत म्हणाला—"मी लमाळा आहे. पण माझ्या कऱ्हाडकरी

पुष्कळ आहेत. माझेबडील एका देशाचे राजे आहेत. ते राज्यपरिवारासह येणार व त्यांच्या बरोबर राज्याचे सर्व मानकरी पण येणार. रत्नवतीशी माझे लग्न शास्त्राने आम्हांला आपली एक राज्य मिळणार आहे. म्हणून तू आमच्या दोघांच्या वतीने मध्यस्थी करून दोघांच्या आई-वडिलांशी लग्नासंबंधी बोलणी करावी." जयंत वीरदासला आपल्या बरोबर रत्नवतीच्या वडिलांकडे घेऊन गेला. मुलगी सुखरूप घरी परत आलेली पाहून एका राजकुमाराशीच लग्न ठरलेले पाहून त्यांना आनंद झाला.

जयंत व रत्नवतीचे धाढामादाने झाले. त्यावेळी सरा आनंद झाला तो वीरदासाला की त्याला अगदी त्याच्या मनाला आवडेल असाच जावई मिळाला.

आपराधी

एकदा एका राजाची लाडकी मुलगी आपल्या मैत्रिणीबरोबर एका सरोवराच्या काठी हिंडायला गेली. तिने आपले दागिने काढून कडावर ठेवले व त्यांच्यावर लक्ष ठेवायला एका दासीला सांगून वळविहार करण्यासाठी पाण्यांत उतरली.

दासी नसल्या दुसऱ्या वेळ लागली व अचानक आमाज झाल्याने तिने बोळे उधळून पाहिले तर दागिन्यांतका चंद्रहार नाहीसा झालेला. राजाने मुलीला तिच्या धाडदिवसाची भेट म्हणून तो दिला होता. तिने वळून पाहिले तेव्हा तिला शाहाजाद कोणी तरी जात असलेला दिसला. ती मोठ्याने—“चोर, चोर! चंद्रहार!” अशी ओरडली, राजकन्या आपल्या मैत्रिणीबरोबर पाण्यांतून बाहेर

आली. त्यासुद्धा ओरडू लागल्या—“चोर चोर! चंद्रहार घेऊन गेला!” उघाटाने नोकर चोराचा शोध करीत धांवले.

उघाटानाच्या बाहेर एक शेतकऱ्याने “चोर चोर!” म्हणून ओरडा ऐकला. तेव्हा तो पळू लागला. एक पाहारेकरी भिंतीवरून उडी मारून शेतकऱ्याचा पाठलाग करू लागला. परंतु कांही वेळाने तो शेतकरी वाटेत एक रुहानशा वस्तीत फिरला व नाहीसा झाला.

त्या पाहारेकऱ्याने राजाला आऊन सांगितले की त्याने चोरला पाहिले आहे व तो त्याला ओळखू शकेल. ते ऐकून राजाच्या मनाला थोडा धीर आला.

तो पाहारेकरी वस्तुद्ध होता. त्याने दुसऱ्याच दिवशी त्या शेतकऱ्याला एक

श्रीमंताच्या घरी अंगणांत काय करीत असतां ओळखले व विचारले. “काय रे गुलामा? कोठे आहे तो चंद्रहार!”

त्या शेतकऱ्याने चकित होऊन विचारले—“कोठला चंद्रहार!”

“असा! फांशीची शिक्षा ऐकलीत की दिसेल तो चंद्रहार!” असे सांगून त्या शिपायाने शेतकऱ्याला धरून राजासमोर हजर केले.

राजाला पाहून शेतकरी जास्तच धावरून गेला म्हणाला—“बाचवा महाराज! तो चंद्रहार तर आमच्या माळकाने आणायला सांगितला होता. मी तो त्यांना दिला महाराज!”

राजाच्या हुकुमाप्रमाणे शिपाई माळकाला धरून घेऊन आले.

राजाचा चेहरा लालबुंद झाला होता. ते पाहून व राजाने विचारलेला प्रश्न ऐकून माळक हात जोडून म्हणाला—“महाराज! क्षमा करा! राजपुरोहिताने तो मागितला म्हणून मी आपल्या नोकराफरांची मागवून त्यांच्याकडे पोचता केला.

राजाने पुरोहिताला बोलावून विचारले—“कोठे आहे चंद्रहार?”

“चंद्रहार! कोठला चंद्रहार?” पुरोहिताने धावरून आऊन विचारले.

“या शेतकऱ्याने तो उचलून नेला तेव्हा या शिपायाने त्याला पाहिले. शेतकऱ्याने तो आपल्या धन्याला नेऊन दिला व त्यांनी तुम्हाला दिला. हो का नाही!” राजाने दुरडावून विचारले.

काय उत्तर द्यावे विचाऱ्या पुरोहिताला सुचेना. तेवढ्यांत समोरून बुद्ध मंत्री येत असलेले दिसले. लगेच तो म्हणाला—“काल ह्दमीभूजनाच्यावेळीं यांनी तो मला आणून दिला ही गोष्ट खरी. पण मी

कालच पूजा आटोपल्यावर सकाळी आपल्या मंत्र्यांकडे तो नेऊन दिला.

इसक्यांत मंत्र्याने दरबारांत प्रवेश केला. त्याला पाहून राजाने विचारले—“मंत्री! पुरोहिताने सकाळी तुम्हांला आणून दिलेला चंद्रहार कोठे आहे?”

मंत्री बुद्धिमान होता. त्याने शेतफरी, त्याचा धनी व पुरोहित तिघांकडे एकत्रांत पाहिले. त्याला त्या साम्या मसंगाची छान कल्पना आली. प्रत्येकाने आपला जीव बांधविण्यासाठी स्वतःचा अपराध स्वीकार करून तो दुसऱ्यावर टाकला आहे. त्याच्या नजरेला जेमके त्याचवेळी एक माकड आले. ते आबाराच्या भिंतीवर बसले होते. मंत्री राजाला म्हणाला—“महाराज! मी तो चंद्रहार घेऊन येतच होतो आपणाकडे पण एक माकड हातातून ओढून घेऊन गेले.”

राजाच्या मनाचे समाधान झाले. त्याने नोकरांना आज्ञा केली की केव्हाचा लोभ दाखवून माकडांना गोळा करा. चंद्रहार नेणारे माकड पण येईलच. जेवून चंद्रहार नेण्यांत आला होता तेथे केळी व खोबरे टाकण्यांत आले. पुष्कळ माकडे जमा आणि आश्चर्य म्हणजे एका गळ्यांत स्तरोत्तर चंद्रहार होता. शिपायांनी तो काढून घेऊन राजाला आणून दिला.

परंतु चंद्रहार त्या माकडातूनच होता की आणखी कोणी, नाही. शेतफरी, त्याचा धनी पुरोहित व मंत्री चौघांनी वेळ माकड नेण्यासाठी तर मारली होती. परंतु दैवयोग मंत्र्याचे म्हणजे सरें ठरले. तो आणि बाकी सर्व निरपराधी ठरल्याबद्दल चकित होऊन परस्परांकडे पाहू लागले.

परोपकारी गोपाल

एके दिवशी रात्री एक बोटका गोपालच्या घरी. त्याने नमस्कार केला. म्हणाला—“कका! मी आपणांकडे एका मदतीच्या आशेने आलो आहे. माझ्याकडे आईने माझ्यासाठी म्हणून ठेवलेली एक ठेव आहे. फक्त तुमच्यावर माझा विश्वास आहे. म्हणून तेवढी वस्तू ठेवून घ्या.”

गोपाल म्हणाला—“कडू दे तर कोण ती वस्तू आहे ती.”

त्या बोटकाचे नांव रामू होते. त्याचे गांव गोपालच्या गांवाला लागूनच होते. रामूला गोपू नांवाचा मोठा माकड होता. तो गांवच्या श्रीमंतपैकी एक होता. लहानपणी पडल्यामुळे रामूचा हात मोडला. तेव्हापासून त्याला मावाच्या घरी नोकरासारखे राववू लागले.

रामूच्या आईला आपल्या मोठ्या मुलाचा स्वभाव माहीत होता. तो आपल्या भाषाळा नीट वागवणार नाही हे ती ओळखून होती. म्हणून तिने रामूसाठी शंभर मोत्यांची माळ करून त्याला देऊन ठेवली होती.”

परंतु ती माळ ठेवामची कोठे! कोणावर त्याचा विश्वास नव्हता. त्याच्या मावाची पर्वा न करणारा किंवा त्याला भिऊन वागणारा ओळखीचा कोणी गांवांत दिसला नाही. तेव्हा त्याला गोपालची आठवण झाली. बरीच रात्र कोटल्यावर तो गोपालच्या घरी आला होता. रामूने सर्व परिस्थिती सांगून ती माळ गोपालच्या हाती देत विनंती केली की ही माळ ठेवून घ्या व या कानाची गोष्ट कानाला पळून देऊ नका. माझ्या भावाला जर का ही गोष्ट

कळली तर तो माझ्याजवळून मागून घेईल व पुन्हा मला ती मिळणार नाही.”

रामू जे काही म्हणाला त्यावर गोपाळचा विश्वास बसला व त्याने ती माळ ठेवून घेतली. म्हणाला—“तू अगदी बेफिकीर रहा. तुझ्या मावाला ही माळ माझ्याकडे आहे ही गोष्ट कळणार नाही. समज, तुझ्या मावाने येऊन विचारलेंच की तू माझ्याकडे काही आणून ठेवले आहेस का तर मी काही नाही म्हणून सांगेन.” गोपाळने रामूला सांगून ती माळ मोडून विळाकले पैसे स्वतः जवळ ठेवून घेतले आणि लागतील तेव्हा

व लागतील तेव्हा पैसे मागून घेऊन जायला रामूला सांगितले.

रामूला भीति वाटत होती तेंच झाले. त्याच्या भावाला कळलें की रामूने गोपाळकडे काही तरी ठेवले आहे व तो मगून मगून गोपाळकडे येऊन मागून घेऊन जातो. त्याने एकदां येऊन गोपाळला विचारलेंच—“गोपाळराव, माझ्या भाकच्या भावाने काही पैसे ठेवले आहेत म्हणे, तुमच्याकडे! तुम्ही ते ठेवून घेणें बरोबर दिसतें का! डोक मला हसंतील की, मावाचा विश्वास नाही म्हणून त्याने भाकच्याकडे पैसे आणून ठेवले. माझ्याकडे राहिले म्हणून ते मी लाऊन टाकून असें का वाटलें त्याला व तुम्हांला!”

“बरो पण, हे सर्व तुम्ही बोलतां आहां, हे नाही कळलें मला. तुमचा भाऊ माझ्याकडे कधी आला देखील नाही. त्याने माझ्याकडे एक फुटकी कक्कीदेखील ठेवलेली नाही.” गोपाळ म्हणाला.

गोपाळ सोटे बोलेल, असे स्वप्नांत देखील गोपूला वाटले नव्हते. परंतु गोपाळ सोटे बोलला बांत गोपूला शंका नव्हती. कारण गोपाळकडून पैसे मागून नेत असतां

कित्यकांनी रामूला पाहिले होते व त्यांनीच गोपूला गोष्ट सांगितली होती.

परंतु गोपू गोपाळच्या विरुद्ध काय बोलणार! त्याने गांवभर गोपाळची नाळस्ती करावला मात्र मुरबात केली. परंतु गोपूच्या बोलण्यावर कोण विश्वास करणार!

पुढे काही दिवसांनी गोपाळ खरें बोलतो की सोटे याची साख सर्वांना स्वतः गोपूला पटवून देणारा एक प्रसंग पडून आला. गोपू व रामू यांच्या गांवाजवळच्या रानांत एका ओळ्यांत सापूला देवाची मूर्त दिसली. ती सापू गांवांत येत नसे.

म्हणून त्याने ती मूर्त ओळ्यांतून काढून रानांतच एका सुरक्षित जागी आणून ठेवली. नंतर गांवांतले गुरास्ती गुरांना रानांत चरायला घेऊन आले तेव्हा तो त्यांना म्हणाला—“मला ही देवाची मूर्त ओळ्यांत सांपडली आहे. ही घेऊन गांवकऱ्यांनी देवळांत ठेवावी. त्या मूर्तीकडे गांवकऱ्यांनी दुर्लक्ष केले तर गांवावर ईश्वरी कोप होईल.”

गुरास्तींनी ती गोष्ट गांवांत जाऊन सांगितली. गांवांतल्या प्रमुखांनी जाऊन मूर्त दिसली. ती सापू गांवांत येत नसे. ओळ्याने ती मूर्त पाहिली व तिची स्थापना

म्हणाला—“ही मूर्त म्हणजे एक अत्यंत पवित्र अशी मूर्त आहे. वाटेक त्यानें यास हात लावल्यास देवाला तें आवडणार नाहीं. म्हणून सत्यव्रती व निष्पाप माणसानें मूर्तीला हात लावावा.”

“आमच्यांत असा सत्यव्रती व निष्पाप माणूस कोण ? कुवा आपणच एवढी कृपा करून मूर्तीची स्थापना करावी.” गांवकरी साधूला म्हणाले.

“मी गांवांत पाऊल टाकीत नाहीं. तें माझें मत आहे. मी मतभंग करायला तयार नाहीं. तुमच्यांत अंतरात्माशीं दगा न करणारा कोणी तरी असेलच की नाहीं. त्यानें हें काम करावें.” साधू म्हणाला.

गांवकरी दुसऱ्याची स्तुती करून स्वतःचा बचाव करूं लागले. कोणी मूर्तीला हात लावायला भजेना. शेवटीं सर्वांनीं मिळून गोपूलाच सर्वांत जास्त निष्पाप मनाचा व उदार असें ठरवून त्याला मूर्त उचलण्याचें काम करायला सांगितलें. गोपू पुढें आला व म्हणाला—“मी मनसा, वाचा, कर्मणा कोणाचें बाईट केलें नसेल तर देवानें मला स्पर्श करूं शकवा.” असें सांगून तो मूर्तीला हात लावायला पुढें सरसावला.

तेव्हां साधून विचारले—“काही पुण्यकर्म केले आहेस का ?”

“कां नाहीं ! या देवासाठीं देऊळ बांधण्यासाठीं सर्वांत जास्त वर्गणी तर मीच दिली आहे. दरवर्षी जत्रेच्या वेळीं दरिद्र नारायणाला जेवण मीच घालतों. गंगेला संग मरमरी पायरी मी बांधली.” गोपू म्हणाला.

“हें सर्व सोंटें तर बोलत नाहींस ना !” साधून विचारलें.

“मी जन्मांत कधी खोटें बोललों नाहीं.” गोपू म्हणाला.

“मग तुला कसली भीति ! लाव मूर्तीला !” साधू म्हणाला.

गोपू पुढें सरसावला. तो प्रथम मूर्तीकडे झुकून थोडा हंसला. पण हात लावतांच त्याचे हात पोळले. सर्वासमक्ष त्याची मान खाली झाली. गांवकऱ्यांसमोर प्रभ उभा राहिला आतां ही मूर्त न्यायची कशी ?

त्यावेळीं गोपूला गोपाळची आठवण झाली. तो एक सत्यव्रती म्हणून पंचकोशीत प्रसिद्ध होता. तो खोटें बोलतो असें कोणी सांगितलें असतें तरी कोणाला तें सरें वाटलें नसतें. गोपाळच्या सत्यव्रते पणाची परीक्षा

व्यायला चांगली संधी मिळाली आहे असा विचार करून त्यानें गोपाळलाच बोलविण्याचें ठरविलें.

गांवातील प्रमुखांना म्हणाला—“साधीशी गोष्ट आपल्यापैकी कोणाच्याच कशी काय लक्षांत आली नाहीं. अहो ! गोपाळ राब आहेत की. ही जबाबदारी पार पाडायला तोच समर्थ पुरुष आहे.” सर्वांना तो सखा पसंत पडला.

गोपाळला बोलावून आणण्यासाठीं एकाळा पाठविण्यांत आलें. गोपाळ निरोप कळतांच आलादेखील. त्यानें आंधोल केली.

करण्यासाठीं देऊळ बांधायचें ठरविलें. देवळाकरितां जागा पाहिली. घरामागे कांही वर्गणी भरून केली. गोपू श्रीमंतांपैकीं एक होता. म्हणून त्यानें त्या कामांत पुढाकार घेतला. सर्वांत मोठी देणगी त्यानें घ दिली. देऊळ बांधण्याचें काम सुरू झालें. देवाचें पीठ तयार झालें. मूर्त आणण्यासाठीं गांवकरी रानांत गेले.

पुजार्थ्यांनीं आंधोल करून मूर्त उचलण्यासाठीं मूर्तीला हात लावला. त्यानरोबर त्यांच्या हाताला चटका बसला. पुजारी ओरडून मागे सरकला. तेव्हां तो साधू

देवाला नमस्कार केला व त्या साधूला नमस्कार करून गांवकऱ्यांना नमस्कार केला. मूर्तीला उचलण्यास सर्वाजवळ परवानगी मागितली.

साधूने गोपूला विचारला होता तोच पक्ष गोपाळला केला—“तू पुण्य कार्य केले आहेस ना !”

“माझ्या अंतराच्याला जे रचले ते मी आजपर्यंत करित आलो आहे. ते पुण्यकार्य आहे की पापकर्म, ते फक्त त्या परमेश्वराकडच माहीत.” गोपाळ म्हणाला.

“तू खोटे नाही बोलत ना !” साधूने विचारले.

“कधी कधी बोलवे लागते.” गोपाळ म्हणाला.

“तुला स्वतःवर आत्मविश्वास असेल तर तू पुढे हो आणि मूर्त उचल.” साधू म्हणाला.

गोपाळने पुन्हा मूर्तीला नमस्कार केला व मूर्त उचलली. त्याचे हात पोळले नाहीत. गांवकऱ्यांनी त्याचा जयजयकार केला आणि मूर्त घेऊन बाजतगाजत गांवाकडे निघले. गांवात मूर्तीची स्थापना झाली. त्यानंतर लोक मूर्तीला हात लावूनच देवाच्या पायां पदं लागले. परंतु त्यानंतर मूर्तीला हात लावता तरी कोणाचे हात कधी पोळले नाहीत. सर्वांच्या मनाचे समाधान झाले. परंतु गोपूची मान खाली झाली. हळूहळू गोपाळच्या किचकी त्याच्या मनांत अड्या व अडसर पाडू लागले. आपली बूक त्याच्या लक्षांत आली. त्यानंतर त्याने आपल्या आईजवळ प्रसिद्धी केली की कधी भावाला दूर लोटणार नाही. रामूने गोपाळकडे ठेवलेले पैसे भावाला दिले. त्याने ते पैसे घेतात लावले व मिळणारा फायदा रामूला देऊ लागला.

उत्तरकांड

रामाने राक्षसांचा संहार केला आणि राज्याभिषेकानंतर अयोध्येला येऊन राज्य करू लागला.

एकेदिवशी चारी दिसाहून ऋषी व मुनी रामाच्या दर्शनासाठी आले. त्यांच्या बरोबर अगस्त्य ऋषीपण आले होते. त्यांनी द्वारपालाला सांगून रामाकडे निरोप पाठविला की आम्ही दर्शनाला आलो आहो. लगेच रामाने सर्वांना आदरपूर्वक जात बोलावून त्यांना उचित आस्नावर बसायला विनंती केली आणि कुशल केले.

मुनींनी रामाला पुन्हा राज्यपद मिळाल्या-बद्दल रामाचे अमिनंदन केले. रामाने

रावणाचा संहार केला होता ती गोष्ट मोठी नव्हती. रामाने ज्या राक्षसांचा वध केला ते एकाहून एक मोठे वीर होते. परंतु त्या सर्वांत इंद्रजितासारख्या पराक्रमी राक्षसाचा लक्ष्मणाने केला ही गोष्ट सर्वांना चकित करून सोडणारी होती.

अशा तऱ्हेने निरनिराळ्या प्रकारे मुनींनी रामलक्ष्मणांच्या शौर्यपराक्रमाची वाखाणणी केली. मुनींकडून रामाला एक गोष्ट ऐकून फारच आश्चर्य वाटले. इंद्रजित हा सामान्य वीर नव्हता. स्वतः रावण, कुंभकर्ण, महोदर, महस्त, देवांतक नरांतक हत्थादि शूरवीर राक्षसांहून तो जास्त मोठा वीर होता. ही

की माझ्या समोर जी कोणी येईल ती गर्भवती होईल.

तो ऐकून सर्व हतक्या घाबरल्या की दुसऱ्यादिवशी त्या बाजूला फिरकण्याचे नांददेसीक कोणी काढले नाही.

परंतु ही गोष्ट कृष्णविदुष्या मुनींच्या माहीत नव्हती. आपल्या मैत्रिणींची वाट पहात होती व स्वांच्या शोभार्थ पुढस्त्य तपश्चर्या करित होता त्या बाजूला येऊ. तेथे तिका कोणी मैत्रीण विसकी नाही. म्हणून ती सरळ पुढस्त्य वेदाध्ययनांत मग होऊन होता तेथे गेली. पुढस्त्यने तिच्याकडे पाहल्या बरोबर एकाएकी गरोवर असल्याचा तिका भास सरोवरच तिका क्षीरांत एकदम नरळ शास्त्राचे आढळून आले. ती पात्ररून गेली आणि आपल्या बहिरांना म्हणावी— “बाबा ! हे पहा हे सर्व कसे झाले ते मला नाही. मी आपल्या मैत्रिणीच्या शोभार्थ पुढस्त्य मुनींच्या आज्ञांमते गेले होते.”

कृष्णविदुष्या दिव्यज्ञानाने पुढस्त्याच्या आपायुळे मुळगी गर्भवती शास्त्राचे कळले. तो तिका घेऊन पुढस्त्याकडे गेल्या व म्हणावा— “बहर्षि ! ही बाप्ती मुळगी आहे.

ही शोभार्थ इकडे जावी होती. हिला आपण आपकी पत्नी म्हणून स्वीकारून हिला सेवेला ठेवून घ्यावे” कृष्णविदुष्याकडे. पुढस्त्याने ते कळू केले.

पुढस्त्याला आपल्या बाबकोचे रूप, गुण पाहून पार आनंद झाला. तो तिका म्हणावा— “वेदपठन करित असतां तुं गर्भवती झालीस म्हणून तुझा मुळगा माझ्याच सारला वेदशास्त्रांत विद्वान पंडित होईल. तुझा सर्व विभवसु म्हणून मोळसलीक. तो माझा मुळगा आहे म्हणून जोक पोळस्त्य म्हणून देखीक मोळसलीक.

पुढे काही दिवसांनी विभवसु जन्मला. तो सत्य, लीक व शुचिता या तीन गुणांमुळे जगांत प्रसिद्ध झाला. त्याची कीर्ति ऐकून भारद्वाज मुनींनी आपकी कन्या देवर्षिणी विवे त्याच्याशी दिले. विभवसुला तिच्या पासून मुळगा झाला. तो जन्मल्याबरोबर ऋग्वेद प्रत्यक्ष होऊन म्हणावा— “हा मुळगा पार होईल.” वैभवसु असे त्याचे नाव ठेवून ऋग्वेद विद्वान गेला.

वैभवसुने ऋग्वेदकथापात्ररूप तपश्चर्याकडे होते. तो धर्म्यांत निपून

गेला. फक्त राहून बाबुभक्षण करून त्याने तीन हजार वर्षे निराहार राहून तप केले. त्याची तपश्चर्या पाहून ऋग्वेद, ईश्वरदेव प्रत्यक्ष होऊन त्याला म्हणाले— “तुझी तपश्चर्या पाहून आम्ही साको जाहो. माग तुला जो पाहिजे तो वर !”

“मला जोकपाळ आणि कथाविषय मिळेल असा वर द्या.” वैभवसु म्हणावा.

“मीदेसीक आपली एक जोकाची सृष्टि करण्याचा विचार करित होतो. ईश्वर व याच्या बरोबर तुं एका नवीन जोकाचा प्रोवा जोकापाळ होशीक. तुं

नवनिधींचा अधिपति होशील. हे पहा सूर्याच्या प्रकाशांत तळपणारे हे पुष्पक विमान यावर बसून तूं विचरण कर आणि स्वर्गलोकांतील देवांसारखा तूं तुला वाटेक तिकडे अमण कर.” असा वर देऊन इंद्रादि देवांसह ब्रह्मदेव निघून गेला.

ब्रह्मदेवाकडून तो वर मिळाल्यावर वैश्रवण आपल्या वडिलांकडे परत आला. म्हणाला— “बापा! ब्रह्मदेवाने मला वर दिला, परंतु मला राहण्यासाठी स्थान ठरवून दिले नाही. कोणाला कष्ट होणार नाही अशा जागी राहण्याची सोय आहे.”

वैश्रवण मुलाचे बोलणे ऐकून म्हणाला— “वाळ! दक्षिण समुद्राच्या काठी त्रिकूट पर्वताच्या शिखरावर विश्वकर्माने देवेंद्राच्या अमरावती सारखीच लंका नांवाच्या एका नगरीची सृष्टि केली आहे. ते अत्यंत सुंदर नगर आहे. त्याचा कोट सोन्याचा आहे. वैद्युर्याची तोरणे आहेत. पहिण्याने ती नगरी राक्षसांसाठी निर्मिली होती. परंतु विष्णूच्या भीतीने पाताळ लोकांत जाऊन बसून बसले आहेत. ती नगरी आता निर्जन व जोसाड पडली आहे. तेथे राहणाऱ्या तर कोणास त्रास होणार नाही.”

वैश्रवण वडिलांच्या सल्लाप्रमाणे सहसा- नधि नैऋतींना बरोबर घेऊन लंका नगरीस गेला आणि तेथे जाऊन राहू लागला. तो तेथे सुखाने राज्य करू लागला. पुष्पक- विमानांत जाऊन तो मधून मधून आपल्या आई वडिलांना भेटून येई.

ते ऐकून रामाने चकित होऊन अगस्त्य मुनींना विचारले— “मुनिज्येष्ठ! राक्षस पुष्पाच्या कुळांतच जन्मले असे मी ऐकले होते. परंतु आपल्या म्हणण्यावरून त्यापूर्वी देखील राक्षस होते. या राक्षसांचा मूळ पुत्र कोण ?”

त्याचे उत्तर म्हणून अगस्त्य म्हणाले— “कमळांत ज्याचा जन्म झाला त्या ब्रह्मदेवाने पाण्याची सृष्टि केली. पाण्याच्या रक्षणासाठी कांही माणी निर्मिले. त्या प्राण्यांना भूक, तहान आणि भय हे ते पुन्हा ब्रह्मदेवाकडे गेले व त्यांनी त्याला विचारले— “आता आम्ही करायचे !” ब्रह्मदेव हसून म्हणाला— “तुम्ही पाण्याचे रक्षण करा !” तेव्हा कांही माणी म्हणाले— “ते काय आमच्याकडे लागले.” कांही म्हणाले— “अक्षय (म्हणजे ‘मक्षय’) करतो.” रक्षण करणारे राक्षस

संज्ञाची मुक्ती होती. तिचे नांव साळ
यसे होते. साळकटंकर ■ विष्णुकेस-
राचा विवाह झाला. काळक्रमाने साळकटंकर
गरोदर होऊन मंदर पर्वतावर तिळा एक
मुक्ती झाला. मुक्तीपेक्षा पतीचा
तिळा जास्त मिव म्हणून ती
मुक्ती तेव्हा सोडून पतीपरोपर मिहार
करावला निघून गेली.

मुक्ती हातापायाची मोठे चोखत रक्त
होता. त्याला शंकर पार्वतीने नंदीवर बसून
आकाश मार्गे आत पाहिले. त्याला
त्या असहाय स्थितीत रक्त असलेला पाहून
दोषांना त्याची आली. पार्वतीने
कळवळण आले. तिळा संतुष्ट करण्यासाठी
शंकराने त्याला जन्मतांच त्याच्या आईने
चिरंजीवत्व आणि आकाशांत उडणारे एक
नगर दिले. पार्वतीने राक्षसांना सधोमर्षाचा
द जन्मतांच भातेच्या बयावर कर दिला.

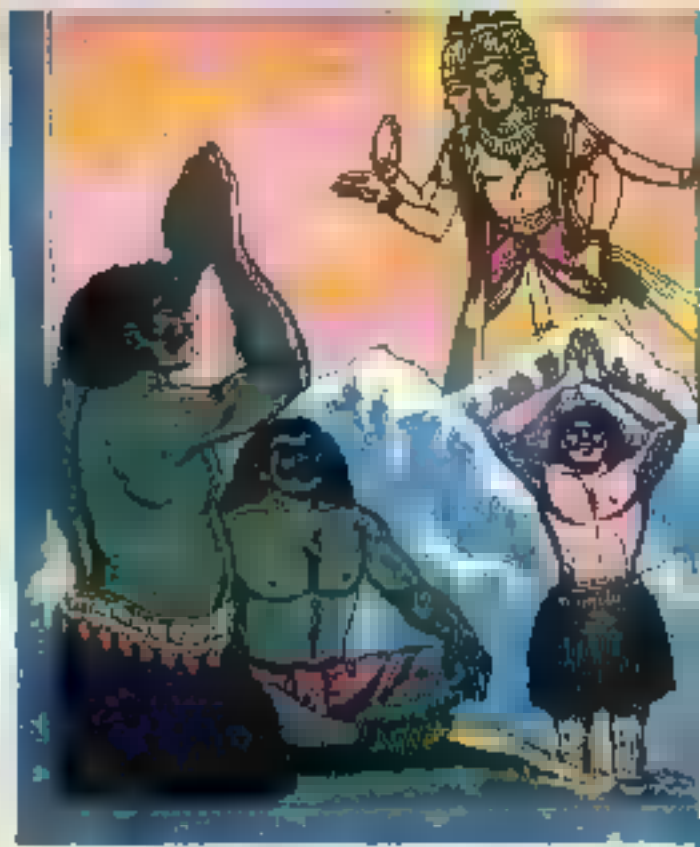
पार्वतीने मुक्तीला मिळाले
होते. मुक्ती आकाशांत उडणाऱ्या
आपल्या नगरांत ऐश्वर्यभोग फक्त कामका.
त्याचा इंद्रासारखा वादळ.

मुक्तीला करपाची हाकी होती तो
एक कर्मपरायण लक्ष्य आहे हे ऐकून आज्ञा

नांवाच्या गंधर्वांनी आपली सुंदर मुक्ती
देवपती हिच्याशी त्याचे रूप करून दिले.
इतक्या गुप्ताबाज व ऐश्वर्याची
पति मिळल्यावरून देवपतीला फार
आनंद झाला. मुक्तीदेखील पतीचे
रूप गुप्त पाहून खूब झाला.

त्यांना माल्यवंत, सुमाली जसे
मुक्ती झाले. ते फार पराक्रमी
निघाले. ते कोणाचा भीत नसत. तेच इतके
भयंकर दिसत की इतर त्यांना पाहून भीत.
संक्रावळून माती
झाली असल्याचे त्यांना त्यांनी
देखील येत पर्वतावर आऊन तपश्चर्या सुरू
केली. त्याची तपश्चर्या पाहून त्रिकोकांत
लक्ष्मण उडून गेली. ब्रह्मदेव इंद्र आदिक
देवांना घेऊन आला म्हणाला—“मी
तुमची तपश्चर्या पाहून प्रसन्न झालो आहे.
पाहिजे तो वर मागून घ्या.”

“ब्रह्मदेवा! आपल्यावर तू अनुग्रह
दर्शन दिले आहेस तर मुद्रांत आपला
कर्मी होणार नाही असा वर दे.
हातून खजूचा संहार होईल व
आम्ही चिरंजीवी राहू.” ब्रह्मदेव “तथास्तु!”
म्हणून ब्रह्मदेवी निघून गेला.

मिळाल्यावर ते तिचे राक्षस
त्रिकोकांतल्या रहिवास्यांना त्रास देऊ
लागले. देव, ऋषी, सिद्ध इत्यादिकांना
त्याची बसली. त्यांचा कोणी राक्षस
उरक नाही.

राक्षसांनी विष्णुकर्माचा बोकाविले
आज्ञा केली—“तूच देवाच्यासाठी उत्तमोत्तम
हमारती बांधल्यास ममरावती नगर सुंदर
दिलेस. त्याच्यासारखे एक सुंदर
नगर निर्मून आपला दे.”

“दक्षिण समुद्रकाठी विकृत पर्वताच्या
मधल्या खिस्तरावर मी इंद्राच्या इच्छेप्रमाणे

द ‘वधू’ करणारे म्हणून ओळखले
जाऊ लागले.

राक्षसांच्या जातीत होती व नांवाचे
दीने होते. म्हेडी तपश्चर्या करण्या-
साठी निघून गेला. हेतीने पतीच्या
वेण्याने पतीच्या होण्याने निघाला.
त्याने धमाकी महीण व भयंकरा
यांच्याशी बोलले.

त्यांना विष्णुकेश नांवाचा एक मुक्ती
त्याने तेज सूर्यासारखे होते. मुक्ती
मोठा झाल्यावर हेतीने एक मुक्ती
पाहून रूप ठरविले. ती

छंका, नगरी बांधून ठेवली आहे. ती स्वर्गासारखीच सुंदर ■ वैभवशाली नगरी आहे. त्या नगराचा कोट सोन्याचा आहे. तुम्ही तेथे जाऊन राहाल्यास कोणी तुम्हांला त्रास देऊ शकणार नाही." विश्वकर्मा म्हणाला.

विश्वकर्माने ते बोलणे ऐकून राक्षसांना फार आनंद झाला. कित्येक हजार राक्षस सपरिवार लंकेला येऊन राहू लागले. त्याच वेळी नर्मदा नावाच्या एका सुंदर गंधर्व छीने आपल्या तीन मुलींची ■ अनुक्रमे माध्यंत सुमाली व माली तिघां भावांशी करून दिली.

माध्यंत मोठा, त्याच्या नायकोचे नांव हुंदरी. तिळा वज्रमुष्टी, विरूपाक्ष, दुर्मुख, सुसप्त, यशकोय, मत्त व उन्मत्त अशी सात मुले व अनंका नावाची एक मुलगी झाली.

सुमालीच्या नायकोचे नांव केतुमति असे होते. तिळा षडस्त, अकंपन, विकट, काल-कर्मक, धूम्राक्ष, वृंष्ट, सुपार्श्व, संहारि, प्रपस, भासकर्ण अशीं मुले व पुष्पोत्कटा, कैकसी, शुचिस्विता, कुंभीनसी नांवाच्या मुली झाल्या.

मालीच्या नायकोचे नांव वसुधा. तिला अनिल, अनल, हर, संपाती नांवाची मुले झाली. हे चौघे पुढे विभीषणाचे मंत्री झाले.

अशा तऱ्हेने तिघे राक्षस सपरिवार लंकेत रहात होते. देव, ऋषी, नाग ■ मानव यांना ■ देऊ लागले. त्यांना ब्रह्मदेवाचे वर मिळाले होते. म्हणून त्रिलोकांत त्यांनी आपल्या कुकर्मांनी सर्वांना सतावून सोडले. त्यांना ब्रह्मदेवाने अजेय व शत्रुसंहाराचा वर दिला होता म्हणून त्यांना कोणाची भय किंवा भीति नव्हती. ते ऋषीमुनींचे यज्ञ भंग करीत.

शुंभ व निशुंभ

फार प्राचीनकाळी देव व राक्षस यांचे झाले. त्यांत राक्षसांचा पराभव ■ व ते आत्मरक्षणासाठी पाताळांत जाऊन राहू लागले. एक राक्षस कुडुंब आपली दोन जुळी मुले शुंभ व निशुंभ यांना जाते वेळी घेऊन जायला विसरले. ही मुले रानांत हिंडत व रानांत जो कोणी प्राणी मिळे त्याला खाऊन आपले पोट भरित. पुढे राक्षस कुळाला साजरीत असेच शुंभ त्यांच्या अंगांत दिशू लागले.

त्यांना आपल्या शक्तीचा बंधंकर गर्व चढला. जगांत अश्वत्थ व असाध्य कांदींच वाटले नाही. दोघे क्रूर कृत्ये करू लागले. मोठा शुंभ तर फारच भयंकर होता. त्याला मोठमोठे पर्वतदेसीत तो उचलून फेंकून देई. एकदां घमंदांत त्याने महेन्द्र पर्वताला उजव्या

हाताने मारले. पण त्याचाच हात तुटून पडला. त्यामुळे तो थोडका शाळा व त्याचे एक तृतीयांश पड बळ कमी झाले. आपल्या मूर्खपणाने आपला हात पाळवून बसल्यामुळे त्याला त्याचा भाकटा भाऊ निशुंभ याच्या कुपेवर जगावे लागले. निशुंभने भावाच्या तुटलेल्या हाताची एक गदा करून ■ दिली. शुंभने ती आपल्या बाजूला हातांत घेतल्याबरोबर त्याच्या अंगांत पुन्हा पुरी शक्ति आली.

शुंभ व निशुंभ ज्या ज्या रानांत जात त्या ■ रानांतली वनाचरे पोळ्याच दिवसांत नाहीशी होत. एका मागून एक जंगले उज्वळ करीत दोघे तपोवनांत येऊन पोचले. तेथे यज्ञ पशु पाहून त्यांनी त्यांनाच ■ सुरवात केली.

या दोघां राक्षसांच्या मीतीने ऋषी ■ मुनी हिमालय पर्वताकडे धांवले. त्यांपैकी काहीं नृग महाराजांकडे गेले. त्यांनीं महाराजांसमोर आपलें गाव्हणें निवेदन करून त्या दोघां राक्षसांच्या उपद्रवाला ■ बाळम्याची विनंती केली. नृग महाराजांनीं शुभ ■ निशुभांमा ठार करण्यासाठीं सैन्य पाठविलें. परंतु त्या दोघां राक्षसांनीं सर्व सैन्याचा पराभव केला.

तें पाहून नृग महाराज काळजीत पडले. तेव्हां ऋषींनीं ■ भीर दिला व म्हणाले— “असे माजलेले बळिष्ठ कार दिवस जगत

नाहींत. त्यांची वेळ भरली म्हणजे त्यांचा संहार करायला गवताची एक काडीदेखीक पुरेल. आम्ही या राक्षसांची दृष्टि इंद्र लोकांकडे वळेल असा ■ करतो. असा तऱ्हेनें आम्हांला काहीं ■ का होईना शांतिकाय होईक.”

ऋषी शुभनिशुभांकडे गेले व त्यांना म्हणाले—“तुमच्या सारख्या थोर पराक्रमी वीरांनीं आपल्या शक्तीचा प्रयोग मर्त्य-लोकांतीक साधान्य ■ करणें शोभत नाहीं. त्या नृग महाराजांचे पबडे मोठे सैन्य होतें, पण तुम्ही एक क्षणांत त्यांचा फडसा

उडवून ■ आमच्या सारख्या गरीब ऋषींना त्रास देऊन तरी तुम्हांला काय सुख मिळणार ! सर्व सुखांचे माहेरघर म्हणजे तो इंद्रलोक आहे. तुम्ही इंद्राला बठणीकर आणून स्वर्गलोक जिंकवें. ■ सर्व ऐश्वर्य व सुख तुम्हांला मिळेल.”

■ गोष्ट निशुभाला पटली. “या मर्त्य-लोकांत आपली शक्ति ज्वर्य सर्व करण्यांत काय अर्थ ! आमचा मनु. पापुडें इंद्र ! त्यानेंच ■ पूर्वजांचा पराभव ■ त्यांना पाताळांत पिटाळून लावले. त्याला ■ स्वतः हीऊन मरणाळा आसन्न जाल्या गादीवरून काढून त्याचे राज्य वेतोस !”

बळकावल्याशिवाय आम्हांला चैन पडणार नाहीं.”

वाकल्या भावाच्या त्या ■ ऐकून शुभ थोडा भ्याला. तो म्हणाला—“इंद्राला जिंकणें म्हणजे गंमत वाटली होय जुला ! तपश्चर्या करून मोठे ■ मिळविण्या-शिवाय इंद्राला जिंकणें अशक्य आहे. ■ जें ■ आहे, त्याच्यासमोर आपला टिकाव लागणें ■ नाहीं. आज आपण या रानाचे ■ आहों. उगीच त्यांना पाताळांत पिटाळून लावले. त्याला ■ स्वतः हीऊन मरणाळा आसन्न जाल्या गादीवरून काढून त्याचे राज्य वेतोस !”

“अरे, तू इतका मितरा, कापुस असशील असें नव्हते वाटले मला. तुला त्या इंद्राची इतकी भीति वाटत असेल तर आपली गवा दे मला. मी त्या इंद्राला ठार करून घेतो.” निशुम म्हणाला. मोठ्या भावाने अनेक प्रकारे त्याला समजावून सांगण्याचा यत्न केला, पण तो सर्व फुकट गेला. तो आपल्या भावाची गवा घेऊन इंद्रलोकावर स्वारी करण्यासाठी निघाला.

तो सरळ स्वर्गापर्यंत गेला. त्याने त्या गव्हेने पाहारेकऱ्यांना पळवून लावले. ते पाहारेकरी त्याला पाहताच माशासारखे भरंजन उडून गेले. त्यांनी इंद्राकडे जाऊन निशुम राक्षस मात्याची बरी दिक्ती. इंद्राने बळमहार केल्याबरोबर निशुमाच्या गव्हेचा बळाघूर होऊन गेला व तो जुरा बाप्पा-बरोबर आकाशात उडून गेला. बळमहाराने

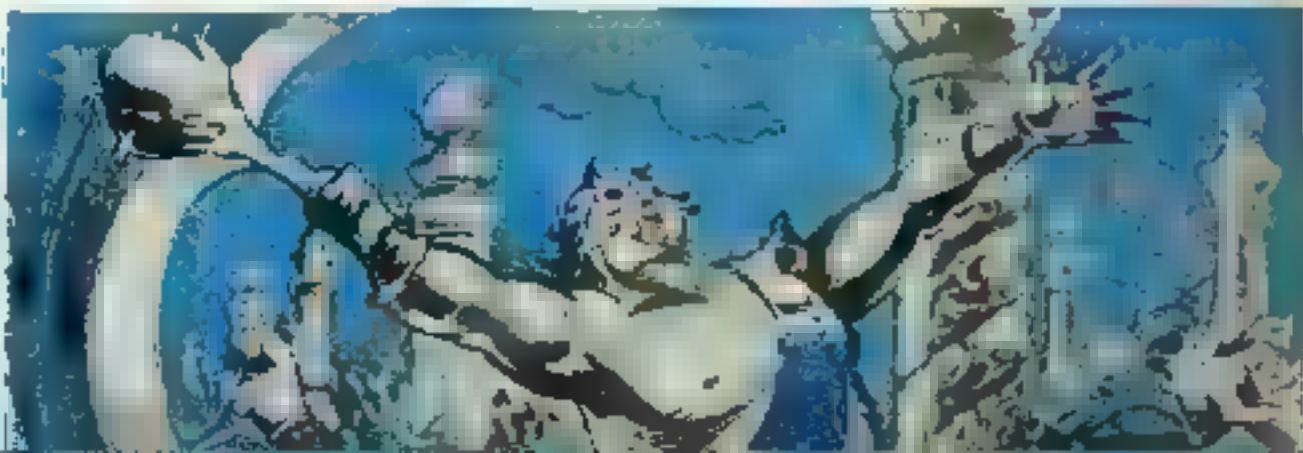
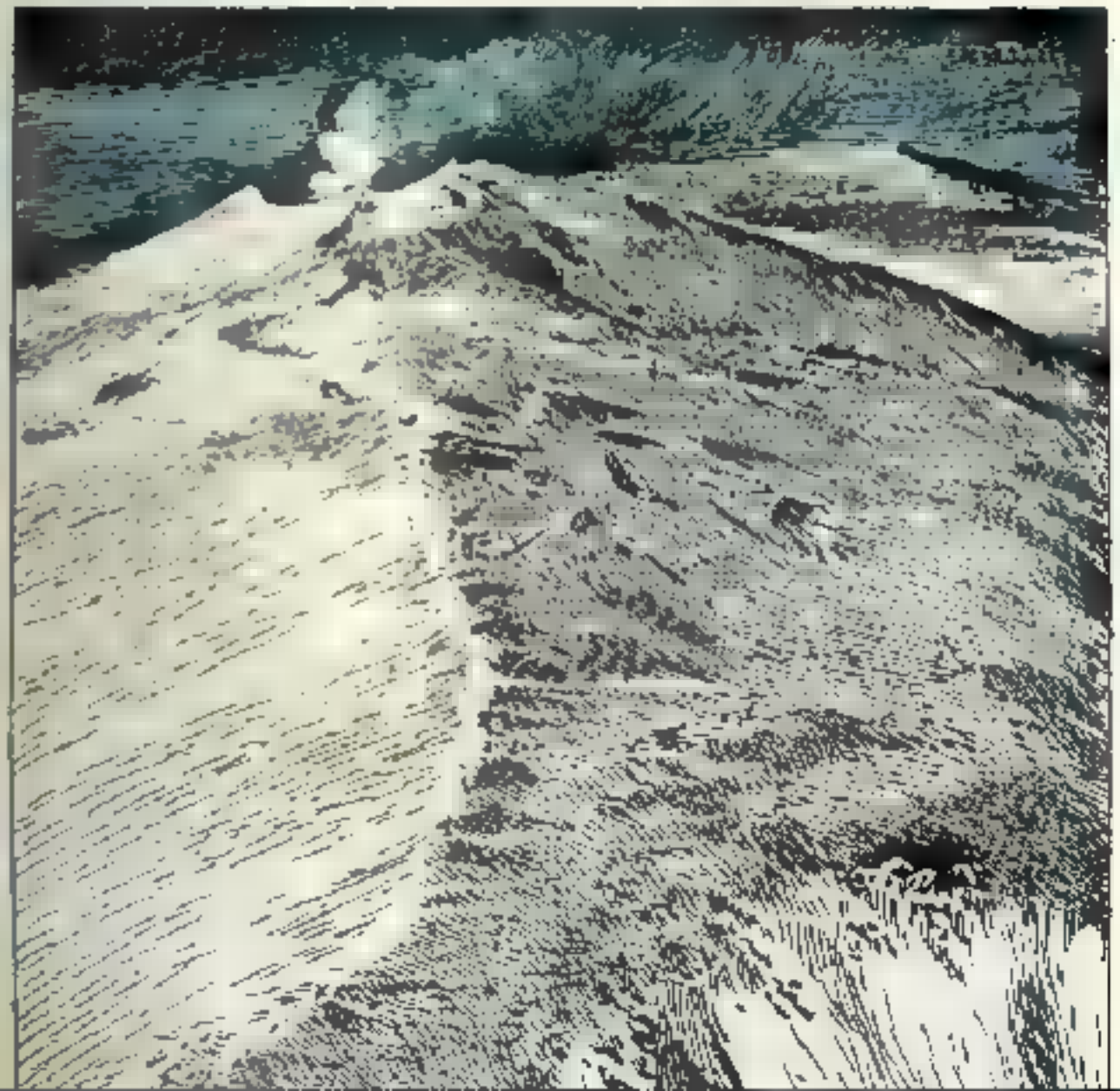
जखमी होऊन निशुम खाली पृथ्वीवर येऊन आदळला.

शुंभने बजावले असून दुर्लक्ष करून निशुम इंद्राशी युद्ध [] गेला होता. म्हणून शुंभला आपल्या [] राग आला. म्हणाला—“ [] जो अधमान शाका तो शाकाच, तू माझा जीवनाधार अशी जी गवा होती, तीदेखील घालून बसला आहेस. त्या गव्हेसिवाय आतां माझे पोट कसे भरणार ! मापुढे [] शिकार करून [] पोटापाण्याची व्यवस्था करावी लागेल.” हे बोलत असता तो हेदेखील विस्तरला की तो [] मूर्खपणानेच आपला हात घालून बसला होता आणि निशुमनेच त्या हाताच्या हाडाची गवा करून त्याला दिक्की होती.

[पुढच्या अंकात संपूर्ण.]

४५. दाक्षणा प्रवावरचा ज्वालामुखी

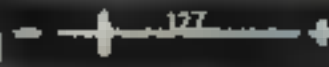
एरिवस नांवाचा हा ज्वालामुखी रास द्वीपांत आहे. याची उंची १३,२०० फुट आहे. [] मुखाचा व्यास सुमारे अर्धो मैल आहे. तो ९.०० फुट खोल आहे. जंतुकेंद्रिक क्षेत्रांत वासिवाच दुसरा ज्वालामुखी आढळत नाही.

Fullscreen

16 / 112

भारताचा इतिहास

औरंगजेब दखनचा सुबेदार नेमला गेला तेव्हा त्याचे १८ वर्षांचे होते. त्याने सुरतपासून खानदेशपर्यंतचा चांगला प्रवेश कारबीज करून शाहजीने काढी किळे पण सर केले.

दखनचा सुबेदार म्हणून करीत आसता त्याला पैशाची तूट भासत होती. त्याहून जास्त फाळजी वाटण्यासारखी गोष्ट दिल्लीला पडली. दाराशिकोह याने औरंगजेबाच्या विरुद्ध कागाळ्या शाहजहान बादशाहच्या फानावर रोचविल्या. म्हणून १६४४ मध्ये औरंगजेबाने दखनच्या सुबेदारीचा राजीनामा दिला. १६४५ मध्ये त्याला गुजरातचा सुबेदार म्हणून नेमण्यात आले. आपल्या मोठ्या भावाशी त्याने औरंगजेबाला दिल्लीत राहता आले

नाही. १६५३ च्या सुरुवातीला तो पुन्हा सुबेदार म्हणून दखन मध्ये आला. त्यावेळी तेथील राज्यव्यवस्था विस्कळीत झाली होती. आर्थिक स्थिती पण काळजी करण्यासारखीच त्याच्याबरोबर दिवाण म्हणून मुर्साद कुलीखान आला होता. साहाय्याने औरंगजेबाने शेतकरी व सरकार दोघांचे द्वित होईल अशी फतवमूलीची नवीन व्यवस्था करून दिली. त्यामुळे असे सांगतात १६५८ पर्यंत औरंगजेबाचा अधिकार ज्या टापूत होता त्या भागांत पडीत अशी एक सेंट जमीन देखील उरली नाही.

१६३६ गोवळकोंडा दिल्लीचे आविपत्य मानीत होता. परंतु ते राज्य नियमितपणे कर देत नव्हते. गोवळकोंडाच्या सुलतानाचा मीरजुमला नांवाचा

एक मंत्री होता. सुलतानाशी बेबनाव झाला तेव्हा तो मोगलांना शरण गेला. अशा तऱ्हेने गोवळकोंड्यावर स्वारी औरंगजेबाला दोन कारणे मिळाली.

मीरजुमलाचे स्वरे नांव मोहंमद समद असे होते. तो देशाचा व्यापारी होता. त्याने हिरे व रत्नांचा व्यापार करून अलोट पैसा मिळविला होता. नंतर तो गोवळकोंड्याचा सुलतान अब्दुल्ला कुतुबशाह याच्या पदरी करू लागला. तो अत्यंत चतुर व व्यवहारकुशल होता. व्यवहार तो मंत्री पदावर पोचला. त्याचा कारभार निरंकुश होता. त्याने कर्नाटक प्रांतावर त्याच्या करून बराच प्रदेश स्वतःच्या अमलाखाली आणला. तो नांवाने राजा किंवा सुलतान नव्हता, परंतु त्याचा धाट बादशाहाला लाजवील होता. ३०० मैल लांब व ५० मैल रुंद अशा प्रदेशांमून दर ५० ठास रुपयांची प्राप्ती होती. त्याने आपले स्वतंत्र सैन्य उभे केले. त्याच्या सैन्याचा एक स्वतंत्र कोषखाना पण होता. मीरजुमलाची ही वादती शक्ती पाहून सुलतान घाबरला. सुलतानाने त्याचा मुलगा मुहंमद जमीनखान

१ त्याच्या कुटुंबाला कैद करून मीरजुमलाचा पाणउतारा केला. त्या रागाने मीरजुमलाने दिल्लीचा बादशाह २ त्याचा दखनचा सुबेदार औरंगजेब याच्याशी सख्य ३ फितुरी पुरू केली.

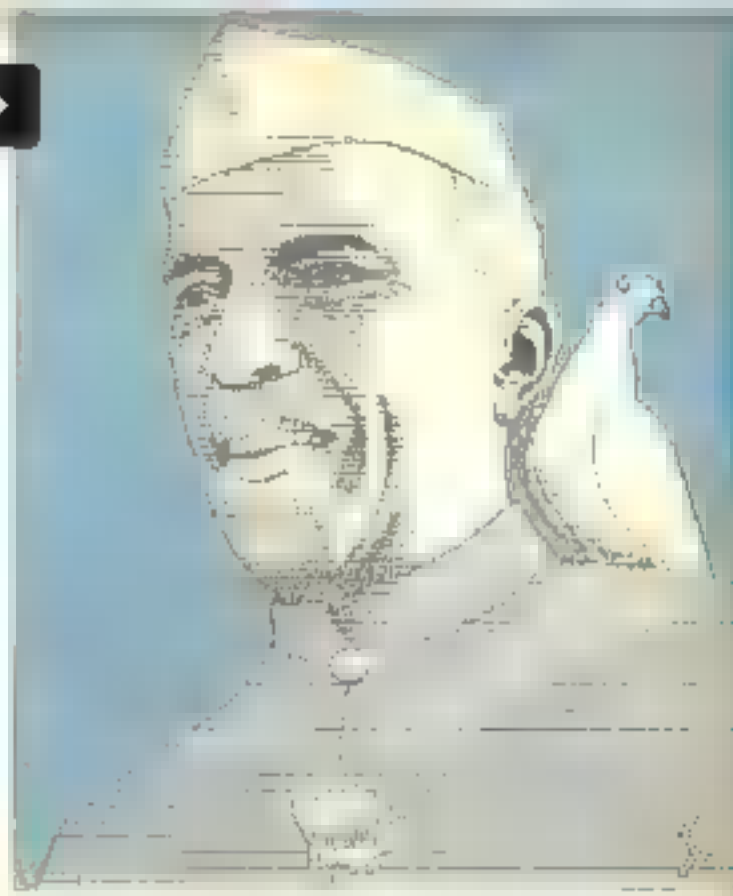
औरंगजेबाचा मुलगा मुहंमद सुलतान याने बापाच्या आज्ञे वारी महिन्यांत हेद ७ फेब्रुवारीला औरंगजेबावर हल्ला चढवला. लुटारूट व जाळपोत कोड्याचे राज्य मोग

Quick Heal Total Virus Protection

Removable Drive (G:) scan

No virus found

नेहरू चरित्र

[१५]

१९२१ साली देशभर असहकारितेची लाट उभारून आली. वाडून बाळली तशी सरकारी धत्याचाराला जोर आला. प्रमुख काँग्रेस पुढाऱ्यांच्या हातचाळीवर बंदी घालण्यात आली. 'सरहद प्रांताचे गांधी' अणुल गप्कार यांना कैद करण्यांत आले व त्यांना तीन वर्षांची सक्त तजुरीची शिक्षा देण्यांत आली. कित्येकांनी सरकारने बंदीन केलेल्या पदव्या सोडल्या. विद्यार्थ्यांनी शाळा बंद केल्या यांचा बहिष्कार केला. त्यांनी राष्ट्रीय विद्यार्थ्यांन व महा विद्यार्थ्यांत प्रवेश मिळवून विद्याभ्यास सुरू केला.

कवींद्र रवींद्रनाथ टागोर यांनी सत्याग्रह व शिक्षण संस्थांच्या बहिष्काराच्या चळवळीचा विरोध केला. तरी चळवळ बणच्यासारखी देशभर पसरली. १९२१च्या काँग्रेसच्या अधिवेशनांत विदेशी वस्त्र बहिष्कार खादीची उत्पत्ति आणि वापर विषयी ठराव झाला. दाखच्या दुकानांवर पिकेटिंग सुरू

शाले. जुलैच्या २१ तारखेस गांधीजींच्या अध्यक्षतेखाली बिदेसी वस्त्रांची होली जाळण्यांत आली.

हंमज अधिकारी काँग्रेसच्या एकेका पुढाऱ्याला पबळून सुत्रांत टाकून लागले. सेप्टेंबर महिन्याच्या सुरवातीला बही बंधूंना कैद करण्यांत आले. त्यांना दोन वर्षांची शिक्षा झाली. सरकारने जवाहरलालजींना त्यांच्या क्रांतिकारी मापणांपेढल कैद करण्यांत येईल पुष्कळ धमक्या दिल्या. परंतु त्यांना लवकर पकडले मात्र नाही.

करण्याचा औरंगजेबाचा विचारस दारा शिकोह याने नकार दिला आणि गोवळ-कोट्याचा वेढा काढून टाकण्यांत असा हुकूम काढविला. ३० मार्च १६५६ रोजी वेढा काढून देण्यांत आला.

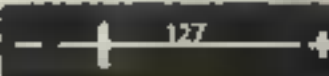
गोवळकोट्याच्या सुलतानाने नुकसान भरपाई म्हणून १० लाख रुपये रंजत रंगीर जिल्हा बादशाहाला दिला. सुलतानाच्या मुलीचे लग्न औरंगजेबाचा सुलतान मुहंमद सुलतान याच्याशी करून देण्यांत आले. सुलतानाने कबूल ही अट तोंडी केली की सुलतानानंतर गोवळकोट्याच्या गादीवर त्याचा जांबई बसेल. लवकरच मीरजुमला गोवळकोट्याचा प्रधान मंत्री म्हणून पुन्हा नेमला गेला.

आतां फक्त विजापूरचे राज्य उरले होते. ४ नव्हेंबर १६५६ या रोजी

आदिलशाह वारला. त्याचा १८ वर्षे वयाचा सुलतान गादीवर बसला. औरंगजेबने विजापूरचे राज्य करण्याची परवानगी मागितली. कारण गादीवर बसलेला सुलतान मयत बादशाहाचा औरस पुत्र नव्हता असे त्याचे म्हणणे होते. परंतु ते बादशाहाला मान्य झाले नाही. तरी औरंगजेबने मीरजुमलाची मदत घेऊन १६५७ मध्ये स्वारीला सुरवात केली. मार्चच्या अखेरीला मीरचा किला व १ ऑगस्टला कल्याणीचा किला औरंगजेबने हस्तगत केला.

१६५७ च्या सेप्टेंबर महिन्यांत शाहजहान आजारी पडला. तेव्हा त्याच्या मुलांत गादीसाठी भांडणे सुरू झाले. आपल्या आजारापेक्षा अपमान सहन न शकल्यामुळे व मुलांच्या भाऊदंर्पांमुळे दुःखी होऊन शाहजहान मरण पावला.

कोणलें तरी पत्र कोर्टांत दाखल करप्यांत आलें व एका अशिक्षित माणसानें तें उलटें धळून वाचून त्यांतील सही मोतीलालाचें आहे अशी साक्ष दिली. न्यायालयांचा बहिष्कार काँग्रेसच्या कार्यक्रमांतला एक मुख्य कार्यक्रम असल्या कारणानें जवाहरलालची किंवा मोतीलाल दोघापैकी कोणीच बचावाचा केला नाहां." थटला चालू असतां मोतीलालांची चार वर्षांची नात इंदिरा कोर्टांत त्यांच्या मांडीवर बसून होती. कोर्टाचा प्रथम अनुभव इंदिराला हाच.

शिक्षा ऐकल्यावर मोतीलालांनीं आपल्या साथी कार्यकर्त्यांना था संदेश दिला—“मी व माला एकूच एक मुलगा देवासाठीं लुंगणां पाथरी चढत आहां. सहस्रावधी स्वयंसेवक भर्ती करा. स्वराज्य मिळेपर्यंत अनन्याचारी असहकाराची चळवळ

चालू राहावी पाहिजे. भारतांत स्वातंत्र्याच्या देवतेचें एकच देऊळ आहे आणि तें म्हणजे लुंग ! सर्वांना नेथील तीर्थयात्रा करावी.”

१९२१ च्या डिसेंबर व १९२२ च्या जानेवारी महिन्यांत ३० हजार लोक लुंगणां नेले. लुंगणांत जाणारे लोक मुख्य करून संयुक्त प्रांत व बंगाल मधले होते. काँग्रेसचे कार्यकर्ते व पुढारी लुंगणांत गेलेच, परंतु आश्रयाची गोष्ट म्हणजे, काँग्रेसशी ज्यांचा कांही एक संबंध नव्हता अशा अनेकांना पण लुंगणांत आणण्यांत आले. नमून घुसत व मुले वाजारांत पोलीसांच्या लोरींत बसत आणि उतरायला तयार नसत. नांदाशिवाय जितक्या लोकांना वारंट देण्यांत येत, त्याहून जास्त लोक त्यांनीं जमून लुंगणांत जात. लुंगणांच्या अधिकाऱ्यांना पिन पडत की कोणाला उवायचें व कोणाला गोडावचें.

नवाबकुमारी

[२]

जगतसिंहानें एक दोन डोळे अनेक गोष्टी घुसरावाला समजणार नाहींत अशा केल्सा असे मानसिंहांना वाटलें.

अनेक शूर सरदारांसमक्ष जगतसिंहानें आपल्या पित्यासमोर अशी प्रतिज्ञा केली होती कीं पांच हजारांचें सैन्य दिल्यास पठाणांना सुवर्णरेखा नदीच्या पलीकडे पिटाळून लावीन. इतकी जबाबदारी आपल्या शिरावर घेतल्यानंतर तें सोडून अर्धी रात्र डळडून गेल्यावर तो प्रेमिकेला मेटण्यासाठीं परक्यांच्या किल्ल्यांत चोरा-

सारखा शिरला होता आणि पठाणांचा कैदी झाला होता. कर्तव्याची जाणीव नसणारा आपल्या कुळाची मान-मर्यादा राखण्याची पर्वा नसणारा मुलगा असून नसून सारखाच. त्या रागाधुल्लेंच पठाणांचा निर्मूल नाश करण्याचा व आपल्या मुलाला सोडवून आणण्याचा विचार देखील त्यांच्या मनाला शिवला नाहीं.

विमलाच्या हातचा खंजीर लागल्यानंतर मरणापूर्वी कत्तलवानानें जगतसिंहाला मानसिंहाकडे संधी करून देण्यासाठीं वाडलें

होते, मुलां सुचविलेल्या संधीच्या अटी मानसिंहाने मान्य केल्या. कारण पावसाळा संपल्यानंतरच सैन्यदुव्वांनाही सैन्य घेऊन मानसिंहाच्या हाताखाली युद्ध करण्यास येणे शक्य होते. म्हणून नवीन युद्धाला तोंड फोडण्याऐवजी संधी करून वेगळे श्रेयस्कर होते. संधी झाल्याबरोबर नवा नवाय मुलेमानम्यान याने आपला संत्री व सेनापती उस्मानमान याच्याबरोबर येऊन मानसिंहाला मोठमोठे नजरणे दिले. मानसिंह फार खूप झाला. पाटण्याला मोगल सैन्य परत नेण्याचे ठरविल्यावर मानसिंहाने

आपला एक स्वतःचा मुलगा जगतसिंह यांच्यावर काहीच जबाबदारीचे ठरवले नाही. यावरून जगतसिंहाच्या गुन्हाची चवकशी करण्याचे त्याने मनांत ठरविले असल्याचे दिसत होते.

त्यानंतर जगतसिंहाने बापाच्या मना-विरुद्ध अनेक फांसे केली व त्यामुळे त्याच्या क्रोधाग्नीत तेवढे ओतले गेले. एकदा रावाला फळविल्याशिवाय तो मंथारणच्या विझवात गेला. त्याच्या परवानगीशिवाय तिलाचमेशी त्याने करून घेतले. लग्नाला निकोचमेशी नातेवाईक भेटली व नवायानी मुलगी आयशा आपल्या दारूबरोबर हजर होती. परंतु त्याने काहीकांता बोलावणे परवानिले नाही की त्यांचा आजीविंद पण मिळविला नाही.

त्याने दोन चुक केल्या होत्या. वडिलांना फळविल्याशिवाय लम करणे ही पहिली चुक व ते तिलोत्तमेशी करणे ही दुसरी चुक. त्याची आणखी एक चुक होती. त्याने मोगलांचा एक मुख्य सरदार असून आपले कर्तव्य जबाबदारी ओळखून काम केले नव्हते. तो मोगलांसाठी गुरफटून गेला होता. त्याचे सैन्य दारूबरोबर येणे पडाव टाकून होते. पण त्याला त्याची पण फिकीर नव्हती.

मुलाच्या या बेजबाबदारपणाचा मानसिंहाला मनस्वी राग आला. त्याला त्याबद्दल कडक शिक्षा द्याव्याचे मनाशी ठरवून त्याने सर्वासमक्षच सैन्य पाठवून मधुरासिंहाला आज्ञा केली होती की "जगतसिंहाला मृत या शिबंत जसा मिळेल तसा आणून हजर करावे." त्याप्रमाणे मधुरासिंहाने जैलेधराच्या देवळाजवळ त्याला कैद केले. ज्या देवळांत जगतसिंहाची प्रणयकथा सुरू झाली होती तेथेच ती संपणार की काय भासत होते.

मुलाच्या अपराधाबद्दल चवकशी करण्यासाठी मानसिंहाने आपला दरबार मुदाम बोलाविला. मानसिंह एका इन जागेवर बसला होता. त्याच्या दोन्ही बाजूला प्रमुख अधिकारी रांगेत बसले होते. दरबारांत खवास्त्र गद्दी होती. पण टांचणी पडली तरी तिचा आवाज ऐकू येईल इतके निम्नस्थ सर्व बसले होते.

"कैदाला हजर करण्यांत यावे." मानसिंहाने आज्ञांत आज्ञा केली.

अनेक सैनिकांच्या मध्ये मान खाली करून जगतसिंह हट्टहट्ट येऊन बापासमोर उभा राहिला. मानसिंहाने त्याला "कैदी!"

म्हणून संबोधून प्रथम त्याच्या व्यक्तिगत व कौटुंबिक दुर्घटनांबद्दल चवकशी होईल व नंतर त्याच्या राजकीय गुन्हाची चवकशी होईल असे सांगितले.

एक बुद्ध मोगल अधिकारी समेत उभा राहून व लवून मुजरा करून म्हणाला - "महाराज! एक निवेदन करू इच्छिता. या मुलाला त्याच्या सर्व अपराधाबद्दल माफी करावी. त्याच्या व्यक्तिगत चुका मुख्य करून कौटुंबिक व धर्मगुती आहेत. तरी त्याची जाहीर चवकशी होऊ नये."

“त्याच्या व्यक्तिगत चुका कौटुंबिक व राजकीय स्वरूपाच्या आहेत व दोन्हींचा प्रत्यक्ष संबंध आहे. म्हणून कोणी येथून जाण्याची जरूर नाही. चक्कशी येथेच होणार व जाहीर सर्वासमक्ष होणार!” मानसिंह म्हणाला. वृद्ध अधिकारी खाली बसला. मानसिंह पुढे म्हणाला “कैदी! मी विचारीन त्या प्रश्नाचे सरळ उत्तर दिले नाहीस तर तो नवीन गुन्हा ठरेल.”

तेव्हा जगतसिंह स्वाभिमानपूर्वक ताठ कळून म्हणाला “महाराज! सोंगण्याची गरज नाही. जगतसिंह आपला

जीव वाचविण्यासाठी खोटे बोलणार नाही.”

“तुं वीरेंद्रसिंहाच्या अंतःपुरांत एका खोलांत एक स्त्रीरोवर असतांना पठाणांनी कैद केले, ही गोष्ट खरी का!”

“होय खरी आहे!”

“तुं पठाणांच्या कैदेत असतांना कतळखानाची मुलगी तुझ्यावर प्रेम करू लागली ही गोष्ट खरी आहे का?”

“या प्रश्नाचे उत्तर लांब घावे लागत आहे. नवाबकुमारी आयशाने, मी आजारी असतां माझी जगण्याची आरा

हकीमांनी व वैद्यांनी सोडली असतां ताते-सारखी व बहिर्णासारखी निवाभावाने माझी सेवा शुभ्रपा केली. स्वार्थ बुद्धीने तिने माझी सेवा केली असेल असे मला वाटले नाही. परंतु त्यानंतरच्या एका घटनेवरून तिचे माझ्यावर प्रेम होते हे मला कळले. पण तिचे प्रेम स्वीकारून शकल्याबद्दल मला फार वाईट वाटले.”

“त्याच सुट्टे तुझे उस्मानखानाशी झंझुद झाले होते!”

“उस्मानखानाचे आयशावर प्रेम होतं. तिच्यावर प्रेम असणाऱ्या दोघांनी जिवंत

राहातां कामा नये असे त्याला वाटले व म्हणून त्याने मला वृद्ध युद्धास आह्वान केले.”

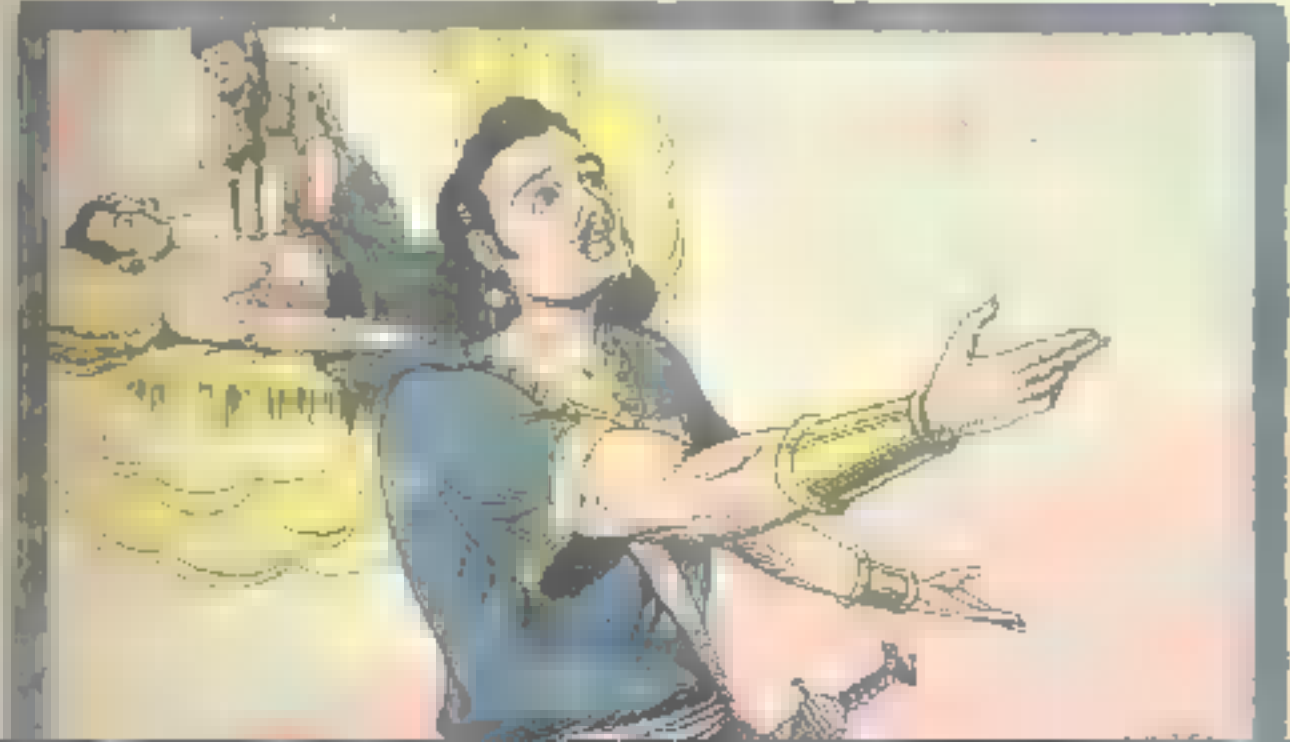
“तुं मधून मधून नवाबाच्या मुन्नीकडे पत्र पाठवीत नव्हतास!”

“एकदां पाठविले होते.”

“कधी तुं स्वतः तिला भेटायला गेला होतास?”

“गेला होता. एकदां शेवटची भेट घेऊन तिचा निरोप घेण्याच्या हेतूने गेला होता.”

“भेटल्या शिवायच तिने तुला परतचले होते ना?”

“त्याचे एक कारण होते.”

“इतके सर्व घडले तरी तू म्हणतोस की तुझ्या मनात तिच्या विषयी प्रेमांशुर उपजला नव्हता; व फक्त तिनेच तुझ्यावर प्रेम केले होते.”

“मी खरे तेंच सांगितले आहे. विश्वास करणे किंवा न करणे महाराजांच्या इच्छेवर अवलंबून आहे.”

“विरेंद्रसिंहाची मुलगी तुझी ठेवलेली बाई आहे का?”

तो प्रश्न ऐकून जगतसिंहाच्या सर्व अंगाचा जणूकांही भडका उडून गेला.

म्हणाला—“महाराज! आपण एक शासक आहात. एक' राज्याचे अधिपती आहात. नाही वडील म्हणून मी आपला भादर. गौरव करतो. कोण दुसऱ्याच्या तोंडून सा हे शब्द असते तर मी तत्क्षण त्याचे ठोकें उडविले असते. विरेंद्रसिंहाच्या मुलीशी मी देवाधर्माळा साक्षी ठेवून धामक रीतीने लग्न केले आहे. अमीसमक्ष मी तिला सहधर्मिणी म्हणून स्वीकारले आहे.”

मानसिंहाचे सर्व अंग गगानें थर थर कांपू लागले. तो जागसे ओरडला—
“राजपूत कुळांगार, पापी! तुझ्या तोंडांतून ते हे शब्द निघाले आहेत त्याचइतक तुझी जीम कापली तरी ती चूक होणार नाही. तुला लावळज्जा कांही आहे की नाही! विरेंद्रसिंहाची मुलगी तुझी वायको! जो विरेंद्रसिंह माझ्या अंतःपुरांत एका दासीच्या मार्गे लागून चाकराचा वेश करून शिरला होता व फकतका गेल्यावर त्या दासीशी त्याला लग्न करवि लागले. तो नीच व पाजी तुझा मानग! आणि ती नीच जातीची बाई किंवा तुझी नायक सासू! तुझी लग्नाची वायको कोणाची मुलगी

आहे! तिची आई कोणाची मुलगी आहे! ती कोणाची नात आहे मादीत आहे का तुला! तो अभिरामस्वामी आहे तुझ्या वायकोचा आज्ञा, म्हणजे बाईचा चाप शशिदेखर, सर्व पापकर्मे करून आता संन्यास घेऊन व परमज्ञानी असल्याचे दाग करून जगभर उजळ झळझळीत फिरत आहे. हे सर्व तुझे नातेवाईक! तुझी बुद्धि इतकी कमी झाली! विरेंद्रसिंहाच्या मुलीला तू बाई म्हणून ठेवून घेतले असतेस तो अपराध एकवेळ शपथ घ्या. आपला शत्रू समजून माझ्या परवानगीची पर्वा न करतां तू हे लग्न केलेस. तू माझा मुलगाच नाहीस. तू मानसिंहाचा मुलगा आहेस असे कोठे बोल्लास तर तुला शिरच्छेद होईल!”

दरबारांत बसलेले सर्व लोक गप्प बसले होते. चकार शब्द बोलण्याची कोणाची छाती झाली नाही. त्यानंतर मानसिंहाने जगतसिंहाच्या राजकीय अपराधांची व्यवहारी मुह केली. म्हणाला

“तुझ्या राजकीय अपराधावहळ मी तुला कांही प्रश्न करित आहे. तू बादशाहांचा एक सहाय्य असून व तुझ्या शिरावर एका विशिष्ट कामाची जबाबदारी असतां किन्हे-

दाराच्या आज्ञेशिवाय रात्रीच्या केळी चोरा-सारखा विल्क्यांत कशासाठी शिरला होतास!

जगतसिंहाची मान खाली होती. त्याच्या तोंडांतून कांहीच उत्तर भाळें नाही.

“आपले सैन्य कांठें तरी सोडून व पठाणांना विटान्ठून लावण्याचे स्वतः घेतलेले काम सोडून एका बाईच्या नादी लागून तू विल्क्यांत गेला नव्हतास!”

जगतसिंहाने उत्तर दिले नाही.

“पठाणांनी तुला सोडले तेव्हां तू माझ्या मांगळाच्या मुख्य सेनापतीच्या हुक्माची वाट कां नाही पहात राहालास!”

त्या प्रभाला पण उत्तर आले नाही.

"सर्व सरदार आपापले सैन्य घेऊन निघाले तेव्हा तू त्यांच्याबरोबर का नाही गेलस ?

त्याचेदेखील उत्तर आले नाही.

"हुक्माविगर, बादशाहाचे काही काम नसतां तू आपला वेळ व्यर्थ कोठे व का घालवीत बसला होतास ! आतां नांड का नाही उघडीत ! खील बसली आहे का ! एकच शिक्षा पावी लागेल आणि ती म्हणजे शिरच्छेद !"

तो वृद्ध मोगल सरदार पुन्हां उभा राहून म्हणाला "महाराज ! माफी करावी ! युवराज आपले चिरंजीव...." तो बोलत असतां मध्येंच मानसिंह म्हणाला "हा नीच ! माझा मुलगा ! माझा याच्याशी काही संबंध नाही."

"ठीक ! तरी धर्म आहे की नाही. युवराज अजून लहान आहेत !" असे म्हणत तो वृद्ध मोगल खाली बसला.

मानसिंह कांही वेळ मान खाली करून विचार करीत राहिला. नंतर म्हणाला -

"अपराधी ! तुला एकच शिक्षा आहे, मृत्युदंड ! तुझ्या बयाकडे पाहून तुला जन्मठेप तुरुंगवासाची शिक्षा देत आहे." नंतर शिपायांना म्हणाला "याच्या अंगावरचीं उंची वस्त्राभूषणे काढून घाला केंडांना बेश ला आणि माझ्यासमोर साखळ बंडाने बांधून घेऊन जा !"

सैनिक मानसिंहान्या आज्ञेचे पालन करीत असतां सर्व दरवारी मान खाली घालून उभे होते. कित्येकांच्या डोक्यांत आंसवे आली, जगतसिंह दृष्टीआड झाल्यावर दरवार भरखास्त झाला. (पुढे चालू)

तुकसान भरपाई

विकसाकाने इष्ट सोडला नाही तो शत्रूच नव्हते. पण त्यांच्याकडून काढून घेतले व गोवर्णे लोकांना त्या दिशेने निघाला. तेव्हा तेथेच बसलेला शेताळ त्याच्या सभासद "राजा, तुला पाहून मला खूप खेळीकेंची आठवण येते. त्यांनी यक्षराजाचा तुकसानभरपाई देण्यासाठी अनेक प्रकारचे सधन केले होते. त्यांची गाष्ट भी तुला लागता. एका" असे सांगून त्याने गाष्ट सांगायला सुरवात केली.

ब्रह्मदशाच्या पश्चिमेकडील किनाऱ्यावर तारा नांवाचे एक बेट होते. त्या बेटावर एक राजा राज्य करीत असे. दर वर्षी दक्षिणेकडील दम्पु राजाचे सैन्य येऊन त्याच्या राज्यावर नानाप्रकारचे अत्याचार करीत. दर उखळी मार्गे, जाल्या-

धेताळाच्या

पावले, एकडे माळकींनी तीन वेळकळें तोडून वेचली आणि पट्टार. माळकींनी पादारे-तऱ्यांच्या डोक्यांत भूल वेळजेवळी त्यांच्या लक्षांत आली. पण उद्दिगं. एतान त्यांनी नालेकीचंभुंवर बाग मोडले नापरंतु तिचे 'जळतार.' जहाजावर पोचून हा निवृत्त मेळे होते. नवर सालेकी यवनहीपावर रोचले. तेथील राजानकळ ते शहीराचा वेश करून गेले व राजाची स्तुती करून काही कविता म्हटल्या. राजानें खूब होऊन काय वाटेथ तें गावून प्यायला सांगितलें. त्यांनी ती नामकाची पिसरी मागितली.

राजा म्हणाला- "त्या स्मृतिरिक्त तुम्ही काय वाटेथ तें मागून प्या. ती पिसरी भरण मागे राहिजे न देता. पण पिसरी मिळतार नाही." राजाच्या हुकमानें राजाचं निपाई तिथवीन पोल्याचो नाणी भरे खगळ. तेव्हा माळकी बंधूंपैकर एकानें शिपायाला ठार करी 'हुमण्यातें ती पिसरी' वेतली आणि तिचे खटून गेले.

'जळतार' जहाजांत ते पुढे परासाय निघात. मागल्ल्यांत वेंकल्यावर त्यांनी रंडित कवीचा वेडा पावण केला आणि राजाच्या दरबारांत गेले. ते राजाला म्हणजे- "आम्ही तज्ज्ञांपास राहवाडी व दरबारा कळी माळीत. पर्यटन करीत आषण्या देडान आलो वडो." राजानें त्यास दरबार नावुन त्यांचा भळार केला. राजानें आपल्या राज्यांतून अश्वर्थ कपक तर्ज केलु त्यांचा दस्तविष्याची खबरा केली. त्यांचे तो विचित्र भाल पण होला. एका मळकी बंधूने तो भाला पाण्याच्या दशांतून बाहेर काढल्याबरोबर लांतून टिणच्या उडें लागल्या. राजा ओरडला- "हात नका लावु या माल्याला." परंतु सालेकी बंधूंनी राजाने ऐकलें नाही व त्या भाल्यानेच खनले

मळक करीत ते जहाजावर येऊन पोचले. तो भाला परत मिळविण्याकरिता खडबडीत स्वत राजा कळ झाला.

आज जेव्हा दुपार जेवून कुठ्याचें पितु-पावलाचे पण होतें अश्वर्थ केलु. विदुष्याच्याचो कवी. जेवण खाली घेतून यक कपक त्याच्या हात खी खोस लवळ. कपक हात करून होला. परंतु त्याचा पक्षारको मागिल्लो पणत्याचो त्याच जेवणांत शिपायाचो पुनरा कापक जीव काढतार पावलाचो पळवत जायत. परंतु त्याच रीत वाटली तशी त्याच्या पळवत

कुठ्याचें पितु घळत आणणें त्यांना कठीण ठरले नाही. राजाचें राजानें त्यांचा विचारलें- "तुम्हाला काय पाहिजे? तुम्ही सालेकीन ना."

सालेकी म्हणुन तो एक ऐकून आश्चर्य करले. म्हणजे- "तुमच्याकडे वाघा-सिंहांना देखील गेली वाटेथ असे कुठ्याचें पितु आहे. ही आम्हाला तरी आहे."

"पेकून ना. तुम्ही मातांपयंत शीर्ष व मादक दारवून ती ती कामे केलीत. त्यांनी आपलाच कपक आहे. सलग्न पुण्या त्यांचाचें ते पितु देख्याचें असा. राजाचें

आहे." राक्षस राजा म्हणाला. सालंकी बंधूंनी राजाने आणार मानले व म्हणाले "तुम्हाला कधी आमच्या मदतीची गरज भासली तर आम्हांला बोलावून घ्याचें. तुम्ही दखविलेल्या औदार्यांना मोवकला म्हणून आम्हांला आमचे प्राण देण्याचे लागले तरी आम्ही तयार राहू." असे सांगून राक्षसराजाचा विशेष फेऊन ते स्वदेशी निघाले.

आतां बालग द्वीपांतून तवा आणण्याचे काम झालें होतें. सगु बालग द्वीप आहे कोठें हें त्यांना माहीत नव्हतें ते व्याला

माहीत आहे असा ज्ञानदिलीप त्यांना माहीत नव्हता. राक्षस राजाने त्यांना पुर्वे माग मागून ठेवले होते की ते मध्यरात कोठेंतरी प्रवेश करू लागतील असे. तेथें मोठमोठे व महाबलियुक्त राक्षस राहतात.

सालंकी बंधूंनी विचार करून घेत तारा द्वीपाक जाण्याचे ठरविले. ते सांजी रात पर्वत निघाले आहे तेवज्वावर यक्षदुर्गाच्या गताचे रक्षाधान धातु न राखी घनाभय एक होत होता. त्यानें हजर वस्तु विशेष काय हें नसिल्लें होतें परंतु त्यांना विशेष काय हें मागिल्लें नव्हतें. त्या त्यानें ६६ फेऊन पर त्याच्या शोभाचें जाणवार्च.

सालंकी बंधू शरा द्वीपांत पल्ल आले. त्यांना यक्षदुर्गाचा वेळवळें, वाजवळी पित्तो. माता व पुत्राचें पितुं देऊन विचारले—“तुम्ही नवज्मान भरसाई ज्ञानी व”

“बालगद्वीपांतला तवा कोठें मिळाला आहे.” यक्षदुर्गाचे विचारले.

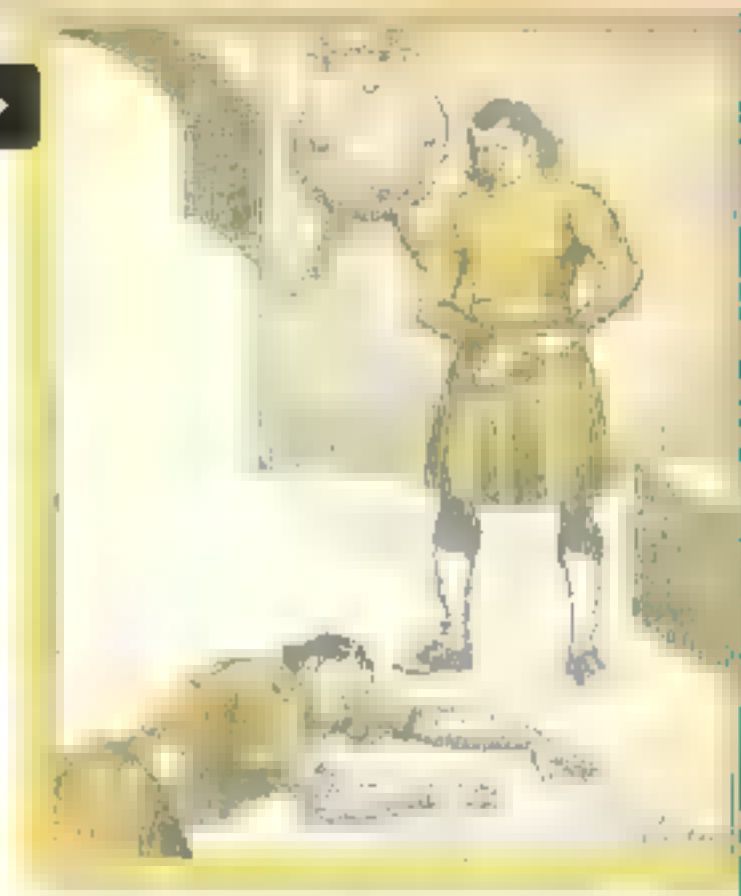
अर्थातच सालंकी बंधूंना जलतारा नहाय मागून घेऊन पुन्हां यक्षमाय निघवे लागले. यक्षदुर्गानें सालंकी बंधूंना आणून दिलेल्या वस्तु राजाला दिल्या व म्हणाला—“सहाराव! बालूचा पामळ शाळ. परंतु

ते दस्र वसणार नाहान पुढा एक मोठे सैन्य तें जाणव सांगी पळी करतील. त्यांना विचारल्या की मनें काय उपयोगी पडतील. त्यांनीं विचारले—

सालंकी सुवर्णद्वीपां जाऊन त्या फाळ राहिले व तेथें जलतारा नहाय मागून घेत तारा द्वीपांत पल्ल आले. त्यांना यक्षदुर्गाचा वेळवळें, वाजवळी पित्तो. माता व पुत्राचें पितुं देऊन विचारले—“तुम्ही नवज्मान भरसाई ज्ञानी व”

सालंकी बंधू रात्र पल्लवळार त्या वेळान शिरले. पुढा घरात शिरले व त्यांना ते तवा त्यांना सापडला तो वेळान ते त्यांना देऊन जात जमना शीत राक्षसांनी त्यांना राखले व त्यांचा पाहलारा केला. दोघ सालंकी बंधूंना त्यांना पळले व सापडला मुळ केळी. परंतु तिसऱ्या सायाने दोघां राक्षसांना ठार केले. तिघे जलतारा वेहावांत येऊन पोचले.

ती ‘जलतारा’ नौका होनी तरी आपल्या घन्याच्या बाहेरनें ती जमिनीवर

वेळीत राखे. यक्षान सालंकी बंधूंच्या बाहेरनें ती पाह्यागून बाहेर येऊन शेत राजावाळापर्यंत गेली.

सालंकी बंधूंनीत मोठा भाऊ तवा यक्षदुर्गाच्या दावांत देत जमनांना म्हणाला—“तुम्हाला कशांतून त्या आम्हांला मुक्ती मिळत आहे. या प्रयत्नांत आम्हांला यक्ष निल्ले. पण काय इतके महान करावे लागले कीं तुझ्यामोरच आम्ही इहलोककची यात्रा पण संपवीन आहो.” असे सांगून ती वेगुद्ध होऊन पडली. त्यानें दोघे भाऊपण वेगुद्ध होऊन पडले.

मी गांधीत मिघाळा. काही अंतर नव्हतं गेल्यावर त्याला एक ओळखीचा तोंकर गेहता. त्याने त्याला म्हाळ बोलावून त्याच्या गनांत जे दोले ते सर्व सांगितले. म्हणाला - "एका मुलीचे स्वर पेकून एक नवा राक्षसीय माझा पिच्छा पुरवीत आहे. तू तिचा कांढा हा केळस तर मी तुला रहा नराह बक्षिम देईन"

"अक्षराक्षरीण असेल तर तिच्या ठार केळीवर पाडिजे. मी तिचा शेवट करून हा अक्षरेर, पहा." असे सांगून ती नेकर एक मुरा पेऊन निघाली. श्रीधरने

शेवत साऊन मणिकर्णिक पाटावर त्याज ती मुळगी दाखविली व म्हणाला - "त्येकर जा. ती मातारी उचवून वेळून टाडेल तिला. तू माग अटोपून ये माझ्याकडे." असे सांगून श्रीधर निघून गेला. होळ्या देखून एक लहान मुलीचा खून झालेला पाहण्याची हिमन नव्हती त्याच्या संगत.

नेकर त्या मातारीच्या परतोपाट निघाला. इतक्या त्याने मुरा काढला व त्या मुलीला मारण्यासाठी त्याने हात उचळला. तेव्हाच त्या मुलीचे स्वर त्याच्याकडे येते व पाचवून मी आरटली. तिची ही कवित्त बाणो मुला व ओरखणे ऐकून नेकरच्या हात कांपला व मुरा त्या मुलीच्या होळ्याउचल. कावडा, एका तळम अगदीच वेताची दोर्त. नेकर पाचवून पडून गेला. ती श्रीधरकडे गेला व त्या नक्षत्राक्षिणीचा नव देव्याने सांगून त्याच्यापडून बक्षिम उकळते.

एका लहानसा मुलीचा निर्दयगणाने वध करविल्यावरुन श्रीधरला पश्चादान - हाट्ट लागला. परंतु त्याचवेळीच आता त्या मुलीची आपले स्वर होंगार हाटी व तिच्या हातातून आपण मुलली नसा विचार करून त्याच्या नवाला समाधानरज दाटले.

त्याने श्रीधरला कारणपण विचारले. श्रीधर म्हणाला - "नशिबान असेल तर होईल स्वर. अजून पयले तरी माझे सर्व प्रयत्न अयशस्वी झाले आहेत."

अधिकारी म्हणाला - "काय म्हणतां राव ! अहो तुमच्या मारण्या सुनावून व झाल्यान मागमहाती लक्ष करायला येवला मुली उज्या मारतोला घरे ते आडे वा ! माझी मुलगी प्राई लयाची. पहा पसत पडली तर, गुपनेच सतरावे वर्षे त्यागले आहे. गोरी, देखणी ती श्रीधर प्रजन कुवारा आहे. त्याचे मुलाक्षित आहे. पहा पडली तर."

श्रीधरने मुलीला पाहिले. मुली पसंत पडली व गोपांने स्वयंपा माले. एकुलती एक मुली होती म्हणून मुलीच्या बापाने मुलीला पुष्कळ दागिने वंतले. मुलाला हुंडा पण भरपूर दिला. श्रीधरचा संसार सुखाचा झाला. आता त्याला आयुष्यात कोणत्याही गोष्टीची उणीव उरली नाही.

एकदा त्याचे लक्ष नव्यकोच्या उत्तम सुवर्ण लोहणाच्या एका दागिनाखाली एक नम होला तिकडे गेले. त्याची नवको सर्व दागिने पाहून ठेवी. फाट तो एक दागिना घालीत असता त्याने तो नम पाहिला व कसला वण म्हणून विचारले. ती म्हणाली—“मी तीन वर्षांनी इतें. आम्ही आम्हा नदीवर आंधोळीला जातांना मला बरोबर घेऊन गेली. आम्ही परत येत होते तेव्हा कोणी तरी कुठ माणसाने मुरा

मारला व पा दागी जखम झाली. ते वण आहे.”

“म्हणजे तुला बरोबर घेऊन येऊन होती तुम्ही आई नव्हती.” आतासे विचारले त्याच्या बाबकीला तो प्रश्न ऐकून आश्चर्याने लुहली कशी काय सांगता त्या साईनी. माझी आई म्हणतपणीं वारकी मी पावण्या घाबळ्या मनाची मुली आहे माझे बाबापण लपवून वारले. त्याच्या बहील वधूला नुसताच म्हणते. म्हणून मलाच आपली मुली मानून मला म्हणजे मंते केले.”

सर्व ऐकून श्रीधर चकित झाला व त्याने तिला स्वयं बारीक पाहिली नाष्ट मागिली. तिला राग झाला नाही. व ती म्हणाली—“म्हणजे प्रत्यक्ष लपवून तुम्हाला भेटला होता.”

का पूर्वा उज्जैनचा राजा आदित्यसेन राजधानी कुशीनर येथे तेजस्वती नदीच्या कपवती मुलीच्या मंदिरावर इतका माझ्या का त्याने तिच्याशी लग्न करून तिला आपली पत्नीला करून घेतले. त्याने एक मुलीही झाली. तिने नाव मेदाला असे ठेविले.

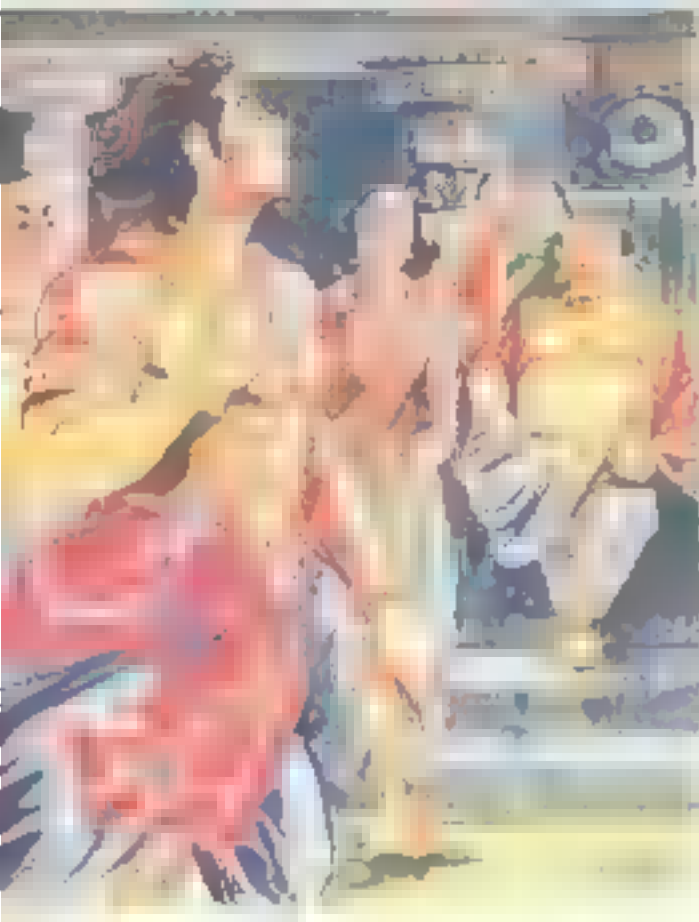
आदित्यसेनाला आपल्या राणीचा विरह धणसरदेखील सहन होत नसे. त्याला एकदा त्याच्या मांडलिक राजाचे मोहण्यासाठी जावे लागले. तेव्हा त्याने आपल्या राणीला हत्तीवर अंघारीत बसविले व स्वतः घोड्यावर निघाला. वाटेत एक जागी का कोणास, एका एका घोडा कुजला आणि पट्टे लागला. राजाने त्याला छानम ओढून थांबविण्याचा पुष्कळ यत्न केला.

पण घोडा इतका पुढे निघून गेला की राजाचे पोडेस्यार बाटांपाट पंचले नाहीत. हवाच होऊन व राणीला घेऊन ते उज्जैनला परतले.

आदित्यसेनाचा घोडा नष्ट मनांत एका जरागी. घोडा मिथराचल्यावर राजाने पोंड्यावरून उतरून त्याच्या पाठीवर दात फिरवला. मुली पोथ्यावर बसून उज्जैनला परत आला. परंतु विरहाने फाटक वेद झाले होते. त्याने अचोटी विरहाने जाण्यापेक्षा बाहेरच राव काढावयाचे मनाशी ठरविले आणि शमनाजवळच्या एका मठांत गेला. त्या मठांत राहणाऱ्या ब्राह्मणांनी राजाला ओळखले नाही. म्हणून त्याला मठांत येऊ दिले नाही.

त्या मठांत बुद्धीन नांवाचा एक तपश्रु युवक रहात असे. त्याने राजाला ओळखले

असावे. ती उत्तर लोकांना रागावला रात्रीच्या वेळी कोणी पांथस आल्यास त्याचे आनिश्व करणे आपले कर्तव्य आहे. नंतर त्याने राजाचे आनिश्व सर्वप्रकारे केले. राजाने नियते वेळी सुदर्शनचे आभार मानले. उज्जैनला पोचल्यावर त्याने सुदर्शनला बोलावून घेतले. त्याच्या बरोबर मठांतले इतर ब्राह्मण येण आले होते. राजाने मठाला दान म्हणून एक हजार गाई, धान्य व निरनिश्वला प्रकाशची वाहने दिली आणि सुदर्शनला राजपुराहित म्हणून नेमले.

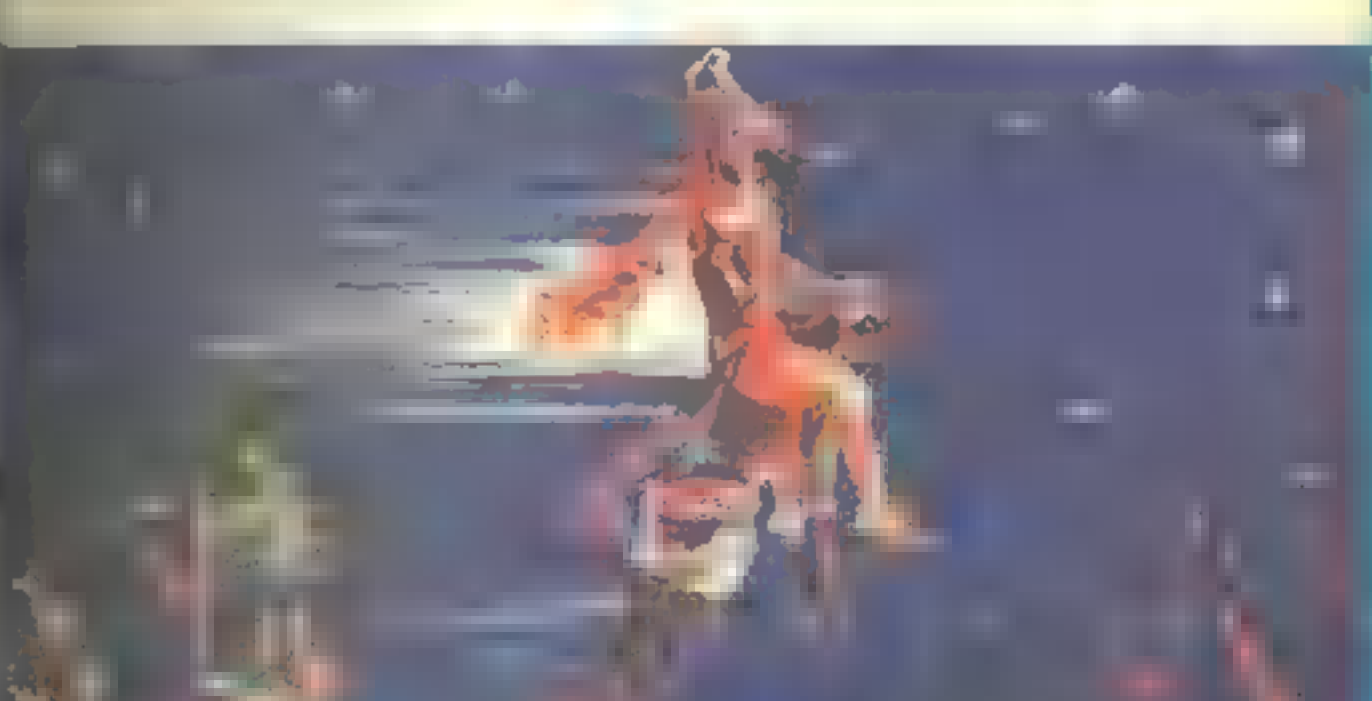
मठांतल्या ब्राह्मणांच्या आपसांत भांडणे व तंटे होत व त्यामुळे मठाला दान म्हणून मिळालेली गाई उज्वळत आली. सुदर्शन त्यांच्या मांडणांत कधी पडला नाही. त्याला सोप्यासाठी वस्तूची गरज नव्हती. त्याने तपश्चर्या करून अग्नीला पयस करून घेतले. अग्निने त्याला आभेय स्वरूप दिले. त्यामुळे तो एक अजेय प्रमा

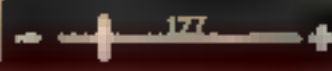
महाबली झाला. ब्राह्मणांचे आपसांतले वादले ऐकता त्यांच्या पैकी नक्षत्र एका वेळी ब्राह्मणांनी त्यांना नुनविले की आपण एकदा आपला नायक निवडू व तो समिष्ट असे व, यण नायक कोणाला मानावयाचे, या गोष्टीवरून भांडणे मिटण्याऐवजी ताम्र वादली. तेव्हा चक्रधरने त्यांना ब्रह्मणे एक उपाय सांगितला. म्हणाला "स्वयंभूत निघांना कांची श्रेण्यांत आली आहे. राजा जाऊन याचा नाके कापून तो आपला दाखवील तो स्वयं शूर. तुम्ही त्याला आपला नायक म्हणून नेमा."

कोणते ते काम करावला धडला सारी. एकदा सुदर्शन कपळ ते स्वयंभूत काम करावला. आभेय स्वरूप हातोंत घेऊन तो क्षुद्राचांत गेला. फाटो म्हात्त्यांचा नाके कापून घेतली व तो उपरण्यात बसून परतला. काटेत त्याला एक वण एका प्रेतावर बसून उष करीत दिमला. सुदर्शन तो काय कातो हे पहात जवळीक एका जागी लपून बसून राहिला. याच्या घेताने प्रेताच्या नेहातून त्याला येत असलेल्या व वेवातून नाचणारास्ये दागे येत असलेले दिमले. त्या नाचिकाने त्याने काही दागे प्रेताच्या तळहानावर टाकले. तेव्हा ते प्रेत तेव्हा हळू आवाज ऐकू आला--

दुसरे उने राहिले. शिरलेल्या प्रेताच्या सादल्याने तो नाचिक काटेत बघी दिलाय तर तुम्ही इच्छा पुरी होईल."

तो कामे करून घेऊ लागला. तांत्रिक त्या प्रेताच्या वर बसला. प्रेत चालून शेजारच्या काळी मातेच्या देवळांत शिरले. तांत्रिक त्याला उतरव्याक्षेपण ते प्रेत पुन्हा तेथेच निक्षेप पडून गेले. तांत्रिकाने देवीची पूजा केली आणि म्हणाला "देवीने मागितलेला वर दिला नाही तर देवीच्या रायावर स्वतःचा बळी देऊन भी माकळा होईल."

झोच तांत्रिकांनी प्रेतावर हात फिरवला आणि घेत ठेवें राहाले. त्यांच्या आकाशवाणी करून तो आकाशमार्गे निघून गेला.

मुद्रांनल्या त्या तांत्रिकाच्या घोर कृत्यांचा मनःशी आला. मनाशी म्हणाला—“मी जिवंत असेपर्यंत हा राजकन्येच्या कैमळा-देखील पाहू नये. शक्य नसावी.” असे मनाशी ठरवून तो तिथेच कपून कपून राहाला.

जेव्हा तो तांत्रिक राजकन्येला आकाशमार्गे घेऊन आला. मुद्रांनने मागेच लक्षाचा प्रवेश करून त्या राक्षसी तांत्रिकाचे हाकें उठविले.

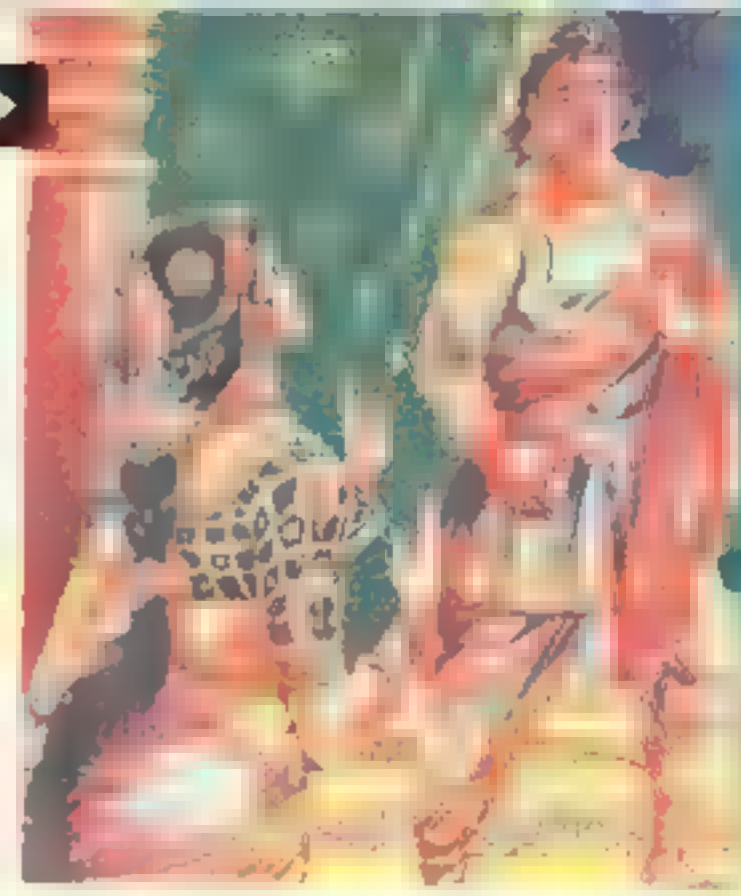
आतां राजकन्येला राजवाड्यांत घुसवून घेतें पोषकववांचे. जिवंत जिवंत तो पत्ता अस्तां आकाशवाणी ऐकू आली “त्या तांत्रिकाच्या प्रेताच्या कैनीतूत जे दागे मिळाले असेत त्यांच्या माहात्म्याने तुला राक्षस शाकाष्ट करतां येईल.”

जे ऐकून मुद्रांनला फार आनंद झाला. तांत्रिकाची पुरवडी सोडून त्याने त्याचें दागे घेतले व राजकन्येला घेऊन तो बाहेर आला पुन्हां आकाशमार्गे आली—“एक महिन्यांतून पुन्हां याच जागी ये!”

मुद्रांनने उत्तरादाखळ “हीक!” म्हणाला व आकाशमार्गे मगळ राजवाड्यांत राजकन्येच्या महात्म्यांत जाऊन उतरला. तो राजकन्येच्या निरोप घेऊन आगला. म्हणाला—“इशान्यापरां नला रोहि पांदिने. वा इशान्या उपयोग त्यांतून रोणार नाही. त्याशिवाय नला रोहि पाहून लोक नियतिगळ्या प्रकारे लोकांकी करे लागतील.”

परंतु मुद्रांनने त्याचे एक ऐकले नाही. तो फार चिडले गेली होती. तिला घोर कैमळामांडा करून मुद्रांनला तिथेच रहावे म्हणजे परंतु त्याला स्वतःच शोध लागला. राजकन्या मात्र घसून होती.

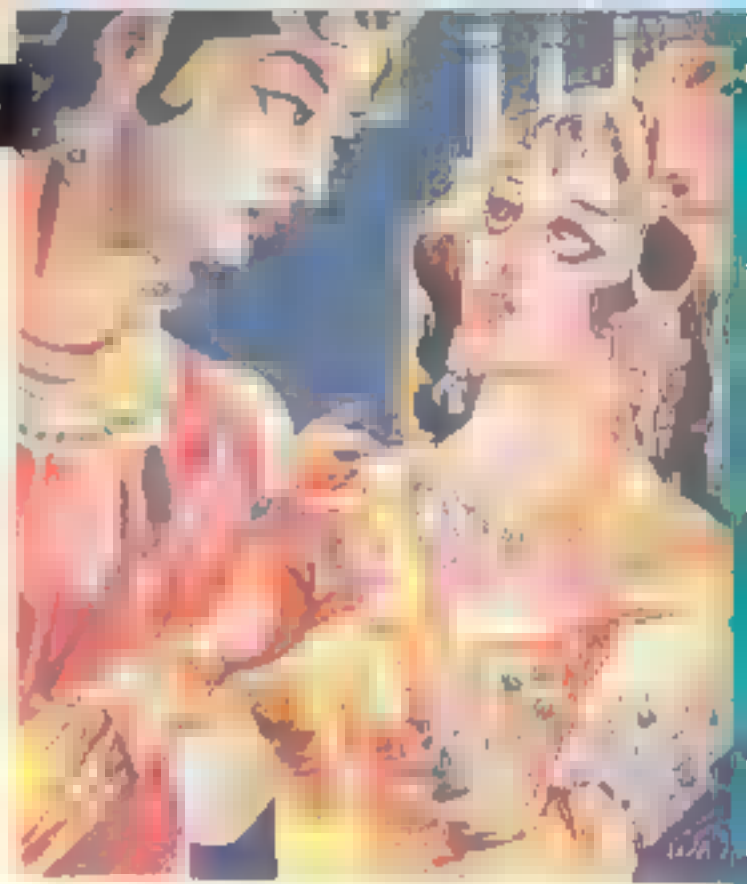
मगळ दागी आल्या. राजकन्येच्या नाय महात्म्या मुद्रांनला राहून त्यांनी राजाचा त्या गोष्टीची वडी दिली. राजाने मुद्रांनला दत्त करायला मानिले. मुद्रांनने राजा लोकां सवे वृत्त थोडक्यांत वर्णन करून माहितले. संवर त्याने प्रेतांचा कापून आणलेली नळे व प्रेतांच्या वेवांतून तांत्रिकांचे काढलेले दागे दाखविले. लोकांनी पण त्याला समजाताने कां दागे लोकांनी त्याची मान्य दिली. कन्यादान फांशी गेल्याची लोकां म्हणूनच कापलेली होती. काळीच्या

देवळांत त्या तांत्रिकाचे प्रेत होते, ते देखील राजाला दिगले. हा सर्व पुरावा पाहून व स्वतःच्या मनाची खात्री करून घेऊन, मुद्रांनने किती शौर्याने व चानुर्याने राजकुमारीचे रक्षण केले ही गोष्ट ओळखून राजाने मुद्रांनशी आपल्या मुलीचे लग्न करून दिले आणि राजघराण्याच्या रीति-प्रमाणे आपल्या जावयला राजवाड्यांतच ठेवून घेतले.

मुद्रांन राजवाड्यांत आनंदाने रहात होता. एकदां राजकन्या सहज त्याला म्हणाली—“तुम्हाला आठवते का त्यादिवशी

जालीच्या देवळांतून आषण बाहेर निघालो तेव्हां आपल्याला एक आकाशवाणी ऐकु आली होती की एका महिन्यांतो पुन्हां येथेच ये व ~~आषण~~ होकार दिला होता.”

“बरोबर! तू ~~आषण~~ आठवण केलीस! मी ~~आषण~~ विसरून गेलो होतो.” असें सांगून सुदर्शन रात्री त्याची बायको प्राण वेचल्यावर आग्नेय ~~आषण~~ आतां येउन पोहोचल्या. देवळाकडे गेला. तेथे ~~आषण~~ एक विनिव दिस्य हमारत दिसली. त्याच एक देवळांतली एक अक्षरा होती. तिने त्याला बात कोळकिले व सांगली. “मी विवाधर जाल्या आहे. माझे नाव भद्रा. तुझे माझ व भयं पाहून मी सुदर्शनकडे आकर्षित झाली तुला त्या विवाहा अद्वय म्हण कोळकिले होते मी तुझाच दड पडान होत. मला प्राप्त अवस्थेला देखिक जल्मांमुळेच तुझ्या बायकोला मी विनेल्या वसनाची आठवण झाली. तू माझ्याशी लग्न करून येथेच रहा.”

सुदर्शनने तिच्याशी ~~आषण~~ करून घेतले व तिच्या बरोबर राहू लागला. पुढे काही दिवसांनी भद्राला भेटावल्या विवाधर जातीची तिने एक मैत्रीण आली. ती म्हणाली

“तू मर्त्य लोकांतले एक सामान्य माणसाशी लग्न केलेले पाहून विवाधर रागावले आहेत. तू स्वतःने रक्षण करण्यासाठी ताचडताच येथून निघून जा. समुद्रागलीकडे धरंला काकोटक नगर आहे. त्याच्या गलीकडे सीतादका नांवाची नदी आहे. तिच्यापलीकडील उदय पर्वतांत सिद्ध क्षेत्र नांवाचे एक स्थान आहे. तेथे विवाधराना प्रवेश वर्ज्य आहे. तुझा पती बाधली वीर आहे. तो तेथे स्वतः येऊन तुला भेटेल.”

ते ऐकून भद्रा वाचरून गेली. तिने सुदर्शनला सर्व परिस्थिति नीट सनजावून

देईन व आपल्या मुलीचे त्याच्याशी लग्न करून देईन."

ते एकुन सुदर्शन म्हणाला "माझ्या कसोब्या होती बांधून मला समुद्रात सोडा. समुद्राच्या मळाशी येवा वसूला लागून जहाज अडकले असेल ती यस्तु ही बाजूला मारून जहाज मोडले करतो."

त्याप्रमाणे त्याच्या कपरेला होती बांधून भस्मदासाच्या भुज्जत सोडण्यात आले. सुदर्शनने समुद्राच्या तळाकडे जाऊन पाहिले तेव्हा त्याला तेथे एक महाकाय राक्षस झोपला असलेला दिसला. त्याच्या पायाला

लागून ते जहाज अडकून बसले होते. सुदर्शनने आग्नेय सहावा प्रयोग करून त्या राक्षसाचा हात कापून टाकल्यावर जहाज इतले लोखी भस्मदासाचे विचार केव्हा की सुदर्शनला वर येऊ दिले तर त्याला आपले अर्धे वन धावे लागेल म्हणून त्याने होती कापून टाकली. सुदर्शनला तेथेच पांय्यात सोडून जहाज येऊन तो निघून गेला.

सुदर्शनने राक्षसाचा जो पाय सोडला होता त्याचीच एक नाव मारून केवडी व विचयान करून तो समुद्र परत गेला. सात दिवसांनंतर तो राक्षसक करी पोचला तेथे दगडेची

जिंकती येईल त्याला एक पगडोवा उभे केलेली होती. तेथील राजा आर्यवर्मा याने ती धर्मशाळा बांधली होती. धर्मशाळेतील श्रद्धांती सुदर्शनच्या जेवणाप्रमाण्याची उत्तम सेवा केली. त्याला भोगात घालण्याचा आग्रह करीत होते. धर्मशाळेत रहात असता रात्री त्याला स्वप्नी दिसू लागली. "ह्या भवाळी राजकुमारीला विवाह करावयाची इच्छा असलेली आहे तिच्या अंत पुरात आधी जाऊन द्यावे पाहिजे."

त्याने धर्मशाळेतील सांकांना विचारले "जरी स्वप्नी दिसलेल्याने कारण काय"

तेव्हा ते म्हणाले "राजकुमारीने अंत पुर म्हणजे ती काळाचा अवघाच म्हटला पाहिजे. त्यात प्रवेश करणारा बाहेर जिथेत आलेला नाही."

ते एकुन सुदर्शनला बोलू चढला. तो राजवाड्याकडे निघाला. राजाने रात्री त्याला राजकुमारीच्या अंत पुरांत पाठविले. त्याच्या हातांत त्यावेळी आग्नेय अक्षू होतीच. थोड्या वेळात एक राक्षस दारात उभा असलेला दिसला. त्याचा उजवा हात धाडवा होता. त्याने डावा हात पुढे केला. सुदर्शनला पोंडवधेन येथे एका राक्षसाचा उजवा हात

कांपल्याची आठवण झाली. आज्ञेय म्हणजे त्या राक्षसाचा डावा हात कापून टाकला तर तो राक्षस पळून जाईल अशा विचार करून सुदर्शनने त्याने केस धरले व त्याला तळवारीने टाक करणार इतक्यांत तो राक्षस ओरडला "माफ करा! जीवदान द्या!"

सुदर्शनने त्याला विचारले "काय तू!"

"माझे नांव पमदाह. मला दोन मुली आहेत. एक येथे आहे व एक पौंड्रवर्धनला. त्यांच्याशी भिन्नग्यांभे लस झालेले मला पसंत नाही. म्हणून शंकराच्या आज्ञेने मी त्यांच्याशी लग्न करण्याच्या इच्छेने येणाऱ्यांम-

धर करीत आलो. पौंड्रवर्धन येथे एकाच माझा हात कापला. मी तर मलाच टाक करायच्या विचारांत आहेस. शंकराची आज्ञा संपली."

"पौंड्रवर्धन येथे मीच तुला हात कापला होना!" सुदर्शन म्हणाला.

"असंभव तू मनुष्य नसून देव नाहीस. तुझ्यासाठी म्हणून शंकराने कदाचित नशी आज्ञा दिली होती. आज्ञेनुसार आपण दोघे मित्र. तुला मदतीची गरज असेल तेव्हा मी माझी आठवण करा. मी दृढ होईन." असे सांगून थमकेत सुदर्शनचा निरोप घेऊन

सुदर्शन निघा. तुलाही प्रवेश. सुदर्शनचा राजकल्येचा लस झाले.

सुदर्शन आपल्या दवीन पत्नीच्या भेट- वापस काही दिवस राहाला. नंतर एकदा राजा की जेपन्दावर तो भद्राच्या शोधार्थे निघत गेला. गावाबाहेर पोचल्यावर त्याने वनारण्ये मारण केले. तो हजर झाला व मनुष्याकडून समोर उभा राहाला.

सुदर्शन म्हणाला "अद्यादीवर मित्र शेवत भद्रा नांवाची एक विद्याधरी राहाते. तिला जेव्हा सापडायचे आहे. मी मला पोऊन जाऊ शकतील ना."

राक्षसाने ते कबूल केले आणि सुदर्शनला आपल्या स्वाघावर बसवून घेऊन समुद्रपार झीनोदका नदी पार करून उदयगद्गा पर्वतावर पोचला. मित्र श्रेतांत त्याला प्रवेश वर्ज्य आहे असे सांगून त्याने सुदर्शनचा निरोप घेतला.

त्या पर्वतावर मनुष्यांनादेखील प्रवेश वर्ज्य होना म्हणून तो एका विहिरीच्या काठी बसून राहाला. कारण त्या विहिरीवर त्याला नायकांचा पावलांच्या खुणा दिसल्या. थोड्या वेळाने देव जार्ताच्या अनेक स्त्रिया आपापल्या चागरी घेऊन पाणी घेऊन

भाष्य. त्याने त्यांना विचारले—“हे बायीं
कोणामाही घेऊन पाऊला आहा तुम्ही !”

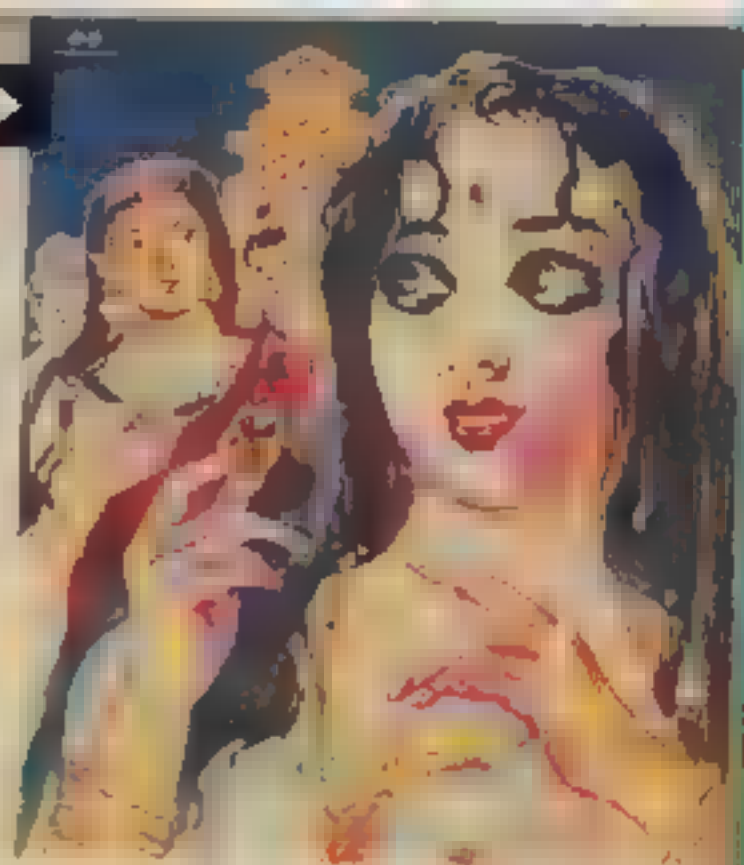
“मद्रा नांकाची विवाहरो या सिद्ध
क्षेत्रांत राहते. तिच्या लतामाही जाण्टी
पायी घेऊन जात आहो.” त्या म्हणाल्या.

त्यांपेढी पर्यंत सुदर्शनला पाण्याचे भांडे
शोधून घ्यायला लागून हात भरयला
सांगितले. सुदर्शनने भांडे शोधायला येवते
जेव्हा मद्राने दिलेली अंगठी दृष्टी त्या
सांज्यात पडली.

जोशर फांत भरता एका भायरीमून
राण्याचेच अंगठी खाली पडली. मद्राने
ही लगेच ओळखली व नविले होऊन तिने
बायीं ओतगारीला विचारले “बिहिरीवा
शोयी खाली मनुष्य मेटका होता का !”

सर्गे म्हणाल्या—“हो ! होना नाई एक
नवीन मनुष्य. त्यानेच हात लायला पागरी
राण्यावर घेतांना.”

“तर मग जाऊन त्याला मध्यपूर्वक
चालवून घेऊन ना.” मद्रा त्यांना म्हणाली.
बायला घेऊन तिच्या मैत्रीणी सुदर्शनला
चालवून घेऊन आल्या. मद्राला अपरंपार
अनंद झाला. पतिविरहाने ती जखी झाली
होती. तिच्या संपण्यासाठी त्याला वाटेत

तिली काट मदन पुरावे लागले ते कान
कमल त्याने सांगितले. मद्रा त्याला म्हणाली—
“आतां माही कष्टाचा संपली. माझ्या
माणेभराची भेट झाली. आतां माझ्यासारखी
मुली या जगांत कोण जसेल !”

“मग तू या सर्गे मुलाचा त्याग करून
मोरोवर उजेळला घायला नकार आहेस
का !” सुदर्शनने तिला विचारले. तेव्हा ती
म्हणाली “मी आपल्या सर्वस्वाचा त्याग
करायला नकार आहे.”

रात्रमर सुदर्शन तेथेच राहिला. मकाळीं
तो मद्राला बोवा घेऊन सिद्ध क्षेत्रावर

आल्या व त्यांनी त्या राक्षसांचे मारण केलें. राक्षस प्रकर माव्यावर दोघे त्यांच्या खांब्यावर बसून काकोडक नगरी पोचले. तेथील रहिनासी राक्षसांना पाहून वावरले. मुण्डीन आर्यवर्णाच्या मुलीला वेळून भद्रेश्वरका स्वर्गदामाच्या गावी आल्या. राक्षसांना पाहून स्वर्गदामा वाचवूनच गेला. त्याने निमृदपणे त्याला आपली मुलगी व सर्व भन देऊन टाकले. सुदर्शन तिपां वाचकांना घेऊन गौडवर्धन नांवाच्या गावी येऊन पोचला. त्याची वाचपणे व मासग त्याची वाट पाहत होते. पुण्याळ दिवसांनी त्याला मुखरूप परत आलेला पाहून त्यांना फार आनंद झाला. त्यांना कांही दिवस राक्षसक पुण्याळ आग्रह केला. परंतु त्याच्या धाक्याला वेळ नव्हता. म्हणून तो गौडवर्धनच्या राक्षसपैला, म्हणजे आपल्या चक्या

वाचकोला कोवर घेऊन उज्वेल्या त्याच्या उज्वेल्या नागरिक प्रथम पावले. परंतु सर्व परिस्थिति समजूनकर त्यांना आनंद झाला. जादित्सेन आपल्या जांबवाला मेढायला सामांग गेला. सुदर्शन राक्षसाच्या खांब्यावरून खात्री उतरला व आपल्या ताम नक्षत्रा नमस्कार केला. नंतर त्याने राक्षसाच्या निरोप दिला.

वेदनाळा पतिविरहाने आगारी मळी होती. परंतु पतीची नेट झाल्यावर ती आनंदाने उठून उभी राहिली. सुदर्शनला सांगण्याने विचारले "तुला हा राक्षस कोटें मेढला व या सर्वोशी तुझे काय झाले ?" सुदर्शनने ओडक्यात सर्व वृत्त सांगितले. जादित्सेन राजाने सुदर्शनला आपले सर्व राज्य देऊन त्याचा राज्याभिषेक साट्टामाटने साजरा केला.

गवती अंगडे

पूर्वी जपान देशांतल्या एका गावी ओटोको नांवाचा उडाणटप्पू मुलगा रहात असे. तो गांवकऱ्यांना निरनिराळ्या प्रकारे वास असे. गांवकरी ओरडत, किंवा मारहाण परंतु एक परिणाम होत असे.

एकदा रिकामटेकडा एका जागी असतां सभोर एक बावू दिसला. त्याने तो कुंकणी कळून घेतली आणि ती डोक्याला लावून दुर्बिणीसारखी गंमत लागला. योगायोग असा की त्याच वेळी दुर्बिणीनून टेन्गु जातीचे एक पिशाच दिसले.

टेन्गु जातीच्या मुताच्या वाटेला जाण्यांत पोका आहे मध्येकाळा माहीत होतें.

म्हणून ओटोकोसारख्या मूर्खाना सोडून कोणी त्याच्या वाटेला जाण्याचा विचार करीत.

ओटोकोने जे पाहिले त्याला नाक होतें. त्याच्या दोन्ही खांब्याला पंख होते. त्याच्या अंगांत गवताचे होते. तें मृत येत आहे हें पाहून ओटोकोने तें गवती अंगडे लांबकण्याचा विचार केला.

भूतजवळ आल्याबरोबर ओटोको आपली 'दुर्बिणी' आकाशाकडे लावून मोठ्याने ओरडला—“काय पण गंमत आहे !” मुताने ऐकलें. त्यावेळीं तें आकाशावर धिरव्या घालीत होतें. त्याने त्याला विचारलें—“काय गंमत आहे ! पाहू दे मला !”

“म्हणजे माझी ही दुर्बील वेळ म्हणजेच !
 किती डोकें लहान व मोठेच कळत ही ही
 कमबिली आणि म्हणें, मला हे !” ओढोको
 म्हणाला. थोड्या वेळाने तो पुढे
 “चंद म्हणुन दिसतो आहे” ते परत
 आणि कमबिली, म्हणुन ! एवढेच
 एक मुल !”

निरुप्राय विद्वानांनी वर्णित ऐकून मुलाच्या
 मनाने ते पाहण्यासाठी ओढोको वड
 लागले. ते इतके धर्तरे मालें की तो
 मागेच ते उडून ‘दुर्बील’ मागु लागले.
 त्याने आपले डोकें वेळ केले, रण

ओढोको त्याने गवती अंगठें मागु लागला.
 भुनाने मगली अंगठे विन्यावर ओढोकोने
 त्याला ती “दुर्बील” किती भावि तेथून
 पाय काढला. गवती वेळ दुर्बीलाने
 राहान राहिले. पण एक देवीस इत
 त्याला दिसले नाही.

ओढोकोने मुलाच्या राहीभार
 गवती अंगठे पालत राहिले. त्याने हे
 कळत भावे तो गतज्योतीस तो
 कोणाच्या पालत राहिले. त्याने
 परमावधीना भावे तो गवती
 शिवा गवती पालत विन्याच्या पालमान
 मातून पुढे ताळे लागला कोणाच्या
 होण्यावाची टोपळी त्याने पालत
 कोणाच्या होण्यावाची पालत पालत
 दुकानाच्या होण्यावाची पालत
 होण्यावाची पालत होण्यावाची पालत
 होण्यावाची पालत होण्यावाची पालत

गळी मोवळी त्याने, एक मोवळी
 मोवळी त्याने, एक मोवळी
 मोवळी त्याने, एक मोवळी
 मोवळी त्याने, एक मोवळी
 मोवळी त्याने, एक मोवळी
 मोवळी त्याने, एक मोवळी

परंतु कोणी जवळ दिसत नाही. दरीत
 किंवा सिद्धांत उने राहून त्याची सानेरी
 ही फजीती जे होऊ पहात होते. ते सर्व
 इंसत होते. कारण एक भीषण मनुष्य
 वेळोवेळी त्यावर हातबारे पडत होता.

त्याचे वेळी एक मनुष्य कपडे
 निकल घेऊन आला. एकदा
 तेथे उडून आले व गतज्योतीस
 पालत.

एका नायकी राजाचा भवई
 राजी आली. ती नायकी एकदा
 एक राजा. राजा वेळाने कोठे नासा

गळीतून अशांची उडत असलेला दिसला.
 मासली विकणारे त्याच्या पाठीमागे धांवले.
 ने असाही जवळ येऊन पोचले तेव्हा तो
 त्याला त्याच्या पायावर आदळला.
 ही सर्व भुनादक्षीणी राहली सगळी.

कोकाचा भवईकार वेळ
 विन्यावर ओढोको पालत गेला. तो सगळ्या
 तरांनी अंत घेऊन. गवती अंगठे पालत
 तेथून ते अंगठ्या समोर आला. मग
 मग अंत होती. मुळात पालत कसा काय
 त्याने अंत घेतला. त्याने तिने
 त्याने अंत घेतला. त्याने तिने

तो काही बोलली नाही. मुलगा शोपी गेल्यावर तिला ते गवती अंगठे दिसले. ही कवच धाग बेडन आला आहे मुलगा, भसा विचार करून तिने ते अंगठे दुर्जीत धावून जाऊन टाकले. त्या अंगठ्याची राख होऊन गेली.

ओटोकोने उरक्यावर मागले गवती अंगठे बुडकू लागला. त्याने आईला विचारले तेव्हा ती म्हणाली—“मी ती धाग पुर्जीत काढली. ओटोकोला वाईट वारले. आईचा राख पण आला, पण काढ करणार! गवती अंगठ्याची जादू कदाचित्त रस्तेत

असू शकेल असा विचार करून त्याने दुर्जी-तुकी सर्व राख काढून एका टोकर्यात मळून ठेवली. मंदर टोपले अंगठांत एका बाजूला ठेवून दिले. राख अंगठ्या फाटू लागला. जेथे जेथे राख कपाळी होती अंगठ्या तो माग विसरत नाहीत पणून त्याला मान्य शासन. त्याने सर्व अंगठ्या व तोंडाकपाळ फासून घेतली.

तो गांवांतल्या मोठ्या बाजारांत भर पत्त्यावर राख लावला. संध्याकाळची वेळ होती. तो पत्त्यावरून राखला असता त्याला एका बागी दाबचा वास आला. दाबच्या दुसऱ्यात लोकांची गर्दी होती. दुकानदार एका विरातून राख काढून प्युबला देत होता.

विषापामून दुकानदार काही काना-जिजिने गेल व उबळ कोपी नाही हे पाहून ओटोकोने विषावचल माऊन विषाळा काढलेला. इकून सोपून राख पिळ लागला. राख पीत असता ‘गटरगट’ असावा ऐकू येत होता. दुकानदार पाई लागला पण कोणीच दिसत नाही. त्याने जास्त न्याहाळून पाहिले तेव्हा त्याला एका मजक-साचे नुसते तोंड दिसले. कारण ओटोकोच्या

तोंडाला दाख लागल्याने राख धुऊन निघाली होती. दुकानदार धावतून गेला. कोपी मनुष्यतर नाही नुसते तोंड कसे दिसते आहे! ओटोकोने दाखलावेळाने दाखलावेळ ओटोकोची हनुवटीपण निघाली. आता त्याला काही संका उरली नाही. तो जोराने आरडला “ओटोको आहे दाख?” ओटोको धावतून बाजूला सरकला. सर्व अंगठ्या घास सुटला व जेथे जेथे राख धुवून निघाली होती तेथे तेथे त्याचे अंग पुसट दिसू लागले.

सोम संपल्याची ओटोको दुकानांतून बाहेर पडला व रस्त्यावरून जोराने पळू लागला. दुकानांतले लोक बाहेर येऊन त्याचा पळू लागले. ओटोकोने आपला बचाव करून घेण्यासाठी एका कालव्यांत उडी मारली. त्याच्या

अंगावरची साफ धुवून निघाली. त्याने होके वर केले. थंडीमुळे तो होता. परंतु लोकांच्या भीतीमुळे त्याला गार पाण्यांत पोहात रहावे लागले.

त्याचा पाठलाग करणारांनी ओळखले. बाहेर काढून त्याच्या हातात टाकले. “तुझ्या मूर्खपणामुळे तुझी शाली पाहा-लीस?” गांवच्या पाटलाने विचारले.

ओटोकोने मान साळी त्याने टेन्गु जातीच्या भुताला फसवून त्याचे गवती इगले लांबवले होते व त्यानंतर जे काही घडले ते सर्व सांगून टाकले. पेरून पाटील म्हणाला—“तुं टेन्गु मुताला फसवायला निघाला होतास! शाहाणाच दिसतोस!” असे सांगून व त्याला एका मूर्खाने काढून सर्व निघून गेले.

वेत फसला

एका गांवीं लघुजी नांवाचा एक शेतकरी रहात होता. त्याला सगळ्या नांवाची एक बहीण होती. बहीणभावंडांचे परंपरांवर फार वेग होतो. परंतु सगळ्या स्वभाषाने थोडी भागी **॥** पैसे इत्यादी होती. **॥** गोड माहीत होती. तरी त्याने कधी तिकडे लक्ष दिले नाही.

लघुजीने आपल्या बहिणीलाही चांगले श्रीमंताकडेचे एक खेळ पाहिले **॥** दोन एकर जमीन तुंडा म्हणून देऊन बहिणीचे लग्न वाटायला देणे दिले. नंतर त्याने स्वतःने लहान कळस घेतले. त्याचा बायको एका गरीब घाण्णतलीच होती.

सगळ्या आपल्या सासरी मिथून गेली **॥** लघुजीची बायको परीं आली आणि गरीबीतच **॥** आनंदात आरब्ध पतीला

मुली टेंपण्यामाडी **॥** सगळी. संसाराचे ओहो दिवसेंदिवस वाढत गेले. दोघे दोघावर माऊल काढत होती. परंतु उघाची किडीर त्यांचा पिच्छा सोडीत नव्हती.

मुले भुरग्यांसाठी म्हणजे रडत. पण त्यांना उघाचीच बायल घुस्फून ओपवीत असत. लघुजी व त्याची बायको जवळ राहिले. त्यांचे व लेळाकडे दिवस देते नव्हते. परंतु त्या मुलांना एक वेळ पोटावर आवक्यादेखील मिळत **॥**

एकदा बायको लघुजीला म्हणाली "एकदा तन्मध्या परीं कां नाही जाऊन वेत **॥** होईल तेवढी त्या मदन करतील. आपली ही स्थिती पाहून त्यांचा वाटले तर देतील पार पैसे नाहीतर जन्माची ही गरीबी आहेच."

लघुजी नकार देऊ **॥** वाढी. दुसऱ्या दिवशी सकाळी उगाड्यांचे चार जिव्या भाकऱ्या चांभून घेतल्या आणि निघाला. संध्याकाळी सगळ्या स्नान होती ते गांव लागले. सगळे दुकान भाकऱ्या घेत असलेला पाहून भोळ्याने. गावात ते गळके **॥** फडके करणे. त्यांक गेल्याने होऊ पाहूनच सगळ्या **॥** गेली. भावाची **॥** स्थिती पाहून मनात थोडी दबा **॥** दवी होती. **॥** तिका वाटले **॥** तिचा पुत्राचा मंभार पाहून चार दिवस स्वारी आली असली.

लघुजीने बहिणीला दाराने पाहिले होते. परंतु दाराजवळ तो भावा नेव्हा ती तेथे नव्हती. **॥** वाटले. **॥** किती अज्याकला जात गेली असेल. **॥** भावाच्या गाडीची सगळ्या भात गेली होती दुसऱ्याच कामालाही. तिने रेणगी साडी ओढून देवली व एक जुनी मलखी माडी नेवून बाहेर आली.

एका निमिर्दांत बहिणीत आलेला तो फडक पाहून लघुजीला वाटले की मघां विरी ती सगळ्या नसली.

दरम्यानत **॥** उभा पाहून वाटे सोपे करून रडत ती म्हणाला "इतक्या

दिवसांनी **॥** वाटले बहिणीची **॥** ? तुला वाटले मसेल श्रीमंताच्या परी बहिणीला दिले आहे. असेल मज्जेत. पण **॥** तुलाचा एक बास भिन्नायकी माराभार."

लघुजीला फार वाईट वाटले. तो जात आला तर विंग फुटेल या भीतीने सगळी एक जुनी साट बाहेरच **॥** टाकली. लघुजीने आपले उपरणे खाटेवर टाकले व थोडा **॥**

संध्याकाळी **॥** शेतमजूर बायली वेळ आली. सगळ्या जवऱ्याची वाट पहात मागच्या दारी उभी होती. **॥** आल्यानंतर

म्हणाऱ्या-“मेहुणा आका आहे.” ते ऐकून तिच्या नवऱ्याला आनंद झाला. ती त्या नवऱ्यानेतर प्रथमच तो आका आहे, पतीला तिचा सांगण्याचा हेतू न कळल्याने त्याचर झाला. म्हणाऱ्या-“तसे नव्हते, त्याला कळजे की आपल्या घरची स्थिति चांगली आहे तर ती मागायला मार्ग पुढे करणार नाही. म्हणून आपण आपली जीमंती न दाखविलां तरीहीच दाखविली पाहिजे.”

नवऱ्याला ते विचित्र वाटलें, पण काळ साक्षा. सत्पुने नवऱ्यासाठी पण एक मोडकी साद बाहेर नेऊन राहिली. नवरा त्या साटेवर

आऊन म्हण राहला. मेहुण्याची काय व काय बोलावे हेच त्याला कळत नव्हते. त्याला आपण जणुंकांही बाहिलेंच नाही असे दाखवून तो साटेवर आरुवा झाला.

त्या दिवशीं कांहीतरी सग झाला. सत्पुने मोठ्या भावनेने कांही पकानें तयार केली होती. तिचा भाऊ आला नसता तर दोघां प्रति पत्नीनीं सत्पुन आनंदानें पकायला हात लावत असता. सत्पुनचा नवऱ्याला मूल कायली होती. पण सत्पुने नवऱ्याला रात्री मोठ्यापस सायका देईन म्हणून सांगून ठेवले होते. तो तळमळत अंगणावर पडून होता.

लखुजीला गोप येत नव्हती. आपण बहिणीच्या घरी उगीच आलो. तिच्या गरीबीत हातमाग आवाक्या सोडून तिच्याकडे मागायला मालो हे बरे केले नाही. रात्र बाबत पाऊली तरी बंदी बाह्य कायली. कायकोले एक रोगडी नवऱ्याच्या साटेसाठी आणून ठेवली होती. ती उचकळत तिच्यानवऱ्याने मेहुण्याच्या साटेसाठी ठेवली आणि तेव्हावरच मनाचे समाधान करून घेतले.

जरी रात्र मोटली. नवरा पोळ कायला होता. लखुजी मात्र तळमळत

अंगणावर होता. इतक्यांत सत्पु साटेवरल आली. रोगडी ठेवली होती साटेवरच नवरा निजला असेल असे समजून “वा जेवायला असे सांगून ती गेली.”

लखुजीला नाही आवडलें. त्याला वाटलें की नवऱ्याच्या तिने अपरात्री आपल्याला बोलावून जेवायला ठरविले असावे. तरी तो उपरणे अंगाने टाकून घरांत गेला.

जेवण तयार होते. दिव्याचा चुकवून प्रेमानें वाटलें आहे टजेड वेताचा होता. “जेवून आणखी तर तिच्या मजाचा हिरमोड करणें बरोबर कांही वाटून होणार नाही. पोटभर जेवला बहिणीने

ठेवून दिलें आहे.” असे सांगून ती निघून गेली. तिने भावाला ओळखलें नाही. तिला वाटलें येऊन जेवायला बसला आहे. कारण खुणेसाठी म्हणून तिने रोगडी साटेसाठी ठेवली होती. परंतु ती गोष्ट तिने नवऱ्याला कळविली नव्हती. बाहेर जाऊन दारांत जणुंकांही पाहण्याला म्हणून बसून राहिली.

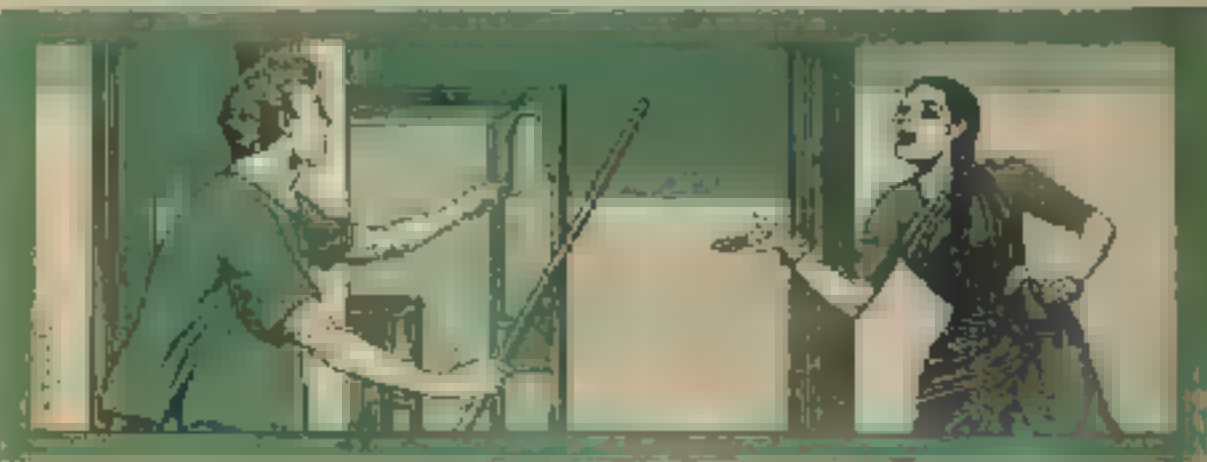
लखुजीला वाटलें, बहिणीने नवऱ्याची जेवण तयार होते. दिव्याचा चुकवून प्रेमानें वाटलें आहे टजेड वेताचा होता. “जेवून आणखी तर तिच्या मजाचा हिरमोड करणें बरोबर कांही वाटून होणार नाही. पोटभर जेवला बहिणीने

पोटभर जेवून तांगितले आहे त्याचा अर्थ, आहे तेव्हा सर्व वेळून जी असा लखून त्याने उपरण्यात उरलेला पकाशे कडून बांधून घेतली. बहिणीला जाऊन घेऊन घेतले नर मेहुणा उडून आत येईल. सर्व नोभाटा ठोईल असा विचार मागच्या दाराने गांधी निघून गेला.

वेळ्या वेळाने सत्ता नवरा जागा सावा. बायकोने रात्री उठवून जेवायला बाबले नाही म्हणून छान तापला होता. मेहुण्याची भय पण विचारी होती. ओरवून म्हणाला "रात्री उठवून जेवायला तांदील म्हणाली होनीय! आणि मग उठविले का नाहीस."

"पोटभर खाऊन पुन्हा मलाच विचारतां होय का नाही उठविलेस म्हणून!" नरपाण्यात जगण्याअर्थानेच सगळे म्हणाली.

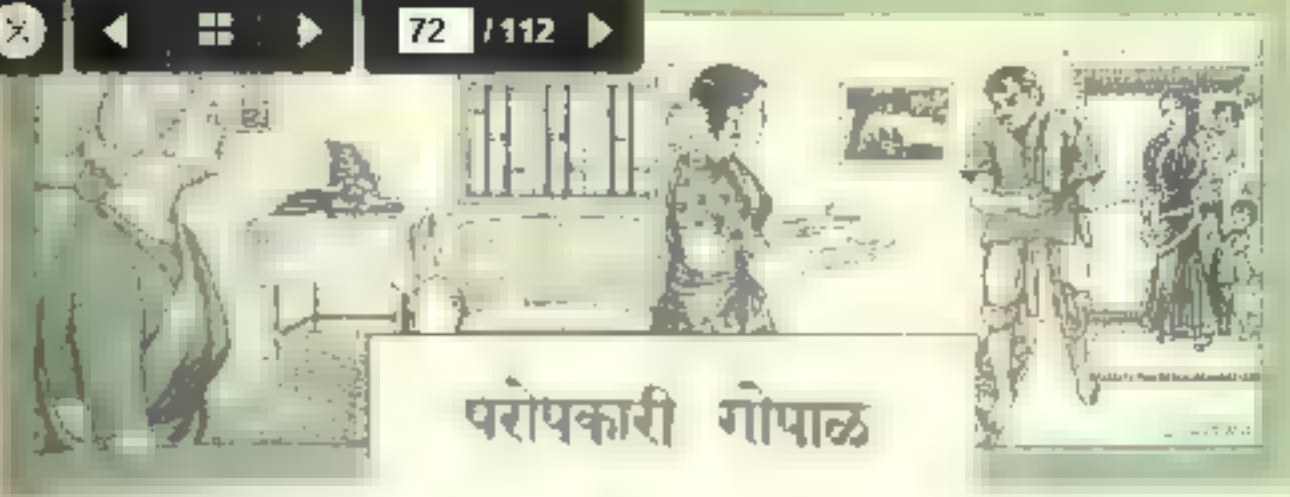
मन्याला जाला राग व त्याने रागाच्या भरात बायकोस दोन लथा मारल्या आणि विचारले— "करते नेले तुझे नपुंसक!"

तेव्हा तिच्या कडात सर्व काढी आले. तिने विचारले— "जेवरी बदलायला पोथी नांगितले होते! मी खुणेसाठी ठेवली होती."

"तू बायल्या म्हणजे सत्तल्या भावाला उपासी देवायला त्याच साकीस, उभा बाळा भाऊ आला तर त्याला परांत ठेवून येतील की नाही सांगून." असे म्हणत त्याने तिच्या तितोळा पकडून तिला भराभोरेर दडवले.

सगुजी घरी जाला व बायकोतकले बहिणीच्या ओढाबांधी झाला पळून उपरण्यात बांधून आणलेले पकाशे सगोर ठेवली.

पुन्हा त्याने बहिणीच्या परती पायी कडावनी नाही असे मनाची उगविले.

परोपकारी गोपाल

एक दिवस रात्री नांगला काळोस पडल्यावर कोणीतरी दोघं नवरा राखी आणल्या आता मुलांना घेऊन गावाकडच्या घरा मुलांच्या बापाचे नांव जगासाथ होते. बायकोस समुद्रावर जायला मुलांना घेऊन आपल्या गावात आले. ते गाव पडून होते. तेथ्याकाळपर्यंत बायको पाहणु असे म्हणत होते पण बायकोचाटेवरच राहिले. म्हणून गोपालच्या गावी भुक्कन कराया लागला.

जगन्नाथने गोपालची कीर्ति ऐकली होती त्याला वाटत होते की गोपाल हा एक महामूर्ख मनुष्य आहे. त्याला पकडून लुकाडून लोका आपला फायदा करून घेतात. संधी मिळाली की आपल्याला देलील

गोपालकडून काही तरी उकळतां येईल. आपल्या बायकोला व मुलांना घेऊन गेला तेव्हा गोपालची आई व लक्ष्मी परांत होत्या. दोघीनी पाहण्याच्या राहाण्या-जेवणाखाणाची उत्तम व्यवस्था केली. लहान मुलीला दूध लागून होते ते मागवून दिले व सोपण्यासाठी एक खोली दाखवून अंधारुण पांघरुण दिले.

जगन्नाथ अंधरुणावर आडवा झाला तेव्हा दोघारच्या खोलीत लक्ष्मी व तिची मामू बोलत होत्या ते त्याला ऐकू आले. तो जास्त देऊन ते ऐकू लागला. सामू मुनेला सांगत होती—"अग लक्ष्मी! काल ल्हासाठी म्हणून घाललेली दागिने अजून येथेच आहेत वाटते. जगचे जागी जाऊ देत पाहू." जगन्नाथाने ते ऐकले.

घोटभर जेवून घ्यायला सांगितले आहे त्याचा अर्थ, आहे तेव्हा सर्व वेळून जा. लवकर त्याने उपरण्यात उरलेली पकाशे काढून बांधून घेतली. बहिणीला जाऊन घेऊन घेतले नर मेहुणा उठून आत येईल. सर्व बोभाटा ठेईल भस विचार. मागच्या दाराने गांधी निघून गेला.

बोका वेळाने सल्ला नवरा जागा हाता. बायकोने रात्री उठवून जेवायला बायले नाही म्हणून. बायला होना. मेहुण्याची भय पण विचारी होती. ओरवून म्हणाला "रात्री उठवून जेवायला गांधीन म्हणाली होतीस. आणि मग उठविले का नाहीस."

"घोटभर खाऊन पुन्हा मलाच विचारता होय का नाही उठविलेस म्हणून." नरपाण्यात जमण्याजमण्याच सवू म्हणाली.

मन्याला जाला राग व त्याने रागाच्या भरात बायकोला डोक्याला मारण्या आणि विचारले— "कंटे मेले तुम्हे कंधुराज."

तेव्हा तिच्या मनात सर्व काही आले. तिने विचारले— "जेव्हा बदलायला जाय तो सांगितले होते. मी तुम्हासाठी ठेवली होती."

"तू जायला मलाच्या मनाच्या भावाला उपासी देवायला सांगितस, त्यांना बाळा भाऊ तर त्याला परांत राऊत ठेवून देतील. नाही संकट." असे म्हणत त्याने तिच्या तिसोळा पकड घेतून बराबाहेर दिसले.

सवुजी घरी जाला व बायकोला बहिणीच्या ओरावाचा उजवा काढून उपरण्यात बांधून आणलेली पकाशे समोर ठेवली. पुन्हा त्याने बहिणीच्या परती राखी कडायची नाही असे मनासी ठाविले.

त्याचा मुक्ता 'ए गांधीवाले'। 'ए गांधीवाले'। असा ओरवला.

गोपाळ त्या रात्रीत होता. तो गांधी परत होता. त्याने गांधी भाविली आणि विचारला— "गांधीत दसाचे आहे का!" गोपाळने मुक्ता विचारले. पण मुक्ताच्या अगो बगळाघाने आवल्या त्याचे तसे सांगून त्या गांधी बायले आहे असे सांगितले.

गोपाळ म्हणाला— "काही हरकत नाही, तुम्हाला रोखवून भाईन गांधी. वसा गांधीत. सदाची जिवन मी भावल्या गांधी." सांगून गोपाळ गांधीन त्या गांधीत दसा. सामान गांधीत ठेवतात पेटी पाहून नाश्वर घटले. त्याने जायली म्हापूरक पाहिले तेव्हा त्याच पेटीवर त्याच्या बहिणीचे नाव परशुराम असे लिहिलेले दिसले. बायला आश्चर्य वाटले.

सर्व गांधीत सकाळी गोपाळने गांधी बघविली. गांधी गांधी घाऊ कायली. म्हणाला— "वा पेटीसारखीच पेटी आवल्या पण आहे. अगदी हुबेहुब पण तुम्हाला आणि मुक्ता—

अजीब. पेटीवर भायला बहिणीचे नाव परशुराम म्हणून असेच आहे."

बायला. पण स्वतःला मुक्ता— "म्हजे तुमच्या बहिणीचे नाव परशुरामच आहे म्हणता. तुमची व माझी जेद हाती. बाळा म्हणतात बोभा बोग।"

"तुमचे पण गोपाळ आहे का!" गोपाळने विचारले.

व त्याची जरा हुद-बदलासारखे झाले. अगोघाने बायकोला आवल्या पण आहे. अगदी हुबेहुब पण तुम्हाला आणि मुक्ता—

“मरणचो काय? अशें माझे नांव पण गोपाळच! त्या परमेश्वराची जीव्या असाय अशें मरणनाम तें उगीच नाहीं! जर काही पर्यंतमीचा काय मरणानुबंध आहे.”

कमला हाता. गाडी एका लहानशा धमिली पोचली. जगन्नाथाच्या गाडीच्या वेडीबाबल्या तेंजतार सिकाच्या होत्या त्या. एका शोपडीसमोर गाडी उभी करायला सांगून जगन्नाथ म्हणाला—“हेंच आम्हें घर” तो खाली जतनाच व पेटी आली इतरून नंतर बापको व मुलांचा नावां उतरविले तेगाल

म्हणाला—“या गावांत एक भिन्न नाटं खऱ्या घरी जातो नी. इतं नकाळी वन जाईन बाबल्या गाडी.” तो निघून गेल्याच जगन्नाथ दुसऱ्या शोपडींत उतरला आणि तेथेंच रायभर उतरविले अशिले.

नी पेटी फोडून हागिने पाहून आचणे व पेटी तेथे आकून वेळून पडून जायचे असे पाने मनाला उतरविले होते. एवढा कोरे साही तरी आजायला तो गेला. त्याची रायको मुलीच्या इध बिछाले नर पहावे म्हणून नयून मेडी. दोष मुलेंच त्या शोपडींत एकटी नेनी. दोष त्या पेटीच्या कुलपडीं खेळत होती. पेटीच्या एक बागचे कुडप होतें. व बागचे होतें. वर एक बागचे कुडप होतें ते बागचे जागून गडने. मुलगा त्याच्याजेंच खेळत होता त्याने तें कुडप जायलें त्याचजेक ते कुडप लावले रण त्याची कंगळी त्यांत अडकली. तो मोठ्याने मोरडूं लागला. मुलाच्या मड्याच्या मावात गेलून पावचे लोक भांडले “अरे, अरे, अरे. मुलाचा कंगळी सांपडली आहे का बापां” कुडप उघडायला हचं रण पिळी कोठे आहे

इतरथांत जगन्नाथाची रायको इध वेळून आली. मुलाचो करंदाळी सांपडलेली पाहून मोरडली “अहो उताचा जीव बांचका!” रायभर आंगडा झाला आणि तेथे हाकांची मदत करली. त्यांत गोपाळ पण होता. म्हणाल “कुडप नाई! नाहीतर मुलगा बांचयार नाही. मुलाचा बाव कोठे आहे!”

तेव्हांत जगन्नाथ झाला. त्याच्या हातांत एवढा आणि इतर हाथारें होती. गोपाळला पाहून त्याच्या पाया साळची त्रासून टाकली. गोपाळने त्याच्या हातांतली हाथारें शमूक टाकून विचारले “पेटी फोडयार आहांत की काय? इतकी सांगली पेटी” पेटी फोडली सगून मुलाची सुटका पडली होणार. इतरथांत जगन्नाथ विचारी काय

“सरे काय ते सांगून माका की” जगन्नाथाची बावको म्हणाली.

“गाड्याजवळ किडी नाई” जगन्नाथ म्हणाला.

“वहतो माझी किडी लागले का माझे नांवच तुमचे नांव आहे. माझ्या कडिली” त्या तुमच्या वडिलांचे पण नाई

माझ्या पेटी मागचीच ही पेटी पण आहे. या माझी किडी तुमच्या किडीमागची का समधार नाई” असे म्हणत गोपाळने किडीच्या जुड्यांतली एक किडी काडली व कुडप उघडले. मुलाचो कंगळी सुटका व मुलगा बांचला.

गोपाळच्या किडीने पेटीचे कुडप उघडले पाहून जगन्नाथाजवळ कुडपाची किडी नसलेली पाहून हाकांनी गोपाळला विचारले “काय तुम्ही? काणला मागने” “की माझे नांव गोपाळ! आणि बापे नांव पण काळट” गोपाळ म्हणाला.

लोक ओरडले—“अहो याचे नांव जगन्नाथ आहे. आम्ही सर्व जोळखतो या लबाडाला. अंगच्या कुलपाची आहे का पहा तुमच्या जुहम्यांत !”

गोपाळनें अंगच्या कुलपाची किस्ती काढून तें कुलपदेखील उघडलें आणि म्हणाला—“अहो ! आश्र्यांची आणखी एक गोष्ट माझ्या लक्षांत आली आहे. यांतले सर्व दागिने हुबेहून माझ्या बायकोच्या दागिन्यांसारखेच आहेत.”

जगन्नाथाची कीर्ती गांभार चोर म्हणून प्रसिद्ध होती. त्यानें गोपाळच्या घरून दागिन्यांची पेटी चोरून आणली होती या गोष्टीची साक्ष पटायला त्यांना मुळांच वेल लागला नाही. सर्व वडयून काढण्यासाठी धांवले. गोपाळनें त्यांना अडवले म्हणाला—“अशी घाई करूं नका.

विचारून तर पहा की हा माल त्याचाच आहे की चोरीचा !

जगन्नाथाची बायको इतका वेळ कांहीच बोलली नव्हती. ती गोपाळच्या पायां म्हणाली—“पद पसरतें. या मुलांच्या तोंडाकडे पहा व आम्हांला माफ करा. ही सर्व धूक आमचीच. तुमच्या घरी साऊन आम्ही तुमच्याच घरी चोरी केली.”

“ही माझी पेटी आहे असें आहे का तुमचें म्हणणें ! तर मग मी घेऊन जातो ती, त्यांत काय ! मुलाचें रोट वांचलें. आतां कांहीं भीति नाही.” गोपाळ म्हणाला.

सकाळीं गोपाल आपली पेटी घेऊन गांवीं निघून गेला. त्याची बायको दागिन्यांची पेटी नाहींशी झाली म्हणून यावरून गेली होती. गोपाळला पेटी घेऊन येत असलेला पाहून त्यांना आश्चर्यच वाटले.

उत्तरकांड

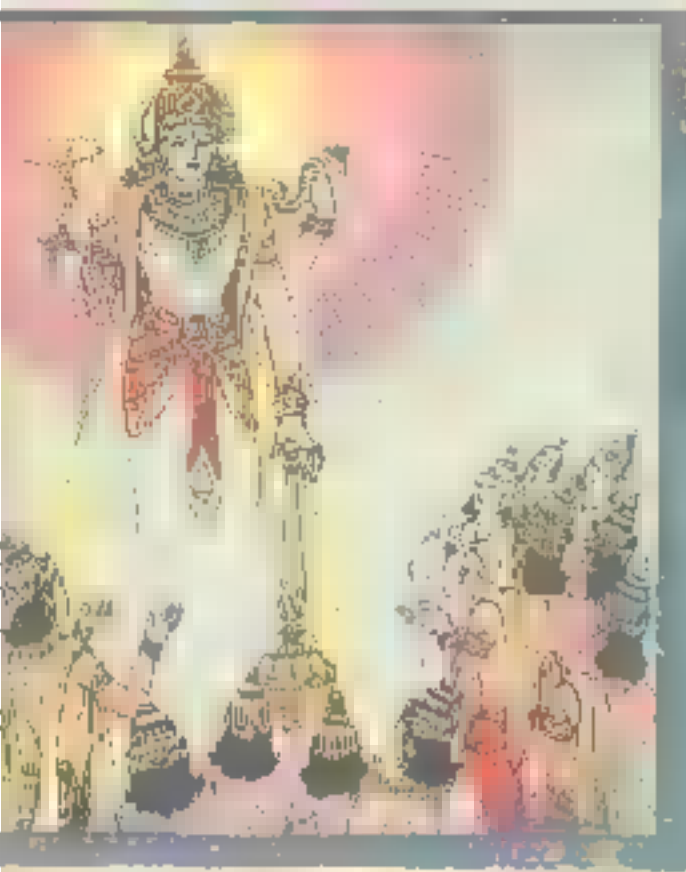
अगस्त्य ऋषींनी सुकेशाच्या माल्यवंत, माली व नुमाली तिघां मुलांना बायका व मुलांवाळांसह लेंकेत रहात असता त्यांना मिळालेल्या वरप्राप्तीच्या गवानें फुडून जाऊन जिल्लेकाला कसें मंडावून सोडले हे सांगितले. नंतर त्यांनी पुढची कथा सांगितली.

देव व ऋषी सर्वांनी शंकराकडे येऊन राक्षसांनी त्यांना कसें बेजार सोडले होतें तें वर्णन करून सांगितले व विनंती केली—“देवाधिदेवा, महादेवा ! सुकेशाच्या मुलांनी ऋतुदेवाचा वर मिळान्यापासून त्याच

प्रमेडीत देवांना स्वर्गांतून हुसकावून लावले आहे व स्वर्गांत जिरून त्यावर आपला अधिकार गाजवून आहेत. मुनींचे आश्रम ध्वस्त होऊन पडले आहेत. ते स्वतःलाच ऋतुदेव, रुद्र, विष्णु, इंद्र, यम, वरुण, चंद्र, सूर्य, इत्यादि देव असल्याचें जाहीर करून नेहमीं युद्धाची धमकी देत आला आहेत. त्या राक्षसांच्या हातून आमचें आपण रक्षण कराचें.”

परंतु शंकराला सुकेशाविरुद्ध किंवा त्याच्या मुलांविरुद्ध कांहीं वर्णनें रुचले नाही. म्हणून तो त्यांना म्हणाला—“त्या

राक्षसांच्या विरुद्ध हातीं वेणें मळा शक्य नाही. त्यांचे भरण माझ्या हातीं नाही. पण मी एक सूचना करता. तुम्ही विष्णूकडे जा, तो त्यांचा संहार करू शकेल." देव शंकराचा जथजथकार करून विष्णूकडे गेले. त्यांनी विष्णूकडे जाऊन तसेच रडगाणें गाऊन विनंती केली की लंकेत राक्षसांच्या राक्षसांचा वध करावा.

विष्णू त्यांना अभयदान देत म्हणाला- "मी सुकेश ■ त्याच्या लिखां मुळांना ओळखतो. त्यांचे अत्याचार पाहून मला देखील मनस्वी राग आहे. मी

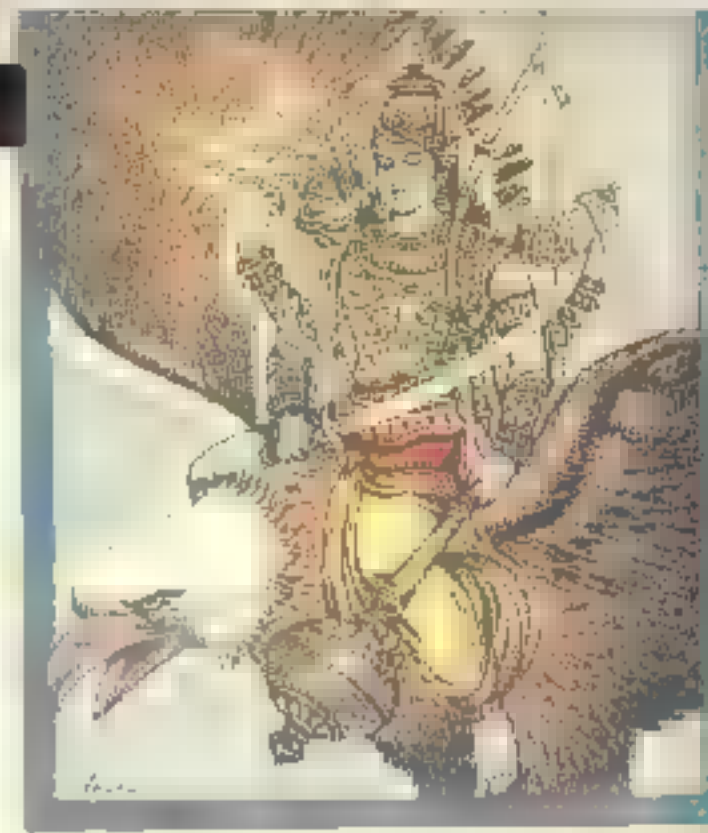
आजपर्यंत त्यांची गव केली, पण यापुढे तें शक्य होणार नाही. मी त्यांचा संहार करीन तुम्ही कांहीही ही काळजी करू नका." ते ऐकून ऋषींना आणि देवांना फार आनंद झाला. विष्णूची करून सर्व आपल्या घरी निघून गेले.

ही वार्ता लंकेला पोचली. माव्यवंत आपल्या दोघां भावंडांना म्हणाला- "देव आणि ऋषी यांनी आपल्याविरुद्ध कारस्थान केले आहे. त्यांनी शंकराकडे जाऊन त्यासाठी विनंती होती. परंतु शंकराने त्यांना नकार देऊन विष्णूकडे पाठविले आहे ■ त्याची मदत घ्यायला सांगितले आहे. विष्णूने त्यांना दिले आहे व तो आपला सर्वांचा वध तयारीत आहे. विष्णूने वचन दिले आहे म्हणून आपण तिकडे लक्ष दिले पाहिजे आणि विचार करून पुढे ■ केलें पाहिजे. कारण त्याने हिरण्यकश्यपु महा-प्रतापी राक्षसांचा वध केला होता. अनेक यज्ञ करून ज्यांनी मोठमोठे वर मिळविले आहेत ■ राक्षसांचादेखील त्याने पूर्वी केला आहे. म्हणून दुर्लक्ष करून स्वस्थ वसणें बरोबर होणार नाही. उलट

निश्चय करण्यापूर्वी या सर्व गोष्टी लक्षांत ठेवल्या पाहिजेत."

त्यावर माळी ■ नुमाळी म्हणाले- "आम्ही अनेक यज्ञ केले आहेत व दान धर्म केला आहे. अनंत ऐश्वर्य संपादन केले आहे. मोठमोठ्या वलिष्ठ शत्रूंना आपल्या-समोर झाले वांकवावी लागली आहे. इंद्र जलां की विष्णू किय मृतः मृत तरी समोर युद्ध करण्यासाठी तरी त्यांना पराभव करण्याची शक्ति आपल्या मंगलात आहे. ■ नावाचा मुसता उठेल झाला तरी त्रिलोक कापना. मग आपणाला कोणाला मिण्याचे कारण ! विष्णूला आपल्यावर कोणत्या गोष्टीचा राग आहे हे नाही कळते आम्हांला. तो येण्या पूर्वीच उडविला तोड फोडले पाहिजे. म्हणून चला आपण देवलोकावर स्वारी करू या."

असा विचार करून राक्षसांनी स्वर्ग-लोकावर स्वारी केली. लंकेहून रथ, घोडे, हत्ती, इंद्र वगैरे वाहनांवर बसून राक्षस निघाले. राक्षसांच्या या प्रचेड मैत्र्याचा सेनापती माळी होता. अशा तऱ्हेने राक्षस लंकेहून निघाले तेव्हा सर्व

लंका नगरी ओसाड झाल्यासारखी दिसू लागली.

विष्णूकडे राक्षसांनी स्वर्गावर स्वारी करण्याची बातमी पोचली. विष्णू आपले कवच धारण करून शंख, चक्र, गदा, खड्ग इत्यादि अस्त्रे घेऊन व गरुडावर बसून युद्धाला निघाला. देव व दानव यांचे घनघोर युद्ध झाले.

विष्णूने अनेक राक्षसांचा वध केला. माळी स्वतः विष्णूशी युद्ध करण्यासाठी समोर येऊन उभा राहिला. त्याने गरुडाच्या डोक्यावर अस्त्रप्रहार केला. तेव्हा गरुडाला

देखील एक पाऊल मार्गे व्यावें लागले, परंतु त्याच क्षणाला विष्णूने आपले मुद्रां नक सोडून मालीचा बंध केला. मालीचा बंध झालेला पाहून सुमाली व माल्यवंत आपले सैन्य घेऊन लंकेला पळाले. विष्णूने त्या राक्षसांचा पाठलाग करून त्यांचा संहार करून केला.

ते माल्यवंत पाहून विष्णूला म्हणाला— “तू क्षत्रिय धर्माचे उलंघन करून आमचा पाठलाग करीत आहेस. तुला स्वर्गात जागा मिळणार नाही. तुला सुद्धा करावयाचे असेल तर वे माझ्याबरोबर युद्धाला.”

ते ऐकून विष्णू म्हणाला—“मला क्षत्रिय धर्माची आठवण करून देण्याची गोष्ट वरी आठवली. म्हणूनच सांगून ठेवतो ते पण ऐक. शत्रुघ्न रंभमाचदेखील उरलेले क्षत्रियाच्या रूपतां कामा नये अशी नीती आहे. म्हणून तू रणांगणावरून पळून गेल्यास व लंकेला सोकांत जरी जाऊन लपून बसल्यास तरी मी मांडणार नाही. मी आपले कर्तव्य पुरे केल्याशिवाय मार्गे फिरणार नाही.”

दोघांचे युद्ध झाले. माल्यवंतांनी सुमालीने विष्णूला व गरुडाला धोपडून लंकेला पुष्कळ प्रकारे केला. परंतु गरुडाने आपले पंख फडफडवले. त्याबरोबर सोसाळ्याचा बारा मुठला व एक बळबळ आली. सुमालीची जेवा उडून गेली. कागदाच्या विरोनासारख्या तो आकाशान उडाला.

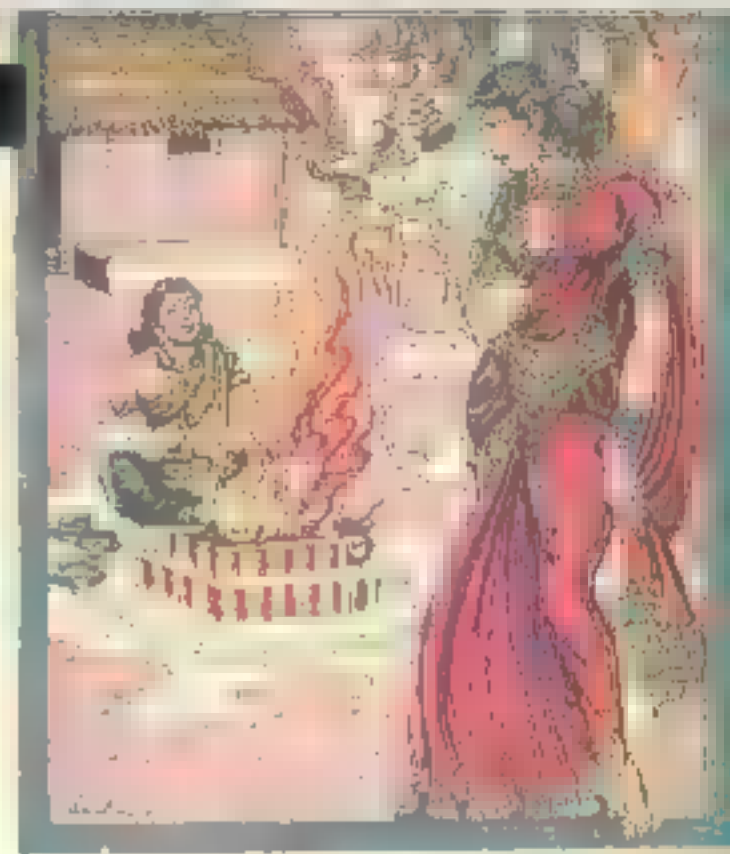
एकूण सुमालीने पाय लंकेला घेऊन पोचला. त्यानंतर लंकावारी राक्षसांवर विष्णूने हला चढविला व सहसावधि राक्षसांना ठार केले. म्हणून राक्षस आपल्या नायकापोरांना घेऊन पाताळलोकांत पळून गेले. त्यांनी सुमालीला आपल्या नायक नेमले. युद्धांत माल्यवंत बगैरे जे

राक्षस ठार झाले ते कुंभकर्णहून पंगक्तनी राक्षस होते.

राक्षस लंका सोडून निवून गेल्यावर वैश्रवण लंकेला येऊन राहून लागले.

कांहीं काळ झोटा. पंगक्तनी सुमाली आपली मुलगी वैक्ली डिला बरोबर घेऊन पाताळलोकांतून मूलोकांत आला. त्यावेळी तिने कुबेराला पुष्पक विमानांत बसून विहार करीत असता पाहिले.

कुबेराने मेथुर्य पाहून व स्वतःची दुखस्था पाहून सुमालीला फार वाईट वाटले. आपले वैभव मिळविण्यासाठी कांहीं तरी मार्ग शोधून पाहिले. पण तो कोणता? उद्दरीसारख्या आपल्या सुंदर व रूपवती मुलीला तो म्हणाला—“बाळ! आता तू मोठी झालीस. लंकाची जबाबदारी माझ्यावर आहे. तुम्हाशी करण्याची इच्छा कित्येकांच्या मनांत आहे. पण त्यांच्यापैकी तुला एकदेखील पसंत पडणार नाही. तू कुबेराने हे वैभव पाहिले आहेसच. तो विश्रवस पुत्रालाचा मुलगा आहे. तू देखील महर्षीची सेवा केलीस तर तुला देखील कुबेरासारखाच वैभवशाली मुले होतील.”

कैकसी आपल्या पित्याच्या आज्ञेने विश्रवस तपश्चर्या करीत होता तेथे जाऊन त्याच्यासमोर उभी राहिली. त्या वेळी विश्रवस अभिपूजा करीत होता. कैक्लीचे पूर्वाचंद्रासारखे सौंदर्य पाहून विश्रवस म्हणाला—“हे सुंदरी! तू कोणाची मुलगी? कोठून आलीस? काय पाहिजे तुला? निस्संकोच बोल.”

वैक्ली हात जोडून नमस्कार करून म्हणाली—“मुनीश्वर! आपण त्रिकालज्ञानी आहात. दिव्यदृष्टीने आपणांला या प्रश्नांची उत्तरे मिळू शकतील. तरी आपण विचारलेच

आहे तेव्हां मी उत्तर देते. माझे नांव कैकसी. वडिलांच्या आज्ञेने मी आपणांकडे आले आहे."

विश्वसु 'तथास्तु' म्हणाला. नंतर दोघांचे लग्न झाले. विश्वसु म्हणाला— "कैकसी! तू लक्षाच मला विसलीस. म्हणून तुझ्या पोटी राक्षस जन्माला येतील."

"आपल्यासारख्या तपस्वी मुनींची मुले राक्षस होतील की! मला गुणवान व शीलवान पुत्र प्राप्ति व्हावी अशी आपणांजवळ विलंबी आहे." कैकसी म्हणाली. तिने

फारच आग्रह केल्यावर मुनी म्हणाले— "ठीक! तुझ्या इच्छेप्रमाणेच तुला तिसरा मुलगा शीलवान व गुणवान निघेल."

कांदां दिवसांनी कैकसीला एक मुलगा झाला. तो विसावळा भयंकर होता. त्याला दहा डोळी होती व हात होते. रंग काळा. मोठे व लांबळाव दांत होते. विश्वसुने त्याचे नांव दशग्रीव असे ठेवले. तोच पुढे रावण म्हणून प्रसिद्ध झाला. रावणानंतर कुंभकर्ण जन्मला. त्याचे भयंकर होते. त्याच्या पाठीवर शूर्पणाका जन्मली. अगदी शेवटी विभीषण जन्मला. तो गुणवान व शीलवान निघाला.

रावण व कुंभकर्ण राजातच व्हानाने मोठे झाले. त्यांची भयंकर कुल्ले पाहून त्रिलोकाला धास्ती वाई लागली. कुंभकर्ण ऋषी-मुनींना खाऊन टाकी. विभीषण विद्याभ्यास करी. त्याची वागणूक त्याच्या कुळाला शोभेल अशीच होती. त्याचे पाऊळ कधी दुर्मार्गावर पडले नाही.

तिचे शत्रू आग्रमांतच रहान. एकदां कुबेर आपल्या वडिलांना म्हणजे विश्वसु मुनींना भेटण्यासाठी पुष्पक विसावांत धरून आला. कुबेराचे वैभव पाहून कैकसीला हेवा

वाई लागला. ती आपल्या मोठ्या मुलाला म्हणाली— "पाहिलेस तू आपल्या लक्षा भावाचे हे वैभव! तू देखील त्याच्याच वाषाचा मुलगा आहेस. त्याचे तू पहा व स्वतःच्या स्थितीकडे पहा. तू पराकमी आहेस. माझा मुलगा कुबेरासारखा श्रीमंत व वैभवशाली होईल त्याच वेळां माझ्या मनाचे समाधान होईल."

रावणाने अस्त्रभ्यासाने केले नाही व दहा हजार वर्षे तपश्चर्या केली. एक सहस्र वर्षे लोटल्यावर तो आपले एक शोधे कापून देत गेला. आहुती दिला. फक्त दहावे शोधे उरले. दहा हजार लोटल्यावर त्याच्या शोकाची आहुती देणार इतक्यांत ब्रह्मदेव दिक्पाळांसह धकट म्हणाला— "दशग्रीवा! तुझी तपश्चर्या पाहून मी संतुष्ट झालो आहे. काय पाहिजे तो वर मागून घे."

रावणाला आनंद झाला. ब्रह्मदेवाला साष्टांग नमस्कार करून म्हणाला— "वा नर्त्यलोकांत जो जन्माला येतो त्याच्या पाठीशी मरण लागले आहे. मला कधी मरण येणार नाही असा वर दे."

"दशग्रीवा! मला मी कसा देऊ शकेन! तू दुसरा वर मागून घे." ब्रह्मदेव म्हणाला.

"ब्रह्मदेवा! मला इतर कोणत्याही प्राण्याचे नाही. सुवर्ण, नाग, ऋक्ष, दैत्य, दानव, राक्षस व देव यांच्या होती मला मरण येऊ नये असा वर दे. मनुष्याची मला भीति नाही." रावण म्हणाला.

रावणाच्या इच्छेप्रमाणे ब्रह्मदेवाने वर दिला. त्याच बरोबर त्याने जाणखी एक दिला की, त्याला इच्छारूप धारण

करतां येईल व त्याने वाढलेली नुऊ डोक्यां त्याला परत मिळतील.

त्यानंतर ब्रह्मदेवाने विभीषणाला देखील मागायला सांगितले. त्याने त्याचे मन कधी धर्मच्युत होऊ नये असा वर मागून घेतला. इच्छित्याबरोबर ब्रह्माळाचा लाभ असादेखील वर त्याने मागून घेतला. ब्रह्मदेवाने त्याला अमरत्व दिले.

त्यानंतर कुंभकर्णाची वर मागण्याची पाळी होती. सर्व देव ब्रह्मदेवाला म्हणाले "ब्रह्मदेवा ! या कुंभकर्णाला असा काही वर देऊ नकोस. त्याची भयंकर शक्ति पहातच आहेस. संदमयनांत विहार करणाऱ्या मान अप्सरा त्याने गिळून टाकल्या. इंद्राच्या वहा अनुचरांना त्याने खाऊन टाकले. कित्येक ऋषी-मुनींचा त्याने खाणे. वर प्राप्तीशिवायच इतकी भयंकर शक्ति करणारास

आणखी वर दिलास तर या पृथ्वीवर जो ब्रह्म होईल त्याची कल्पनाच करून नाही."

ते ऐकून ब्रह्मदेवाने सरस्वतीचे स्मरण करून तिचे आवाहन केले व कुंभकर्णाच्या जिभेवर बसून त्याला निरुपद्रवी असा वर मागण्यास प्रेरित केला. आज्ञा केली. त्याप्रमाणे सरस्वतीच्या कृपेने कुंभकर्णने सहस्रावधि निद्रा काढून घेतला. ब्रह्मदेव 'तथास्तु' म्हणून तिघून गेली व सरस्वती तांडांतून 'तथास्तु' शब्द निघण्यापूर्वीच बाहेर निघून आली. तेव्हा कुंभकर्णाला शुद्ध आली. "अरेरे रे रे ! काय वर मागून घेतला ! देवांनी मिळून काश्चातच त्वलेले दिसते आहे." ती पश्चात्ताप करू लागली.

रावण, कुंभकर्ण व विभीषण वरप्राप्तीनंतर श्लेष्मातक वनांत जाऊन राहू लागले.

एका राजवाड्यात एक मुलगा मोठ्या काहीत करतो.

२. दुसऱ्या दिवशी होणाऱ्या भेटवार्तासाठी तो माजककुमान गोर जाऊन देवात प्रसन्न करववी सांगितल्या वेत जमलेल्या देवता.

मायिकाने काही काळ मंद बहिरावाजरावर लोकांना धर 'शिरले'.

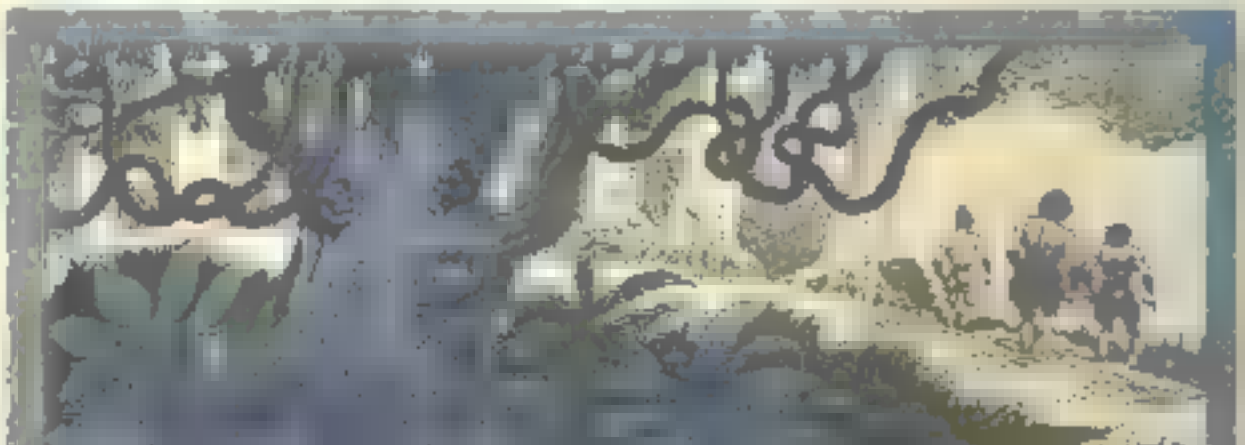
४. मायिकाने इतक्या काल त्या पुरवण आपल्याकडे बसविले.

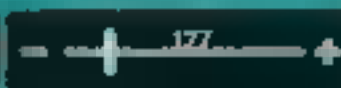
५. एक वाडणी काढून घेऊन तो पुर त्या वाडणीत

६. मुलाला धाडलीत एका मुलीचे आज्ञा

Fullscreen

176

विद्युत् १९६७

भारताचा इतिहास

शाहजहान सन १६५७ मध्ये आजारी पडला. त्या वेळी त्याचे चार हि मुलगे पुष्कळ मोठे होते. दाराशिकोह (४१), शुजा (४२) औरंगजेब (३९) ■ मुराद (३९). त्याला दोन मुलीपण होत्या. मोठीचें नांव अहानारा व धाकटीचें रोजन आरा. जहानारा दाराशिकोहची बाजू घेई. धाकटी औरंगजेबाची बाजू घेई. दारानें आपल्या मागून गादीवर बसवें असें शाह-अहाननें मनाची ठरवले होते. दारा उदार मताचा होता. त्यानें वेदांत व वायकल वाचले होते आणि मूकी धर्माचा अभ्यास केला होता. त्यानें ब्राह्मण पंडितांच्या सहाय्यानें अथर्ववेद व उपनिषदांचे फारसी भाषेत भाषांतर केले होते.

दुसरा शुजा तो बंगालचा गव्हर्नर होता. तो पराक्रमी होता, परंतु भोगविलासांत

इतका गुरफटून गेला होता की ■ राज्य-कारभाराची काळजी कधीच वाटली नाहीं. चौथा मुराद गुजरातचा गव्हर्नर होता. तो स्वभावाने निष्कपट, उदार व साहसी होता. परंतु तेहमी राज्याच्या निघेत धुंद होऊन पडून असे.

निमरा औरंगजेब सर्वान जप्त कर्तवगार, स्वभावाने मेहनती आणि राजकारण व युद्धकला दोन्हीत निष्णात होता. राज्य कारभारांत पण तो कुशल होता.

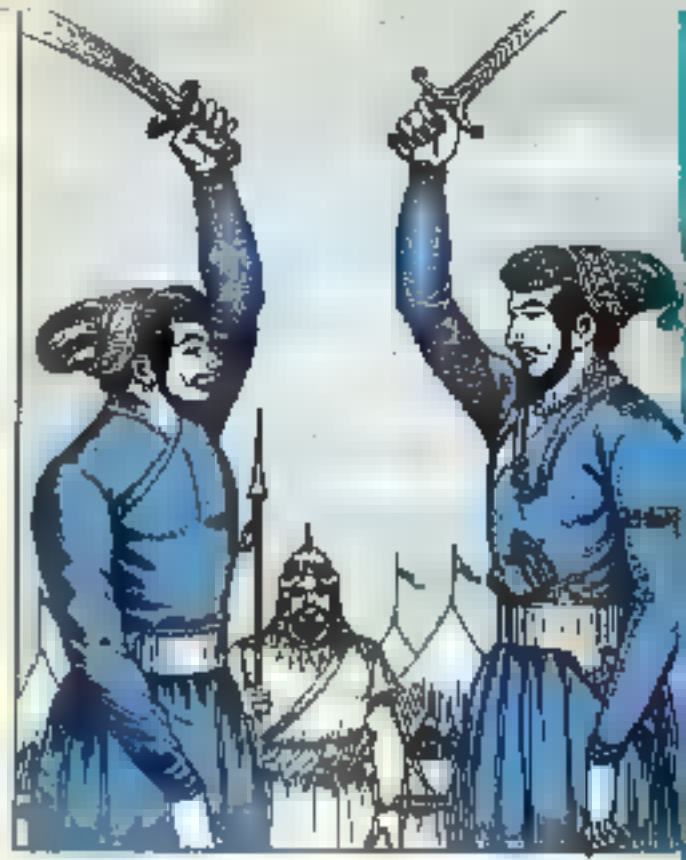
शाहजहां आजारी पडला तेव्हा आशा येथे एकटा दारा होता. चासच्या आजाराची बातमी ऐकून मुलांना वाटले की बादशाह मरण पावला असावा व मोठा ■ ती बातमी लपवित असावा. शुजानें बंगालमध्ये स्वतःला बादशाह म्हणून जाहीर केले. आपला मुलगा सुलेमान बाला बरोबर घेऊन

तो दिल्लीला निघाला. परंतु बनारसहून त्याला परत मार्गे फिरावें लागले.

१६५७ च्या ५ डिसेंबर रोजी मुरादनें अहमदाबाद येथे स्वतः बादशाह झाल्याचे घोषित केले. मालव प्रांतांत जाऊन तो औरंगजेबाला भेटला. दोघांनीं कुराण व सुदाच्या नांवानें आणा शपथ करून एक संधी केली. एक तृतीयांश वांटा मुरादला ■ दोन तृतीयांश औरंगजेबाला मिळेल असे ठरले. गादी हातीं आल्यावर पंजाब, अफ-गाणिस्तान, काश्मीर ■ सिंध मुरादच्या वांट्याचे ठरले.

दोघांनीं आपापसी सैन्ये घेऊन उत्तरेकडे कूच केले. शाहजहाननें त्यांना धोपविण्यासाठी जोधपुरचा राजा जसवंतसिंह व कासिमखान यांना मोठे सैन्य देऊन पाठविले. दोन्ही सैन्यांचे युद्ध उज्जैन नजीक चबदा मैलावर घर्मात या स्थानी १५ एप्रिल १६५८ ला झाले. ■ युद्धांत औरंगजेबाला मोठा विजय मिळाला. जसवंतसिंह जोधपुरला पळून गेला तेव्हा त्याच्या राणीनें त्याला किल्ल्यांत वेऊ दिले नाहीं.

औरंगजेब व मुराद दोघे भाऊ विजयी होऊन चंबळ नदी पार करून आग्रापासून

आठ मैलांवर समूचा नांदाच्या मैदानांत दाखल झाले. तेथे दारा ५० हजारानें एक मोठे सैन्य घेऊन त्यांच्याशी युद्धाला आला. या युद्धांत दारा त्या हत्तीवर बसून युद्ध करित होता तो जखमी होऊन पळू लागला. म्हणून दारा हत्तीवरून उतरून घोड्यावर बसून युद्ध करूं लागला. दाराच्या हत्तीवरची अयारी रिकामी पाहून त्याच्या सैन्याला वाटले की दारा युद्धांत ठार झाला व ते पळू लागले. शेवटी स्वतः दाराला आग्याकडे पळ काढावा लागला. त्याचा तोफवाना औरंगजेबाच्या हातीं लागला.

नेहरू चारित्र्य

[१६]

मोतीलालजी व जवाहरलालजी बांना लखनौच्या तुरुंगांत ठेवण्यांत आले. तेथे बरेकी होत्या. त्यांत राजकीय कैद्यांना ठेवले होते. मोतीलालजी, जवाहरलालजी व इतर मोठ्या प्रमुख जणांना एका मोठ्या आवारांत एक शोषडीवजा जागेत ठेवण्यांत आले होते.

जवाहरलालजींचा बराच वेळ सहकाऱ्यांशी चालण्यांत किंवा वादविवादांत जाई. ते निश्चितपणे वर्तमानपत्रे वाचत व चळवळ करीत. काय आहे याची माहिती ठेवीत. डिसेंबरच्या शेवटच्या आठवड्यांत अहमदाबाद येथे राष्ट्रीय महासभेचे अधिवेशन होते. तीन महिन्यांपूर्वीच गांधीजींनी गुदग्राप्यतेने ल्हान भोतर नेमायला गुरवात केली होती. ते तसेच अधिवेशनाला हजर होते. काँग्रेसचे अध्यक्ष चित्तरंजन दास बांना अटक झाली होती. म्हणून त्यांच्या ऐवजी इकीम अजमलखान यांच्या अध्यक्षतेखाली अधिवेशन भरले. या

अधिवेशनांत कायदेमंगाचा ठराव पास झाला. प्रजेने स्वयंसेवक होऊन तुरुंगांत जावे असे पण ठरले.

सरकारने परपकड घुरू केली व सर्व मुख्य मुख्य पुढारी तुरुंगांत गेले. प्रजेचा उत्साह थंड पडू लागला. परंतु चळवळ मात्र बंद पडली नाही. तोपर्यंत सर्व प्रमुख पुढार्यांना शिक्षा झाल्या होत्या. परंतु असहकाराच्या चळवळीचे सर्वात प्रमुख पुढारी महात्मा गांधी, त्यांना मात्र अटक करण्याचे साहस सरकार दाखवू शकले नाही. एका वर्षांत स्वराज्य मिळवून देण्याचे वचन

समूहगर्च्या युद्धांत शाहजहानचा वारस औरंगजेबच आहे हे नवी शालें.

औरंगजेबाने आम्हावर स्वारी केली. ८ जूनला त्याने आम्हाच्या किल्ल्यांत प्रवेश केला. किल्ल्याच्या रक्षणासाठी केलेली तयारी अपुरी ठरली आणि शाहजहान आपल्या मुलाचाच कैदी झाला. औरंगजेबाने किल्ल्यांत जाणारे स्मुनेचे पाणी अडवून ठेवले होते. शाहजहानला स्वारे पाणी आवे लागले. तो लिहितो की "माझ्या मुलापेक्षा हिंदूच बरे! ते आपल्या सृष्ट मातापितरांचे तर्पण करतात. पण तू, आपल्या जिवंत बापाला पाणी देण्याचे नाकारलेस."

सामान्य कैद्याला मिळणाऱ्या सुखसोयी व मवळती देखील शाहजहानला मिळत नव्हत्या. जहानाराने आपल्या बापाच्या-वतीने अनेकदा औरंगजेबला लिहिले. परंतु

औरंगजेबाने तिकडे दुलस करले. शेवटी शाहजहानाला त्या परिस्थितीचीपण संकय झाली. त्याला आयुष्याचे वैराग्य वाटू लागले. तो नेहमी कुराण वाची. एकटी जहानारा त्याच्यानरोबर असे. जानेवारी महिन्याच्या २२ तारखेला सन् १६६६ ■ रोजी बयाच्या ७४ व्या वर्षी तो वारला.

औरंगजेबाचा कावेबाजपणा मुरादला कळला होता. १३ जून १६५८ या रोजी औरंगजेब दिल्लीला जात असता त्याने भावाविरुद्ध बंडाचे निष्ठाण उभारले. औरंगजेबाने कैद करविले व लागोपाठ तीन वर्षे निरनिराळ्या ठिकाणी त्याला तुरुंगांत ठेवले. ■ डिसेंबर १६६१ या रोजी त्याला मृत्युदंडाची शिक्षा दिली. त्यापूर्वीच म्हणजे २१ जुलै १६५८ या रोजी औरंगजेब दिल्लीच्या गांधीवर असला.

त्यांच्यावर खटला चालू असता कोर्टात हजरपण होते. न्यायाधीश सर रॉबर्ट ब्रूमफील्ड याने त्यांना फार आदरपूर्वक वागविले. गांधीजींनी आपला अपराध स्वीकार केला. "भारत व इंग्लंड अस्वामाविक्रयणे निरनिराळ्या परिस्थितीत पडले आहेत. हा सत्याग्रह करून ही गोष्ट मी सिद्ध करून दाखविली आहे. चांगल्या कामाचा पुरस्कार जितका आवश्यक आहे तितकाच चुकीशी असहकार पण आवश्यक आहे. असे माझे ठाम मत आहे."

गांधीजींना सहा वर्षांची सक्त मजुरीची शिक्षा सांगतांना न्यायाधीश म्हणाला: "मी तुमच्यासारख्या व्यक्तीवरचा खटला था पूर्वी कधी पाहिला नाही. पुढे असा प्रसंग कधी येणारच नाही. तुम्ही आपल्या देशवासियांचे पुढारी देशभक्त आहा. ही गोष्ट विसरणे

कठीण आहे. जे राजकीय कार्यात तुमच्या-बरोबर नाहीत ते देखील तुम्हांला एक भार महापुरुष व ऋषितुल्य मानित आहेत. यदा कदाचित तुम्हांला दिलेली शिक्षा कमी झाली तर मला सर्वात जामन आनंद होईल."

तुम्हांतून सुटल्यावर जवाहरलालजींना आनंद वाटत नव्हता. त्यांचे सर्व कंधुपित्र तुरुंगांत होते. पुढाऱ्यां बांधून काँग्रेस संघटना विली पडू लागली होती. ते पाहून त्यांच्या लक्षांत एक गोष्ट आली. गांधीजींनी चळवळ थांबविली त्याला फक्त चोरी-चोरा नकते. देशाच्या परिस्थितीची परत त्यांना होती. काँग्रेसची भितीदेखील नाजूक होती. म्यार्बासाठी वाटेक ना काँग्रेसमध्ये शिरून तिचा उपयोग करून घेऊ होना. त्या सर्व गोष्टी लक्षांत घेऊन गांधीजींना चळवळ मार्गे घेतली अमार्गी.

नवाबकुमारी

[३]

मयुरासिंहने दारुकेधरला एका सैनिकाला पाठविले होते. मंधारणच्या वाटेवर त्याला गजपति दिग्गज मेदला. तो सैनिक म्हणाला "अहो महादेव आपल्याला दीर्घायुष्य देवो!" दिग्गजचा तो विलक्षण आशीर्वाद ऐकून सैनिक चकित झाला. घोडा हळूहळू चालवू लागला. सैनिकाने त्याला त्याची ओळख विचारली तेव्हा दिग्गज म्हणाला-"मी मूळ हिंदू आहे. नेतर मुसलमान झालो. पुन्हा हिंदू झालो. हिंदू होण्यासाठी प्रायश्चित्त वगैरे जे काही करावयाचे ते सर्व मी केले. परंतु गुरूच्या

आज्ञेप्रमाणे माझी जात नाही. क्लेशांत अस्मान्नी नांवाची एक दासी आहे. माझी व तिची ओळख, होय ओळखच नव्हते पाहिजे, आहे."

दोघे मंधारण विझवाजवळ येऊन पोचले. सैनिकाने दिग्गजला विचारले-"युवराज जगतसिंहांना कैद करण्यांत आले आहे. ही बातमी पोचली करशील का?"

"कैद? का? कोणी केले?" दिग्गजने विचारले.

"कैद का केले हे मला सांगतां येणार नाही. पण कैद आम्हीच केले. मानसिंहाची

तरी भाशा होती, एबडेंच मी सांगू शकेन.”
सैनिक म्हणाला.

पूर्वी वीरेंद्रसिंहांना कैद केले होते तेव्हा किल्ल्यांत राहणाऱ्या सर्वांना कैद करण्याचे दिग्गजला आठवले. मोठा गोंधळ उडून गेला होता. आतां शत्रूने जगतसिंहांना पकडले आहे. ज्या सैनिकाकडून त्याला ती बातमी कळली होती तो पहिला सैनिक असावा व त्याच्या पाठीमागून सैन्यच येत असावे सर्वांना कैद करायला. त्या सैनिकाशी बोलण्यांत वेळ घालविणे शहाणपणाचे होणार नाही असा विचार करून तो म्हणाला—

“मी ही बातमी किल्ल्यांत पोचवी करतो. आतां तुम्ही आपल्या कामावर व मी आपल्या कामावर जाऊ या.”

दिग्गज पळत पळत किल्ल्यांत आला. अंतःपुरांत जाऊन अस्मानीला ही बातमी कळविण्यासाठी तो पाई पाईने तिकडे गेला. पण दारावर पाहारेकऱ्यांनी त्याला अडविले. दिग्गजने त्यांना आपली ओळख सांगून मला आंत जाऊ द्या. अनिरामऱ्यामींचा मी शिष्य आहे वगैरे अनेक प्रकारे पाहारेकऱ्यांना सांगितले. पाहारेकरी म्हणाला—
“तू वेधेंच याच! आंतून कोणी येईल त्याच्याबरोबर तू आज्ञ्याची गोष्ट कळवितो.”

विमला अंतःपुराच्या बरण्या मजल्यावर खिडकीतून पाहारेकरी ■ दिग्गज याचे संभाषण ऐकत होती. आस्मानीला बोलावून ती म्हणाली—“जाऊन त्याला आंत बोलावून घेऊन ये.”

अस्मानीने खाली जाऊन लक्ष्मणी नांवाच्या एका दासीला वाहेर पाठवून दिग्गजला बोलावून आणायलास पाठविले. लक्ष्मणीने जाऊन दिग्गजला विचारले—“
रसिकराज ! स्वारी इकडे कोठे ! ओळखले नाहीं वाटते मला !”

दिग्गजने पूर्वी कधी तिला पाहिले नव्हते. तरी ओळखल्यासारखे दाखवून म्हणाला—“कां नाहीं ! कितीदां भेटलो नाहीं का आपण अंतःपुरांत ! पण तुझे नांव आठवत नाहीं मला.”

लक्ष्मणीने थोडा वेळ त्याच्याशी बघा मस्करी केली ■ त्याला बोलावून आंत अस्मानीकडे घेऊन गेली.

“काय रसिकराज ! स्वारी कोठून येते आहे ! होतां कोठे इतके दिवस !”
अस्मानीने विचारले.

“ते सर्व मी नंतर सांगेन. प्रथम तूं माझ्याबरोबर निघायला त्वार द्या पाहं. येथे राहण्यांत धोका आहे.” दिग्गज म्हणाला.

“धोका ! तो ■ काय बाई !”

“युवराजांना कैदेत टाकले आहे !”

“कोणी !”

“मानसिंहांच्या आज्ञेनुसार स्वाच्या सेनापतीने.”

“कोठे !”

“ते बाहेर गेले होते तेव्हा त्यांना कैद केले. ते ■ किल्ल्यांत आहेत. आपल्या किल्ल्यांतल्या सर्वांना कैद करण्याची आज्ञा आहे. मला तुम्ही काळजी वाटते. नीघ लवकर. कोठेतरी पकून जाऊं.”

ती बातमी विमलाकडे ताचढतोन पोचविली पाहिजे असा विचार करून अस्मानी दिग्गजला म्हणाली—“तूं म्हणालास तसे काळोख पहल्यावर आपण पकून जाऊं.”

“तो पर्यंत येथे राहालीस तर उशीर होईल व धोका वाढेल.”

“तूं आज्ञांत जाऊन सांग की दोन तासांभरांत मानसिंहांचे सैन्य येत आहे. मी नेलेवर येऊन तुला भेटेन.”

पण दिग्गज धाबकून गेला. म्हणाला—
“ठीक ! हा निघालोच आणि पळतच निघाला.

दिग्मानने आणलेली बातमी वणव्या-
सारखी विल्ल्यांत सर्वत्र पोचली. पण
कोणाला त्या बातमीचा खरा अर्थ कळला
नाही. म्हणून अभिरामस्वामीने आपल्या
एका विश्वासपात्र व्यक्तीला सर्व माहिती
काढून आणण्यासाठी पाठण्याला पाठविले.
काळोख पडल्यावर विमला व अस्माभी
मिळून अभिरामस्वामीच्या आश्रमांत आल्या.

“आतां पुढे काय ?” विमलाने हताश
होऊन विचारले.

“तुला आठवते का तू मागे एकदां
हाच प्रश्न केला होतास. मी तुला त्याच

वेळीं वजावले होते की मानसिंहांना
संबंध मुळीच पसेत पडणार नाही. तेव्हां
तू म्हणाळी होतीस की युवराज जगतसिंह
स्वतंत्र आहेत. पाहिलास त्या स्वतंत्रपणाचा
परिणाम ! युवराजांना सरोसरींची स्वतंत्रता
कधीच नव्हती. तो मानसिंहांचा नुस्ता
मुळगा नसून पगारी नोकर पण आहे.”
अभिरामस्वामी म्हणाळा.

“ही गोष्ट [redacted] तेव्हां कळली
असती तरी आपण कांहीं करू नको असेल
असे नाही मला [redacted] दोघांचे
परस्परांवर प्रेम होते. तिलोत्तमेच्या मनाची

कल्पना तुम्हांला नाही, मला आहे.” विमला
म्हणाळी.

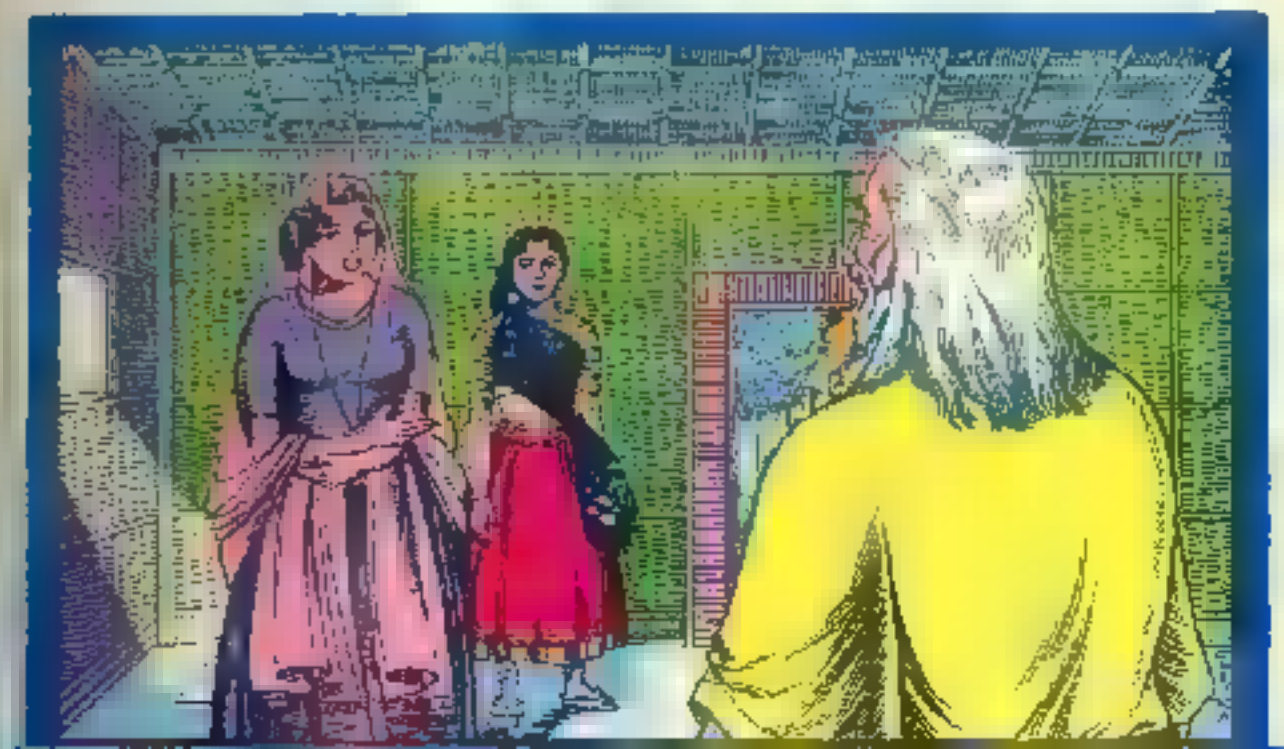
“मला ते समजून घेण्याची गरजपण
नाही. फक्त एकदां परस्परांना पाहिल्याने
दोघांची मने परस्परांनीं हिरावून घेतली या
गोष्टीवर माझा विश्वास बसत नाही. हा मोह
आहे. परंतु तू हा रोग उपजटांच उपटून
टाकला असतास तर हे सर्व [redacted] करावे
लागले नसतें, हे मी तुला समजावून
सांगायला हवें असे नाही.”

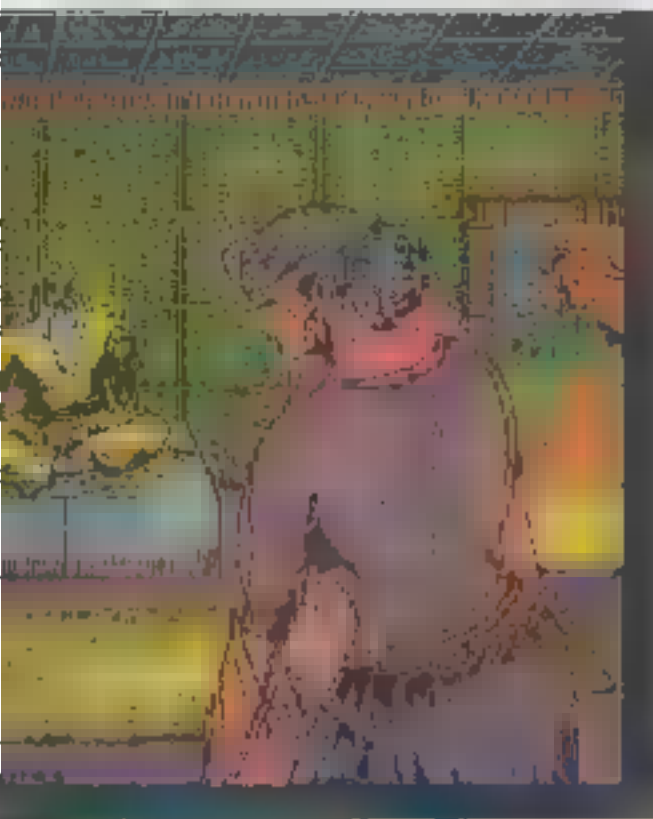
“तिलोत्तमेच्या सुखासाठी मी हे सर्व
केले. तिच्यावर मी आपला जीव ओवाळून

टाकण्यास तयार होते व आहे. तिच्या-
वरची सर्व संकटे टळली व नुकतीच कुठे
ती सुखाचा श्वास घेऊ लागली होती की
तिच्या डोक्यावर पुन्हा आकाश कोसळले
आहे. आतां मी आपले दुःख कोणासमोर
उघडून सांगूं ? मी वाटेला मी प्रायश्चित्त
करायला तयार आहे.”

अभिरामस्वामी म्हणाळा—“तू जे जे
केलेस त्यांत नूक कोणती नव्हती हे प्रथम
सांग.” विमला [redacted] बोलणार ! विरेव-

सिंहांची मुलगी व मानसिंहांचा मुलगा,
नव्हे युवराज यांचा प्रेमविवाह बरोबर नाही

भेटली व तिलोत्तमेच्या परिचय दिला. तिलोत्तमेची नेट करून देण्याचे वक्तव्य दिले ती दुसरी पुरु. वरिंदसिंहाची ती फकी होती म्हणून तिला योगलाच्या एक सेनापतीला, म्हणजे जगतसिंहाच्या विजयांत घेऊन येण्याचा अधिकार नव्हता. त्यानंतर पठाण किल्ल्यांत शिरले व ते कांहीं झाले त्या सर्वांना जगावदार विमलान होती. एकूण सुखाचीपासून शेवटपर्यंत ती पुका करीत होती.

विमला निघतार झाली. अभिरामस्वामीचे पाय पडून तिने क्षमा मागितली व म्हणाली. "पण पुढच्या मार्ग तुम्हीच काढून न निघेल, मी काय करू." "

"मी पाठविलेला मनुष्य येईपर्यंत कांहीन ठरवितां येणार नाही. मानसिंहांना गंग मुलावर कोमल्या कमणावर आहे हे कळल्यावरच कांहीं उपाय करतां येईल." अभिरामस्वामी म्हणाला.

"हो मनुष्य मायका किती विचरा लागतील !"

"त्यां येऊ शकेल पाटण्यापर्यंत त्याला जावेच लागले तर आठवडादेखील लागेल."

"आठवडा ! तोपर्यंत तिलोत्तमेच्या त्रिवाचे काय होईल, तें देवच जाणें !"

"तुं जाऊन तिला धीर दे ! उद्यां सकाळी मी येऊन तिच्याशीं जें बोलवयाचें तें बोलें." अभिरामस्वामी म्हणाला.

"मानसिंह आपल्या पोटाच्या मुलावर दया करणार नाहीत का ?" विमलानें विचारले.

"हा कुळाभिमान ■ स्वाभिमान आहे. मग मुलगा असो कीं आपली कोणी !"

"शेवटीं काय होईल तें त्या परमेश्वरा-जान माहीत !"

"येऊन जाऊन तूं एक बाईच. तुला ही गोष्ट न कळणेंच बरें !"

"मानसिंह कदाचित तुमच्या शब्दाळा मान देतील. तुम्ही जाऊन शब्द टाकलांत तर मानसिंह कदाचित कबूल होतील."

"कांहीं फावदा होईल असें नाही मला वाटत. उलट मी कांहीं बोललो तर काम बिघडण्याची शक्यता आहे. पुष्कळ उशीर झाला. आतां तूं जर आणि उद्यां सकाळीं ये." असें सांगून अभिरामस्वामींनीं विमला व अस्मानीला निरोप दिला.

पाटण्याला गेलेला मनुष्य सर्व माहिती काढून घेऊन आला. युवराजांना जन्मठेप कारागृहाची शिंसा झाली असल्याचे ऐकून सर्व निराश झाले.

अभिरामस्वामी कांहीं निचार करून म्हणाला. "बरें तर मी तीर्थयात्रेला निघतो," आणि निघाला पण. तो कोणत्या कामावर निघाला असावा याची अंशुक कल्पना विमलेला होती.

तिलोत्तमेच्या डोक्यावर जणु कांहीं आकाशच कोसळल्यासारखें होतें. तिला जेवणस्वाण सुचले नाही कीं रोजचीं कामें

करण्याचा उत्साह राहिला नाही. पती तुरुंगांत मग ती पळगावर कशी झोपणार! उषःकाळी जमिनीवर झोपू लागली. तिचा सुखाचा संसार स्वप्नासारखा सुरू झाला ■ स्वप्नासारखाच अदृश्य झाला. आतां तिला जे दुःख सहन करावे लागत होते त्यांत तिला आशेचें किरण एक देखील दिसत नव्हतें. पतिदर्शनाचें आस्थ या आयुष्यांत नाही अशी तिच्या मनाची खात्री झाली होती.

नारी बाजूनी निराश झालेल्या माणसांत एकाएकी एक निराध्याच स्वरूपाची अनपेक्षित अशी शक्ति उत्पन्न होते. तद्बलच तिलोत्तमेचें झालें. विमला व पिता वीरेंद्रसिंह यांच्या पंखासाठी राहिल्यानें तिला कधीं कोणत्याहि संकटाची पर्वा करण्याची गरज नव्हती. नंतर संकटे आली त्यांच्यासमोर मान बांकवून तिला खाळाचें लागलें.

परंतु हे संकट अगदीं निराळ्या स्वरूपाचें होते. दुःख करीत राहत बसल्यानें पतीवरचें संकट टळणें अव्यय नव्हतें. तिची झोपलेली कर्तृत्वशक्ति जागी झाली.

तिनें दासीला बोलावून दळत, टांक व कागद मागविली व आयनाला पत्र लिहिलें. त्यांत मानसिंहांचा कोप झाल्यानें पति त्यांच्या तुरुंगांत कष्ट सहन करीत असल्याचें लिहून तिनें पुढें विनंतीसूचक लिहिलें हातें कीं "युवराजांच्या हितैषी ■ शुभचिंतक व्यक्तींत तुम्ही एक आहां असें समजून तुम्हांला हे पत्र लिहीत आहे. तुम्ही करावे व तुम्हांला करतां येण्यासारखें आहे, याची मला नाही.

असें पत्र लिहून तें बंद केलें व तें घेऊन सपासप पावले टाकीत ती खोलीत निघून गेली. (पुढील गोष्ट पुढील अंकां)

सर्वनाश

विमलाकडे आपला सोडला नाही ■

झाडाजवळ जाऊन पेंत खांद्यावर काढून घेऊन स्मशानाकडे सौमपर्णे चालू लागला. तेव्हां पेंतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला-- "राजा! तू इतके कष्ट सहन करीत आहेस हे कोणत्या तरी बाईच्या नादी लागून तर नव्हेत! कारण तुला माहीतच असेल कीजतीच्या नादी लागून कित्येक थोर पुरुषांनादेखील भयंकर संकटांना तोंड पावें लागलें आहे. याचें उदाहरण म्हणून कांचनप्रभा नांवाच्या एका स्त्रीमुळे कुंडलदेशाचा कसा सर्वनाश झाला याची गोष्ट मी तुला सांगतो." असें सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

कुंडलदेशाच्या गादीवर रत्नकुंडल नांवाचा एक राजा राज्य करीत असे. तो सामान्य राजा नसून राजाधिराज होवा. राजाचा

वेताळाच्या गोष्टी

सर्वनाशात्म ती कारण होईल. ती पाऊल ठेवील तें स्थान पातक ठरेल.”

तें भविष्य ऐकून सर्व दरबारी म्हणाले—
“देव रक्षणासाठी मोठ मोठे वीर आपल्या प्राणाची आहुति देण्यास तयार असतां एका टीनमर मुलीची काय कथा ! तिचा वडील मुळांसच उपद्रव टाकलेला बरा.”

फक्त रत्नकुंडल राजा म्हणाला—“एका अर्भकाचा असो अमानुषपणें करणें मला पसंत नाही. तित्य निर्जन स्थानीं मी ठेवून देतो. ती वयांत आल्यावर मी तिच्याशी लग्न करून घेईन. तिला जगांत कोणाचे तोंड पहावयास मिळणार नाही की तिचे तोंड कोणाला दिसणार नाही या गोष्टीची जबाबदारी मी स्वतःवर घेतो.”

त्याप्रमाणें राजानें एका निर्जन स्थानीं एका दरीत घर बांधून तेथें त्या मुलीला ठेविलें व तिच्या रक्षणासाठीं तीन दासींना नेमलें आणि रात्रंदिवस पाहारा ठेवण्यासाठीं त्यानें शूर शिपाई नेमले. राजाश्रित्या इतर कोणालाहि त्या दरीत पाऊल टाकण्यास सक्त मनाई होती.

त्या मुलीच्या गौरवर्णाचा सोमेल असें कांचनप्रभा नांव राजानेंच तित्य ठेविलें.

कांचनप्रभा त्याच निर्जन दरीत लहानाची मोठी झाली. तिला जगाचें ज्ञान जें कांहीं झालें तें त्या तिथी दासींपैकीं तिच्यावर जास्त प्रेम करणाऱ्या एका दासीच्या तोंडून पुराणांतल्या प्रेमकथा ऐकून झालें. स्वतःच्या सौंदर्याचीपण तिला चांगली जाणीव झाली व त्याचबरोबर कोणत्यातरी गोष्टीची उणीव भासें लागली. ती एकदां त्या दासीला म्हणाली—“काय ग ! जेव्हा व्हायें तेव्हा पुरुषाच्या नांवानें मला हा येरझारा दिसतो. जगांत तरुण पुरुष नाहीतच का !” राजा लवकरच कांचनप्रभाशी लग्न करणार आहे ही गोष्ट त्या दासीला माहित होती. म्हणून तिला तिची कांय आली व म्हणाली—
“तरुण सुंदर पुरुष या जगांत कां नाहीत ! महाराज येतात त्या वाटेवरच्या दारावर पाहान्यासाठीं एक वीर नेहमी उभा असतो. वीर पुरुषाला पाहण्यावर स्वर्गांतल्या अप्सरादेखील स्वतःला त्याच्यावर ओढावून टाकतील.”

कांचनप्रभाच्या मनाला एक क्षण भर देखील धीर धरवना. जेव्हा जाऊन त्या तरुण वीराला एकदां तरी पाहून यावें असे तिनें मनाशी ठरविलें. सुदैवानें सायंकाळची

वेळ होती व राजा येण्याची वेळ निघून गेली होती. एक माद झाल अंगावर पांघरून घेऊन कोणाला कळविण्याशिवाय ती घराबाहेर पडली.

तिला वरीत प्रवेश करण्याचे द्वार दिसलें. त्या द्वारावर उभा असलेला पाहारेकरी सामान्य पाहारेकरी नसून एक तरुण सुंदर शूर पुरुष होता. त्याचे दोघे माऊ राजाच्या खास दारा सरदारांपैकीं दोन प्रमुख सरदार होते. सैन्यांत तो मान मिळाला नसल्या तरी आपलें शौर्य व साहस दाखवून उच्चपदावर पोचण्याची

महत्वाकांक्षा मात्र त्याच्या मनांत होती. त्याचे वय अवघे बीस वर्षांचे होते. त्याचे नांव केदार असे होते.

केदारने दुरून त्या गुप्तगुहांतून त्याच्याकडे येत असलेल्या एका स्त्रीला पाहिले. त्या तिघांपैकी एक असावी असे त्याला वाटले. तो आपल्या गुप्तस्थानातून बाहेर आला आणि तिला सामोरा गेला.

दोघां परस्परांसमोर येताच कांचनप्रभेने अंगावरची काढून घेतली. तिचे अप्रतिम सौंदर्य पाहून केदार व त्याचे सौंदर्य पाहून कांचनप्रभा दोघां मंत्रमुग्ध होऊन परस्परांकडे

पहात उभी राहली. शेवटी केदार एका एकी म्हणाला—“तू माझ्याबरोबर यायला तयार आहेस का? आपण लगेच कळून कोठेतरी निघून जाऊ.”

राजाचे नांव ऐकूनच कांचनप्रभेच्या अंगावर शहारे उमे राहात असत. परंतु त्या तरुण वीराला पाहून तिला वाटले की तो बरोबर असेल तर प्रत्यक्ष यम आला तरी त्याची भीति वाटणार नाही. म्हणून ती त्याला म्हणाली—“तुझ्या बरोबर तू म्हणशील तिकडे मी जायला तयार आहे.”

कांचनप्रभेला बरोबर घेऊन केदार मध्यरात्र उलटून गेल्यावर आपल्या दोघां भावांकडे गेला व त्याने कांचनप्रभेची लग्न करण्याचे वचन दिले असल्याचे व त्यासाठी वाटेल तिथे जाण्याची तयारी असल्याचे त्यांना मागितले.

त्याची धूक भयंकर मोठी होती. पण दोघे भाऊ आपल्या धाकट्या भावाला म्हणाले—“तुम्ही दोघांनी परस्परांशी लग्न करून घ्यायचे ठरविलेच असेल तर आमची ना नाही. परंतु या राज्याच्या हद्दीत तुम्हाला राहतां येणार नाही. शेजारच्या

कोणत्याही राजाकडे तुम्हाला थारा मिळणार नाही. तरी चला यल पाहू या पहाटे उठून आपल्या राज्याची हद्द पार करून गेल्यांत तर मुटूला क्याचित. आम्ही पण येतो तुमच्याबरोबर तुमच्या रक्षणासाठी.”

त्यांना कोणत्याही राजाकडे थारा मिळाला नाही. कारण त्यांना आश्रय दिल्याची गोष्ट रत्नकुंडल राजाला कळल्याशिवाय राहणे शक्य नव्हते. एकदां कळल्यावर तो त्यांचे राज्य नष्ट करील यांतहि त्यांना शंका नव्हती. एकामागून एक अनेक राजांच्या दरबारी ते गेले. परंतु त्यांना घोटभर पाणी मिळणे-

देखील अशक्य झाले. ते एका देशांत काहीतरी कामधंदा करण्याचे ठरवून राहू लागले. परंतु त्यांच्यावर आणखी एक संकट आले. त्या देशांतील काही सरणांची मजर कांचनपमेच्या सौंदर्यावर पडली. त्यांनी तिला पळवून नेण्याचा धातळा. त्यांनी यत्न करून पाहिला व त्यांना केदार व त्याच्या दोघा भावांनी ठार केले. एकूण त्यांना तो देशछुडां सोडून पळून जावे लागले.

तिकडे रत्नकुंडल राजाने जाहीर केले की केदार व त्याच्या भावांनी जो राजदोह

केला आहे त्याकडे दुर्लक्ष करून त्यांना क्षमा केली जात आहे. त्यांना स्वदेशी येण्यास व निर्धास्तपणे राहण्यास माझी परवानगी आहे. ती गोष्ट ऐकून इतर सरदारांना फार आनंद झाला. कारण केदारचे दोघे भाऊ निघून गेल्यावर त्याच्या मित्रांना फार वाईट वाटले. परंतु कोणाची तोड उघडून बोलण्याची छाती नव्हती. राजाच्या सरदारांपैकी तिघांनी केदार त्याच्या दोघा भावांचा पत्ता काढला व जाऊन भेटले व म्हणाले—“आतां राजाजालाही आले. परत स्वदेशी!”

“त्यांच्या बोलण्यावर विश्वास करू नका. त्यांत काहीतरी धोका आहे!” कांचनपमेने तिघां भावंडांना सावध केले.

“आम्ही राजाचे सुतचर नाही. फसवे-गिरीचा धंदा आम्ही आयुष्यांत केला नाही. युद्ध करणें एकत्र धंदा केला या तिघांच्या जिवाला काही धोका आहे असे आम्हांला आम्ही प्राणपणाने त्यांचे रक्षण करू.” तिघे सरदार म्हणाले.

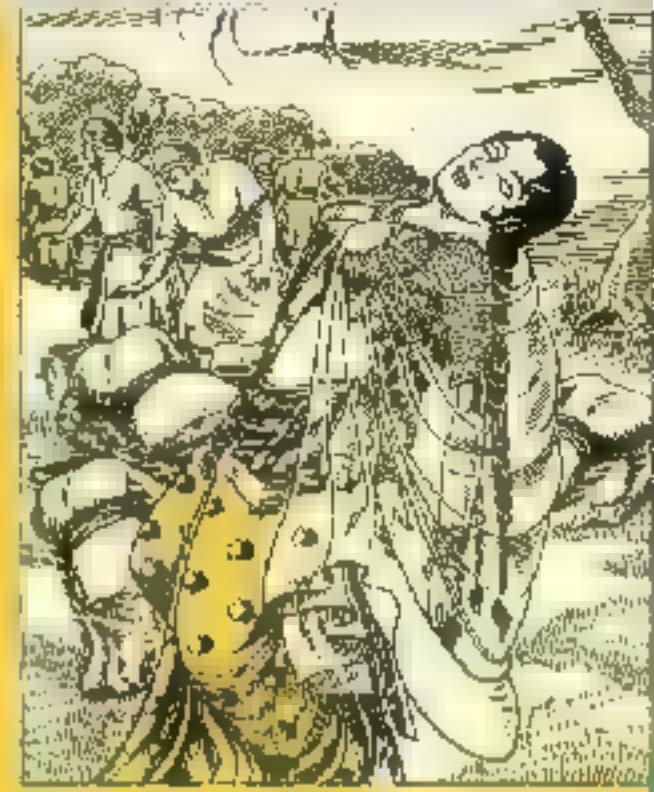
“राजाचा लरा हेतू तुमच्या मित्रांना देखील कळलेला नाही.” कांचनपमा फटील्य दोघां दीरांना म्हणाली.

सांदोष

आवडले नाही. म्हणाले—“आपल्या मनांतली भीति आमच्या मनांत ओतण्याचा यत्न कशाला करतेस? आपल्या सख्या मित्रांचेचर युद्ध करीत असतां मरण आले तर ते आम्हांला आवडेल.”

सर्व स्वदेशी परतले. कांचनपमेचे म्हणजेच खरे ठरले. केदार त्याच्या बंधूना त्यांच्या सरदार मित्रमंडळींपासून वेगळे करण्यासाठी राजाने एक युक्ति केली. राजाने आपल्या खास दरबारी मंडळींना मेजवानी दिली. सर्व सरदार हजर होते. कांचनपमा व तिचे बंधू घरी एकटे आहेत हे पाहून ठरल्याप्रमाणे काही लोकांनी त्यांच्या घराला गराडा घातला. परंतु तिघां शूर बंधूसमोर त्यांचा किती वेळ टिकाव लागणार. त्यांतले कित्येक मेले व बाकी पळून गेले.

तेव्हांत राजाचा एक खास अधिकारी तिघां बंधूंना येऊन भेटला व म्हणाला की तुमच्या घरावर काही मामत्यांनी हल्ला केल्याचे महाराजांना कळले व त्यांना त्यांचे फार वाईट वाटले. या संकटांतून तुमचा बचाव हे ऐकून महाराजांनी तुमचा

खास सत्कार करण्याचे ठरवून तुम्हांला आदरपूर्वक बोलावून येऊन मायला सांगितले आहे.

अधिकार्याच्या बोलण्यावर विश्वास करून तिघे बंधू घराबाहेर पडले. छोच राजाच्या शिपायांनी त्यांना कैद करून एकांतांत राजासमोर उभे केले. “या तिघांना शिरच्छेदाची भी शिक्षा देतो.” राजा म्हणाला.

राजाज्ञेप्रमाणे तिघांना शिक्षा देण्यांत आली. कोणाला ती गोष्ट कळलीदेखील नाही. तरी इतकी महत्त्वाची गोष्ट लपते

कशी. कांहीं सरदारांना ती गोष्ट कळली व त्यांनी वध्यस्थानी जाऊन तिचांची प्रेत स्वतःच्या डोक्यांनी पाहिली. त्यांच्याबरोबर कांचनप्रभा पण गेली होती. पतीचे प्रेत पाहून तिच्या हृदयाला धक्का बसला.

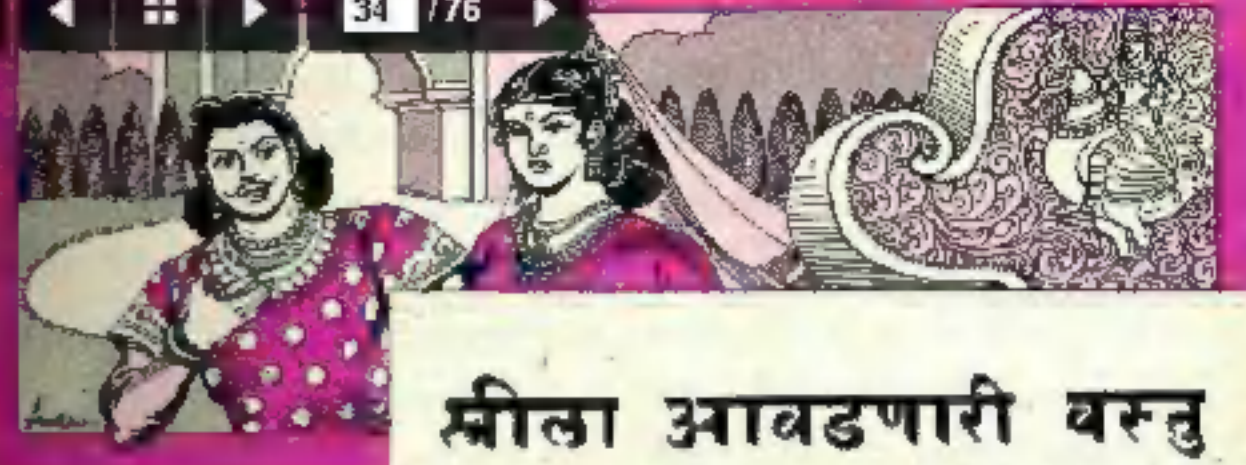
राजाने क्षुब्धबुद्धीने केलेले हे काम त्याच्या कांहीं सरदारांना आवडले नाही व त्यांनी बंड केले. राजा कांहीं गुन्हा करीत नाही असे पंचाचे म्हणजे पडले. “पंच काय बरळतात ?” असे कांहीं सरदारांचे म्हणजे होते. दोन तड पडले. सैन्यांत देखील दोन तड पडले. शेवटी त्यांचे परस्परांशी युद्ध पण झाले व जे व्हायचे तेच झाले. त्या युद्धांत स्वतः राजा मेलला व राज्य नष्ट झाले.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला— “राजा ! या सर्वनाशाला कारण कोण ? व

कोणाचा दोष किती ? उत्तर माहीत असून तुं दिले नाहीस तर त्याचा परिणाम तुला माहीत आहेच, तुझ्या डोक्याची संभर छकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोंबू लागतील.”

विकमार्क म्हणाला—“सर्व चूक राजाची. ओतिण्यांनी भविष्य वर्तकल्यावर सरदारांच्या सांगण्याप्रमाणे त्याने केले नाही. एक अपूर्व सुंदरी सहजी आपली पत्नी होईल या आशेने त्याने तिच्या रक्षणाचे सोंग केले. पण त्याचा तो डाव फंसला. पुढे त्याने आपल्या सरदारांना विश्वासघाताने ठार करविले. सर्वनाशाचे बी त्यानेच पेरले. म्हणून दोघी तोच.”

अशातन्हेने राजाचे मौन भंग झाल्यावर वेताळ प्रेताबरोबर नाहीसा झाला व जाऊन शाडाला लोंबकळू लागला. (कल्पित)

स्त्रीला आवडणारी वस्तु

एकदा एक राजा आपल्या राणीसह उद्यानांत विहार करायला गेला असता राणीने राजाला विचारले—“महाराज ! स्त्रीजातीला आवडणारी वस्तु कोणती, सांगा पाहू !”

राजा नुकत्याच उमललेल्या फुलांच्या कड्याकडे पाहून म्हणाला—“फुले !”

“नाही !” राणी म्हणाली.

स्त्रीला सर्वांत जास्त आपला पती, आपली मुले, आपले दागिने, आपली लुगडी अशी एकामागून एक नावे राजा सांगत गेला. पण राणी म्हणाली—“नाही !”

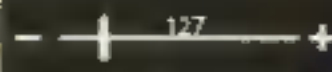
राणीच्या प्रश्नाचे बरोबर उत्तर काय हे कळलेच पाहिजे असे राजाने मनाशी ठरविले व बरोबर उत्तर देणान्याला एक हजार बराह बक्षिस मिळेल असेदेखील जाहीर केले.

दुसऱ्या दिवशी राजबाज्यासमोर राणीच्या प्रश्नाचे बरोबर उत्तर देण्याच्या हेतूने आलेल्या लोकांची गर्दी जमा झाली. परंतु, राणीच्या मनाला समाधानकारक उत्तर न देणारास पंचवीस फटक्यांची शिक्षा देण्यांत येईल असा राजाने हुकूम काढला म्हणून कोणीच उत्तर बायला तयार झाले नाही व सर्व आपापल्या घरी निघून गेले.

राजाला त्या गोष्टीचा राग आला व त्याने आपली एक दबंडी पिटविली. राजा उघा सफाळी एक फक्तूर सोडील. ते ज्या घरावर जाऊन बसेल त्या घरांतल्या माणसाने उत्तर दिले पाहिजे. राणीला ते उत्तर पसंत न पडल्यास उत्तर देणारास फांशीची शिक्षा दिली जाईल.

पहिली दबंडी ऐकून लोकांना जितका आनंद व उत्साह पाटला होता तितकीच

निराशा व भीती दुसरी दबंडी ऐकून वाटली. राजा दुररोज सकाळीं कबूतर सोडून एकेका घरच्या माणसाला काशी देणार अशी राजधानींतल्या प्रत्येकाला धास्ती बसली.

दुसऱ्या दिवशीं राजानें सोडलेलें कबूतर एका खेडेगांवांतल्या एका झोपडीवर जाऊन बसलें. राजाचे शिपाई त्या झोपडी जवळ गेले. जाऊन पाहतात तर घरांत एक मुलगा जाळें विणीत बसला होता. शिपायांनीं त्यालाच धरलें आणि राजासमोर हजर केलें.

राजानें त्याला धरून आणण्याचें कारण राणीच्या प्रश्न व त्याचें राणीला समाधान-

कारक असें उत्तर न दिल्यास होणारा परिणाम वगैरे सर्व गोष्टी सांगितल्या.

“पंधरा दिवसांनीं बरोबर उत्तर देतो!” असें तो मुलगा म्हणाला. राजानें त्याला पंधरा दिवसांची सबड दिली. ते पंधरा दिवस त्यानें कित्येक स्त्रियांना त्यांना सर्वांत जास्त आवडीची वस्तु कोणती हें विचारलें. काहींनी दागिने सांगितले, कांही मुलें म्हणाल्या, कांही नातवंडे म्हणाल्या. त्यांनीं सांगितलेलीं सर्व उत्तरें सर्वांना माहीत अशीच होती.

अगदीं एकच दिवस उरला होता. आतां आपल्याला मरण हें आहेच. देवाच्या

भरंवशावर सर्व टाकावे असें ठरवून तो विचार करीत एका सरोवराच्या काठी बसला असतां तिकडे एक म्हातारी आली व त्याला एकटाच बसलेल्या पाहून धांवून म्हणाली—“कावरे मुला कोणत्या विचारांत बसला आहेस!” त्यानें म्हातारीला त्याच्यावर ओढवलेला प्रसंग वर्णन करून सांगितला.

ती म्हणाली—“प्रभाचें उत्तर अगदीं सोपें आहे!”

“आजीबाई! काय तें सांगाल तरी!” त्यानें चकित होऊन विचारलें.

“आणस्ती कराय असणार! नवऱ्यावर अधिकार! ती राणी पहा नवऱ्याला कशी नाचवीत आहे ती.” असें सांगून व आपली काठी टेकीत म्हातारी निघून गेली. दुसऱ्या दिवशीं राजानें त्याला पुन्हां तोच प्रश्न विचारला “जीजातीला सर्वांत प्रियवस्तु कोणती?”

“नवऱ्यावर अधिकार!” तो मुलगा म्हणाला.

राजा तें उत्तर ऐकून मनांतल्या मनांत थोडा दबकून म्हणाला—“मला नाहीं वाटत!”

“राणीसरकारांनीं एका ल्हानशा प्रभाचें उत्तर मिळविण्यासाठीं तुमच्याकडून एवढी धांपपळ करविली ही गोष्ट पुरे नाहीं का माझे उत्तर बरोबर आहे कीं नाहीं हें कळायला!” मुलानें विचारलें.

“त्यानें दिलेलें उत्तर बरोबर आहे ना!” राजानें राणीला विचारतां तिनें फक्त मान हलवून होकार दिला.

राणीच्या मनाचें समाधान झाल्याची त्याची पटल्यावर राजानें त्या मुलाला एका ऐवजीं दोन हजार बराह देऊन निरोप दिला.

आठ खुजे

मलय समुद्राच्या किनाऱ्यावर महावीर नांवाचा एक योद्धा रहात असे. त्याच्या पराक्रमाचा गोष्टी जगभर प्रसिद्ध होत्या. एकदा महावीर समुद्रकाठी फिरत असता त्याला कोणीतरी समुद्रांतून किनाऱ्याकडे येत असलेला दिसला. त्याचा भव्य देह पाहून तो महाकाय द्वीपाचा राहणारा असावा हे ओळखायला महावीराला वेळ लागला नाही. तो महाकाय समुद्रकिनाऱ्यावर येतांच महावीराने त्याला विचारले— “कोण तुम्ही! कोठून आलात! काय पाहिजे तुम्हांला?”

“मी महाकाय द्वीपाचा राहणारा. आमच्या राजाने महावीर नांवाच्या महा पराक्रमी वीराला नेहून येण्यासाठी मला पाठविले आहे.” तो म्हणाला.

“तो महावीर का! कोठे तरी शिकारीला गेला आहे. काय काम आहे हे सांगितले तर तो आल्यावर त्याला मी कळवीन.” महावीर म्हणाला.

“आमच्या राणीसरकारांचा प्रसवकाल जवळ आला आहे. त्यांना आतांपर्यंत दोन मुले झाली. पण दोघां मुलांना जन्मल्याबरोबर कोणी तरी उचलून घेऊन गेला. आतां जे मूल होईल त्याचे रक्षण करण्यासाठी महावीराने यावे अशी महाराजांची इच्छा आहे. म्हणून महाराजांनी मला पाठविले आहे. ना पूर्वी महाराजांनी मुलांच्या रक्षणासाठी कित्येक शूरवीर नेमले. परंतु चोर कोण, कोठून व कसा आला आणि मुलांना घेऊन गेला हे कोडे अद्याप उलगडले नाही.” महाकाय म्हणाला.

“वरें तर तो महावीर आल्यावर त्याला मी हा निरोप सांगेन.” महावीर म्हणाला. महाकाय आला होता तसाच परत समुद्रांतून निघून गेला. दुसऱ्या दिवशी महावीर त्याच जागी हिंडत असता त्याला आठ खुजे खेळत असलेले दिसले. त्याने त्यांना विचारले— “कोण तुम्ही!”

“आम्ही खुजे आहो. आमच्या पैकीं प्रत्येकाला एकेक दिव्य शक्ति प्राप्त आहे. मला दगड म्हणतात. कारण मी एका जागी बसलो की तेथून मला बाजूला सारणे कोणाला शक्य नाही.” खुजांपैकी एकजण म्हणाला.

“पाहू तर दे मला तुझी ती शक्ति!” महावीर म्हणाला. दगड एका जागी बसला. महावीराने त्याला एका हाताने दकलम्याचा घत्ता पकडून पाहिला. दोन्ही हातांनी दकलम पाहिले. दगडाच्या दिव्यशक्तीची खात्री पटल्यावर चकित होऊन त्याने इतरांना त्यांच्या शक्तीचे वर्णन विचारले.

एकाचे नांव दिव्यकर्णी होते. समुद्रापलीकडे कोणी कांही बोलले तरी ते त्याला ऐकू येई. आपली एकाचे नांव दिव्यस्पर्शी होते. समुद्रापलीकडे भुंगी चाबली तरी

त्याला ते कळें. सिसम्याचे नांव महाशानी होते. जगांत घडणारी प्रत्येक गोष्ट त्याला कळे. चौथ्याचे नांव लघुहस्ती. कोणती अंडी उबवील बसली असली तरी ती तिच्या पोटासाखून तिच्या नकळत उचलून नेण्याची शक्ति त्याच्या अंगांत होती. पांचव्याचे नांव आरोहक होते. कांचेची गुळगुळीत उमी भित असली तरी ती चढून ओलांडून तो जात असे. सहावा धनुर्विद्येत निष्णात होता. झेंकडों पक्षी आकाशांत उडत असले तरी त्यांतल्या पाहिजे असेल त्या पक्ष्याला नेम मारून तो खाली पाडीत असे. सातव्याचे

नांव दारुण होतें. त्याच्या हातांत काठी घेऊन त्या काठीची वाटेक ती वस्तु तो तयार करून दाखवी.

महावीरनें दारुणसला विचारलें—“समज, तुला एक जहाज तयार करायला सांगितलें तर किती वेळ लागेल?”

तो म्हणाला—“तुम्ही स्वतः भोवती एक प्रदक्षिणा करून माझ्याकडे वळण्यापूर्वी जहाज तयार होईल.”

“तयार कर पाहू ! जसे म्हणून महावीर स्वतः भोवती फिरला. त्याची पाठ फिरतांच दारुणनें एक गवताची काडी पाण्यांत

केंकळी. पाहिलें तर खरोखरच एक जहाज पाण्यांत तरंगत होतें.

“मला महाकाय झीपांत जावयाचें आहे. येतां ! माझ्या मदतीला !” त्यानें त्या लुजांना विचारलें.

“येतो !” असें ते म्हणाले व महावीराबरोबर जहाजांत बसले. सर्व महाकाय वेढावर येऊन पोचले. महावीर आपल्या वाडी ऐकून राजा त्याच्या व त्याच्या लुजा मित्रांच्या सत्कारासाठी आला. तो महावीराला म्हणाला—“तुम्ही कसे अगदी वेळेवर आला आहां. आजच राणी सरकारांच्या पोटांत दुखू लागले आहे. पूर्वी मला दोन मुलें झालीं परंतु राणीच्या रात्री तीं नाहीशी झाली. या मुलाला कोणी तसेंच उचलून नेऊं मजे म्हणून मुद्दाम मी तुम्हाला तसदी दिली.”

महावीर म्हणाला—“महाराज ! आपण मिण्याचें मुळीच कारण नाहीं. मी आपल्या मुलाचें रक्षण करूं शकलो नाहीं तर आपण माझें डोकें उडविलें तरी चालेल.”

राजवाल्यांत तिजोरीसारखी एक लोखंडी मितीची एक खोली राजानें करवून ठेवली होती. त्या खोलीला बारा बाबा म्हणून

चिमणीसारखें एक भोंक ठेवले होतें. त्या खोलीत राणी बाळंत झाल्यावर मुलाला व मुईणीला ठेवण्यांत आलें. खोलीवर कडक पाहारा होता. महाज्ञानी महावीराला म्हणाला—“मुलाचें रक्षण करूं शकलो नाहीं तर डोकें कापून घ्यावें अशी प्रतिज्ञा करून तूं मोठी धूक केलीस. त्या मुलाचें रक्षण करणें आपल्याला शक्य नाहीं.”

“तुला सर्व कळलें आहे तर ?” महावीरानें विचारलें.

“राजाची वहीणच बोर आहे ! बहिणीला मंगलसक्ती प्राप्त आहे. अदृश्यपणें येऊन ती भोकांतून मुलाला उचलून घेऊन जाईल.”

स्वामणें ती आली व तिनें हात धावत मुलाला उचललें तर काव करावयाचे हें महावीरानें लुचविलें.

अर्धी रात्र लोटल्यावर दिव्यकर्णी म्हणाला—“महाकाय राजाची वहीण आपल्या किल्ल्यांतून निघाली आहे. पूर्वी चोरून नेलेल्या मुलावर चांगला पाहारा ठेवायला आपल्या नोकरांना बजावून सांगत आहे. तिच्या घराला खिडक्या किंवा दारें नाहींत. तिच्या किल्ल्याच्या भिती कांचे-सारख्या तुळतळीत आहेत.” बोडा वेळ

बावून दिव्यकर्णी म्हणाला—“ती येऊन पोचली. पाहारेकऱ्यांना ती किल्ल्यांत शिरण्याचें कळलें देखील नाहीं.”

नंतर एक काळा हात भोकांतून जात शिरतांना दिसला. तो पाहून दगड नांवाच्या लुजानें तो धरून ठेवला व भोकाच्या तोडावर बसून राहिला. हात मार्गे सर-कण्याच्या प्रयत्नांत तुटला. सर्व चकित होऊन तो तुटलेला हात पाहूं लागले. ती संधी साधून त्या राक्षसीण बहिणीनें दुसऱ्या हातानें मुलाला पाळण्यांतून उचलून घेतलें आणि निवून गेली.